

18.834 / 18

MANZONI
A JEGYESEK

FRANKLIN

A ROMBADÖLT ÉS ÚJJÁSZÜLETETT
FRANKLIN TÁRSULAT

KIADVÁNYA

MANZONI

A JEGYESEK

FRANKLIN TÁRSULAT

A REGÉNYÍRÁS MESTEREI

ALESSANDRO MANZONI

A J E G Y E S E K

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A mű eredeti címe

I PROMESSI SPOSI

STORIA MILANESE DEL SECOLO XVII.

Első kiadása 1825-26-ban jelent meg.

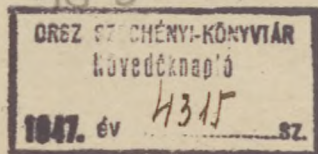
A magyar fordítás

RÉVAY JÓZSEF

műve.

18.834/8

BEVEZETÉS.

A «Jegyesek» ma is közkézen forgó formája egy későbbi kiadáson alapul (1840—42), nem pedig azon az első, kissé kiegyensúlyozatlan, érdes szövegen, amely Itália újraéledésének történetében oly döntő szerepet játszott. Az első kiadás három kötetben látott napvilágot 1825—26-ban, mint «XVII. századi milánói történet», melyet Alessandro Manzoni fedezett föl és dolgozott át. Az élete derekán álló, ekkor már nagyhírű író könyvével forradalmi tettet hajtott végre. A mű természetesen a forradalmi tettek törvényszerűségei szerint hosszú hagyomány kezdetévé vált. Az első olasz regény, a «Jegyesek» mindmáig fölébe tornyosul minden hasonló olasz alkotásnak. Mi az, ami még ma is életben tartja s az «Isteni Komédia» mellett a leg-egyetemesebb olasz remekművé emeli? Mi volt benne annyira meglepő, váratlan, mindent fölrázó, tehát mi volt az, ami alkalmoszerű hatását és változatlan értékét megmagyarázza?

Meséje semmiesetre sem. Nincs benne semmi műfaji fordulatot adó kombináció, amely szokatlanságával, vagy szépségével meglepne. Meséje évezredes : az elszakított szeretőkről szól, akik viszontagságos kalandok után találkoznak. Daphnis és Chloétől, Apollonius Tyriustól kezdve Floire és Blanche fleur történetéig, Argyrustól Amadisig erről beszéltek, énekeltek és olvastak a szerelmesek. A boldogságot mindig megakadályozta valaki : gonosz apa, vagy após, vetélytárs, irigy boszorkány, hirtelen támadt tengeri vihar, vagy kalózok s a balszerencse. Ezek a hagyományos akadályok vagy mozzanatok Manzoni remekéből sem hiányzanak. Don Rodrigo vetélytárs és kalózvezér egy személyben, az Innominato a szövetségese. A balszerencse és a tengeri vihar is szerepelnek : éhínség, zsoldos hadak és pestis formájában. A kalandok nem különösen izgalmasak. Akárkivel megtörténhetik, hogy utcai tumultus kellős közepébe jut, vagy hogy ellenségei hatalmába kerül. Sőt, az ókori és középkori regény kalandjai hevesebbek, amorális légkörük sokkal több meglepetés lehetőségét hordja magában, mint a «Jegyesek» egyszerű története.

Talán a főhősök jellemében, hősiességük rendkívüli mértékében, ábrázolásuk különösen megragadó módjában van a mű forradalmi hatásának magyarázata? Meg kell mondani, hogy főhősei, Renzo, a selyemszövő takácslegény és Lucia, a parasztlány egyáltalán nem rendkívüli személyiségek. Sőt jogos az irodalomkritikának az a megállapítása, hogy a főalakok arca a legkevésbé kivésett, a leghatározatlanabb és így a legkevésbé megragadó. Tommaseo egyenesen úgy véli, hogy a főalakok «lopva lépnek be» a cselekménybe. De hát akkor mi volt az, ami által ez a regény szinte fölébresztette az olasz-ságot? Azok között a tények között kell a magyarázatot keresnünk, amelyeket a hagyományos irodalomkritika is fölismer. A «Jegyeselek» történeti regény s benne a háttér, valamint a mellékalakok szinte döntőbbek a főalakoknál. Az epizódszereplőkre kell figyelni, ők a mű igazi hősei. A legnagyobb katolikus regénynek tartják, melyet egészen különös optimizmus jár át. De Sanctis abban látja művészi sikerének titkát, hogy az alkotó optimizmusa, erkölcsi eszményei nem szólamokból állnak, hanem testi alakot öltenek, szétszóródnak a cselekmény legapróbb atomjaiba. Manzoni valóban nem eszmézásokra aggat emberi ruhadarabokat, hanem az igének valóságos testi alakot ad. A levegő feszültséggel van tele, az alakok és cselekedetek sugározzák a tanulságot, olyan természetességgel, amihez foghatót a közepes irodalom soha nem tud mutatni. A kritika joggal látta meg Manzoni alakjaiban a művész ösztönös realizmusát, a legapróbb vonásig kidolgozott ábrázolás igazságát, a költő állandó játékát képzeletének alakjaival.

Mindez igaz s afelé tereli figyelmünket, ahol valójában a regény igazi ereje rejlik. A főhős nem Renzo és nem Lucia, hanem az olasz nép 1628 november 7-től 1630 végéig. Renzo és Lucia csak egy a sok közül, a derék emberek és a derék asszonyok közül, akiket az olasz nyelv «buon figlio»-nak és «buona figlia»-nak nevez. Mély emberies-séggel és sok természetességgel megáldott teremtmények, de nem rosszabbak és nem jobbak a többinél. Ha a regényt egészen különleges hit hatja át, ha szinte mondhatni, Isten-közelségben van, az az olasz népi gondolkodás érvényrejutó erejéből származik. Mikor Luciát elrabolják a brávók, egyetlen és első gondolata, kívánsága, amit szinte eszelősen kiált, hogy engedjék templomba. Amint a kétségbeesés zűrzavara valamelyest elnyugszik benne, imádkozni kezd. Az olasz nép két egyszerű alakja ők, ezért bukkannak föl a tömegből észrevétlenül s tudnak elveszni olyan könnyen a tumultusban. Legfőbb föladatuk, hogy összetartsák s a maguk sorsán érzékeltessék a

közös szenvedélyeknek és közös szenvedéseknek azt a hatalmas sorát, amely a regényt alkotja. Nem is különösen szilárd jellemek, messzesznek az époszi hősök fenséges mértéktartásától. Renzo lobbanékony fiatal olasz. Hevesen gesztikulál, meggondolatlanul jó, tapasztalatlanul fenyegetőző és apró ravaszságokra hajlamos. Lucia már szilárdabb alkatú, gondolkodása mélyebb. De kétségbeesése ráviszi, hogy lemond Renzóról, csak valami módon szabadulhasson az Innominato várából. S ezt éppúgy tarthatjuk nemes áldozatnak, mint pillanatnyi megingásnak. Padre Cristoforo a regénynek egyik legmegkapóbb alakja mindenesetre az utóbbi magyarázatra hajlik. Az a lényeges, hogy Renzo is és Lucia is természetük szerint jók.

És ilyen maga a nép is : jóra hajló, de gyarló. A nép nem akarna fosztogatni, csak éhes. Nem vezeti különösen gonosz indulat, amikor utánaveti magát ártatlan embereknek azon a címen, hogy pestises festékekkel mázolnak, csak tudatlan, mert arra nevelték. Csak retteg a haláltól, amitől mindenki. S ez a néptömeg, ez a regény hőse. Az alkonyatban fölzendülő, Como-parti falu népe, amint a vén harang szavára a paplakhoz özönlik. Az áradattá duzzadó tömeg, amint Milanóban föltöri a péküzleteteket. Az olasz nép, mely az éhínség elől hosszú csapatokban menekül más vidékre és félúton találkozik a szembejövő csoporttal. A nép, amint tízezerszámba szenved és pusztul az utcákon és a pestiskórházban. A nép, amint menekül a rabló zsoldosáradat gonoszsága elől. A nép, amely árván, sírva és ujjongva fut Federigo Borromeóhoz. Egyszóval a főhős az olasz nép tömérdek nyomorában és szenvedésében, amit idegen hatalmak zúdítottak reá.

Nem hiányzanak mindazonáltal a nagy egyéniségek sem. Ezek azonban nem az egyszerű tömeg közül valók. Akár jók, akár gonoszak, mindig előkelő származásúak. Don Rodrigo az ostobaságig hiú, de határozott egyéniség. Még érdekesebbek és életszerűbb a társadalom áldozata és ostroma, a Névtelen, vagy a tiszta kereszténység példája, Federigo Borromeo. De Manzoni nemcsak a végleteket ismeri. Gertrude története messze megelőzi és nem egy tekintetben fölülmúlja az analitikus regény módszerét. Hogy hogyan lett az életrevágó, csupa vidámság leányból önmagát és másokat megkínzó, vadság és ellágyulás között ingadozó, makacs és befolyásolható, elrontott jellem, az a jellemábrázolás egészen kivételes példája. Az elrontott élet miatt lett Gertrudeból szerencsétlen apáca-fejedelemsasszony és az Innominato segítőtársa. Amint ábrázolni tudja a felelős lelket, éppennyí a kialakulatlant is, Don Abbondiót, akit De Sanctis úgy határozott meg, hogy még nem is jellem, csak valami ki

nem formált lelki matéria. És éppen Don Abbondióban teremtette meg Manzoni művészetének igazi remekét. Don Abbondio talán nem is az a lágy, ellenállás nélkül való lélekcsmó, mint De Sanctis állítja. Inkább leszűkített jellem, aki kicsinyes, polgári racionalizmussal akar viselni olyan hivatalt, amelyhez nagy lélek és hősiesség kellene. Erre mutat a nagy találkozás és vita közte és a hitvalló kardinális között: az örök párbeszéd a kicsinyes és a nagyszerű, a félénk és az elszánt ember között. Don Abbondio kitűnő hivatalnok lett volna, sőt jó pásztor is, ha nem következnek be rendkívüli körülmények. Az a vihar, amely a jegyespárt tragikus bonyodalmakba vonja s a nép szenvedésének együttérző társává teszi az olvasót, Don Abbondióból csak a groteszket, a mosolyogtatót mutatja meg. Egyébként Manzoni romantikus természetének ő a legerősebb bizonyítéka.

Manzoni nem génuszokat követel, hanem hősiek jóságát. A kereszténységnek olyan mély átélését, mely mindent elviselhetővé tesz az üldöztetéstől kezdve a halálig. S ebben fölér egészen Danteig. Még izgalmasabbá teszi Don Abbondio alakját, hogy közismerten hasonlóságokat mutat magának a költőnek egyéniségével, kiállástól való húzódozásával. Életrajzi események valóban úgy mutatják, hogy volt hasonlóság a költő passzivitása között s a jóindulatú humorral megírt Don Abbondio zsörtölődő bölcsesége között. Alakját úgy dobta ki önmagából, mint aki meg akar szabadulni valami nagy akadálytól, mely lehúzza és meggátolja, hogy eszményeivel azonosuljon. Szinte önmaga számára vési ki e szobrot, hogy elmenekülhessen tőle vissza se tekintve rá. De ez az alak nem teljesen önmaga. Manzoni azonos a másik féllel is, ő Lucia hite, ő Federigo Borromeo odaadása, ő a Névtelen megrendülése és megtérése. Humora szelídebb, jóságosabb Don Abbondio irónikus fölényeskedésénél.

Romantikus hazafiassága, amely ha nem is szavakban nyilvánul meg, de átdereng a regény egész cselekményén, nem azé a koré, amelyből alakjait vette, hanem a maga évtizedeie. Munkája különösen első kiadásában romantikus jellegű. Ahhoz a műfajhoz tartozik, amelyet később maga is elítél, vagyis történelem és költői képzelet keveréke. Ezen felül stílusa is egyenetlen, hol deklamál, hol értekezik, hol leír, hol pedig drámai párbeszédekben jeleníti meg az eseményeket. Nyelve egyik helyen túlságosan választékos, másutt nem eléggé irodalmi. Bár az 1840—42-i átdolgozásban kisímította a mű zökkenőit s időtlen, végső arcot adott neki, mégis a «Jegyesekhez» mint történeti jelenséghez az első kiadás fölhevült rohama, kiegyenlítetlensége és hibái tartoznak hozzá. Úgy kívánta a költő akkori izgatott lelki-

állapota és erőfeszítései, az olasz hazafiak forrongó világa. Hogy mi mindent jelentett Manzoni számára a romantikus tárgyválasztás és módszer, az akkor tűnik ki igazán, ha összevetjük a mű írásával szinte egyidőben keletkezett levelével, melyben a romanticizmus lényegéről ír. Hamisnak, szolgainak, retorikusan üresnek érzi Manzoni az olasz irodalmi hagyományt a klasszikus műfaji szabályok és mitológia utánzása miatt. Helyükbe akarja állítani a couleur localet, az érdekes színességet és mozgalmasságot, hogy ezen keresztül a valóságot adja. Az első kiadás címlapja nem hiába hangsúlyozza, hogy ez a regény «történet». Ezért természetes, hogy a cselekményt megmetszák értekező részekkel. Itt-ott valóban úgy érezzük, hogy nagyarányú történeti művet olvasunk. De már az első lapokon messze túllépi a szokványos történetírást. Gondoljunk arra az elmefuttatásra, melyet a brávókról közölt. A létezésüket eltiltó spanyol rendeletek ártatlan föl sorakoztatása és körülményes ismertetése a szatirának mesterére vall. Egyszóval Manzoni a romantikától az igazat követelte s ez meglephet bennünket, hiszen megszoktuk, hogy benne éppen a valóság fölé való emelkedést lássuk. Manzoni számára a hamis kullisszák világa után a realizmus valami hatalmas újság. A romantikus fordulat szoros összefüggésben van, mint a kritika is elismerte, megtérésével. Elfordulása a klasszicizmustól egyszersmind azt is jelenti, hogy hátat fordít a pogányságnak. Szerinte az igazság, mely át kell, hogy járja az életet, a keresztény igazság. Az intuíció föl villanásával következik az be nála, hitbeli föl ismerés. Egyetlen gesztussal dobja el az isteneket és kellékeiket. A megtérés, mint világot formáló erő valóban olyan szerepet visz a regényben, hogy nehéz föl nem ismerni benne Manzoni legszemélyesebb élményét. Padre Cristoforo lelki átalakulásában s a Névtelen megtérésében olyasmit mutat be, amihez hosszú hónapok és évek szenvedései adták a költői anyagot. Manzoni világában a megtérés valamiféle újjászületés, egy egészen nagyszerű új, keresztény mítosz. Padre Cristoforo szinte másik lelket nyer. A martalócvezér, a Névtelen egy-egy elismerő szócskába kapaszkodik görcsösen, a jóság apró tetteibe és zokog, mert emberfölötti módon viaskodik azért a másik életért, amely a közeli halál után következik.

Manzoni népszerűségét annakidején az itt elmondott körülmények adták; hogy a népet vitte története színpadára, hogy népies cselekményt adott s a friss köznyelvet alkalmazta hozzá, hogy a nemzeti szenvedélynek példát és kielégülést nyújtott, optimizmust és hitet sugárzott. Ezek a körülmények azonban nem tudnák biztosítani meg-

ingásnélküli változatlan nagyságát. Több, mint romantikus s ami benne romantikus, az is mélyen eltér a szó közhasználatától. A «Jegyese»k», mint műalkotás nagy és egyetemes. Az egészet hatja át a szerző epikus ihlete, kibontakozása drámai s az olasz lélek érzelmes természetét egyetlen mozzanatában sem tagadja meg. Olyan összefogása műfajok lehetőségeinek, amely az olasz irodalmon belül sem adatott meg senkinek Dante óta. Mintha valaki együtt birtokolta volna Vörösmarty epikus ihletét, nemzetébresztő erejét Arany János népiességével, Eötvös József társadalomújító vágyát és kontemplatív gondolkozásmódját Kemény Zsigmond történeti érzékével.

Manzoni talán nem nagyobb költői értékek tekintetében, sem Vörösmartynál, sem Aranynál. De alkotása, így ahogy van, mint műfajoknak és egy egész század vágyainak fölbonthatatlan csomópontja, a maga nemében páratlan alkotás, amelynek mását alig kereshetjük a korabeli európai irodalomban. Ez bizonyára hozzájárult halhatatlanságához. De még inkább hozzájárult művészi kifejezésének különös varázsa, az író és a tárgy sajátos viszonya.

Ez a regény, mely a legnagyobb mértékben népies és a műveletlen, nem túlságosan differenciált lelkű olvasó által is megközelíthető, a humanizmus egyik legnagyobb alkotása. Az emberi lélek minden formája, az emberi állapot minden lehetősége, a legelvetemültebbtől a legnagyszerűbbig, egymás mellé van helyezve, sokszor olyan gyorsasággal, mintha a költő egy új Utolsó Ítélet vázlatát vetné papírra. Össze van benne sűrítve az egész emberi univerzum. A legmélységesebb együttérzés az emberi nyomorúság iránt találkozik az állandó ítélettel. De nála nem fordulhat elő, ami az Isteni Komédiában. hogy az ítélet elnyomná az irgalom szavát, úgy, hogy a költő teste nem bírná el a szenvedést és aléltan elzuhanna. Sokat vitatkoztak rajta, hogy Manzoni optimista-e, vagy pesszimista? Hát ami az ember alaptermészetét és végső sorsát illeti, bizonyára optimista. Meg van róla győződve, hogy Isten az embert jónak teremtette és jóra. De a szabad választás nyomán az ember úgy letért az egyetlen útról, hogy fáradt és elvadult arcán néha alig lehet fölismerni Teremtőjének isteni vonásait. Manzoni vallja és vallják alakjai, hogy az isteni jószág és megbocsájtás elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember el ne vesszen. A «Jegyese»k jó emberek és mégis ingadoznak és mégis állandóan tévednek. Ágnes asszony meg, jóllehet csupa anyai odaadás, csupa szeretet, mégis, vagy éppen ezért jócskán hallgat a nagy Incselkedő szavára. A tévedés és fölemelkedés regénye a «Promessi Sposi». De Manzoni soha nem biztat senkit, hogy : csak tévedjete nyugodtan !

A szenvedély, a harag, az egyetemes törvények kijátszásának vágya mindig úgy borul az emberre, mint valami veszedelmes szerencsétlenség. Észrevétlenül sodródik bele és sokszoros fájdalom árán szabadul. A «Promessi Sposi»-ban megvan a romantikus regényeknek az a vonása, hogy a világ éles ellentétekre válik szét. Egyik oldalon áll a szenvedély és a gonoszság, a másikon a szenvedés és a jóság. De misem könnyebb, mint ezt az ellentétet valószínűtlenné, vagy éppen édeskéssé tenni. Manzoni kikerüli ezt a veszélyt. A harc, mely az első laptól az utolsóig tart, végig diabolikusan hatalmas. Olyan izgalmat ad, hogy nem engedi, hogy elszakadjunk a benne hömpölygő élettől. Tömegjeleneteit és kalandjait ezáltal változtatja olyan érdekű cselekménnyé, hogy állandóan érezzük: rólam és rólad van szó, mindannyiunkról van szó. Micsoda kép, nemcsak festőiségében, hanem egyetemességében és mennyire jellemző, amikor a pestiskórház bábeli zürzavarában az anya nélkül maradt kisgyermekeket gidák szoptatják és idegen asszonyok vigyáznak rájuk, akik közül soknak már halott a gyermeke. Manzoni nem nélkülözi a pátoszt, de hevülete a legmegragadóbb és legigazabb amit csak el lehet képzelni. Nem a szerző akarata, a dolgok fölismert fensége adja ezt a pátoszt, fölmagasítva a valóságnak sokszor látszólag apró tényeit. Amikor a halálosan beteg anya lassan, fáradtan tulajdon kezében hozza le halott gyermekét és lehelyezi a kocsiba, féltve, óvatosan helyet készít neki és megjutalmazza a vörösbeöltözött pestisszolgákat, amikor emlékezteti, hogy este térjenek vissza érte s a kisebbik gyermekért, amikor búcsút intenek az ablakból az eltávozottnak és maguk is búcsúznak az élettől, lehetetlen magunkat kivonni az író pátoszának hatása alól.

Ha az ideák szolgálata ebben a műben csak deklamációból és elmélkedésből állana, attól ugyan nem nyerne halhatatlan életet. Az ábrázolt valóság csak művészi alakban kényszerít elképzelésre. De mint Tommaseo írja, egyedülálló Manzoni regényében «ahogy megtalálja a szavakat, amelyek egyszerre kivésik a szenvedélyt, megmagyarázzák és elítélik». Egyszerre ábrázol a lélekben és a felületen. Megragadja a jelenséget, megmagyarázza és elhelyezését adja az etikai világban. De egyszerre és nem külön-külön. Az, amit alkot megmagyarázhatatlanul organikus egység. Ezáltal már messze túllépi azt, amit közönségesen romantikusnak nevezünk, úgy, hogy néhány szóval vázolni kell viszonyát a klasszicizmushoz, melyet sajátos módon fogalmazott meg, és amellyel elvben és gyakorlatban szembeállt.

Amikor Manzoni az olasz klasszicizmusnak az igazság hiányát veti szemére, akkor e művészi iránynak már hanyatlott jelenségeivel szemben foglal állást. Igazság nélkül nem képzelhető el semmi ereje teljében lévő klasszicizmus. A műalkotás igazságát a tápláló erők gazdagsága, a tárgy ihlete adja. Senki józan ítélőnek nem jut eszébe Botticellit, vagy Mantegnát, vagy éppen Raffaelt üresnek, hazugnak s közönséges utánczónak tartani. Sőt a mitológia használata sem minden körülmények között elvetendő eszköz. Aligha lehetne elhíttetni, hogy Dante nyugtalan, tudásratörő, lehetetlent megkísértő Odysseusa, aki a nyugati földrészt felé vezeti csüggedő hajósait, üres mítosz, mert mindenki érzi benne az örök emberi szimbólum igazságát. Lorenzo, il Magnifico híres éneke, a tovatűnő ifjúságról Bacchust és Ariannát idézi, az örök, mámoros szerelmespárt. Élő alakok ők, akiknek nincs haláluk, akikbe átköltözik ifjak és öregek életvágya. Hogy lennének hát üresek? De a barokk és a rokokó kétségkívül elérkezett az üres és értelmetlen játékhoz. Megokolt volt Manzoni erőszakos visszahatása, hanem amit követelt, az a klasszicizmuson belül is keresztülvihető, sőt annak lényegéhez tartozik. Bizonyos, hogy a klasszicizmus kedvező takarója a tehetségbeli középszernak, vagy éppen hiánynak is. De a mérték és harmónia nagy elvét nem ezek számára állították föl, hanem akik az önfegyelem által diadal-maskodnak az erőn. Nos, Manzoni romantikus heve belső feszültséget ad az igazság ábrázolásának. Manzoni a klasszicizmus alapelvét az igazságot csak a keresztény hitvilágban tudja elfogadni és ez egyéni művészi hitvallása. A szokványos romantikát nemcsak ezzel lépi túl, de az imént fölemlített, hatalmas emberi világával, az emberi sorsok állandó típusra bontásával, mit humanisztikus szemlélete jár át. Nem lehet tagadni, hogy az egyéni lélek rendkívüli módon érdekli, de ugyanakkor állandó erőfeszítése az egyetemesre, az átfogó elvre, az emberi típusra és teljességre túlviszik a romantikán. Számtalanszor, amidőn azt hinnénk, hogy maga is elvesz alakjainak szenvedélyében, az érzelmek hirtelen kibuggyanásában, egy-egy hűvös, irónikus megjegyzéssel eltaszítja magától a túlságos részvételt, ítél felőle, derülten, jóságosan, az örökkévalóság szempontja szerint. Ezáltal helyreállítja az egyensúlyt és így a szenvedélyek ábrázolása, magyarázata és ítélete együttesen Manzoni klasszicizmusának összetartozó jelei.

Optimista hitével teljességgel összefér az a délszaki fény, ami szétszóródik a regény lelki és valóságos tájain. Az a déli fény, amely vakító fehérből emeli ki élesen a tárgyak körvonalait. Manzont a klasszicizmusához legjobban ábrázolásának tapinthatósága viszi. Alig

ír valakiről, vagy valamiről, Perpetuáról, Agneseről, a brávókról, például Grisóról, a hullaszállító pestislegényekről, amint vörös csuklyába öltözve tréfálkoznak a kocsin, egyszóval bárkiről néhány mondatot, kénytelenek vagyunk élesen elképzelni alakjait, magunk előtt látni őket. Amit mond, az teljességet ad, amit elhallgat, annak hiányát nem érezzük. Megmozgatja és megköti fantáziánkat. Alkot és az alkotás vonásaival elhatárol. Ősi mediterrán művészet ez, klasszikus. Klasszicizmusa talán a leginkább szemmel látható és legjobban megragadó az olasz táj képeiben. Itáliának minden lakója szerelmese az ottani tájnak. E vidék paradicsomi szépsége oltja azt az emésztő, gyógyíthatatlan nosztalgiát fiainak szívébe, amely évszázadok óta minden olaszt, minden körülmények között visszahúzott az ősi anyaföldre. Kiben éljen erősebben e föld szeretete, mint költőiben? Milyen éles, tiszta tájképek jelennek meg a felső világról, még a Pokol éizzó légében is. Petrarca ódáját Itália egyesítéséről milyen patakokban táplálja az édes vidék, Isten választott országának szépsége. De az olasz táj igazi, változó idő fölé kerekedett, örök képét legjobban Manzoni adta. Az északolasz táj változatosságában ragadta meg: kristályos tavak dús növényzettel, vad és szelíd, hosszan elnyúló öreg, kék hegyek. óriási távlatok, kis falvak, zúgó hegyi folyók, friss, suhogó erdők és termékeny, apróra bontott szántóföldek. Mennyi változatosság, milyen fenség s mennyire befejezett, kialakított formák! Emberarcú táj és örök: Itália.

Kardos Tibor.

A FORDÍTÁSRÓL.

Manzoni klasszikus művének már körülbelül százesztendőös magyar multja van. Majdnem negyedszázad telt el az «I promessi sposi» megjelenése után, mikor az első magyar fordítás megjelent; de nagy és állandó maradt iránta az érdeklődés, különösen azokban az évtizedekben, amelyek még a romantika korszakának hangulatát őrizgették. Félszázadig állandóan szerepelt Manzoni regénye a magyar könyvpiacra. Első magyar fordítása 1851-ben jelent meg: Mészáros Imre vadkerti lelkész azonban nem az eredetiből készítette, hanem Schmidt Kristóf német átdolgozása után. Ez a fordítás kíméletlenül megcsontítja az eredetit, úgyszólván csak az eseményanyagot hámozza ki a regényből s ennek az a következménye, hogy Manzoni és művészete teljesen elvész. Megint több mint két évtized telt el, amíg újabb Manzoni-fordítás jelent meg a magyar könyvpiacra (1874); ennek fordítója Beksics Gusztáv. Ez sem teljes fordítás, mert a fordító «a kevésbbé jelentékeny s a cselekvés érdemére közvetlen nem tartozó részleteket» kihagyta. Egykorú bírálója mondja, hogy «nincs olyan fejezete s talán lapja sem, ahol kihagyást ne tett volna». (Figyelő, 1875.) Kihagyta a bevezetést is, amely az egész műnek mintegy a keretét adja. Ez a bíráló megrója Beksicset, hogy nem törődik a lélektani árnyalatokkal, letörli a mű színgazdagságát és fittyet hány a műízlés igényeire. Nem lehetetlen, hogy a csonkításban Beksicsnek is a német példa lebegett szeme előtt. A fordítás mégis meglehetősen népszerű lett: újra megjelent 1884-ben, majd 1892-ben, Ráth Mór Családi Könyvtárában.

Eddig a legnagyobb igényű fordítás Vetési (Winkler) Józsefé (1901); ez már az olasz eredeti után készült és pedig a Hoepli-féle milánói kiadás (1896) alapján. Ennek a fordításnak a szerzője körül még ma is vita folyik. Várdai Béla alább említendő kiadásának előszavában azt mondja róla, hogy «nyilván többek munkája, mely egységesítő átsímítását a kitűnő Dante kutatótól s a Fioretti kiváló átültetőjétől, Kaposi Józseftől nyerte». Tarczai György ezt írja a fordításról: «Mestere . . . mint a beavatottak tudják . . . Vetési (Winkler) József s e kétkötetes kiadás... 1901-ben Kaposi József, a Magyar Szemle akkori szerkesztője s Klinda Teofil, 1896 körül rügyeit bontogató katolikus szépirodalmunk áldozatkész mecénása jóvoltából látott napvilágot». (Katolikus Szemle 1929 január.) Várdai Béla mondja: van valami rejtélyes és érthetetlen abban, hogy ez a nagyszabású és érdemes fordítás névtelenül jelent meg. A fordító saját bevallása

szerint «a fordításnál következetesen ragaszkodott az eredeti szöveg szószerinti visszaadásához». Ez a vallomás egyúttal értékképlet is: éppen ez a fordítói alapelv az oka, hogy rengeteg a fordításban a magyartalanság és az idegenszerűség. Mindazonáltal tiszteltreméltó munka, mert elsőnek igyekezett megbírkózni az eredetinek rendkívül nagy nehézségeivel s elsőnek igyekezett teljes fordítást adni. A fordítás ugyan nem teljes, mert a fordító kihagyott egy-egy kisebb részletet, különösen olyan részeket, ahol Manzoni olasz szavak és szólások magyarázatával bíbelődik.

Itt említem meg, hogy megjelent a regénynek még egy magyar kiadása: Várdai Béla előszavával (1929) de ez csupán rövidített, bár igen ügyesen rövidített kiadása a Vetési-féle fordításnak.

Az a fordítás, amelyet ebben a kötetben adunk, első valóban teljes magyar fordítása a «Jegyesek»-nek A teljesség magától értetődő követelmény volt, hiszen senkinek semmiféle szempontból sincs joga remekműveket megcsonkítani. A fordító igyekezett megoldani az eredetinek minden nehézségét, — pedig, hogy nehézség bőven van, azt eléggé bizonyítja az az egyetlen tény, hogy Manzoni ma már az olasz iskolákban is csak jegyzetes kiadásokban olvassák.

De a fordító legfőbb törekvése az volt, hogy a lehetőség szerint híven visszaadja magyarul Manzoni hangját. Ez a jóságos, atyáskodó, szinte azt mondhatnám: öreges elbeszélő modor rendkívül jellemző a korra és az íróra s ha elszűrkitjük, ha egyenruhába bujtatjuk, már nem is Manzoni.

Ezért a fordító rendkívül gondosan ügyelt arra, hogy megtartsa Manzoni stílusának egyik legfőbb jellegzetességét: a periodikus mondatszerkesztést és igyekezzék ezt a stíluskövetelményt összeegyeztetni a magyar nyelv, főleg a magyar mondatfűzés szellemével. Fontos feladata volt még megfelelő magyar közmondásokkal és szólásokkal visszaadni Manzoni ízes olasz szólásait és közmondásait. Itt felhasználta Vetési fordításának néhány szerencsés megoldását, — mint annak idején Babits Mihály a Szász Károly-féle fordítás megoldásait. A fordító igyekezett elődeinek hibáit elkerülni s úgy érzi, hogy olvasható Manzoni-szöveget adott magyarul.

A fordítás az Enrico Bianchi szerkesztésében megjelenő «I Classici del Giglio» c. sorozat olasz szövege alapján készült. (Al. Manzoni: I promessi sposi. Casa Editrice Adriano Salani, Firenze. 1941. 718.1).

Révay József.

BEVEZETÉS.

«Bizony méltán mondatik az historiographia azaz történetnek írása az idő ellenében vívott nagy-jeles viaskodásnak, mivelhogy az rabul ejtett s mi több, netalán immár lemészárolt esztendőket kiragadja annak karmaiból, új életre támasztja, szemügyre veszi állapotjokat, s újra meg újra viadalra állatja őket. Ámde az híres-neves Mesterek, kik az illetén vetélkedésben pálmát s babért bőséggel aratnak, csupán csak az legpompázatosabb s legtündöklőbb hősi tetteket veszik pennájokra és téntájokkal szinte bébalzsamozzák az Fejedelmeknek és Hatalmasságoknak és úri nagy Méltóságoknak hadi vállalatjokat, öltögetvén elméjüknek hajszálvékony tűjével amaz selyem s arany szálakat, kikből az dicsőséges Vitézkedéseknek örökké tartó himes kárpitjok kerekedik. Mindazonáltal, együgyű ember lévén, tilalmas nékem efféle nagyságos történetekre s veszedelmes magasságokra vetnem tekintetemet, beléje elegyednem az politikai mesterkedéseknek Labirintusokba s az csatabéli trombitáknak bömbölésökbe. Mivel pedig híroket vettem néminemű emlékezetre méltó történeteknek, kik ugyan alacsony rendű s kétkézi munkás emberekkel estek, mindazonáltal nekigyürközöm emlékezetül adni az jövőendő maradékinknak, mindeneke hamisság nélkül és az tiszta igazság szerint egybeszerkesztvén ímez mesében avagy krónikában. Melynek keskeny kis játszó térségében kinek-kinek látni adatik szörnyű és siralmas tragédiákat, az feneketlen gonoszság jelenéseit s ezenközben jámbor és derék vállalatokat és angyalokhoz illendő jó lelkeket, szinte az ördögi mivelkedeteknek csufságokra. Meggondolván pedig, miképpen az mi tartományink az Katolikus Király avagyis az mi Urunk hatalma alatt élnek, lévén ő amaz Nap, ki soha nyugovóra nem tér, országai fölött pedig az ő fényességében, valamint örökkön égő Holdvilág sugárzik amaz nemes ősök ivadéka, az Hős Férfiu, ki pro tempore azaz éppen ez időben az király képét viseli, nemkülönben az nagytekintetű Szenátorok, valamint Álló Csillagok, s ugyancsak az Tekintetes Elöljárók, vala-

mint Bolygó Csillagok, mindenfelé hintik fényességöket, ekképpen szinte fölséges Mennyboltot borítván fölénk, — valóban, látván miképpen változott ez föld poklává mind amaz alattomoságoknak, gonoszságoknak és kegyetlenségeknek, miket vakmerő emberek egyre másra szüntelenül mivelnek, mind ennek semmiképpen sem lelhetem okát másban, mint bizonyos ördögi meszterkedésekben és boszorkányságokban, mivelhogy az emberi gonoszság egymagában nem volna elegendőképpen erős szembe szállni amaz Hős Férfiakkal, kik Árgus-szemekkel és Briareus-karokkal munkálkodnak országnak boldogulásán. Minekokáért egybeszerkesztvén imez történetet, ki is még kised gyermek-ségem idején esett, ámbátor kik benne mivelkednek, jobbára mind eltűntek immár ez világnak színjátzó teréről s megadták mivel tartoztak az Párkáknak, mindazonáltal kellő tisztességnek okáért nem árurom el igazi nevöket vagy atyafiságokat, sem az helyeknek nevöket, csak generaliter azaz nagyjában mondom meg az környék avagy tartomány nevét. Hogy pedig ennek okából netalán hézagos leszen imez krónikám s idétlen ez egy-ügyü irásom : azt nyilván csak oly ítélőbirám mondhatja, ki bele sem szagolt az Filozófiában : mivelhogy az hozzáértő emberek nyomban észreveszik, hogy ennek miatta az fent mondott történet velejének semmi híja sincsen. Minekokáért napnál is világosabb, mit ugyan senki nem tagad, hogy az név semmi, de semmi egyéb pusztá sallangnál . . .

De vajjon, ha én legyűröm ezt az óriási munkát és lemásolom ezt a történetet ebből az elfakult és szakadozott kéziratból s utána, amint mondani szokták, napfényre hozom, — vajjon akad-e, aki vállalja a fáradságot, hogy elolvassa?

Ez a töprenkedő kétség akkor merült fel bennem, mikor keserves kínlódással betűzgettem a «sallang» szó után következő irkafirkát ; azonnal abbahagytam a másolást és igen komolyan elkezdtem törni a fejemet, hogy mit is kellene tennem. Igaz ugyan, töprengtem a kézirat lapozgatása közben, igaz ugyan, hogy az efféle szellemeskedések és költői képek nem záporzanak végig az egész elbeszélésen. A jó öreg XVII. századi krónikás itt az elején meg akarta csillogtatni egész művészetét, de aztán, az elbeszélés folyamán, nem egyszer hosszú fejezeteken át természetesen és símán folydogál a stílusa. Igen, de milyen durva, milyen romlott, milyen hibás ! Lépten-nyomon lombardiai tájszavak, találomra alkalmazott szólások, nyelvtani önkényeskedések, széthulló mondatok ! Aztán itt is, ott is minduntalan felbukkan benne némi spanyolos modorosság ; s ami a legrosszabb, az elbeszélésnek éppen legmegrázóbb és legszomorúbb részeiben, mindenütt, ahol meg kellene döbbsenten és gondolkodóba

kellene ejteni az olvasót, szóval mindazokban a részekben, amelyek megkívánnak ugyan némi szóvirágokat, de természetesen csak módjával, finoman, józnléssel alkalmazott szóvirágokat: a mi szerzőnk ilyenkor minden egyes alkalommal szinte belefullad a dagályosságba, épp úgy, mint az imént idézett bevezetésben. És ilyenkor csodálatos ügyességgel párosítja a legellentétesebb tulajdonságokat és sikerül egyszerre faragatlannak és modorosnak lennie ugyanazon a lapon, ugyanabban a mondatban, ugyanabban a szóban! Az eszközzei: dagályos locsogás, telisdetele durva nyelvtani hibákkal, továbbá az a bizonyos nagyhangú szószátyárkodás, ami a XVII. századi olasz irodalmi művek jellegzetes tulajdonsága. Őszintén szólván, nem lehet feltálni a mai olvasóknak: ezek már túlságosan gúnyorosak és torkig vannak az effajta különködésekkel. Szerencse, hogy e nyomorúságos krónikának mindjárt a legelején felötlött bennem ez a józan gondolat. Én mosom kezeimet.

De mikor becsuktam a kéziratot, hogy eltegyem, nagyon bántott, hogy így ez a szép történet teljesen ismeretlen marad; lehet, hogy az olvasónak más lesz a véleménye, de nekem, mint mondtam, a történet tetszett, nagyon tetszett. Mért ne lehetne ebből a kéziratból kivenni az eseményanyagot — gondoltam magamban — és jobb stílusban megírni? Mivel pedig erre semmi észszerű ellenvetés nem támadt bennem, azonnal így is határoztam. Íme, így keletkezett ez a könyv és én mindezt olyan őszinteséggel mondtam el, amely mindenképpen méltó magának a könyvnek fontosságához.

Mindazonáltal bizonyos események és szokások, melyeket szerzőnk leír, véleményem szerint oly meglepők és enyhén szólván oly furcsák, hogy mielőtt hitelt adtam volna nekik, más tanúktól is bizonyosságot akartam szerezni felőlük. Ezért nekifeküdtem és feltúrtam annak a kornak az emlékeit, hogy tisztázzam, vajjon csakugyan olyan volt-e ez a világ abban az időben? Ez a kutatás aztán minden kétségemet eloszlatta: lépten-nyomon ilyen s bizony még sokkal meglepőbb dolgokra bukkantam; sőt, és ez volt a legdöntőbb bizonyíték, ráakadtam néhány olyan személyre is, akikről még sehol másutt nem olvastam, csak ebben a kéziratban s bizony, eddig azt sem tudtam, hogy éltek-e valaha. És alkalomadtán majd idézem is egyiket-másikat e bizonyítékok közül, hogy hitelesítsenek bizonyos dolgokat, amelyek oly furcsák, hogy az olvasó különben alig volna hajlandó hitelt adni nekik.

De ha elviselhetetlennek bélyegeztük szerzőnk stílusát, miféle stílust alkalmaztunk helyette? Ez itt a kérdés.

Aki kéréstelenül vállalkozik más munkájának átdolgozására, annak alkalomadtán pontosan számo kell adnia a magáéről. Sőt erre bizonyos tekintetben kötelezettséget is vállal: oly ténybeli és jogi szabály ez, ami alól én sem akarom kivonni magamat. Sőt

önként alávetem magam s ezért az volt a szándékom, hogy itt aprólékos részletességgel számot adok írói módszeremről; ebből a célból elejétől fogva úgy dolgoztam, hogy igyekeztem kitalálni az idevágó s előre elképzelhető ellenvetéseket, azzal a szándékkal, hogy valamennyit már előre megcáfoljam. Ezzel nem is volt semmi baj; mivel egyetlenegy olyan ellenvetés sem bukkant fel bennem (és ezt kötelességem megmondani az igazság érdekében), amire ne csapott volna le azon nyomban a diadalmas felelet is, olyan felelet, amely ha nem is dönti el a kérdést, mindenesetre módosítja. Nem egyszer egymásra uszítottam két ellenvetést, az egyiket a másikkal csapattam agyon; vagy pedig alaposan megvizsgáltam, gondosan összehasonlítottam őket és sikerült megállapítanom s bebizonyítanom, hogy csak látszólag ellentétesek, tulajdonképpen egy tőből sarjadtak s mind a kettő úgy keletkezett, hogy figyelmen kívül hagyta azokat a tényeket és elveket, amelyekre a következtetést alapítani kellett volna; mikor aztán nagy meglepetésükre szembesítettem őket, mind a kettőt sutba dobhattam. Talán még sohasem volt író, aki ily csattanósan be tudta bizonyítani módszerének helyességét. De hát akkor? Mire odáig jutottam, hogy összefoglaljam és rendbe szedjem az említett ellenvetéseket és cáfolatokat, kiderült, — ó borzalom! — hogy vaskos kötetté dagadtak. Amint ezt megállapítottam, azonnal lemondtam tervemről, még pedig két okból, — s azt hiszem, az olvasó mind a kettőt helyeselni fogja: — először azért, mert igen könnyen nevetségessé válhat az ember, ha egész könyvet kénytelen írni azért, hogy a másik könyvet, sőt ennek a másiknak a stílusát igazolja, másodszor pedig azért, mert egyszerre egy könyv is elég, sőt talán még sok is.

ELSŐ FEJEZET.

A comói tó déli nyúlványa, két hegylánc koszorújában, csupa öböl, meg bemélyedés, aszerint, amint a hegyek előre ugranak, vagy hátrább húzódnak; egyszerre csak összeszűkül és úgy hullámszik tovább, mintha folyam volna, a jobboldali hegyfok és baloldali széles partszegély között. A híd, amely itt a két partot összeköti, mintha még szembeszökőbbé tenné ezt az átalakulást és mintegy jelzi azt a pontot, ahol a tó megszűnik és az Adda elkezdődik, aztán mikor a partok megint kitágulnak, a víz is kiszélesedik, új meg új öbölökben és bemélyedésekben terpeszkedik el és megint visszaváltozik tóvá. A part, amely három nagyobbacska hegyipatak hordalékából keletkezett, egyre emelkedik és végül nekitámaszkodik két szomszédos hegynek: az egyiknek San Martino a neve, a másiké, lombardiai tájszóval, Resegone (Fűrész) — ezt a nevet a sok-sok apró csúctól kapta, amelyek úgy sorakoznak egymás mellett, mint a fűrész fogai. Nincs ember, aki ha derékszögben nézi, például Milano északi várfaláról, azonnal fel ne ismerné abban a hosszú és roppant tömegű hegyláncban, amely kiválik az ismeretlen nevű és szokványos alakú többi hegyek közül. A part jó darabon enyhe lejtőben, de folytonosan emelkedik; aztán a két hegy szerkezete szerint és a vizek munkájának következtében dombokká és völgyekké, hágókká és fennsíkokká tagozódik. A partszegély, amelyet a hegyipatakok torkolatai szaggatnak meg, majdnem csupa kavics és törmelék; a többi mind szántóföld meg szőlő, rajtuk kis falvak, tanyák, nyaralók; néhol erdők is, amelyek felhúzódnak egészen a hegységig. Lecco a legnagyobb e helységek között. Róla nevezték el ezt az egész területet is; a tó partján, a híd közelében terül el, sőt egyik része víz alá is kerül, ha a tó megdagad. Ma már nagyközség s a legjobb úton van, hogy várossá alakuljon. Abban az időben, mikor lezajlottak ezek az események, amelyeknek elbeszélésbe fogok, ez a tekintélyes nagyközség egyúttal vár is volt és az a megtiszteltetés érte, hogy állandó szállása lehetett egy kapitánynak; ugyancsak szerencséje volt, hogy állandó helyőrsége is lehetett, még pedig spanyol katonák, akik szerénységre oktatták a község leányait és asszonyait, néha-néha vállon veregették egyik-

másik férjet, vagy apát; nyár végén pedig minden esztendőben pontosan ellepték a szállóket, kissé megritkították a fűtöket, persze hogy könnyítsenek a parasztok szüreti fáradoalmain.

Az egyik helységről a másikba, a magaslatokról a partra, domb-ról-dombra többé-kevésbé meredek, néha sík utak vezettek és vezetnek még ma is; minduntalan eltűnnek, elmerülnek két kertfal között s ha innen feltekint az ember, nem lát egyebet egy darab égnél és néhány hegycsúcsnál. Néha az ösvény széles fennsíkra kapaszkodik fel és innen a tekintet elkalandozik közel és távoli tájakon; a látvány mindig pompás és mindig új, aszerint, hogy a szem többet vagy kevesebbet fog be az eléje táruló roppant képből és ahogy ez vagy amaz a része kiemelkedik, elbújik, szembetűnik vagy elmosódik; egyszer az egyik részlet, egyszer a másik, máskor az óriási és csillogó víztükrör; innen valóságos tó s amott a túlsó oldalon is zárt, vagy talán inkább belevész a hegyek tekervényes csoportjaiba, aztán meg egyre jobban kiszélesedik a többi hegyek között, amelyek sorra felbukannak szemünk előtt és amelyeket a víz a parti kis falvakkal együtt megfordítva visszatükröz; amonnan olyan, mint egy folyamág, aztán megint tó, aztán megint folyam; csillogó szalagja kanyarogva tűnik el a partján húzódó hegyek között, amelyek fokról-fokra laposodnak s végül szinte maguk is belemosódnak a látóhatárba. Maga a hely, ahonnan ezt a változatos látványt szemléljük, csupa látványosság: a hegy, amelynek lejtőit járjuk, köröskörül és a fejünk felett szétteregeti csúcsait és élesen kirajzolódó, kidomborodó szikláit, amelyek szinte lépésről-lépésre változnak, kitérülnek és gerincekké tömörülnek, holott az imént az egész egyetlen gerincnek látszott, — az, amit az imént még a parton láttunk, most a csúcsokon ötlük szemünkbe. E lejtők kellemes, barátságos hangulata jólesően csökkent a táj zordonságát és csak fokozza az egyéb látnivalók szépségét.

Az egyik ilyen ösvényen ballagot szép csendesen hazafelé sétájából az 1628. év november 7.-ének estéjén az imént emlegetett helységek egyikének plébánosa, don Abbondio. Sem a helység neve, sem a plébános vezetékneve nincs meg a kéziratban, sem ezen a helyen, sem másutt. Nyugodtan mormolta breviáriumát s néha-néha két zsoltár között be is csukta, jobbkeze mutatoujját a lapok közé dugta olvasójelnek, majd hátratette mindkét kezét, jobbkeze fejét a baltenyerébe fektette és most már így sétált tovább; szemét a földre szegezte és minduntalan a falnak rugdosta lábával az ösvényen alkalmatlankodó kavicsokat; aztán felkapta fejét, nagy kényelmesen körütekintett s végül a hegynek azon a pontján állapodott meg a szeme, ahol a leáldozó nap fénye átszökkent az átellenes hegy hasadékein és széles, szabálytalan bíborfoltok alakjában felizzott az ormóttan sziklákon. Megint kinyitotta breviáriumát, megint elmon-

dott belőle egy részt s ekkor elért az ösvénynek ahhoz a fordulójához, ahol rendszerint feltekintett a könyvből és körülnézett; és ezen a napon is így tett. A forduló után az ösvény egyenes irányt vett és mintegy hatvan lépésnyi távolságban két kisebb ösvényre szakadt, az Y két szára módjára; a jobboldali felfelé kapaszkodott és a plébániához vezetett, a másik leereszkedett a völgybe és egy hegyipataknál végződött; az útmenti fal itt csak derékig ért. A két kisebb ösvény befelé eső falai nem értek össze hegyes szögben, hanem kápolnákat alkottak, melynek falára hosszúkás, hullámos, hegyesvégű ábrák voltak festve; a művész szándéka szerint és a lakosok szemében ezek lángok voltak; a lángok között voltak egyéb, közelebből meg nem határozható alakok is, ezek a tisztító tűzben szenvedő lelkeket ábrázolták; a lelkek és lángok téglaszínűek voltak, szürkés alapon, amelyről imitt-amott már lehullott a vakolat. Amikor a plébános az útfordulónál rendes szokása szerint a kápolna felé nézett, olyasvalamit látott, ami meglepte és amit jobban szeretett volna nem látni. Ott, ahol a két ösvény, hogy úgy mondjam, egymásba torkollik, két férfi állt egymással szemben: az egyik az alacsony falon ült, lovaglóülésben, egyik lábát kifelé lógatta, másik leért az út szintjére; a térsa, mellén keresztbe font karokkal állt mellette és a falnak támaszkodott. Ruházatuk, viselkedésük és egész külsejük — már amennyire a plébános kivehette arról a helyről, ahonnan megpillantotta őket — azonnal elárulta, hogy miféle emberek. Mind a kettőnek zöld hálój volt a fején, leomlott egészen a balvállukig és kövér bojtban végződött; alóla, a homlokuk fölött, óriási hajtincs bukkant ki; a hosszú, hullámos és hegyes bajusz, a fényes bőrv, benne a két pisztoly, a mellükön nyaklánc módjára lecsüngő kis lőporos szaru, a bő és lötyögő nadrág zsebéből kikandikáló hatalmas tőr markolata, a roppant pallos, amelynek tokja szabályosan összeillesztett fényes rézlemezekkel volt kirakva: mindez első pillanatra elárulta, hogy a két ismeretlen a brávók fajzatába tartozik.

Ez a népség ma már nyomtalanul kiveszett, de nagyon régi eredetű s akkoriban igen elhatalmasodott Lombardiában. Aki nem tudná, hogy mifélek, azoknak kedvéért elmondunk néhány hiteles adatot; ezekből megismerhetik főbb jellemvonásaikat, a kiirtásukra tett rengeteg erőfeszítést, s kemény és tűrhetetlen szívósságot.

1583 április 8.-án a méltóságos és kegyelmes don Carlo d'Aragon, Castelvetro fejedelme, Terranuova hercege, Avola őrgrófja, Burgeto grófja, nagyadmirális és Szicília tábornagya, Milano kormányzója és Ő Katolikus Felsége itáliai főkapitánya

„... minekutána értésére esett, mely tűrhetetlen nyomorúságban élt s él imez Milano városa az brávók s utonállók miatt, rendeletet adott ki ellenük.

«Kinyilatkoztatja s meghatározza, hogy ez rendelet parancsa alá esnek s brávéknak és utonállóknak minősülnek mindazok . . . kiknek, akár idegenek, akár idevalósiak — nincs mesterségük, vagy ha netán van is, azt nem gyakorolják . . . hanem ingyen, avagy esetleg bérért valamely lovaghoz vagy nemesemberhez, tiszthez vagy kereskedőhöz csatlakoznak; . . . hogy segítsék s védelmezzék vagy helyesebben — amint feltételezhető — hogy másnak tört vessenek . . .»

Mindezeknek megparancsolja, hogy hat nap leforgása alatt takarodjanak ki az országból; az ellenszegülőket gályarabsággal sujtja és az igazságügyi hatóságoknak szokatlanul nagy és korlátlan hatalmat ad, hogy rendeletét végrehajtsák. De mivel Milano ura a következő év április 12.-én megállapította, hogy

«ímez várost valósággal előzőnlötték az fent nevezett brávók . . . s ismét csak úgy viselkednek, mint annakelőtte, egyáltalán nem változtatván meg erkölceiket, sőt számuk sem kevesbedett» . . .

még keményebb és feltűnőbb rendeletet ad ki, amelyben egyéb rendelkezések közt megparancsolja,

hogy bármely egyént, akár e városbéli, akár idegen, kiről két tanu vallomása alapján kiderül, hogy általában brávénak tartották, minősítették és nevezték, még ha nem is bizonyul rá semmi gazság, pusztán azért, mert brávé hírében áll, az nevezett bírák egyenként és összesen minden egyéb bizonyíték nélkül is kínvallatásra foghatják az vizsgálati eljárás érdekében . . . s ha nem is vall be semmiféle bűncselekményt, mégis gályarabságra ítélik, még pedig három évre, pusztán csak azért, mert, mint fentebb mondatott, brávénak tartják és nevezik».

Még pedig ezt is, a rendeletnek itt fel nem sorolt intézkedéseit is, azért,

«mert őkegyelmessége feltette magában, hogy akaratát mindenki ellenében érvényesíti».

Amikor fülünkbe csengenek e hatalmas nagy úrnak büszke és kemény szavai és a velük kapcsolatos büntető rendelkezések, már-már hajlandók volnánk azt hinni, hogy e szavaknak pusztán visszhangjára is örökre eltűnt minden brávé a föld színéről. De egy éppen ilyen tekintélyes és nagynevű úrnak a tanúbizonysága pontosan az ellenkező véleményre hangol bennünket. Ez pedig nem más, mint méltóságos és kegyelmes Juan Fernandez de Velasco úr, Castiglia tábornagya, Ófelsége főkamarása, Frias városának hercege, Haro és Castelnovo grófja, a Velasco ház és a Larai hét infáns házának ura,

Milano államának kormányzója stb. Az 1593. év június 5.-én, minek utána neki is értésére esett,

»mennyi kárt és romlást okoznak a brávók és utonállók s mily mérhetetlen ártalmára vannak az efajta betyárok a közjónak s mekkora csúfjára az igazságszolgáltatásnak),

újából rájuk parancsol, hogy hat nap leforgása alatt takarodjanak ki az országból és majdnem szóról-szóra megismétli elődjének utasításait és fenyegetéseit. Azután 1598. május 23.-án

»minekutána értésére esett, lelkének nem csekély szomorúságára, hogy ebben a városban és államban szinte napról-napra szaporodik emez brávóknak és csavargóknak a száma s éjjelnappal egyebet sem hall róluk az ember, mint hogy orvtámadásokat, gyilkosságokat és rablásokat követnek el és minden egyéb fajta gaztetteket, és az efélékre annál bátrabban adják fejüket, mert ezek a brávók nyugodtan megbízhatnak vezéreik és pártfogóik segítségében . . .»

tehát megint kiszabja ugyanazokat a büntetéseket, csak fokozottabb mértékben, mint ahogy az orvosságot adagolják makacs betegség esetén . . .

»Minélfogva — fejezi be a rendelet — kiki szöges gonddal óvakodjék megszegni ez jelen kiáltvány bármely rendelkezését, mivelhogy ökegyelmességének immár nem kegyességét, hanem keménységét és haragját fogja megérezni . . . elhatározván és eltökélvén, hogy ez leszen utolsó és végképpen érvényes figyelmeztetése».

Ám nem így vélekedett a méltóságos és kegyelmes don Pietro Enriquez de Acevedo, Fuentes grófja, Milano államának kapitánya és kormányzója ; nem így vélekedett és éppen elég oka volt rá.

»Minekutána részletesen értesült arról a nyomorúságról, melyben emez város és állam synylódik a benne hemzsegó rengeteg brávó miatt . . . minekutána eltökélte magát, hogy irmagját is kiirtja ennek a szörnyen veszedelmes fajzatnak),

1600 december 5.-én újabb kiáltványt adott ki azzal a kemény utasítással, hogy büntető rendelkezéseit kíméletlen szigorúsággal és irgalom nélkül egytől-egyig hajtsák végre.

Mindazonáltal azt kell hinnünk, hogy ebbe az ügybe nem feküdt bele akkor buzgalommal, amekkorát ki tudott fejteni mindenféle alattomos mesterkedésekben és cselszövésekben, halálos ellensége, IV. Henrik ellen. Mert e részben a történelem bizonyítja, hogy sikerült fegyverbe állítania a nevezett király ellen Savoia hercegét, aki aztán

az ő hibájából nem egy városát el is veszítette ; sikerült összeesküvésbe beleugratnia Biron herceget, aki ugyancsak az ő hibájából a fejével fizetett érte. De bizonyos, hogy a brávók szörnyen veszedelmes fajzata még 1612 szeptember 22-én is élt és virult. Ezen a napon a méltóságos és kegyelmes Don Giovanni de Mendoza, Hynojosa örgrófja,*** lovagja,*** kormányzója stb. komolyan elhatározta, hogy kiirtja őket. Ebből a célból elküldte Pandolfo és Marco Tullio Malatesti királyi könyvnyomtató mestereknek a hagyományos kiáltvány javított és bővített szövegét, hogy a brávók kiirtása céljából nyomtassák ki. De a brávók csak nem pusztultak ki ; megérték, hogy 1618 december 24-én ugyanilyen s még súlyosabb csapásokat mért rájuk a méltóságos és kegyelmes nagyúr, Don Gomez Suarez de Figueroa, Feria hercege stb., *** kormányzója stb. De mivel még ezekbe sem haltak bele, a méltóságos és kegyelmes nagyúr Gonzalo Fernandez di Cordova, akinek kormányzósága alatt esett meg don Abbondio sétája, kénytelen volt újra átdolgozni és közhírré tenni a hagyományos kiáltványt a brávók ellen, még pedig 1627 október 5-én, vagyis egy évvel, egy hónappal és két nappal imez emlékezetes események előtt.

De nem ez volt az utolsó kiáltvány ; azt hisszük azonban, hogy a későbbiekről nem kell beszélnünk, mivel túlesnek történetünk idején. Csak éppen utalunk az 1632 február 13-án kelt kiáltványra, amelyben Feria méltóságos és kegyelmes hercege, akkor másodízben kormányzó, tudtára adja mindenkinek, hogy a legborzalmasabb gazzetteket az úgynevezett brávók követik el. Mindez bőségesen bizonyítja, hogy történetünk idején még éppen elég brávó garázdálkodott.

Hogy az imént említett két férfi azért ácsorgott ottan, mert vártak valakit, az egészen kétségtelen volt ; de don Abbondio akkor érezte magát igazán kellemetlenül, mikor bizonyos jelekből észrevette, hogy éppen őt várják. Mert amint ő felbukkant, azok ketten összenéztek és felkapták a fejüket ; ebből a mozdulatból azonnal ki lehetett találni, hogy mind a ketten egyszerre ezt mondták : ő az ! Az, amelyik a falon lovagolt, visszalendítette a másik lábát is az útra és felállt ; a másik ellépett a fal mellől és mindketten megindultak a plébános felé. Ez még mindig úgy tartotta maga felé a nyitott breviáriumot, mintha olvasna ; de felfelé sandított, hogy figyelemmel kísérje amazok mozdulatait ; s mikor észrevette, hogy egyenesen felé közelednek, egyszerre ezernyi gondolat rohanta meg. Hirtelenében felvetette magában a kérdést, vajjon közte és a brávók közt jobbra vagy balra van-e valami mellékút ; de azon nyomban eszébe jutott, hogy nincs. Hirtelenében azt is végiggondolta, vajjon nem vétkezett-e valami hatalmas és bosszúálló úr ellen? De lelkiismeretének vigasztaló tanúskodása még ebben az izgalmasban is megnyugtatta valamennyire ; azonban a brávók közeledtek és mereven rászégezték tekintetüket. Balkezének középső és mutatóujját bedugta a gallér-

jába, mintha meg akarná igazítani; miközben ezt a két ujját végigjártatta körben a nyakán, hátrafordította az arcát, a száját is elhúzta és titokban visszafelé pislantott, ameddig csak ellátott, hátha jön valaki; de senkit sem látott. Lepislantott a mezőre is, túl az alacsony falon: senki; félénk tekintete végigszántott az előtte elhúzódó úton is: senki, csak a két brávó. Mit tegyen? Visszafordulni már nem volt ideje; megfutamodni annyit jelentett volna, mint azt mondani nekik: szaladjatok utánam, vagy még annál is rosszabb. Mivel nem menekedhetett a veszélyből, nekivágott. Mert a bizonytalanságnak ezek a pillanatai oly kínosak voltak számára, hogy egyetlen kívánsága volt: gyorsan véget vetni az egésznek. Meggyorsította lépteit, hangosabban elmondott még egy zsoltárverset, annyi nyugalmat és vidámságot erőltetett arcára, amennyi csak kitelt tőle és minden erejét megfeszítette, hogy mosolyra kényszerítse vonásait; mikor már ott volt a két betyár előtt, ezt mondta magában: no most! és egyszerre megállt.

— Plébános úr — szólalt meg az egyik és mereven a szemébe nézett.

— Mi tetszik? — kérdezte azonnal don Abbondio és feltekintett a könyvből, amely nyitva maradt a kezében, mint valami olvasóállványon.

— Kegyednek az a szándéka, — folytatta a másik, fenyegető és dühös ábrázattal, mint mikor valaki rajtacsípi az alantasát valami gazságon — kegyednek az a szándéka, hogy holnap megesketi Renzo Tramaglinót és Lucia Mondellát.

— Vagyis . . . — felelte remegő hangon don Abbondio — vagyis... uraságtok járatosak a világi dolgokban . . . a szegény plébános nem sokat számít, azok ketten elintézik a maguk dolgát és aztán . . . aztán eljönnek hozzánk, mintha csak a bankba mennének pénzért . . . mi . . . mi csak a közösség szolgálai vagyunk.

— Nos tehát, — mondta a brávó halk és ünnepélyes, parancsoló hangon — ennek a házasságnak nem szabad megtörténnie sem holnap, sem soha.

— De uraim . . . — ellenkezett don Abbondio szelíd és barátságos hangon, mint mikor türelmetlen embert akar meggyőzni valaki — de uraim, szíveskedjenek csak az én helyzetembe képzelni magukat. Ha tőlem függne a dolog . . . jól tudhatják, hogy nekem semmi anyagi hasznom sincs belőle . . .

— Elég, — vágott szavába a brávó, — mert ha locsogással kellene elintézni az ügyet, kegyed bizonyára lefőzne bennünket. Mi az ilyesmihez nem értünk, nem is akarunk jobban érteni. Ki mint veti ágát . . . hiszen kegyed ért bennünket.

— De az urak sokkal igazságosabbak, sokkal okosabbak . . .

— De . . . — vágott szavába ezúttal a másik cimbora, aki addig

még nem szólt bele — . . . de ez a házasságkötés nem fog megtörténni, vagy különben . . . — és itt jó nagyot káromkodott — . . . vagy pedig az, aki megköti ezt a házasságot, már meg sem fogja bánni, mert nem lesz rá ideje, — és még egy nagyot káromkodott.

— Hallgass, hallgass, — szólalt meg újra az előbbi — a plébános úr olyan ember, aki ismeri a dörgést, mi pedig úriemberek vagyunk és a világért sem akarjuk bántani, ha ugyan okosan viselkedik. Plébános úr, don Rodrigo úr öméltósága, a mi pártfogónk, melegen üdvözli kegyedet.

Ez a név úgy villant bele don Abbondio fejébe, mint az éjszakai vihar tombolásába a villám, amely egy pillanatra bizonytalanul megvilágítja a tárgyakat, de csak fokozza a rettegést. Szinte ösztönösen mélyen meghajolt a plébános és úgy mondta:

— Ha tudnának valami tanácsot adni . . .

— Ó, tanácsot kegyednek, aki latinul is tud! — vágott szavába megint a brávó s durván és indulatosan nevetett hozzá — kegyeden áll a dolog. És főképpen a saját érdekében egyetlen szót se áruljon el, hogy ezt az üzenetet átadtuk kegyednek, mert különben . . . hah! . . . ugyanúgy járna, mintha megkötné a házasságot. Nos tehát, mit izen don Rodrigo úr öméltóságának?

— Tiszteletemet . . .

— Beszéljen világosabban!

— Hogy hajlandó... természetesen... mindig hajlandó vagyok teljesíteni a parancsát. — És mikor e szavakat kimondta, maga sem tudta, hogy ígéret volt-e ez, vagy csak udvariaskodás. A brávók a legkomolyabb értelemben vették, vagy legalább is úgy mutatták.

— Rendben van, főtisztelendő uram és jóéjszakát — mondta az egyik, miközben már indulni készült a cimborájával együtt. Don Abbondio, aki néhány pillanattal ezelőtt még szívesen feláldozta volna az egyik szemevilágát, ha kitérhetett volna előlük, most szívesen folytatta volna a beszélgetést és a tárgyalást.

— Uraim . . . — kezdte, miközben két kezével összecsapta a könyvet. De azok mintha nem is hallották volna, megindultak az úton arrafelé, amerről a plébános jött és közben olyan mocskos nótát énekeltek, hogy nem is akarom ide másolni abból a régi kéziratból. Szegény don Abbondio egy pillanatig tátott szájjal állt ott, mintha elvarázsolták volna; aztán megindult az egyik mellékösvényen, amely a lakásához vezetett; bizony, keservesen húzta a lábait, mintha csak meggémberedtek volna. Hogy pedig belül mi dúlt benne, legjobban úgy értjük meg, ha egyet-mást elmondunk természetéről és arról a korról, amelybe véletlenül beleszületett.

Don Abbondio (az olvasó már bizonyára kitalálhatta) éppen-séggel nem született oroszlánszívűnek. De már kora fiatalságában alkalmá volt megértenie, hogy abban az időben a legkeservesebb

annak az élőlénynek a sorsa volt, amely karmok és agyarak nélkül született, holott különben semmi kedve sem volt ahhoz, hogy a többiek felfalják. A törvény ereje semmi tekintetben sem védte a nyugodt, békés embert, akinek semmiféle eszköze sem volt arra, hogy másokat megfélemlítsen. Nem mintha nem lettek volna törvények és büntetések egyeseknek a garázdálkodásai ellen. Sőt, tengernyi volt a törvény; aprólékosan és terjengősen felsorolták és részletezték a bűncselekményeket; oktalanul túlzott büntetéseket szabtak ki és ha ezek nem voltak elegendők, úgyszólván minden egyes esetben tetszése szerint fokozhatta maga a törvényhozó vagy a törvény sokszáz végrehajtója; a peres eljárás legfőbb célja az volt, hogy megszabadítsa a bírót mindentől, ami esetleg gátolhatta a büntetőítélet meghozatalában. Csekély, de csálhatatlan bizonyosságai ennek azok a töredékek, amelyeket a brávók ellen kiadott kiáltványokból közöltünk. Ebben a helyzetben, sőt javarészt éppen ezért, mindezek a kiáltványok, amelyeket a kormányok egymásután újra meg újra kiadtak és megerősítettek, semmi egyébre sem voltak jók, csak éppen arra, hogy fennen tanúskodjanak szerzőik tehetetlenségéről; vagy ha mégis volt némi közvetlen hatásuk, az főképpen az volt, hogy csak fokozták a szenvedéseket, amelyekkel ezek a garázda elemek gyötörték a békés és gyenge embereket és egyúttal fokozták a brávók erőszakoskodásait és alattomoskodásait is. A büntetlenség szinte meg volt szervezve s a kiáltványok nem tudtak hozzáférközni a gyökereihez, vagy ha igen, nem tudták ezeket kitépni. Ilyesmik voltak a menedékhelyek, ilyenek egyes osztályok kiváltságai, melyeket a törvényes hatalom részben elismert, részben pedig néma gyűlölettel tűrt, vagy üres tiltakozásokkal támadott, amiket azonban ezek az osztályok önző szenvedélyességgel és makacs féltékenységgel őriztek és védelmeztek. Nos természetes, hogy minél jobban fenyegették és ostromolták ezt a büntetlenséget, — amelyet a kiáltványok sohasem tudtak megdönteni — minden fenyegetésre és minden ostromra kénytelen volt új meg új erőfeszítést kifejteni, új meg új ötleteket kitalálni, hogy fennmaradhasson. És csakugyan, így is történt: mikor megjelentek a kiáltványok, azzal a céllal, hogy megzabolázzák a garázdálkodókat, ezek az ő valóságos erejükben egyre újabb és egyre hatalmasabb eszközöket kerestek, hogy folytathassák azokat az üzemeket, amelyeket a kiáltványok megtiltottak. Viszont a jólelkű embert, akinek nem volt hatalma és nem volt pártfogója, lépten-nyomon elgáncsolták és zaklatták ezek a rendeletek; tudniillik mivel az volt a céljuk, hogy ellenőrizzenek minden embert és ezáltal megelőzzenek vagy megbüntessenek minden bűncselekményt, a magánemberek minden megmocnását kiszolgáltatták a mindenféle végrehajtó közegek önkényeskedésének. De aki a bűncselekmény elkövetése előtt gondoskodott róla, hogy utána majd idejében el-

bújhasson egy monostorban, egy palotában, ahová a rendőrök sohasem merhetik betenni a lábukat, vagy aki minden egyéb óvatosság mellőzésével egyszerűen olyan egyenruhát viselt, hogy megvédelmezését hiúságból vagy érdekből kötelességének tartotta egy-egy hatalmas család vagy egy egész társadalmi osztály, szabadon garázdálkodhatott és fittyet hányhatott a nagyhangú kiáltványokra. Azok közül, akikre a törvény végrehajtását bízta, egyesek születésüknél fogva a kiváltságos osztályba tartoztak, mások pedig a kiváltságosaktól függtek, mert azok voltak a pártfogóik. Azok is, emezek is, nevelésüknél fogva, érdekből, megszokásból, utánzásból, átvették a kiváltságosak elveit és meg nem sértették volna ezeket a világért sem, akárhogy megkövetelte is az az utcasarkon kiszégezett papírdarab. Aztán ha azok a férfiak, akiket megbíztak a rendeletek közvetlen végrehajtásával, oly merészek lettek volna, mint a hősök, oly engedelmesek, mint a szerzetesek és oly önfeláldozóak, mint a vértanúk, akkor sem boldogultak volna, mert kevesebben voltak, mint azok, akiket meg kellett volna rendszabályozniok. És nagyon valószínű volt, hogy azok is cserben hagyják őket, akik . . . csak úgy elvontan, hogy úgy mondjuk : elméletben . . . rájuk bízták a rendelet végrehajtását. De ehhez járult még az is, hogy általában ezek a poroszlók voltak az akkor legaljasabb és leghitványabb naplopók ; foglalkozásukat még azok is szégyenletesnek tartották, akik joggal retteghettek tőlük ; a címük pedig csúfságszámba ment. Természetes tehát, hogy ezek, ahelyett, hogy kockáztatták, vagy éppen feláldozták volna az életüket valamilyen reménytelen vállalkozásban, inkább megfizettették a hatalmasokkal kötelességmulasztásukat és engedékenységet és csupán arra szorítkoztak, hogy átkos tekintélyüket és hatalmukat, ami még megmaradt nekik, ott használták, ahol nem fenyegetett semmi veszedelem, vagyis a védtelen és békés embereket tiporták és gyötörték.

Az olyan ember, aki támadni akar, vagy szüntelenül attól tart, hogy megtámadják, természetesen szövetségeseket és bajtársakat keres. Ezért abban az időben általánossá vált egyes embereknek az a törekvése, hogy osztályokba tömörüljenek, új osztályokat alakítsanak és hogy mindegyik annak az osztálynak szerezze meg a legnagyobb hatalmat, amelybe tartozott. A papság résen volt, hogy fenntartsa és bővítse a maga szabadalmait, a nemesség a maga kiváltságait, a katonaság a maga kivételes helyzetét. A kereskedők és iparosok céhekbe és testvérületekbe tömörültek, a jogtudósok szövetséget alkottak, sőt az orvosok is külön testületet. Mindegyik ilyen kis hatalmi csoportnak megvolt a maga saját külön ereje ; mindegyikben megtalálta az egyén azt az előnyt, hogy tekintélyének és ügyességének arányában a maga javára fordíthatta sokaknak egyesült erejét. A tisztességesebbek ezt az előnyt csak önvédelem céljára

vették igénybe, de a bitangok és gonosztevők arra használták, hogy végrehajthassanak olyan gázságokat, amelyekre a maguk egyéni eszközei nem lettek volna elegendők, és hogy biztosítsák maguknak a büntetlenséget. E különféle testületek ereje pedig éppenséggel nem volt egyforma; és különösen vidéken a gazdag és hatalmaskodó nemes ember, — a maga brávócsapatával és a parasztlakossággal, amely családi hagyományból, érdekből vagy kényszerből megszokta már, hogy szinte a földesúr alattvalójának és katonájának tartsa magát, — olyan hatalommal rendelkezett, hogy a maga területén semmiféle más szövetség sem mérkőzhetett vele.

A mi Abbondiónk tehát, aki nem volt nemes, nem volt gazdag és annál kevésbé volt bátor, még mielőtt az érett korba jutott volna, rájött, hogy abban a társadalomban olyan volt, mint a cserépedény, amely a szállítókocsin csupa vasedény közé került. Tehát nagyon készségesen engedelmeskedett szüleinek, akik papnak szánták. Őszintén szólván, nem igen gondolt választott hivatása kötelességeire és nemes céljaira; úgy érezte, hogy erre az elhatározásra bőségesen elegendő két ok: az egyik, hogy biztosítsa kényelmes megélhetését, a másik, hogy belekerüljön e tisztelt és hatalmas osztályba. De minden osztály csak bizonyos határig védelmezi és biztosítja az egyént és egyik sem menti fel az alól, hogy külön életrendszert ne alkosson magának. Don Abbondiónak minden gondolata szüntelenül csak a maga nyugalma volt, tehát nem törődött oly előnyökkel, amelyekért sokat kellett volna fáradoznia, vagy esetleg valami keveset kockáztatnia. Rendszerének lényege tehát az volt, hogy kerüljön minden ellentétet, azokban pedig, amelyeket nem kerülhetett el, engedjen. Fegyvertelen semlegesség mindazokban a marakodásokban, amelyek akkoriban igen sűrűn törtek ki a papság és a világi hatóságok, a katonaság és a polgárság, nemesek és nemesek között, azokban a civakodásokban, amelyek a parasztok között keletkeztek egy-egy szóból s amelyeket ököllel vagy késsel döntöttek el. Ha mindenképpen kénytelen volt valamelyik félnek pártjára szegődni, akkor az erősebbikhez állt. De mindig csak mint hátvéd és mindig meg tudta értetni a másikkal, hogy nem a saját jószántából ellensége. Mintha csak ezt mondta volna neki: «Miért nem ügyeskedtél úgy, hogy te légy az erősebb? Mert akkor a te pártodra álltam volna». Megfért a hatalmaskodókkal, szemet húnyt röpke és szeszélyes basáskodásaik előtt, a komoly és szántszándékos bántalmakat alázatosan tudomásul vette s folytonos hajlongással és kedélyes köszöntgetéssel még a legzordabbakból és legdölyfösebbekből is barátságos mosolyt facsart ki; szegény feje: így sikerült nagyobb bajok nélkül átlépnie hatvanadik esztendejét.

Nem mintha neki is nem lett volna némi kis epéje; az, hogy folyton a türelmességet kellett gyakorolnia, minduntalan másoknak

kellett igazat adnia és annyi keserőséget kellett szó nélkül lenyelnie : mindez annyira elkésérítette, hogy ha időnkint nem könnyíthetett volna magán, bizonyára megártott volna egészségének. De mivel elvégre mégis csak voltak a világon, sőt éppen a környezetében olyan emberek, akikről nagyon is jól tudta, hogy a világért sem követnének el ellene semmi rosszat, legalább ezek ellen néha-néha szabadon ereszt-hette sokáig magába fojtott haragját és megengedhette magának azt az élvezetet, hogy házsártoskodjék velük és igazságtalanul össze-szidja őket. Szigorúan elítélte az olyan embereket, akik nem úgy rendezték be az életüket, mint ő, de csak akkor, ha ez a bíráló a legcsekélyebb kockázattal sem járt. Ha megvertek valakit, az, szerinte, bizonyára vigyázatlan volt ; ha valaki gyilkosságnak esett áldozatul, az, szerinte, kétségtelenül izgága ember volt. Akinek beverték a fejét, mert az igazáért szembe mert szállni, valamely hatalmassal, arról don Abbondio valamiképpen mindig kiderítette, hogy nem volt igaza ; és ez nem is volt nehéz dolog, mert az igazságot sohasem lehet oly élesen elválasztani az igazságtalanságtól, hogy csak az egyik, vagy csak a másik legyen az egyik vagy a másik részen. És mindenekfelett megróttá azokat a paptársait, akik vállalták a kockázatot és pártját fogták a megtiport gyengének a basáskodó hatalmas ellenében. Azt szokta mondogatni, hogy ez olyan, mintha valaki pénzért vásárolna magának kellemetlenséget, vagy mint a fából vaskarika ; szigorúan kijelentette azt is, hogy a beavatkozás a világi ügyekbe árt a szent hivatás méltóságának. És ezek ellen tüzelt, de mindig csak négy szemközt, vagy igen szűk körben, és pedig annál szenvedélyesebben, minél inkább köztudomású volt, hogy nem szoktak érzékenykedni a személyes sértések miatt. Volt egy különösen kedvelt mondanása, amellyel rendszerint befejezte ilyen tárgyú fejtegetéseit és pedig ez : «Sohasem keveredhet főbenjáró veszedelembe a becsületes ember, ha vigyáz magára és csak addig nyujtózkodik, ameddig a takarója ér.»

Elképzelheti ezek után az én két tucat olvasóm, hogy milyen hatással volt a szegény öreg lelkére az, amit elmondtunk. Megrémítette a brávók mord pofája és durva beszéde, a nagyúr fenyegetőzése, akiről mindenki tudta, hogy be is váltja fenyegetéseit ; felborult nyugalmas életrendje, amelyet hosszú évek munkájával és türelmével épített fel, és rászakadt ez a kínos helyzet és sejtelve sem volt róla, hogy evickéljen ki belőle : efféle gondolatok kavargtak össze-vissza don Abbondio lehorgasztott fejében. Ha Renzónak kereken megmondhatná, hogy nem esketi össze és ezzel lerázhatná nyakáról, minden rendben volna ; csak hogy az megkérdezné az okát és akkor mit mondjak neki az ég szerelmére ? Igen, igen, igen, de még hozzá keményfejú is ; ha nem bántja senki, kezes bárány, de jaj ! ha valaki ellentmond neki ! Aztán, aztán . . . igen belebolondult

ebbe a Luciába, olyan szerelmes bele, mint . . . rossz kölykök, nincs semmi dolguk, hát beleszeretnek egymásba, össze akarnak házasodni és csak ezen jár az eszük ; kisebb gondjuk is nagyobb annál, mekkora bonyodalomba kevernek egy szegény, becsületes embert. Jaj szegény fejemnek! Tessék, mért kellett ennek a két betyárnak éppen itt az én utamba kerülnie és éppen velem tengelyt akasztania? Mi közöm nekem az egészhez? Talán én akarok megesküdni? Miért nem beszéltek mindjárt velük . . . ó, hát tessék : ez az én szerencsétlenségem, hogy a jó ötletek mindig néhány perccel a kelleténél később jutnak eszembe. Ha eszembe jutott volna, rávettem volna őket, hogy menjenek és vigyék meg az üzenetet . . . de mikor idáig ért, rádöbrent, hogy nagy bűn volt bánkódnia azért, mert nem lett bűnsegéd és bűnrészes a gáztett elkövetésében ; tehát a benne háborgó dühöt mindelestül az ellen fordította, aki így felzaklatta a nyugalma. Nem ismerte don Rodrigót, csak éppen látásból és hírből, nem is volt vele eddig egyéb dolga, csak éppen annyi, hogy mélyen meghajoljon és földig leemelje a kalapját előtte ama néhány alkalommal, amikor az utcán találkozott vele. Nem egy alkalommal megesett vele, hogy meg kellett védelmezni a nagyúr tekintélyét olyanok ellen, akik sugdolódzva, sopánkodva és égne fordított szemmel szidalmazták valamelyik gáztette miatt ; százszor is elismételte ilyenkor, hogy tiszteletreméltó lovag. De ugyanakkor magában elmondta mindennek, bár ha füle hallatára mások ilyen szidalmakkal illették, azonnal közbevágott egy «hohó»-val. Efféle háborgó gondolatok közben ért el a faluvégi háza kapujához és a kezében tartott kulcsot sebtiben beledugta a zárba ; kinyitotta a kaput, belépett, gondosan újra bezárta ; és mivel alig várta, hogy bizalmas társaságban lehessen, rögtön bekiáltott : «Perpetua! Perpetua!» Együttal meg is indult a kis szoba felé, ahol az asszony már bizonyára ebédhez terített. Perpetua, mint mindenki nyilván azonnal kitalálja, don Abbondio szolgálója volt ; igen megbízható és hűséges szolgáló, aki tudott engedelmeskedni és parancsolni, az alkalom szerint, tudta türni gazdája zsémbeskedéseit és rigolyáit, máskor meg agyongyötörte a maga szeszélyeivel, amelyek napról-napra jobban elhatalmasodtak, mióta átlépte a kánoni kort, negyvenedik életévét. Pártában maradt, mert visszautasított minden házassági ajánlatot, mint ő mondta, avagy pedig a kutyának sem kellett, mint a barátnői mondogatták.

— Megyek már, — szólott ki, miközben az asztalra tette, a szokott helyére, don Abbondio kedvelt üveg borát. És lassan megindult ; de még nem ért a szoba küszöbére, amikor a plébános máris belépett, oly nehézkes léptekkel, oly sötét tekintettel, oly dült arccal, hogy nem is volt szükség Perpetua tapasztalt szemeire, akárki első pillantra észrevehette, hogy valami rendkívülinek kellett történnie vele.

— Irgalmas Isten! Mi baja, plébános úr?

— Semmi, semmi — felelte don Abbondio és lihegve lerogyott a karosszékre:

— Hogyhogy semmi? Ilyesmit akar elhitetni velem? Mikor ilyen szálnalmas állapotban van? Valami nagy dolog történt.

— Ó, az ég szerelmére! Ha azt mondom, hogy semmi, akkor vagy semmi, vagy olyasvalami, amit nem mondhatok el.

— Olyasmi, amit nekem sem mondhat el? Hát ki vigyáz a kegyed egészségére? Ki ad majd jó tanácsot kegyednek?

— Jaj, jaj! Hallgasson, ne hozzon semmi egyebet az asztalra, csak adjon egy pohárral a boromból.

— És még azt meri mondani nekem, hogy semmi baja sincs? — mondta Perpetua, miközben teletöltötte a poharat s aztán a kezében tartotta, mintha csak cserébe akarná odaadni azért a bizalmas közlésért, amit annyira várt.

— Adja ide, adja ide, — szólt rá don Abbondio és reszkető kezével elvette tőle a poharat, aztán egy hajtásra kiitta, mintha csak orvosság lett volna.

— Szóval azt akarja, hogy kénytelen legyek fütől-fától kérdezősködni, hogy mi is történt a gazdammal? — mondta Perpetua. Megállt előtte csípőre tett kezekkel, előre feszített könyökkel, s mereven rászegte tekintetét, mintha csak a szeméből akarná kiszippantani a titkot.

— Az ég szerelmére! Ne locsogjon, ne kotkodácsoljon itt annyit; veszély... veszélyben forog az életem!

— Az élete?

— Az életem.

— Kegyed jól tudja, hogy valahányszor őszintén, bizalmasan közölt velem valamit, én azt sohasem...

— Na megadta neki! Mint mikor például...

Perpetua most kapott észbe, hogy hamis hangot ütött meg, tehát rögtön más hangnembe csapott át:

— Főtisztelendő úr, — mondta meghatott és megindító hangon — én mindig jó szívvel voltam kegyedhez és ha most kíváncsiszkodom, csak szolgálatkészségből teszem, mert szeretnék segíteni kegyeden, jó tanácsot adni, megvigasztalni...

Annyi bizonyos, hogy don Abbondio nagyon szeretett volna szabadulni fájdalmas titkától, legalább annyira, mint amennyire Perpetua szerette volna megtudni; miután tehát egyre lagymatagabban verte vissza a szolgáló egyre megújuló és egyre hevesebb rohamait, s miután többször egymásután megeskette, hogy egy szót sem árul el a dologból, végre sok félbeszakítással, sok keserves jajgatással elmesélte neki a gyászos esetet. Mikor odáig ért, hogy ki kellett mondania a brávók megbízójának rettenetes nevét, Perpetuának

újra és még ünnepélyesebben meg kellett esküdnie ; és don Abbondio mikor kifejtette ezt a nevet, nagyot sóhajtott és neki hanyatlott a szék támlájának, fölemelte kezeit, mintha egyszerre parancsolna és könyörögne, és felkiáltott :

— Az Isten szerelmére!

— Ráismerek! Ó ez a bitang! Ó ez az erőszakos! Ó ez az Istentől elrugaszkodott ember!

— Azonnal hallgasson! Vagy mindenáron tönkre akar tenni?

— Ó, hiszen kettesben vagyunk, senki sem hall bennünket. De hogy vágja ki magát, szegény főtisztelendő uram?

— No tessék, — mondta rá don Abbondio ingerülten — ilyen tanácsokat ad ez nekem! Előbb megkérdi, hogy mit fogok tenni, mit fogok tenni, mintha csak ő volna a csávában és nekem kellene őt kirántanom.

— Dehogy is! Nekem igenis volna egy szerény tanácsom a kegyed számára, csak hogy . . .

— No csak ki vele, halljuk!

— Én ezt tanácsolnám : mivel mindenki azt mondja, hogy a mi érsekünk szent ember és kemény legény és nem ijed meg a maga árnyékától és boldog, ha valamelyik papja védelmében móresre taníthat egy-egy ilyen basáskodót, ammondó volnék és mondom is, hogy írjon neki egy szép levelet és mondja el részletesen, hogyan s miképpen . . .

— Elhallgat rögtön? Elhallgat rögtön? Ilyen tanácsot kell adni a bajba jutott embernek? És ha Isten ments, belé eresztenének egy golyót a hátamba, vajjon az érsek kivenné?

— Ugyan, a golyót nem úgy osztogatják ám, mint a cukorkát ; és jaj volna, ha ezek a kutyák mindannyiszor harapnának is, amikor ugatnak ! Én mindig úgy tapasztaltam, hogy aki kivicsorítja fogait és megköveteli a tiszteletet, attól félnek is. És éppen azért, mert kegyed sohasem hajlandó egyes embereknek jól odamondogatni, már odáig jutottunk, hogy tisztesség ne essék szolván, mindenki a fejünkre . . .

— Elhallgat rögtön?

— Én rögtön elhallgatok, de azért mégis csak bizonyos, hogy ha az emberek észreveszik, hogy valakinek minden összetűzésben mindig, rögtön inába száll a bátorsága . . .

— Elhallgat rögtön? Hát éppen most kell ilyen ostobaságokat összelocsogni?

— Hát jó ; majd gondolkozik rajta ma éjjel. De addig is vigyázzon magára, ne tegye tönkre az egészségét, egyék egy falatot.

— Majd gondolkozom rajta, — mondta rá dohogva don Abbondio, — Hogyne, majd gondolkozom rajta, az én dolgom gondolkozni rajta. — Fölkelt és folytatta : — Nem eszem semmit, semmit,

eszem ágában sincs ; magamtól is tudom, hogy az én dolgom gondolkozni rajta. De hát mért éppen velem kellett ennek megesnie?

— Igyék legalább még egy-két cseppet, — szólt közbe Perpetua és bort töltött. — Jól tudhatja, hogy ez mindig rendbe hozza a gyomrát.

— Ej, más kell nekem, más kell nekem, más kell nekem ...

Ezzel felvette a gyertyát és közben folyton dörmögött :

— Csekélység ! Ilyen becsületes emberrel, mint én ! És holnap mi lesz?

Ilyen és efféle sopánkodások közben megindult, hogy felmenjen a hálósobájába. Mikor a küszöbre ért, visszafordult Perpetua felé, ajkára tette az ujját s halkán és ünnepélyesen ennyit mondott :

— Az Isten szerelmére ! — és eltűnt.

MÁSODIK FEJEZET.

Beszélik, hogy Condé hercege a Rocroi melletti csatát megelőző éjjel mélyen aludt ; de először is nagyon fáradt volt, másodszor pedig már kiadott minden szükséges rendelkezést és meghagyta, hogy mit kell tenni a csata reggelén. Viszont don Abbondio egyelőre nem tudott egyebet, csak annyit, hogy másnap van a csata napja ; tehát az éjszaka javarészét szorongó töprenkedésben töltötte el. Hogy fittyet hányjon az aljas parancsra és a fenyegetődzésekre és mégis csak összeadja a jegyeseket, az olyan ötlet lett volna, amire még álmában sem akart gondolni. Bizalmasan közölni Renzóval az esetet és vele együtt keresni valamilyen megoldást ... Isten ments ! «Ne merjen elárulni egy árva szót sem ... különben ... hah!» — mondta az egyik brávó ; és mikor don Abbondio újra hallotta, amint emlékében felcsattant ez a «hah!» — nemhogy gondolni sem mert volna a parancs megszegésére, hanem már azt is megbánta, hogy Perpetuának elfecsegte a dolgot. Menekülni? Hová? Meg aztán ! Mennyi bonyodalom, mekkora felelősség ! Szegény ember, valahányszor elvetette egy-egy tervét, újra meg újra hánykolódott az ágyában. Mindenképpen azt találta a legjobbnak, vagy a legkisebb rossznak, hogy időt nyerjen és Renzót az orránál fogva vezesse. Éppen jókor jutott eszébe, hogy néhány nap múlva kezdődik az egyházi évnek az a szakasza, amelyben tilos a házasságkötés ; — és ha e néhány napig még sikerül hitgetnem ezt a kamaszt, akkor két hónapig békességem lesz, két hónap alatt pedig sok minden történhet. — Meghányta-vetette magában, milyen ürügyeket hozzon fel, és bár kissé súlytalannak érezte valamennyit, mégis azzal nyugtatta meg magát, hogy tekintélye majd kellő súlyt ad neki és gazdag tapasztalataival

fölébe kerekedhet a tapasztalatlan ifjúnak. Majd meglátjuk, mondogatta magában; neki a szerelmesén jár az esze, én meg a bőrméret reszketek: elsősorban én vagyok itt érdekelt, nem is szólván arról, hogy én vagyok az okosabb. Édes fiacskám, ha téged a szerelem tüze emészt is, nem tehetek róla; de én nem akarom vásárra vinni a bőrméret. — Mikor így annyira-amennyire megállapodott ebben az elhatározásban, végre elszenderedett; de micsoda alvás! micsoda álmok! Csupa brávó, meg don Rodrigo, meg ösvény, meg szikla, meg menekülés, meg üldözés, meg kiáltozás, meg lövöldözés.

Ha valami csapás ért és ha szorongatott helyzetben vagyunk, az ébredés mindig nagyon keserű pillanat. Az értelem, mihelyt magához tér, visszakapcsolódik az előbbi nyugodt élet megszokott eszméibe, de azonnal kíméletlenül jelentkezik az új helyzet gondolata és a pillanatnyi összehasonlítás csak fokozza az emiatt érzett bosszúságot. Don Abbondio, miután fájdalmasan megkeserítette szájaízét ez a pillanat, nyomban újra sorra vette éjszakai terveit, újra megvizsgálta és világosabban rendezte őket, aztán felkelt és elkezdte várni Renzót, rettegve, de egyúttal türelmetlenül is.

Lorenzo, vagy amint mindenki hívta, Renzo, nem sokáig váratott magára. Mihelyt úgy gondolta, hogy most már nem tapintatlanság jelentkezni a plébánosnál, elment hozzá, vidáman és szelesen, mint afféle húszéves fiatalember, aki éppen aznap veszi feleségül az imádott leánykát. Kiskora óta árva gyerek volt és a selyemszövés volt a mestersége; családjában úgyszólván örökletes mesterség; ez az évekkel ezelőtt még nagyon jövedelmező foglalkozás ekkoriban már hanyatlófélben volt, bár nem annyira, hogy ügyes munkás ne tudott volna megkeresni vele annyit, amennyiből tisztességesen megélhetett. A munka napról-napra csökkent, viszont a munkások állandóan kivándoroltak, mert a kiváltságok és a nagyobb bérek a szomszéd tartományokba csalogatták őket s ez azzal a következménnyel járt, hogy azoknak, akik otthon maradtak, mindig volt munkájuk. Ezenfelül Renzónak volt egy kis birtoka is, amelyet részben megműveltetett, részben pedig maga művelt meg, mikor a szövőgyár éppen nem dolgozott, úgy, hogy az ő társadalmi helyzetében meglehetősen jómódúnak számított. És ámbár ez az esztendő szűkebb volt az előzőknél és már mostanában kezdett mutatkozni az inség, a mi legényünk — aki mióta szemet vetett Luciára, maga is gazda lett — meglehetősen bőségesen el volt látva mindennel, nem kellett tartania az éhségtől. Don Abbondio előtt teljes díszben jelent meg, kalapja mellett tarka toll, nadrágzsebében a szép markolatú tőr, megjelenése ünnepélyes volt s egyúttal kissé hetyke is; akkoriban ilyenek voltak még a leghiggadtabb legénykéek is. Don Abbondio tétován s kissé titokzatosan fogadta, és ez furcsa ellentétben volt a fiatalember derűs és mégis határozott viselkedésével.

«Ennek valami motoszkál a fejében» — állapította meg magában Renzo s aztán megszólalt: — Eljöttem megkérdezni, plébános úr, hány órára parancsolja, hogy megjelenjünk a templomban?

— Hogy érti? Melyik napon?

— Hogyhogy melyik napon? Hát nem emlékszik, hogy mára tűztük ki?

— Mára? — kérdezte vissza don Abbondio, mintha most hallana róla életében először. — Mára, mára... de ne haragudjék, ma nem lehet.

— Ma nem lehet? Mi történt?

— Mindenekelőtt, amint láthatja is, nem érzem jól magam.

— Nagyon sajnálom, de az egész dolog igazán rövid ideig tart és igazán nem nagy fáradság...

— Meg aztán... meg aztán... meg aztán...

— Meg aztán mi?

— Meg aztán annyi a zűrzavar...

— Zűrzavar? Miféle zűrzavar lehet itt?

— Csak maga volna a plébános, majd megtudná, mennyi akadály merül fel az ilyen ügyekben és mi mindenre kell gondolnia az embernek. Én túlságosan vajszívű vagyok, minden gondom csak az, hogy elhárítsam az akadályokat, hogy mindent megkönnyítsek, hogy mások kedve szerint intézzem a dolgokat és közben elhanyagolom a kötelességemet; aztán persze én kapom a szemrehányásokat és még többet is, rosszabbat is.

— De az ég szerelmére, ne hagyjon ebben a kínos bizonytalanságban, hanem mondja meg kereken és világosan, miről van szó.

— Tudja maga, mennyi rengeteg alakiség szükséges a szabályszerű házasságkötéshez?

— Valamit mindenesetre konyítok hozzá, — felelte Renzo, aki már kezdett kijönni a sodrából — hiszen a most elmúlt napokban éppen eleget gyötörte velük a fejemet a plébános úr. De hát most már nincs-e elintézve minden? Nem történt meg minden, aminek meg kellett történnie?

— Megtörtént, megtörtént, gondolja maga; mert, bocsánat, persze, én vagyok a szamar, hogy elhanyagolom a kötelességemet, csak azért, hogy a híveim ne veszítsenek időt. De most már aztán elég, tudom mit beszélek. Mi, szegény emberek, folyton két malomkö közt órlódunk; maga türelmetlenkedik; sajnálom magát, szegény fiatal barátom; de itt vannak a fellebbvalóim... elég, ne szólj szám nem fáj fejem. És persze, aztán mi vagyunk a bűnbakok!

— De mondja meg végre világosan, mi az az alakiség, amit még el kell intézni, amint kegyed mondja; én azonnal elintézem.

— Tudja maga, mennyi a bontó akadály?

— Honnan tudnám én a bontó akadályokat?

— «Error, conditio, votum, cognatio, crimen,
Cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas,
si sis affinis...».

— kezdte felsorolni don Abbondio az ujjain.

— Kegyed csúfot üz belőlem? Mondja, mit érek én ezzel a latin hókuszpókusszal? — szakította félbe a legény.

— Hát ha nem ért hozzá, akkor várjon türelemmel és bízza a dolgot arra, aki ért hozzá.

— Nos hát akkor...

— Ugyan, kedves Renzo, nem kell azért dühbe gurulni, hiszen én szívesen megteszek... mindent, ami tőlem függ. Én szeretném, ha kedvére tehetnék. Ejnye... milyen jó dolga is volt magának, ha arra gondolk, igazán semmije sem hiányzott. És most, egyszerre, kedve szottyant megházasodni...

— Miféle beszéd ez, főtisztelendő úr? — tört ki Renzo félig megdöbben, félig dühösen.

— Nono, csak úgy mondom, legyen nyugodt, csak úgy mondom. Szeretném megnyugtatót.

— Szóval...

— Szóval, kedves fiacskám, én nem vagyok hibás a dologban; a törvényt nem én hoztam. S mielőtt az ember megköt egy házasságot, köteles nagyon alaposan kinyomozni mindent s megbizonyosodni felőle, hogy nincs semmi akadály...

— Ejnye, hát mondja meg végre, milyen akadály jött közbe?

— Csak lassan a testtel, az ilyen dolgokat nem lehet csak úgy könnyedén megmagyarázni. Remélem, nem lesz semmi baj; mindazonáltal a nyomozást el kell végeznünk. A szöveg tiszta és világos: *antequam matrimonium denunciaret*...

— Mondtam már, hogy fütyülök a latinjára.

— De meg kell magyaráznom magának...

— Hát még nem végezte el azt a nyomozást?

— Még nem végeztem el valamennyit, amit kellett volna, hiszen mondtam.

— Hát mért nem végezte el idejében? Mért mondta, hogy minden rendben van? Mért várakozott vele?

— Na tessék, most a szememre hányja, hogy túlságosan jó vagyok. Mindent megkönnyítettem, hogy minél előbb a kedvére tegyek magának; de most... de most közbejött... elég, ha én tudom.

— Hát én most mit csináljak?

— Legyen türelemmel néhány napig. Kedves fiam, néhány nap nem a világ, legyen türelemmel.

— De meddig?

«Helyben vagyunk» — gondolta magában don Abbondio és a szokottnál is udvariasabban tette hozzá:

— Úgy... úgy... két hét... igyekezni fogok... elintézem...

— Két hét! Hát ez nagyon furcsa! Megtettem mindent, amit kegyed kívánt; megállapítottuk a napot; most itt a napja; és kegyed most azzal áll elő, hogy várjak két hétig: két hét... — kezdte újra ingerültebben és hangosabban, előre nyujtotta a karját s öklével a levegőbe csapott és Isten tudja, miféle huncutságot nem gyanított volna a kéthetes határidő mögött, ha don Abbondio a szavába nem vág, meg nem fogja a másik kezét, félszeg és aggodó gyengédséggel:

— Ugyan, ugyan, az ég szerelmére, ne idegeskedjék. Majd meglátom, majd megpróbálom... talán egy hét múlva...

— És mit mondjak Luciának?

— Hogy én tévedtem.

— És a világ szája?

— Mondja csak mindenkinek, hogy én tévedtem, mert túlságosan elsiettem a dolgot, mert túlságosan jószívű vagyok; csak kenjen rám minden hibát. Mondhatok-e ennél többet? Na, csak egy hét az egész.

— És akkor aztán nem lesz több akadály?

— Ha én egyszer azt mondom...

— Hát jó. Várok egy hetet; de ne felejtse el főtisztelendő úr, hogy egy hét múlva nem elégszem meg üres kifogásokkal. Addig is alászojják.

Ezzel meghajolt don Abbondio előtt, de nem oly mélyen, mint rendesen és nem annyira tisztelettudó, mint inkább sokatmondó tekintetét vetett rá, és távozott.

Mikor kiért az utcára és életében most először kellenül ballagott a menyasszonya lakása felé, minél tovább rágódott dühösen az előbbi beszélgetésen, annál furcsábbnak találta. Don Abbondio hidegen és zavartan fogadta, kényszeredetten és mégis, ingerülten beszélt, beszéd közben két sűrű szeme folyton ide-oda röpdösött, mintha attól tartott volna, hogy találkozik az ő szájából kipattanó szavakkal; ez a szinte új házassági eljárás, holott már határozottan megegyeztek mindenben és mindenekfelett ez a folytonos célozgatás valami nagy dologra, mindig homályosan és félszavakkal, — mindez így együtt azt a feltevést érlelte meg Renzóban, hogy itt valami titok lappang, még pedig egészen más, mint amit don Abbondio el akart hitetni vele. A fiatalember egy pillanatig már-már azon volt, hogy visszafordul és sarokba szorítja az öreget, míg világosabban nem beszél; de amint föltekintett, meglátta Perpetuát, aki éppen előtte ballagott s belépett a kis kertbe, amely csak néhány lépésnyire volt a háztól. Rákiáltott, mikor az éppen kinyitotta a kis-

kaput, meggyorsította lépteit, utólérte, megállította a kapuban és azzal a szándékkal, hogy majd kicsal belőle valami fontosabb értesülést, beszédbe elegyedett vele.

— Jónapot, Perpetua. Abban reménykedtem, hogy ma valamennyien nagyon vidámak leszünk.

— Bizony, szegény Renzóm, ember tervez, Isten végez.

— A derék plébános úr tücsköt-bogarat összehordott nekem, amiből egy árva szót sem értettem; legyen szíves, magyarázza meg maga jobban, hogy mért nem adhat össze, vagy mért nem akar minket összeadni ma?

— Ó, hát azt hiszi, hogy én tudom a gazdám titkait?

«Na ugy-e mondtam, hogy itt valami titok lappang» — gondolta magában Renzo, és hogy kisérdje belőle, így folytatta: — Nos, Perpetua, hiszen mi jóbarátok vagyunk; mondja meg, mit tud, segítsen egy boldogtalan fiatalemberen.

— Szegénynek születni nagy hiba, kedves Renzóm.

— Úgy van, — kapott emez a szón és egyre jobban megerősödött a gyanúja; és mivel szeretett volna minél jobban hozzáférközni az ügy lényegéhez, így folytatta: — De hát szabad a papoknak rosszul bánni a szegényekkel?

— Ide hallgasson, Renzo. Én nem mondhatok semmit, mert... nem tudok semmit; de annyit mondhatok, hogy a gazdám nem akar megbántani senkit, magát sem; és nem is ő a hibás.

— Hát akkor ki a hibás? — kérdezte Renzo szinte közömbösen, de a szíve elszorult; csupa fül volt.

— Ha egyszer mondom, hogy nem tudok semmit... A gazdám védelmében szabad beszélnem, mert rosszul esik hallanom, ha ráfogják, hogy bántani akar bárkit is. Szegény ember! Ha hibázik, csak az az áldott jó szíve az oka. Bizony, vannak ezen a világon bitangok, hatalmaskodók, Istentől elrugaszzkodott emberek...

«Bitangok! Hatalmaskodók! — gondolta magában Renzo: — Ezek aligha a fellebbvalói.» — No csak, — mondta hangosan, miközben alig tudta türtőztetni egyre növekvő izgalmát, — no csak, mondja meg, kik ezek?

— Á, maga szeretne kivallatni. Pedig én nem beszélhetek, mert... nem tudok semmit; ha nem tudok semmit, az olyan, mintha megesküdtem volna, hogy nem beszélek. Kínpadra feszíthetne, akkor sem facsarna ki belőlem egyetlen szót sem. No, Isten áldja meg, ne vesztgezzük hiába az időt.

Ezzel besietett a kertbe és magára zárta a kaput. Renzo viszonozta a köszönését és visszafelé indult, de nagyon csöndesen, hogy Perpetua ne vegye észre, merre megy; mikor annyira volt, hogy a derék asszony már nem hallhatta, jól kilépett s egy pillanat múlva ott volt don Abbondio ajtaja előtt — belépett, egyenesen a kis szobába

ment, ahol az imént elvált tőle s ott is találta még és elszántan, tágra meredt szemmel oda sietett hozzá.

— Ejnye, ejnye, hát ez miféle divat? — kérdezte don Abbondio.

— Ki az a bizonyos erőszakos nagyúr? — kérdezte Renzo oly határozott hangon, mint aki pontos feleletet követel. — Ki az az erőszakos nagyúr, aki nem akarja, hogy feleségül vegyem Luciát?

— Ki? Ki? Ki? — dadogta a szegény plébános meglepetésében, miközben az arca egyszerre olyan fehér és sápadt lett, mint a frissen mosott törülköző. És dohogva felpattant a karosszékből, hogy hirtelen kisurranjon az ajtón. De Renzo bizonyára el volt készülve erre a mozdulatra, résen állt, megelőzte, odaugrott, ráfordította a kulcsot és zsebrevágta.

— Hahaha, most végre beszél-e már, plébános úr? Mindenki ismeri az ügyemet, csak én nem. Tudni akarom én is, a kutyafáját. Mi a neve az illetőnek?

— Renzo! Renzo! Az Istenért, mit cselekszik? Gondoljon a lelke üdvösségére.

— Arra gondolok, hogy azonnal tudni akarom, még ebben a pillanatban! — és ezzel, talán öntudatlanul, kezét a tőre markolatára nyomta, amely kiállt a nadrágja zsebéből.

— Üristen! — kiáltott fel rekedten don Abbondio.

— Tudni akarom!

— De ki mondta magának...

— Nem, nem, elég volt a kertelésből. Beszéljen világosan és azonnal.

— A halálomat akarja?

— Tudni akarom azt, amit jogom van megtudni!

— De ha beszélek, végem van. Nem kötelességem-e vigyázni az életemre?

— Éppen ezért beszéljen.

Ez az «éppen ezért» oly erélyesen hangzott el, Renzo arca, tekintete oly fenyegetőre torzult, hogy don Abbondio ezek után nem is gondolhatott az ellenkezésre.

— Igérje meg, esküdjék meg nekem, — dadogta — hogy senki-nek sem szól egy szót sem, hogy sohasem fogja elárulni...

— Megígérem, hogy valami rettenetes dolgot követek el, ha nem mondja meg azonnal annak a gazembernek a nevét.

Erre az újabb fogadkozásra don Abbondio olyan arccal és olyan tekintettel, mintha a foghúzó éppen a szájába dugta volna a harapó-fogót, kinyögte:

— Don...

— Don? — ismételte Renzo, mintha segíteni akarná a beteget, hogy köpje ki a maradékot is; és ott állt meghajoltan, fülét a plébános

szájához tartotta, karjai megfeszültek, hátratett kezei ökölbe szorultak.

— Don Rodrigo! — mondta ki gyorsan, kénytelen-kelletlen a plébános; elhadarta ezt a néhány szótagot, szinte átsiklott a mássalhangzókon, részben zavarában, részben pedig, mert ami kevés önuralma még megmaradt, azt arra fordította, hogy a kétféle rettegést összeegyeztesse és úgy látszott, mintha így akarná elsikkasztani és mintegy eltüntetni ezt a nevet még abban a pillanatban, amikor kénytelen volt kimondani.

— Ó, a kutya! — üvöltött fel Renzo. — És hogyan követte el? Mit mondott kegyednek, hogy...

— Hogy hogyan? Hogyan? — visszhangozta szinte méltatlankodó hangon don Abbondio, aki miután meghozta ezt a nagy áldozatot, némiképpen úgy érezte magát, hogy most ő van fölényben. — Hogy hogyan? Bárcsak magával történt volna az, ami velem történt, holott semmi közöm sincs az egészhez; akkor bizonyára nem volna ilyen bogaras.

És most irtózatos színekkel ecsetelte a kellemetlen találkozást; és mikor beszéd közben egyre világosabbá vált előtte, hogy nagy méreg gyülemlett fel benne, amelyet a félelem egészen mostanig leplezett és elrejtett, és mikor azt is észrevette, hogy Renzo félig dühösen, félig zavarodottan ott áll mozdulatlanul, lehorgasztott fejjel, élénkebben folytatta:

— Na, maga szép dolgot követett el! Igazán jó szolgálatot tett nekem! Ilyen csúfúl bänni egy becsületes emberrel, a papjával! A saját házában, ezen a szent helyen! Igazán szépen kimutatta a foga fehérét. Kicsalta belőlem a vesztemet és a maga vesztét! Amit én okosságból és a maga érdekében titkolgattam! És most, hogy tudja? Szeretném látni, hogy bánik el velem! Az ég szerelmére! Ennek fele sem tréfa! Nem arról van szó, jogos-e, vagy jogtalan, itt erőszakról van szó. És mikor az imént azt a jótanácsot adtam magának... Lám, azonnal előntötte a méreg. Nekem volt eszem maga helyett is. De most már mit tegyek? Legalább nyissa ki az ajtót. Adja ide a kulcsomat.

— Meglehet, hogy tévedtem — felelte Renzo don Abbondiónak kissé enyhébb hangon, amelyben azonban még mindig ott izzott a düh a leálcázott ellenség ellen — meglehet, hogy tévedtem, de tegye a kezét a szívére és képzelje magát az én helyzetembe...

Ezzel kihúzta zsebéből a kulcsot és az ajtóhoz ment, hogy kinyissa. Don Abbondio megindult mögötte és miközben amaz megfordította a kulcsot a zárban, odaállt mögé s komoly és aggodalmas arccal fölemelte jobbkezének három első ujját, mintha maga is segíteni akarná és így szólt hozzá:

— Legalább esküdjék meg...

— Meglehet, hogy tévedtem és bocsánatot kérek — felelte Renzo, miközben kinyitotta az ajtót és megindult kifelé.

— Esküdjék meg — hajtogatta don Abbondio és megragadta karját remegő kezével.

— Meglehet, hogy tévedtem — ismételte Renzo, kiszabadította karját és nagy sebbel-lobbal kisetett; így vetette végét a vitának, amely akár évszázadokig is eltarthatott volna, mint akár mely irodalmi, filozófiai vagy egyéb vita, mivel egyik fél sem cselekedett volna egyebet, mint újra meg újra konokul hajtogatta volna a maga mondókáját.

— Perpetua! Perpetua! — kiabált don Abbondio, miután hiába kiáltozott a szökevény után. Perpetua nem válaszolt: don Abbondio már azt sem tudta, fiú-e vagy leány.

Nem egyszer megtörtént már, don Abbondiónál maga abb rangú személyekkel is, hogy olyan kellemetlen helyzetbe kerültek, olyan kínos választás előtt álltak, hogy a legokosabb megoldásnak azt találták, ha lázasan ágyba fekszenek. Neki nem is kellett keresnie ezt a megoldást, mert magától kínálkozott. A tegnapi rémület, az éjszakai szorongó virrasztás, a most kiállott fájdalom, a rettenetes a jövőtől, mindez megtette hatását. Kimerülten és bambán pihegett öblös karosszékében, már valami borzongást is érzett a csontjaiban, sóhajtozva nézegette a körmeit és időnkint remegő és ingerült hangon kikiáltott:

— Perpetua!

Végre bejött a szolgáló, jókora fej káposztával a hóna alatt, és szemtelen pofával, mintha semmi sem történt volna. Nem mondom el az olvasónak a sok sopánkodást, panaszt, vádat és védekezést, hogy «más nem beszélhetett, csak maga» — és hogy «én a számat sem nyitottam ki» — szóval ennek a beszélgetésnek egész összevisszaságát. Elég, ha annyit mondom, hogy don Abbondio megparancsolta Perpetuának: reteszelve be az ajtót, többé ne nyissa ki semmi szín alatt senkinek és ha valaki kopog, szóljon ki az ablakból, hogy a plébános úr lázas betegen ágyba feküdt. Aztán lassan fölcammogott a lépcsőn s minden harmadik lépcsőfokon eldörmögte magát: «No, én ugyan megjártam». Aztán csakugyan ágyba is feküdt, ahol magára is hagyjuk.

Ézalatt Renzo rohanvást sietett hazafelé. Nem döntött ugyan még, hogy mit kellene tennie, de szenvedélye hajtotta, hogy valami szokatlan és rettenetes dolgot kövessen el. A kötekedők, a hatalmaskodók, mindazok, akik bármi módon bántalmaznak másokat, nemcsak abban bűnösök, hogy elkövették a gonosztságot, hanem abban is, hogy a megbántottak lelkét romlásba sodorják. Renzo békés fiatalember volt és irtózott a vértől; becsületes legény, ellensége minden alattomoskodásnak; de ezekben a pillanatokban embervérré

szomjazott és csak alattomoskodáson járt az esze. Szeretett volna odarohanni don Rodrigo palotájába, megragadni a bitangot a nyakánál fogva és... de ekkor eszébe jutott, hogy az a ház olyan volt, mint a vár, megrakva bent brávókkal, kívül pedig őrszemekkel; hogy csak a legbizalmasabb cimborái és szolgálói léphettek be szabadon, anélkül, hogy tetőtől-talpig alaposan szemügyre ne vennék őket; hogy egy inci-finci mesterember sem juthatott be vizsgálat nélkül, hát még ő... őt talán túlságosan is jól ismerik. Ekkor arra gondolt, hogy elhozza a puskáját, megbújik az egyik sövény mögött és vár, hátha esetleg majd egyedül jön arra... szenvedélyes gyönyörűséggel beleélte magát ebbe az elképzelésbe és máris úgy rémlett neki, mintha lépteket hallana, éppen ama bizonyos lépteket, és óvatosan feltekintett; megismerte a gazembert, ráfogta a puskáját, célzott, elsütötte; látta, hogy összeesik, vonaglik egyet-kettőt s ő még megátkozza és máris rohan a határ felé, hogy mentse a bőrét.

Hát Lucia? Alighogy ez a név belehasított e gyűlölködő képzelődésekbe, máris felröppentek Renzo elméjében azok az embersegesebb gondolatok, amelyek rendszerint betöltötték. Eszébe jutottak szüleiről őrzött legelső emlékei, eszébe jutott Isten, a Boldogságos Szűz és a szentek. Arra gondolt, milyen boldogság volt olyan sokszor éreznie, hogy nincsenek bűnei; gondolt az irtózatra, amelyet oly sokszor érzett, mikor gyilkosságról meséltek előtte. S rémülettel és lelkiismeretfurdalással tért magához véres ábrándozásából, együttal pedig örömmel is, hogy hálaistennek csak képzelődött. De Lucia gondolata mily sok gondolatot ébresztett fel benne! Sok-sok reményt, sok-sok ígéretet, az annyira óhajtott és oly bizonyosra vett jövőt, és ezt az epekedve várt napot! És most milyen szavakkal adja tudtára ezt a szomorú hírt? És aztán mire határozza magát? Hogyan tegye mégis asszonyává, fittyet hányva az erőszakos gazfickó hatalmának? Együttal azonban valami más is felrívlett elméjében; ha nem is a határozott gyanú, de legalább is annak gyötrő sejtelme. Don Rodrigo erőszakoskodása nem robbanhatott volna ki, ha nem fűtötte volna az állati szenvedély Lucia iránt. Hogy Lucia valaha bármi kis alkalmat, bármi halvány reményt is adott volna neki, ez a gondolat egy pillanatra sem fészkelhette meg magát Renzo fejében. De vajjon tudott-e erről a lány? Vajjon föltámadhatott volna-e amabban az a gyalázatos szenvedély, úgy hogy a leány észre sem vette? Vajjon kenyértörésre vitte volna-e a dolgot, ha előbb észre nem kísértette volna meg valamiképpen a lányt? És Lucia soha egy szót sem szólt erről neki, a vőlegényének!

Ezek a gondolatok rajzottak a fejében, mikor elhaladt a háza előtt, amely a falu közepén volt; aztán átment a falun s közeledett Lucia lakása felé, amely a falu végén, sőt már a falun túl volt. A ház előtt kis kert volt, amely elválasztotta a házat az utcától,

a kertet alacsony fal övezte. Renzo belépett az udvarba s valami szűnni nem akaró, zűrzavaros lármát hallott, amely az egyik emeleti szobából szűrődött be. Arra gondolt, hogy bizonyára itt vannak Lucia barátnői és komaasszonyai, akik majd az esküvőre kísérik; és nem volt kedve belépni ebbe a zibvásárba, ilyen feldúlt arccal és lélekkel. Az udvarban kislányka szaladt eléje s ezt kiáltotta:

— A vőlegény, a vőlegény!

— Csitt, Bettina, csitt! — csillapította Renzo. — Gyere ide, menj fel Luciához, hívd félre és súgd meg neki . . . de meg ne hallja senki, ne is gyaníthassanak semmit, hallod-e . . . mondd meg, hogy beszélni akarok vele, itt várom a földszinti szobában, jőjjön le azonnal.

A kislány felszaladt a lépcsőn s boldog és büszke volt, hogy ilyen titkos megbízatásban kell eljárnia.

Lucia éppen ebben a pillanatban került ki tetőtől talpig menyegzői díszben az anyja kezéből. A barátnők kézzől-kézre adták a menyasszonyt s nyaggatták, hogy mutassa meg magát; ő pedig folyton szabadkozott a parasztlányok kissé dacos szerénységével; könyökét mint valami pajzsot az arca elé tartotta, fejét leszegette a mellére, összeráncolta hosszú, fekete szemöldökeit, de közben ajkai mosolyra nyíltak. Fényes fekete haját a feje tetején vékony fehér választék osztotta kétfelé, a tarkóján pedig tekervényes fonatokba tömörült, amelyeket teletűzdeltek hosszú ezüst tűkkel, s ezek úgy voltak elrendezve a feje körül, mint valami dicsfény sugárküllői; ez a fejdísz még ma is divatos a milanói tartomány parasztlányai között. Nyakán filigrán aranycseppekkel tarkított gránátfüzért viselt; ingválla virágos brokát volt, hasított ujjait szép szalagok tartották össze rövid, selyemszövésű, sűrűn és finoman ráncolt szoknya volt rajta; piros harisnya és hímzett selyem cipő. Mindez csak az esküvő napjára szánt különleges dísz volt, de ezenkívül ott ragyogott Lucián hétköznapi dísz is, egyszerű szépsége, amelyet még jobban kiemeltek és megsokszoroztak az arcán tükröződő különféle érzelmek: ott volt rajta az öröm, amelyet kissé tompított enyhe zavara, az a bizonyos halvány szomorúság, amely néha-néha kiül a menyasszonyok arcára és bár nem árt a szépségüknek, mégis valami különös jelleget ad nekik. A kis Bettina befurakodott a lányok közé, odament Luciához, ügyesen értésére adta, hogy valamit mondani akar neki és valóban fülébe is súgta a mondókáját.

— Egy pillanatra lemegyek és mindjárt visszajövök — mondta Lucia a lányoknak és sietve lement. Mikor észrevette Renzo elváltozott arcát és nyugtalan viselkedését, rémült sejtelemmel szólt rá:

— Mi baj?

— Lucia — felelte Renzo — ma minden felborult és Isten tudja, mikorra lehetünk férj és feleség.

— Micsoda? — riadt rá Lucia döbbenten. Renzo röviden el-

mesélte neki a ma délelőtt történetét : a lány izgatottan hallgatta. Mikor meghallotta don Rodrigo nevét, elvörösödött és remegve fölkiáltott :

— Jaj, hát ennyire vetemedett !

— Szóval maga tudta? — kérdezte Renzo.

— Sajnos — felelte Lucia. — De hogy ennyire vetemedett !

— Hát mit tudott?

— Most ne faggasson, ne ríkasson meg. Szaladok, hívom az anyámat s hazaküldöm a lányokat ; jobb, ha magunkra maradunk.

Már távozóban volt, mikor Renzó halkán utána szólt :

— Sohase szólt nekem erről egy szót sem.

— Ó, Renzo ! — felelte rá Lucia s egy pillanatra visszafordult, de nem állt meg. Renzo világosan megértette, hogy mikor a nevét ebben a pillanatban ilyen hangsúllyal mondta ki Lucia, az ennyit jelentett : hogyan tehette fel rólam, hogy hallgatásomnak nem komoly és tiszta okai vannak ?

Eközben a derék Ágnese asszonyban (ez volt Lucia anyjának neve) az a fülbe súgott mondat és leánya eltűnése gyanút és kíváncsiságot ébresztett ; lement tehát megnézni, mi történt. A lányát kettesben hagyta Renzóval, visszatért az egybegyülekezett nőkhöz és amennyire tőle telt, nyugodt arccal és hangon bejelentette :

— A plébános úr megbetegedett és ma nem lesz esküvő.

Ezzel sebtiben elköszönt tőlük és megint lement.

A nők elszéledtek és mindenfelé elmesélték a történeteket. Ketten-hárman elmentek a plébános házához is, hogy meggyőződjenek róla, vajjon csakugyan beteg-e.

— Nagy láza van — szólt ki Perpetua az ablakból. A szomorú hír, amelyet a többi asszony is megtudott, végét vetette a találgatásoknak, amelyek már kezdtek kibontakozni a fejükben s homályosan és bizonytalanul fel-felbukkantak már a beszélgetéseikben is.

HARMADIK FEJEZET.

Lucia belépett a földszinti szobába, közben pedig Renzo izgatottan tájékoztatta Agnesét, aki ugyancsak izgatottan hallgatta. Mind a ketten odafordultak felé, tőle vártak magyarázatot, hiszen többet tudott náluk. S bizony, ez a magyarázat csak fájdalmas lehetett ; és bár ebben a fájdalomban mindketten más féle szeretettel szerették Luciát, még ebben a fájdalomban is meglátszott rajtuk, hogy ha kétféleképpen is, de zokon veszik tőle, hogy elhallgatott előttük valamit és még hozzá ilyesmit. Ágnese, ámbár izgatottan várta, hogy a leánya beszéljen, nem állhatta meg, hogy szemrehányást ne tegyen neki :

— Hogy az anyádnak egy szót sem szóltál ilyen fontos dologról!

— Most mindent elmondok, édesanyám — felelte Lucia és a kötényével szárítgatta könnyes szemét.

— Beszélj, beszélj! Beszéljen, beszéljen! — sürgette egyszerre az anya és a vőlegény.

— Szentséges Szűzanyám! — kiáltott fel Lucia. — Ki hitte volna, hogy a dolgok idáig fajulnak!

És sírástól elfúló hangon elmesélte, hogy néhány nappal ezelőtt, miközben éppen hazafelé ment a fonóból és elmaradt társnőitől, szembe jött vele don Rodrigo, egy másik úr társaságában; don Rodrigo meg akarta állítani, mindenféle — így mondta: — nem egészen tisztességes fecsegéssel, de ő rá sem hederített, meggyorsította lépteit, utólérte barátnőit; közben hallotta, amint a másik úr harsányan nevetett, don Rodrigo pedig ezt mondta: «Fogadjunk». Másnap megint találkozott velük az utcán, de Lucia a barátnői társaságában ment, lesütött szemmel és az a másik úr megint vigyorgott, don Rodrigo pedig ezt mondta: «Majd meglátjuk, majd meglátjuk».

— Isten kegyelméből — folytatta Lucia — ezen a napon vége is volt a fonónak. Én azonnal elmondtam a dolgot...

— Kinek mondtad el? — kérdezte Agnese s odalépett hozzá, kissé ingerülten, hogy vajjon ki az, akihez bizalmasabb volt, mint hozzá.

— Cristoforo atyának, a gyónásban, édesanyám — felelte Lucia szelíd, bocsánatkérő hangon. — Mindent elmondtam neki, az utolsó alkalommal, mikor együtt mentünk a kolostor templomába. És ha emlékszik rá, aznap mindenfélével babrálgattam, tettem-vettem, csak hogy húzzam az időt, amíg emberek járnak arra, akik ismerik a környéket és hogy az ő társaságukban tehessem meg az utat; mert ama találkozás után minden úttól reszkettem...

Cristoforo tisztelt nevének hallatára Agnese ingerültsége lecsillapodott.

— Jól tetted — mondta rá — de mért nem mondtál el mindent az édesanyádnak?

Luciának erre két oka is volt; az egyik, hogy ne szomorítsa és ne rémítse meg a derék asszonyt, hiszen úgysem segíthetett volna a dolgon; másik, nehogy olyasmit kockáztasson, hogy az emberek számára kerüljön ez az eset, amelyet gondosan el akart titkolni, annál inkább, mert Lucia remélte, hogy esküvője, mindjárt az elején, véget vet ennek az átkozott zaklatásnak. A két ok közül azonban csak az első mondta el.

— És magának el kellett volna mondanom mindezt, éppen magának? — fordult azután Renzóhoz, olyan hangon, amellyel a jóbarátunkat szeretnénk meggyőzni arról, hogy nem volt igaza. — Sajnos, most már mindent tud.

— És mit mondott neked Cristoforo atya? — kérdezte Agnese.

— Azt mondta, hogy tőlem telhetőleg siettessem az esküvőt és addig is zárkózzam be; buzgón imádkozzam Istenhez; reméli, hogy az az ember, ha nem fog látni, elfelejt. S akkor történt, hogy erőt vettem magamon — folytatta és ismét Renzóhoz fordult, de nem mert a szemébe nézni és az arca lángvörösre gyúlt — akkor történt, hogy szemérmetlenül megkértem magát, siettesse a házasság megkötését, még az előre megállapított idő előtt. Ki tudja, mit gondolt akkor felőlem! De én tiszta szándékkal tettem és a gyóntatóatya tanácsára és bizonyosra vettem... és aznap reggel eszem ágában sem volt...

És itt görcsös zokogásba fulladt a szava.

— Ó, a bitang! Ó az átkozott! Ó a gyilkos! — kiáltott fel Renzo s fel és alá rohant a szobában és egyre-másra odakapott a töre marcolatához.

— Ó az Isten szerelmére, micsoda zűrzavar! — sopánkodott Agnese. A fiatalember hirtelen megállt a síró-rívó Lucia előtt, bánatos és kissé haragos gyöngédséggel nézett rá és csak ennyit mondott:

— Ez volt annak a gyilkosnak az utolsó gatzette.

— Jaj, nem, Renzo, az ég szerelmére! — sikoltott fel Lucia. — Nem, nem az ég szerelmére! Az Úr a szegényeket is védelmezi és hogyan segítsen rajtunk, ha mi is bűnt követünk el?

— Nem, nem az Isten szerelmére! — hajtogatta Agnese is.

— Renzo — mondta Lucia felcsillanó reménnyel és nyugodt határozottsággal — magának van mestersége és én is fogok dolgozni: menjünk el messzire, hogy ez az ember soha többé ne is halljon felőlünk.

— Ó, Lucia és aztán? Nem vagyunk mi férj és feleség! És vajjon a plébános kiadná-e nekünk a nőtlenségi és hajadoni bizonyítványt? Olyan ember, mint ő... igen, ha már megesküdtünk volna, akkor igen...

Lucia megint sívafakadt s mindhárman újra hallgattak és csüggedésük szomorú ellentétben volt ruházatuk ünnepi pompájával.

— Nézzétek csak, gyermekeim; hallgassatok rám, — szólalt meg néhány pillanat múlva Agnese. — Én öregebb vagyok nálatok és valamennyire ismerem a világot. Nem kell annyira megijedni: az ördög nem olyan fekete, amilyennek festik. Nekünk, szegényeknek, a bonyodalmak mindig megoldhatatlanok, mert nem találjuk meg a dolgok nyitját; de ha néha-néha valami tanácsot, vagy valami kis biztatást kapunk egy-egy tanult embertől... jó, jó, tudom én, hova akarok kilyukadni. Renzo, tegye meg, amit mondok, menjen el Leccóba, keresse fel Azzecca-garbugli (Csúrcsavary) ügyvéd urat, mondja el neki az egészet... de igaz is, nehogy így szó-

lítsa meg, az ég szerelmére, mert ez csak a csúfneve. Úgy kell hívni, hogy . . . ügyvéd úr . . . na, hogy is hívják? Na tessék, ejnye, nem tudom az igazi nevét. Mert mindenki csak így emlegeti. Elég az hozzá, keresse fel ezt a szikár, kopasz, vörösrú ügyvédet, málnaformájú anyajegy van az arcán.

— Látásból ismerem, — szólt közbe Renzo.

— Jól van, — folytatta Agnese — nagyszerű ember az! Tudok nem egy emberről, aki már nyakig benne volt a csávában és sejtelve sem volt róla, sem volt róla, hogyan mászik ki belőle. De minekutána egy órát kettesben töltött Csürcsavary ügyvéd úrral (jaj, ügyeljen, mert nem ez az igazi neve), kutyába sem vette az egészset. Fogja ezt a négy kappant és vigye el neki szegényeket; ezeket kellett volna levágnom a vasárnapi díszebédre. Tudniillik sohasem szabad üres kézzel menni az ilyen nagyurakhoz. Mondja el neki mindazt, ami történt; majd meglátja, hogy azon nyomban olyan okosakat fog mondani, amik nekünk akkor sem jutnának eszünkbe, ha álló esztendeig törnénk rajta a fejünket.

Renzo szívesen megfogadta a tanácsot. Lucia is javallotta s Agnese büszke volt rá, hogy ő találta ki; utána egyenkint kiszedte a szegény állatokat a ketrecből, összefogta a nyolc lábat, mintha virágot kötne csokorba, körütekerte és megkötözte madzaggal és kezébe nyomta Renzónak; ez pedig, miután még néhány bizakodó szót váltottak egymással, a kerten át eltávozott, hogy ne lássák a fiúk, akik bizonyosan utána szaladtak volna visítózva: «A vőlegény! A vőlegény!» Így aztán átvágott a mezőkön, vagy amint arrafelé mondják, a dülőkön; ösvényeken haladt át izgatottan, szerencsétlenségére gondolt és azon rágódott, hogy mit fog mondani majd Csürcsavary ügyvéd úrnak. Az olvasóra bízom: képzelje el, hogyan utazhattak ezek a szerencsétlen állatok így összekötözve, fejjel lefelé, ennek az embernek a kezében, akit szenvedélyek dúltak s aki egyre-másra kézmozdulatokkal kísért a fejében kergetődző gondolatokat. Egyszer kinyújtotta karját dühében, máskor magasra emelte kétségbeesésében, aztán a levegőben hadonászott, mintha fenyegetőzött volna és akármit csinált, durván rázogatta az állatokat és ide-oda rángatta a lefelé lógó négy kappant; ezek közben azon mesterkedtek, hogy megcsipkedjék egymást, mint ahogy rendszerint történni szokott azokkal, akik bajtársak ugyanabban a szerencsétlenségben.

Mikor a városba ért, megkérdezte, merre lakik az ügyvéd; megmondták neki és odament. Mikor belépett, erőt vett rajta az a megilletődés, amely rendszerint elfogja a tanulatlan szegény embereket egy úriember, egy tudós ember közelében; egyszerre egy szó sem jutott eszébe abból, amit az úton kieszelt; de amint rápillantott a kappanokra, nekibátorodott. Belépett a konyhába és

megkérdezte a szolgától, beszélhetne-e az ügyvéd úrral. A lány szemét vetett az állatokra, mint aki már hozzászokott az efféle ajándékokhoz, már utánuk is nyúlt. Renzo azonban egyre hátrált, mert azt akarta, hogy az ügyvéd lássa és tudja, hogy hozott neki valamit. Éppen akkor ért oda az ügyvéd, amikor a cseléd ezt mondta :

— Adja ide és menjen be.

Renzo mélyen meghajolt, az ügyvéd barátságosan viszonzta köszöntését és betessékelte a dolgozószobájába :

— Jőjjön, fiacskám.

Tágas szoba volt ez, három falán a tizenkét római császár képmása függött ; a negyediket nagy könyvvállvány borította, ódon és poros könyvekkel telezsúfolva ; közepén periratokkal, kérvényekkel, beadványokkal, rendeletekkel megrakott íróasztal terpeszkedett, körülötte három-négy szék, egyik oldalán pedig öblös karosszék, magas, négyszögletes támlával, amelynek két sarka szarvalakú fadíszben végződött ; a karosszék borjúbőrrel volt bevonva, de a nagyfejű, díszes szögek közül néhány már régen kiesett belőle, a bőrhuzat a sarkokon meglazult és imitt-amott felgöngyölödött. Az ügyvéd házikabátban volt, vagyis afféle kopott talárban, amelyet esztendőkkal ezelőtt tárgyalási napokon viselt, mikor bement Milanóba, hogy valami fontos ügyben védőbeszédet mondjon. Becsukta az ajtót és elkezdte noszogatni a fiatalembert :

— Mondja el az ügyét, fiacskám.

— Szeretnék bizalmasan mondani valamit.

— Itt vagyok, — felelte az ügyvéd — beszéljen.

S ezzel leült a karosszékbe. Renzo ott állt az íróasztal előtt, egyik kezével a sapkája bóbítáját fogta, a másikkal megforgatta és megszólalt :

— Szeretném megkérdezni kegyedtől, aki tanult ember...

— Mondja el magát a tényállást, — vágott szavába az ügyvéd.

— Bocsásson meg, mi, szegény emberek, nem tudunk értelmesen beszélni. Szóval szeretném megkérdezni...

— Szerencsétlen flótások, maguk valamennyien ilyenek ; ahelyett, hogy elmondanák a tényállást, mindenáron kérdezősködnék, mert már a terv készen van a fejükben.

— Bocsásson meg, ügyvéd úr. Szeretném megkérdezni, vajjon büntetendő cselekmény-e megfenyegetni egy plébánost, hogy ne kössön meg egy házasságot?

— Értem, értem, — mondta halkan az ügyvéd, aki igazság szerint nem értette meg. — Értem. — S egyszerre elkomolyodott, de volt ebben a komolyságban valami sajnálkozás és ügybuzgalom is ; összecücsörítette erősen a száját és valami értelmetlen hangot adott ki, amelynek pedig mégis csak volt valami értelme, éppen az, amelyet első szavai világosan kifejeztek. — Komoly az eset, fiacskám ;

döntvény is van rá. Okosan tette, hogy hozzám jött. Az eset világos, ilyesmikben száz meg száz rendelet intézkedik és ... éppenséggel a mult esztendőben adott ki ilyen rendeletet a mostani kormányzó úr. Majd meg is mutatom mindjárt, a kezébe adom.

És ezzel fölkelt karosszékéből és beletúrt az irathalmazba. Fenéig fölforgatta, mintha csak gabonát öntene a vékába.

— Nahát hol van? Gyere ki, gyere ki. Ennyi mindent kell a kezem ügyében tartani! De bizonyosan itt van, hiszen nagyon fontos rendelet. Á, megvan, megvan. — Kihúzta, kiteregette, megnézte a keltét, az arca még jobban elkomolyodott és felkiáltott:

— 1627 október 15! Igen, igen, a mult évben kelt, friss rendelet, ezek a legfélelmetesebbek. Tud olvasni, fiacskám?

— Valami keveset, ügyvéd úr.

— Hát jó: csak kövesse a szemével és majd meglátja.

Meglobogtatta, aztán magasra tartotta a rendeletet és elkezdte olvasni. Eleinte csak futtában végigmormolt néhány bekezdést, más helyeken a szükséghez képest világosan, lassan olvasott:

«Ámbátor ama rendelet, mely Feria herceg-urának parancsára 1620 december 14-én kihirdettetett és a méltóságos és kegyelmes Gonzalo Fernandez de Cordova úr által megerősítettett, stb. stb. ... rendkívüli és szigorú büntetéseket szabott a hatalmaskodásokra, zsarolásokra és más önkényeskedésekre, amelyeket egyesek még mindig merészelnék elkövetni Őfelségének e hűséges hűbéresei ellen, e törvényszegések gyakorisága és gonoszsága, stb. stb. ... olyannyira megnövekedett, hogy őkegyelmessége indítatva érezte magát, stb. stb. ... minél fogva a szenátus és a nagybizottság javaslatára, stb. stb. ... elhatározta, hogy kihirdeti imez rendeletét.»

«Mindenekelőtt az önkényeskedéseket illetőleg a tapasztalat azt mutatja, hogy sokan a mi államunknak mind városaiban, mind falvaiban ... hallja? ... zsarnokok módjára erőszakoskodnak és mindenféle eszközzel elnyomják a gyengébbeket. Például erőszakosan adásvételi és bérleti szerződések kötésére kényszerítik őket ... stb., stb. ... ejnye no, hol vagy? Ahá, megvan, ide hallgasson ... házasságkötésre kényszerítik őket, vagy megakadályozzák a házasságukat ...»

— No, mit szól hozzá?

— Ez az én esetem, — mondta rá Renzo.

— Csak figyeljen, figyeljen, van itt más is. Aztán majd meglátjuk a büntetéseket ...

«Akár bebizonyosodik, akár nem bizonyosodik be, hogy valaki eltávozik lakóhelyéről ... stb. stb. ... hogy valaki meg-

fizeti-e a tartozását... hogy a másik ne zaklassa, amaz pedig menjen vissza a malmába...»

Ennek az egésznek semmi köze, semmi köze a mi esetünkhöz. Ahá, itt van:

«a pap nem teszi meg azt, ami a kötelessége, vagy olyasmit tesz, amihez nincs joga...»

— Na, mit szól hozzá?

— Mintha csak rám szabták volna ezt a rendeletet.

— Mi? Ugy-e? Figyeljen csak, figyeljen:

«És ha egyéb hasonló erőszakosságokat követnek el a hűbérurak, nemesek, polgárok, kisemberek és pórnépek...»

— nincs kivétel, mindenki benne van, olyan ez, mint a Jozafát völgye. Most hallgassa meg a büntetéseket.

«Mindezek és egyéb gazságok már mostan is tilosok ugyan, mindazonáltal ökegyelmessége megértvén, hogy nagyobb szigorúságra van szükség és az eddigi rendeletek érvényességét nem csökkentvén, stb. stb.... jelen rendeletével elrendeli és megparancsolja, hogy mindazok, akik e rendelkezések bármelyikét áthágják vagy hasonló gazságot követnek el, az állam minden rendes törvényes hatósága előtt pénzbírságban, vagy testi büntetésben részesüljenek, esetleg száműzessenek, vagy gályarabságra, sőt halálra ítéltessenek...» Nevetséges csekélység!... «ökegyelmessége vagy a szenátus tetszése szerint, aszerint, hogy mit követtek el, kicsodák és milyenek az eset körülményei. Még pedig meg-fel-leb-bez-hetet-lenül és a legkíméletlenebb szigorúsággal, stb., stb.»

— Ez már beszéd, mi? Nézze csak, itt vannak az aláírások: Gonzalo Fernandez de Cordova, aztán alatta: Platonus, itt meg: Vidit Ferrer. Kifogástalan.

Mialatt az ügyvéd olvasott, Renzo lassan követte a szemével, igyekezett kihámozni a rendelet világos értelmét és kihalászni azokat a szentséges szavakat, amelyekről a maga mentségét remélte. Mikor az ügyvéd látta, hogy ügyfele nem is annyira ijedt, mint inkább figyelmes, elcsodálkozott. «Ravasz fickó ez», — gondolta magában.

— Hahaha! — nevetett aztán, — maga levágatta a csimbókját. Okosan tette, ámbátor, ha egyszer rám bízta magát, nem volt szükség rá. Az eset komoly, de maga nem is sejti, mi mindent megteszek én az ügy érdekében.

Hogy megérthessük az ügyvédnek ezt a nyilatkozatát, tudnunk kell, vagy legalább is vissza kell emlékeznünk rá, hogy abban az

időben a hivatásos brávók és mindenféle gonosztevők rendszerint csimbókot viseltek, melyet le szoktak húzni az arcukba, mint valami kis vasrostélyt, valahányszor összeakaszkodtak valakivel és olyankor, amikor szükségét látták, hogy álcázzák magukat, vagy olyan volt a vállalkozás, hogy az erőn kívül megkövetelte az óvatosságot is. A rendeletek sem mellőzték hallgatással ezt a divatot.

«Parancsolja őkegyelmessége (Hynojosa őgrófja), hogy aki olyan hosszú haját visel, amely eltakarja homlokát egészen a szemöldökéig, vagy hajfonatot visel elől, vagy a fülei mögött, háromszáz tallér pénzbírságot fizessen; ha nem tudna fizetni, három évi gályarabságra ítélik első ízben, másodízben pedig ezenkívül még nagyobb pénzbírságra és testi büntetésre, őkegyelmessége tetszése szerint.»

«Mindazonáltal megengedi, hogy ha valaki véletlenül kopasz vagy más észszerű oka van rá, anyajegye vagy sebe, nagyobb tisztesség okáért vagy egészsége érdekében olyan hosszú haját viselhesen, amennyi szükséges, hogy eltakarja ezt a fogyatékoságát, de semmivel sem hosszabbat; jól megjegyezvén, hogy nem szabad meghaladnia ennek az illendőséget és a pusztán szükségességet, nehogy őket is ugyanazzal a büntetéssel sujtsák, mint a többieket, akik e rendeletet megszegik.»

«Hasonlóképpen száz tallér pénzbírság vagy pedig három, a nyilvánosság előtt rájuk mért korbácsütés, sőt még nagyobb testi fenytetés terhe alatt, őkegyelmessége tetszése szerint meghagyja a borbélyoknak, hogy azokon, akiket megnyírnak, semmiféle hajfonatot, hajtincset, csimbókot vagy a rendesnél hosszabb haját ne hagyjanak meg, sem a homlokukon, sem oldalt, sem a fülek mögött, hanem egész hajzatukat egyformára nyírják, mint fent mondatott. Kivéve a kopaszokat, vagy azokat, akiknek egyéb hibájuk van, mint fent mondatott.»

A csimbók tehát úgyszólván a fegyverzet egyik része volt. A hivatásos brávók és betyárok ismertetőjele; éppen azért ezeket rendszerint csimbókosoknak hívták. Ez a kifejezés megmaradt a megvan még ma is a mi tájszólásunkban, bár szelidebb értelemben; bizonyára senki sincs milanói olvasóink között, aki ne emlékeznék rá, hogy gyerekkorában hallotta, amint apja, anyja, tanítója, a család valamelyik barátja, vagy a személyzet valamelyik tagja, így szólította meg: csimbók, csimbókocská.

— Őszintén szólván, mint afféle szegény fiú, — szólt közbe Renzo — soha életemben nem viseltem csimbókot.

— Így nem jutunk semmire sem, — vágott szavába az ügyvéd fejcsóválva s félig gúnyos, félig türelmetlen mosollyal. — Ha nem bízik meg bennem, nem jutunk semmire. Nézze, fiacskám, aki az

ügyvédnek hazudik, az olyan ostoba, hogy a bíró előtt majd igazat mond. Az ügyvédnek őszintén kell elmondani mindent, majd mi aztán összezavarjuk a dolgot. Ha azt akarja, hogy segítsek magán, mindent el kell mondania nekem, elejétől végéig, nyíltszívűen, őszintén, mint a gyóntatóatyjának. Meg kell neveznie azt a személyt, aki magát megbízta a dologgal; természetesen tekintélyes személyiség és ebben az esetben majd én elmegyek hozzá, hogy tiszteletemet tegyem nála. Természetesen nem mondom meg neki, hogy magától tudom, hogy ő bízta meg a dologgal: erre mérget vehet. Csak annyit mondok neki, hogy jöttem a pártfogását kérni egy szegény, megrágalmazott fiatalember érdekében. És majd vele együtt teszem meg a szükséges intézkedéseket, hogy sikerre vigyem az ügyet. Beláthatja, hogy mikor ő önmagát megmenti, magát is meg fogja menteni. Ha pedig a baklövést maga egyedül követte el, akkor is állok elébe: már nagyobb bajokból is kihúztam én embereket... Feltéve, hogy nem sértett meg valami tekintélyes férfiút, értsük meg egymást, vállalom, hogy kihúzom a csávából; pénzbe fog kerülni, természetes. Meg kell mondania, ki a sértett, amint hivatalosan mondják; aztán vagyoni helyzete, társadalmi állása és a barátja természete szerint majd meglátjuk, hogy a pártfogókkal kell-e ráncba szedetni, vagy inkább bűnvádi eljárást indítani ellene és így gyanút kelteni benne; mivelhogy ha az ember jól tudja csürni-csavarni a rendeleteket, nincs vádlott és nincs ártatlan. Ami a plébánost illeti, ha van esze, meg sem mukkan; ha makacsodik, vele is elbánunk. Minden bajból kimáshozhat az ember, csak ember kell hozzá; a maga esete pedig komoly; ismétlem, komoly, nagyon komoly; a rendelet világosan beszél és ha az ügyet négy szemközt kellene elintézni, a törvénnyel és magával, akkor alaposan megjárna. Én úgy beszélek, mint jóbarátja: a bűnért fizetni kell; ha símán akarja megúszni a dolgot, ez kell hozzá: pénz, őszinteség, bízni abban, aki jót akar magának, hallgatni rá s mindent megtenni, amit ajánl.

Miközben az ügyvéd csak úgy ontotta magából ezt a szóáradatot, Renzo átszellemült figyelemmel bámult rá, mint ahogy a buta paraszt ott áll a piacon és bámulja a bűvészt, aki előbb egyre-másra tömte a szájába a rengeteg kócot, utána pedig végevárhatatlanul húzta ki belőle a szalagokat. Mikor végre jól megértette, hogy mit akar mondani az ügyvéd és hogy mennyire félreértette őt, elvágta a szájából gyűrűző szalagot és megszólalt:

— Ó, ügyvéd úr, hogyan értette a dolgot? Pontosan fordítva van. Én nem fenyegettem meg senkit, efféle dolgokat nem követek én el; kérdezze csak meg az egész falut, majd meghallja, hogy sohasem volt dolgom a törvénnyel. A gázságot ellenem követték el, éppen azért jöttem kegyedhez, hogy megtudjam, hogyan kaphatok igazságot; nagyon örülök, hogy elolvashattam ezt a rendeletet

— Az ördög vigye el! — pattant fel az ügyvéd tágrameredt szemmel. — Mit locsog itt össze-vissza? Annyi bizonyos, maguk ilyenek valamennyien. Hát csakugyan lehetséges, hogy nem tudják elmondani világosan az ügyüket?

— De bocsásson meg, kegyed nem engedett szóhoz jutni. Majd most elmondom az ügyet úgy, ahogy van. Tudja meg hát, hogy máma kellett volna feleségül vennem, — és itt elcsuklott Renzo hangja — feleségül vennem azt a lányt, akivel már nyár óta értjük egymást; és amint mondom, a plébános úr mára tűzte ki a dolgot és mindent rendben volt. És egyszerre csak a plébános úr elkezdett a hajánál fogva előrángatni mindenféle kifogást... elég az hozzá, hogy ne untassam kegyedet, én kényszerítettem, hogy világosan beszéljen, amivel tartozott is nekem; s akkor bevallotta, hogy halállal fenyegették meg, ha megáldja ezt a házasságot. Az a bitang don Rodrigo...

— Ej, elég! — vágott szavába azonnal az ügyvéd és összerántotta szemöldökét, összeráncolta vörös orrát és félrebiggyesztette a száját: — ej, elég! Miféle ostobaságokkal és hazugságokkal akarja teletömni a fejemet? Beszéljen a barátainak efféléket, akik nem tudják mérlegelni a szavakat. De ne meséljen ilyesmit egy művelt embernek, aki tudja, mit ér a szó. Menjen, menjen, sejtelve sincs róla, hogy mit beszél; én nem állok össze éretlen kamaszokkal; hallani sem akarok efféle beszédekert, ilyen légből kapott locsogásokat.

— De esküszöm...

— Menjen, menjen, mondom, mit csináljak a maga esküdözéseivel? Semmi közöm az egészhez, mosom kezeimet.

És csakugyan összedörzsölte kezeit, mintha valóban mosakodnék.

— Tanuljon meg beszélni, nem szokás így rátörni egy úriemberre.

— De hallgasson meg, hallgasson meg, — hajtogatta egyre Renzo s hiába; az ügyvéd folyton ordítózott és mindkét kezével az ajtó felé tolta; s mikor végre kinyitotta és kitolta, beszólította a cselédleányt és ráparancsolt:

— Azonnal adja vissza ennek az embernek azt, amit hozott, nekem nem kell semmi, nem kell semmi.

Ez a lány, mióta csak ebben a házban szolgált, sohasem hajtott végre még ilyen parancsot; de a parancs oly keményen hangzott el, hogy azonnal engedelmeskedett neki. Fogta a négy szerencsétlen állatot, visszaadta Renzónak, s olyan megvető és szánakozó pillantást vetett rá, mintha ezt akarta volna mondani: «Na te bizonyosan rossz fát tettél a tűzre.» Renzo megpróbált szabadkozni, de az ügyvéd hajthatatlan volt s a fiatalember elképedten és mérgesen kénytelen volt átvenni a visszautasított áldozati állatokat és hazamenni s aztán elmesélni az asszonyoknak vállalkozása szégyelletes kudarcát.

A nők, míg ő odajárt, előbb szomorún levetették az ünneplő ruhát s felvették hétköznapi munkaruhájukat, aztán megint összegdugták a fejüket; Lucia zokogott, Agnese panaszkodott. Mikor az anyja arról beszélt, milyen pompás eredményt lehet remélni az ügyvéd tanácsaitól, Lucia azt mondta rá, hogy csakugyan, mindenáron segíteni kell magukon; és hogy Cristoforo atya olyan ember, aki nemcsak tanáccsal, hanem tettel is tud segíteni, ha arról van szó, hogy pártjukat kell fogni a szegényeknek és hogy nagyon okos dolog volna, ha értesíteni lehetne arról, ami történt.

— Igen, igen, — mondta rá Agnese és mind a ketten elkezdtek törni a fejüket, hogy hogyan, mivel elmenni a kolostorba, amely körülbelül két mérföldnyire lehetett innen, aznap nem éreztek magukban elég bátorságot. Csakugyan értelmes ember aligha is tanácsolhatta volna ezt nekik. De miközben a terveket mérlegelték, kopogást hallottak az ajtón, s ugyanabban a pillanatban elhangzott halkán, de érthetőn: «Deo gratias». Lucia mindjárt gondolta, ki lehet az, tehát odasietett és kinyitotta az ajtót; ebben a pillanatban barátságos köszöntéssel belépett egy kapucinus koldulóbarát; balvállán lógott a zsákja, amelynek összecsavart száját szorosan összefogta mellén a két kezével.

— Ó, fra Galdino! — kiáltott fel egyszerre mind a két nő.

— Az Úr legyen veletek — szólalt meg a barát. — Eljöttem a dióért.

— Menj csak, hozd be az atyáknak szánt diót, — rendelkezett Agnese. Lucia fölkelt és megindult a másik szoba felé, de mielőtt kiment volna, megállt fra Galdino háta mögött, aki még mindig úgy állt az asszony előtt; ujját a szájára tette, rákacsintott anyjára és ezzel gyöngéden, kérlelőn, de bizonyos határozottsággal is titoktartásra kérte.

A koldulóbarát messziről Agnesere szegezte a szemét és megszólalt:

— Hát a lakodalom? Ma kellett volna lenni az esküvőnek; nyugtalanságot láttam a faluban, mintha valami történt volna. Mi történt?

— A plébános úr megbetegedett, el kellett halasztani — felelte gyorsan az asszony. Ha Lucia nem intett volna neki, bizonyára másképp felelt volna. — És hogy megy a gyűjtés? — tette hozzá hogy másra terelje a beszélgetést.

— Gyengécskén, kedves asszonyság, gyengécskén. Ennyi az egész. — És ezzel levette válláról a zsákot és megemelgette a két kezével. — Ez az egész, és hogy összehozzam ezt a rengeteget, legalább tíz ajtón kellett kopogatnom.

— Bizony, sovány esztendőők járnak, fra Galdino és mikor a kenyérnek is szükében vagyunk, másban sem duskálhat az ember.

— S vajjon mi a csodaszere annak, kedves asszonyom, hogy vissza-

térjenek a jó idők? Az alamizsnálkodás. Hallott-e már a diócsodáról, amely esztendőkkal ezelőtt történt itt, a mi romagnai kolostorunkban?

— Nem, igazán nem, mondja csak el.

— Ó, hát hallgassa meg. Abban a kolostorban élt egy kapucinus atya, aki szent ember volt, Macario atya volt a neve. Egy téli napon, mikor az ösvényen egyik pártfogónk földjén sétált, aki szintén derék ember volt, Macario atya látta, hogy ez a pártfogó ott áll az óriási diófája alatt, és négy paraszt ásóval a kezében kezdi már körülárkolni a fát, hogy gyökerestül kiássa. «Mit csinál avval a szegény fával?» — kérdezte Macario atya. «Ugyan, atyám, már esztendők óta nem hoz egy szemet sem és én bizony felaprítottam.» — «Hagyja békén, mondta az atya, tudja meg, hogy az idén több lesz rajta a dió, mint a levél.» A jótevő tudta ki az, aki így beszél, hát azonnal megparancsolta a munkásoknak, hogy megint takarják be földdel a fa gyökerét, és visszahívta az atyát, aki már folytatta az útját: «Macario atya, mondta neki, a termés fele a kolostoré lesz.» Híre ment a jóslatnak és az emberek oda siettek megbámulni a fát. És csakugyan tavasszal roskadásig tele volt virággal, ősszel pedig dióval. A derék jótevőnek nem volt meg az az öröme, hogy maga verhetne volna le a diót, mert még a diószüret előtt elnyerte irgalmasságának mennyei jutalmát. Csakhogy még nagyobb csoda történt, amint mindjárt meghallja. Ennek a derék embernek maradt egy fia, csakhogy ezt egészen más fából faragták. Nos tehát, diószüret idején, a koldulóbarát elment hozzá, hogy beszédjé a termés felét, ami a kolostornak járt; csakhogy ez hallani sem akart róla, és vakmerőn azt felelte: sohasem hallotta még, hogy a kapucinusok diót tudnak csinálni. Nos, tudja-e mi történt? Egy nap (hallgassa csak meg) ez az Istentől elrugaszkodott ember meghívta néhány magafajta cimboráját és mulatozás közben elmesélte nekik a diófa történetét s jót nevetett a barátokon. A korhely legényeknek kedvük kerekedett megnézni az óriási diótermést és ez hát felvezette őket a padlásra. Most ide figyeljen: kinyitotta az ajtót, odament a sarokba, ahol fölhalmozták a rengeteg termést, s mikor azt mondta: ide nézzetek, — maga is odanézett és látta... ugyan mit látott? nagy rakás száraz diófa-levelet. Jó intőpélda volt ez, úgy-e? A kolostor pedig nem vesztett a dolgon, hanem inkább nyert; mert a nagy esemény után a diókoldulás annyit hozott, de annyit, hogy egy másik jótevő, aki megsajnálta a szegény koldulóbarátot, szamarat ajándékozott a kolostornak, hogy az segítsen hazahordani a diót. És annyi olajat ütöttek belőle, hogy minden szegény embernek jutott, a szükségéhez képest; mert mi olyanok vagyunk, mint a tenger, amely minden vizet magába fogad, de aztán az egészet szétoztja a folyók között.

Ebben a pillanatban visszajött Lucia s a köténye úgy tele volt

dióval, hogy a két csücskénél fogva csak nagynehezen tudta tartani a kinyújtott és megfeszített karjaival. Fra Galdino megint levette a zsákját, letette a földre, kioldotta a száját, hogy beleöntse a bőséges adományt, csakhogy Agnese meglepetten és szigorún nézett Luciára, a tékozlás miatt; de Lucia ráhunyorított, mintha azt akarta volna mondani: majd megmagyarázom. Fra Galdino elkezdett hálálkodni, csak úgy dőlt belőle a jókívánság, az ígéret, a köszönő szó, utána pedig vállára emelte a zsákot és útjára indult. De Lucia visszahívta és így szólt hozzá:

— Szeretném megkérni egy szívességre; legyen szíves, mondja meg Cristoforo atyának, hogy sürgősen beszélnem kell vele és tegye meg nekem azt a szívességet, hogy eljön szerény házunkba, de azonnal, mert mi nem mehetünk el a kolostorba.

— Ez az egész? Nem telik bele egy óra és Cristoforo atya tudni fogja a kívánságát.

— Remélem.

— Bizonyosra veheti. — És ezzel eltávozott, kissé görnyedtebben de sokkal elégedettebben, mint ahogy jött.

Azért, mert egy szegény leány ekkora bizakodással hivathatta Cristoforo atyát és mert a koldulóbarát vállalta a közvetítést, még pedig minden csodálkozás és akadékoskodás nélkül, azért még senki se gondolja, hogy ez a bizonyos Cristoforo atya afféle tucat-barát volt, afféle közönséges ember. Sőt, nagyon tekintélyes ember volt a rendjében és a környék szemében is; de a kapucinusok helyzete olyan volt, hogy semmit sem tartottak túlságosan alacsonynak, sem túlságosan magasnak. A kapucinusok minden vállaltak: szolgálni a legalacsonyabb rendűeket, kiszolgáltatni magukat a hatalmasokkal; bejártak a palotákba és a kunyhókba, mindenhova egyforma alázatossággal és biztonsággal; ugyanabban a házban néha tréfák céltáblái voltak, néha pedig nem intéztek el semmit nélkülük; alamizsnát kértek mindenütt, és alamizsnát osztogattak mindazoknak, akik a kolostortól kértek. Ha az utcán ment a kapucinus, találkozhatott egy fejedelemmel, aki mély tisztelettel megcsókolta a kötélöve bogát, vagy egy csapat csintalan kölyökkel, akik, miközben úgy tettek, mintha veszekednének, sárral mocskolták be a szakállát. A «barát» szót abban az időben a legnagyobb tisztelettel és a legelkeseredettebb megvetéssel ejtették ki; és a kapucinusok mindenféle más szerzetesnél inkább céltáblái voltak kétféle ellentétes érzelemnek és bizony, megérezték mind a kétféle elbánást, mert nem volt semmijük, olyan ruhát viseltek, amely furcsán elütött minden más papi ruhától s minél nyiltabban tanúságot tettek alázatosságukról, annál jobban ki voltak téve egyrészt a tiszteletnek, másrészt a becsmérésnek, amit a különféle jellemű és műveltségű emberekben ez a sokféle furcsaság felkeltett.

Alighogy fra Galdino kitette a lábát, Agnese felkiáltott :

— De ennyi diót ebben a szűk esztendőben!

— Bocsásson meg, édesanyám, — felelte Lucia — de ha csak annyit adtunk volna, mint a többiek, akkor fra Galdinónak még jó ideig kutyagolnia kellett volna, tudja Isten meddig, míg a zsákja megtelt volna; Isten tudja, mikor ért volna vissza a kolostorba és közben annyit beszélt volna és annyi fecsegést végighallgatott volna, hogy ki tudja, mi maradt volna meg az egészből a fejében...

— Igazad van. Meg aztán az alamizsna mindig meghozza a maga gyümölcsét, — mondta rá Agnese, akinek megvoltak ugyan az apró hibái, de nagyon jó asszony volt és amint mondani szokták, tűzbe ment volna egyetlen leányaért, hiszen ő volt minden gyönyörűsége.

Ezenközben megérkezett Renzo; dühös és dült arccal belépett, a kappanokat odadobta az asztalra; ezen a napon ez volt az utolsó kalandjuk a szegény állatoknak.

— No, maga ugyan jó tanácsot adott nekem! — mordult rá Agnesere. — Igazán derék úriemberhez küldött engem, olyanhoz, aki csakugyan segít a szegényeken! — S elmondta az ügyvéddel folytatott beszélgetését. Az asszony megdöbbsent, hogy ily szomorú véget ért a dolog, szerette volna bebizonyítani, hogy a tanács mégis csak jó volt és hogy bizonyosan Renzo nem tudta úgy elintézni a dolgot, amint kellett volna; de Lucia végét szakította a vitának, azzal a kijelentéssel, hogy reméli: sokkal jobb megoldást talált. Renzo ebbe a reménybe is belekapaszkodott, mint általában azok, akik szerencsétlenségbe és bajba jutottak. — De hát ha a kapucinus atya nem talál megoldást, — jelentette ki — majd találok én, így vagy amúgy!

A nők inkább békességet, türelmet, óvatosságot ajánlottak.

— Holnap — szólalt meg Lucia — bizonyosan itt lesz Cristoforo atya; majd meglátjátok, hogy talál valami megoldást, olyant, amilyent mi, szegény, együgyű emberek el sem tudunk képzelni.

— Remélem én is, — mondta rá Renzo — de én mindenesetre kivívom a magam igazát, vagy más ki vívja nekem. Elvégre is van még igazság a földön.

Ez a nap efféle szomorú beszélgetésekkel és az iméntel mondott jövés-menéssel telt el. És már alkonyodni kezdett.

— Jó éjszakát, — mondta Lucia szomorún Renzónak, aki nem tudta rászánni magát, hogy hazamenjen.

— Jó éjszakát — felelte Renzo még szomorúbban.

— Valamelyik szent majd csak segít rajtunk — tette még hozzá Lucia. — Legyen óvatos és nyugodjék meg.

Az édesanyja még tetézte ezt efféle jótanácsokkal s aztán a vőlegény eltávozott, háborgó szívvel, s egyre ezeket a furcsa szavakat mormolta: «Elvégre mégis csak van igazság a földön!» Szent igaz, hogy az az ember, akit lesújtott a fájdalom, azt sem tudja, mit beszél.

NEGYEDIK FEJEZET

A nap még fel sem tűnt egészen a látóhatáron, amikor Cristoforo atya kilépett a pescarenicói kolostor kapuján, hogy fölmenjen a kis házba, ahol már várták. Pescarenico apró kis falu, az Adda, vagy helyesebben a tó partján, nem messzire a hídtól. Néhány ház mindössze, amelyekben javarészt halászok laknak s amelyek itt is, ott is tele vannak aggatva szárításra kitett varsákkal és hálókka. A kolostor (falai még ma is megvannak) a helységen kívül volt, közvetlenül a falu szélén, s köztük húzódott el a község bejáratánál a Leccóból Bergamóba vezető országút. Az ég derült kék volt, s amint a nap egyre feljebb emelkedett a hegy mögött, fénye a szemközt lévő hegyek csúcsairól lehömpölygött és szétterült a lejtőkön és a völgyben. Enyhe őszi szellő tépegette az eperfák száraz leveleit s néhány lépésnyire a fáktól földre sodorta őket. Balra és jobbra a szőlőkben, a még mindig álló venyigéken, különféle árnyalatú rozsdavörös levelek csillogtak; és a frissen felszántott föld barnán és világosan különvált a harmattól fehérlő és fényes tarlóktól. A táj derűs volt; de mihelyt emberi alak jelent meg benne, azonnal elszomorította az ember szemét és gondolatát. Minduntalan csapzott és kiaszott koldusok bukkantak fel vagy mesterségükben megrokkant alakok, vagy olyanok, akiket még mindig koldulásra hajtott a kényszerűség. Némán haladtak el Cristoforo atya mellett, meghatottan néztek rá és ámbár semmit sem reméltek tőle, mert a kapucinus sohasem vett kezébe pénzt, mégis hálásan köszöntötték azért az alamizsnáért, amit már megkaptak, vagy amiért éppen most mentek a kolostorba. Még fájdalmasabb volt látni a mezőkön elszórtan dolgozó munkásokat. Némelyek éppen vetettek, ritkásan, takarékosan és immel-ámmal, mint aki nagyon ragaszkodik a vetőmagjához; mások lomhán kalapáltak és kedvetlenül forgatták a rögöt. Egy nyeszlett kislány kötélén vezette a legelőre csontig lesóványodott tehenét és folyton előre nézett s egyre másra hirtelen lehajolt, hogy elvegyen előle egy-egy növényt, családjának ebédre, mert az éhség megtanította rá őket, hogy mely növények alkalmasak emberi táplálkozásra. Az efféle jelenetek lépten-nyomon fokozták a barát szomorúságát; most azzal a szomorú előérzettel haladt útján, hogy valami szerencsétlenségről fog hallani.

De miért törődött annyira Luciával? És miért indult meg ilyen buzgón az első híradásra, mintha csak a rendfőnök atya hívatta volna? S egyáltalán ki volt ez a Cristoforo atya? Mindezekre a kérdésekre meg kell felelnünk.

Cristoforo atya ***-ból származott és már közelebb járt a hatvanhoz, mint az ötvenhez. Borotvált fején csak az a kis hajkorona

volt, amelyet a kapucinusok szabály szerint viseltek; időnkint olyan mozdulattal kapta fel a fejét, amely némi büszkeségről és nyugtalanságról tanúskodott. Aztán megint lehorgasztotta, mert az alázatosságra gondolt. Hosszú, fehér szakáll borította arcát és állát s még jobban kiemelte arca felső részének határozott vonalait, melyeket a régóta gyakorolt önmegtartóztatás nem mosott le, hanem inkább megkeményített. Mélyen fekvő szemeit rendszerint földre sütötte; de néha hirtelen elevenséggel villantak fel ezek a szemek; mint két tüzes ló olyan kocsis kezében, akiről már tapasztalásból tudják, hogy nem bírnak vele, bár időnkint mégis kirúgnak a hámból, de aztán rögtön meg is bűnhődnek érte, mert nagyot ránt a zablájukon.

Cristoforo atya nem mindig volt ilyen, nem is volt mindig Cristoforo. Lodovico volt a keresztnéve. Egy ***-i kereskedő fia volt. (Ezeket a csillagokat mind az én névtelen krónikásom óvatosságának köszönhetjük.) Apja életének utolsó éveiben, megállapította, hogy már elegendő vagyona van s mivel csak egyetlen fia volt, visszavonult az üzlettől és nagyúri életre adta magát.

Ebben az újfajta semmittevésben rettenetesen szégyelte magát, hogy annyi időt töltött e világon munkával. Ez a rögeszme egészen elhatalmasodott rajta, mindenképpen azon törte a fejét, hogy elfeledtesse, hogy valaha kereskedő volt; a legszívesebben maga is elfelejtette volna. De a bolt, a sok bála, a főkönyv, a rőf minduntalan fölbukkant emlékezetében, mint Banco árnyéka Macbeth előtt, még a fényes lakomákon és az ingyenélők harsány kacagásában is. El sem lehet képzelni, hogy ezeknek a szegény embereknek mi mindenre kellett vigyázniuk, hogy elkerüljenek minden szót, amely csak célozhatott is házigazdájuk régi foglalkozására. Hogy egyet elmeséljek a sok közül: egyszer a lakoma végén, mikor a legélénkebb és leghangosabb volt a vídámság, úgy hogy meg sem lehetett volna mondani, ki élvezett jobban, a társaság-e, hogy letarolhatta a terített asztalt, vagy a házigazda-e, hogy megteríthette nekik, — barátságos leereszkedéssel elkezdett csipkelődni az egyik vendéggel, aki véletlenül éppen a világ legbecsületesebb nagyevője volt. Ez, hogy éppen megfeleljen a tréfára, a gúny legkisebb árnyéka nélkül, valóságos gyermeki ártatlansággal így vágott vissza: «Ej, úgy teszek, mint a kereskedő, ha szidják: egyik fülelen be, a másikon ki». Maga is megdöbbszent azonnal, mikor elhangzott a szó, amely kicsúszott a száján; tétován ránézett a házigazda arcára, amely egyszerre elborult; mindkettő szerette volna folytatni az előbbi tréfálkozást, de ez már lehetetlen volt. A többi vendég, mindegyik magában, arra gondolt, hogyan simíthatná el ezt a kis botrányt s hogyan terelhetné másra a beszélgetést; e töprenkedés közben hallgattak és ebben a csöndben annál hangosabb volt a botrány; senki sem mert a másiknak a szemébe nézni; mindenki érezte, hogy valamennyien olyan gondolatokkal fog-

lalkoznak, amiket valamennyien el akarnak titkolni. Az öröm erre a napra már elillant ; és a vigyázatlan vendég, vagy mondjuk inkább a szerencsétlen flótás, többé sohasem kapott meghívást. Így Lodovico atyja életének utolsó éveit szüntelen szorongásban töltötte ; mindig attól reszketett, hogy kicsúfolják és sohasem gondolt arra, hogy az eladás semmivel sem nevetségesebb, mint a vásárlás és hogy hosszú éveken át nyilvánosan gyakorolta azt a mesterséget, amelyért most szégyelte magát és még hozzá minden lelkiismeretfurdalás nélkül. Fiát előkelő módon neveltette, az akkori idők szokása szerint, már amennyire a törvény és a szokás megengedte ; megfelelő mesterekkel taníttatta tudományokra és lovagi gyakorlatokra ; s mikor meghalt, fiatalon és gazdagon hagyta hátra árváját.

Lodovico elsajátította a nagyúri szokásokat ; a hízélgők, akik között felnőtt, hozzászoktatták, hogy mindenki nagy tisztelettel bánt vele. De amikor be akart jutni az előkelők közé, azok egészen más bánásmódban részesítették, mint amihez hozzászokott ; belátta, hogy ha a társaságukba akar tartozni, amit nagyon kívánt, végig kell járnia a türelem és alázat újfajta iskoláját, mindig alul kell maradnia és minduntalan el kell tűrnie valamit. Ez az életmód nem egyezett meg Lodoviconak sem nevelésével, sem természetével. Elszakadt tőlük, ingerülten, de aztán fájtnak érezte, hogy nincs köztük ; mert úgy érezte, hogy tulajdonképpen ezek a barátok méltók hozzá ; csak szerette volna, ha valamivel kedvesebben bánnak vele. Mivel e nehezteléssel kevert vonzalom miatt nem érintkezhetett velük barátilag, de valamiképpen mégis lépést akart tartani, versenyezni kezdett velük költekezésben és pompában, s így pénzért vásárolta meg ellenséges indulatukat, irigységüket és csúfolkodásukat. Jelleme becsületes volt, de szenvedélyes és időnkint komolyabb összeütközésekbe kis belesodorta. Ősz önszerűen és őszintén irtózott az összetűzésektől és az erőszakoskodásoktól ; ezt az irtózatát még fokozta azoknak a személyeknek a rangja, akik naponta többször is elkövettek ilyesmit. Ezek éppen azok voltak, akiket legjobban gyűlölt. Hogy kielégítse és egyúttal lecsillapítsa ezeket a szenvedélyeit, szívesen pártját fogta egy-egy megbántott gyengének, mindenáron ráncbaszedett egy-egy erőszakoskodót, beleelegyedett mindenféle csetepatéba, amivel megint újabb bajt zúdított a nyakába. Lassankint így úgyszólván az elnyomottak védelmezőjévé vált, és az igazságtalanságok bosszulójává. Súlyos vállalkozás volt ez és mondanunk sem kell, hogy a szegény Lodoviconak rengeteg volt az ellensége, a kötelezettsége és a gondja. A külső csetepatékon kívül állandóan belső viharok zaklatták ; mert hogy valamelyik vállalkozása sikerüljön (nem is szólván azokról, amelyekben alul maradt), neki is ravaszkodnia és erőszakoskodnia kellett, már pedig az ilyesmit sehogysem bírta elviselni a lelkiismerete. Neki is jó csomó brávót kellett tartania környezetében és ezért részben a

maga biztonságaért, részben pedig, hogy használható segítsége legyen, éppen a legelszántabbakat, a legaljasabbakat kellett összeválogatnia ; és az igazság szolgálatában ekként bitangok társaságában kellett élnie. Úgy, hogy amikor valami kudarc után elcsüggedt, vagy valami közeledő veszély miatt nyugtalanzkodott, amikor bosszantotta a folytonos résenállás, amikor megundorodott a cimboráitól, amikor a jövőjére gondolt, a vagyonára, amelyet napról-napra jobban fölemésztettek a jócselekedetek és a betyárkodások, nem egyszer megfordult már a fejében az a gondolat, hogy beáll barátnak ; abban az időben ez igen elterjedt módszer volt arra, hogy valaki kimásszon a csávából. De ez a gondolat, amely egész életében talán csak ábránd maradt volna, egy eset miatt elhatározássá vált ; a legkomolyabb eset volt ez, ami vele az életben történt.

Egyszer szülővárosa egyik utcáján sétált bravói kíséretében s egy bizonyos Cristoforo társaságában, aki annakidején segéd volt a boltjukban s miután a boltot bezárták, házfelügyelője lett. Körülbelül ötvenéves ember lehetett, fiatal kora óta nagyon szerette Lodovicot, akinek ott volt a születésénél is, s aki most annyi fizetést és ajándékot adott neki, hogy nemcsak tisztességesen megélt, hanem eltarthatta családját is, fölnevelhette sok gyermekét. Lodovico látta már messziről, hogy egy afféle nagyúr, afféle hivatásos pimasz és erőszakoskodó közeledik felé, akivel ugyan sohasem beszélt életében, de aki mégis halálos ellensége volt, s akit viszont ő is szívből halálosan gyűlölt ; az is egyik előnye ennek a társadalomnak, hogy két ember gyűlölködhetik anélkül, hogy ismernék egymást. Az az úriember négy bravó kíséretében hetyke léptekkel, büszke fejtartással, dölőfős és megvető szájjal egyenesen közeledett feléje. Mindketten a fal mellett mentek ; de Lodovico (ezt tessék jól megjegyezni) jobbjaival súrolta a falat ; ez pedig az akkori szokás szerint jogot adott neki (ugyan mibe bele nem ráncigálják a jogot !), hogy ne lépjen el a faltól, hogy másnak utat engedjen ; akkoriban ezt nagy dolognak tartották. A másik viszont úgy gondolta, hogy ez a jog őt illeti meg, mint nemes embert s Lodoviconak kötelessége kitérni ; még pedig egy másik szokás erejénél fogva. Mivelhogy ebben az esetben, mint oly sokszor megtörtént, két ellentétes szokás volt érvényben, anélkül, hogy valaha is eldöntötték volna, melyik a helyesebb ; már pedig ez minden egyes alkalommal, valahányszor egy kemény fej összeütközött egy másik kemény fejjel, verekedést robbantott ki. A két férfiú tehát szembe ment egymással, szorosan a fal mellett, mint két sétáló dombormű. Mikor szemtől-szembe voltak egymással, az a bizonyos úriember gögösen, komor pillantással végigmérte Lodovicót s pökhendi hangon rászólt :

— Térjen ki !

— Térjen ki kegyed — vágott vissza Lodovico. — Az egyenes út az enyém.

— Az olyanokkal szemben, mint kegyed, mindig az enyém.

— Igen, ha a magafajta emberek szemtelenségét törvénynek tartanák az én barátaim.

Mind a két fél brávoí mozdulatlanul álltak, mindegyik a maga gazdája mögött és dühös tekintettel méregették egymást, harcra-készen, kezükkel kardjuk markolatán. Az innen is, onnan is elő-szívargó emberek tisztes távolban megálltak, hogy figyeljék, mi történik; a nézők jelenléte egyre jobban feltüzeltelte a veszekedők izgalmát.

— Ki a középbe, gyáva boltos! Majd megtanítlak én, hogy kell bántani úriemberekkel.

— Hazudik, ha azt mondja, hogy gyáva vagyok.

— Te hazudsz, ha azt mondd, hogy én hazudtam. — Ez a visszavágás szabályszerű volt. — És ha lovag volnál, mint ahogy én lovag vagyok, — tette hozzá az úriember — a kardommal mutatnám meg neked, hogy te vagy a hazug.

— Jó ürügy arra, hogy ne kelljen tettekkel is felelni szemtelen szavaiért.

— Dobjátok a sárba ezt a bitangot — fordult a nemes úr kísé-rőihez.

— Hadd lássuk hát! — csattant fel Lodovico s rögtön hátra-ugrott egy lépést és kirántotta kardját.

— Vakmerő! — kiáltott fel a másik s ugyancsak kardot rántott. Összetöröm ezt a kardot, ha majd beszennyeztem hitvány véreddel.

Így aztán összecsaptak. A két fél kísérei uraik segítségére siettek. A küzdelem egyenlőtlen volt, számbelileg is, meg azért is, mert Lodovico csak arra törekedett, hogy kikerülje a csapásokat és lefegyverezze ellenségét, nem pedig, hogy megölje; csakhogy ez a halálát akarta mindenáron. Lodovicót már megsebesítette a karján az egyik brávo törje és az arcát is könnyű karcolás érte; az ellenfele éppen lesujtott rá, hogy végezzen vele; ebben a pillanatban Cristoforo, mikor látta, hogy a gazdája halálos veszedelemben forog, törével mögéje ugrott. A nemes úr most egész haragjával ő ellene fordult és beledöfte kardját. Lodovico, mikor ezt meglátta, magánkívül beledöfte a maga kardját a gyilkos hasába, mire az haldokolva összerogyott, szinte ugyanabban a pillanatban, mint a szegény Cristoforo. A nemes úr brávoí, mikor látták, hogy vége van, megtépázva futásnak eredtek; Lodovico brávoí, maguk is alaposan helybenhagyva, mivel már nem volt kivel küzdeni, és mivel nem akarták, hogy a máris összeverődő tömeg ott érje őket, elillantak a másik oldalon; s Lodovico egyszerre csak egyedül volt a tömeg közepében, lábánál két hullával.

«Hogy történt? — Csak egy. — Kettő; jókora lyukat vágott a hasán. — Kit gyilkoltak meg? — Azt a bitangot. — Ó, Szűzanyám, micsoda pusztítás! — Ki mint vet, úgy arat. — Meglakolt mindenért. — Na, ennek is vége. — Micsoda szúrás! — Komoly dolog ez; hát az

a másik szerencsétlen! — Irgalmas Isten, micsoda látvány! — Mentsetek meg, mentsetek meg. — Na, ez is megkapta a magáét. — Nézzétek csak, hogy összeszurkálták, csak úgy dől belőle a vér. — Meneküljön, meneküljön. — Ne engedje, hogy elfogják.»

Ezek a szavak, amelyek leginkább kihangzottak a tömeg zűrzavaros zajongásából, a közöhangt fejezték ki; a tanácsot nyomon követte a segítség. Az eset az egyik kapucinus kolostor közelében történt; mindenki tudja, hogy az ilyen menedékhelyre nem tehette be a lábát semmiféle rendőr és senki és semmi abból az egész meggyásból, aminek a neve igazságszolgáltatás. A sebesült gyilkost a tömeg oda vezette be, vagyis inkább vitte, hiszen majdnem eszméletlen volt; a barátok átvették a tömeg kezéből; az emberek még jóságukba is ajánlták és egyre-másra mondogatták: «Derék ember ez, agyonvágta azt a gőgös bitangot; önvédelemből tette, úgyszólván belekényszerítették.»

Lodovico addig még sohasem ontott vért; és ámbár az emberölés abban az időben mindennapos dolog volt s mindenki hozzászokott már, hogy beszéltek róla s mindenki látott már ilyesmit, mégis új és szokatlan érzés volt látni azt az embert, aki érette halt meg és a másikat, aki az ő kezétől esett el; eddig ismeretlen érzések bukkantak fel benne. Mikor ellenfele összerogyott, mikor az arca eltorzult és egy pillanat alatt eltűnt róla a fenyegetés és a düh s helyet adott a halál ünnepélyes szomorúságának és nyugalmanak: ez olyan látvány volt, amely azon nyomban megváltoztatta a gyilkos lelkét. Mikor bevonsozták a kolostorba, szinte azt sem tudta, hol van és mit cselekszik; mikor magához tért, a betegszoba ágyán tatálta magát, a sebésztestvér foglalkozott vele (rendszerint minden kapucinus kolostorban volt sebész); tépéssel és pólyákkal kötözte be az összecsapásban kapott sebeit. Az egyik atyát, akinek az volt a feladata, hogy vigasztalja a haldoklókat és aki nagyon sokszor végezte már ezt a szolgálatot az utcán, azonnal kihívták a csetepaté színhelyére. Mikor néhány perc múlva visszatért, bement a betegszobába, odalépett Lodovico ágyához és így szólt hozzá:

— Nyugodjék meg, mert az illető jámborul halt meg és megbízott, hogy kérjek bocsánatot kegyedtől és hozzam meg kegyednek az ő bocsánatát.

Ezek a szavak egészen magához térítették szegény Lodovicót és még élénkebben és világosabban felszították benne azokat az érzelmeket, amelyek lelkében háborogtak és kavargtak: fájt a szíve barátjáért, csüggedést és lelkiismeretfurdalást érzett a szúrásért, amelyet adott és ugyanakkor keservesen sajnálta azt az embert, akit meggyilkolt.

— Hát a másik? — kérdezte aggodalmasan a barátától.

— A másik már halott volt, amikor odaértem.

Közben a kolostor kapujában és környékén csak úgy nyüzsgött a kíváncsi nép; de megérkezett a rendőrség, szétoszlatta a tömeget és megállt bizonyos távolságban a kaputól, úgyhogy senkise távozhassék a kolostorból észrevétlenül. A meggyilkoltnak egyik testvére, két unokatestvére és egy idősebb nagybátyja tetőtől-talpig fegyveresen, rengeteg brávó kíséretében mégis odajött és körben-körben jártak a kolostor körül; gőgös és fenyegető arccal és mozdulatokkal vették szemügyre ezeket a kíváncsiskodókat, akik nem merték ugyan kimondani, hogy «úgy kellett neki», de ez valamennyinek lerítt az arcáról.

Mihelyt Lodovicónak sikerült rendbeszednie gondolatait, gyónató atyát hivatott s megkérte, keresse fel Cristoforo özvegyét, kérjen tőle az ő nevében bocsánatot, hogy ha akaratlanul is, de ő volt az oka ennek a gyászos eseménynek, egyúttal pedig közölje vele, hogy magára veszi az egész család gondját. S mikor ezután a maga dolgára gondolt, egyre elevenebben és komolyabban érezte újjászületni magában azt a gondolatot, hogy barátnak áll, ami ugyan már régebben is fel-felvillant a fejében; most úgy érezte, hogy maga a jó Isten vezette erre az útra és kinyilatkoztatta neki akaratát, amikor ide vezette a kolostorba, ebben a szerencsétlen helyzetében. És rögtön határozott. Magához kérte a gvardiánt és közölte vele óhaját. A gvardián azt felelte, hogy óvakodni kell az elhamarkodott elhatározásoktól, de hogy ha kitart szándéka mellett, nem fogják visszautasítani. Akkor aztán közjegyzőt hivatott és tollba mondta neki az ajándékozási szerződést, mely szerint mindenét, ami megmaradt (és ez még mindig szép vagyon volt), Cristoforo családjának adományozza; külön összeget az özvegynek, mintegy hozományul, a többit pedig Cristoforo nyolc árvájának.

Lodovico elhatározása nagyon is kapóra jött házigazdáinak, akik, mi türés-tagadás, nagy zavarban voltak. Kiutasítani őt a kolostorból és ekként a törvény kezére adni, vagy kitenni ellenségei bosszújának, olyan eljárás volt, amelyre gondolni sem lehetett. Ez annyit jelentett volna, mint lemondani a tulajdon kiváltságaikról, csorbítani a kolostor hitelét a nép előtt, magukra vonni a világ valamennyi kapucinusának rosszalását, azért, mert túrték az összesség jogának megsértését; maguk ellen ingerelni az egyházi hatóságokat, melyek önmagukat tartották e kiváltság védelmezőinek. Másrészt a meggyilkolt családja magában is eléggé hatalmas volt s maga is, a rokonság is mindenáron bosszút akart: a család kijelentette, hogy mindenki ellensége, aki útjába mer állni bosszújának. A krónika nem említi, hogy nagyon gyászolták volna a meggyilkoltat és hogy akár csak egyetlen csepp könnyet is ejtettek volna érte az egész rokonságban; csak annyit mond, hogy őrvölgve kívánták kezükbe kaparintani a gyilkost, elevenen vagy holtan. Most aztán ez kapucinus-ruhába öltö-

zött és elintézte az egész dolgot. Bizonyos tekintetben jóvátette a bűnt. Vezeklést mért magára, ezzel beismerte bűnösségét s visszavonult minden vetélkedéstől; szóval olyan ellenség volt, aki letette a fegyvert. A meggyilkolt rokonai, ha úgy tetszett nekik, azt hitték és büszkélkedhettek is vele, hogy csak kétségbeesésében és a bosszújától való rettegésében lett baráttá. S akárhogyan is a dolog, ha egy ember lemond a vagyonáról, kopaszra nyíratja a fejét, mezítláb jár, szalmazsákon alszik és koldulásból él, ez még a legvérszomjasabb családtag felfogása szerint is elegendő bűnhődés lehetett.

A gárdián atya őszinte alázatossággal megjelent a meggyilkolt nemes testvérénél, s miután sűrűn hangoztatta hódolatát a mélyen tisztelt család iránt és azt az óhaját, hogy mindenben, amiben csak lehetséges, rendelkezésére áll, elkezdett beszélni Lodovico bűnbánatáról és elhatározásáról. Udvariisan értésére adta, hogy a család ezzel megelégedhetik, azután pedig tapintatosan és igen ügyesen azt is megértette vele, hogy akár tetszik, akár nem, a dolog ezzel rendben van. A meggyilkoltnak a bátyja dühöngött, a kapucinus pedig megvárta, míg elpárolog a dühe, csak időnkint szólt közbe: «Nagyon is jogos fájdalom». Értésére adta a barátnak, hogy a családja mindenáron elégtételt vesz majd magának; a kapucinus pedig, akármit gondolt is magában, nem mondott ellent neki. Végül is azt kérte, sőt feltételül kötötte ki, hogy testvérének a gyilkosa azonnal távozzék a városból. A gárdián, aki már úgymint elhatározta, hogy így intézkedik, azt felelte, hogy meg fog történni, hadd higgye amaz, ha úgy tetszik neki, hogy az ő kedvéért történik így; és ezzel el volt intézve a dolog. Örült a család, mert becsülettel került ki az ügyből; örültek a barátok, mert megmentettek egy embert és megmentették a kiváltságait, anélkül, hogy bárkit is ellenségükké tettek volna; örültek a lovagiaskodás bolondjai, mikor látták, hogy az ügy szabályszerűen végződött; örült a nép, mikor látta, hogy egy népszerű férfiú kímászott a csávából, egyúttal pedig bámulta is a megtérésért; végül pedig mindenkinél jobban örült nagy fájdalomában is a mi Lodovico barátunk, aki ezzel megkezdte új életét, a jóvátételt és a szolgálatot, amellyel ha nem is teheti jóvá bűnét, de legalább megbűnhődik érte és elcsendesíti elviselhetetlen lelkiismeretfurdalásait. Az a gyanúsítás, hogy elhatározását gyávaságára magyarázhatják, egy pillanatra lecsúszott; de rögtön megvigasztalódott arra a gondolatra, hogy ez az igaztalan megítélés is a büntetéshez tartozik, ez is eszköze a kiengesztelésnek. Így harmincéves korában felöltötte a csuhát; s mivel szokás szerint le kellett tennie régi nevét és más nevet kellett felvennie, azt a nevet választotta, amely minduntalan eszébe juttathatta azt, amiért vezekelnie kellett: így vette fel a Cristoforo nevet.

Mikor véget ért a beöltöztetés szertartása, a gárdián közölte vele, hogy az ujoncévet ***-ban kell töltenie, hatvan mérföldnyire

innen és hogy már holnap útra kell kelnie. Az ujonc mélyen meghajolt és egy kegyet kért :

— Engedje meg, atyám, — szólalt meg — hogy mielőtt távoznám ebből a városból, ahol embervért ontottam, s ahol egy embertelenül megbántott családot hagyok hátra, engedje meg, hogy legalább jóvátehessem a sértést, hogy legalább megmutathassam megbánásomat, sajnálkozásomat, hogy nem tehetem jóvá az okozott kárt, még pedig azzal, hogy bocsánatot kérek a meggyilkoltnak testvérétől és könnyíték lelke bánatán, ha Isten megáldja szándékomat.

A gvárdiánnak tetszett ez a lépés, mert nemcsak magában véve volt jó, hanem arra is jó lehetett, hogy még jobban összebékíti a családot a kolostorral. Azonnal elment tehát a nemes úr testvérehez, hogy eléje terjessze fra Cristoforo kérését. A nemes úr erre a váratlan ajánlatra elcsodálkozott, de egyúttal a düh is újra fellobbant benne, viszont tetszett is neki a dolog. Egy pillanatig eltöprengett, aztán csak ennyit mondott :

— Jőjön holnap — és kitűzte azt is, hogy mely órában. A gvárdián hazament és megvitte az ujoncnak a várva-várt beleegyezést.

A nemes úr pedig rögtön arra gondolt, hogy minél ünnepélyesebb és zajosabb lesz ez az elégtételadás, annál jobban meg fogja növelni az ő tekintélyét, családja és a nyilvánosság előtt ; és (hogy divatos mai kifejezéssel éljünk) ez egyúttal a család történetének is egyik legszebb lapja lesz. Sebtiben értesítette az egész rokonságot, hogy holnap délben tiszteljék meg látogatásukkal (akkoriban így mondták), hogy megkapják az együttes elégtételt. Délben a palotában csak úgy nyüzsgtek a mindenféle korú és nemű uraságok ; csak úgy kavargtak a bíborköpenyek, a díszes tollak, a hatalmas fringiák, a kikeményített, fodros gallérok, és versenyt suhogtak a hímzett uszályok. Az előszobákban, az udvaron és az utcán hemzsegtak a szolgák, az apródok, a brávók és a kíváncsiskodók. Fra Cristoforo látta ezt a nekikészülődést, ki is találta az okát és némi könnyű felindulást érzett ; de egy pillanat múlva így szólt magában : «Rendben van : nyilvánosan gyilkoltam, sok-sok ellensége jelenlétében ; az volt a botrány, ez a jóvátétel». Így lépte át lesütött szemmel, a kíséző kapucinus atya társaságában a palota küszöbét, átment az udvaron, a tömeg között, amely kissé tiszteletlen kíváncsisággal méregette végig ; felment a lépcsőn és az urak tömege között, akik sorfalat álltak, amerre elhaladt, száz meg száz tekintet kereszttüzében odaért a házigazda színe elé. Ez a legközelebbi rokonok gyűrűjében ott állt a terem közepén, felszegte fejét, földre sütötte tekintetét, balkezét kardja markolatán nyugtatta, jobbjaival pedig mellén összefogta köpenye gallérját.

Néha-néha egy-egy ember arcán és magatartásán akkora természetesség ömlik el, szinte azt mondhatnók, hogy a lelke ül ki az arcára, hogy ha bármekkora tömeg van is jelen, valamennyien egyaránt fölismerik ezt a lelket. Fra Cristoforo arca és magatartása világosan azt mondta a jelenlevőknek, hogy nem emberi félelemből lett barát s nem is azért vállalta ezt a megalázkodást ; s ez máris mindenkét jóindulatra hangolt íranta. Mikor megpillantotta a sértettet, meggyorsította lépteit, térdre borult előtte, mellén keresztbe tette karjait, lehajtotta kopasz fejét és így szólt :

— Én meggyilkoltam a kegyed testvérét. Isten a tanúm, hogy a vérem árán is szeretném feltámasztani ; mivel azonban nem adhatok egyebet, mint semmitmondó és elkésett bocsánatkérést, könyörgök, fogadja el ezt az Isten nevében.

Mindenki mereven az ujoncra szegezte szemét és arra a nagyúrra, akihez beszélt ; mindenki feszülten figyelt. Mikor fra Cristoforo elhallgatott, a részvét és a tisztelet moraja hullámszótt végig a termen. A nemes urat, aki fölényes méltósággal és fojtott haraggal állt ott, felzaklatták ezek a szavak ; odahajolt a térdelőhöz és meghatott hangon így szólt hozzá :

— Keljen fel... a sértés... az eset csakugyan... de a maga ruhája... nemcsak azért, hanem maga miatt is... keljen fel, atyám... A testvérem... nem tagadhatom... lovag volt... férfi volt... kissé szenvedélyes... kissé heves. De minden Isten rendelkezéséből történik. Ne beszéljünk többet róla... hanem kegyed, atyám, nem maradhat tovább ebben a helyzetben.

S a karjánál fogva fölemelte. Fra Cristoforo, mikor felállt, lehajtotta fejét és így felelt :

— Tehát remélhetem, hogy kegyed megbocsát nekem? És ha megnyerem bocsánatát, ki nem bocsátana meg? Ó, ha a kegyed szájából hallhatnám ezt a szót : «Bocsánat».

— Bocsánat? — ismételte a nemes úr. — Kegyednek arra már nincs szüksége. Mivel azonban így kívánja, igen, igen, szívből megbocsátok kegyednek és mindnyáján...

— Mindnyáján, mindnyáján! — kiáltottak egyhangúan a jelenlevők. A barát arcán hálás öröm fénylett fel, s rajta átderengett még az alázatos és mélységes megbánás ama bűn miatt, amelyet az emberek bocsánata sem tehetett már jóvá. A nemes urat magával ragadta az általános meghatottság, meghódította ez a látvány és erre megölelte a barátot és békecsókot váltott vele.

— Éljen! Pompás! — tört ki egyszerre a terem minden részében. Mindenki megmozdult és a barát köré tódult. Közben bejöttek a szolgák rengeteg frissítővel. A nemes úr odalépett a mi Cristoforo barátunkhoz, aki éppen engedélyt akart kérni a távozásra, és így szólt hozzá :

— Atyám, parancsoljon valamit. Ezzel bizonyítsa be barátságát.

És a többiek előtt ő maga akarta kiszolgálni. De a barát visszahúzódott és szelíd ellenkezéssel mindent elhárított :

— Ezek a dolgok — mondta — már nem nekem valók ; de sohasem fog megtörténni, hogy visszautasítom a kegyed ajándékát. Én most útra készülök ; tegye meg nekem azt a kegyet, hogy behozat egy kenyeret, hadd mondhassam el, hogy részem volt a kegyed alamizsnájában, ettem a kenyérből és megkaptam a jelét bocsánatának.

A nemes úr megindultan kiadta a parancsot s hamarosan belépett egy díszbe öltözött inas, ezüsttálon kenyeret hozott be, oda nyújtotta a barátnak ; ez elvette, megköszönte és beletette a zsákjába. Aztán engedélyt kért a távozásra, még egyszer megölelte a ház urát és mindazokat, akik közvetlenül mellette voltak és hozzáférközhettek egy pillanatra, úgyhogy csak nagynehezen tudott szabadulni tőlük ; és az előszobában is küzködni kellett, hogy megszabaduljon a szolgáltól és a brávóktól, akik a ruhája szegélyét, az övét, a csuklyáját csókolgatták. S mikor kiért az utcára, szinte diadalmenetben vitték, a tömeg elkísérte egészen a város kapujáig. Végre kilépett és megkezdte gyalogos utazását oda, ahol ujoncévét fogja tölteni.

A meggyilkolt nemes úr testvére és a rokonság, amely arra készült, hogy ezen a napon élvezni fogja a gőg gyászos örömét, most tele volt a megbocsátás és a jószág derűs örömeivel. A társaság még egy ideig együtt maradt, szokatlanul kedélyes és derűs hangulatban és olyasmikről beszélgettek, amikre senki sem gondolt, mikor a palotába ment. Ahelyett, hogy elégtétel-szerzésekről, megbosszult sértésekről, sikerült vállalkozásaikról beszéltek volna, társalgásuk az ujonc dicsérete, a kibékülés és a szelídség körül forgott. Az egyik úriember, aki már ötvenedszer szerette volna elmondani, hogy apja, Muzio gróf, egy híres verekezésben hogyan tanította emberségre Stanislao örgrófot, a közismert szájhóst, ehelyett egy bizonyos, néhány évvel azelőtt meghalt fra Simone vezekléséről és csodálatos türelméről beszélt. Mikor a társaság széteszlott, a házigazda még mindig meghatottan és csodálkozva gondolta végig magában mindazt, amit hallott s azt is, amit ő maga mondott ; és így dörmögött magában : «Ördögös barát! — (szóról-szóra kell közölnünk a szavait), — ördögös barát! Ha még néhány pillanatig ott térdelt volna előttem, már majdnem én kértem volna tőle bocsánatot, hogy meggyilkolta a testvéremet». . . — Krónikánk még világosan hozzáteszi, hogy ettől a naptól fogva ez a nemes úr nem volt már olyan szenvedélyes és sokkal kezesebbé vált.

Cristoforo atya tehát ment, — olyan lelkinyugalommal, amilyent még sohasem érzett ama rettenetes nap óta — ment, hogy egész életét bűne kiengesztelésének szentelje. Az ujoncokra mért hallgatási paran-

csot szinte észrevétlenül megtartotta, mert egészen elmerült gondolataiba, hogy milyen fáradalmakat, nélkülözéseket és megaláztatásokat kell majd elszenvednie, hogy jóvátegye bűnét. Mikor délidőben betért egyik jőtevőjükhöz, szinte gyönyörűséggel evett a bocsánat kenyereből ; de egy darabot félre tett belőle és visszadugta a zsákjába, hogy eltegye örök emlékül.

Nem a mi feladatunk elmondani kolostori élete történetét ; még csak annyit teszünk hozzá, hogy mindig nagy készséggel és gondosan végezte a ráért kötelességeket, prédikált és vigasztalta a haldoklókat s egyetlenegy alkalmat sem szalasztott el, hogy ne gyakorolt volna két más erényt, amelyeket önmaga mért magára : elsímítani a nézeteltéréseket és pártfogásába venni az elnyomottakat. Bizonyos tekintetben, anélkül, hogy ő maga tudott volna róla, közrejátszott ebben régi megszokása is, harcos szellemének valami kis csökevénye, amelyet a megaláztatások és a testi sanyargatások sem tudtak egészen kiölni belőle. Beszédje általában alázatos és nyugodt volt ; de valahányszor a törvény vagy az igazság megtámadásáról volt szó, egyszerre átlelkésítette a régi hév és a prédikálás közben megszokott ünnepélyes hanghordozásával összevegyülve és módosulva, egészen különös jelleget adott beszédének. Egész magatartása, mint arca is, arról tanúskodott, hogy hosszú viaskodás folyt érzékeny, tüzes természete és ezzel ellenkező akarata között, bár mindig az utóbbi maradt győztes, mindig résen volt, s mindig magasabbrendű indítóokok és sugallatok irányították. Egyik rendtársa és barátja, aki nagyon jól ismerte, egyszer azokhoz a túlságosan kifejező eredeti és természetes szavakhoz hasonlította, melyeket még jólnevelt emberek is kimondanak, ha elárad rajtuk a szenvedély, bár csonkán s egy-egy betű megváltoztatásával, de még így álruhában is elárulják ezek a szavak ősi erejüket.

Ha egy szegény ismeretlen nő lett volna Lucia helyében és Cristoforo atya segítségét kérte volna, akkor is azonnal hozzáietett volna. De mivel Luciáról volt szó, annál nagyobb buzgalommal sietett hozzá, minél jobban ismerte és csodálta a leányka ártatlanságát ; már gondolatban aggódott veszedelme miatt és szent felháborodást érzett a gyalázatos üldözésen, amely a leány ellen irányult. Ezenfelül, mivel ő tanácsolta neki, hogy válassza a kisebb rosszat és ne áruljon el senkinek semmit s várjon nyugodtan, most attól félt, hogy tanácsának valami szomorú következménye lehet ; és vele született szívbeli buzgóságához ebben az esetben hozzájárult az az aggodalmas szorongás is, ami gyakran gyötri a jó embereket.

De miközben mi Cristoforo atya történetét elbeszéltük, ő maga már megérkezett s már ott is állt a kapuban ; a nők, akiknek kezében addig csikorogva pergett a motolla, fölkeltek és egyszerre mondták :

— Ó, Cristoforo atya! Isten hozta!

ÖTÖDIK FEJEZET.

Cristoforo atya megállt a küszöbön, és amint az asszonyokra pillantott, azonnal észre kellett vennie, hogy sejtelmek nem csaltak. Ezért könnyedén hátravetette fejét, szakállá meglendült és kérdő hangon, amely mintegy előkészület volt a szomorú feleletre, megszólalt:

— Nos?

Lucia azzal felelt, hogy zokogásban tört ki. Az anyja elkezdett mentegetőzni, hogy merészelte... de a barát előrelépett, leült az egyik háromlábú székre, végét vetette az udvariaskodásnak és így szólt Luciához:

— Nyugodjék meg szegény leányom. Maga pedig — fordult aztán Agnesehez — mondja el, mi történt.

Miközben a jó asszony jól-rosszul előadta fájdalmas beszámolóját, a barát kékült-zöldült, egyszer égneke emelte szeméit, máskor meg dobbantott a lábaival. Mikor az elbeszélés végét ért, kezeibe temette arcát és így kiáltott fel:

— Jóságos Istenem! Hát még meddig...

De nem fejezte be a mondatát, hanem megint az asszonyok felé fordult:

— Szegénykéim! — szólt. — Az Isten meglátogatta magukat. Szegény Lucia.

— Nem hagy el bennünket, atyám? — kérdezte ez zokogva.

— Hogyan hagyhatnám el! — nyugtatta meg a lányt. — Hát akkor hogy mernék én akármit is kérni az Úristentől magamnak, ha magukat elhagynám? És éppen ebben a helyzetben! Magukat, akiket ő rám bízott! Ne csüggedjenek, ő segíteni fog, ő mindent lát, ő még az olyan haszontalan embert is felhasználja, mint amilyen én vagyok, hogy megszégyenítsen egy... Lássuk csak, törjük a fejünket, hogy mit tehetnénk.

Ezzel térdére támasztotta bal könyökét, tenyerébe hajtotta fejét, jobbkezeivel a szakállát és állát simogatta, mintha össze akarná szedni lelkének minden erejét. De a legfeszültebb fejtörés is csak arra volt jó, hogy egyre világosabban ráeszméljen: az eset nagyon bonyolult és súlyos, az eszközök pedig nagyon hiányosak, bizonytalanok és veszedelmesek. — Megszégyenítse don Abbondiót és érté- sére adja, hogy mily súlyosan megszegte kötelességét? Szégyenkezés és kötelesség semmi az ő szemében, ha ráijesztenek. Hát ráijessen? Miféle eszközeim vannak nekem arra, hogy úgy ráijesszek, hogy jobban féljen, mint a puskalövéstől? Hozzam tudomására az egész dolgot a bíboros érseknek és kérjem az ő közbelépését? Ehhez idő kell és addig is? És azután? Ha ez a szegény ártatlan lány férjhez is megy,

ettől észreterne az a bitang? Ki tudja, mi mindenre vetemedik még?... Talán ellene szegüljünk? Hogyan? Ó, ha tehetném, — gondolta magában a szegény barát — ha megnyerhetném ennek az ügynek itteni és milanói rendtársaimat! Csakhogy sajnos, ez nem közügy, magamra maradnék. Ez az ember úgy mutatja, hogy barátja a kolostornak és a brávoi is nem menekültek-e már annyiszor hozzánk? Csak magam kerülnék bajba; rajtam ragadna, hogy izgága, összeférhetetlen és civakodó vagyok; sőt, ami még rosszabb, valami ügyetlen kísérlettel még súlyosbíthatnám ennek a szegény kislánynak a helyzetét. — Amint így mérlegelte az egyik és a másik terv előnyeit és hátrányait, legjobbnak azt vélte, hogy szembeszálljon don Rodrigóval, igyekezzék eltéríteni őt aljas szándékától, könyörgeggel, a túlvilági vagy az e világi bűnhődéssel, ha ugyan lehetséges. A legrosszabb esetben is ezzel a módszerrel legalább világosabban meg lehetne állapítani, hogy mennyire átkodott meg ez az ember szennyes tervében, le lehetne leplezni a szándékait és aszerint lehetne határozni.

Miközben a barát így töprenkedett, Renzo, aki érthető okokból nem tudott elmaradni ebből a házból, megjelent az ajtóban; de mikor látta a töprenkedő atyát és az asszonyokat, akik intettek neki, hogy ne zavarja, szó nélkül megállt a küszöbön. A barát, mikor föltekintett, hogy tervét közölje az asszonyokkal, észrevette a fiatalembert és úgy köszöntötte, hogy sajnálkozása ezt a köszöntést a szokottnál is barátságosabbá tette.

— Megmondták kegyednek, atyám?... — kérdezte Renzo megindult hangon.

— Sajnos, igen s éppen ezért vagyok itt.

— Mit szól ehhez a bitanghoz?

— Mit szólhatnék hozzá? Nincs itt, hogy meghallja. Mirevalók volnának az én szavaim? Mondom neked, kedves Renzóm, bízzál mindenben és Isten nem fog elhagyni.

— Áldottak legyenek a szavai! — kiáltott fel a fiatalember. — Kegyed nem azok közé tartozik, akik mindig a szegényeket ítélik el. De a plébános úr és az az ügyetlen ügyvéd...

— Ne firtasd azt, ami csak arra való lehet, hogy fölösleges módon izgasd magad vele. Én csak szegény barát vagyok, de ismétlem, hogy megmondtam ezeknek az asszonyoknak: amennyire erőmtől telik, nem hagyom cserben őket.

— Ó, kegyed nem olyan, mint az én világi barátaim! Ezek a szájhősök! Ha az ember elhitte volna a békés időben tett sok fogadkozásukat! Hej, hej! Készek voltak vérüket ontani értem; az ördöggel is megvívtak volna a kedvemért. Ha ellenségem lett volna?... csak üzennem kellett volna, azon nyomban beléfojtották volna a szuszt. És most, tessék, mind visszavonulnak...

Ezzel föltekintett a barátira s látta, hogy annak az arca egészen elborul. És ekkor észbe kapott, hogy olyasmit mondott, amit illendőbb lett volna elhallgatni. De mikor helyre akarta ütni a hibát, egyre jobban belebonyolódott és belezavarodott.

— Csak azt akartam mondani... nem úgy értettem... azaz, hogy azt akartam mondani...

— Mit akartál mondani? És mit tettél? Máris elkezded meghíúsítani az én tervemet, mielőtt még hozzáfogtam volna! Szerencséd, hogy idejében észbe kaptál. Tessék! Te barátokat kerestél... s hozzá milyen barátokat!... Akik akkor sem tudtak volna segíteni rajtad, ha akartak volna! És hajlandó voltál elveszíteni azt az egyetlent, aki tud is, akar is segíteni. Vajjon nem tudod-e, hogy Isten a megszorodottak barátja, ha bíznak benne? Vajjon nem tudod-e, hogy a gyengének semmi haszna sincs belőle, ha megmutogatja a körmeit? S még hozzá, ha...

És ezzel erősen megragadta Renzo karját. Arcáról nem tűnt el a komoly vonás, de valami ünnepélyes bünbánat ült ki rá. Szemeit lesütötte, hangja elhalkult és tompán kongott:

— Ha mégis... rettenetes nyereség ez! Renzo! Akarsz-e bízni bennem?... Mit beszélek, bennem, ilyen hitvány kis emberben, ilyen gyámoltalan szerzetesben? Akarsz-e bízni Istenben?

— Ó, igen! — felelte Renzo. — Valóban ő az Úr mindenekfelett.

— Úgy van. Ígérd meg hát, hogy nem szállsz szembe senkivel, nem kezdesz ki senkivel, hanem rám bízod magadat.

— Megígérem.

Lucia nagyot sóhajtott, mintha kő esett volna le szívéről, Agnese pedig így szólt:

— Derék fiatalember

— Ide hallgassanak, fiacskáim, — szólalt meg újra fra Cristoforo. — Én ma elmegyek ahhoz az emberhez és beszélek vele. Ha Isten megilleti a szívét és erőt önt az én szavaimba, minden jóra fordul; ha nem, majd csak megsegít valahogy másképpen. Maguk addig maradjanak itthon nyugodtan, ne álljanak szóba senkivel, ne is mutakozzanak. Ma este, vagy legkésőbb holnap délelőtt visszajövök.

Ezzel útját vágta mindenféle hálálkodásnak és áldáskívánásnak és távozott. Visszament a kolostorba és még éppen idejében érkezett, hogy részt vehessen a déli közös imádságban; megebédelt és azonnal útnak indult a vadállat oduja felé, akit meg akart szelídíteni.

Don Rodrigo díszes palotája magányosan állt, mint valami kis vár a parton, a hosszú láncban sorakozó dombok közül az egyiknek a tetején. Ehhez a helymegjelöléshez a névtelen krónikás hozzáteszi, hogy a vár (okosabban tette volna, ha kertelés nélkül leírja

a nevét) magasabban feküdt, mint a jegyesek kis faluja s talán három mérföldnyire volt tőle és négy mérföldnyire a kolostortól. A domb tövében a déli oldalon és a tó felé maroknyi gunyhó gubbasztott, ezekben laktak don Rodrigo jobbágysai; olyan volt ez, mint a kis birodalom fővárosa. Ha átment rajta az ember, azonnal tisztában volt a lakosok foglalkozásával és szokásaival. Ha bepillantott a földszinti szobákba, ha véletlenül egy-egy ajtó nyitva volt, láthatta, hogy puskák, mordályok, kapák, gereblyék, szalmakalapok, horgolt süvegek, löporos szarúk lógtak a falakon nagy összevisszaságban. A falucska lakosai zömök, zord tekintetű vasgyűrők voltak, fejhálóval összefogott csimbókjukat fejükön hátravetették; öregek voltak már, kihullottak agyaraik, de ha valaki bármily semmiségért nekiusztította őket, mindig hajlandók voltak legalább az ínyüket kivicsorítani; férfias arcú asszonyok, akiknek izmos karja szívesen segített ott, ahol a szép szó nem volt elegendő; még az utcán játszadozó gyermekek arcán és mozdulataiban is volt valami megnevezhetetlen hetykeség és szemtelenség.

Fra Cristoforo áthaladt a falun, felment egy kanyargó ösvényen és kis térségre ért, a díszes palota elé. A kapu zárva volt, annak jeléül, hogy a vár ura éppen ebédelt és nem akarta, hogy zavarják. Az utcára néző néhány kis ablakot erős vasrácsok védelmezték, bezárt zsalugátereiket megrongálta már az idő vasfoga; viszont a földszinti ablakok oly magasak voltak, hogy ha valaki másnak a vállára állt, akkor is csak éppen hogy felérhette őket. Köröskörül nagy volt a csendesség; a járókelő azt hihette volna, hogy valami elátkozott ház ez, ha négy alak, két eleven és két élettelen, részarányosan elhelyezve a kapun kívül, nem árulta volna el, hogy mégis csak laknak a házban. A kapu mindegyik szárnyára egy-egy hatalmas saskeselyű volt kiszögezve, kitárt szárnyakkal, lelógó fejjel; az egyik már tollatlan volt és bizony, félig elemésztette az idő, a másik azonban ép és még tollai is megvoltak; kívülük egy-egy brávó heverészett a kapu jobb- és baloldalán elhelyezett padokon, ezek őrködtek ott és alig várták, hogy behívják őket és jóllakhassanak az úri ebéd maradványaival. A barát megállt, mint aki elhatározta magát, hogy várakozni fog; de az egyik brávó fölkelte és megszólította:

— Atyám, atyám, jőjjön csak közelebb; mi nem szoktuk megvárakoztatni a kapucinusokat, mi a kolostor barátai vagyunk; magam is voltam már ott bizonyos alkalmakkor, amikor a külső levegő nem tett jót nekem; és bizony, ha ilyenkor bezárták volna a kaput az orrom előtt, pórul járhattam volna.

Ezzel kettőt koppantott a kopogtatóval a kapun. Erre a hangra odabent azonnal felüvöltöttek és felvonítottak a szelindekek és a kiskutyák, néhány pillanat múlva dohogva öreg szolga került elő; de mikor meglátta a barátot, mélyen meghajolt előtte, egy intéssel

és szóval lecsendesítette az állatokat, bevezette a vendéget a szűk udvarba és megint bezárta a kaput. Aztán fölkísérte az egyik terembe, kissé csodálkozva és tisztelettel nézett rá és így szólt :

— Kegyed nem . . . kegyed nem Cristoforo atya Pescarenicóból?

— Eltalálta.

— S bejött ide?

— Amint látja, barátom.

— Bizonyosan azért jött, hogy jót tegyen. Már pedig, — folytatta halkan az öreg és újra megindult — már pedig jót mindenütt lehet tenni.

Áthaladtak két-három homályos termen s megérkeztek az ebédlőterem ajtajához. A teremből villák, kések, poharak, tányérok csörgése hallatszott ki, főképpen zürzavaros hangok, amelyek egymást akarták túlkiabálni. A barát vissza akart húzódni és éppen azon pörlekedett az ajtóban az öreg szolgálával, hogy vezesse el a háznak valamely zugába, amíg véget nem ér az ebéd, amikor egyszerre csak kinyílt az ajtó. Egy bizonyos Attilio gróf, aki éppen szemben ült (a házigazdának az unokatestvére volt és már említést tettünk róla, csak nem mondtuk meg a nevét), mikor megpillantotta a kopasz fejet és a csuhát és észrevette a derék barát szerénykedését, kikiáltott :

— Ejnye, ejnye, ne szökjék meg, tisztelendő atyám. Befelé, befelé.

Don Rodrigo ugyan el sem tudta képzelni, mi lehet a barát látogatásának célja, mégis valami bizonytalan sejtelem támadt benne és szívesen lemondott volna a találkozásról. De mivel Attilio meggondolatlanul hangosan kikiabált, neki sem illett már visszavonulni és ő is kiszólt :

— Jőjjön csak, atyám, jőjjön.

A barát belépett. Meghajolt a házigazda előtt és kézintéssel viszonzta a többi vendég köszöntését.

Ha becsületes ember gonosz emberrel kerül szembe, általában úgy szokták képzelni (bár nem éppen mindenki), hogy a fejét felszegi, tekintetét nekiszegzi, mellét kifeszíti és jól odamondogat neki. A valóságban azonban, hogy valaki így állhasson oda, ahhoz nagyon sok olyan tulajdonság szükséges, ami ritkán van együtt ugyanabban az emberben. Ezért ne is csodálkozzanak, ha fra Cristoforo, bármilyen nyugodt volt is a lelkiismerete és bármily szilárdan eltökélte magát, hogy védelmébe veszi az igaz ügyet, félig irtózáttal, félig szánalommal tekintett don Rodrigóra és kissé elfogódottan és tisztelettel állt meg ama Rodrigo úr színe előtt, aki most itt ült a saját házában, a saját birodalmában, az asztalfőn, barátai társaságában, hódolattól és hatalmának sok egyéb jeleitől övezve, olyan tekintettel, amelytől mindenkinek ajkára fagyott volna még a kérés is, hát még a tanács,

rendreutasítás, vagy éppen a szemrehányás. Jobboldalán ama bizonyos Attilio gróf ült; az unokaöccse volt és talán mondanunk sem kell, hogy cimborája a tivornyákban és az erőszakoskodásokban; Milanóból jött ki ide néhány napra szórakozni az unokabátyjával. Baloldalán, az asztal másik felén mély tisztelettel, amelyet azonban némi önhietség és nagyképűség mérsékel, a polgármester úr ült, éppen az az ember, akinek elvileg kötelessége lett volna igazságot szolgáltatni Renzo Tramaglinónak és ráncba szedni don Rodrigo urat, amint fentebb elmondtuk. A polgármesterrel szemben a leg-hódolóbb, a legodaadóbb testtartásban ült Csűrészavary ügyvéd úr fekete palástban s az orra még a szokottnál is vörösebb volt; az unokatestvérekkel szemben két ismeretlen vendég ült, akikről történetünk csak annyit mond, hogy folytonosan zabáltak, lehajtott fejjel s mosolyogtak és mindenre bólogattak, amit valamelyik vendég mondott, föltéve, hogy senki sem ellenkezett velük.

— Adjakok széket a barátoknak! — szólalt meg don Rodrigo. Az egyik inas széket hozott, Cristoforo atya leült, mentegetődzött a nagyúr előtt, hogy ilyen alkalmatlan időben jött.

— Kegyes engedelmeivel nagyon szeretnék négyszemközt beszélni kegyeddal, rendkívül fontos ügyben — tette aztán hozzá, szinte a fülébe súgva don Rodrigónak.

— Jó, jó, majd beszélünk, — mondta rá a nagyúr — de addig is adjatok bort a tisztelendő atyának.

A barát szabadkozott, de don Rodrigo az újra felcsattanó hangzavart túlkiabálta:

— Nem, nem, teringettét, nem szabad visszautasítania; ne mondja senki, hogy egy kapucinus úgy megy el házamból, hogy meg sem ízlelte a boromat s egy hitelező úgy távozik, hogy nem kóstolta meg az erdeimben vágott pálcák ízét.

Ezekre a szavakra harsogó kacagás tört ki, s egy pillanatra el is terelte a figyelmet arról a kérdésről, amiről a vendégek nagy izgalommal vitatkoztak. Az egyik inas tálcán boroskancsót hozott be és kehelyformájú hosszúkás serleget és megkínálta a barátot; ez nem akarta visszautasítani a konok kínálgatását annak a férfiúnak, akinek a jóindulatát mindenáron meg akarta nyerni; töltött magának és lassan-lassan kortyolgatni kezdte a bort.

— Tasso tekintélye egyáltalán nem bizonyítja a kegyed feltevését, mélyen tisztelt polgármester úr, sőt éppen kegyed ellen szól, — kiabált újra Attilio gróf. — Mert ez a tanult férfiú, ez a nagy férfiú, aki apróra ismerte a lovagiasság minden szabályát, azt mondja, hogy Argante küldönce, mielőtt előadta volna a keresztény lovagoknak a kihívást engedélyt kért a jámbor Bouillon Gottfriedtől...

— Csakhogy ez, — ordított vissza éppen ilyen hangosan a polgármester — csakhogy ez fölösleges, teljesen fölösleges, csak afféle

költői cifraság, mert a követ ebben a minőségében a nemzetközi jog értelmében, *jure gentium*, sérthetetlen; és nem is kell sokat keresgélni, megmondja már a közmondás is: «Sérthetetlen a követ, senki sem vet rá követ». Már pedig, gróf úr, a közmondás minden emberi bölcsesség foglalatja. Mivel pedig a küldönc semmit sem mondott a maga nevében, hanem csupán írásban átadta a kihívást...

— De hát mikor érti meg végre, hogy ez a küldönc vakmerő számár volt, aki nem ismerte a legfontosabb...

— Kegyes engedelmmükkel, uraim, — vágott a szavukba don Rodrigo, aki nem akarta, hogy a vita hosszúra nyúljon — bocsássuk az ügyet Cristoforo atya ítélete alá és fogadjuk el az ő véleményét.

— Pompás, nagyszerű, — mondta rá Attilio gróf, aki nagyon mulatságosnak tartotta, hogy egy lovagiassági kérdésben kapucinus barátot tegyenek meg döntőbírónak; azonban a polgármester jobban belelovalta magát a vitába és csak kelletlenül egyezett bele ebbe a döntésbe s olyan arccal, amelyről lerítt a véleménye: gyerekeskedés.

— De ha jól sejtem, — mondta erre a barát — olyan dolgok ezek, amelyekhez nem értek.

— Maguk szerzetesek mindig így szabadkoznak, — vágott szavába don Rodrigo. — De most nem menekül. Ejnye, ugyan! Jól tudjuk, hogy kegyed nem csuklyában jött a világra, és bizony, nagyon is jól ismerte a világot. Nost tehát: ez a kérdés...

— A kérdés az... — kiabálta túl Attilio gróf...

— Hadd mondjam el én, aki semleges vagyok a vitában, testvér, — kezdte újra don Rodrigo. — Tehát a tényállás a következő: egy spanyol lovag kihívást küld egy milánói lovagnak; a megbízottja nem találja a kihívottat otthon, mire átadja a kihívást a lovag testvérének; a testvére elolvassa a kihívást és válaszképpen megbotoztatja a küldöncöt. Arról van tehát szó...

— Jól tette, ráfért — kiáltott fel Attilio gróf. — Pompás ötlet volt.

— Ördögi ötlet volt, — folytatta a polgármester. — Megbotoztatni egy követet! Aki sérthetetlen személy! Tisztelendő atyám, maga is megmondhatja, vajjon ez lovagias cselekedet volt-e?

— Igenis, lovagias — ordította a gróf, — és, engedelmet kérek, én csak értek hozzá, mi lovagias, mi nem. Ó, ha meggyomrozta volna, az egészen más volna. De a pálca nem szennyezi be senkinek a kezét. Csak azt nem tudom megérteni, mért fáj kegyednek annyira ennek a semmirekellőnek a háta?

— Ki beszél itt az ő hátáról, gróf úr? Kegyed olyan ostobaságokat ad az én számba, amik még csak meg sem fordultak a fejemben. Én becsületről beszéltem, nem pedig a hátáról, igenis, és mindennekefelett nemzetközi jogról beszéltem. Ugyan, mondja meg nekem,

kérem szépen, vajjon a fetialisok, akikkel a régi rómaiak megüzenték más népeknek a háborút, kértek-e valaha engedelmet, hogy előadhassák az üzenetüket? És mutasson nekem csak egyetlenegy olyan történetíró is, aki olyasmiről ír, hogy egy fetialist valaha is megbotoztak volna.

— Ugyan, mi közük a mi tisztviselőinknek a régi rómaiakhoz? Azok derék emberek voltak, de az ilyen dolgokról sejtelmük sem volt. Azonban a mai, vagyis az igazi lovagiasság szabályai szerint merem állítani, hogy egy küldönc, aki a kihívást úgy merészeli a lovag kezébe adni, hogy nem kér tőle előbb engedelmet, vakmerő ember, megsérthető, sőt a legeslegmegsérthetőbb, megbotozható, sőt a legeslegmegbotozhatóbb.

— Nos, feleljen csak meg erre az okoskodásra.

— Nem, nem, nem.

— De hallgasson meg, hallgasson meg, hallgasson meg. Megverni egy embert, fegyvertelen embert, orvtámadás; atqui a követ, de quo, fegyvertelen volt, ergo...

— Csak lassan, lassan, polgármester úr.

— Miért lassan?

— Csak lassan, ismétlem. Mit is mondott az imént? Orvtámadás az, ha valakit hátulról karddal megsebesítünk, vagy hátulról belelövünk valakibe; s még itt is lehetnek bizonyos esetek... de maradjunk a tárgynál. Megengedem, hogy általánosságban az ilyesmit orvtámadásnak lehet nevezni, azonban megbotoztatni egy szolgát! Szép volna, ha előbb ezt kellene mondani neki: vigyázz, mert megbotozlak; mintha csak egy lovagnak mondani kellene: kard ki kard! Kegyed pedig, mélyen tisztelt ügyvéd úr, ahelyett, hogy csak mosolyog rám és így adja értésemre, hogy osztja véleményemet, mért nem támogatja inkább az okoskodásomat a maga kitűnő kereplőjével, hogy segítsen meggyőzni ezt az úriembert?

— Én... — felelte kissé zavartan az ügyvéd — én élvezem ezt a tudós vitát és köszönöm a véletlennek, hogy alkalmat adott erre a pompás szellemi tornára. Meg aztán én nem is vagyok illetékes véleményt mondani; hiszen ömértósága már kijelölte a döntőbíró... itt van a főtisztelendő úr...

— Úgy van, — hagyta helyben don Rodrigo — de hogyan beszéljen a döntőbíró, ha a vitatkozók nem akarnak elhallgatni?

— Máris elnémulok — mondta rá Attilio gróf. A polgármester összeszorította száját és fölemelte kezét, annak jeléül, hogy belenyugszik.

— Á, hála legyen az Istennek! Kegyeden a sor, atyám — mondta don Rodrigo kissé gúnyos komolysággal.

— Én már kifogást emeltem, mikor bevallottam, hogy nem értek a dologhoz — felelte fra Cristoforo és visszaadta poharát az inasnak.

— Ez semmitmondó kifogás, — kiáltott fel egyszerre mind a két unokatestvér. — Halljuk a véleményét!

— Hát ha mindenképpen beszélnem kell, — fogott szóba a barát, — az én szerény véleményem az, hogy nincs szükség sem kihívásra, sem küldöncre, sem botozásra.

A vendégek elképedten néztek össze.

— Ó, ez aztán ízetlenség! — kiáltott fel Attilio gróf. — Bocsásson meg, atyám, ez ízetlenség. Látszik, hogy kegyed nem ismeri a világot.

— Ő nem ismeri? — kérdezte don Rodrigo. — Hát újra mondom, kedves öcsém, hogy éppen olyan jól ismeri, mint kegyed; igaz-e tisztelendő atyám? Mondja, mondja hát: nem forgott-e kegyed is eleget a világban?

A barát ahelyett, hogy felelt volna erre a nyájas kérdésre, szíve mélyén így elmélkedett: ezek beléd akarnak kötni; de ne felejtsd el, barát, hogy nem magad miatt vagy itt és hogy minden inellékes, ami rád vontakozik.

— Lehetséges, — mondta rá az unokatestvére — de az atya... hogy is hívják az atyát?

— Cristoforo atya, — mondták egyszerre többen is.

— De Cristoforo atya, főtisztelendő uram, ezekkel az elvekkel fenekestül felforgatná a világot. Hogy ne legyen kihívás! Ne legyen botozás! No, befellegzett a becsületnek, ha minden bitang szárazon vinné el. Szerencsére ez a feltevés teljességgel lehetetlen.

— Bátorság, ügyvéd úr, — csattant fel don Rodrigo, aki szeretne volna a két vitatkozón túl a többieket is belevonni a vitába — bátorság! Kegyeden a sor, hiszen kegyed mestere annak, hogy mindenkinek igazat adjon. Halljuk hát, hogyan ad igazat ebben az ügyben Cristoforo atyának?

— Őszintén szólván, — kezdte az ügyvéd, miközben villájával hadonászott a levegőben és a barát felé fordult — őszintén szólván nem tudom megérteni, hogy Cristoforo atya, aki egy személyben tökéletes szerzetes és tökéletes nagyvilági férfiú, hogyan nem gondolt arra, hogy a véleménye jó, kitűnő, sőt súlyos is... odafönt a szószéken, de az ilyen lovagias vitában, ha szabad illő tisztelettel megjegyeznem, hajítófát sem ér. Csakhogy a tisztelendő atya jobban tudja nálam, hogy mindennek csak a maga helyén van értelme: és én azt hiszem: ezúttal tréfával akarta kivágni magát a kötelezettség alól, hogy véleményt kelljen mondania.

Ugyan, mit lehetett volna felelni erre az ősi bölcseségben gyökeredző és mégis mindig új okoskodásra? Semmit. Így tett a barát is.

Azonban don Rodrigo, amikor végét akarta vetni ennek a vitának, újabb vita magját ültette el.

— Igaz is, — folytatta — hallottam, hogy Milanóban híre jár a kiegyezésnek.

Az olvasó bizonyára tudja, hogy ebben az évben a mantovai trónöröklésen marakodtak; Vincenzo Gonzaga herceg után nem maradt törvényes örökös, tehát a trónt Nevers hercege, az ő legközelebbi rokona foglalta el. XIII. Lajos, vagyis inkább Richelieu bíboros ezt a herceget támogatta, mert a király nagyon szerette, ezenfelül francia állampolgár is volt. IV. Fülöp, vagyis inkább Olivarez gróf, akit általában grófhercegnek neveztek, ugyanilyen okokból nem akarta elismerni és háborút indított ellene. Mivel pedig ez a hercegség birodalmi hűbér volt, mind a két fél különféle mesterkedésekkel, könyörgésekkel, fenyegetésekkel meg akarta nyerni magának II. Ferdinánd császárt; az egyik fél, hogy engedje meg az új fejedelem beiktatását, a másik pedig azért, hogy tiltsa meg a beiktatást, sőt segítsen kiűzni az országból.

— Hajlandó vagyok azt hinni, — mondta rá Attilio gróf — hogy az egyesség csakugyan lehetséges. Vannak bizonyos jelek...

— Ne higgye, gróf úr, ne higgye — vágott szavába a polgármester. — Én itt, ebben a zugban világosan látom a helyzetet; mivel a spanyol várnagy úr, aki az ő jószágában nagyon szeret engem és éppen a grófherceg egyik kegyencének a fia, kitűnően van tájékozva mindenről...

— De mondom kegyednek, hogy nekem módomban van Milanóban naponta beszélni igazán előkelő személyiségekkel; és nagyon jó helyről tudom, hogy a pápának, amint illik is, szívügye a béke, tehát bizonyos javaslatokat tett...

— Bizonyosan így van és ez helyes is. Őszentsége csak a kötelességét teljesíti; Őszentségének mindig békességet kell teremtenie a keresztény fejedelmek között; de a grófhercegnek megvan a maga politikája és...

— És, és, és... tudja-e kegyed, uram, hogyan gondolkodik e pillanatban a császár? Kegyed azt hiszi, hogy Mantován kívül egyéb sincs a világon? Neki sok minden egyébbel kell törődnie, uram. Például tudja kegyed, hogy a császár mennyire bízhatik meg abban a bizonyos Valdistanó vagy Vallistai hercegből vagy hogy az ördögbe hívják és hogy vajjon...

— A neve németül pontosan Wallenstein, — vágott most a szavába a polgármester — legalább több ízben is így mondta ki előttem a spanyol várnagy úr. De azért csak legyen nyugodt, hogy...

— Engem akar oktatni? — szólalt meg újra a gróf. Azonban don Rodrigo odavágott a szemével és megértette vele, hogy az ő kedvéért ne ellenkezzék. A gróf elhallgatott s a polgármester mint valami zátonyról kiszabadított hajó, dagadó vitorlákkal tovább siklott ékesszólása tengerén. — Wallenstein egyáltalában nem izgat

engem ; mert a grófhercegnek mindenütt és mindenben ott a szeme ; és ha Wallenstein belénk akarna kötni, ő majd ráncbaszedi, akár szépszóval, akár gorombán. Mondom, mindenütt ott a szeme, mindenhová elér a keze ; és ha fejébe vett valamit, mint ahogy a fejébe is vette és igen helyesen, mivel kitűnő politikus, hogy Nevers hercege ne maradhasson Mantovában, akkor Nevers hercege nem is fog ott-maradni, Richelieu bíboros úr pedig elmehet zabot hegyezni. Nevetnem kell ezen az igen tisztelt bíboros úron, hogy tengelyt akar akasztani egy grófherceggel, egy Olivarezzel. Én őszintén megmondom, hogy szeretnék kétszáz év múlva újra születni és hallani, mit mondanak majd utódaink erről a példátlan követelődzésről. Más kell ide, nem irigykedés.; fej kell ide ; már pedig olyan fej, mint a grófherceg feje, csak egyetlenegy van a világon. A grófherceg, uraim, — folytatta a polgármester, aki még mindig kedvező széllel siklott és kissé maga is csodálkozott rajta, hogy egyáltalán nem fut zátonyra — a grófherceg vén róka ; tisztesség ne essék szólván, vén róka és az orránál fogva tud vezetni akárkit ; ha jobbra sandít, bizonyosra veheti mindenki, hogy balra üt ; éppen ezért senki sem dicsekedhetik azzal, hogy ismeri a terveit ; és még azok, akiknek végre kell hajtani ezeket, s akik a rendeleteket írják, még azok sem tudnak semmit. Én bizonyos szakértelemmel szólhatok a dologról ; mivel ama derék várnagy úr kegyeskedik néha kissé bizalmasabban elbeszélgetni velem. Viszont a grófherceg nagyon is jól tudja, mi rotyog a többi udvarok fazekában ; s azok a híres politikusok (akik tagadhatatlanul eléggé ügyes emberek) még úgyszólván alig eszeltek ki valami tervet, a grófherceg máris kitalálta, a maga nagy eszével, a maga titkos módszereivel, mert hiszen a keze mindenhová elér. Az a szegény Richelieu bíboros itt is próbálkozik, ott is szimatol, izzad, erőlködik, na és aztán? Ha sikerül megásnia egy aknát, máris beleütközik a grófherceg régen készenálló ellenaknájába...

Az ég tudja, hogy a polgármester hol ért volna partot ; de don Rodrigo unokaöccse, dühös pillantásainak hatása alatt hirtelen odafordult az egyik inashoz, mintha valami ötlete támadt volna és odaszólt neki, hogy hozzon be egy bizonyos üveg bort.

— Polgármester úr és uraim! — szólalt meg — köszöntsük fel a grófherceget ; s kegyetek majd megmondják, vajjon ez a bor méltó-e a kiváló személyiséghez.

A polgármester meghajlással válaszolt és ebben ott tükröződött valami különös hála kifejezése is ; mert mindazt, amit a grófherceg tiszteletére tettek vagy mondtak, úgy vette, mintha neki szólt volna.

— Ezer évig éljen don Gasparo Guzman, Olivarez grófja, San Lucar hercege, a mi urunk Nagy Fülöp első kegyence! — kiáltott fel, magasra emelve poharát.

«Első kegyence», ha valaki nem tudná, akkoriban használatos

kifejezés volt; ezzel jelölték valamely uralkodó különösen kedvelt emberét.

— Ezer évig éljen! — zúgták rá valamennyien.

— Kínáljátok meg a főisztelendő urat! — parancsolta don Rodrigo.

— Bocsásson meg, — szabadkozott a barát — de én máris kirúgtam a hámból és többet nem tudnék...

— Hogyhogy? — hökkent meg don Rodrigo. — Arról van szó, hogy felköszöntöttem a grófherceget; csak nem akar abba a gyanúba keveredni, hogy a navarraiakhoz húz?

Akkoriban tréfásan így nevezték a franciákat, a navarrai hercegekről, akik IV. Henrik óta uralkodtak Franciaországban.

Erre a felszólításra igazán illendő volt inni. A vendégek valamennyien hangos felkiáltásokkal és magasztalásokkal dicsérték a bort; az ügyvéd kivételével, akinek fölemelt feje, előre szegzett szeme, összeszorított szája sokkal többet mondott, mint amennyit szavakkal tudott volna mondani.

— No, mit szól hozzá ügyvéd úr? — kérdezte don Rodrigo.

Az ügyvéd kiemelte poharából a bornál is vörösebben fénylő orrát és jól megnyomva minden szótagot, így szólt:

— Azt mondom, kijelentem és állítom, hogy ez a bor a borok Olivareze: censui et in eam ivi sententiam, hogy ilyen nedű nincs sehol abban a huszonkét országban, ahol a mi urunk uralkodik, kit az Isten sokáig éltesen. Megfellebbezhetetlenül kijelentem, hogy méltóságos don Rodrigo úr ebédei különbek, mint Heliogabalus vacsorái, és hogy az éhinség ebből a palotából mindörökre száműzve van és ki van tiltva, mert itt bőség tanyázik és uralkodik.

— Jól beszél, igaza van! — kiáltottak egyhangúlag a vendégek. De az a szó, hogy «éhinség», amelyet az ügyvéd véletlenül kiejtett, egyszerre erre a szomorú tárgyra terelte valamennyiük figyelmét; és most mindenki az éhinségről beszélt. A dologban mindnyájan megegyeztek, legalább is nagyjában; de talán most még nagyobb volt a lárma, mintha vitatkoztak volna. Mindenki egyszerre beszélt.

— Nincs is éhinség, — mondta az egyik — csak áruhalmozók vannak...

— Meg pékek, — tette hozzá a másik — akik elrejtik a gabonát. Fel kell akasztani őket.

— Úgy van, fel kell akasztani őket irgalmatlanul.

— Pört kell akasztani a nyakukba — kiáltott fel a polgármester.

— Hogyne, pört! — harsogta túl Attilio gróf. — Rövid úton kell végezni velük. Össze kell szedni hármat, négyet, ötöt, hatot azokból, akikről a közvélemény azt tartja, hogy a leggazdagabbak és a legbitangabbak és fel kell akasztani őket.

— Példát kell adni, példát kell adni! Példaadás nélkül nem érünk el semmit sem!

— Fel kell akasztani őket, fel kell akasztani őket és azonnal mindenholnban előbújik a gabona.

Aki járt vásárban és élvezte a hangzavart, mikor két műsor-szám közt a vásári muzsikusbanda minden tagja hangolja a maga hangszerét és teljes erővel nyekeregteni, hogy tisztán kihallja a hangját a többi hangszer lárájából, — az elképzelheti, milyen lehetett ennek az úgynevezett társalgásnak az összhangja. Közben újra meg újra öntöttek abból a bizonyos borból; és a bor dicsérete, igen helyesen, összevegyült a gazdaságpolitikai véleményekkel; úgy, hogy azok a szavak, amelyek lehangosabban és legtöbbször kicsendültek, ezek voltak: «ambrózia» és «fel kell akasztani őket».

Don Rodrigo időnkint oda-odapillantott az egyetlen emberre, aki nyugodtan ült; látta, hogy még mindig meg sem moccan, semmi jelét sem mutatja annak, hogy türelmetlenkednék, vagy sietne s egyáltalán nem akarja észrevétni, hogy várakozik. De látszott rajta, hogy nem akar addig elmenni, amíg meg nem hallgatják. Szívesen elküldte volna és lemondott volna a beszélgetésről; de elbocsátani egy kapucinust, anélkül, hogy meghallgatta volna, ellenkezett politikájának szabályaival. Ha már a kellemetlenséget nem kerülhette el, úgy döntött, hogy minél előbb szembenéz vele és megszabadul tőle. Fölkelt az asztaltól és vele együtt fölkelt az egész kivörösödött társaság is, anélkül, hogy a lárázást abbahagyta volna. Bocsánatot kért a vendégeitől, nyugodt méltósággal odalépett a baráthoz, aki a többiekkel együtt fölkelt és odaszólt neki:

— Rendelkezésére állok — és ezzel átvezette a másik szobába.

HATODIK FEJEZET.

— Miben lehetek szolgálatára? — kérdezte don Rodrigo, miután megállt a terem közepén. A kérdés így hangzott, de a mód, ahogy kimondta, világosan annyit jelentett: vigyázz, hogy ki előtt állsz. fontold meg a szavaidat és siess.

Ahhoz, hogy a mi Cristoforónk nekibátorodjék, nem volt biztosabb és hatásosabb eszköz, mint az, hogy hetykén bánjanak vele. Ott állt elfogódottan, kereste a szavakat és ujjai közt morzsolgatta az övéen csüngő rózsafűzér szeméit, mintha valamelyik Üdvözlégy Máriában megtalálhatná a mondókája kezdő szavait; de don Rodrigo hetyke viselkedésére úgy érezte, hogy a kelleténél több szó is tódul egyszerre az ajkára. De arra gondolt, hogy semmiképpen sem szabad elrontania a dolgát, vagy ami még fontosabb, a mások

dolgát, tehát megmásította és mérsékelte azokat a szavakat, amelyek felmerültek a fejében és óvatos alázatossággal így szólalt meg:

— Azért jöttem, hogy igazságot és kegyességet kérjek kegyedtől. Bizonyos rosszindulatú emberek visszaéltek méltóságod nevével, hogy ráijesszenek egy szegény plébánosra és megakadályozzák kötelessége teljesítésében, egyúttal erőszakoskodjanak két ártatlan emberrel. Kegyednek csak egyetlen szavába kerül és meghazudtolhatja ezeket, érvényt szerezhet a jognak és felelmezheti azokat, akiken ez a kegyetlen erőszak megesett. Kegyed megteheti, és mivel megteheti... a lelkiismeret, a becsület...

— Kegyed majd akkor beszéljen nekem lelkiismeretről, amikor majd gyónni megyek kegyedhez. Ami a becsületemet illeti, tudja meg, hogy arra én vigyázok, én egyedül; és ha valaki arra vetemedik, hogy bele akar avatkozni ebbe a dolgomba, azt vakmerő becsületsértőnek tekintem.

Fra Cristoforo ezekből a szavakból megértette, hogy a nagyúr csak ki akarja csavarni a szavai értelmét, hogy a beszélgetés veszedéssé fajuljon és aztán ne kelljen komolyan foglalkoznia a dologgal; ezért annál inkább igyekezett fékezni magát s elhatározta, hogy akármit mond is a másik, szó nélkül lenyeli. Tehát azon nyomban alázatos hangon így felelt:

— Ha olyasmit mondtam volna, ami megsértette méltóságodat, azt kétségtelenül akaratlanul tettem. Utasítson rendre, szidjon össze, hogy nem tudok illendően beszélni, de kegyeskedjék meghallgatni. Az ég szerelmére, a jó Istenre, akinek a színe előtt egyszer valamennyien megjelenünk majd... — és mikor ezt mondta, ujjai közé fogta és a zord nagyúr szeme elé tartotta a rózsafüzérére akasztott fából faragott kis koponyát — ne tagadja meg makacsul ezt a könnyű elégtételt, amelyre annyira rászorultak azok a szegény emberek. Gondolja meg, hogy Isten mindig rajtuk tartja a tekintetét és hogy az ő kiáltásukat, az ő sóhajtásukat meghallgatják odafönt. Az ártatlanságnak nagy a hatalma az ő...

— Ugyan, atyám! — vágott a szavába nyersen don Rodrigo. — Én nagy tisztelettel viseltetem a kegyed ruhája iránt: azonban ha van valami, ami elfelejtetheti velem ezt a tiszteletet, az bizonyára az, ha olyasvalakin kellene látnom ezt a ruhát, aki azért tolakodik be a házamba, hogy itt kémkedjék.

Ez a gyanúsítás arcába kergette a vért a barátinak; mindazonáltal olyan arccal, mint mikor valaki nagyon keserű orvosságot nyel, így felelt:

— Kegyed nem hiheti, hogy ez a becstelen név rám illik. Kegyet meg van győződve szívében, hogy az a lépés, amelyet most teszek, nem becstelen és nem megvetendő. Hallgasson meg engem, don Rodrigo úr. Adja az ég, hogy ne jöjjön el az a nap, amikor meg kellene

bánnia, hogy nem hallgatott meg. Ne abban keresse dicsőséget... s miféle dicsőséget, don Rodrigo úr? a földi dicsőséget!... inkább a mennyei dicsőséget! Kegyednek nagy a hatalma idelent, azonban...

— Kegyed tudja, — vágott a szavába ingerülten, de némi ijedelemmel don Rodrigo — kegyed tudja, hogy ha kedvem szotytyan prédikációt hallgatni, én is el tudok menni a templomba éppen úgy, mint a többiek. De itt, a saját házamban? Ó — és gúnyo san elkacagta magát s úgy folytatta: — Kegyed többnek tart engem, mint ami vagyok. Fölcsap házi papomnak. Ilyen csak a fejedelmeknek van.

— És az az Isten, aki számon kéri a fejedelmektől az ígét, amelyet hirdettek nekik, az ő palotájukban, az az Isten, aki most kegyelmét árasztja méltóságodra azzal, hogy elküldi egyik méltatlan és nyomorult szolgáját, de mégis csak egyik szolgáját, hogy könyöröggjön egy ártatlan leányért...

— Szóval, atyám — szakította félbe don Rodrigo és kifelé indult — fogalmam sincs róla, mit akar mondani; nem értek a szavaiból egyebet, csak annyit, hogy valami lányról van szó, akit kegyed nagyon félt. Menjen és mondja el bizalmas közléseit annak, akit érdekelnek; és ne merészkedjék tovább háborgatni egy úriembert.

Amint don Rodrigo kifelé indult, a barát kellő tisztelettel elébe állt és fölemelte kezeit, mintha könyörögne és mintha ott akarná tartani s úgy folytatta:

— Valóban, nagyon félttem őt, de nemcsak őt: mindkettőjük lelkét jobban félttem a tulajdon életemnél. Don Rodrigo, én nem tehetek kegyedért egyebet, mint hogy imádkozom Istenhez, de ezt őszinte szívvel teszem. Ne utasítson el, ne tartsa szorongásban és rettegésben azt az ártatlan leánykát. Egyetlen szavával mindent rendbe hozhat.

— Hát jó, — mondta rá don Rodrigo — ha kegyed azt hiszi, hogy én sokat tehetek az illetőért és ha kegyed annyira félti az illetőt...

— Akkor? — kérdezte aggodalmasan Cristoforo atya, aki don Rodrigo fölényes viselkedése miatt nem mert reménykedni abban, amivel a szavai kecsegtették.

— Akkor adja neki azt a tanácsot, hogy jöjjön ide s helyezkedjék a pártfogásom alá. Nem lesz többé semmi baja és senki sem meri majd zaklatni, vagy különben ne legyen lovag a nevem.

Erre az ajánlatra kitört a barátból a felháborodás, amelyet eddig nagynehezen féken tartott. Sok szép fogadkozása, hogy óvatos lesz és türelmes, egyszerre füstbe ment: a régi ember egyesült most benne az újjal és ilyen esetekben fra Cristoforo csakugyan két embert ért.

— A kegyed védelme! — kiáltott fel s két lépést tett hátrafelé, jobb lábát előbbre helyezte, jobb kezét a csípőjére tette, bal kezét

pedig kinyújtott mutatóujjával don Rodrigónak szegezte. Két lángoló szemével a szemébe nézett és így csattant fel:

— A kegyed védelme! Csakugyan jobb, hogy így beszélt, hogy ilyen ajánlatot tett nekem. Most már betelt a mérték, most már nem félek kegyedtől.

— Hogy beszélsz velem, barát?

— Úgy beszélek, mint azzal szokás beszélni, akit elhagyott az Isten és akitől már nem ijed meg senki emberfia. A kegyed védelme! Eddig úgy tudtam, hogy az az ártatlan leány Isten védelme alatt áll; de a kegyed szavaiból ezt most már oly bizonyossággal érzem, hogy tartózkodás nélkül beszélhetek róla. Megmondom, Luciáról van szó. Láthatja, hogy emelt fővel és szemrebbenés nélkül ejtem ki ezt a nevet.

— Hogyan, a tulajdon házamban...

— Sajnálom ezt a házat: átok ül rajta! Kegyed csak azt várja, hogy az isteni igazságszolgáltatás megkíméli-e ezt a négy falat és megtorpan-e négy pribék előtt. Kegyed azt hitte, hogy Isten csak azért teremtetten a maga képére ezt a lányt, hogy kényére-kedvére gyötörhesse! Kegyed azt hitte, hogy Isten nem tudja majd megvédelmezni őt! Kegyed megvetette az ő tanácsát! Kegyed fölött elhangzott az ítélet. A Fáraó szíve épp olyan kemény volt, mint a kegyedé s Isten mégis össze tudta törni. Lucia biztonságban van, ezt én mondom, a szegény barát; ami pedig kegyedet illeti, hamarosan fejére zúdul az, amit jósolok. Eljön a nap...

Don Rodrigo eddig félig dühösen, félig döbbenten állt és nem talált szavakat. De mikor meghallotta a jóslat első szavait, dühét távoli és titokzatos rémület tetézte.

Hirtelen megragadta a levegőbe emelt fenyegető kezét, és emeltebb hangon, hogy belefojtsa a szót ebbe a baljós prófétába, felkiáltott:

— Takarodj innen azonnal, vakmerő paraszt, gyáva csuklyás!

Ezek a félreérthetetlen szavak egyszeriben megnyugtatták Cristoforo atyát. A gyávaság és durvaság fogalma elméjében már oly régóta és oly erősen összeforrt a türes és hallgatás fogalmával, hogy erre a förmedvényre egyszerre elpárolgott minden haragja és szenvedélye és nem maradt más benne, csak az az elhatározás, hogy nyugodtan végighallgatja mindazt, amit don Rodrigo még mondani kegyeskedik. Ezért szelíden kivonta kezét a nagyúr markából, lehajtotta fejét és mozdulatlanul állt, mint a fa a dühöngő viharban, mikor a szél már elült és a megtépázott ágak újra visszatérnek természetes helyzetükbe, és úgy fogadják az égből rájuk zúduló jégesőt.

— Neveletlen paraszt! — folytatta don Rodrigo — te úgy bánsz velem, mintha magad fajta volnék. Köszönheted a csuhádnak, amely nyomorult testedet takarja, hogy megmenekülsz azoktól a símoga-

tásoktól, amikkel a magadfajta nyomorultakat móresre szokás tanítani. Takarodj ki a saját lábodon most az egyszer, aztán majd meglátjuk.

Ezzel gőgös megvetéssel odamutatott egy ajtóra, amely szemben volt azzal, amelyiken bejöttek. Cristoforo atya lehajtotta fejét és kiment, ott hagyta don Rodrigót, aki dühösen járt fel-alá a csatamezőn.

Mikor a barát becsukta maga után az ajtót, a szomszéd szobában, amelybe most belépett, egy embert látott a falhoz lapulva óvatosan visszahúzódni, hogy meg ne láthassák abból a szobából, ahol a beszélgetés lefolyt; megismerte, hogy az az öreg szolga, aki a kapuban fogadta. Itt szolgált ez már körülbelül negyven éve a házban, vagyis még don Rodrigo születése előtt; még az apja fogadta szolgálatába, aki egészen más ember volt. Az ő halála után az új gazda szélnek eresztette egész cselédségét, új személyzetet fogadott, de ezt az egy szolgát megtartotta, részben mert már öreg volt, részben pedig azért, mert ámbár egészen más elvei és szokásai voltak, mint neki, ezt a hibáját két más jó tulajdonság ellensúlyozta: az egyik az, hogy nagyra volt a ház méltóságával, a másik pedig, hogy kiválóan járatos volt a szertartásokban s mindenki másnál jobban ismerte a legrégebbi hagyományokat és a legaprólékosabb részleteket. A gazdája előtt a szegény öreg sohasem merete volna kifejezni vagy csak jelezni is, mennyire helyteleníti azt, aminek egész nap tanúja volt; csak néha ejtett el egy-egy csendes megjegyzést vagy megrovást a többi alkalmazott előtt; ezek kinevették, sőt nagy gyönyörűséggel uszították is, hogy még jobban belelovalják, mint ő maga akarta, hadd zengje még jobban a ház régi életmódjának dicséretét. Kifogásai csak ezekkel a csúfolkodásokkal együtt jutottak el a gazdája fülébe, úgy hogy az nem is haragudott értük, inkább ő maga is jót nevetett rajtuk. Lakomák és fogadások idején aztán az öreg volt a legkomolyabb és legfontosabb személyiség.

Cristoforo atya, amint elhaladt mellette, köszöntötte és folytatta az útját; de az öreg odalépett hozzá, titokzatosan ajkára tette az ujját, aztán ugyancsak az ujjával intett neki, hogy jöjjön ki vele együtt az egyik sötét folyosóra. Mikor odaértek, halkán így szólt hozzá:

- Atyám, mindent hallottam; beszélnem kell kegyeddél.
- Beszéljen gyorsan, barátom.
- Itt nem, jaj volna nekem, ha észrevenne a gazdám... de én sokat tudok és megpróbálok holnap elmenni a kolostorba.
- Terveznek valamit?
- Bizonyos, hogy valami van a levegőben, ennyit máris észrevettem. De most résen leszek és remélem, hogy mindent megtudok. Bizza csak rám. Miket kell itt látnom, miket kell hallanom! Szörnyű

dolgokat! Micsoda házban élek!... De én meg akarom menteni a lelkemet.

— Az Isten áldja meg! — és mikor a barát halkan kimondta ezeket a szavakat, a szolgálja fejére tette kezeit, aki öregebb volt ugyan nála, mégis fejlehajtván állt előtte, mint a gyermek az apja előtt. — Isten fizesse meg, — folytatta a barát — és holnap okvetlenül jőjjön el.

— Elmegyek, — felelte a szolgálja — de kegyed siessen el innét és... az ég szerelmére... ki ne ejtse a nevemet.

Ezzel körülnézett s kiment a folyosó másik végén át az udvarra néző terembe; s mikor látta, hogy senki sincs ott, maga után hívta a barátot is, akinek az arca ezekre az utolsó szavakra értelmesebben felelt, mint bármiféle bizonykodás. A szolgálja megmutatta a kivezető ajtót és a barát szó nélkül kiment.

Ez az ember hallgatódzott a gazdája ajtajában: vajjon helyesen cselekedett-e? És vajjon fra Cristoforo helyesen cselekedett-e, mikor megdicsérte ezért? Az általánosan elfogadott szabályok szerint ez csúf dolog; de vajjon nem lehet-e kivétel is ama szabályok alól? És nincsenek-e kivételek a legáltalánosabb szabályok alól is? Fontos kérdések ezek, de oldja meg őket az olvasó maga, ha kedve van hozzá. Nekünk nem szándékunk ítélkezni; a mi dolgunk csak az, hogy elmondjuk a történeteket.

Fra Cristoforo, amint kiért és hátat fordított a gyűlöletes háznak, szabadabban lélegzett fel és sietve megindult a lejtőn lefelé, égő arccal, feldúltan és felindultan, amint mindenki gondolhatja, amiatt, amit hallott és amit mondott. De az öregembernek ez a váratlan ajánlkozása nagy megkönnyebbülést jelentett neki; úgy érezte, hogy az ég látható jelét adta támogatásának. Ime, egy fonal, — gondolta magában — egy fonal, amelyet a Gondviselés adott a kezembe. És éppen ebben a házban! És anélkül, hogy csak eszembe is jutott volna keresni! — Ilyen töprengések közben nyugat felé tekintett, látta a lenyugvó napot, amely már a hegyek csúcsát érintette és arra gondolt, hogy már nem sok van hátra a napból. És ekkor, bár úgy érezte, hogy teste kimerült és megrokkant az egésznapos mindenféle fáradalmakban, mégis meggyorsította lépteit, hogy megvihesse az értesítést, akármilyen sovány is, pártfogoltjainak, aztán még az éjszaka beállta előtt hazamehessen a kolostorba; mert a kapucinus szabályzatnak ez volt egyik legszigorúbban megtartott pontja.

Eközben Lucia házában olyan terveket vetettek fel és tárgyaltak meg, amelyekről illendő tájékoztatnunk az olvasót. A barát távozása után azok hárman egy darabig csendben üldögéltek; Lucia szomorúan készítette az ebédet. Renzo minduntalan távozni akart, hogy ne kelljen látnia a leány kimondhatatlanul csüggedt arcát, és mégsem tudott elválni tőle; Agnese látszólag egészen belemerült a motolla pergetésébe. A valóságban azonban egy tervet forgatott a

fejében s mikor úgy gondolta, hogy már eléggé megrágtá, ezekkel a szavakkal törte meg a csendet:

— Ide hallgassanak, gyermekeim, ha bátrak és ügyesek lesznek a kellő pillanatban, ha megbíznak anyjukban, — erre a magázási. Lucia összerezte — én vállalkozom rá, hogy kihúzom magukat ebből a bajból, talán jobban és hamarabb, mint Cristoforo atya, ámbar ő igazán nagyszerű ember.

Lucia csak állt és olyan arccal nézett rá, amelyben több volt a csodálkozás, mint a bizakodás ebben a nagyszerű ígéretben; Renzo pedig azonnal ezt mondta rá:

— Bátorság? Ügyesség? Mondja csak, mondja csak, mit kell tennünk.

— Ugyebár, — folytatta Agnese — ha férj és feleség volnának, már jóval előbbre volnánk? És a többit akkor már könnyű volna megoldani?

— Ez kétségtelen — mondta rá Renzo. — Ha férj és feleség volnánk... az ember akárhol megélhet és egy ugrásra innét a bergamói tartományban tárt karokkal fogadják a selyemszövőmunkást. Hiszen tudják, én egyszer rágtam a fülemet az unokatestvérem, Bortolo, hogy menjek vele együtt oda, hogy vagyont szerezhettek, mint ahogy ő vagyont szerzett; és ha sohasem hallgattam rá, az csak azért történt... mert... nem is kell mondanom... mert a szíven ide húzott. Ha mint férj és feleség telepszünk meg ottan, békességben megélünk, ott nem érhet utól ez a bitang és megszűnik a kísértés is, hogy valami ostobaságot követhetek el. Igaz-e, Lucia?

— Igen, — mondta rá Lucia — de hogyan?...

— Úgy, ahogy én mondtam — kapott a szón az anyja: — Bátorság és ügyesség, akkor könnyen megy a dolog.

— Könnyen! — mondták egyszerre mindketten, mert nekik bizony különösképpen fájdalmas és nehéz volt a dolguk.

— Könnyen, ha valaki érti a módját — mondta rá Agnese. — Figyeljenek jól rám, én majd megmagyarázom. Hozzáértő emberek-től hallottam és egyszer magam is láttam, hogy a házasságkötéshez kell ugyan pap, de nem szükséges, hogy közreműködjék; elég, ha ott van.

— Hogy van ez a dolog? — kérdezte Renzo.

— Ide figyeljen, mindjárt megtudja. Két ügyes és egyetértő tanú kell hozzá. Elmennek a plébánoshoz; az a fontos, hogy váratlanul toppanjanak elébe és ne legyen ideje megszökni. A vőlegény ezt mondja: plébános úr, ez az én feleségem; a menyasszony ezt mondja: plébános úr, ez az én férjem. Csak az a fontos, hogy a plébános hallja és a tanúk hallják és a házasság máris meg van kötve. Éppen olyan felbonthatatlan, mintha a pápa áldotta volna meg. Ha egyszer ezeket a szavakat kimondták, a plébános rikácsolhat,

kiabálhat, dühönghet, minden hiába, maguk ketten akkor már férj és feleség.

— Lehetséges ez? — kiáltott fel Lucia.

— Hogyne! — mondta rá Agnese. — Talán azt hiszik, hogy ama harminc év alatt, amit a maguk születése előtt éltem le a világban, nem tanultam semmit? A dolog így van, ahogy mondtam; még pedig annyira, hogy az egyik barátnóm, aki a szülei akarata ellenére akart férjhez menni, ugyancsak így cselekedett és el is érte, amit akart. A plébános gyanakodott és résen volt, de az a két huncut olyan ügyesen intézte a dolgot, hogy éppen jókor lepték meg, elmondták ama bizonyos szavakat, mire a házasság megtörtént. Ámbár a szegény asszony később, már három nap múlva, megbánta az egészet. Agnese igazat mondott: lehetséges volt így megkötni a házasságot, de fennforgott az a veszedelem is, hogy nem sikerül; mivelhogy az ilyen módszerhez csak azok az emberek folyamodtak, akik a törvényes eljáráshoz akadály vagy ellenkezés miatt nem folyamodhattak; a plébánosok pedig nagyon vigyáztak, hogy elkerüljék az ilyen kényszerű közreműködést; ha pedig valamelyiket mégis meglepte ilyen jegyespár, tanúk kíséretében, az kézzel-lábbal igyekezett kisiklani közülük, mint Proteus azoknak a kezéből, akik mindenáron jóslatot akartak kicsikarni belőle.

— Bárcsak igaz volna, Lucia! — mondta Renzo s könyörgő váraкоzással nézett a lányra.

— Hogyhogy? Bár csak igaz volna? — ismételte Agnese. — Talán maguk is azt hiszik, hogy én itt össze-vissza hazudozom? Én töröm magamat magukért és nem hisznek nekem. Jó, jó, másszának ki a csávából, ahogy tudnak, én mosom a kezeimet.

— Nem, nem, ne hagyjon cserben — tiltakozott Renzo. — Én csak azért beszélek így, mert túlságosan szép a dolog. A maga kezében vagyok, édesanyámnak tekintem magát.

Ezek a szavak eloszlatták Agnese enyhe neheztelését, és elfeledtették vele az előbbi feltevést, amely tulajdonképpen nem is volt komoly.

— De hát édesanyám, — szólalt meg Lucia bátortalanul, mint rendesen — mért nem jutott eszébe ez a dolog Cristoforo atyának?

— Cristoforo atyának? — ismételte Agnese. — Csak azt hiszed, hogy nem jutott az eszébe. Csak nem akart beszélni róla.

— Mért nem? — kérdezte egyszerre a vőlegény és menyasszony.

— Mert... mert, ha éppen tudni akarják, a szerzetesek tulajdonképpen helytelenítik a dolgot.

— Hogy lehet az, hogy helytelen és hogy lehet mégis érvényes, mikor már megtörtént? — kérdezte Renzo.

— Hogy magyarázzam meg magának? — felelte Agnese. — A törvényt ők hozták meg, úgy ahogy nekik tetszett. És mi, szegény

emberek, nem érthetünk meg mindent. Aztán mennyi minden van itt... például ez is olyan, mintha felebarátunkat pofonvágjuk. Ez is helytelen, de tegyük fel, hogy pofonvágtuk, már a pápa maga sem moshatja le róla.

— Már pedig, ha helytelen, — jelentette ki Lucia — akkor nem szabad megtenni.

— Micsoda, — csattant fel Agnese — hát én talán Isten ellen való tanácsot adok neked? Ha szüleid akarata ellenére akarnál hozzámenni egy semmirevalóhoz... de én nem ellenkezem, és ez a legény lesz a férjed; aki pedig utatokba áll, az a bitang; a plébános úr pedig...

— Ez olyan világos, hogy mindenki megértheti — vélte Renzo.

— Nem szabad beszélni róla Cristoforo atyának, csak ha már megtörtént a dolog — folytatta Agnese. — De ha megtörtént és kiderült, mit gondolsz, mit fog szólni a főtisztelendő úr? «Jaj, leánykám, nagy hiba volt, de hát ami megtörtént, megtörtént.» A szerzeteseknek így kell beszélniök. De elhiheted, hogy titokban ő is örülne a dolognak.

Lucia nem tudott mit felelni erre az okoskodásra, de nem volt meggyőződve a helyességéről; Renzo viszont egészen fellelkesült és így mondta:

— Ha így van a dolog, akkor nekivágunk.

— Csak lassan — csillapította Agnese. — Hát a tanúk? Előbb találni kell két embert, akik hajlandók rá és be is tudják fogni a szájukat! És hogy lehet meglepni a plébános urat, aki már két napja bezárkózott a házába? És hogyan tartják ott? Mivelhogy nehézkes ember ugyan, de annyit mondhatok, hogy ha meglátja magukat belépni ebben az együttesben, egyszerre olyan fürge lesz, mint a gyík és úgy elszalad, mint az ördög a szenteltvíztől.

— Én máris megtaláltam a módját, máris megtaláltam — szólalt meg Renzo és az asztalra csapott öklével, úgy hogy táncra kerekedtek az ebédhez felrakott edények. És szép sorjában elő is adta az ötletét, amelyet Agnese mindenestül helyeselt.

— Zavaros dolgok ezek, — szólott közbe Lucia — nem tiszta dolog ez. Eddig mindig őszintén cselekedtünk; bízunk távobbra is az Istenben, ő majd megsegít bennünket. Így mondta Cristoforo atya. Fogadjuk meg az ő tanácsát.

— Te csak arra hallgass, aki jobban ért a dologhoz nálad — szólott rá szigorún Agnese. — Mi szükség van arra, hogy tanácsot kérjünk? Isten azt mondja: segíts magadon és én is megsegítelek. A barátoknak majd elmondunk mindent, ha már túl leszünk rajta.

— Lucia, — szólalt meg Renzo — hát most akar cserbenhagyni? Hát nem illó módon intéztünk eddig mindent, jó keresztények módjára? Hát nem kellene már házastársaknak lennünk? Hát nem tűzte

ki a plébános az esküvő napját és óráját? És ki a hibás benne, ha most kénytelenek vagyunk egy kis ügyeskedéssel segíteni magunkon? Nem, maga nem fog cserbenhagyni engem. Megyek és visszajövök a válasszal.

Köszöntötte Luciát, esdeklő tekintettel, Agneset pedig cinkos huncutsággal és elsietett.

A megpróbáltatások élesítik az ésszt; és Renzo, ámbár eddigi életének egyenes és síma útján sohasem volt alkalma túlságosan kifinomítania az esztét, most, ebben az esetben olyasmit eszelt ki, ami egy jogásznak is becsületére vált volna. Terve szerint egyenesen elment egy bizonyos Tonio kunyhójába, amely nem is volt messze tőlük; ott találta őt a konyhában, ott térdelt a tűzhely padkáján s egyik kezével fülénél fogva a meleg hamuba tartotta a fazekat s a másikkal a görbe főzőkanállal kevergette benne a kevés polentát. Az asztalnál ült anyja, öccse és felesége; három-négy kisgyereke ott állt az apa mellett és a lábasra meresztett szemmel várták, lesték a tálalás pillanatát. De nem látszott rajtuk az a vidámság, ami az ebéd láttára rendszerint előmlik azokon, akik fáradságos munkával kiérdemelték az ételt. A kása mennyisége a szűk esztendőhöz igazodott, nem pedig az asztalnál ülők számához és étvágyához; mindegyik dühös vágyakozással, sandán meresztette szemét a közös ételre és arra gondolt, hogy a félfogára sem lesz elég az, am neki jut belőle. Miközben Renzo sorra köszöntötte a család tagjait, Tonio kiöntötte a kását a bükkfátálra, amely már oda volt készítve erre a célra: olyan volt, mint pici hold nagy gőzkörben. Mindazonáltal az asszonyok udvariasan kínálgatták Renzot:

— Tessék, vegyen belőle!

Ezt a kínálgatást a lombardiai paraszt és ki tudja, más országokban is hány paraszt, sohasem mulasztja el, ha valaki éppen asztalnál találja, akár dúsgazdag haslag, aki akkor kelt fel az asztaltól, akár pedig neki magának is alig van betévő falatja.

— Köszönöm szépen — szabadkozott Renzo. — Csak azért jöttem, hogy valamit megbeszéljek Tonioval. Tonio, ha kedved van, ne zavarjuk az asszonyokat, menjünk el ebédelni a kocsmába, ott megbeszélhetjük a dolgot.

Az indítványt Tonio annál szívesebben fogadta, minél kevésbé számított ilyesmire; az asszonyok pedig, még a gyermekek is (mert ebben a tekintetben ezeknek is korán kinyílik a szemük), nagy örömmel fogadták, hogy egy polenta-evő, s még hozzá a legfélelmetesebb, eltávozik közülök. A meghívottnak sem kellett egyéb, már el is indult Renzóval.

Bementek a falu kocsmájába, kényelmesen leültek; egészen maguk voltak, mivel a nyomorúság leszoktatta az embereket ennek a gyönyörűségi helynek a látogatásáról; megrendelték azt a keveset, ami kéz-

nél volt, megittak egy pohár bort, Renzo titokzatosan ezt mondta Toniónak :

— Ha megtennél nekem egy kis szívességet, én cserébe akármit megtennék neked.

— Beszélj, beszélj, csak parancsolj — felelte Tonio és töltött magának. — Ma tűzbe mennék érted.

— Te huszonöt lírával tartozol a plébános úrnak azért a földért, amelyet tavaly béreltél tőle.

— Ejnye, Renzo, Renzo, elrontod azt a jót, amit velem tettél. Mit hozakodol elő ezzel? Egészen elrontottad a jókedvemet.

— A tartozásodról csak azért beszélek, — felelte Renzo — mert ha akarod, én módját tudnám ejteni, hogy visszafizesd.

— Komolyan beszélsz?

— Komolyan. No, örülnél neki?

— Hogy örülnék-e? A kutyafáját, de mennyire örülnék! Már csak azért is, hogy ne lássam azokat a fintorokat, meg fejcsóválásokat, amiket a plébános úr csinál, valahányszor találkozunk. Meg aztán mindig így korhol : «Tonio, ne feledkezzél meg a dologról.» Meg : «Tonio, mikor tárgyalunk ebben az ügyben?» Annyira, hogy prédikáció közben néha rámszegzi tekintetét s én elkezek rettegni, hogy ott, az egész falu előtt odaszól : «Mi van a huszonöt lírával!» A fene egye meg azt a huszonöt lírát! Meg aztán vissza kellene adnia a feleségem aranyláncát, amiért most jócskán kaphatnék polentát. Csakhogy...

— Csakhogy, csakhogy, ha megteszed nekem ezt a kis szívességet, a huszonöt líra máris üti a markodat.

— Ki vele!

— Csakhogy... — szólalt meg Renzo, és szájára tette az ujját.

— Mi szükség van ilyesmire? Hiszen ismersz.

— A plébános úr mindenféle ízetlen kifogással hozakodik elő, hogy halogassa a házasságomat ; én meg szeretném minél előbb nyélbe ütni. Nekem szavahihető emberek azt mondták, hogy ha két tanúval megjelennek a jegyesek a pap előtt, és én azt mondom : ez az én feleségem, Lucia pedig ezt : ez az én férjem, a házasság máris meg van kötve. Megértettél?

— Szóval, azt akarod, hogy veled menjek tanúnak.

— Eltaláltad.

— És megfizeted helyettem a huszonöt lírát.

— Magától értetődik.

— Gazember legyek, ha meg nem teszem.

— Csakhogy még egy tanú kell ám.

— Máris van. Az öcsém, az a félnótás Gervaso, megtesz mindent, amit én mondok neki. Majd fizetsz neki egy kis itókát.

— Még ennivalót is — felelte Renzo. — Majd elhozzuk magunkkal mulatni. De nem hibázza el?

— Majd én kioktatom ; nagyon jól tudod, hogy az ő esze is nekem jutott.

— Szóval, holnap...

— Rendben van.

— Estefelé...

— Teljesen rendben van.

— Csakhogy!... — mondta Renzo és megint a szájára tette az ujját.

— Ugyan, ugyan — felelte Tonio, jobbra billentette a fejét s fölemelte a balkezét, és az arca mintha ezt mondta volna : megbántasz az ilyesmivel.

— Tehát ha a feleséged kíváncsiskodik, mint ahogy kíváncsiszkodni fog, egészen bizonyosan...

— Úgyis tartozom még néhány hazugsággal a feleségemnek ; azt hiszem, életem fogytaig sem tudom letörleszteni a tartozásomat. Majd csak beadok neki valami maszlagot, hogy elhallgattassam.

— Holnap majd alaposabban megbeszéljük a dolgot, — mondta még Renzo — hogy mindenben pontosan megállapodjunk.

Ezzel távoztak a kocsmából ; Tonio hazament, miközben azon törte a fejét, hogy miféle hazugságokat találjon fel az asszonyoknak, Renzo pedig azon, hogyan számoljon be az egyességről.

Eközben Agnese hiába igyekezett meggyőzni a dologról leányát. Ez minden érveléssel ezt a szarvasokoskodást szegezte szembe : vagy helytelen a dolog és akkor nem szabad megtenni : vagy nem helytelen és akkor miért ne lehetne elmondani Cristoforo atyának?

Renzo sugárzó arccal érkezett meg, beszámolt mindenről és így fejezte be a mondókáját :

— Hm? — ez pedig annyit jelentett : hát férfi vagyok én, vagy nem vagyok férfi ; hát lehetett ezt ügyesebben elintézni? Hát maguknak eszébe jutott volna ilyesmi? — és sok minden effélett.

Lucia szelíden ingatta a fejét, de azok ketten úgy belelovalták magukat a dologba, hogy nem sokat törődtek vele, mint a kisgyerekek, akivel nem igen lehet megértetni valaminek az okát, amire aztán szelídséggel vagy szigorúsággal mégis csak ráveszik.

— Jól van, — mondta Agnese — jól van, csakhogy... valamit elfelejtett.

— Mit felejtettem el? — kérdezte Renzo.

— Hát Perpetua? Perpetuáról megfeledkezett? Toniót, meg az öccsét beereszti, de magukat! Képzelterti : a plébános bizonyosan megparancsolta neki, hogy közel ne eressze magukat, mint ahogy a gyereket nem engedik közel a körtéfához, ha tele van érett gyümölcs-csel.

— Hát akkor mit tegyünk? — kérdezte Renzo kissé zavarodottan.

— Majd én megmondom, én erre is gondoltam. Én majd magukkal megyek, és van egy titkom, amellyel úgy lekötöm és elbűvölöm Perpetuát, hogy magukat észre sem veszi, így aztán besurranhatnak. Majd én félrehívom őt, és az elevenére tapintok... majd meglátják.

— Az Isten áldja meg! — kiáltott fel Renzo. — Mindig mondtam én, hogy maga a mi legnagyobb segítségünk.

— De mindez nem ér semmit, — folytatta Agnese — ha ezt a lányt nem tudjuk meggyőzni s ha makacsul azt hajtogatja, hogy ez bűn.

Renzo maga is kipróbálta minden ékesszólását, de Lucia hajthatatlan maradt.

— Én nem tudok mit mondani a maguk okoskodására, — szót lalt meg — de látom, hogy ezt, amint maguk mondják, csak úgy lehévégrehajtani, ha az ember alattomoskodik, hazudozik, kétszínűsködik. Jaj, Renzo, mi nem így kezdtük. Én feleségül akarok menni magához — és ezeket a szavakat nem tudta úgy kimondani és elhatározását nem tudta úgy előadni, hogy ne pirult volna fülig — én feleségül akarok menni magához, de egyenes úton. Isten félelmében, az oltár előtt. Bízunk magunkat az Istenre. Nem akarja-e maga is, hogy ő találja meg a nyitját, hogyan segítsen meg bennünket, amit mi sohasem tudnánk elérni ezekkel a ravaszkodásokkal? És miért titkolózzunk Cristoforo atya előtt?

A vitatkozás egyre tartott, úgy látszott, sohasem ér véget, amikor egyszerre gyors sarukopogás és csuha suhogása hallatszott, mint mikor a laza vitorlába újra meg újra belekap a szélroham; ez jelezte, hogy megérkezett Cristoforo atya. Mind a hárman elhallgattak s Agnesének már éppen csak annyi ideje volt, hogy a fülébe súgja Luciának:

— Vigyázz, hallod-e, el ne járjon a szád.

HETEDIK FEJEZET.

Cristoforo atya úgy érkezett meg, mint egy kitűnő hadvezér, aki, miután önhibáján kívül elvesztett egy fontos csatát, leverten, de nem csüggedten, tűnődve, de nem bódultan siet, de nem rohan, odamegy, ahol éppen szükség van rá, hogy megerősítse a fenyegetett helyeket, összeszedje a csapatokat és új parancsokat adjon ki.

— Békesség veletek — szólalt meg, mikor belépett. — Embertől semmit sem remélhetünk, de annál inkább kell bízunk Istenben; és máris mutatkozik némi záloga az ő pártfogásának.

Ámbár hármuk közül egyik sem remélt sokat Cristoforo atya kísérletétől, mert inkább hallatlan, mint ritka eset volt, hogy egy hatal-

mas férfiú abbahagyja erőszakoskodását, anélkül, hogy kényszeríténék rá és pusztán jóindulatból engedjen békés kéréseknek; mindazonáltal a szomorú bizonyosság mindnyájukat úgy érte, mint a villámcsapás. A nők lehorgasztották fejüket, Renzo lelkében azonban a harag fölébe kerekedett a csüggedésnek. Ez a hír éppen akkor érte, amikor már amúgyis lehangolta sok fájdalmas meglepetés, amikor már amúgyis füstbe ment és megghiúsult annyi kísérlet, szétfoslott annyi remény, és mindenekfelett ebben a pillanatban teljesen elkeserítette Lucia ismételt visszautasítása.

— Szeretném tudni, — kiáltozta megcsikorgatva fogait és föl-emelve hangját, amit azelőtt sohasem tett Cristoforo atya jelenlétében — szeretném tudni, mivel okolja meg az a kutya azt az elhatározását... azt az elhatározását, hogy nem vehetem feleségül a meny-asszonyommat.

— Szegény Rencóm! — felelte a barát komoly és szánakozó hangon s olyan tekintettel, amely szeretettel intette őt higgadt viselkedésre; — ha a hatalmas ember, mikor gatszágot akar elkövetni, mindig köteles volna beszámolni az okairól is, akkor minden más-kép volna.

— Szóval, megmondta ez a kutya, hogy azért nem akarja, mert nem akarja?

— Még ezt sem mondta, szegény Rencóm. Már az is jó volna, ha ezek kénytelenek volnának nyíltan megvallani a gatszágot, hogy elkövethessék.

— De valamit okvetlenül mondott; hát mit mondott ez a pokolfajzatja?

— A szavait hallottam, de nem tudnám ismételni. A hatalmas gazembernek a szavait halljuk, de elröppennek. Meglehet, hogy felháborodik, ha meggyanúsítod, de ugyanakkor valamiképpen értésedre adja, hogy az, amivel meggyanúsítottad, igaz. Meglehet, hogy megsért és méltatlankodik, hogy megsértetted; megcsúfol és ő kér magyarázatot; rád ijeszt és ő panaszkodik; szemtelenkedik és mégis ő a feddhetetlen. Ne kérdezz többet semmit. Ki sem mondta az a gazember ennek az ártatlan leánykának a nevét, sem a tiedet, sőt úgy tett, mintha nem is ismerne benneteket, semmiféle szándékról nem tett említést; de... de, sajnos, értésemre adta, hogy megingathatatlan. Mindazonáltal bízzunk Istenben! Szegénykéim, ne veszítsétek el a bátorságokat; te pedig, Renzo... légy meggyőződve róla, hogy a helyzetembe tudom képzelni magam és érzem, hogy mi háborog a szívedben. De türelem! Sovány szó ez, keserű szó annak, aki nem hisz; de te...! vajjon nem vagy-e hajlandó egy napot, két napot engedni az Istennek, annyi időt, amennyire szüksége van, hogy diadalra jutassa az igazságot? Az idő az övé és nekünk egész örökkévalóságot ígért belőle. Bízz rá mindent, Renzo; és tudd meg... tudjátok meg

mindnyájan, hogy már van a kezemben egy fonal, hogy segíthesse rajtad. Egyelőre nem mondhatok többet. Holnap nem jövök le ide. egész nap a kolostorban kell maradnom, éppen a kedvetekért. Te, Renzo, igyekezzél eljönni hozzám, vagy ha valami nem várt esetben nem tehetnéd meg, küldd el egy megbízható emberedet, küldj el egy értelmes kisfiút, akivel megüzenhetem a mondanivalómat. De már sötétedik, vissza kell sietnem a kolostorba. Higgyetek, bízzatok, Isten veletek.

Ezzel elsietett és szinte ugrálva futott lefelé a kanyargós és köves ösvényen, nehogy későn érkezzék a kolostorba és szigorú dorgálást kapjon, vagy ami még súlyosabb dolog lett volna, olyan penitenciát, amely megakadályozhatta volna abban, hogy másnap frissen és akadálytalanul vállalkozhassék mindarra, amit pártfogoltjainak érdeke megkövetel.

— Hallották, mit mondott arról a bizonyos izéről... arról a fonálról, ami már a kezében van, hogy segíthessen rajtunk? — kérdezte Lucia. — Igazán bízunk kell benne; ez olyan ember, hogy ha keveset ígér is...

— Ez ugyan édeskevés... — vágott a szavába Agnese. — Világosabban kellett volna beszélnie, vagy félre kellett volna hívnia engem és meg kellett volna mondania, hogy miről van szó.

— Lári-fári! Majd én elintézem, majd én intézem el! — csattant fel Renzo, aki most föl-le járt a szobában, olyan arccal és hangon, ami világosan elárulta szavainak értelmét.

— Jaj, Renzo! — kiáltott fel Lucia.

— Hogy érti ezt? — kiáltott fel Agnese.

— Mit kell ezen magyaráztatni? Majd én elintézem. Ha száz vagy ezer ördög lakik is benne, elvégre mégis csak húsból és csontból van ő is...

— Nem, nem, az ég szerelmére... — kezdte újra Lucia, de szava sírásba fulladt.

— Nem szabad így beszélni, még tréfából sem — mondta Agnese.

— Tréfából? — kiáltott fel Renzo és megállt Agnesevel szemben, aki ott ült és rámeresztette a két szemét. — Tréfából! Majd meglátják, hogy nem tréfa.

— Jaj, Renzo! — nyögte megint Lucia s közben zokogott. — Sohasem láttam még magát ilyennek.

— Az ég szerelmére, ne beszéljen ilyesmit — kezdte újra Agnese most már halkabban. — Hát nem tudja, hogy annak az embernek hány fegyveres áll a szolgálatában? És még akkor is, ha... Isten ments!... a szegény emberrel mindig elbánik a törvény.

— Törvényt majd én ülök, én! Epp itt az ideje. A dolog nem könnyű, ezt magam is tudom. Nagyon vigyáz magára ez a gyilkos

kutya ; ismeri a dörgést, de mindegy. Határozottság és türelem . . . mindennek megjön az ideje. Igen, törvényt majd én ülök ; én majd megszabadítom tőle az országot ; hány ember fog áldani engem ! És aztán . . . semmi az egész !

Az irtózat, melyet Lucia érzett ezekre a félreérthetetlen szavakra, megszakította zokogását és erőt adott neki arra, hogy beszéljen. Levette kezét könnyes arcáról s bánatos, de határozott hangon így szólt Renzóhoz :

— Szóval, most már nem akar feleségül venni. Én egy istenfélő férfinak a menyasszonya voltam ; de az olyan ember, aki . . . még ha nem érné is utól a törvény keze és a bosszú, de még ha királyfi volna is . . .

— Hát igen, jól van ! — kiáltott fel Renzo és most még jobban eltorzult az arca — hát nem lesz az enyém, de nem lesz amazé sem ! Én itt maradok maga nélkül, ő meg ott marad . . .

— Nem, nem, az Istenért, ne beszéljen így, ne nézzen így rám ! Látni sem akarom, amikor ilyen — kiáltott fel Lucia zokogva és esdeklőn összekulcsolta kezeit, miközben Agnese egyre-másra nevéen szólíthatta a fiatalembert és a hátát, a karjait, a kezeit lapogtatta, hogy lecsillapítsa. A legény mozdulatlanul és töprenkedően állt ott egy darabig s rámeredt Lucia esdeklő arcára ; aztán egyszerre csak eltorzult arccal rászegezte szemeit, hátralépett, karját és mutatóujját rászegezte és felkiáltott :

— Ezt ! Ezt akarja az az ember ! Meg kell halnia !

— Mivel bántottam meg magát, hogy engem is meggyilkol ? — kérdezte Lucia és térdre vetette magát előtte.

— Magát ! — felelte a fiatalember olyan hangon, amelyben egészen másféle harag, de mégis harag lobogott — magát ! Hogyan szeret maga engem ? És mivel bizonyította be ? Hát nem könyörögtem magának, könyörögtem, újra könyörögtem ? S maga egyre-másra csak azt hajtogatta : nem ! nem !

— Igen, igen, — vágta rá hirtelen Lucia — elmegyek a plébánoshoz holnap, most, ha akarja, elmegyek. Csak legyen megint a régi. Elmegyek.

— Megígéri ? — kérdezte Renzo hirtelen csöndesre szelídült hangon és emberségesebb tekintettel.

— Megígérem.

— Szóval megígérte.

— Hála legyen az Istennek ! — kiáltott fel Agnese túláradó boldogságában.

Vajjon Renzo ebben a rettenetes felindulásában gondolt-e arra, hogy mi haszna lehet abból, ha ráíjeszt Luciára ? És vajjon nem fokozta-e mesterségesen is ezt az ijedelmét, hogy aztán hasznót húzhasson belőle ? A mi krónikásunk bizonykodik, hogy ilyesmiről nincs

tudomása és én azt hiszem, hogy tulajdonképpen Renzo sem tudta ezt világosan. Annyi bizonyos, hogy irtózatosan fel volt háborodva don Rodrigo ellen és szenvedélyesen kívánta Lucia beleegyezését; mikor pedig két hatalmas szenvedély egyszerre tombol az ember szívében, senki, még a szenvedő fél sem tudja mindig világosan megkülönböztetni egyiknek a hangját a másiktól és bizonyosan megmondani, hogy a kettő közül melyik az erősebb.

— Én megígértem magának, — ismételte Lucia félénk és szelíd, de szemrehányó hangon — de maga is megígérte, hogy nem okoz botrányt és rábízta magát Cristoforo atyára.

— Ugyan, mit! Hát ki miatt dühödtem fel? Megint meg akar hátrálni, most? És azt akarja, hogy valami ostobaságot kövessék el?

— Nem, nem, — bizonykodott Lucia újabb rémülettel. — Megígértem, nem vonom vissza. De hiszen maga is tudja, hogyan erőszakolta ki belőlem ezt az ígéretet. Az Isten nem akarja...

— Mire valók ezek a sötét jóslatok, Lucia? Isten tudja, hogy mi nem ártunk senkinek.

— De legalább ígérje meg, hogy ez lesz az utolsó...

— Megígérem, becsületszavamra.

— De ezúttal aztán állja is a szavát — szólt közbe Agnese.

A krónikás ezen a ponton bevallja, hogy nincs tisztában vele, vajjon Lucia teljességgel szerencsétlennnek érezte-e magát azért, mert kicsikarták beleegyezését. Mint a krónikás, mi is eldöntetlenül hagyjuk ezt a kérdést.

Renzo szeretne volna tovább nyujtani a beszélgetést és részletesen megállapítani a másnapi teendőket; de már leszállt az éj és a nők jóéjszakát kívántak, mivel nem tartották illendőnek, hogy ilyen későn még tovább is ott maradjon náluk.

De mind a hármuknak olyan «jóéjszakájuk» volt, amilyen csak egy zűrzavaros és viszontagságos napra következhetett és amilyen egy fontos, de bizonytalan sikerű vállalkozásra szánt napot megelőzhetett. Renzo már korán jelentkezett és megtárgyalta a nőekkel, főképpen Agnesevel az estére tervezett nagy vállalkozást. És egymásután vetették fel és oldották meg a nehézségeket, számba vették a kellemetlen eshetőségeket és újra meg újra tövéről hegyére elmondták a teendőket, hol az egyik, hol a másik, mintha valami megtörtént esetről beszélnének. Lucia csak hallgatott, és bár szavakkal nem helyeselte azt, amit nem helyeselhetett szívében, megígérte, hogy megtesz mindent, ami erejétől telik.

— Maga lemegy a kolostorba, hogy beszéljen Cristoforo atyával, mint ahogy tegnap meghagyta? — kérdezte Agnese Renzótól.

— Még mit nem! — csattant fel emez. — Tudja, hogy Cristoforo atyának milyen csuda szeme van! Kiolvasná a szememből, mint valami könyvből, hogy valami rosszban sántikálok; és ha elkezdene

„aggatni, nem tudnám kívágni magamat. Meg aztán nekem itt kell lennem, hogy intézzem az ügyet. Jobb lesz, ha valaki mást küld le.

— Majd leküldöm Menicót.

— Helyes — felelte Renzo, és elment, hogy «intézzé az ügyet», mint ő maga mondta.

Agnese bement az egyik szomszéd házba, hogy megkeresse Menicót; eleven eszű, körülbelül tizenkét éves fiúcska volt ez és szegéről-végről az unokaöccse. Elkérte a fiút a szüleitől, úgyszólván kölcsön az egész napra, «valami kis szolgálatra», amint mondta. Mikor elengedték a gyereket, behívta a konyhájába, tízórait adott neki és meghagyta, hogy menjen el Pescarenicóba és jelentkezzék Cristoro atyánál, aki majd bizonyos idő múlva üzeni fog vele valamit.

— Cristoforo atya, tudod, az a szép öreg ember, az a fehérszakállas, akit szentembernek nevezgetnek.

— Tudom, tudom, — mondta rá Menico — az, aki mindig megmogatja a fejünket és néha-néha szentképet is ad.

— Az, az, Menico. És ha azt mondja neked, hogy várj egy kicsit ott a kolostor közelében, nehogy elcsavarogj; vigyázz, el ne menj a pajtásaiddal a tóhoz, hogy a halászokat nézegesd, vagy a száradni iteregetett hálókat, sem pedig, hogy szokásod szerint a kedvenc átékkodat játsszad...

Tudni kell, hogy Menico tudott legjobban kavicsot szöktetni a víz színén; s az is tudnivaló, hogy nagyok és kicsinyek valamennyien zívesen foglalkozunk olyasmivel, amiben nagyon ügyesek vagyunk; s sajnos, egyébbel is.

— Ugyan, nénikém, hisz nem vagyok már kisfiú.

— Jó, jó, hát csak vigyázz; és ha megjössz az üzenettel... de nézz, ez a két fényes hatos a tied.

— Adja ide most mindjárt, hiszen úgyis mindegy.

— Nem, nem, eljátszanád. Csak menj és ügyeskedjél, majd egyebet is kapsz még.

A hosszú délelőtti hátralévő részében olyan furcsa dolgok történtek, amelyek meglehetősen gyanút keltettek a nők már amúgyis felzaklatott lelkében. Egy koldus, aki nem volt olyan kiéhezett és rongyos, mint más koldusok s akinek az arcán valami sötét és gonosz vonás volt, bejött a házba, alamizsnát kért és fürkésző szemmel kémlelődködött körül. Adtak neki egy darab kenyeret, elvette, eltette, rosszul palástolt közömbösséggel. Aztán még ott maradt, és szemtelenül, de egyúttal tétován is, sok mindenféléről kérdezősködött. Agnese azonban minden kérdésére rögtön rávágta az igazsággal ellenkező feleletet. Mikor nekicihelődött, hogy tovább menjen, úgy tett, mintha eltévesztette volna az ajtót, benyitott a lépcsőre vezető ajtón, hamar ott is körülnézett, amennyire egy pillanat alatt megtehetette. Mikor utána kiáltottak: «hohó, hohó, merre megy bácsi? Erre, erre» —

visszafordult és kiment azon az ajtón, amerre irányították, sűrű bocsánatkérés közben, olyan meghűnyáskodón és olyan tettetett alázatossággal, ami csöppet sem illett durva arcvonásaihoz. Utána egyre-másra felbukkantak egyéb furcsa alakok is. Hogy mifélek lehetek, nem egykönnyen lehetett volna megmondani; bár azt sem lehetett volna feltenni róluk, hogy olyan tisztas utasok, amilyeneknek látszani szerettek volna. Az egyik azzal az ürggyel jött be, hogy mutassák meg neki az utat; mások, mikor elhaladtak a kapu előtt, meglassították lépteiket és besandítottak a szobába az udvaron keresztül, mint aki látni akar valamit, anélkül, hogy gyanút keltene. Végül déltájban megszűnt ez a bosszantó járás-kelés. Agnese minduntalan fölkelt, átment az udvaron, kiment az utcai kapuhoz, jobbra-balra körülnézett, megint visszajött, azzal, hogy «senki»; örömmel mondta ki ezt a szót, Lucia pedig örömmel hallotta, de egyikük sem tudta volna világosan megmondani, hogy miért örül. Mégis maradt mind a kettőben valami megnevezhetetlen nyugtalanság, és ez jócskán csökkentette bennük, különösen a leányban, azt a bátorságot, amit estére tartogattak.

Azonban illendő az olvasót kissé részletesebben tájékoztatnunk azokról a titokzatos dongókról. De hogy mindenről felvilágosíthassuk, valamikézt vissza kell mennünk és fel kell keresnünk újra don Rodrigót, akit tegnap egyedül hagyunk palotájának egyik termében, mikor Cristoforo atya eltávozott tőle.

Don Rodrigo, mint mondtuk, hosszú léptekkel méregette végig ezt a termet, amelynek falai teli voltak aggatva családjá sok-sok nemzedékének arcképeivel. Valahányszor odaért az egyik falhoz és megfordult, pillantása egyik harcias őseire esett, aki réme volt ellenségeinek és katonáinak; mord volt a tekintete, rövidre nyírt haja égnek meredt, bajusza hegyesre volt pödörve, messzire kinyúlt az arcából, álla előreugrott; a kép álló helyzetben ábrázolta a hőst, lábszárai, combjai, melle, karja, keztyűje csupa páncél: talpig vasban; jobbkezét csípőjére tette, balját kardja markolatán tartotta. Don Rodrigo elnézte s mikor egészen közel ért hozzá és megfordult, egyszerre egy másik őse nézett vele szembe, egy bíró, a perlekedők és ügyvédek réme; ott ült vörös bársonnyal bevont karosszékében, bő fekete palástban; talpig feketében, csak a kétszárnyú gallérja volt fehér, meg a cobolyprem köpenyének bélése. (Ez volt a szenátorok díszruhája és csak télen viselték és éppen ezért nem látni sohasem nyári ruhában lefestett szenátort); szikár alak, összevont szemöldökkel, az egyik kezében kérvényt tartott, mintha ezt mondta volna: «majd meglátjuk». Amott egy nagyasszony, réme szobalányainak; emitt egy apát, réme szerzeteseinek; szóval, csupa olyan ős, akiktől mindenki rettegett s még az arcképeiktől is megrémült az ember. Don Rodrigo e tisztas emlékek körében még jobban neki-

dühödött és még jobban szégyenkezett; még most is izgatta, hogy egy barát merészelte őt megleckéztetni, hetykén, mint valami új Náthán próféta. Bosszútervet eszelt ki, aztán elejtette; azon törte a fejét, hogyan elégíthetné ki egyszerre szenvedélyét is és azt is, amit becsületnek nevezett; s néha-néha (no lám!) szinte még mindig ott zúgtak fülében a jóslat feddő szavai; ilyenkor úgy érezte, amint mondani szokták, hogy égnek mered minden hajaszála és már-már azon volt, hogy nem törődik többé sem a szenvedélyével, sem a becsületével. Végre, hogy valamit tegyen, behívta az egyik szolgáját s kiüzent vele, hogy mentse ki a társaság előtt, azzal, hogy sürgős dolga akadt. Mikor ez visszajött és jelentette, hogy az urak már távoztak és tiszteletüket jelentik, még mindig föl-alá sétálva ezt kérdezte:

— És Attilio gróf?

— Ő is elment a többi urakkal, méltóságos uram.

— Jól van; hat ember készüljön azonnal kíséretül; sétálni megyek. A kardomat, a köpenyemet, a kalapomat, azonnal.

A szolga meghajolt és kiment s kevéssel utóbb visszatért a remekművű karddal, amelyet a nagyúr derekára kötött; a palásttal, amelyet vállára dobott; a nagy tollas kalappal, amelyet fejére tett s kissé hetykén félrecsapott, ami mindig vihart jelentett. Megindult s az ajtóban ott találta a hat betyárt talpig fegyverben; azok sorfalat álltak, meghajoltak és megindultak a nyomában. Sokkal mogorvább, sokkal dölyfösebb, sokkal dühösebb volt, mint máskor: így lépett ki és elindult sétálni Lecco felé. A parasztok és a mesteremberek, mikor megpillantották, a falhoz lapultak, onnan köszöntötték kalaplevéve és mély hajlongással. Még azok is tisztelettel köszöntötték, akiket ezek az egyszerű emberek uraztak; mivel hogy alacsonyabb rangúak voltak nála, hiszen az egész környéken, ezer mérföldnyire, nem volt senki, aki mérkőzhetett volna vele származás, vagyon vagy összeköttetések dolgában és senki sem tudta nála jobban használni mindezt arra, hogy fölébük kerekedjék az embereknek. Ezeknek az utóbbiaknak méltóságos tartózkodással köszönt vissza. Ma nem találkozott a spanyol várnagy úrral, de ha úgy esett, hogy találkozott vele, akkor mind a ketten egyformán mélyen hajoltak meg; olyan viszony volt ez, mint mikor két fejedelem udvariasságból illő módon megtisztelti egymást, bár semmi közük sincs egymáshoz. Don Rodrigo, hogy kissé kiszellőztesse magából a dühét és egészen másfajta arcokkal kiverje fejéből a barát arcát, ami szinte megszálotta, bement egy házba, ahol rendszerint nagy társaság volt együtt; itt olyan tisztelettel és olyan előzékeny szívésséggel fogadták, mint a kiváltságos embereket szokás, akiket vagy nagyon kell szeretni, vagy akiktől nagyon kell félni; és csak késő éjjel tért vissza a palotájába. Attilio gróf is csak ebben a pillanatban tért haza; feltálatlák a vacsorát, de don Rodrigo az egész idő alatt elmélázott és keveset beszélt.

— Nos, bátyámuram, mikor fizeti meg azt a bizonyos fogadást?
 — szolt csipős gúnnyal Attilio gróf, alighogy véget ért a vacsora és kimentek a szolgák.

— Még nem múlt el Szent Márton napja.

— Éppen úgy megfizetheti akár rögtön is, mert előbb elmúlik minden szent nevenapja, mintsem hogy...

— Majd meglátjuk.

— Bátyámuram, kegyed szeretne alakoskodni, de én tudom, amit tudok és teljesen bizonyos vagyok benne, hogy megnyertem a fogadást, annyira, hogy szívesen fogadok még egyszer, másra is.

— Halljuk.

— Hogy a barát... a barát... hogy is mondjam? szóval, hogy ez a barát kegyedet... megtérítette...

— Bolond lyukból bolond szél fúj.

— Bátyámuram, megtérítette. Mondom, megtérítette. Én csak örülök neki. Tudja, milyen gyönyörű látvány lesz, mikor majd vezekel, földre süttöt szemmel! S milyen dicsősége lesz ez az atyának! Milyen önérzetesen, milyen felfuvalkodottan térhetett haza! Ekkora halat nem mindennap fognak, nem is akárki fog. Bizonyosra veheti, hogy példaképpen fogja emlegetni és ha majd lelkigyakorlatokat tartani messze földre megy, ott is elmondja a maga esetét. Mintha máris hallanám. — És ekkor orrhagon és szavait nevetséges kézmozdulatokkal kísérve prédikáló hangon folytatta: — Ennek a világnak valamelyik részében, amelyet tisztesség okából nem nevezek meg, élt, kedves hallgatóim, és még mindig él egy Istentől elrugaszkodott lovag, aki jobban szerette a nőket, mint a tisztességes embereket. Hozzá volt szokva, hogy letépjen minden virágot s egyszer szemet vetett...

— Elég, elég, — vágott a szavába don Rodrigo félig vigyorogva, félig ingerülten. — Ha meg akarja duplázni a fogadást, állok elébe.

— Mi a csuda? Talán még utóbb kegyed térítette meg a barátot!

— Ne is beszéljen róla; ami pedig a fogadást illeti, Szent Márton napján majd eldől.

A gróf kíváncsisága felpeszdult; kérdésekkel ostromolta don Rodrigót, de ez minden kérdés elől ügyesen kisiklott, egyre csak a döntés napjára hivatkozott, és nem akarta az orrára kötni ellenfelének azokat a terveket, amelyeket még el sem indított és amelyek tulajdonképpen még ki sem alakultak benne.

Másnap már megint a régi don Rodrigo volt don Rodrigo. Az a nyugtalanság, amelyet ama bizonyos «majd eljön az a nap» keltett benne, az éjszakai álommal-el is tűnt; csak a düh maradt meg benne, amelyet a pillanatnyi gyöngeségén érzett szégyenkezés még fokozott. Diadalmas sétájának, a sok köszönetésnek, a sok hódolatnak, unokaöccse gúnyolódásának friss élményei nagyban hozzájárultak ahhoz,

— Így megint a régi jelleme kerekedik felül. Alig hogy fölkelt, be hívtatta Grisót. — Nagy dolgokról lehet szó, — mondta magában a brávó, mikor megkapta a parancsot. Mert az az ember, akinek Griso volt a csúfneve, sem több, sem kevesebb nem volt, mint a brávók feje, akinek feladata volt a legkockázatosabb és a legaljasabb feladatok elintézése, a nagyúr legbizalmasabb embere, legodaadóbb híve, részben hálából, részben érdekből. Mikor egyszer fényes nappal, kint a téren meggyilkolt valakit, don Rodrigo védelme alá helyezte magát, ez pedig felöltöztette személyzetének egyenruhájába s biztonságba helyezte a törvény üldözése előtt. Ezzel úgy lekötölte, hogy minden gazságot elvégzett, amit parancsolt neki és ezzel biztosította magának a büntetlenséget az első gyilkosságért. Don Rodrigo szempontjából is értékes szerzemény volt ez a Griso, mert nemcsak összehasonlíthatatlanul különb volt, mint a banda többi tagja hanem élő példa volt arra is, hogy a gazdája bátran fittyet hányhat a törvényre; — úgy hogy alkalmazásával valóságosan is, meg a közvélemény előtt is nagyot nőtt a hatalma.

— Griso! — szólította meg don Rodrigo — most majd elválik tőled tudsz. Annak a Luciának még ma itt kell lennie a palotában.

— Méltóságos uram, sohasem történhetik meg, hogy Griso nem teljesíti a gazdája parancsát.

— Végy magad mellé annyi embert, amennyire szükséged van, rendelkezél és intézkedjél legjobb belátásod szerint; csak az a fontos, hogy sikerüljön a dolog. De vigyázz, annak a lánynak a hajálája se görbüljön meg!

— Uram, kissé rá kell ijesztenem, hogy ne ordítogozzon túlságosan... ez elkerülhetetlen.

— Ráijeszteni... értem... elkerülhetetlen. De a hajaszála se görbüljön meg! És főképpen minden tekintetben kíméletesen bánj a nőkkel vele. Megértetted?

— Uram, nem lehet leszakítani egy virágot és elhozni méltóságodnak úgy, hogy hozzá se nyúljon az ember. De csak éppen annyira nyúlunk hozzá, amennyire okvetlenül szükséges.

— Máskülönben a fejeddel lakolsz! És hát... hogyan ütöd a nyélbe!

— Éppen azon gondolkoztam most, uram. Szerencsénk, hogy a házuk a falu végén van. Olyan hely kell nekünk, ahol lesbe állhatunk és éppen van is nem messzire onnan egy magányos, lakatlan házikó a mező közepén, az a ház... méltóságod ilyesmikről bizonyára nem is tud... az a ház, amely néhány esztendővel ezelőtt leégett, de a gazdájának még nem volt pénze, hogy helyrehozassa, és el is hagyta és most a boszorkányok járnak oda; csakhogy ma nincs szombat és én különben is füttyölök rájuk. Ezek a parasztok olyan babonások, hogy a hét egyik napján sem mernének bemenni abba a házba,

úgy hogy mi bátran odamehetünk s ott is maradhatunk, senki sem fog zavarni bennünket.

— Jól van! És aztán?

Ekkor Griso előadta, don Rodrigo pedig megvitatta vele a terveket s végül megállapították a feladat végrehajtásának módzatait, még pedig úgy, hogy a tetteseknek nyomuk se maradjon s egyúttal abban is megállapodtak, hogy hamis nyomokkal másokra terelik a gyanút, a szegény Agnesét elhallgattatják, Renzót pedig úgy megrémítik, hogy egyszerre megszűnik a szívfájdalma, esze ágában sem lesz a bírósághoz fordulni, sőt még panaszkodni sem lesz kedve; és megállapodtak minden egyéb alávalóságban is, ami szükséges a fő-fő alávalóság elkövetéséhez. Mi nem számolunk be az egész tárgyalásukról, mert, mint az olvasó majd meglátja, ez nem szükséges történetünk megértéséhez; sőt inkább örülünk, hogy nem kell hosszasan végighallgatnunk e két alávaló bitang tanácskozását. Elég az hozzá, hogy mikor Griso elment, hogy hozzáfogjon a feladat végrehajtásához, don Rodrigo visszahívta és még ezt mondta neki:

— Ide hallgass. Ha az a pimasz parasztlegény ma este véletlenül a kezedbe kerülne, nem ártana előlegképpen egy kicsit kiporolni a hátát. Így aztán, ha holnap ráparancsoltok, hogy fogja be a száját, biztosabban hallgatni fog. De ne kutassatok utána, nehogy elrontsátok azt, ami fontosabb; hiszen értesz engem.

— Csak bizza rám, méltóságos uram, — felelte Griso s félig alázatosan, félig hetykén meghajolt és távozott. A másnap délelőttöt kószálással töltötték, hogy kikémleljék a falut. Az az álkodus, aki a fentebb leírt módon beszemtelenkedett a szegény kis házba, nem volt más, mint Griso, aki azért ment oda, hogy szemügyre vegye a helyszínt; az áltusok a cimborái voltak, akiknek, mivel csak az ő parancsait hajtották végre, elegendő volt a felületesebb helyismeret is. És miután tájékozódtak, egyáltalán nem mutatkoztak többet, nehogy túlságosan gyanút keltsenek.

Mikor valamennyien visszatértek a palotába, Griso mindent számba vett és véglegesen megállapította a vállalkozás tervét; kiosztotta a szerepeket, kiadta az utasításokat. De ezt az egészet nem lehetett úgy intéznie, hogy az az öreg szolga, aki nyitott szemmel járt és fülelt, észre ne vette volna, hogy valami nagy dologban mesterkednek. Bizony szüntelenül résen volt, kérdezősködött, itt is, ott is felkapott egy-egy elejtett szót, megfejtette magában a homályos nyilatkozatokat, kitalálta a titokzatos jövés-menés magyarázatát s mindebből végre kétségtelen bizonyossággal megállapította, hogy miféle merényletet terveznek ma éjszakára. De mikor ennyire jutott, az éjszaka már meglehetősen előrehaladt és a brávók egyik kis előőrse már elindult, hogy elrejtőzzék a dűledező kis házban. A szegény

öreg, ámbár nagyon jól tudta, hogy kockázatos játékot folytat és ámbár reszketve indult el segítségért, mégis meg akarta tartani szavát: távozott hát, azzal az ürüggyel, hogy kissé levegőzni megy és nagysietve megindult a kolostor felé, hogy ígérete szerint hírt vigyen Cristoforo atyának. Kevéssel utóbb felkerekedett a többi brávó is és nehogy bárki együtt láthassa a bandát, egyenkint vonultak le; Griso legutoljára indult el és nem maradt otthon más, csak a gyaloghintó, amelyet késő éjjel kellett majd levinni a házikóba; így is történt. Mikor azon a bizonyos helyen együtt voltak, Griso három embert elküldött a falu kocsmájába, azzal a parancsal, hogy az egyik álljon a kocsmájtóba, figyelje, hogy mi történik az utcán és lássa, hogy mikor tér haza a falu minden lakosa; a másik kettő pedig telepedjék le odabent, iganak és játsszanak valami játékot, mint afféle mulatozók, közben pedig mindent kísérjenek figyelemmel, amit érdemes kikémlelni. Ő maga a csapat zömével lesben maradt és várakozott.

A szegény öreg még mindig loholt; a három őrszem elfoglalta helyét; a nap lenyugodott s Renzo ekkor lépett be a nőkhöz és így szólt:

— Tonio meg Gervaso odakint várakozik; elmegyek velük a kocsmába, majd eszünk valamit és mikor Üdvözlégy Mária-ra harangoznak, visszajövünk magukért. Bátorság, Lucia! Minden attól az egy pillanattól függ.

Lucia nagyot sóhajtott és ismételte:

— Bátorság! — de a hangja meghazudtolta ezt a szót.

Mikor Renzo két pajtásával odaért a kocsmába, ott találták az ajtóban az őrszemet, aki elfoglalta az ajtónyílás felét, az egyik ajtófélfának támaszkodott, karjait keresztbe fonta mellén; folyton leskelődött, nézelődött jobbra-balra, két sasszemének hol a fehérje, hol a feketéje villant fel. Félrecsapott lapos karmazsin bársonysapkája eltakarta a csimbókja felét, amely zord homlokán ketté oszlott s jobbról-balról a fülei alatt hátrakanyarodott és fonatokban végződött, amelyeket tarkóján fésű fogott össze. Egyik kezében vastag füttykőst szorongatott; úgy látszott, mintha egyéb, igazi fegyver nem is volna nála; de elég volt ránézni az arcára és a gyerek is kitalálta volna, hogy a ruhája alatt annyi fegyver van, amennyi csak elfér. Mikor Renzo, aki a másik kettő előtt járt, be akart lépni, az őrszem egyáltalán nem zavartatta magát, meg sem mozdult, csak mereven rászegezte a szemét; a fiatalember azonban elhatározta, hogy kerül minden nézeteltérést, mint általában mindenki, aki kockázatos vállalkozás előtt áll, ennél fogva úgy tett, mintha észre sem venné s még csak ennyit sem mondott: «helyet»; hanem odalapult az ajtófélfához és oldalvást, rézsút nyomakodott be azon a nyíláson, amelyet ez a szobor szabadon hagyott. A két pajtásának

ugyanígy kellett mesterkednie, hogy bejusson. Mikor beléptek, meglátták a másik kettőt, akiknek a hangját már kívülről hallották: tudniillik azt a két brávót, akik ott ültek az asztal egyik végében és ujmutatósdit játszottak s mind a ketten egyszerre ordítottak (ez a kiabálás természetesen a játékhoz tartozik) s folyton töltögettek egymásnak a nagy üvegből, amely ott állt előttük. Ezek is szemügyre vették az újon érkezetteket és különösen az egyik, aki három otromba ujját kinyújtotta és széttárta, karját a levegőbe emelte, és még a szája is nyitva volt, mert éppen abban a pillanatban akarta hangosan kikiáltani, hogy «hat!», Renzót tetőtől talpig végignézte, aztán egy pillantást vetett a cimborájára, majd az őrszemre, aki az ajtóban állt, mire ez fejbiccentéssel felelt. Renzo gyanakodva és tétován nézett két vendégére, mintha azoknak a szemében keresett volna magyarázatot erre a jelbeszédre; de a szemükből nem olvasott ki egyebet, csak mérhetetlen étvágyat. A kocsmáros kérdőn nézett rá s várta, hogy mit rendel; Renzo behúzta magával a szomszéd szobába és megrendelte a vacsorát.

— Kik ezek az idegenek? — kérdezte tőle halkan, mikor ez visszatért, hóna alatt asztalterítővel és a kezében borosüveggel.

— Nem ismerem őket, — felelte a kocsmáros és felterítette az abroszt.

— Hogy hogy? Egyiket sem?

— Tudhatná, — felelte a kocsmáros, miközben két kézzel elsimította az abroszt az asztalon — hogy mesterségünk legelső szabálya ez: nem érdeklődni mások ügyei iránt; sőt, mi több, még a feleségeink sem kíváncsiak. Szépen is volnánk, hiszen rengeteg ember megfordul itt, olyan ez, mint egy tengeri kikötő, már úgy éretm: a bő esztendőkből; no, de sebj, lesz még szőlő lágy kenyérrel. Nekünk elég, ha a vendégünk úriember; hogy aztán ki fia borja, mindegy. Most pedig hozok egy adag húsgombócot, ilyent még úgy sem evett életében.

— De honnan tudhatja...? — kezdte éppen Renzo, mikor a kocsmáros már megindult a konyha felé és kiment. S miközben kezébe vette az imént említett húsgombócokkal tele lábast, lassan odasomfordált hozzá az a brávó, amelyik úgy szemügyre vette a fiatal barátunkat és halkan megkérdezte ő is:

— Kik ezek az emberek?

— Idevalósiak, jóra való emberek — felelte a kocsmáros, miközben kitálalta a gombócokat.

— Jó, jó, de mi a nevük. Kicsodák? — faggatta amaz, most már kissé nyersebb hangon.

— Az egyiknek Renzo a neve, — felelte a kocsmáros, maga is halkan. — Derék legény, ügyes ember; selyemszövő s nagyszerűen érti a mesterségét. A másik is paraszt, Tonio a neve; vidám, jó

cimbora, kár, hogy kevés a pénze, különben az utolsó garasát is itt költené el. A harmadik, szegény, félkegyelmű, de szeret nagyokat enni, ha ugyan hozzájut. Bocsánat...

Egyet perdült s a tűzhely és a kérdezősködő közt kísétált a konyhából és bevitte az ételt a vendégeknek.

— De honnan tudhatja, — kezdte újra Renzo, mikor meglátta a kocsmárost — hogy ezek úriemberek, ha nem ismeri őket?

— A cselekedeteikről, kedves barátom; az embert a cselekedeteiről lehet megismerni. Azok, akik úgy isszák a bort, hogy nem ócsárolják, akik úgy fizetnek, hogy nem vonnak le semmit, akik nem kapnak hajba a többi vendéggel, hanem ha valakit meg akarnak késelni, megvárják odakint, távol a kocsmától, hogy a szegény kocsmárost ne keverjék bajba: azok az úriemberek. Ámbár, ha közelebbről ismerjük az embereket, mint ahogy például mi négyen ismerjük egymást, az sokkal jobb. De mi a fenének akar maga ennyi mindent megtudni, helyett, hogy egészen máson járna az esze, hiszen vőlegény. És éppen most, mikor itt ez a tál gombóc, amitől még a halott is feltámadna.

És ezzel visszament a konyhába.

Krónikásunk, mikor megjegyzi, hogy milyen különféle modorban tudott ez az ember felelni a kérdezősködésekre, tudlajonképpen ezt akarja mondani: olyan ember volt ez, aki folyton hangoztatta, hogy nagyon szereti az úriembereket... elméletben, de gyakorlatilag sokkal inkább rokonszenvezett azokkal, akik gazfickók hírében álltak, vagy csakugyan azoknak látszottak. Furcsa jellem, ugyebár?

A vacsora nem volt túlságosan vidám. A két vendég szeretett volna jó nagyot mulatni, de a vendéglátó gazdát nagyon izgatta az a bizonyos dolog, amit az olvasó már úgys tud és bosszantotta, sőt kissé nyugtalanította is ezeknek az ismeretleneknek a furcsa viselkedése; alig várta tehát, hogy odébbállhasson. Éppen az idegenek miatt halkan beszélgettek és akkor is csak félszavakkal, kelletlenül.

— Micsoda gyönyörű dolog, — bökte ki egyszerre csak Gervaso — hogy Renzo meg akar házasodni és szüksége van...

Renzo zord pillantást vetett rá:

— Fogd be a szád, marha! — szólt rá Tonio és a lemarházás után még oldalba is bökte a könyökével.

A társalgás egyre jobban ellanyhult, aztán meg is szűnt. Renzo immel-ámmal evett és ivott, a két tanúnak is csak módjával töltött, csak éppen hogy felvillanyozza, de be ne rúgassa őket. Mikor befejezték a vacsorát és kifizette az egészet, éppen az, aki legkevesebb kárt tett benne, megint mindhármuknak el kellett menni azok előtt a pofák előtt, akik mind Renzo felé fordultak, mint akkor, mikor beléptek. Ez pedig alighogy néhány lépésnyire jutott a kocsmától, hátrafordult és látta, hogy az a két brávó, amelyik ott maradt az asztalnál, nyomába eredt; ekkor megállt, a pajtásaival együtt,

mintha ezt akarta volna mondani: lássuk csak, mit akarnak ezek tőlem. De mikor a brávók látták, hogy észrevette őket, ugyancsak megálltak, néhány szót váltottak egymással s visszafordultak. Ha Renzo olyan közel lett volna hozzájuk, hogy hallhatta volna szavai-
kat, furcsállotta volna azt, amit mondtak.

— Pompás huszárvágás volna, nem is szólván a jutalomról, — mondta az egyik gazfickó — ha úgy otthon a palotában elmesélhetnénk, hogy kézen-közön alaposan kiporoltuk a hátát és csak úgy magunktól, Griso úr irányítása nélkül.

— Hogyne, hogy elrontsuk a fődolgot! — mondta rá a másik. — Tessék, máris észrevett valamit, megáll és bennünket néz. Hej, ha már későbbre járna az idő! Menjünk vissza, nehogy gyanút fogjon. Nézd csak, mindenütt emberek járkálnak még; hadd feküdjenek le előbb valamennyien.

Csakugyan, olyan nyüzsgés, zsongás hallatszott, mint estefelé a faluban rendszerint, amikor néhány pillanat múlva csakugyan elkövetkezik már az éjszaka ünnepélyes nyugalma. Az asszonyok megjöttek a mezőről; nyakukban cipelték a csecsemőjüket, a nagyobbacska fiúkat kézenfogva vezették és közben az esti ájtatosságot mondták velük; jöttek a férfiak is, ásóval, kapával a vállukon. Mikor egy-egy ajtó kinyílt, itt is, ott is látszott a tűz lobogása: mindenütt főzték már a szegényes vacsorát; az utcán itt is, ott is elköszöntek egymástól az emberek, egy-egy szót ejtettek a szűkös termésről és az inséges esztendőről; de a szavakon túlhangzott a harang ütemes, zengő hangja, amely szerteszét hírül vitte, hogy vége a napnak. Mikor Renzo látta, hogy a két tolakodó visszavonult, folytatta útját az egyre sűrűbb sötétségben, és halkán odasúgott valami figyelmeztetést hol az egyik, hol a másik barátja fülébe. Mire Lucia házához érkeztek, már sötét éjjel volt.

Egy félelmetes vállalkozás ötlete és végrehajtása közt úgy telik az idő (mint egy tehetséges külföldi megjegyezte), mint az ijesztő lidércnyomásos álom. Luciát már órák óta ilyen álom gyötörte; sőt, Agnese, maga Agnese is, aki a tanácsot adta, szótlannul tűnődött és alig talált szavakat, hogy leányát vigasztalja. De a felébredés pillanatában, vagyis abban a pillanatban, amikor hozzá kell fogni a dologhoz, a lélek egészen megváltozik. A rémület és a bátorság helyébe, amelyek benne viaskodtak, másféle félelem és más bátorság lép; a feladat egészen új alakban jelenik meg előtte; ami előbb meg-rémítette, az most néha egyszerre könnyűnek látszik; néha óriásinak látszik az az akadály, amit az imént semmibe sem vettünk; a képzelet rémülten hátrál; tagjaink felmondják a szolgálatot; s nincs bátorságunk éppen a leghatározottabb ígéreteinket teljesíteni. Mikor Renzo halkán bekopogott, Luciát olyan félelem rohanta meg, hogy ebben a pillanatban elhatározta: mindent inkább elszenved, inkább örökre elszakad tőle, mintsem hogy állja a megállapodást; de mikor

belépett a szobába és megszólalt: «Itt vagyunk, indulhatunk», — mikor mindenki késnek mutatkozott az indulásra, habozás nélkül, mintha a dolog végleges és visszavonhatatlan volna — Luciának már nem volt ereje, hogy akadékoskodjék és mintha vonszolnák, belekarolt egyfelől anyjába, másfelől vőlegényébe és az elszánt társasággal együtt megindult.

Halkan, csendben, óvatos léptekkel kilopakodtak a házból és megindultak a faluból kifelé. Rövidebb út lett volna átvágni a falun, mert ez egyenesen don Abbondio házához vezetett volna; de emezt az utat választották, hogy senki meg ne lássa őket. Mellékösvényeken, kertek között és a földeken át jutottak a ház közelébe és ott elváltak egymástól. A jegyesek a ház sarka mögött bújtak meg, Agnese velük maradt, de kissé előbbre jött, hogy idejében előléphessen és megszólíthassa s lefoglalhassa Perpetuát; Tonio és a hülye Gervaso, aki önállóan semmit sem tudott tenni, de aki nélkül ugyancsak semmit sem lehetett tenni, bátran odament a kapuhoz és bekopogtatott.

— Ki az ilyen későn? — kiáltott ki az ablakból egy hang; azon nyomban ki is nyílt az ablak: Perpetua volt. — Beteg nincs a faluban tudtommal s talán csak nem történt valami szerencsétlenség?

— Én vagyok, — felelte Tonio — meg az öcsém. Fontos beszédem volna a plébános úrral.

— Hát illik ilyenkor jönni? — förmedt rájuk Perpetua. — Micsoda nevetlenség ez? Jöjjenek holnap.

— Ide hallgasson: nem tudom, jöhetnek-e holnap, vagy nem; valami kis pénzhez jutottam s azért jöttem, hogy visszafizessem azt a bizonyos kis tartozásomat, hiszen tudja; itt van nálam huszonöt vadonatúj ezüst líra; de hát ha nem fizethetem le, nem baj; van ennek helye máshol is s majd visszajövök, ha megint lesz egyszer huszonöt líram...

— Várjon, várjon; csak beszólok, rögtön visszajövök. De mért jött ilyen későn?

— Magam is csak most kaptam meg a pénzt; s azt gondoltam magamban, amint mondtam is, hogy ha ezt a pénzt magamnál tartom éjszakára, ki tudja, mire határozom el magam holnap. De ha most nem tetszik, az a maga dolga; én itt vagyok s ha nem ereszt be, továbbállok.

— Nem, nem, csak várjon egy pillanatig; megyek és hozom a választ.

Ezzel becsukta az ablakot. Agnese ebben a pillanatban elvált a jegyesektől, halkan odaszólt Luciának: — Bátorság, egy pillanat műve az egész, olyan, mint a foghúzás.

Ezzel a kapuhoz ment és csatlakozott a két testvérhez s elkezdett beszélgetni Tonióval, hogy Perpetua, aki kaput nyitni jött, azt higgye: csak véletlenül került oda és Tonio megállította egy pillanatra.

NYOLCADIK FEJEZET.

— Karneades! Ki volt ez? — rágódott magában don Abbondio, amint ott ült öblös karosszékében az emeleti szobában és egy kis könyvben lapozgatott. Ekkor lépett be Perpetua az üzenettel. — Karneades! Nekem úgy rémlik, hogy már olvastam, vagy hallottam ezt a nevet; íróember lehetett, valami ókori nagy tudós; afféle ókori hangzású név ez. De ki az ördög lehetett? — Szegény ember, egyáltalán nem is sejtette, hogy mekkora vihar tornyosul a feje fölött.

Tudnunk kell, hogy don Abbondio szívesen olvasgatott egy keveset mindennap. Az egyik szomszéd paptársa, akinek szép kis könyvtára volt, sorra kölcsön adogatta neki a könyveit, csak úgy találomra, amelyik éppen a kezébe került. Don Abbondio már lábadozott rémlétfélelétéből, sőt már ki is gyógyult (már mint a lázból), bár jobban szeretne volna, ha nem tudják meg, hogy már ennyire kigyógyult; nos, az olvasmány, amelyen elmélkedett, dicsőítő beszéd volt Borromei Szent Károly tiszteletére, amelyet két évvel ezelőtt nagy hévvel adtak elő és nagy meghatottsággal hallgattak a milánói dómban. Ebben a beszédben a szent férfit tudományossága miatt Archimedeshez hasonlították. És eddig don Abbondio nem ütközött meg semmin, mivel hogy Archimedes érdekes dolgokat művelt, nagyon sokat beszéltetett is magáról s így nem kellett hozzá különösebb műveltség, hogy az ember tudjon róla valamit. Csakhogy Archimedes után a szónok belevonta az összehasonlításba Karneadest is és itt aztán az olvasó tudománya csütörtököt mondott. Ebben a pillanatban lépett be Perpetua és jelentette, hogy itt van Tonio.

— Ilyenkor? — kérdezte don Abbondio is érthető megütközéssel.

— Mit akar tőlünk? Tapintatlan emberek ezek. De ha most nem fogja fülön...

— Igaza van: ha most nem fogom fülön, ki tudja, mikor foghatom fülön! Eressze csak be... hé, hé, csakugyan bizonyos benne, hogy ő az?

— Hát hogy az ördögbe ne! — vágta rá Perpetua és lement; kinyitotta a kaput és kiszólt: — Hol vannak? — Tonio odament, ugyanabban a pillanatban előrelépett Agnese is és nevén szólította Perpetuát.

— Jó estét Agnese — köszöntötte Perpetua. — Honnan, honnan ilyen későn?

— ***-ból jövök — és megnevezte az egyik szomszédos kis falut. — És ha tudná... — folytatta — éppen csak a maga kedvéért maradtam el ilyen sokáig.

— Ugyan, miért? — kérdezte Perpetua, s aztán odafordult a két testvérhez. — Jőjjenek be, — szólott rájuk — mindjárt megyek én is

— Mert — kezdett bele Agnese a mondókájába — egy asszony, aki nem tud semmit, de nagyon szeret pletykázni... mit szól hozzá? Azt merészelte mondani magáról, hogy azért nem ment hozzá Beppe Suolavecchiához, utána meg Anselmo Lunghignához, mert meg sem kérték magát. Én meg mindenáron erősködtem, hogy maga kosarazta ki őket, előbb az egyiket, aztán a másikat...

— Úgyis van. Ó, a hazug! A szemtelen hazug! Ki volt ez?

— Ne is kérdezze, nem szeretek én pletykálkodni.

— De csak mondja meg, meg kell mondania. Ó, a szemtelen hazug!

— Elég... nem is hiszi, mennyire bosszantott, hogy nem tudtam alaposan az egész történetet, hogy a torkára forrasztottam volna a szót.

— Hát mit szól hozzá, ilyesmiket szopnak az ujjukból! — sipított megint Perpetua és nyomban folytatta: — Először is itt van Beppe: mindenki tudja és mindenki láthatta is... ejnye, Tonio, nyissa ki a kaput, menjen csak be, megyek én is mindjárt. — Tonio már belülről felelt, hogy igen és Perpetua tovább folytatta szenvedélyes előadását.

Don Abbondio házával szemben két viskó között kis utca nyílt, amely a házak mögött kikanyarodott a mezőre. Agnese bement ebbe a kis utcába, mintha félre akarna vonulni, hogy nyugodtabban beszélgethessenek és Perpetua nyomon követte. Mikor befordultak és olyan helyre jutottak, ahonnan már nem lehetett látni, mi történik don Abbondio házánál, Agnese elköhintette magát. Ez volt a jeladás; Renzo meghallotta, biztatásul megszorította Lucia karját, lábujjhegyen mind a ketten előre jöttek, lassan-lassan a falhoz lapulva: odaértek a kapuhoz, szép csendesen benyitottak, aztán óvatosan belopózkodtak a folyosóra, ahol a két testvér már várta őket. Renzo megint nagyon csendesen becsukta a kaput s most mind a négyen fölfelé indultak a lépcsőn, akkora zajt sem ütöttek, mint egy egérke. Mikor fölérték az emeletre, a két testvér odament a szoba ajtajához, amely oldalvást esett a lépcsőtől; a jegyesek a falhoz lapultak.

— Deo gratias — köszöntött be hangosan Tonio.

— Te vagy Tonio? Gyere csak be — hallatszott egy hang belülről.

Tonio kinyitotta az ajtót, de csak épp annyira, hogy ő meg a testvére befért egymás mögött. Mikor a fénynyaláb hirtelen kiszökött a nyíláson és végigterült a homályos padlón, Lucia megrezzent, mintha felfedezték volna. A két testvér belépett, Tonio behúzta maga mögött az ajtót; a jegyesek mozdulatlanul álltak ott a sötétben, feszülten figyeltek, lélegzetüket is visszafojtották; a lehangosabb zaj Lucia szegény szívének a dobogása volt.

Don Abbondio, mint mondtuk, ódon karosszékben ült, kopott

reverendában, fején kopott házisapkával, melynek árnyékát a kis mécses gyér lángja az arcára vetette. Két tömött hajfürt kandikált ki házisapkája alól, két tömött bajusza, két tömött szemöldöke, tömött szakáll csupa ősz volt és ezen a barna és ráncos arcon olyan volt, mint hóval borított cserjék a sziklán, holdfényben.

— Á! Á! — köszöntötte őket, miközben levette szemüvegét és letette a kis könyvre.

— A plébános úr talán szememre vetheti, hogy ilyen későn jöttem — kezdte Tonio és meghajolt, utána pedig kissé esetlenebbül meghajolt Gervaso is.

— Igen, igen, későre jár; mindenképpen későre jár. Nem tudod, hogy beteg vagyok?

— Ó, sajnálom.

— Bizonyosan hallottál róla; beteg vagyok és nem tudom, mikor mehetek ki... de mért hoztad magaddal ezt a... azt a gyereket?

— Csak elkísért, plébános úr.

— No jó, hát halljuk.

— Itt van nálam huszonöt vadonatúj líra, Szent Ambrus van rajtuk lóháton — kezdte Tonio, és egy csomagot vett ki a zsebéből.

— Lássuk csak — mondta rá don Abbondio; elvette a csomagot, megint föltette a szemüvegét; kibontotta, kiszedte az ezüst lírákat, megszámolta, ide-oda forgatta s megállapította, hogy mindegyik kifogástalan.

— Most pedig, plébános úr, kérem vissza a Tekla feleségem nyakláncát.

— Helyes — felelte rá don Abbondio; aztán odament a szekrényhez, kulcsot vett ki a zsebéből, körülpislogott, mintha távol akarná tartani a nézőket, félig kinyitotta a szekrényajtót és elébe állt, hogy eltakarja a nyílást, bedugta fejét, hogy megkeresse és a karját, hogy kivegye a nyakláncot; ki is vette, megint becsukta a szekrényt, aztán átadta Toniónak és megkérdezte:

— Rendben van?

— Most pedig, — felelte Tonio — legyen szíves, adjon egy kis nyugtát.

— Még azt is? — kiáltott fel don Abbondio. — Hiszen mindenki tud róla. Ejnye, ejnye, milyen gyanakodó lett a világ! Hát nem bízik meg bennem?

— Már hogyne, plébános úr! Hogy megbízom-e? Megsért. De ha már egyszer benne van a nevem a nagy könyvében, az adósok jegyzékében... szóval, ha már egyszer úgysis kénytelen volt beírni, így hát... minden eshetőségre...

— Jó, jó — vágott a szavába don Abbondio és dohogva kihúzta az asztal fiókját, papirost, tollat, tintát vett ki és nekiállt az írásnak,

hangosan ismételve a szavakat, amint egymásután kikerültek a tolla alól. Eközben Tonio és az ő intésére Gervaso, odaállt közvetlenül az asztal elé, úgy hogy a plébános nem láthatta tőlük az ajtót; és mintegy csak úgy unalomból, mind a ketten csoszogni kezdtek a lábukkal a padlón, hogy a kint várakozóknak jelt adjanak, hogy bejöhetnek, s egyúttal, hogy elnyomják a lépéseik zaját. Don Abbondio egészen belemerült az írásba, semmi egyébbel sem törődött. A négy láb csoszogására Renzo megfogta Lucia karját, biztatásul megszorította és megindult, maga után vonszolva a reszkető lányt, aki a maga erejéből talán járni sem tudott volna. Halkan, csöndesen, lábujj-hegyen, visszafojtott lélegzettel beléptek és megbújtak a két testvér háta mögött. Közben don Abbondio befejezte az írást, figyelmesen újra elolvasta, fel sem tekintett a papirosból; aztán négyrét hajtotta és megszólalt:

— No, most jó lesz? — s egyik kezével levette szemüvegét az orráról, a másikkal odanyújtotta az írást Toniónak és felpillantott. Tonio odanyúlt az írásért s ugyanakkor oldalvást félrehúzódott; intésére Gervaso is félrehúzódott a másik oldalon, és íme, köztük, mint mikor a színpadi díszlet kettéválk, feltűnt Renzo és Lucia. Don Abbondio előbb homályosan látta őket, aztán világosan; megrémült, megdöbbsent, földühödött, gondolkodott, határozott, s mindezt az alatt az idő alatt, amíg Renzo elmondta ezeket a szavakat:

— Plébános úr, kijelentem e tanuk előtt, hogy ez az én feleségem.

Még be sem zárultak az ajkai, mikor don Abbondio eldobta a papirost, balkezelével megragadta és fölkapta a méceset, jobbkezelével az asztalterítőt, dühösen lerántotta, földhöz vágta a könyvet, a papirost, a tintatartót és a porzótartót, odaugrott a karosszék és az asztal közé és ott termett Lucia előtt. Szegény lány kellemes, de most remegő hangján alig tudott annyit kinyögni, hogy: «Ez az én...», mikor don Abbondio ügyesen fejére dobta az asztalterítőt és az arcára csavarta, hogy megakadályozza az egész kijelentés elmondásában. S ugyanabban a pillanatban földre ejtette a kezében tartott méceset és most emezzel a kezével is segített bebugyolálni a lányt a terítőbe, aki már majdnem megfulladt; közben pedig torkaszakadtából ordította:

— Perpetua! Perpetua! Árulás! Segítség!

A kis méces alig pislogott már a padlón, bágyadt és remegő fényt vetett Luciára, aki egészen elbódult s már nem is próbálkozott kiszabadulni: olyan volt, mint egy agyagszobor, amelyet a művész nedves ronggyal terített le. Mikor a méces fénye egészen kilobbant, don Abbondio ott hagyta a szegény lányt és tapogatózva elindult megkeresni azt az ajtót, amely a szomszéd szobába nyílt; megtalálta, belépett rajta, belülről magára zárta és egyre ordította:

— Perpetua! Árulás! Segítség! Ki a házamból! Ki a házamból!

A másik szobában teljes volt a zűrzavar: Renzo meg akarta fogni

a plébánost, mind a két kezével evezett, mintha szembekötősdit játszana, oda is ért az ajtóhoz, kopogott és kiabált:

— Nyissa ki, nyissa ki, ne üvöltözzön.

Lucia Renzót szólíttatta elhaló hangon és kérlelte:

— Menjünk innen, menjünk innen, az Istenért.

Tonio négykézláb mászott a padlón, kezével tapogatózott és így próbálta megkeresni a nyugtáját. Gervaso őrüngve ordította és ugrándozott, kereste a lépcsőajtót, hogy elillanhasson.

E pokoli zűrzavarban sem mulaszthatjuk el, hogy meg ne álljunk egy pillanatra és meg ne jegyezzük: Renzo, aki éjjel, idegen házban, ahová titokban lopakodott be, botrányt okozott és magát a házigazdát ostrom alá vette az egyik szobában, kétségtelenül olybá tűnhetik, mint valami erőszakoskodó, pedig ha jól meggondoljuk, ő volt az áldozat. Viszont don Abbondio, akit megrohantak, megkergettek, megrémítettek, még pedig békés foglalkozása közben, olybá tűnhetik, mintha ő volna az áldozat; holott a valóságban ő követte el az erőszakosságot. Így van ez gyakran a világban... akármondani, így volt a XVII. században.

Mikor az ostromlott észrevette, hogy az ellenségnek esze ágában sincs visszavonulni, kinyitotta az egyik ablakot, amely a templom-térre nyílik és elkezdett ordítani:

— Segítség! Segítség!

Gyönyörű holdvilágos éj volt; a templom árnyéka s távolabb a harangtorony hosszú és jól kivehető árnyéka barnán és élesen terült rá a templomtér pázsitos és fényes csikjára; mindent pontosan ki lehetett venni, akárcsak nappal. De ameddig csak a tekintet elért, élőlény sehol sem látszott. Azonban a templom oldalához ragasztva, éppen azon a felén, amely a plébániára nézett, volt egy kis kamra, afféle kis lyuk, amelyben a sekrestyés aludt. A zűrzavaros ordítózás fölébresztette álmából, fölriadt, hirtelen kiugrott az ágyból, kinyitotta az egyik zsalugáttert, kidugta a fejét és álmosan kiszólt:

— Mi történt?

— Siessen, Ambrogio! Segítség! Betörték a házamba — ordított don Abbondio.

— Rögtön megyek — felelte a sekrestyés. — Visszahúzta a fejét, megint becsukta a zsalut és szinte félálomban és majdnem egészen kábultan, azon nyomban kitalálta a módját, hogy még különbséget is adhasson, mint amit kértek tőle, anélkül, hogy ő maga belekeverednék bármiféle kavarodásba. Fölkapta a nadrágját, amelyet ott tartott az ágyon, hóna alá csapta, mint valami díszkalapot és nagy ugrásokkal leszaladt a falépcsőn; berohant a toronyba, megragadta a nagyobbik harang kötelét és félreverte a harangot.

— Bum-bum-bum-bum: a parasztok fölültek az ágyukon; a fészkerben alvó legények fülüket hegyezték, fölkeltek. «Mi történt?

Mi történt? Félreverik a harangot! Tűz van? Rablók? Tolvajok?» Az asszonyok egyre-másra kérik, noszogatják a férjüket, hogy meg se moccanjanak, hadd menjenek a többiek; egyesek fölkelnek, odamennek az ablakhoz; a gyávák, mintha az asszonyok kérésére hallgatnának, visszabújnak az ágyba; a kíváncsiabbak és bátrabbak fölkelnek, fogják a vasvillát, vagy a puskát és elsietnek a zaj irányában; a többiek várják, hogy mi lesz.

De mielőtt még azok a helyszínre értek volna, sőt mielőtt még egészen magukhoz tértek volna, meghallották a lármát más emberek is, akik nem messzire innen, ébren és felöltözve virrasztottak: egy bizonyos helyen a brávók és egy bizonyos másik helyen Agnese és Perpetua. Előbb elmondjuk röviden, mit műveltek a brávók attól a pillanattól fogva, mikor magukra hagytuk őket a düledező házikóban és a kocsmában. Ezek hárman, mikor látták, hogy minden ház kapuja bezárult, s az utca egészen üres, mintha csak most vennék észre, hogy már későre jár, kijelentették, hogy sürgősen haza akarnak menni; körüljárták még egyszer a falut, hogy megbizonyosodjanak, vajjon mindenki hazament-e; és valóban nem találkoztak már egy lélekkel sem és a leghalkabb neszt sem hallották. Halkan, csöndesen elhaladtak a mi kis házikónk előtt is: de éppen ez volt a legcsöndesebb valamennyi közt, hiszen nem volt benne senki. Ekkor aztán egyenesen a düledező házikóhoz mentek és jelentést tettek Griso úrnak. Ez azon nyomban széles karimájú kalapot tett a fejére, vállára viaszosvászon zárandokköpenyt kanyarított, amely kagylókkal volt teleaggatva; zárandokbotot vett a kezébe és megszólalt:

— Induljunk bátran; csöndesen; ügyeljünk a parancsra! — És megindult az élen, a többiek nyomában; hamarosan ott voltak a kis háznál, de éppen az ellenkező oldalról érkeztek, mint amerre a mi kis társaságunk távozott, hogy tervét végrehajtsa. Griso néhány lépéssel távolabb a háztól megállította a csapatot és egyedül ment előre, hogy kikémlelje; mikor látta, hogy kívülről egészen elhagyott és csöndes, odahívott két brávót s parancsot adott nekik, hogy ügyesen másszanak be a falon át az udvarba és ha bent vannak, bújjanak el az egyik sarokban a sűrű fügefafa mögött, amelyet már délelőtt megfigyelt. Mikor ezt elintézte, elkezdett csöndesen kopogtatni, azzal a szándékkal, hogy majd azt fogja mondani: «Eltévedt zárandok vagyok, szállást kérek éjszakára!» De nem válaszolt senki; erősebben kopogtatott, semmi nesz. Akkor odahívott még egy legényt, azt is beküldte az udvarba a másik kettő után, azzal a parancssal: óvatosan feszítse ki a reteszt, hogy szabad legyen a bejárat és a visszavonulás útja. Mindezt a legnagyobb óvatossággal hajtották végre és természetesen sikerrel. Most odahívta a többieket is, bevezette őket és elbujtatta valamennyit a többiek mellé; szép csöndesen behajtott a utcai kaput, belülről két-két őrszemet állított mellé és egyenesen

a földszinti ajtóhoz ment. Itt is kopogtatott és várt: ma ugyan várhatott ítéletnapig. Csöndesen, vigyázatosan fölfeszítette ezt az ajtót is, de senki sem szólalt meg odabent: «Ki az?» Semmi nesz: minden úgy ment, mint a parancsolat. Tehát előre. «Pszt», szólta oda azoknak, akik a fügefafa mögött elbújtak, aztán velük együtt behatolt a földszinti szobába, ahol aznap reggel gyalázatos módon kikunyorálta azt a darab kenyeret. Acélt, kovát, taplót, ként szedett elő zsebéből, meggyújtotta kis lámpáját, bement a belső szobába, hogy megbizonyosodjék, van-e ott valaki: senki. Visszajött, odament a lépcsőajtóhoz, nézelődött, fülelt: senki, csönd. Másik két őrszemet hagyott a földszinten s magával vitte Grignapocót. Bergamo környékéről való brávó volt ez s éppen neki való volt a feladat, hogy majd megfenyegetse, elhallgattassa és ráncbaszedje az asszonyokat, szóval csak neki volt szabad beszélnie, hadd higgye a beszédéből Agnese, hogy bergamóiak követték el a támadást. Griso ezt vette maga mellé és még két brávót, így ment föl szép lassan a lépcsőn s magában nagyokat káromkodott, valahányszor egy-egy lépcsőfok megcsikordult, mikor valamelyik brávó rálépett. Végre fönt voltak. Itt lapul a nyúl. Halkan benyomta az első szoba ajtaját; az ajtó enged, kinyílik; benéz: sötét; fülel, hogy hallja, ha valaki hortyog, szuszog vagy megmoccan odabent: semmi. Tovább; arca elé tartja a lámpát, hogy ő láthasson, de őt ne láthassák, kinyitja, az ajtót, ágyat lát: neki; az ágy szépen meg van vetve, a lepedő széle visszahajtva és a vánkoston rendben elsímítva. Vállat von, odafordul a bandához, integet nekik, hogy benéz a következő szobába is, és hogy szép lassan jöjjenek utána; belép, ugyanilyen körülményesen végigcsinál mindent: az eredmény ugyanaz.

— Mi az ördög ez? — szólal meg végre. — Valami áruló kutya megtudta a dolgot?

Most már valamennyien kevesebb óvatossággal vizsgálódnak, végigtapogatnak minden sarkot, fenekestül felforgatják az egész házat. Míg ezek idefönt így dolgoznak, az a kettő, aki őrségen áll az utcai kapuban, egyszerre csak siető léptek zaját hallja; a léptek gyorsan közelednek; azt gondolják magukban, hogy akárki jön, majd tovább megy; nyugodtan állnak, de mindenesetre figyelnek. Csakugyan, a ládbogás megáll a kapu előtt. Menico jött futva, azzal az üzenettel, amelyet Cristoforo atya küldött az asszonyoknak, hogy az Isten szerelméért azonnal szökjenek meg hazulról és meneküljenek a kolostorba, mert különben . . . mindenki tudja, hogy miért. Menico megfogja a retesz nyelét, hogy kopogtasson és érzi, hogy lötyög a kezében, nyitva van, fel van feszítve. «Hát ez mi?» — gondolja magában és ijedten benyomja a kaput; a kapu kinyílik. Menico belép, gyanakodva, egyszerre csak érzi, hogy karok ragadják meg, két fojtott hangot hall jobbról és balról, amelyek fenyegetőn ráförmednek: «Csitt, különben halálfia vagy.» Ő azonban nagyot üvölt,

mire az egyik brávó befogja a száját, a másik meg kihúzza a törét, hogy ráijessen. A fiúcska reszket, mint a nyárfalevél, már meg sem mer mukkanni; de egyszerre csak ő helyette, egészen más hangon felsikoltott a harang első kondulása és utána csak úgy záporzott a kongatás. Aki rosszban sántikál, mindig reszket, — tartja a milanói közmondás; mind a két brávónak úgy rémlett, hogy a harangkon-gásban a maga vezetéknevét, keresztnévét és csúfnevét hallja; el is engedték Menico karját, visszahúzták a kezüket, kifordították a tenyerüket, tátott szájjal egymásra bámultak és hazaszaladtak, ahol együtt volt az egész banda. Menico pedig, illa berek, nádak erek, neki egyenesen a harangtoronynak, ahol, úgy gondolta, bizonyosan talál majd valakit. Épp így megrémítette a szörnyű kongatás a többi brávót is, akik padlástól a pincéig átkutatták a házat; megzavarodnak, elvesztik a fejüket, tolonganak, mindegyik keresi a legrövidebb utat, hogy kijusson a kapun, pedig mind kipróbált ember volt, mind hozzászokott a bátor kiálláshoz; de nem tudták megállni a helyüket egy névtelen veszedelemmel szemben, amelyet csak akkor vettek észre, amikor már rájuk is szakadt. Griso erélyére volt szükség, hogy összetartsa őket, hogy a visszavonulás ne fajuljon meneküléssé. Mint a kutya, amely a disznócsordát kíséri, ide-oda futkos az elmaradozók után, az egyiket fülönfogja és visszahúzza a csordába, a másikat a pofájával kényszeríti vissza, a harmadikat megugatja, ha néha elkalandozik a sorból: így a mi zarándokunk is üstökön ragadja némelyiket, aki már a küszöbre ért és visszarántja; botjával kergeti vissza azokat, akik másfelé menekültek; rákiált az ide-oda futkosókra, akik azt sem tudják, hová igyekeznek, úgy hogy végre is sikerül valamennyit összeterelnie az udvarba.

— Gyorsan, gyorsan, pisztolyt a kézbe, ki a tört. Sorakozz! Indulás! Jól van. Hát ki nyúlhat hozzánk, ha keményen összetartunk, buták? De ha egyenkint fogdosnak össze bennünket, akkor a parasztok is elbánnak velünk. Szégyen, gyalázat! Csapat utánam!

E rövid buzdító beszéd után az élükre állt és elsőnek távozott. A házikó, mint mondtuk, a falu végén volt; Griso a faluból kivezető útra tért és a többiek rendben követték.

Bocsássuk őket útjukra és térjünk vissza kissé Agnesehez és Perpetuához, akiket ott hagytunk abban a bizonyos kis utcában. Agnese azon mesterkedett, hogy Perpetuát távoltartsa don Abbondio házától, amennyire lehetséges; egy darabig sikerült is a dolog. De Perpetuának egyszerre csak eszébe jutott, hogy a kapu nyitva maradt és minden áron vissza akart menni. Nem lehetett ellenkezni vele; Agnese, hogy ne ébresszen benne gyanút, kénytelen volt visszamenni vele együtt, de közben igyekezett tartóztatni, valahányszor észre vette, hogy megint belemelegedett füstbe ment házasságainak elbeszélésébe. Úgy tett, mintha nagyon érdekelné a dolog és hogy meg-

mutassa, mennyire figyel, vagy hogy helyes mederbe terelje a locsogását, közbe-közbeszólt: «Most értem már; persze, persze; világos; hát aztán? És maga? és ő?» Közben azonban egészen másról beszélgetett magában. — «Vajjon kijöttek-e már? Vagy még bent vannak? Mily ostobák voltunk mind a hárman, hogy nem állapodtunk meg valami jelben, amiből megtudhattam volna, hogy sikerült a dolog! Ez igazán nagy hiba volt! De most már megtörtént; már nincs más hátra, mint ezt bolondítani, ameddig csak tudom, hiszen legfeljebb csak időt vesztek vele.» — Így ki-kilépve, meg-megállva, közelebb jutottak don Abbondio házához, amelyet azonban még nem láttak, éppen az előbb említett kanyarulat miatt. Perpetua, mivel elbeszélésének éppen egyik fontos részénél tartott, nem bánta, sőt szinte észre sem vette, hogy Agnese megint megállította; de egyszerre csak meghallotta, amint a mozdulatlan levegőben, az éj roppant csendjében, fent a magasban, felharsant don Abbondio első velőtrázó sikoltása: «Segítség! Segítség!»

— Uram Isten! Mi történt? — sikoltott fel Perpetua és futásnak eredt.

— Mi történt? Mi történt? — mondta Agnese és visszahúzta a szoknyájánál fogva.

— Istenem! Nem hallotta? — kezdte újra a másik és ki akart szabadulni.

— Mi történt? Mi történt? — ismételte Agnese is és megragadta a karjánál fogva.

— Átkozott némbor! — kiáltott rá Perpetua és visszalökte, hogy megszabaduljon tőle és már rohant is visszafelé. Ekkor távolabbról, sokkal élesebben, egyszerre csak felhangzott Menico üvöltése.

— Ūristen! — sikoltott fel most Agnese is és rohant a másik után. Alighogy nekieredtek, megkondult a harang; egy kondulás, kettő, három, aztán a többi: ez megsarkantyúzta volna őket, ha szükségük lett volna ilyesmire. Perpetua egy pillanattal előbb ért oda, mint a másik; mikor éppen be akarta lökni a kaput, a kaput belülről kinyitották és felbukkant a küszöbön Tonio, Gervaso, Renzo, Lucia, akik végre megtalálták a lépcsőt és rohanvást ugrándoztak lefelé; mikor pedig meghallották az irtózatos harangkongást, eszeveszetten rohantak, hogy mentsek a bőrüket.

— Mi történt? Mi történt? — kérdezte Perpetua lihegve a két testvértől, akik rekedt üvöltéssel válaszoltak és tovább rohantak.

— Hát maguk! Mi az? Mit keresnek itt? — kérdezte aztán a másik pártól, mikor rájuk ismert. De ezek is elrohantak, felelet nélkül. Perpetua, hogy oda siessen, ahol legnagyobb a szükség, többet nem kérdezősködött, gyorsan belépett a folyosóra és amennyire a sötétben tudott, máris rohant a lépcső felé.

A jegyesek, akik továbbra is jegyesek maradtak, most találkoztak Agnesevel, aki egészen kimerülten érkezett oda.

— Ó, hát itt vannak, — szólalt meg és minduntalan elfulladt a hangja. — Hogyan történt? Mi ez a kongatás? Mintha hallottam volna...

— Haza, haza, — mondta Renzo — még mielőtt összecsdülnek az emberek. — És megindultak; de ebben a pillanatban futva odaérkezett Menico. Felismerte, megállította őket és még mindig remegve, már-már elhaló hangon rájuk szólt:

— Hova mennek? Vissza, vissza! Errefelé, a kolostorba!

— Te vagy az, aki...? — kezdte Agnese.

— Mi történt, hé? — kérdezte Renzo. Lucia egészen elernyedten hallgatott és reszketett.

— Ördögök járnak a házban, — kezdte újra Menico lihegve. — Tulajdon szememmel láttam őket, meg akartak gyilkolni; azt mondta Cristoforo atya és magának is, Renzo, azt üzeni, hogy jöjjenek azonnal; és aztán én magam láttam őket; hála Istennek, hogy valamennyiüket itt találom! Majd aztán mindent elmondok, ha kijutottunk.

Renzo, aki a legnyugodtabb volt köztük, úgy gondolta, hogy erre vagy arra mindenképpen menni kell, mielőtt még az emberek összecsdülnek; és hogy a legbiztosabb lesz azt tenni, amit Menico tanácsol, vagyis inkább parancsol, a rémült ember makacsságával. Azután majd, ha már úton vannak és kívül jutottak a veszélyen, bővebb magyarázatot lehet kérni a fiútól.

— Menj előre — mondta neki. — Menjünk vele — szólt oda az asszonyoknak.

Megfordultak és sietve indultak a templom felé, átvágtak a téren, ahol Isten különös kegyelméből még egy lélek sem volt; befordultak a kis utcába, a templom és don Abbondio háza között, s az első nyíláson, amelyet egy sövényen felfedeztek, be és aztán neki a mezőnek.

Még talán ötven lépésnyire sem jutottak, amikor a tömeg máris gyülekezett a piacon és percről-percre nőtt. Egymásra néztek; mind-egyik szeretett volna kérdezni valamit, de egyik sem tudott volna felelni. Akik legelőször kérdeztek, odarohantak a templom ajtajához: be volt zárva. Oda szaladtak kívülről a harangtoronyhoz, az egyik ember bedugta az ábrázatját egy kis ablakformájú lyukon és bekiáltott:

— Mi a csuda van itt?

Mikor Ambrogio meghallotta az ismert hangot, eleresztette a kötelet; s mikor a zűrzavaros hangokról megbizonyosodott, hogy rengeteg nép csődült össze, kiszólt:

— Megyek már, nyitom.

Sebtiben magára kapkodta ama bizonyos ruhadarabot, amelyet a hóna alatt cipelt, belülről a templom kapujához került és kinyitotta.

— Mi ez a rettentő zenebona? Mi ez? Hol van? Ki az?

— Hogy ki az? — kérdezte Ambrogio, aki egyik kezét még a kapu szárnyán tartotta, a másikkal pedig fogta azt a bizonyos ruhadarabot, amelyet csak siettében kapkodott magára. — Hogyhogy, hát nem tudják? Betörték a plébános úr házába. Bátorság, emberek, segítség!

Mind a plébánia felé fordultak, tömegestül odatódultak, föl-néztek, füleltek: néma csend. Mások a kapuhoz szaladtak: be volt zárva és úgy látszott, hogy senki sem nyúlt hozzá. Ezek is föltekintettek, egyetlen ablak sem volt nyitva, mukkanás sem hallatszott.

— Van-e valaki odabent? Hahó, hahó! Plébános úr! Plébános úr!

Don Abbondio, amint észrevette, hogy a betolakodók elmenekültek, visszahúzódott az ablaktól és újra becsukta. Ebben a pillanatban éppen halkan dorgálgatta Perpetuát, hogy a legnagyobb bajban magára hagyta; mikor a tömeg ordítását meghallotta, kénytelen volt megint az ablakhoz lépni és mikor látta, hogy annyi segítség jött, már meg is bánta, hogy segítségért kiabált.

— Mi történt? Bántották? Kik azok? Hol vannak? — kiáltottak fel egyszerre ötvenen is.

— Már nincs itt senki; köszönöm szépen; csak menjenek haza.

— De hát ki volt? Merre mentek? Mi történt?

— Bitangok, éjszakai csavargók, de már elszaladtak; menjenek haza; nincs már semmi baj. Majd máskor, emberek. Köszönöm szépen a jóságukat.

És ezzel visszahúzódott és becsukta az ablakot. Erre egyesek elkezdtek zúgolódni, mások csúfolódni, mások megint káromkodni; némelyek vállat vontak és eltávoztak; ebben a pillanatban lihegve odaérkezett egy ember; izgalmaiban alig tudta kinyögni a szavakat. Ez ott lakott Luciáékkal szemben az egyik házban és mikor a nagy zenebonára odament az ablakához, látta az udvarban a fejvesztett brávók kapkodását és látta, amikor Griso éppen abban fáradozott, hogy összeszedje őket. Mikor magához tért, végre megszólalt:

— Mit csinálnak itt, emberek? Nem itt van az ördög. Odalent van az utca végében, Agnese Mondella házában: fegyveres emberek, éppen bent vannak, azt hiszem, meg akarnak gyilkolni egy zarándokot; meglehet, hogy maga az ördög van ott.

— Micsoda? Micsoda? Micsoda?

És ezzel zajos tanácskozás kezdődött.

— Oda kell menni. — Hadd lássuk, mi van ott? — Hányan vannak? — Hányan vagyunk mi? — Kik azok? — Hol a bíró, hol a bíró?

— Itt vagyok, — felelt a bíró a tömeg közepéből — itt vagyok, de segítsetek nekem, hallgassatok rám. Gyorsan, gyorsan, hol a sekrestyés? Félreverní a harangot! Gyorsan, gyorsan! Valaki szaladjon Leccóba segítségért; ide mellém mindnyájan . . .

Egyesek mellé sietnek, mások átfurakodnak az emberek közt és elinalnak; a legnagyobb volt a zűrzavar, amikor megint egy ember érkezett, aki látta elsietni a rablókat és elkiáltotta magát:

— Szaladjanak emberek! Tolvajok, vagy rablók! Megszöknek egy zarándokkal; már kívül járnak a falun! Utánuk! Utánuk!

Erre a híre a tömeg meg sem várta a bíró parancsát, egyszerre megmozdult és előzönlötte az utcát; amint a csapat lépésről-lépésre haladt, egyik-másik azok közül, akik az élen jártak, meglassították lépteit, hátramaradt és besorakozott a csapat közepébe; a hátrább lévők előre furakodtak; a rendetlen csapat végre elérkezett a mondott helyre. Még világosan láthatók voltak a betörés nyomai: a kapu tárva-nyitva, a retesz lefeszítve, de a betörők eltűntek. Beléptek az udvarba, bementek a földszinti szobába: itt is tárva-nyitva és fölfeszítve minden; kiabáltak: «Agnese, Lucia! Hé zarándok! Hol van a zarándok? Stefano bizonyosan csak álmodta a zarándokat. Nem, nem, Carlandrea is látta, hé, zarándok! Agnese! Lucia!» — Semmi felelet. — «Elhurcolták őket, bizonyosan elhurcolták őket.»

Ekkor akadtak néhányan, akik harsány hangon javasolták, hogy vegyék üldözőbe a rablókat; hiszen ez gyalázat; szégyene volna a falunak, ha minden bitang kényére-kedvére csak úgy idejöhetne és elhurcolhatná a nőket, mint a kánya a kiscsirkéket az őrizetlen szérúról. Most megint tanácskozás kezdődött és még zajosabb az előbbinél; de valaki (sohasem derült ki, hogy ki volt) azt a hírt dobta bele a tömegbe, hogy Agnese és Lucia elbújt az egyik házban. A hír villámgyorsan terjedt, mindenki elhitte; most már szó sem volt a rablók üldözéséről; a csapat elszéledt, kiki hazament. Csupa sutogás, zsi bongás volt a falu; ajtókon kopogtattak, ajtók nyíltak, mécsesek villantak fel és tűntek el, az ablakokból asszonyok kérdezősködtek, az utcáról feleltek nekik. Mikor végre kiürült és elcsendesedett az utca, a locsogás bent a házakban folytatódott, aztán elhallgatott, mikor rájött az emberekre az ásitkozás, hogy aztán reggel minden újra kezdődjék. Másnap is csak így volt; legfeljebb annyi történt, hogy aznap délelőtt a bíró, miközben odakint dolgozott a földjén és tenyerébe támasztotta az állát, könyökét pedig az ásójára, amelyet félig belevágott a földbe s egyik lábával a keresztvasára lépett, ott állt, mondom és elmélkedett az elmúlt éjszaka rejtelsein és azon a fogas kérdésen, hogy mit is kellene tennie, mit is illenék tennie, mikor egyszerre csak látta, hogy két jól megtermett ember közeledik felé; vállig érő dús hajat viseltek, mint a legrégibb frank királyok és egyébként feltűnően hasonlítottak arra a két emberre,

akik öt nappal ezelőtt megállították sétája közben don Abbondiót, ha ugyan nem ugyanazok voltak. Ezek még az akkorinál is kevesebb udvariassággal felszólították a bírót, hogy a világ minden kincséért se merjen vallomást tenni a történekről a polgármester előtt, semmi-
esetre se mondja meg az igazat, csak akkor beszéljen, ha kérdezik, ne fecsegen, ne szítsa a parasztok pletykáit, ha ugyan kedves az élete!

A menekülők jó darabot nyargalvást haladtak, szótlanul, csak néha-néha fordult meg egyik-másik, hogy hátra nézzen, nincs-e valaki a nyomukban; valamennyiüket összetörte már a fárastó rohanás, a szívdobogás, a bizonytalan helyzet, a kudarcon érzett fájdalom és a névtelen nyugtalankodás az új és ismeretlen veszedelem miatt. És még inkább nyugtalanította őket az a folytonos harangkongatás, amely egyre halkult és gyengült ugyan, amint távolodtak, mégis úgy rémlett nekik, hogy annál gyászosabban és baljóslatúbban hangzik. Végül megszűnt a kongatás. A menekülők ebben a pillanatban kint voltak az elhagyatott mezőn, és mivel lehelletnyi neszt sem hallottak, meggyorsították lépteiket; legelsőnek Agnese emberelte meg magát és megtörte a csendet; megkérdezte Renzótól, hogyan is történt a dolog, megkérdezte Menicótól, mi volt az az ördög a házukban. Renzo röviden elmesélte a szomorú esetet és ekkor mindhárman a fiúcskához fordultak, aki újra és még határozottabban elmondta Cristoforo atya üzenetét s elmesélte mindazt, amit a tulajdon szemével látott és átélt s ami, sajnos, hitelesítette az üzenetet. Hallgatói többet értettek szavaiból, mint amennyit Menico el tudott mondani; s erre a felfedezésre úgy érezték, hogy megboronganak; egyszerre mindhárman megálltak és rémülten összenéztek; és mintha összeheszléltek volna, egyszerre mind a hárman rátették kezüket a fiúcska fejére és vállaira, mintha símogatni akarnák, mintha némán meg akarnák köszönni neki, hogy őrzőangyaluk volt, mintha meg akarnák mutatni neki, mennyire sajnálják, hogy az ő megmentésükért annyi félelmet állt ki és annyi kockázatot vállalt, és mintha bocsánatot akartak volna kérni tőle.

— Most menj haza, hogy a tied ne aggódjanak tovább miattad,
— szolt oda Agnese és ebben a pillanatban eszébe jutott, hogy két fényes hatost ígért neki; kivett a zsebéből négy darabot és ezekkel a szavakkal adta át neki:

— Jól van; imádkozzál az Istenhez, hogy mielőbb viszont-lássuk egymást és akkor majd...

Renzo is adott neki egy vadonatúj ezüstlírát és lelkére kötötte, hogy egy szót se szóljon Cristoforo atya üzenetéről; Lucia megint megsímogatta és bánatos hangon elköszönt tőle; a fiúcska meghatottan elbúcsúzott valamennyiüktől és megindult visszafelé. Azok pedig gondolataikba merülve folytatták útjukat; elől a nők, Renzo mö-

göttük, mint valami testőr. Lucia anyja karjába kapaszkodott és szelíden és ügyesen elhárította Renzót, ha az úttalan út egyes járhatatlan szakaszain felajánlta támogatását; szégyenkezett, hogy ebben a zűrzavarban túlságosan sokat volt együtt kettesben a fiatal-emberrel, még hozzá bizalmasan, mivel már csak néhány perc választotta el attól, hogy a felesége legyen. Most, mikor fájdalmasan szétfoszlott ez az ábrándja, megbánta, hogy így elvetette a sulykot, és bár sok más oka is volt arra, hogy reszkessen, még szégyenében is reszketett; de az ő szégyenének nem a gyászos büntudat volt az oka, mert ez a szégyen öntudatlan volt, olyan, mint a gyermek félelme, aki fél a sötétben, bár nem tudja, mitől.

— Hát a ház? — kérdezte egyszerre Agnese. De bármily fontos volt is a kérdés, senki sem felelt rá, mert senki sem tudott volna kielégítő feleletet adni. Némán folytatták útjukat és kisvártatva végre kijutottak a kolostortemplom előtti térre.

Renzo odament a kapuhoz és óvatosan benyomta. A kapu csakugyan kinyílt, a holdfény beáradt a nyílásán és megvilágította Cristoforo atya sápadt arcát és ezüstös szakállát; ott állt és már várta őket. Mikor látta, hogy senki sem hiányzik, előbb ennyit mondott:

— Áldott legyen az Úristen! — és intett, hogy lépjenek be. Mellette még egy kapucinus állt; ez a sekrestyés testvér volt, akit szépszóval és józan érvekkel rávett Cristoforo, hogy vele virrasszon és hagyja nyitva a kaput, álljon őrt vele együtt, hogy együtt fogadják a szegény menekülőket; s valóban, Cristoforo atya tekintélyére és életszentségére volt szükség, hogy a laikus testvér elvállalja ezt a kényelmetlen, veszedelmes és szabályellenes szívességet. Mikor beléptek, Cristoforo atya megint szép csendesen becsukta a kaput. Ekkor azonban a sekrestyés már nem bírta tovább türtőztetni magát, félrehívta Cristoforo atyát és a fülébe súgta: «De atyám, atyám! éjjel... a templomban... nőket... bezárkózni... a szabályzat... de atyám!» És a fejét csóválta. Miközben nagynehezen kinyögte ezeket a szavakat, Cristoforo atya ezt gondolta magában: «Lám, lám, ha üldözött brávó volna, fra Fazio egy cseppet sem akadémikuskodnék; de mert csak egy ártatlan leányka, aki megszökött az oroszlán karmából...» — Omnia munda mundis (A tisztáknak minden tiszta) — mondta aztán hangosan és odafordult fra Faziohoz, mert hirtelen nem jutott eszébe, hogy ez nem tud latinul. De éppen ez a feledékenysége tette meg a hatást. Ha Cristoforo atya nekiállt volna józan érvekkel megmagyarázni a dolgot, fra Fazio éppen annyi józan érvet tudott volna szembeszegezni vele; és Isten tudja, mikor és hogyan végződött volna a dolog. De mikor meghallotta ezeket a rejtelmes értelemről súlyos szavakat, amelyeket ily határozottan ejtett ki az atya, úgy érezte, hogy ezek foglalják

magukban valamennyi kétségének a megoldását. Megnyugodott hát és csak ennyit mondott:

— Hát jó! Kegyed jobban tudja nálam.

— Ebben csakugyan megbízhat — felelte rá Cristoforo atya; és az oltár előtt égő mécses bizonytalan derengésében odalépett a menekültekhez, akik tanácstalanul várakoztak rá s így szólt hozzájuk:

— Gyermekeim, adjanak hálát az Úrnak, hogy megmentette magukat a nagy veszedelemből. Ebben a pillanatban talán... — és tövéről hegyére elkezdte elmagyarázni nekik mindazt, aminek csak a lényegét üzente meg kis küldöncével: mivel nem is sejtette, hogy ők már sokkal többet tudnak nála és azt hitte, hogy Menico otthon találta őket a házukban, mielőtt még a brávók megérkeztek volna. Senki sem világosította fel tévedéséről, még Lucia sem, aki titokban mégis lelkiismeretfurdalást érzett, hogy elhallgat valamit e jó ember előtt; de hát ez már a zűrzavarok és köntörfalazások éjszakája volt.

— Ezek után — folytatta a barát — maguk is láthatják, fiacskáim, hogy ezen a földön nincsenek biztonságban. Pedig a maguk földje ez; itt születtek; nem bántottak senkit; de Isten így akarja. Megpróbáltatás ez, fiacskáim: viseljék el béketűrőssel, bizakodással, gyűlölködés nélkül és bizonyosra vehetik, hogy egy napon elnyerik majd jutalmukat mindazért, ami itt most történik. Én gondoskodtam maguknak menedékhelyről ezekre az első napokra. Remélem, nemsokára bátran visszatérhetnek otthonukba; az isteni gondviselés bizonnyal jóra fordítja minden dolgukat; én pedig igyekezni fogok méltónak mutatkozni arra a kegyelemre, amellyel elárasztott engem, mikor eszközül választott, hogy segítsem magukat, az ő kedves szegényeit, ebben az üldöztetésben. Maguk — folytatta aztán és a két nőhöz fordult — letelepednek majd ***-ban. Ott meglehetősen távol lesznek minden veszedelemtől, egyúttal pedig meglehetősen közel lesznek a falujukhoz is. Menjenek el a kolostorunkba, hívassák ki a gvárdián atyát, adják át neki ezt a levelet: valóságos második Cristoforo atyát ismernek meg benne. Neked pedig, kedves Renzóm, egyelőre neked is el kell bújni a mások és a magad dühe elől. Vidd el ezt a levelet Bonaventura da Lodi atyának, a milánói keleti kapu melletti kolostorunkba. Ő valóságos atyád lesz, majd útba igazít s munkát is talál neked, mindaddig, amíg nyugodtan vissza nem térhetsz ide. Menjetelek le a tó partjára, ott, ahol a Bione beléje ömlik. Kis hegyipatak ez, egészen közel Pescarenicóhoz. Ott láttok majd egy kikötött csónakot; szóljatok a csónakosnak, az majd megkérdi, hogy kinek lesz, feleljetek csak annyit, hogy Szent Ferencnek. A csónakos felvesz benneteket, átvisz a tulsó partra, ott már kocsai vár rátok, amely egyenesen ***-ba visz benneteket.

Aki felvetné a kérdést, hogy Cristoforo atyának hogyan állhattott rendelkezésére ilyen gyorsan ennyiféle közlekedési eszköz vizen és szárazon, az nyomban elárulná, hogy nem tudja, milyen hatalom volt egy szentség hírében álló kapucinus atya.

Most már csak a házak őrzéséről kellett gondoskodni. Cristoforo atya átvette a kulcsokat és vállalkozott rá, hogy átadja majd azoknak, akiket Renzo és Agnese megnevez. Agnese kivette zsebéből a kulcsát, nagyot sóhajtott, mert eszébe jutott, hogy ebben a pillanatban a háza tárva-nyitva, hogy benne járt az ördög és ki tudja, maradt-e még benne őriznivaló.

— Mielőtt elmennének — szólalt meg Cristoforo atya — imádkozzunk valamennyien az Istenhez, hogy maradjon velük ezen az úton és mindörökre; és mindenekfelett adjon mindnyájuknak erőt és adjon szeretetet, hogy megnyugodjanak az ő akarátában. — Ezzel letérdelt a templom közepén és vele együtt valamennyien letérdeltek. Miután néhány percig némán imádkoztak, az atya halkán, de érthetőn a következő szavakat suttogetta:

— Könyörgünk hozzád azért a szerencsétlen emberért is, aki ide juttatott bennünket. Méltatlanok volnánk irgalmadra, ha nem könyörögnénk szívből érte is: hiszen oly nagy szüksége van rá! Nekünk ebben a megpróbáltatásban megvan az a vigasztalásunk, hogy azt az utat járjuk, amelyre Te irányítottál bennünket; felajánlhatjuk Neked a mi szenvedéseinket és javunkra válnak. De ő!... ő a Te ellenséged! Ó, a szerencsétlen! Szembeszáll Veled! Könyörülj rajta, Uram, illesd meg szívét, tedd barátoddá és add meg neki mindazt a jót, amit mi magunknak kívánhatunk.

Aztán felállt és gyorsan ennyit mondott:

— Nos, gyermekeim, nincs vesztegetni való időnk; Isten őrizzen benneteket, angyala kísérjen benneteket: induljatok.

Miközben elindultak, néma meghatottsággal, ami szavak nélkül is meglátszott rajtuk, Cristoforo atya megindult hangon hozzátette még:

— A szívem azt súgja, hogy nemsokára viszontlátjuk egymást.

Valóban, a szív, ha hallgatunk rá, mindig tud valamit mondani nekünk a jövődőről. De mit tud a szív? Éppen csak valami keveset abból, ami már megtörtént.

Cristoforo atya meg sem várta feleletüket, megindult a sekrestye felé; az utasok kimentek a templomból, fra Fazio bezárta a kaput és elbúcsúzott tőlük, maga is elérzékenyült hangon. Azok pedig szép csendesen leértek a partra a jelzett irányban; ott látták a csónakot; miután néhány szót váltottak a csónakossal, beszálltak. A csónakos egyik evezőjét nekifeszítette a partnak és eltaszította a csónakot; aztán felkapta a másik evezőt is; két karral evezett és nekivágott a tónak a tulsó part irányában. Szellő sem rezdült;

a tó felszíne síma és nyugodt volt, szinte mozdulatlannak hihette volna az ember, ha nem remegett és hintázott volna rajta a magasan járó hold visszatükröződő fénye. Csak az elhaló és lassú hullámverést lehetett hallani, amint megtört a kavicsos parton ; a távoli morajt, amint a víz szétporlott a híd pillérein ; és a két evező ütemes csapkodását, amint a tó azürkék felszínét hasították, néha víztől csepegve kiemelkedtek, aztán megint belemerültek a vízbe. A csónak barázdát hasított a vízen, amely nyomában összezárukt és ez a tarajos sáv egyre jobban távolodott a parttól. Az utasok némán hátrafordultak és a hegyeket nézték, a tájat, amelyet a hold megvilágított s amelyet imitt-amott sötét árnyékok tarkáltak. Világosan látták a falvakat, a házakat, a kunyhókat ; don Rodrigo palotáját lapos tornyával, ahogy magasan fölébük tornyosult a hegyfok tövében összezsúfolt házaeskáknak ; olyan volt, mint valami rablóvezér, aki ott áll a sötétben s miközben a bandája alszik, ő virraszt és valami gazságon töri a fejét. Lucia, amint megpillantotta, összeborzongott ; szeme végigsiklott a lejtőn, le egészen a falujáig ; mereven nézte a faluvégét, felfedezte a házukat, felfedezte az udvar fala mögül kiemelkedő fügefa dús lombjait, felfedezte szobája ablakát ; és ahogy ott ült a csónak fenekén, rákönyökölt a peremére s karjára fektette fejét, mintha aludnék, pedig titokban sírdogált.

Isten veletek, vízből felszökkenő, égbe nyúló hegyek ; Isten veletek változatos csúcsok, jó ismerősei annak, aki közöttetek nőtt fel ; ti megmaradtok a lelkében éppen úgy, mint kedveseinek arca ; Isten veletek, hegyipatakok, amelyeknek úgy ismeri a zúgását, mint családtagjai hangját ; Isten veletek, legelő birkanyájak módjára szétszórt fehérlo nyári lakok a lejtőkön, Isten veletek ! Milyen szomorú az útja annak, aki közöttetek nőtt fel és most eltávozik innen ! Ilyen pillanatban még a gazdagságról szőtt álmok is elcsúfulnak annak a képzeletében, aki önként távozik innen, mert az a remény csalogatja, hogy máshol vagyont szerez ; csodálkozik, hogy el tudta határozni magát erre és szívesen visszafordulna, ha nem gondolna arra, hogy egykor majd dúsgazdagon fog visszatérni. A szeme minél messzebb kalandozik a síkon, annál kedvetlenebbül és fáradtabban húzódik vissza ettől a végtelen egyformaságtól ; a levegőt nyomasztónak és halottnak érzi ; szomorún és fásultan jár-kei a zajos városokban ; az egymás mellé sorakozó házak, az egymásba torkolló utcák, úgy érzi, fullasztják ; s az épületek előtt, amelyeket az idegenek megcsodálnak, nyughatatlan vággyal gondol egy darabka földre, egy kunyhóra, amelyet már régóta kiszemelt magának és amelyet bizonyosan meg fog venni, ha majd gazdagon visszatér hegyei közé.

Hát még az, akit sohasem hajtott innen másfelé még csak röpke vágy sem ; aki egész jövőjét ide építette e hegyek közé, s akit egy

kegyetlen hatalom messze üzött innét! Aki az elválással egyszerre elszakad legdrágább hagyományaitól is, egyszerre elveszíti legkedvesebb reményeit, mikor itt hagyja ezeket a helyeket, hogy ismeretlen emberekhez induljon, akiket sohasem kívánt megismerni s még csak elképzelni sem tudja, mikor jön el a pillanat, hogy visszatérhet! Isten veled, szülői ház, ahol annyit üldögélt és közben valami titkos sugallatra megtanulta megkülönböztetni a többi lépés zajától ama rejtelmes félelemmel várt lépés zaját. Isten veled, te másik, egyelőre még idegen ház, amelyet elmenőben annyiszor megnézett pirulva; amelyben, mint elképzelte, nyugodtan fog majd élni örökre, mint feleség; Isten veled templom, ahol annyiszor felderült a lelke, ahol annyiszor énekelte Isten dicséretét; ahol kihirdették, ahol esküvőre készült, ahol szívének titkos vágyát ünnepélyesen meg kellett volna áldani, Isten veled! Aki ennyi gyönyörűséggel áldott meg bennünket, mindenütt jelen van; és sohasem zavarja meg gyermekeinek örömét, legfeljebb azért, hogy állandóbb és nagyobb örömet készítsen nekik.

Ilyenfélék, ha nem is egészen ilyenek voltak Lucia gondolatai és majdnem ugyanezek a gondolatok foglalkoztatták a másik két utast is, azalatt, amíg a csónak szép lassan közeledett az Adda jobb partjához.

KILENCEDIK FEJEZET.

Mikor a csónak a parthoz ütődött, Lucia felrezzent; titokban fölszárította könnyeit, fölkapta fejét, mintha most ébredne. Renzo szállt ki elsőnek és kezét nyújtotta Agnesének; ez is kiszállt és leányának nyújtotta kezét; mindhárman szomorúan megköszönték a csónakosnak a fáradságát.

— Miért? — kérdezte ez; — azért élünk a földön, hogy segítsük egymást — és szinte ijedten kapta vissza a kezét, mintha legalább is lopásra biztatták volna, mikor Renzo markába akart nyomni valamit a zsebében levő pénzből, amit azért vett magához az este, hogy bőkezűn megajándékozza don Abbondiót, miután kénytelen-kelletlen összeadta őket. Már ott várt a kocsi; a kocsis köszöntötte a három jövevényt, betessékelte őket, odafütyentett a lónak, megcsettintette ostorát és elindult.

A mi krónikásunk nem írja le ezt az éjjeli utat, és elhallgatja a helység nevét is, ahová Cristoforo atya irányította a két nőt; sőt kereken kijelenti, hogy nem is akarja megmondani. A történet folytatásából majd kiderül ennek a titkolódzásnak az oka. Amit Lucia átélt ezen a helyen, az összefüggésben van egy bizonyos személyiség sötét cselekvényeivel, aki olyan család tagja volt, amely a krónika írása idején, úgy látszik, nagyon hatalmas volt. A krónikás,

hogy megmagyarázza az illető személyiség furcsa viselkedését ebben az esetben, kénytelen volt legalább röviden elmondani addigi életét s a krónika olvasója azt is megtudhatja, hogy a családnak mi volt ebben a szerepe. De mindazt, amit a derék krónikás óvatossága eltitkolt előttünk, mi szorgalmas kutatással megtaláltuk máshol. Egy milanói történétíró, aki kénytelen volt megemlíteni ugyanazt a személyt, nem nevezi meg ugyan sem őt, sem a helységet; de erről az utóbbiról azt mondja, hogy régi nemesi település volt és tulajdonképpen város, csak éppen nem nevezték városnak; máshol azt mondja, hogy keresztül folyik rajta a Lambro; ismét máshol, hogy főesperesi székhely. Ezeknek az adatoknak összevetéséből határozottan arra következtetünk, hogy ez a helység Monza volt. Meglehet, hogy a tudományos következtetések óriási kincsesházában van talán ennél szellemesebb is, de nem hinném, hogy volna bizonyosabb. Alapos adatok alapján megmondhatnók a család nevét is; de ámbár már jó ideje kihalt, jobbnak látjuk elhallgatni, nehogy esetleg halottakat bántsunk meg, meg azért is, hogy hagyjunk még valami kutatnivalót a tudósoknak is.

Utasaink tehát megérkeztek Monzába, nem sokkal napkelte után; a kocsis behajtatott egy fogadóba és mivel jól ismerte a helyet és a gazdát is, szobát nyitvatott nekik és oda is kísérte őket. Renzo sűrű hálálkodások közben megpróbált valami pénzt adni neki; de ez, éppen úgy, mint a csónakos, egészen más, távolabbi és bőségesebb jutalomra várt; visszakapta a kezét ő is és szinte elszaladt; kisértet hogy ellássa lovát.

Olyan este után, amilyent leírtunk és olyan éjszaka után, amelyet, mint mindenki elképzelheti, ilyen gyöttrő gondolatokkal töltöttek el és szüntelen aggodalomban, hogy valami váratlan csapás éri őket, a késő őszi hideg szélben, miközben kényelmetlen kocsi agyonrázta őket, úgy hogy kíméletlenül felébresztett mindenkit, amikor elbóbiskolt, — mindhárman szinte valószínűtlennek tartották, hogy itt ülnek a mozdulatlan padon, ebben az egyszerű szobában. Megreggéltek, már amennyire az inséges idő s a bizonytalan jövő szükségleteihez képest szűkös anyagi eszközeik és gyenge étvágyuk megengedte. Mind a hármuknak eszébe jutott az a lakoma, amelyet két nappal ezelőtt szerettek volna megtartani; mind a hárman nagyot sóhajtottak. Renzo szeretett volna legalább ezen az egy napon estig itt maradni, megnézni, hogy a két nő hová kerül és az első órákban segítségükre lenni; de Cristoforo atya lelkükre kötötte a nőknek, hogy azonnal küldjék útjára a fiatalembert. Tehát elmondták neki Cristoforo atya meghagyását és száz meg száz egyéb érvet is felhoztak: hogy az emberek pletykálkodni fognak; hogy minél később válnak el, annál fájdalmasabb lesz; hogy ő hamarosan hírt adhat magáról és hírt hallhat róluk: annyira, hogy végre elszánta magát

az indulásra. Amennyire lehetett, megállapodtak abban, hogyan találkoznak újra, még pedig a lehető leghamarább. Lucia nem is titkolta könnyeit; Renzo csak nagynehezen tudta visszafojtani sírását, sokáig és melegen rázta Agnese kezét, elfúló hangon suttogetta: «A viszontlátásra» — és elment.

Az asszonyok meglehetősen tanácstalanul álltak volna ott, ha nem lett volna velük a derék kocsis, akinek parancsa volt, hogy vezesse el őket a kapucinus kolostorba és akármire van szükségük, legyen segítségükre. Tehát megindultak vele a kolostor felé; mint mindenki tudja, a kolostor alig néhány lépésre van Monzától. Oda-léptek a kapuhoz, vezetőjük megrántotta a csengőt és kihívatta a gvardián atyát; ez kisvártatva kijött és a küszöbön átvette a levelet.

— Ó! Fra Cristoforo! — kiáltott fel, mikor megismerte az írást. Hanglejtése és arcvonásai nyilván elárulták, hogy egy nagyon jó barátjának nevét mondta ki. El kell mondanunk, hogy a derék Cristoforo atya ebben a levélben nagyon melegen ajánlta jó indulatába a két nőt, és nagyon érzelmesen mondta el történetüket, mert a gvardián minduntalan meghökkent, méltatlankodott, föl-fölnézett az írásból s némi részvéttel és érdeklődéssel nézte a két nőt. Mikor befejezte az olvasást, egy darabig elgondolkozott, aztán megszólalt:

— Nincs más, csak a méltóságos asszony; ha a méltóságos asszony hajlandó volna magára vállalni ezt a terhet...

Aztán félrehívta Agnesét a kolostor előtti térre s néhány kérdést intézett hozzá; Agnese megadta a felvilágosításokat. Aztán visszatért Luciához és mindkét nőhöz így szólt:

— Jó asszonyok, én mindent megpróbálok és remélem, hogy nagyon biztos menedéket tudok szerezni maguknak, nagyon tisztes menedéket, addig is, amíg Isten nem gondoskodik magukról jobban. Hajlandók-e velem jönni?

Az asszonyok tisztelettel igent mondtak és a barát újra megszólalt:

— Hát jó, akkor mindjárt elvezetem magukat a méltóságos asszony monostorába. De maradjanak el néhány lépésnyire mögöttem, mert az emberek szívesen rágalmaznak meg bennünket. Az Isten tudja, miféle aljas pletykákat terjesztenének, ha a gvardián atyát egy csinos, fiatal lány... akarom mondani nők társaságában látnák az utcán.

Ezzel előre ment. Lucia elpirult, a kocsis elmosolyodott és Agnesere nézett, aki maga sem tudta visszatartani mosolygását; s mind a hárman megindultak, úgy ahogy a barát utasította őket; tíz lépésnyire mögöttem mentek. Ekkor az asszonyok megkérdezték a kocsistól azt, amit nem mertek megkérdezni a gvardián atyától, hogy tudniillik ki a méltóságos asszony?

— A méltóságos asszony, — magyarázta a kocsis — apáca;

de nem olyan apáca, mint a többi. Nem, mintha apátnő volna, vagy főnökasszony; sőt úgy mondják, hogy egyike a legfiatalabbaknak; de a családja ősrégi; az ősei előkelő emberek voltak, Spanyolországból jöttek ide, ahonnan a mi mostani uraink is származnak, és éppen azért hívják méltóságos asszonynak, hogy ezzel is kifejezzék, milyen előkelő hölgy; az egész környék így nevezi, mert azt mondják, hogy ebben a monostorban sohasem volt még ilyen előkelő személy; a családja odalent Milanóban mostanában nagyon tekintélyes és azok közé tartozik, amelyeknek mindig igazuk van; s itt Monzában még inkább, mert az apja, ámbár nem lakik itt, az első ember az egész környéken; úgy hogy kényére-kedvére tehet mindent a monostorban, amit akar; és a világi emberek is nagy tisztelettel környékezik; és ha valamit magára vállal, azt sikerül is keresztülvinnie; s éppen ezért, ha ennek a derék szerzetesnek sikerül rávenni őt, hogy pártfogásába vegye magukat, mondhatom, hogy nagyobb biztonságban lesznek, mint akár az oltáron.

A gvárdián, — mikor a városka kapujához ért, amelyet kétoldalt egy félig rombadőlt, ódon torony, másfelől pedig valami bástyamaradvány támogatott, mely bizony már maga is roskadozott, úgy hogy olvasóinknak a fele talán még emlékezhetik rá, hogy ép-ségben is látta — a gvárdián, mondom, megállt és hátrafordult, vajjon követik-e a többiek; aztán elindult és a monostornak tartott; mikor odaért, megint megállt a kapuban és bevárta a kis csapatot. Megkérte a kocsist, hogy néhány óra mulva jöjjön vissza hozzá a válaszáért; ez meg is ígérte s elköszönt a nőktől, akik elhalmozták hálálkodásukkal és üzenetekkel Cristoforo atya számára. A gvárdián betessékelte az anyát és a lányát a monostor első udvarába és bevezette őket a kulcsárnő lakásába; aztán egyedül indult el kihallgatást kérni. Kisvártatva sugárzó arccal újra megjelent és magával hívta a nőket is: éppen ideje volt, mert a lány és az anyja már alig tudtak eléggé szabadkozni a kulcsárnő tolazkodó kérdezősködéseitől. Miközben a második udvaron áthaladtak, egy-két utasítást adott a nőknek, hogyan viselkedjenek a méltóságos asszony előtt.

— Jóindulattal van maguk iránt, — mondta — és annyi jót tehet maguknak, amennyit csak akar. Legyenek alázatosak és tisztelettudók, feleljenek őszintén, ha kegyesen kérdez valamit, ha pedig nem kérdez semmit, hagyják, hogy én beszéljek.

Beléptek egy földszinti szobába, amelyből a fogadóterem nyílt; mielőtt beléptek volna, a gvárdián rámutatott az ajtóra és halkán odaszólt az asszonyoknak: «Idebent van», — mintha csak újra eszükbe akarná idézni figyelmeztetéseit. Lucia még sohasem látott monostort. Mikor tehát belépett a fogadóterembe, körülkémlt, hogy hol lehet a méltóságos asszony, aki előtt meg kell hajolni. Mikor egy lelket sem látott, úgy állt, mintha elvárásolták volna; egyszer

csak észrevette, hogy az atya és Agnese megindult az egyik sarok felé; odanézett, látott egy furcsa ablakot, amelyen kettős, vastag és sűrű vasrács volt, mintegy tenyérnyire egyik a másiktól; a vasrács mögött apáca állt. Körülbelül huszonöt éves lehetett, első pillantásra szépnek látszott, de bizony csapzott, hervadt és hogy úgy mondjam, eltorzult szépség volt ez. Fején fekete fátyol feszült vízszintesen s két oldalt az arcától kissé távol lecsüngött; a fátyol alatt hófehér vászonszalag keretezte homlokát, egészen a közepéig. Homloka másféle fehér, de éppen olyan ragyogó fehér volt, mint a fátyol; arcát ráncos vászonsáv keretezte, álla alatt vállkendővé szélesedett, valamennyire leért a mellére is és eltakarta fekete kámzsája nyakát. De homloka gyakran megráncosodott, mintha valaki fájdalom vonaglana végig rajta; ilyenkor két fekete szemöldöke hirtelen mozdulattal összerándult. Ilyenkor két koromfekete szemét fölényes gyanakvással szegezte az emberek arcára, máskor földre sütötte, mintha valami búvóhelyet keresne; néha-néha a figyelmes szemlélő azt hihette volna, hogy ezek a szemek szeretetért, részvétért, megértésért, szájalomért rimáinkodnak; máskor azt hihette volna az ember, hogy a gyűlölet hirtelen fellobbanását fedezi fel bennük, valami névtelen és vad fenyegetődzést; mikor pihentek és közömbösen szegeződtek előre, akkor gögös fásultságot lehetett kiolvasni belőlük, vagy titkos gondolat vergődését, valami lelki gyötrődést, amely jobban lekötötte őt, mint a környezete. Halálsápadt arca finomvonalú volt és bájos, de a lassú hervadás már eltorzította és megapasztotta. Ajkait alig színezte valami halvány rózsaszín, mégis szinte kirikítottak ebből a sápadtságból; mozdulatai, mint szemének mozdulatai is, gyorsak, elevenek, kifejezők és titokzatosak voltak. Magas, tökéletes alakját egészen elrontotta hanyag testtartása, vagy eltorzította egy-egy hirtelen furcsa és túlságosan határozott mozdulat, ami nemcsak apácában, hanem bármely nőben szemet szúrt volna. Még a ruházkodásában is volt valami mesterkéeltség és hanyagság, ami mutatta, hogy kivételes apáca; derekát némi világiassal karcsúra övezte és halántékán a főkötője alól néhány fekete fürt kandikált ki; ez is mutatta, hogy vagy nem törődik a szabállyal, vagy megveti, pedig benne volt már, hogy mindig rövidre nyírva kell hordani a haját, attól fogva, hogy a beöltöztetés ünnepélyes szertartásán lenyírták.

Mindezt a két nő észre sem vette, mert nem tudták megkülönböztetni az egyik apácát a másiktól; a gvardián atya pedig, aki nem először látta a méltóságos asszonyt, már megszokta, úgy mint mások is, ezt a különködést, amely viselkedésében is, alakján is megnyilvánult.

Ebben a pillanatban, mint már említettük, ott állt a rács mögött. Egyik kezével bágyadtan rátámaszkodott, hófehér ujjait a nyíláson

keresztül ráfonta a vásra, és mereven nézte Luciát, aki tétován közeledett hozzá.

— Tisztelendő anyám és méltóságos asszonyom, — szólalt meg a gvárdián lehajtott fejjel és mellére tett kézzel — ez az a szegény leányka, akit kérésemre hajlandó hathatós pártfogásába venni; és emez az anyja.

A két bemutatott nő mélyen meghajolt, a méltóságos asszony intett nekik, hogy fölegyenesehetnek és a gvárdián atyához fordult.

— Boldog vagyok, hogy valami szívességet tehetek jóbarátainknak, a kapucinus atyáknak. Azonban, — folytatta — mondja csak el kissé részletesebben ennek a leánykának a történetét, hadd lássam jobban, mit tehetek az érdekében.

Lucia elpirult és lehajtotta fejét.

— Meg kell tudnia, tisztelendő anyám. . . — szólalt meg Agnese; azonban a gvárdián egyetlen pillantása torkára forrasztotta a szót és maga kezdett beszélni:

— Ezt a leánykát, méltóságos asszonyom, mint már említettem, egyik rendtársam ajánlotta be nekem. Kénytelen volt megszökni falujából, hogy megmeneküljön valami nagy veszedelemtől; és bizonyos időre menedékhelyre volna szüksége, ahol rejtekben élhet és ahol senki sem merészezi zaklatni, még akkor sem, ha az illető. . .

— Miféle veszelem? — vágott szavába a méltóságos asszony. — Kérem, gvárdián atya, ne beszéljen talányokban. Kegyed tudja, hogy mi apácák, szeretjük, ha mindent részletesen elmesélnek nekünk.

— Olyan veszelem, — felelt a gvárdián, — amelyre tisztelendő anyám ártatlan füleinek hallatára még csak halványan sem szabad célozni. . .

— Ó, igen, igen, — vágott közbe gyorsan a méltóságos asszony és halványan elpirult. Vajjon szemérem volt ez? Ha valaki megfigyelte volna a hirtelen támadt megvető arckifejezést, amely ezt az elpirulást nyomon követte, joggal kételkedhetett ebben, különösen ha összehasonlította azzal a pirulással, amely néha-néha Lucia arcát előntötte.

— Elég az hozzá, — kezdett mondokájába a gvárdián, — hogy egy nagyon hatalmas lovag. . . nem minden hatalmas világi úr fordítja Isten adományát az ő dicsőségére és felebarátai javára, mint kegyed, méltóságos asszonyom; szóval, egy nagyon hatalmas lovag, miután jóideig üldözte már ezt a szegény teremtest aljas ajánlataival, mikor látta, hogy minden hiábavaló, arra vetemedett, hogy nyílt erőszakkal vette üldözőbe, s ezért szegényke kénytelen volt elmenekülni otthonából.

— Jőjjön csak ide, maga lány, — szólt oda a méltóságos asszony Luciának és az ujjával intett neki. — Tudom, hogy a gvárdián atyából a tiszt igazság szól; de senki sem tudhatja jobban ezt az ügyet,

mint maga. A maga dolga elmondani nekünk, vajjon ez a lovag csakugyan olyan gyűlöletes üldöző volt-e.

A hívásra Lucia rögtön odament hozzá, de felelni, ó, az egészen más volt! Ha magafajta nő intézett volna hozzá kérdést ebben az ügyben, az is alaposan zavarba hozta volna; de mikor ez az előkelő hölgy kérdezte és még hozzá némi gúnyos gyanakvással, egyszerre innába szállt a bátorsága és egy szót sem tudott felelni.

— Méltóságos... asszony... tisztelendő... anyám... — dadogta, és úgy látszott, hogy ennél többet nem tud kinyögni. Ebben a pillanatban Agnese, mint aki kétségtelenül legjobban tudta a dolgot a leány után, úgy érezte, hogy joga van segítségére sietni:

— Méltóságos asszonyom, — szólalt meg — én tanuskodhatom, hogy az én lányom gyűlölte azt a lovagot, mint az ördög a szenteltvizet; azaz úgy értem, hogy ő maga volt az ördög; bocsássa meg, ha faragatlan a beszédem, mivelhogy mi egyszerű emberek vagyunk. Szóval, úgy van a dolog, hogy ez a szegény lány menyasszonya egy hozzánk illő istenfélő és ügyes legénynek; és ha a plébános úr kissé olyan ember lett volna, amilyennek véleményem szerint... tudom, hogy papról beszélek, de Cristoforo atya, ennek a gvárdián-atyának a barátja, maga is pap, de csupa szív-ember és ha itt volna, ő is tanúsíthatná...

— Jól pörög a nyelve, pedig nem is kérdezte senki, — akasztotta meg a méltóságos asszony a szóáradatot, gőgösen és haragosan, úgy, hogy szinte megcsúnyult belé. — Maga hallgasson; tudom, hogy a szülők mindig tudnak valamit felelni a gyerekeik nevében.

Agnese sértődötten odakacsintott Luciára, mintha ezt akarta volna mondani: «Látod, hogy jártam, csak azért, mert te ilyen gyámoltalan vagy.» — A gvárdián odahunyorított a leányra és intett neki a fejével, hogy itt a pillanat, most könnyítsen magán és ne hagyja szegény anyját a csávéban.

— Tisztelendő méltóságos asszony, — kezdte Lucia — amit az én anyám elmondott, az a színigazság. Azt a fiatalembert, aki udvarolt nekem, — és itt megint elpirult — magam választottam, szabad akaratomból. Bocsásson meg, ha szemtelenül beszélek, de nem akarom, hogy rosszat gondoljon az anyámról. Ami pedig azt a nagyurat illeti (Isten bocsássa meg a bűnét!) inkább meghalnék, mintsem hogy a kezébe kerüljek. És ha kegyed megkönyörül rajtunk és menedéket ad, ha már odáig jutottunk, hogy menedéket kell koldulnunk, és zaklatnunk kell jószívű embereket, de legyen meg az Isten akarata, higgye meg, méltóságos asszonyom, senki sem fog kegyedért buzgóban imádkozni, mint mi ketten.

— Magának hiszek, — szólalt meg a méltóságos asszony szelídebb hangon. — De szeretnék négy szemközt beszélni magával. Nem azért, mintha még felvilágosításokra volna szükségem, vagy egyéb indító

okokra, hogy teljesítsem a gvardián atya kérését — tette hozzá gyorsan és mesterkélt udvariassággal odafordult a gvardiánhoz : — Sőt, — folytatta, — már tudom is, mit teszek s azt hiszem, hogy egyelőre ennél jobbat nem is tehetek. A monostor kulcsárnője néhány nappal ezelőtt adta férjhez a legfiatalabb leányát. Ez a két nő elfoglalhatja azt az üresen hagyott szobát és elvégezheti azt a csekély munkát, amit az a lány végzett. Igaz ugyan... — és itt intett a gvardiánnak, hogy jőjjön közelebb a rácshoz és halkabban folytatta : — Igaz ugyan, hogy tekintettel a szűk esztendőre, nem akartunk senkit sem felvenni ama lány helyett; de majd én beszélek az apátnővel és egy szavam... s a gvardián atya kérése... szóval, máris bizonyosra veszem a dolgot.

A gvardián elkezdett hálálkodni, de a méltóságos asszony a szavába vágott :

— Csak semmi hálálkodás; hasonló esetben, ha szükségem volna rá, én is igénybe venném a kapucinus atyák segítségét. Elvégre is, — folytatta olyan mosollyal, amelyben volt egy kis gúny s egy kis keserűség is — elvégre nem vagyunk-e testvérek?

Ezzel odaszólította az egyik világi nővért (két ilyen világi nővér állt a szolgálatára különös kivételképpen) s meghagyta neki, hogy értesítse a dologról az apátnőt és aztán intézzen el minden szükséges dolgot a kulcsárnővel és Agnesével. Elbocsátotta Agnesét, elbúcsúzott a gvardiántól, de Luciát ott tartotta. A gvardián a kapuig kísérte Agnesét, ellátta még újabb tanácsokkal és eltávozott, hogy levelet írjon és mindenről beszámoljon barátjának, Cristoforónak. — «Milyen önféjű a méltóságos asszony! — gondolta magában útközben — csakugyan furcsa egy nő! De aki tud vele bánni, az az ujjja körül csavarhatja. Az én Cristoforo barátom bizonyosan nem számít rá, hogy ilyen gyorsan és ilyen jól elintézttem az ügyet, amire megkért. Derék ember, de hiába: nem tud megleenni anélkül, hogy folyton magára ne vállaljon valami nehéz feladatot; de ezt is csak jószívűségből teszi. Szerencséje most, hogy olyan barátjára talált, aki nem csap lármát, nem kerít a dolognak nagy feneket, nem nagyképűsködik, mégis egy szempillantás alatt nyélbe ütötte a golgot. Boldog lesz a derék Cristoforo és most legalább megtudja, hogy mi is csak jók vagyunk valamire.

A méltóságos asszony, aki a tapasztalt kapucinus jelenlétében gondosan kiszámította minden mozdulatát és minden szavát, most, mikor kettesben maradt a tapasztalatlan parasztlánnyal, egyáltalában nem gondolt arra, hogy tartózkodón viselkedjék; nemsokára olyan furcsákat beszélt, hogy jobbnak látjuk elhallgatni; inkább elmondjuk helyette röviden e szerencsétlen teremtes eddigi életének történetét, azaz hogy annyit, amennyi elegendő most tapasztalt titokzatos és szokatlan viselkedésének megmagyarázására, és

amennyi megértetheti velünk magatartását mindabban, ami később történt.

Legfiatalabb leánya volt *** hercegnek, a milanói nagyúrnak, aki a város leggazdagabb emberei közé tartozik. De olyan büszke volt rangjára, hogy a vagyonát alig-alig, sőt csak szűkösen tartotta elegendőnek arra, hogy magához méltó fényes udvart tartson; minden gondolata az volt, hogy megőrizze vagyonát s legalább azt, ami még megvan, örökre együtt tartsa, már amennyire tőle függ. A hagyomány nem mondja meg, hogy hány gyermeke volt; csak annyit árul el, hogy már kiskorukban szerzetesnek szánta minden fiát és minden leányát, hogy az egész vagyont megőrizze az elsőszülöttnak, akit arra jelölt ki, hogy családjának fenntartója legyen. hogy majd gyermekei legyenek, akiket aztán ő is ugyanilyen kegyetlenül tegyen el az útból. Ez a szerencsétlen teremtés még anyja méhében szunnyadt, mikor sorsa máris megmásíthatatlanul meg volt határozva. Már csak azt kellett eldönteni, hogy barát lesz-e vagy apáca; ehhez az elhatározáshoz azonban nem volt szükséges az ő beleegyezése, csak a megjelenése. Mikor végre megszületett, atyja, a herceg, olyan nevet akart adni neki, amely mindig és rögtön a kolostor fogalmát kelti fel benne és olyant, amelyet előkelő családból származó szent asszony viselt; ezért Gertrudenak nevezte el. Apácának öltöztetett bábúk voltak az első játékszerek, amelyet kezébe kapott; aztán apácákat ábrázoló szentképek; és ezeket az ajándékokat mindig azzal a komoly figyelmeztetéssel kísérték, hogy nagyon vigyázzon rájuk, mert igen értékesek és mindig azzal a kérdéssel, melyben benne volt az igenlő felelet is: «Ugy-e gyönyörű?» Valahányszor a herceg vagy a hercegnő, vagy a kisherceg — az egyetlen fiú, akit a házban neveltek, — meg akarta dícsérni a leánykát, hogy milyen szép, úgy látszott, hogy másképpen nem is tudják kifejezni mondanivalójukat, csak ezekkel a szavakkal: «Igazi apátnő!» De soha senki sem mondta neki nyíltan: Apácának kell menned! Ez csak alattomban értetődő gondolat volt és csak úgy véletlenül került szóba, ha az ő jövődő sorsáról beszélgettek. Ha a kicsi Gertrude valami szemtelenségre vagy erőszakosságra vetemedett, amire igen könnyen rávitte a természete, ezt mondták neki: «Te még kislányka vagy, az ilyen viselkedés nem illik hozzád; ha majd apátnő leszel, akkor akármilyen szigorún parancsolgathatsz, kényed-kedved szerint.» Néha-néha a herceg, mikor túlságosan csintalan és pajkos viselkedéséért korholgatta, amire ugyancsak könnyen rákapott, így beszélt hozzá: «Ejnye, ejnye, neked nem szabad így viselkedned; ha azt akarod, hogy egyszer majd úgy tiszteljened, amint illik, tanuld meg már most, hogy uralkodjál magadon; ne feledd, hogy minden tekintetben elsőnek kell lenned a monostorban; mert a vérért mindenhová magával viszi az ember.»

Az efféle szavak szinte beleégették a kislány agyába azt a gondolatot, hogy apácává kell lennie ; de azok a szavak, amelyeket atyja szájából hallott, sokkal nagyobb hatást tettek rá, mint a többi mind együttvéve. A herceg rendszerint is zordon nagyúr módjára viselkedett ; de mikor gyermekeinek a jövőjéről volt szó, arcáról és minden szavából valami megingathatatlan határozottság rítt ki, a parancsolás sötét szenvedélye, ami a sorsszerű kényszerűség bélyegét nyomta rá intézkedéseire.

Gertrude hatéves korában bekerült abba a monostorba, amelyről beszéltünk, részben, hogy neveljék, részben, hogy megkedveltesék vele a rákényszerített hivatást ; ennek a helynek a megválasztása is tervszerű volt. A derék kocsis elmondta a két nőnek, hogy a méltóságos asszony apja a legelső ember volt Monzában ; és összevetve ezt az adatot egyéb olyan megjegyzésekkel, amelyek imitt-amott vigyázatlanul kicsúsztak névtelenünk tollából, bátran mondhatjuk, azt is, hogy ő volt ennek a vidéknek a hűbérura. Akárhogy van is, óriási tekintélye volt itt ; és úgy gondolkozott, hogy itt inkább, mint máshol, különös tisztelettel és hódolattal fogják majd körülvenni a leányát és ezzel ráedgesgetik arra, hogy ezt a monostort válassza örök lakóhelyéül. Nem is tévedett ; az apátnő és néhány szemfüles apáca, akik, mint mondani szokás, hangadók voltak a monostorban, áradozó, bár nem túlzott hálálkodással fogadták a kis hercegnő felajánlását, hiszen ez mindenestre igen hasznos és mindig nagyon dicsőséges támogatást biztosít nekik ; s tökéletesen megértették a herceg igen világos szándékát, hogy leánya örökre ott maradjon a monostorban ; ez a szándék teljesen egyezett az övékkel. Gertrudet, amint belépett a monostorba, már nem a nevén szólították, hanem kisasszonynak nevezték ; külön helyet kapott az asztalnál, a hálóteremben ; viselkedését például állították a többiek elé ; elhalmozták édességekkel, kedveskedésekkel s mindezt azzal a kissé bizalmaskodó alázatossággal fűszerezték, amit a gyerekek nagyon szívesen vesznek olyanoktól, akik a többi gyereket rendszerint szigorú bánásmódban részesítik. Nem mintha valamennyi apáca összeesküdött volna ellene, hogy behálózza szegénykét ; voltak egyszerűbbek is, akik távol álltak minden cselszövéstől s megborzadtak még a gondolatától is annak, hogy valaki érdekből feláldozza a leányát ; de ezek mindig a maguk külön munkájával foglalkoztak s részben nem is vették észre ezeket a mesterkedéseket, részben pedig nem tudták megítélni, mi a rossz bennük, részben pedig tartózkodtak a véleménynyilvánítástól s részben meg sem mukkantak, nehogy fölösleges botrányt okozzanak. Akadt olyan is, aki visszagondolt arra, hogy őt is ilyen mesterkedésekkel édesgették olyasmire, amit később megbánt, tehát megsajnálta az ártatlan leánykát és úgy könnyített magán, hogy elhalmozta gyengéd és bánatos dédelgetéssel ; de ez nem is sejtette,

hogy itt valami titok lappang; és az úgy haladt. Talán így haladt volna egészen végig, ha Gertrude az egyetlen növendék lett volna ebben a monostorban. De a többi intézeti lány közt voltak egyesek, akik már tudták, hogy férjhez fogják adni őket. A kicsi Gertrude, akit felsőbbrendűsége gondolatában neveltek, eldicsekedett jövő sorsával, hogy ő lesz az apátnő, a monostor fejedelemsasszonya s mindenáron azt akarta, hogy a többiek irigyeljék; aztán ámulva és bosszúsán látta, hogy egyes leányok egy cseppet sem irigykedtek rá. A monostori elsőség pompás, de merev és rideg ábrándjaival szembeszegezték ezek a menyegzők, lakomák, a társasági élet, az úgynevezett ünnepségek, nyaralások, a ruházkodás, a kocsikázás változatos és fényes ábrándjait. Ezek az ábrándok Gertrude fejében olyan izgalmat, olyan zümmögést okoztak, mintha frissen szedett virágokkal teli kosarat tennének a méhes elé. Szülei és nevelői tenyésztették és fűtötték benne a természetes hiúságot, hogy megkedveltessék vele a kolostori életet; de mikor ezt a szenvedélyét a természetével jobban egyező ábrándok felizgatták, ösztönösen és sokkal lángolóbb hévvel vetette magát ezekbe. Hogy ne maradjon el társnőitől s hogy egyúttal újfajta szeszélyének is eleget tegyen, azt felelte az ilyesmikre, hogy elvégre senki sem teheti fejére a fátyolt az ő akarata ellenére és hogy férjhez is mehet, lakhat palotában, élhet a világban kedvére s még jobban is, mint ők; hogy ezt meg is teheti, csak akarnia kell és hogy akarni is fogja, mert akarja; és csakugyan akarta is. Az a gondolat, hogy szükség van az ő beleegyezésére, mindeztideig szinte észrevétlenül megbújt értelmének egyik zugában; ez a gondolat most felbukkant és egész nagyságában jelentkezett. A leányka minduntalan ezt idézte, hogy nyugodtabban élvezhesse egy szép jövő ábrándjait. Azonban e gondolat mögött minden egyes alkalommal menthetetlenül jelentkezett egy másik is: hogy ezt a beleegyezését éppen apjától, a hercegtől kell megtagadnia, aki tulajdonképpen már meg is kapta ezt a beleegyezést, vagy legalább is úgy tett, mintha megkapta volna; mikor a leányka erre gondolt, önbizalma éppenséggel nem volt oly határozott, amilyenek szavai mutatták. Ilyenkor összehasonlította magát társnőivel, akiknek egészen más volt az önbizalmuk és fájdalmasan irigyelte őket, pedig eleinte azt hitte, hogy ő keltett bennük irigységet. Megirigyelte és ezzel meg is gyűlölte őket; gyűlölete néha megvetésben, udvariatlanságban, gúnyos megjegyzésekben tört ki; néha hajlamaik és reményeik azonossága elcsittította és valami látszólagos és futólagos bensőséget teremtett közöttük. Máskor, mikor valami valóságos és kézzel fogható dologban akart gyönyörködni, élvezte a neki juttatott kiváltságokat és ezt a felsőbbiséget megérezte a többiekkel is; máskor meg, mikor nem bírta elviselni, hogy egyedül legyen félelmeivel és vágyaival, ellágyulva kereste a társaságukat, mintegy hogy jóindulatukat,

tanácsaikat, bátorításukat kérje. Ilyen keservesen harcolt önmagával és a többiekkel, így lépte át gyermekkorá küszöbét és így került bele abba a nagyon is válságos korba, amelyben valami titokzatos hatalom tör be a lélekbe, amely felszítja, megszépíti, megújítja minden hajlandóságát, minden eszméjét s néha át is alakítja, vagy váratlanul más irányba tereli. Gertrude mindaddig a külső fényt és pompát áhította a jövőről szőtt ábrándozásaiban; most valami lágyság és érzelmesség kezdett benne kibontakozni és eluralkodni ábrándjain, ami eddig csak mint valami könnyű köd lebegett körülötte. Lelkének legrejtettebb zugában pompás menedéket teremtett magának; oda menekült a jelenvaló dolgok elől, ott fogadta azokat a bizonyos személyeket, akiket gyermekkorá ködös emlékeiből alkotott meg s abból a kevésből, amit a külső világban láthatott, továbbá abból, amit társnői beszélgetéseiből megtudott; elidőzött velük, beszélgetett velük és feleltetett magának az ő nevükben; itt aztán parancsokat osztogatott és fogadta a sokféle hódolatot. Időnkint vallásos gondolatok zavarták meg ezeket a ragyogó és kimerítő ünnepeket. De a vallás, mint a szegény kislányt oktatták rá és amint ő megismerte, nem szüntette meg gőgjét, sőt megszentelte és olyan eszköznek mutatta, amelynek segítségével elérheti a földi boldogságot. Így, lényegéből kivetköztetve, már nem is volt vallás, hanem éppen olyan álarc, mint a többi. Azokban a pillanatokban, amikor ez az álarc került előtérbe és elhatalmasodott Gertrude képzeletében, a szerencsétlen leánya, — akit ködös félelmek gyötörtek és a kötelességteljesítés zűrzavaros fogalmai ejtettek hatalmukba — úgy érezte, hogy irtózása a kolostori élettől és ellenszegülése feljebbvalói kívánságának hivatása megválasztásában, tulajdonképpen bűn; és szívében megfogadta: jóváteszi ezt a bűnt, azzal, hogy önként bezárkózik a kolostorba.

Szabály volt, hogy egy leányt nem lehet addig fölvenni apácának, mielőtt egy egyházi férfiú, akit az apácák vikáriusának hívtak, vagy pedig más megbízott meg nem vizsgáztatta: vajjon bizonyos-e, hogy szabad akaratából megy apácának; ez a vizsgálat csak egy évvel az után történhetett meg, hogy a leány a vikárius előtt kijelentette ezt a szándékát, még pedig írásos kérvényben. Azok az apácák, akik vállalták a siralmas feladatot, hogy megiratják Gertrudeval a kötelező nyilatkozatot, még pedig úgy, hogy lehetőleg ne is tudja, mit tesz, — éppen az egyik ilyen pillanatban rohanták meg. És hogy minél könnyebben rávegyék, szüntelenül azt hajtogatták előtte, hogy ez tulajdonképpen csak alakiság, amely (és ez igaz is volt) csak az utána következő cselekmények révén válik érvényessé; ezek viszont az ő akaratótól függnek. A kérvény talán még nem is érkezett rendeltetési helyére, mikor Gertrude máris megbánta, hogy aláírta. Aztán megbánta azt, hogy megbánta, s így napokat és hóna-

pokat az ellentétes érzelmek szüntelen viaskodásában szenvedett végig. Ezt a lépését sokáig titokban tartotta társnői előtt, egyrészt mert félt, hogy jó szándékáról igyekeznek majd lebeszélni, másrészt mert szégyelte elárulni ezt a baklövését. Végül is győzött benne az a vágy, hogy könnyítsen a lelkén, s tanácsot és bátorítást kérjen. Volt egy másik szabály is, hogy a fiatal leányt nem szabad erre a hivatásvizsgára bocsátani, csak akkor, ha előzőleg legalább egy hónapot kívül töltött azon a kolostoron, ahol nevelték; és Gertrudét értesítették, hogy hamarosan kiveszik a monostorból, visszaviszik a szülői házba, hogy ezt a hónapot ott töltsse és minden szükséges lépést megtegyen elhatározásának végrehajtására. A herceg s az egész család ezt már egészen bizonyosra vette, mintha már meg is történt volna; de a leánynak esze ágában sem volt; ahelyett, hogy a szükséges lépéseket megtette volna, inkább azon törte a fejét, hogyan vonhatná vissza a legelsőt is. Ebben a szorongatottságában elhatározta, hogy bizalmasan beszél egyik társnőjével, aki a legőszintébb volt hozzá s mindig szívesen adott neki határozott tanácsokat. Ez azt ajánlotta Gertrudenak, hogy levélben értesítse atyját elhatározásának megváltozásáról, ha már nincs annyi bátorsága, hogy odaálljon eléje és kereken kimondja: nem akarom. És mivelhogy ezen a világon ritka az ingyen tanács, ez a lány is megfizettette Gertrudeval a tanácsát, úgy hogy gyámoltalanságáért folytonosan csúfot üzött belőle. A levelet három-négy bizalmas barátnő jól megtárgyalta, titokban leírták és ravaszul kieszelt úton-módon el is küldték. Gertrude rettentő izgalomban várta a választ, amely sohasem érkezett meg. Mindössze az történt, hogy néhány nap múlva az apátnő behívatta cellájába és ott titokzatos arccal, megvetőn és egyúttal szánakozón, félszavakkal értésére adta, hogy a herceg nagyon haragszik azért a ballépésért, amelyet elkövetett, de azt is értésére adta, hogy ha jól viselkedik, remélhetőleg mindent elfelejt. A leányka megértette és többet nem mert kérdezni.

Végül elérkezett az annyira rettegett és annyira áhított nap. Ámbár Gertrude tudta, hogy harcba megy, mégis az a gondolat, hogy kimehet a monostorból, itt hagyhatja azokat a falakat, amelyek közé nyolc esztendeig be volt zárva, végigszáguldhathat kocsin a sík mezőn, újra láthatja a várost, az otthonát: tomboló örömeztét ébresztett fel benne. Ami a harcot illeti, a szegény leány, bizalmas barátnői irányításával, már mindenre felkészült és amint mostanában mondanák: megfelelő tervet kovácsolt. — Vagy kényszeríteni akarnak, — okoskodott — és akkor megmakacsolom magam; alázatos leszek, tisztelettudó, de nem egyezem bele; hiszen csak arról van szó, hogy ne mondjam ki még egyszer az igent; nem fogom kimondani. Vagy barátságosan fognak beszélni velem, akkor én még náluk is barátságosabb leszek; sírni fogok, könyörögni fogok, szána-

lomra indítom őket ; elvégre is csak azt akarom, hogy ne áldozzanak fel. Ami gyakran meg szokott történni az efféle tervekkel : nem történt meg sem az egyik, sem a másik eset. Multak a napok, sem az apja, sem más nem beszélt vele sem a kérvényről, sem a visszavonásról, még csak nem is tanácsoltak neki semmit, sem barátságosan, sem fenyegetőn. Szülei hol komolyak, hol szomorúk, hol gorombák voltak, de sohasem mondták meg az okát. Mindössze annyit vett észre, hogy úgy bánnak vele, mint vádlottal, mint méltatlan személylyel : valami titokzatos átok lebegett fölötte és ez elválasztotta családjától és csak akkor kötötte hozzá, amikor éreztetni akarta vele függőségét. Néha-néha és csak bizonyos meghatározott órákban, beeresztették szülei és elsőszülött bátyja társaságába ; nyilvánvaló volt, hogy hármuk között nagy bizalmasság uralkodik és ez még jobban megéreztetette vele azt a fájdalmas elhagyatottságot, amelybe taszították. Senki sem szólt hozzá ; és ha ő félénken meg mert szólalni, akár elkerülhetetlen dologban is, vagy nem feleltek neki, vagy pedig csak szórakozott, megvető és szigorú pillantással válaszoltak. Amikor már nem bírta tovább ezt a keserves és megalázó bánásmódot, erőszakoskodott és megpróbált befurakodni a családba ; ha egy kis szeretetért rimáncodott, közvetve, de világosan és azonnal értésére adták, hogy hiszen a szerzetesi hivatást választotta ; burkoltan éreztették vele azt is, hogy ez az egyetlen mód visszaszereznie családjá szeretetét. Ilyenkor Gertrude, akinek ilyen feltétellel nem kellett ez a szeretet, kénytelen volt visszavonulni és visszautasítani az annyira kívánt szeretetnek még legcsekélyebb jelét is és önként belenyugodni abba, hogy ki van közösítve. S még hozzá most már olyan látszata volt a dolognak, hogy ennek ő maga az oka.

A rideg valóságnak ez az élménye fájdalmas ellentétben volt azokkal a ragyogó ábrándokkal, amelyek Gertrudet már teljesen elfoglalták és amelyekkel lelke titkos rejtekében állandóan foglalkozott. Abban reménykedett, hogy a ragyogó és vendégekkel teli atyai házban az ábrándképekből valami valóságosat is élvezhet majd, de ebben csalatkozott. Fogsága szigorú és teljes volt, épp úgy, mint a monostorban ; sétáról szó sem lehetett ; és az a kis karzat, amely a palotából a szomszédos templomba nyílt, még az egyetlen lehetőségét is elvette annak, hogy kijusson a palotából. Társasága szomorúbb, hitványabb, unalmasabb volt, mint a monostorban. Valahányszor látogatót jelentettek, Gertrude köteles volt felmenni az emeletre s ott bezárkózni néhány vén cseléddel ; ott étkezett is, ha vendégek voltak. A szolgák viselkedése és beszédmodora a család példájához és szándékaihoz igazodott ; Gertrude hajlamánál fogva szeretett volna úri szívességgel beszélgetni velük és ebben a mostani helyzetében különös jótéteménynek tekintette volna, ha némi jóindulatot mutatnak iránta, legalább is mintha közjük tartoznék :

már odáig süllyedt, hogy kunyorált is ezért a jóindulatért és aztán mindig megalázottságot és csüggedést érzett, mikor látta, hogy mindezt kirívó közömbösséggel viszonzták, bár külsőleg tessék-lássék megadták neki az illő tiszteletet. De észre kellett vennie azt is, hogy egy apród, aki egészen más volt, mint amazok, bizonyos tisztelettel viseltetik iránta és valami különös részvétellel övezi. Ennek a fiúnak a magatartása hasonlított még legjobban a dolgoknak ahhoz a rendjéhez, amelyet képzeletében annyiszor kiszínezett Gertrude, és az ő eszményi teremtményeinek a viselkedéséhez. Lassan-lassan valami újszerűt lehetett észrevenni a leányka viselkedésén: valami olyan nyugalmat és nyugtalanságot, amely más volt, mint azelőtt, olyan viselkedést, mint mikor valaki talált valamit, amit nagyon szeret, s minduntalan meg akarja nézni, de nem akarja senkinek sem megmutatni. Most még jobban vigyáztak rá, mint azelőtt: hogy történt, hogy nem, egyszer csak rajtacsípte az egyik szolgáló, amikor hirtelen éppen összehajtott egy papírlapot, amelyre bárcsak ne írt volna semmit! Némi huzalkodás után a szolgálónak sikerült elvennie tőle a papirost, amelyet azonnal eljuttatott a herceghez.

Mikor Gertrude meghallotta apja lépteit, leírhatatlan és elképzelhetetlen félelem vett rajta erőt; ismerte az apját, hirtelen haragú ember volt, ő maga pedig bűnösnek érezte magát. De mikor belépett, összeráncolt szemöldökkel, azzal a bizonyos papirossal a kezében, szeretett volna nem hogy a kolostorban, hanem száz rőfnyire a föld alatt lenni. Az apja csak néhány szót mondott, de ezek rettenetesekek voltak; egyelőre az volt a rögtöni büntetés, hogy bezárják ebbe a szobába s éppen annak a szolgálónak őrizetére bízzák, aki rajtacsípte; de ez még csak a kezdet volt, pillanatnyi megoldás; más, homályos, meghatározatlan és ezért még szörnyűbb büntetés is ígérkezett, sőt szinte már ott lebegett a levegőben. Az apródot természetesen rögtön elbocsátották; meg is fenyegették valami rettenetes dologgal, ha akármikor egyetlen szót is mer szólni arról, ami történt. Mikor a herceg ezt lelkére kötötte, két ünnepélyes pofont is mért az arcára, hogy olyan emlékhöz fűzze ezt a kalandot, amely örökre elveszi a fiúnak a kedvét attól, hogy eldicsekedjék vele. Ürügyet nem volt nehéz találni, hogy tisztes látszatot adjanak az apród elbocsátásának; a leányról pedig csak annyit mondtak, hogy gyengélkedik.

Ott maradt tehát szívdobogásával, szégyenével, lelkiismeret-furdalásával, a jövőtől való rettegésével s ennek a halálosan gyűlölt nőnek a társaságában, aki tanúja volt bűnének és szerencsétlenségének. Viszont ez is gyűlölte Gertrudét, mert őt okolta azért, hogy ki tudja meddig, rákényszerítették az unalmas börtönőri szerepre, s egyúttal arra is, hogy ezt a veszedelmes titkot örökre meg kelljen őriznie.

Érzelmének ez az első zűrzavaros háborgása lassan-lassan

lecsillapodott; de mikor egyenkint újra visszatértek a lelkébe, óriásira nőttek és még keményebben gyötörték kényükre-kedvükre, mint azelőtt. Vajjon mi lehet az a rejtélyes büntetés, amellyel megfenyegették? Sok mindenféle furcsa büntetés merült fel Gertrude égo és tapasztalatlan képzeletében. Legvalószínűbbnek látszott az, hogy visszaviszik a monzai kolostorba, de már nem mint kisasszonyt, hanem mint vezeklő bűnöst és bezárják oda, ki tudja, mennyi időre! s ki tudja, hogy bánnak majd vele! Ennél a nagyon fájdalmas elképzelésnél talán még fájdalmasabb volt a szégyene miatt érzett szorongás. Annak az átkozott papírlapnak a mondatai, a szavai, az írásjelei egyre-másra felbukkantak emlékében; elképzelte, amint olvassa és mérlegeli a váratlan olvasó, aki egészen más volt, mint akinek a levelet szánta; elképzelte, hogy esetleg anyja vagy bátyja, vagy Isten tudja, ki más is elolvashatta; ehhez képest minden egyéb semmiség volt. A szegény rab-leányka felidézte magában annak a képét is, aki tulajdonképpen oka volt ennek az egész botránynak; ámbár nem gyakran, nehogy túlságosan nyugtalanítsa; és elképzelhető, milyen furcsa lehetett ez az ábrándkép a tőle annyira különböző komor, hideg, fenyegető képzelődések között! De éppen azért, mert nem tudta ezektől elválasztani és nem is tudott visszatérni egy pillanatra sem futó ábrándjaihoz, anélkül, hogy azonnal ne jelentkeztek volna a jelenvaló fájdalmak is, amelyek amazoknak a következményei voltak: egyre ritkábban tért vissza hozzájuk, visszautasította, elkergette őket és elszokott tőlük. S az egykori boldog és ragyogó ábrándképeknél sem időzött el sokkal tovább és sokkal szívesebben; ezek itt túlságosan ellentétben álltak a valóságos helyzettel és a jövőndő minden valószínűségével. Az egyetlen légvár, amelyben Gertrude nyugodt és tisztos menedéket remélhetett és amely valóban nem volt légvár: a monostor volt, ha egyszer elszánja magát arra, hogy örökre belép oda. Ez az elhatározása (ebben nem kételkedhetett), minden dolgot elsimított volna, minden tartozást kiegyenlített volna és helyzetét egy pillanat alatt megváltoztatta volna. Igaz, szándéka ellen minden gondolata föllázadt; de az idő megváltozott; és abban a mélységben, ahová Gertrude lezuhant és ahhoz képest, amitől minduntalan retteghetett, az apáca helyzete, akit ünnepelnek, tisztelnek, dédelgetnek, valóságos gyönyörűségnek tűnt fel előtte. Régi húzódozását időnkint két egymástól mereven eltérő érzés fékezte csak: néha a ballépése miatt érzett lelkiismeretfurdalás és az ájtatoskodás hihetetlen sóvárgása, máskor pedig gögje, amelyet egyre jobban nekikeserített és fölizgatott börtönőrének a modora; ez a nő (őszintén szólván, gyakran Gertrude bősztítette fel) néha úgy bosszulta meg magát, hogy azzal a bizonyos büntetéssel ijesztgette, amellyel megfenyegették, máskor meg szégyelletes ballépését hányta a szemére. Ha pedig jóságosnak akart mutatkozni, olyan fölényes

hangot használt, amely még a sértegetésnél is kibírhatatlanabb volt. Ilyen alkalmakkor Gertrude azt kívánta, hogy bárcsak kikerülhetne ennek a karmai közül és olyan helyzetbe juthatna, hogy sem a dühe, sem a sajnálkozása ne érhesse már; ez az állandó kívánsága úgy elhatalmasodott rajta és úgy izgatta, hogy mindenben a legnagyobb örömmel kapott, csak hogy ezt kielégíthesse.

Négy vagy ötnapos szobafogság után egy reggel Gertrude, akit megundorítottak és vérig bosszantottak börtönőrének piszkolódásai, behúzódott a szoba egyik sarkába, arcát kezeibe temette és jó darabig ott rágódott dühén. Ekkor eláradt rajta valami hatalmas sóvárgás, hogy más arcokat lásson, más szavakat halljon, más bánásmódban részesüljön. Atyjára gondolt és családjára; e gondolata mindjárt rémülten vissza is torpant. De eszébe jutott: csak tőle függ, hogy megnyerje jóindulatukat és erre váratlan öröm ömlött el rajta. Mindjárt utána pedig szégyenkezés és mérhetetlen bűnbánat ballépése miatt, és határtalan vágy, hogy ezt jóvátegye. Nem mintha akarata máris elhatározássá érlelődött volna, de bizonyos, hogy ilyen hévvel még sohasem jelentkezett. Kijött a sarokból, odament egy kis asztalhoz, felvette azt a végzetes tollat és lángoló és csüggedt, bánatos és reménykedő levelet írt apjának; bocsánatért könyörgött és kijelentette, hogy feltétlenül hajlandó mindenre, ami kielégítheti azt, akitől a bocsánatot reméli.

TIZEDIK FEJEZET.

Vannak pillanatok, amikor a lélek, főképpen a fiatalok lelke, olyan készséges, hogy a legcsekélyebb kérés is elegendő elnyerni tőlük olyasmit, ami a jóság vagy az áldozat színében tűnhet fel; mint ahogy az alig kinyílt virág lágyan lehajtja törékeny szarát, hogy szívesen átengedje illatát az első szellőnek, amely körülötte lengedez. Ezek a pillanatok, amelyeket más embernek félénk tisztelettel kellene megcsodálnia, éppen azok, amelyeket a ravasz önzés legfigyelmesebben kiles és röptükben elkap, hogy gúzsba kösse ilyenkor a vigyázatlan akaratot.

*** herceg, mikor a levelet elolvasta, azonnal látta, hogy itt az alkalom régi és állandó terveit megvalósítani. Üzent Gertrudének, hogy jöjjön be hozzá; s miközben várta, feltette magában, hogy addig üti a vasat, amíg meleg. Gertrude belépett és föl sem tekintett atyjára, hanem térdre vetette magát előtte és halkan csak ennyit tudott elsuttogni:

— Bocsánat!

A herceg intett, hogy keljen fel, de a hangja nem igen volt

alkalmas arra, hogy lelket öntsön a lányba; azt felelte neki, hogy a bocsánatot nem elegendő óhajtani vagy kérni; mert elvégre a legkényelmesebb és egyúttal a legtermészetesebb dolog is annak a részéről, aki bünt követett el és fél a büntetéstől: szóval a bocsánatot meg kell érdemelni. Gertrude alázatosan és remegve megkérdezte, mit kell tennie. A herceg (nem visz rá a lelkünk, hogy ebben a pillanatban atyának nevezzük) nem felelt egyenesen, hanem elkezdte hosszasan részletezni Gertrude ballépését; és ezek a szavak úgy felsértették a szegény leánya lelkét, mint mikor durva kézzel nyúlnak a nyílt sebhez. De ő csak tovább beszélt, hogy még akkor is... ha esetleg... ha az volna a szándéka, hogy kibocsássa őt a világba, ez elé most már maga a leány állított elháríthatatlan akadályt; mert olyan kifogástalan lovag, mint ő, sohasem adhatná nyugodt lelkiismerettel feleségül úriemberhez azt a lányt, aki ilyen erkölcsi bizonyítványt állított ki magáról. Ennek hallatára a szerencsétlen valósággal megsemmisült; és most a herceg fokról-fokra enyhébb hangon és barátságosabb szavakkal folytatta, hogy mindazonáltal minden ballépésre van orvosság és irgalom; hogy az ő ballépése éppen azok közé tartozik, amelyekre az orvosság egészen világosan javallva van: ebből a szomorú esetből megtanulhatja majd, mint valami komoly figyelmeztetésből, hogy a világi életben rengeteg veszedelem fenyegeti.

— Ó, igen, igen! — kiáltott fel Gertrude; rázta a félelem, megpuhította a szégyenkezés és valami pillanatnyi gyöngédség hajtotta egészen idáig.

— Á! szóval maga is belátja — kapott a szón nyomban a herceg. — Hát jól van, ne beszéljünk többet a múltól; felejtsük el. Maga az egyetlen illendő és tiszteletreméltó elhatározásra jutott, amelyre még módja volt; de mivel szabad akaratából és illő módon határozta el magát, most már az én dolgom, hogy minden tekintetben egyszersmindenkorra előmozdítsam elhatározásának sikerét; az én dolgom, hogy ennek minden előnye és érdeme magára háramoljon. Majd én gondoskodom róla.

Ezzel megrázta a csengőt, amely ott volt a kis asztalon és a belépő szolgálóhoz így szólt:

— Kéretem azonnal a hercegnőt és a herceget.

Azután Gertrudéhez fordult és folytatta:

— Meg akarom osztani velük most mindjárt örömet; azt akarom, hogy már ettől a pillanattól fogva mindenki úgy bánjék magával, amint illik. Eddig csak a szigorú atyát ismerte meg bennem; de mostantól fogva mindig és mindenben érezni fogja a szerető apát.

Ezekre a szavakra Gertrude valósággal elképedt. Hol arra gondolt, hogy hogyan kottyanthatott ki olyasmit, ami ily nagy je-

lentségű volt, hol pedig erőnek erejével szerette volna megtalálni a módját, hogy hogyan vonhatná vissza és hogyan szűkíthetné a jelentését; de a herceg meggyőződése olyan mélységesnek, öröme oly határtalannak, jósága oly túláradónak látszott, hogy Gertrude egyetlen szót sem mert kimondani, amely a legcsekélyebb mértékben is megzavarhatta volna.

Néhány perc múlva bejött a hercegnő és a kis herceg és mikor meglátták Gertrudét, tétován és ámulva néztek a szemébe. De a herceg derűsen és barátságosan, mintha csak a másik kettőbe is bele akarná ojtani ezt a kedvességet, megszólalt:

— Íme, az eltévedt báránka; és ez legyen az utolsó szó, amely szomorú emlékeket idéz fel. Íme, családunk vígasztalása. Gertrudének már nincs szüksége tanácsokra; azt, amit mi az ő javára kívántunk, ő maga önként vállalja. Elhatározta, az imént közölte velem... elhatározta, hogy... — és mikor idáig ért a herceg, Gertrude félig rémült, félig könnyörgő pillantást vetett rá, mintha arra kérné, hogy hagyja abba már, de a herceg derűsen folytatta: — ... elhatározta, hogy felveszi a fátyolt.

— Pompás! Nagyszerű! — kiáltott föl egyszerre az anya és fia, és egymásután mind a kettő megölelte Gertrudét; a lány ezt a gyöngédséget könnyes szemmel fogadta, könnyeit azonban úgy vették, mintha örömkönnnyek volnának. Akkor a herceg részletesen kifejtette, mi mindent fog tenni abból a célból, hogy leánya sorsát derűssé és ragyogóvá tegye. Beszélt azokról a kiváltságokról, amelyekben része lesz a monostorban és a környéken; elmondta, hogy úgy fog ott élni, mint egy hercegnő, mint családjának képviselője; és hogy mihelyt kora megengedi, a legelső méltóságra emeli; és addig is csak névleg lesz közönséges apáca. A hercegnő és a fiatal herceg minduntalan szerencsét kívántak és ujjongtak: Gertrude úgy érezte magát, mintha álomban járna.

— Aztán meg kell állapítani a napot, hogy elmenjünk Monzába, felvételét kérni az apátnőtől — szólalt meg a herceg — Mily boldog lesz! Mondhatom, hogy az egész monostor értékelni fogja azt a tisztességet, amely Gertrude belépésével éri. Sőt... miért ne mennénk mindjárt ma? Gertrude bizonyára szívesen menne ki a levegőre.

— Hát menjünk — mondta rá a hercegnő.

— Megyek és kiadom a rendeletet — szólalt meg a fiatal herceg.

— De én... — szólalt meg alázatosan Gertrude.

— Csak lassan, lassan, — vágott szavába a herceg — hadd határozzon ő maga; talán ma nincs hozzá kedve és szívesebben várna holnapig. Mondja, ma menjünk, vagy holnap?

— Holnap — felelt rá elhaló hangon Gertrude, aki úgy érezte, hogy már az is valami, ha egy kis időt nyert.

— Hát akkor holnap — jelentette ki ünnepélyesen a herceg. — Úgy döntött, hogy holnap megyünk. Addig is én elmegyek az apácák vikáriusához, hogy megállapodjunk a vizsgálat napjában.

Ezzel a herceg távozott és csakugyan elment a vikáriushoz (nem csekély leereszkedés volt ez), és megállapodtak, hogy a vikárius két nap múlva tartja meg a vizsgálatot.

Ennek a napnak hátralevő részében Gertrudénak egy pillanatnyi nyugta sem volt. Szerette volna kipihentetni lelkét ennyi izgalom után és engedni, hogy úgyszólván leülepedjenek gondolatai s hogy beszámoljon önmagának arról, mit is cselekedett, mit is kell még tennie; hogy így megtudja, mit akar tulajdonképpen és meglassítsa némileg azt a gépezetet, amely alighogy elindították, máris eszeveszetten rohanni kezdett; de minderre nem volt mód, folytonosan elfoglalták valamivel, a sok tennivaló egymást érte. Alighogy a herceg távozott, bevezették a hercegnőt szobájába, hogy az ő utasításai szerint a saját szobaleánya megfésülje és átöltöztesse. Még jóformán nem is voltak teljesen készen, máris jelentették, hogy találva van. Gertrude a személyzet hajlongásai közben lépett be; valamennyinek öröm sugárzott az arcán, hogy már meggyógyult. Gertrude az ebédnél találkozott néhány egészen közeli rokonával, akiket hamarjában meghívtak az ő tiszteletére, hogy vele együtt ünnepeljék a két öröndetes eseményt: felgyógyulását és hivatása kibontakozását.

A kis-menyasszonynak (így hívták az apácának készülő fiatal leányokat és Gertrudét, amint megjelent a társaságban, mindjárt ezzel a névvel köszöntötték) annyit kellett beszélnie és válaszolnia a jókívánságokra, emellyekkel mindenfelől elárasztották, hogy valósággal belefáradt. Nagyon jól érezte, hogy minden egyes válasza valóságos beleegyezés és pecsét volt: de hogyan felelhetett volna másképpen? Nem sokkal azután, hogy az asztaltól fölkeltek, elkövetkezett a kikocsizás órája. Gertrude anyjával és két meghívott nagybátyjával szállt kocsiba. A szokásos kocsikázás után kijutottak a Strada Marinára, amely akkoriban azon a térségen haladt keresztül, ahol most a városliget van; ide szoktak kijárni kocsin az úri társaság tagjai, hogy felüdüljenek a nap fáradalmai után. A nagybácsik Gertrudéhez is szóltak egy-egy szót, úgy amint aznap az illendőség magával hozta; az egyik nyilván jobban ismert minden embert, minden kocsit, minden egyenruhát, mint a másik és minden pillanatban volt valami mondanivalója X. úrról vagy Y. úrhölgyről; egyszerre csak hozzá fordult és ezt mondta:

— Ó, maga kis huncut! Maga faképnél hagyja ezt az egész hitványságot; maga ravaszdi! itt hagy minket szegény világi embereket a csávában és visszavonul, hogy boldogan éljen és kocsin megy egyenesen a paradicsomba.

Késő este tértek haza; a szolgák fáklyákkal elébük siettek s jelentették, hogy sok látogató várakozik már odafent. A dolognak híre ment és a rokonok s barátok jöttek megtenni kötelességüket. Beléptek a társalgóba. A kis menyasszony volt a bálvány, a játékszer, az áldozat. Mindenki magának akarta: az egyik már előre süteményeket ígért neki, a másik megígérte, hogy meglátogatja; az egyik egy apácáról beszélt, aki rokona, a másik egy másik apácáról, aki ismerőse; némelyek Monza éghajlatát dicsérték, s volt, aki szinte csámcsogva ömlengett, hogy milyen fontos személy lesz ő majd odabent. Mások, akik még nem tudtak közelébe férkőzni a hevesen ostromlott Gertrudénak, lesték az alkalmat, hogy előre jussanak és szinte lelkiismeretfurdalást éreztek, hogy még eddig nem teljesíthették kötelességüket. Lassan-lassan elszéledt az egész társaság; mindenki kielégületen távozott s Gertrude magára maradt szüleivel és bátyjával.

— Végre, — szólalt meg a herceg — végre megvolt az az örööm, hogy a leánnyommal úgy bántak, amint rangjához illik.

— De meg kell adni, hogy ő is pompásan viselkedett; megmutatta, hogy nem jön zavarba, ha előkelő és a család méltóságához illőn kell viselkednie.

Gyorsan megvacsoráztak, hogy minél előbb lefeküdhesse nek és korán készen legyenek másnap reggel.

Gertrudét elszomorította, elkedvetlenítette, de egyúttal némileg büszkévé is tette ez a sok hódolat; ezeknek hallatára eszébe jutott mindaz, amit a börtönőrértől szenvedett; s mikor észrevette, hogy az apja legkészségesebben teljesíti minden kívánságát, ezt a pillanatnyi kényeztetést arra akarta felhasználni, hogy legalább egyet lecsillapítson sok gyötrő indulata közül. Tehát nagy felháborodással beszélt arról, hogy azzal a bizonyos szolgálóval kellett együtt laknia és keservesen panaszkodott gyalázatos bánásmódja miatt.

— Micsoda? — csattant fel a herceg. — Tiszteletlen volt ez a személy maga iránt? Holnap, majd holnap alaposan megmosom a fejét. Csak bízsa rám, én majd észretérítem, hogy kicsoda ő és kicsoda maga. És akárhogy van is a dolog, a leánynomnak, akit én szeretek, még csak a környezetében sem lehet olyan személy, aki ellen kifogása van.

Ezzel behívatott egy másik szolgát és kirendelte Gertrude szolgálatára; ez pedig, mikor rágcsálta és ízlelgette azt az elégtételt, amelyet most kapott, meghökkenten vette észre, hogy alig van valami kis íze ahhoz a vágyakozáshoz képest, amellyel kívánta. Úgy hogy még akarata ellenére is mindenekfelett az az érzés hatalmasodott el rajta, hogy ezen a napon nagy haladást tett meg a kolostor felé vezető úton; és az a gondolat, hogy a visszavonuláshoz most már sokkal nagyobb erőre és határozottságra volna szüksége, mint

lett volna néhány nappal ezelőtt, pedig már akkor is úgy érezte, hogy nincs ereje hozzá.

Az az asszony, aki a szobájába kísérte, régi cseléd volt a háznál; a kis herceget, alig hogy kikerült a pólyából, gondjaira bízta és ő dajkálta és nevelte egészen ifjú koráig; benne volt minden gyönyörűsége, minden reménye, minden dicsősége. Nagyon örült ennek a mai elhatározásnak, mintha csak valami nagy szerencse érte volna; Gertrudének pedig utolsó élvezetül végig kellett ízlelnie az öregasszony jókívánságait, dicséreteit és tanácsait és végig kellett hallgatnia: milyen boldog volt néhány nagynénje és nagynagynénje, hogy apáca lehetett, mert mindenütt a legnagyobb megtiszteltetésben részesültek, hiszen ebből az előkelő házból kerültek ki és egy-egy csápjukat mindig kidugták a világba és a vasrács mögül olyan ügyeket intéztek el, amelyekhez az előkelő hölgyek az ő termeikben hozzá sem tudtak volna nyúlni. Beszért neki arról, ki mindenki fogja meglátogatni, és egyszer majd meglátogatja a kis herceg is a menyasszonyával, aki bizonyára szintén nagyon előkelő kisasszony lesz; és akkor nem csupán a monostorban, hanem az egész környéken nagy lesz az izgalom. Az öregasszony beszélt, miközben vetkőztette Gertrudét, beszélt, mikor Gertrude már ágyban volt, még akkor is beszélt, mikor Gertrude már aludt. A fiatalság és a fáradság legyűrte a töprengéseket. De csak hánykolódva, zihálva tudott aludni, kínzó álmok gyötörték és az egésznek csak az öregasszony rikácsoló hangja vetett véget, amikor bejött, fölébreszteni hogy készüljön a monzai útra.

— Siessünk, siessünk, méltóságos kis-menyasszony; fényes nappal van már s legalább egy órába telik, amíg felöltözik és megfésülködik. A hercegnő már öltözködik, mert négy órával korábban ébresztették a szokottnál. A fiatal herceg úr már lement az istállóba, már vissza is jött és bármely pillanatban kész az indulásra. Fürge, mint a nyúl, valóságos kis eleven ördög! De Istenem, ilyen volt kisedd kora óta, én igazán tudom, hiszen a karomon hordoztam. S ha egyszer készen van, nem szabad megvárakoztatni, mert ámbár áldott jó fiú, ilyenkor elveszti a türelmét és lármát csap. Szegényke, sajnálatra méltó, de hát ilyen a természete; és ezúttal némileg igaza is volna, hiszen a kisasszonyka miatt fáradozik. Jaj annak, aki ilyenkor megbántja! Ilyenkor aztán sem Istent, sem embert nem ismer; persze, a herceg úr kivétel. De egyszer majd ő lesz a herceg úr; bár minél később kerülne rá a sor! Frissen, frissen kisasszonykám! Mért néz rám olyan riadtan? Már régen ki kellett volna bújni a ágyból.

Mihelyt Gertrude feleszmélt és maga elé képzelte a türelmetlenkedő kis herceget, egyszerre minden egyéb gondolat, ami még a fejében kóválygott, úgy szétrebbent, mint a verébraj, ha feltűnik a kánya. Hallgatott a szóra, gyorsan felöltözködött, megfésültette

magát, és lesietett a terembe, ahol szülei és bátyja már együtt voltak. Beültették egy öblös karosszékbe és hoztak neki egy csésze csokoládét; abban az időben ez ugyanaz volt, mint mikor a rómaiaknál feladták a férfi-tógát.

Mikor jelentették, hogy a kocsi előállt, a herceg félrevonta leányát és így szólt hozzá:

— Nos, Gertrude, a tegnapi viselkedése becsületére válik; ma pedig felül kell múlnia önmagát. Arról van szó, hogy ünnepélyesen kell bevonulnunk a monostorba és a vidékre, ahol maga lesz az első személy. Várják magát... — szinte fölösleges megjegyeznünk, hogy a herceg egy nappal előbb értesítette mindenről az apátnőt — várják magát és magán fog csüngenni mindenkinek a tekintete. Méltóság és természetesség! Az apátnő meg fogja kérdezni, mit kíván; ez az alakiség. Azzal a kéréssel feleljen rá, hogy szeretne belépni apácának ebbe a monostorba, ahol annyi szeretettel nevelték s ahol annyi szépet tanult. Mert ez az igazság. Ezt a néhány szót mondja el természetes könnyedséggel, ne legyen olyan színezete a dolognak, mintha betanították volna és mintha magától nem tudna beszélni. A derék apácák semmit sem tudnak arról, ami történt: ez olyan titok, amely örökre a családban marad; és ezért ne vágjon búskomor és riadt arcot, mert ez gyanút kelthet. Mutassa meg, milyen családból származik; legyen szerény, jómodorú, de gondoljon arra, hogy ezen a helyen a család tagjain kívül nem lesz senki sem, aki magasabb rangú magánál.

A herceg nem is várt feleletet, megindult; Gertrude, a hercegnő és a fiatal herceg nyomon követte; valamennyien lementek a lépcsőn és beszálltak a kocsiba. Az úton arról beszélgettek, hogy mennyi a baj és a bosszúság odakint a világban s mily boldogan élhetnek a kolostorban, főképpen a legelőkelőbb származású fiatal leányok. Az út vége felé a herceg megint elmondta leányának az utasításokat és többször is elismételte előtte a szabványos feleletet. Mikor behajtottak Monzába, Gertrude úgy érezte, hogy elszorul a szíve; de figyelmét egy pillanatra magára vonta néhány úriember, akik megállították a kocsit és holmi bókokat hadartak el. Utána folytatták az utat és majdnem lépésben hajtottak a monostorig, a bámészkodó kíváncsiak közt, akik mindenholonnan kicsődültek az útra. Mikor a kocsi megállt a jól ismert fal s a jól ismert kapu előtt, Gertrude szíve még jobban összeszorult. A szolgák hátraszorították a népet, amely sorfalat alkotott, mikor Gertrude kiszállt. Szegényke, kénytelen volt folyton gondosan ügyelni a viselkedésére, ezeknek a kíváncsi szemeknek a keresztttüzeiben. De ennél is jobban lenyűgözte az apja szeme, és bármennyire is félt tőle, minden pillanatban kénytelen volt belenézni. Ezek a szemek kormányozták mozdulatait és arckifejezéseit, úgyszólván láthatatlan gyeplőkkel. Áthaladtak az

első udvaron, bevonultak a másodikba s ott szemükbe tűnt a kolostor belső kapuja, amelyet sarkig kitártak és egészen elleptek az apácák. Az első sorban ott volt az apátnő, az idősebb apácák környezetében; mögötte rengeteg apáca, egyesek lábujjhegyen ágaskodtak; az utolsó sorban voltak a laikus testvérek, ezek padokon álltak. Itt is, ott is felcsillant valahol a levegőben néhány szem s kivillant néhány gyermekarc a kámzsák közül: ezek a legügyesebb és legbátrabb intézeti növendékek voltak, akik befurakodtak az apácák közé és sikerült egy kis nyílást tágítaniok, hogy maguk is láthassanak valamit. A csoportból szüntelen felkiáltások hallatszottak ki; rengeteg kar emelkedett a levegőbe, a szíves fogadtatás jeléül. Végre odaértek a kapuhoz és Gertrude szemtől-szemben volt az apátnővel. Előbb üdvözölték egymást, aztán pedig az apátnő félig vidáman, félig ünnepélyesen megkérdezte tőle, mit óhajt ezen a helyen, ahol senki sem tudna tőle semmit megtagadni.

— Azért vagyok itt... — szólalt meg Gertrude; de mikor ki kellett volna ejtenie azokat a szavakat, amelyeknek visszavonhatatlanul el kellett döntenie a sorsát, egy pillanatra megtorpant és mereven szegezte szemeit az előtte álló csoportra. Ebben a pillanatban meglátta egyik bizalmasabb társnőjét, aki félig szánakozón, félig gúnyosan nézett rá, mintha ezt mondta volna: «Á! mégis csak belepottyant a nagy hős». Ez a látvány egyrészt felszította lelkében régi ábrándjait, másrészt azonban valamit visszaadott régi bátorságából is; és máris olyan feleleten tört a fejét, amely egészen más lett volna, mint amelyet a szájába rágta; de ebben a pillanatban atyja arcára emelte tekintetét, mintegy hogy kipróbálja a maga erejét s azon olyan sötét nyugtalanságot, olyan fejegető türelmetlenséget fedezett fel, hogy ijedtében azonnal elhatározta magát és mintha csak valami szörnyűség elől kellene menekülni, oly készségesen folytatta: — ... azért vagyok itt, hogy engedélyt kérjek, hogy a szerzetesi ruhát ebben a kolostorban vehessem fel, ahol annyi szeretettel neveltek.

Az apátnő azonnal válaszolt. Nagyon sajnálja, de ilyen esetben a szabályzatok nem engedik meg, hogy azonnal kedvező feleletet adjon, hiszen ezt csak a nővérek határozata adhatja meg, ehhez viszont a fellebbvalók engedélye szükséges. Azonban Gertrude, mivel tudja, milyen érzelmekkel viseltettek iránta ezen a helyen, már előre is bizonyosra veheti, milyen lesz ez a felelet. De a szabályzat nem tiltja meg az apátnőnek és a nővéreknek, hogy addig is őszintén meg ne mondják, mekkora örömet szerzett nekik ez a kérése. Ekkor az ujjongás és éljenzés zürzavaros zibongása csapott fel megint. Mindjárt utána édességekkel megrakott nagy tálakat hoztak, kínálgatni kezdték elsősorban a kis jelöltet, azután pedig szüleit. És miközben az apácák szinte kézről-kézre adták, mások meg szerencsét kívántak

anyjának és a kis hercegnek, az apátnő kérette a herceget, hogy szíveskedjék a fogadóterem rácsához fáradni, ahol vár reá. Két idősebb apáca kísérté oda; s mikor a herceg megjelent, így szólt hozzá:

— Herceg úr, hogy eleget tegyek a szabályoknak... hogy elvégezzek egy elengedhetetlen alakiságot, amely ugyan ebben az esetben... mégis meg kell mondanom... hogy valahányszor egy fiatal leány kéréssel fordul hozzánk, hogy felvehesse a szerzetesi öltönyt... az előljáró, aki most éppen az én méltatlan személyem... köteles figyelmeztetni a szülőket... hogy ha... esetleg... akarata ellenére kényszerítették volna a leányukat... kiközösítést vonnának magukra. Bocssáson meg...

— Nagyon helyes, nagyon helyes, tisztelendő főnöknő. Dicsérem a kegyed pontosságát; nagyon is igaza van... de bizonyosra veheti.

— Ő, természetesen, herceg úr... csak éppen szigorú kötelességem volt megmondani... egyébként...

— Igen, igen, tisztelendő főnöknő.

Mindössze ezt a néhány szót váltották egymással, aztán elbúcsúztak és elváltak egymástól, mintha mindkettőnek súlyos teher lett volna itt maradni szemtől-szemben egymással; mindegyikük visszament a maga társaságába, az egyik kívül a kolostoron, a másik pedig belül a zárt küszöbön.

— Igen, igen, — szólalt meg a herceg — Gertrude nemsokára kedvére élvezheti a nővérek társaságát. Egyelőre eleget voltunk a terhükre.

Ezzel meghajolt és családjával együtt elindult; még egyszer kölcsönösen üdvözölték egymást és a hercegek távoztak.

Gertrudének az úton nem volt nagy kedve beszélgetni. Megrémült a lépéstől, amelyet megtett, szégyelte magát gyámoltalanságáért, bosszankodott a többiekre és magára, szomorúan számba vette azokat az alkalmakat, amelyek még adódhattak, hogy nemet mondjon; s lagymatagon és határozatlanul feltette magában, hogy az egyik, a másik vagy valamelyik alkalommal majd ügyesebb és erősebb lesz. Efféle gondolatai közben sem szűnt meg teljesen rettegése apja haragjától; úgy hogy mikor futtában odapillantott rá és világosan látta, hogy az arcán nyoma sincs haragnak, sőt inkább azt látta rajta, hogy nagyon is meg van elégedve vele, egyszerre szépnek látta a világot és egy pillanatra legalább nagyon boldog volt.

Amint hazaértek, át kellett öltöznie, meg kellett tisztálkodnia; aztán jött az ebéd, aztán néhány látogatás, aztán a kikocsizás, aztán a társaság, aztán a vacsora. Vacsora után a herceg újabb kérdést vetett fel, még pedig a keresztanya megválasztását. Így hívták azt a hölgyet, aki a szülők kérésére elvállalta az ifjú apácajelölt őrzését és kíséretét a felvételi kérés előterjesztése és a monostorba való

belépés között ; ezt az időt azzal töltötték el, hogy sorra látogatták a templomokat, a főúri palotákat, a társaságokat, a nyaralókat, a szentélyeket, szóval, a város és a környék legnevezetesebb látnivalóit ; azzal a céllal, hogy a fiatal leány, mielőtt leteszi a visszavonhatatlan fogadalmat, jól nézze meg, mi mindenről akar lemondani.

— Gondoskodni kellene keresztanyáról, — szólalt meg a herceg — mert holnap megérkezik az apák vikáriusa a vizsgálat alakiságai céljából és utána Gertrudét rögtön előterjesztik a káptalanban, hogy az apák megszavazzák felvételét. — Ezzel a hercegnőhöz fordult, ez pedig abban a hiszemben, hogy javaslatot vár tőle, megszólalt :

— Legjobb volna...

De a herceg a szavába vágott :

— Nem, nem, hercegnő ; az a fontos, hogy a keresztanya mindenekelőtt a jelöltnek legyen kedvére ; és ámbár általános szokás szerint a szülők szokták kiválasztani, Gertrude eléggé értelmes, eléggé határozott, s ezért megérdemli, hogy e tekintetben kivételt tegyünk vele. — És ekkor odafordult Gertrudéhez, olyan arccal, mintha különös kegyet hirdetne és így folytatta : — Ama hölgyek közül, akik ma este társaságunkban voltak, bármelyik alkalmas arra, hogy egy rangunkbeli fiatal leány keresztanyja legyen ; azt hiszem, egy sincs köztük, aki ne tartaná megtiszteltetésnek, ha ráesik a választás. Válasszon maga. — Gertrude jól tudta, hogy ha ő választ, azzal még egyszer megadja a beleegyezését ; de az ajánlat olyan ünnepélyesen hangzott el, hogy ha bármily udvariasan utasítja is vissza, az mindenesetre kevélységnek, vagy legalább is szeszélynek és kényeskedésnek látszott volna. Tehát megtette ezt a lépést is és megnevezte azt a hölgyet, aki ezen az estén legjobban tetszett neki ; vagyis azt, aki a legtöbbet dédelgette, a legtöbbet dicsérte és leginkább bánt vele olyan barátságosan, annyi kedvességgel, ami az ismeretség első pillanataiban szinte úgy tűnik fel, mintha régi barátnók volnának.

— Pompás választás — mondta rá a herceg, aki éppen ezt a hölgyet kívánta és ezt a választást várta. Akár szántsándékkal történt, akár véletlenül, mindenesetre úgy történt, mint mikor a bűvész megpörgeti a szemünk előtt az egész csomag kártyát s azt mondja, hogy gondoljunk egyet és ő majd kitalálja ; igen ám, de úgy pörgette meg a kártyát, hogy mi csak egyet láttunk az egészből. Az a hölgy annyit forgolódott Gertrude körül akkor este, annyit foglalkozott vele, hogy a leánynak valósággal meg kellett volna erőltetnie az emlékezetét, hogy másra gondoljon. De ennek a sok sürgölődésnek megvolt a maga oka : a hölgy már régóta szemet vetett az ifjú hercegre, akit vejének szemelt ki ; tehát szinte családtagnak érezte magát ; és nagyon természetes volt, hogy éppen úgy érdeklődött a kedves kis Gertrude iránt, mintha csak egészen közeli rokona volna.

Másnap Gertrude azzal a gondolattal ébredt, hogy ma jön a vikárius; és miközben azon rágódott, vajjon felhasználhatná-e ezt a döntő alkalmat arra, hogy visszalépjen és hogyan használhatná fel, éppen hívatta a herceg.

— Nos, leányom, — szólalt meg — eddig pompásan viselkedett; ma meg kell koronázni ezt a művet. Mindaz, ami eddig történt, a maga beleegyezésével történt. Ha azóta esetleg valami kétsége támadt volna, valami kis megbánásféle, valami fiatalos szeszély, azt már fel kellett volna tárnia; ma azonban már annyira előrehaladt az ügy, hogy nem szabad gyerekeskedni többé. Az a derék ember, aki ma idejön, száz meg száz kérdést tesz fel majd a hivatásérzete felől: vajjon szabad elhatározásából lesz-e apáca és miért és hogyan és mit tudom én? Ha maga ingatag feleletet ad, ki tudja, meddig fogja kínozni. Valóságos gyötrellem volna, nagy kellemetlenség; de még nagyobb, komolyabb baj is származhatnék belőle. Ha a sok mindenféle nyilvános szereplés után akármilyen csekély ingadozást vennének észre magán, az én becsületem vallaná kárát, mert azt a látszatot kelthetné, mintha én a maga könnyelműségét szilárd elhatározásnak vettem volna és elsiettem volna a dolgot, hogy én esetleg... mit tudom én? Ebben az esetben fájdalmas választásra kényszerülnék két dolog közt: vagy el kellene tűrnöm, hogy a világ siralmas véleményt alkosson viselkedésemről, már pedig tartozom magamnak annyival, hogy komolyan számba se vegyem ezt a lehetőséget, vagy pedig fel kellene tárnom a maga elhatározásának valódi okát és akkor...

De mikor látta, hogy ebben a pillanatban Gertrude rákvörös lett és a szemébe könnyek tódultak és az arca összerándult, mint a virág szirmai a vihart megelőző tikkasztó hőségben, egyszerre abba hagyta ezt az előadását és derűsebb hangon folytatta:

— Jó, jó, hiszen magától függ minden, a maga okosságától. Tudom, hogy maga nagyon okos és már nem gyerek, hogy a végén elrontsa mindazt, amit eddig jól intéztünk. Csakhogy nekem minden eshetőségre gondolnom kell. Ne is beszéljünk többet róla. És állapodjunk meg abban, hogy maga őszintén fog felelni annak a derék embernek, olyan modorban, hogy ne támadhasson benne semmi kétség. Így aztán maga is hamarosan túlesik az egészen.

És ekkor, miután néhány feleletet ajánlott neki a legvalószínűbb kérdésekre, mint rendesen, megint ecsetelni kezdte előtte azokat az édességeket és gyönyörűségeket, amelyek a monostorban várnak Gertrudére. És csak akkor hagyta abba, mikor az egyik szolga jelentette, hogy itt a vikárius. A herceg sebtiben még egyszer felsorolta a legfontosabb figyelmeztetéseket és aztán egyedül hagyta lányát a pappal, amint a szabályzat megkövetelte.

A derék ember némiképpen már azzal az előre megalkotott véleménynel jött ide, hogy Gertrudének igazi nagy hivatása van a szer-

zetesi életre; mert ezt mondta neki a herceg akkor, amikor elment hozzá, hogy meghívja. Igaz, a derék papnak, aki bölcsen tudta, hogy hivatásának gyakorlásában a legszükségesebb erény a bizalmatlanság, az volt az elve, hogy az efféle nyilatkozatokat nem szabad mindjárt az első szóra elhinni és óvakodni kell az elfogultságtól. De ritkán történik meg, hogy egy-egy tekintélyes személynek a határozott és biztos állítása bármely vonatkozásban ne befolyásolná a másik fél állásfoglalását.

Miután előbb üdvözölték egymást, a pap így kezdte:

— Kisasszony, azért jöttem, hogy az ördög szerepét játsszam; azért jöttem, hogy megingassam magát mindabban, amit a kérvényében határozottan állított; azért jöttem, hogy feltárjam szemei előtt a nehézségeket s megbizonyosodjam felőle, vajjon jól megfontolt-e mindent. Engedje meg, hogy néhány kérdést tegyek fel.

— Csak tessék — felelte Gertrude. Ekkor a derék pap egymásután feltette neki azokat a kérdéseket, amelyeket a szabályzatok pontosan megszabnak. «Szabad és önkéntes elhatározást érez-e magában hogy belép apácának? Nem használtak kegyeddel szemben fenyegetést, vagy nem kecsegtették-e bizonyos ígéretekkel? Nem folyamodtak-e magasabb tekintélyekhez, hogy kicsikarják beleegyezését? Beszéljen bátran és őszintén, mert nekem kötelességem megtudni az igazi akaratát és megakadályozni, hogy semmiképpen se kényszerítsék erre a lépésre.»

Gertrude fejében azonnal irtózatossággal jelentkezett az őszinte felelet, amit erre a kérdésre adnia kellett volna. De ahhoz, hogy ezt felelje, magyarázkodnia kellett volna, el kellett volna mondanivaló, hogy mivel fenyegették meg, elmesélni az egész esetet... A szerencsétlen rémülten visszaborzadt ettől a gondolattól; gyorsan más választ keresett; de csak egyet talált, amely azonnal és biztosan megszabadíthatja ettől a gyötrelemtől, azt, amely homlokegyenest ellenkezik az igazsággal. És miközben igyekezett eltikolni felindulását, ezt felelte:

— A saját... a saját szabad elhatározásomból megyek apácának.

— Mikor alakult ki ez a szándéka? — kérdezte tovább a derék pap.

— Mindig megvolt bennem — felelte Gertrude, aki az első lépés után most már sokkal bátrabban tudott hazudni a maga érdeke ellenére.

— De mi a legfőbb ok, amely arra indítja, hogy apácának menjen?

A derék pap nem is sejtette, milyen érzékeny pontra tapintott; és Gertrudének minden erejét meg kellett feszítenie, hogy arcvonásai el ne árulják, milyen hatást keltettek lelkében ezek a szavak.

— Az ok, — felelte — hogy szolgáljak Istennek és elkerüljem a világ veszedelmeit.

— Nem inkább valami kellemetlenség? Valami... bocsásson meg... valami szeszély? Néha valami jelentéktelen ok is olyan hatást kelthet, hogy szinte örökkétartónak érezzük; aztán ha ez az ok megszűnik és a lélek megnyugszik, akkor...

— Nem, nem, — vágott a szavába gyorsan Gertrude — az ok az, amit mondtam.

A vikárius, inkább hogy tökéletesen megfeleljen kötelességének, s nem azért, mintha szüksége lett volna a meggyőzésre, tovább faggatta, azonban Gertrude eltökélte magát, hogy félrevezeti. Visszaborzadt attól a gondolattól, hogy megvallja gyengeségét ennek a komoly és jólelkű papnak, akinek esze ágában sem volt ilyesmit csak feltételezni is róla; aztán arra is gondolt, szegényke, hogy a pap meg is akadályozhatná az ő belépését; de itt vége is volt fölötte a hatalmának és a védelmének. Amint távozik, ő megint kettesben marad a herceggel. És aztán akármit is kell majd elszenvednie abban a házban, a derék pap nem fog megtudni róla semmit, és ha meg is tud valamit, semmiféle jószándékkal sem tehet többet, mint hogy sajnálkozik rajta, azzal a közömbös és kimért sajnálkozással, amelyben általában részesítünk mindenkit, úgyszólván udvariasságból, aki okot vagy ürügyet adott a rá szabott büntetésre. A vizsgáló előbb fáradt bele a kérdezősködésbe, mint a szerencsétlen leány a hazudozásba; s mikor hallotta a mindig egyforma válaszokat s mivel nem volt semmi oka kételkedni az őszinteségükben, végre más hangon kezdett beszélni; szerencsét kívánt neki és valahogy bocsánatot is kért tőle, hogy ilyen sokáig alkalmatlankodott, de hát ez a kötelessége; még mondott egyet-mást, amit alkalmasnak tartott arra, hogy megerősítse őt jószándékában, aztán távozott.

Mikor áthaladt a termeken, hogy kijusson a palotából, találkozott a herceggel, aki, mintha csak véletlenül ment volna arra, neki is szerencsét kívánt azokhoz a jámbor szándékokhoz, amelyeket leányánál talált. A herceget mindeddig nagyon kínos bizonytalanság gyötörte, de erre a hírre föllélegzett, s egy pillanatra megfeledkezett szokott méltóságáról, szinte futva sietett Gertrudéhez, elhalmozta dicséretekkel, kedveskedésekkel és ígéretekkel, túláradó ujjongással s javarészt őszinte gyöngédséggel. Ilyen ez a felemás emberi szív!

Mi nem kísérjük el Gertrudét a látványosságok és szórakozások szakadatlan forgatagába. És azt sem írjuk le részletesen és rendszereesen, hogy milyen lelkiállapotban volt az egész idő alatt; a fájdalom és az ingadozás túlságosan egyhangú története volna ez és túlságosan hasonlítana mindahhoz, amit már elmondtunk. A kellemes helyek, a változatos látnivalók, az a szórakozás, amit a folytonos kirándulásokban talált, mindez meggyűlöltette vele azt a helyet, ahová végül is megérkezik majd, még pedig örökre. Még fájdalmasabban hatottak rá a társas összejövetelek és ünnepek. Valahányszor menyasszonyo-

kat látott, már mint olyanokat, akiket e szó legtermészetesebb és leggyakrabban használt értelmében neveztek így, elviselhetetlen irigység és szívfájdalom hasított bele; ha néha-néha neglátott egy fiatal embert, úgy érezte, hogy ha ez menyasszonynak nevezné, az lenne számára a boldogság netovábbja. Néha a paloták pompája, a fényes berendezés, az ünnepségek ujjongó zsibongása és kavargása olyan mámort gyújtott ki benne, olyan heves életörömet, hogy feltette magában: inkább visszalép, inkább mindent elszenved, mintsem hogy visszatérjen a kolostor hideg és komor sötétségébe. De mindezek az elhatározások füstbe mentek, valahányszor nyugodtabban meggondolta a nehézségeket, valahányszor csak az arcába tekintett a hercegnek. Néha, ha csak arra gondolt, hogy örökre itt kell hagynia ezeket az élvezeteket, már ez a gondolat is megkeserítette és megmérgezte ezt a csekély kóstolót is; mint ahogy a szomjas beteg dühösen néz az orvosra és mérgesen tolja vissza azt a kanál vizet is, amelyet az nagynehezen engedélyezett neki.

Eközben az apácák vikáriusa benyújtotta a szükséges bizonyítványt, mire megjött az engedély, hogy megtarthatják a káptalant Gertrude felvétele ügyében. A káptalant megtartották, a titkos szavazás, amint várható volt, meghozta a szabályzatokban megkívánt kétharmad többséget. Gertrudét felvették. Ő maga már belefáradt a hosszú huzavonába s ekkor azt kérte, hogy minél előbb beléphessen a monostorba. Bizonyára senki sem volt, aki gátat akart volna vetni ennek a türelmetlenségnek. Tehát teljesítették kívánságát, nagy pompával elkísérték a monostorba, ő pedig felvette az apácaruhát. Tizenkét hónapig tartott az ujoncidő; csupa bűnbánat és lázadozás volt ez, de a végén elérkezett a fogadalom pillanata, vagyis az a pillanat, amikor ki kellett mondania vagy a most már hihetetlenül furcsa, hihetetlenül váratlan és hihetetlenül botrányos nemet, vagy pedig meg kellett ismételnie az igent, amelyet már annyiszor kimondott. Kimondta újra és örökre apáca lett.

A keresztény vallásnak egyik különös és egészen sajátos tulajdonsága, hogy bármilyen körülmények között és bármilyen helyzetben útba igazít és megvigasztal bárkit, aki hozzá folyamodik. Ha van a multa orvosság, akkor előírja és odanyújtja, felvilágosít és erőt ad hozzá, hogy javunkra fordítsuk bármi áron; ha nincs orvosság, akkor módot ad rá, hogy valóságosan és csakugyan erénnyé változtassuk a kényszerűséget, mint a közmondás mondja. Megtanít bölcseséggel folytatni azt, amit léhasággal kezdtünk; megpuhítja a lelket, hogy szíves hajlandósággal vállalja azt, amit erővel rákényszerítettek és annak a választásnak, amely vakmerő volt, de már visszavonhatatlan, megadja a hivatás minden szentségét, minden bölcsességét, és mondjuk meg csak nyíltan: minden örömet. Olyan út ez, amelyre az ember minden tévelygés és minden vesze-

delem után rábukkan, és ha egy lépést tesz rajta, ezen túl már biztosan és jóakarattal járhat rajta és vídáman megérkezhetik a boldog célhoz. Ezen az úton Gertrude szent és boldog apáca lehetett, akár-hogyan került is a monostorba. Csakhogy a szerencsétlen folytonosan hánykolódott az igában, tehát annál súlyosabban érezte a terhét és a lökéseit. A szüntelen bánkódás az elvesztett szabadságért, az irtózás jelen helyzetétől, az emésztő sóvárgás olyan ábrándok után, amelyek sohasem teljesülhettek: majdnem mindig ilyesmikkel gyöt-rődött a lelke. Rágódott a keserves multon, visszaidézte emlékezetébe mindazokat az eseményeket, amelyek révén idekerült; és ezerszer is megsemmisítette, sajnos, hiába, így elméletben azt, amit a való-ságban megcselekedett; gyávasággal vádolta magát, másokat pedig zsarnokoskodással és álnoksággal; és csak gyöt-rődött. Imádta és egyúttal siratta szépségét, gyászolta fiatalságát, amelynek az a sorsa, hogy lassú vértanúságban pusztuljon el, és voltak pillanatok, amikor minden nőt irigyelt, bármilyen volt a társadalmi állása, bármilyen volt a lelkiismerete, azért, hogy szabadon élvezheti a világban ezeket a gyönyörűségeket.

Gyűlöletes volt szemében ezeknek az apácáknak a látása, akik közreműködtek abban, hogy őt ide bekényszerítsék. Visszaemléke-zett a mesterkedésekre és ravaszkodásokra, amelyeket alkalmaztak s rengeteg udvariatlansággal, rengeteg durcáskodással, sőt nyílt szemrehányásokkal fizette vissza nekik mindezt. Azok legtöbbször nem tehettek egyebet, mint lenyeltek mindent és hallgattak; mert a hercege ugyan zsarnokoskodott a leányán, mikor szüksége volt rá, hogy bekényszerítse a kolostorba, de mikor akaratát megvalósította, már nem igen tűrte volna, hogy más valaki hatalmaskodni meré-szeljen vele; és ha csak megmukkantak volna, ez máris elegendő lett volna arra, hogy megvonja tőlük hatalmas pártfogását vagy éppen hogy pártfogóból esetleg ellenségükké váljon. Azt hihetnők, hogy Gertrude bizonyára némi hajlandóságot érezhetett más nővérek iránt, akiknek semmi részük sem volt ama cselszövésekben és akik ha nem is kívánták, hogy rendtársuk legyen, most mégis rendtársuk-ként szerették; jámborak, dolgozók és vídámak voltak és példájukkal megmutatták neki, hogy idebent nemcsak élni lehet, hanem boldo-gan is lehet élni. Csakhogy ezeket is gyűlölte, ámbár egészen másért. Ez a jámbor és boldog magatartásuk, az ő érzése szerint, rosszalása volt a maga nyugtalankodásának és szeszélyes viselkedésének; s egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ki ne csúfolja őket a hátuk mögött, mint afféle szenteskedőket, vagy meg ne marja őket, mint afféle képmutatókat. Talán kevésbé idegenkedett volna tőlük, ha tudta vagy kitalálta volna, hogy az a néhány fekete golyó, amelyet az urnában találtak, amikor felvételéről döntöttek, éppen ezektől az apácáktól származott.

Úgy érezte néha : némi vígasztalást talál abban, hogy parancsolhat, abban, hogy kedvét keresik a monostorban ; hogy hódoló látogatásokat fogadhat, világi személyeket, vagy elintézhet egy-egy ügyet, hogy kegyeket fosztogathat, hogy méltóságos asszonynak hívják : de micsoda vígasztalás volt ez ! Egyáltalán nem elégtette ki szívét, szerette volna néha-néha hozzácsatolni és ezzel együtt élvezni a vallás vígasztalásait ; de ez csak olyanoknak jut, akik elvetik a többit ; mint a hajótörött, ha meg akarja ragadni a deszkát, amelyen kivergődhet a partra, kénytelen kinyitni a markát és elengedni a sást, amelyet ösztönös kétségbeeséssel előbb megragadott.

Gertrude nem sokkal a fogadalom után az intézeti növendékek felügyelője lett ; elképzelhető, mit szenvedhettek ezek a leánykák az ő keze alatt. Régi bizalmas barátnői már mind eltávoztak, ő azonban elevenen megőrizte magában annak az időnek minden szenvedélyét ; ennek pedig így vagy úgy, a növendékek itták meg a levét. Ha eszébe jutott néha, hogy ezek közül sokan a világban fognak élni, ahonnan őt örökre kizárták, olyan gyűlöletet érzett szegénykéik iránt, amely már szinte bosszúvágy volt : zsarnokoskodott és hatalmaskodott velük s már előre bűnhődniök kellett azokért az örömeikért, amelyeket majd élvezni fognak a világban. Aki ilyenkor hallotta volna, milyen fölényes felháborodással szidta össze őket minden apró csínyért, azt hihette volna róla, hogy vad és elvakult lelki hóbort hatalmasodott el rajta. Máskor meg ugyanaz az irtózás a kolostortól, a szabályoktól, az engedelmességtől, éppen ellenkező hangulat-rohamokban tört ki. Ilyenkor nemcsak eltűrte növendékeinek zajos csintalankodását, hanem még maga is szította ; részt vett a játékaikban és ilyenkor ő maga fokozta fegyelmetlenségüket ; részt vett a beszélgetéseikben és ezek, az ő ösztökélésére, messze eltértek a leánykák eredeti szándékaitól. Ha valamelyik szóbahozta az apátnő folytonos locsogását, a felügyelőnő hosszasan utánozta a főnöknőt, valóságos színpadi jelenetet rögtönzött ; az egyik apácának az arcát utánozta, a másiknak a járását ; ilyenkor torkaszakadtából nevetett ; de ez a nevetés nem vidámitotta fel már úgy, mint régen. Így élt néhány esztendeig és sohasem volt alkalma arra, hogy ennél többet tegyen, mikor egyszerre csak boldogtalan sorsa úgy hozta magával, hogy ez az alkalom megjött.

A részére engedélyezett egyéb kitüntetésekben és kiváltságokon kívül — amiket annak fejében kapott, hogy egyelőre nem lehetett apátnő — külön lakása is volt. A monostornak éppen ehhez az oldalához símult egy ház, amelyben egy fiatalember lakott, hivatásos gonosztevő, egyik a sok közül, akik abban az időben csatlósáikkal és egyéb elvetemedett cimboráikkal bizonyos tekintetben fittyet hányhattak az államhatalomra és a törvényekre. Krónikánk Egidió-nak nevezi, de nem beszél vezetéknévéről. Ez az egyik ablakából,

amely Gertrude lakásának kis udvarára nyílt, meglátta egyszer őt, amint ott átment, vagy sétálgatott, csakúgy pihenésképpen; s mivel inkább csábította, mint elrettentette a szentségtörő vállalkozás, egyszer vakmerőn megszólította. És a szerencsétlen apáca szóba állt vele.

Az első pillanatban olyan boldogság áradt el rajta, amely talán nem volt őszinte, de igen eleven volt. Lelke gyűlöletes üressége most izgalmas és folytonos foglalkozással telt meg és szinte így mondhatnánk: eleven étellel; de ez a boldogság olyan volt, mint az az erősítő ital, amelyet az ókoriak ötletes kegyetlensége töltött az elítélteknek, hogy erőt adjon neki a kínzások elviselésére. Egész viselkedése szemlátomást megváltozott: egyszerre csak egyenletesebb, nyugodtabb lett, abbahagyta a folytonos gúnyolódást és veszekedést, sőt kedvesebbnek és illedelmesebbnek mutatkozott, annyira, hogy a nővérek mind örültek ennek a változásnak; természetesen el sem tudták képzelni az igazi okát. És nem tudhatták, hogy ez az újdonsült erényesség nem volt egyéb, mint a régi fogyatkozások tetézése képmutatással. Azonban ez a látszat, hogy úgy mondjuk: ez a külső máz, nem tartott sokáig, legalább is nem volt ilyen állandó és egyenletes; hamarosan újra elfoglalták helyét a szokásos makacskodások és szeszélyek, megint felhangzottak az átkozódások és csúfolkodások a kolostor-börtön ellen s nem egyszer olyan modorban, ami szokatlan volt ezen a helyen, s furcsa még az ő szájában is. De az ilyen kitörésre rendszerint bünbánat következett, és buzgó igyekezet, hogy hízelkedésekkel és kedves szavakkal elfeledtesse. A nővérek, amennyire tudták, túrték ezt a váltakozó javulást és rosszabbodást s a méltóságos asszony szeszélyes és léha természetének tulajdonították.

Egy ideig úgy látszott, hogy senki sem sejt semmit. De egyszer a méltóságos asszony összeszólalkozott az egyik laikus nővérrel valami csekélységen és szokatlanul kegyetlen bánásmódra ragadtatta magát és sehogysem tudott lecsillapodni; a testvér csak túrte egy darabig, összeharapta az ajkait, de végül is elfogyott a béketűrése és kibuggyant belőle a szó, hogy ő bizony tud valamit s alkalmas helyen és időben majd ki is nyitja a száját. Ettől a pillanattól fogva a méltóságos asszonynak nem volt többé nyugta. De nem sok idő telt bele s a laikus testvért egyszer csak hiába várták, hogy elvégezze a rendes munkáját; keresik a cellájában, nem találják; hangosan szólítgatják: nem felel; keresik itt, keresik amott, a padlástól a pincéig felforgatják a monostort: nincs sehol. És ki tudja, mennyi ideig találgatták volna, ha éppen keresgélés közben nem fedeztek volna fel egy lyukat a kert falán; erről aztán egyszerre mindnyájan arra gondoltak, hogy bizonyosan ezen keresztül szökött meg a nővér. Ekkor aztán buzgón kerestették Monzában és környékén, főképpen pedig Medában, mert odavalósi volt; mindenfelé megírták a dolgot:

de soha sehonnan sem kaptak választ, teljesen nyoma veszett. Talán többet megtudhattak volna róla, ha ahelyett, hogy messze földön keresték, ott a közelben ástak volna egy kicsit. Sok mindenféle sopánkodás után, mert senki sem hitte volna róla, hogy ilyesmire vetemedik és sok mindenféle megbeszélés után arra az eredményre jutottak, hogy bizonyosan messzire ment, nagyon messzire. És mivel eközben az egyik nővér véletlenül kibökte, hogy «bizonyosan Hollandiába szökött», — rögtön felkapták és egy darabig azt hangoztatták a monostorban is és odakint is, hogy Hollandiába szökött. A méltóságos asszony azonban nyilván más véleményen volt. Nem mintha mutatta volna, hogy nem hiszi, vagy szembeszállt volna a közvéleménnyel, a maga külön érveivel; ha voltak is ilyen érvei, amint hogy voltak, pompásan el tudta titkolni valamennyit; semmitől a világon nem óvakodott jobban, mint ennek az esetnek a bolygatásától; és a legcsekélyebb mértékben sem óhajtotta megtalálni e titok nyitját. De minél kevesebbet beszélt róla, annál többet gondolt rá. Néha napközben hirtelen felbukkant képzeletében ennek a nőnek a képe és ott állt, mintha gyökeret vert volna a lába és semmi áron el nem távozott volna! Ó, hányszor kívánta már, hogy bár látná maga előtt elevenen és valóságosan, mintsem hogy szüntelenül ott kísértsen a lelkében, mintsem hogy éjjelét és nappalát kénytelen legyen e ködös, rettenetes, érzéketlen jelenésnek a társaságában tölteni! Hányszor szerette volna hallani valóban a testvérnek a hangját, még akkor is, ha megfenyegette volna, inkább, mintsem hogy lelkében szüntelenül hallja ennek a hangnak képzeletbeli suttogását és érezze, hogy olyan macacssággal, olyan fáradhatatlan konoksággal hajtogatja azokat a szavakat, ahogy egyetlen élő ember sem tudná megtenni soha!

Körülbelül egy esztendő telt el az esemény óta, amikor Luciát bemutatták a méltóságos asszonynak és ekkor volt vele az a beszélgetése, amelyben együtt hagytuk őket. A méltóságos asszony egyre-másra faggatta don Rodrigo üldözése felől és szemrebbenés nélkül feszegetett bizonyos részleteket, úgy hogy Lucia természetesen nagyon is furcsának találta ezt, mert sohasem hitte volna, hogy az apácák ilyen dolgokon is köszörüljék a kíváncsiságukat. De éppen ilyen furcsák voltak azok a megjegyzései is, amelyeket a kérdései közé kevert, vagy amelyeket legalább is sejteni lehetett. Mintha csak nevetett volna azon, hogy Lucia még mindig ilyen szörnyen irtózik ettől a nagyúrtól és azt kérdezte: vajjon olyan szörnyeteg-e, hogy megrémül tőle az ember? Szinte úgy látszott, hogy esztelennek és ostobának találja a leány húzódozását, ha az nem hozta volna fel okul, hogy Renzót szerette. Különösen Renzóról olyasmiket mert kérdezni, amik meghökkentették Luciát és arcába kergették a vért. Mikor aztán észrevette, hogy túlságosan elkalandoztak a gondolatai és túlságosan szabadjára eresztette a nyelvét, igyekezett a

dolgot viisszaszívni és szépítgetni. De hiába volt minden fáradozása, Luciában ott maradt valami kínos elképedés és zürzavaros rémület! És alighogy újra kettesben volt az anyjával, őszintén elmondott neki mindent; de Agnese, mint afféle tapasztalt nő, néhány szóval eloszlatta minden kétségét s megmagyarázta az egész titkot.

— Ha annyira ismernéd a világot, mint én, — magyarázta — egyáltalán nem csodálkoznál; akkor tudnád, hogy az ilyesmiken nem szokás csodálkozni. Az urak többé-kevésbbé mind bolondok egy kicsit, az egyik így, a másik úgy. Hagyni kell, hadd beszéljenek, különösen ha az embernek szüksége van rájuk; úgy kell tenni, mintha komolyan oda hallgatnánk, mintha értelmes dolgokat beszélnének. Hallottad, hogy a torkomra forrasztotta a szót, mintha csak valami ostobaságot mondtam volna! Én persze rá sem hederítettem! Mind ilyenek. Mégis hála legyen az égnek, mert ez a méltóságos asszony, úgy látszik, szeretetébe fogadott és téged csakugyan pártfogolni akar. Egyébként, leánykám, ha megmenekülsz és újra megcsik, hogy urakkal lesz dolgod, majd meglátod magad is, majd meglátod, majd meglátod.

Az a kívánság, hogy lekötelezze a gvardián atyát, az az öröm, hogy pártfogolhat valakit, az a gondolat, hogy az ilyen Istennek tetsző támogatás csak jó gyümölcsöket teremhet, hajlandósága Lucia iránt és az a fölemelő érzés, hogy jót tehet ezzel az ártatlan teremtéssel, segítheti és vigasztalhatja az elnyomottakat: csakugyan arra indította a méltóságos asszonyt, hogy felkarolja a két szegény menekült nő sorsát. Az ő kérésére s az ő kedvéért elhelyezték őket a kulcsárnőnek a kolostorral szomszédos lakásában és úgy vették, mintha a monostor alkalmazottai volnának. Anya és leánya egyformán örült, hogy ilyen gyorsan biztos és tiszteletreméltó menedéket találtak. Nagyon örültek volna neki, ha itt is maradhattak volna, úgy hogy senki sem tudott volna róluk; de az ilyesmi nem volt könnyű dolog egy monostorban; annál kevésbbé, mert volt egy ember, aki minden áron hírt akart kapni egyikről kettejük közül; ennek az embernek lelkében a szenvedélyt és a makacskodást még fokozta az a bosszúság is, hogy megelőzték és szándékát megghiúsították. Mi tehát hagyjuk ott a nőket menedékhelyükön és térjünk vissza ennek az embernek a palotájába, éppen akkor, amikor a jelentésre várt, hogy hogyan sikerült gyalázatos merénylete.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mint mikor a kopófalka hiába kergette a nyulat és a kutyák visszatérnek gazdájukhoz, megalázottan, lelógó pofával és lekonyult farkkal: ezen a zürzavaros éjszakán éppen így tértek vissza a brávók don Rodrigo palotájába. Ő maga föl és alá járkált a sötétben a legfelső emelet egyik lakatlan termében, amelyből a térségre nyílt kilátás. Minduntalan megállt, feszülten figyelt, az ablakok szúrágta fatábláinak hasadékein kikémlelt, csupa türelmetlenség volt és nyugtalankodás, nemcsak azért, mert izgatta, hogyan sikerült a dolog, hanem azért is, mert bizonyos következményei is lehettek; mivel-hogy ez volt a legnagyobb s a legkockázatosabb vállalkozás, amelyre a derék úr eleddig vetemedett. De aztán megnyugodott, mikor arra gondolt: hiszen megtett minden intézkedést, hogy eltüntesse a nyomokat, sőt még a gyanút is. — Ami a gyanút illeti, — gondolta magában — csak nevetek rajta: nagyon szeretném tudni, lesz-e olyan kíváncsi ember, aki feljöjjön ide megnézni, hogy itt van-e egy bizonyos lány, vagy nincs. Csak jöjjön, jöjjön az a paraszt, méltó fogadtatásban részesül; csak jöjjön a barát, csak jöjjön. Hát az anyja? Az anyja menjen Bergamóba. És a törvény? Ugyan, ugyan, a törvény! A polgármester nem gyerek, nem is bolond. És Milanóban? Ugyan, ki törődik ilyesmivel Milanóban? Ki hallgatná meg? Ki tudja egyáltalán, hogy ezek idevalók? Olyanok ezek, mintha csak úgy ide tévedtek volna a földre; hiszen még gazdájuk sincs; nem tartoznak senkihez. Ugyan, ugyan, nem kell félni. Nagyt néz majd Attilio holnap reggel! Majd meglátja, igen, meglátja, vajjon én csak fecsegek-e vagy pedig cselekszem is. Meg aztán... ha esetleg valami baj történik... mit tudom én? ha talán valamelyik ellenségem meg akarná ragadni ezt az alkalmat... Attilio is tud valami tanácsot adni: hiszen az egész rokonság becsülete forog kockán. — De az a gondolat, amelybe legjobban belekapaszkodott, mert ebben nyugodtak el leginkább kétségei, és ebből táplálkozott legfőbb szenvedélye, — az volt, amikor eszébe jutott, hogy miféle hízelkedésekkel s miféle ígérekkel próbálja majd megpuhítani Luciát. — Nagyon fog félni, ha itt lesz egyedül ezek között, ilyen pofák között, amelyek... teringettét, hiszen itt nekem van a legemberibb ábrázatom... kénytelen lesz hozzám folyamodni, kénytelen lesz kérlelni, és ha egyszer könyörög...

Miközben így elábrándozik, lábdobogást hall. Odamegy az ablakhoz, kissé kinyitja, kinéz: ők azok. — Hát a gyaloghintó? A fenét! Hol a gyaloghintó? Három, öt, nyolc: mind itt vannak; itt van Griso is; a gyaloghintó nincs itt. Az ördög vigyel el! Az ördög vigye el! Grisót felelősségre vonom...

Amint beléptek a palotába, Griso az egyik sarokba dobta fütőkösét, levette kalapját és zarándokköpenyét, és amint tiszte kívánta, amelyet ebben a pillanatban egyik sem irigyelt tőle, fölment, hogy beszámoljon don Rodrigónak. Ez már ott várta fönt a lépcső végében, s mikor nehézkes és otromba járásáról észrevette, hogy a bitang bizonyosan póruljárt, rászólt, azaz ráordított:

— Mi történt, nagyszájú uram, kapitány uram, «Csakbízzarám» uram?

— Keserves dolog, — felelte Griso, miközben éppen fellépett féllábával az első lépcsőfokra és megállt — keserves dolog lenyelni a szemrehányást, ha az ember hűségesen dolgozott és igyekezett teljesíteni kötelességét, sőt a bőrét is vásárra vitte.

— Hogy történt hát? Halljuk, halljuk — mondta rá don Rodrigo és megindult szobája felé, Griso pedig a nyomában. Odabent gyorsan elmondta neki, mi mindent intézkedett, tett, látott, nem látott, hallott, mitől ijedt meg és mit tett jóvá; és oly rendetlenül, oly zavarosan, oly bizonytalanul és oly bódultan mondta el beszámolóját, hogy kiderült: bizonyára éppen így kavarognak bent a gondolatai is.

— Nem vagy hibás és derekasán viselkedtél, — mondta ki véleményét don Rodrigo. — Megtetted, amit lehetett; de... nahát, hogy itt a házban kém van! De ha van, én tudom Istenem leleplezem és ha leleplezzük, hogy itt van, majd én elintézem. Mondom neked, Griso, hogy elbánok vele amúgy istenigazában.

— Méltóságos uram, — szólalt meg Griso — nekem is megfordult a fejemben ez a gyanú; és ha igaz volna és találnánk ilyen bitangot, méltóságos uram, adja azt csak az én kezembe. Az, aki azzal szórakozott, hogy ilyen éjszakát hozott rám, megfizet érte! Azonban bizonyos dolgokból arra kell következtetnem, hogy más valami aljasság is történt itt, amit azonban még nem lehet világosan látni. Holnapra, méltóságos uram, holnapra minden kiderül.

— Legalább nem ismertek rátok?

Griso azt felelte, hogy remélhetőleg nem; a beszélgetés pedig azzal végződött, hogy don Rodrigo másnapra három parancsot adott neki, amelyeket ugyan Griso bizonyára maga is kitalált volna. Az egyik: korán reggel küldjön két embert a bíróhoz, hogy közöljék vele azt a bizonyos figyelmeztetést; ez aztán meg is történt, amint elbeszéltük; két másik embert küldjön a düledező házhoz őrségre, hogy távoltartsanak mindenféle lézengőt, aki arra jár, nehogy valaki meglássa a gyaloghintót; majd a következő éjjel elhozzatják onnan; mert ma már nem volna helyes ott járni-kelni, mivel ez gyanút keltené; végül pedig: ő maga is menjen és küldjön még többeket is, a legvakmerőbbek és a legügyesebbek közül s valamennyien vegyüljenek el a nép közt, hátha megtudnak valamit a ma éjszakai kavarodásról. Don Rodrigo, miután a parancsokat kiadta, lefeküdt és Grisót

is aludni küldte s a búcsúzásakor nagyon megdicsérte. Dícséreteiből nyilván sejthető volt az a szándék, hogy kárpótolja azokért az elsiertett szidalmakért, amelyekkel fogadta.

Menj aludni, szegény Griso, hiszen bizonyosan szükséged van rá. Szegény Griso! Egész nap törted magad, fél éjszaka törted magad, nem is szólván arról a veszedelemről, hogy esetleg a parasztok körmei közé kerülhetnél volna, vagy vérdíjat tűzhettek volna ki a fejedre «tisztességes nőszemély elragadása miatt», tetejébe annak a sok egyéb vérdíjnak, amit már előbb kitűztek; és mindezek után a fogadtatás! Tessék! Így fizetnek sokszor az emberek. De te ebben az esetben tapasztalhatsz, hogy az elégtétel néha-néha, ha nem is érkezik a kellő időben, mégis megérkezik előbb vagy utóbb ezen a világon is. Egyelőre menj aludni: egyszer majd egészen más próbát kell megállnod, amely sokkal nevezetesebb ennél.

Másnap reggel Griso már régen munkában volt, amikor don Rodrigo felkelt. Azonnal fölkereste Attilio grófot, aki amikor megpillantotta, elvigyorodott és csúfolódva rákiáltott:

— Szent Márton napja!

— Nem tudok egyebet mondani, — felelte don Rodrigo, amikor odaért mellé — mint hogy megfizetem a fogadást. De nem ez izgat legjobban. Magának nem szoltam semmit, mert megvallom, meglepetést tartogattam ma reggelre. Csakhogy... no, mindegy, most majd elmesélek mindent.

— Ez a barát beleütötte az orrát a dologba, — szólalt meg az unokaöccse, mikor végighallgatta, még pedig sokkal komolyabban, mint ahogy az ilyen hebehurgya embertől várni lehetett volna. — Ez a barát — folytatta — hiába alattomoskodik, hiába osztogatja a bölcs tanácsokat, mégis csak agyafúrt egy ember és nagy bajkeverő. Kegyed pedig nem bízott bennem és sohasem mondta meg világosan, mi mindent hazudott össze itt a multkoriban. — Don Rodrigo elmondta a baráttal folytatott párbeszédét. — És kegyednek volt ennyi türelme? — kiáltott fel Attilio gróf, — és bántatlanul elengedte?

— Mit akar? Tán magamra haragítsam Itália valamennyi kapucinusát?

— Nem tudom, — mondta rá Attilio gróf — vajjon ebben a pillanatban eszembe jutott volna-e, hogy vannak a világon más kapucinusok is ezen a vakmerő bitangon kívül; de hát nines-e mód rá, hogy kellő óvatossággal bosszút álljunk egyetlenegy kapucinuson? Csak meg kell kettőztetni szívességeinket az egész testület iránt és akkor büntetlenül el lehet verni a port az egyik rendtagon. Hát jó; megérdemelt büntetését most elkerülte. De nekem majd lesz rá gondom, én majd megszerzem magannak azt az elégtételt, hogy megtanítsam, hogyan kell beszélni a magunkfajta urakkal.

— De ezzel csak nekem árt.

— Bízzék végre bennem, mert én a kezére járok, mint rokon és jóbarát.

— Mit tervez hát?

— Még nem tudom, de annyi bizonyos, hogy a barátnak el látom a baját. Majd gondolkozom és... nagybátyánk, a gróf, a titkos tanács tagja, majd a kezemre jár. A kedves nagybácsi, a gróf úr! Mennyire elszórakoztat, valahányszor igénybe veszem a segítségét ennek a rettentő nagy politikusnak! Holnapután Milanóban leszek és vagy így, vagy úgy, de a barát megkapja a magáét.

Megreggeliztek, de közben sem hagyták abba a fontos ügy megbeszélését. Attilio gróf fölényesen beszélt róla; s ámbár együtt érzett unokabátyjával annyira, amennyire a barátság és a közös név becsülete megkövetelte, — már tudniillik ahogy ő értelmezte a barátságot és a becsületet — mégsem tudta megállni, hogy néhanéha el ne mosolyodjék titokban ezen a gyönyörű kudarcon. Azonban don Rodrigót, akinek ez személyes ügye volt, aki botrányos módon vallott kudarcot holott azt hitte, hogy simán végrehajthatja vakmerő merényletét, sokkal súlyosabb szenvedélyek izgatták és sokkal bosszantóbb gondolatok nyugtalanították.

— Mi mindent össze nem locsognak majd, — szólalt meg — ezek a hitvány parasztok az egész környéken! De mit törődöm vele? A törvényre pedig fütyülök; bizonyítékok nincsenek; de ha volnának, akkor is épp így fütyülnék rá; biztonság okáért ma reggel figyelmeztetést küldtem a bírónak, hogy óvakodjék tanúvallomást tenni ebben az ügyben. Nem lesz semmi következménye a dolognak; de ha a pletykálgatások tovább tartanak, nagyon bosszantana. És már az is sok, hogy ilyen kegyetlenül csúffá tettek.

— Nagyon helyesen cselekedett, — mondta rá Attilio gróf. — Ez a maguk polgármestere... szörnyen makacs, szörnyen üresfejű, szörnyen kiállhatatlan egy ember... de mégis csak derék ember, olyan ember, aki tudja a kötelességét; és különösen olyankor, amikor tudja, hogy ilyen úriemberekkel van dolga, nagyon kell vigyázni, hogy ne hozzuk kellemetlen helyzetbe. Ha az a bitang bíró vallomást tesz, a polgármester, akármilyen jóindulatú is, mégis csak kénytelen lesz...

— Csakhogy éppen maga rontja el minden dolgomat, — vágott a szavába kissé ingerülten don Rodrigo — azzal, hogy folytonosan ellentmond és mindig belevág a szavába, sőt ha úgy esik, ki is csúfolja. A fene egye meg: mért ne lehetne egy polgármester makacs és buta, ha különben derék ember!

— Tudja-e, bátyám, — szólalt meg csodálkozva Attilio gróf — tudja-e, már-már azt hiszem, hogy fél? Úgy veszem észre, túlságosan komolyan veszi a polgármestert is...

— Jó, jó, de nem éppen maga mondta-e, hogy melegen kell tartani?

— Igen, mondtam, és ha komoly ügyről van szó, megmutatom kegyednek, hogy nem vagyok gyerek. Tudja-e, mi mindent megtennék kegyedért? Én olyan ember vagyok, hogy személyesen tenném tiszteletemet a polgármester úrnál! Á, vajjon örülne-e a meg-tiszteltetésnek? És olyan ember vagyok, hogy akár félóraig is engedném beszélni a grófhercegről, és a mi spanyol várnagy urunkról és mindent ráhagynék akkor is, ha falrengető butaságokat mondana. Közben-közben elejtenék egy-egy megjegyzést a nagybácsinkról, a grófról, a titkos tanácsosról s kegyed tudja, milyen hatással vannak az ilyen apró megjegyzések a polgármester úrra. Mindent összevéve, inkább neki van szüksége a mi pártfogásunkra, mint kegyednek az ő engedékenységre. De én komolyan mondom: elmegyek hozzá és fogadok, hogy utána még készségesebb lesz, mint azelőtt volt.

Ilyen és egyéb efféle beszélgetések után Attilio gróf távozott, hogy vadászatra induljon; don Rodrigo pedig izgatottan várta Griso visszatérését. Végre ebédájában meg is érkezett, hogy megtegye jelentését.

Az éjszakai zenebona olyan zajos volt, három ember eltűnése a kis faluból oly nagy esemény volt, hogy magától értetődő, ha buzgóságból is, kíváncsiságból is, nagyon sokan kezdtek nyomozni, szenvedélyesen és makacsul; másrészt mindenkinek volt valami-féle értesülése s így nem beszélhettek össze, hogy mindnyájan hallgatni fognak. Perpetuát, mihelyt megjelent a kapuban, azonnal megrohanta ez vagy amaz, hogy mondja el, mivel ijesztettek rá úgy a gazdájára; és Perpetua, mikor végiggondolta az eset minden körülményét, végül is észbe kapott, hogy tulajdonképpen Agnese járatta vele a bolondját; ilyenkor aztán úgy felháborodott ezen az alattomoságon, hogy igazán szüksége volt rá kissé könnyíteni magán. Nem éppen úgy, hogy elsírta volna ennek vagy amannak, hogyan csapta be Agnese; nem, erről egy szót sem szólt; de egyáltalán nem hagyhatta szó nélkül azt a csúfságot, amelyet a szegény gazdáján elkövettek; s mindennekfelett, hogy ezt a csúfságot éppen az a derék fiatalember, az a jámbor özvegy és az a fancsaliképű Madonnácska tervezte ki és követte el! Don Abbondio hiába parancsolt rá keményen és hiába kérlete szeretettel, hogy fogja be a száját; ő pedig hiába bizonykodott a plébánosnak, hogy teljesen fölösleges a lelkére kötni olyasmít, ami ennyire világos és magától értetődő; kétségtelen, hogy az ilyen nagy titok úgy sistergett, bugyborékolts és forrt a szegény szolgáló szívében, mint az öreg és rosszul pántolt hordóban az új bor; ha nem is bírja kilökní a dugót, ott susterog körülötte, kibuggyan a habja, kiszivárog a dongák közt és itt is, ott is lecsepeg, úgy hogy ha valaki megkóstolja, körülbelül meg tudja

mondani, miféle bor. Gervaso szinte hihetetlennek érezte, hogy ez egyszer többet tud, mint a többiek és nagy dicsőségnak tartotta, hogy olyan rettenetesen fél és azóta, hogy belekeveredett ebbe a bűncselekmény-szagú dologba, úgy érezte, hogy van olyan ember, mint a többiek s majdnem meghasadt a szíve, hogy nem dicsekedhetett el vele. És ámbár Tonio, aki komolyan gondolt a nyomozásra és arra, hogy esetleg felelősségre vonják és pert indítanak ellene, pofonokkal magyarázta meg neki, hogy senkinek se merjen egy szót se szólni, mégsem lehetett minden szót beléfojtani. Egyébként Tonio maga is, mivel azon az éjszakán szokatlan időben távozott hazulról, kissé bizonytalan léptekkel és riadt arccal tért haza és olyan izgalommal, ami őszinteségre kényszerítette: ő sem tudta elhallgatni az esetet felesége előtt; már pedig az asszony nem volt néma. Még a legkevesebbet beszélt Menino; mivel alighogy elmesélte szüleinek küldetése okát és történetét, ezek annyira elszörnyűködtek rajta, hogy a fiuknak része volt don Rodrigo valamelyik vállalkozásának megghiúsításában, hogy szinte nem is engedték befejeznie a gyereknek az elbeszélést. Rögtön utána irtózatossággal fenyegetésekkel ráparancsoltak, hogy vigyázzon magára és meg se mukkanjon a világért sem; és másnap reggel, mivel úgy érezték, hogy még mindig nem biztosították magukat eléggé, elhatározták, hogy a fiút szobafogságban tartják aznap s még azontúl is néhány napig. De mi történt? Miközben ők maguk elbeszélgettek a falubeli emberekkel, anélkül, hogy henecegni akartak volna vele, hogy többet tudnak náluk, mikor ahhoz a bizonyos homályos ponthoz értek: a mi három szerencsétlen barátunk meneküléséhez és hogy hogyan történt, miért és hol, mint jól ismert dolgot hozzátették, hogy Pescarenicóba menekültek. Így hát ez a körülmény is nyilvánosságra jutott.

Ezekből a hírtöredékekből, amelyeket aztán szokás szerint összeraktak és kikerekítettek, sőt eközben, mint rendesen, mindenféle cifraságokkal fel is sallangoztak, olyan hihető és érthető történet kerekedett, hogy a legakadékoskodóbb ember sem találhatott benne kivetni valót. De a brávók betörése sokkal súlyosabb és feltűnőbb esemény volt, hogysen el lehetett volna hagyni. És mivel nem volt róla senkinek sem határozottabb adata, éppen ez az eset bonyolította legjobban az egész történetet. Itt is, ott is suttozták don Rodrigo nevét; ebben mindenki megegyezett; egyébként csupa homály és hozzátétel volt a dolog. Sokat beszéltek két brávóról, akiket az utcán láttak estefelé és egy harmadikról, aki a kocsmá ajtajában állt; de ugyan miféle következtetést lehetett levonni ebből a száraz adatból? Faggatták ugyan a kocsmárost, hogy ki járt nála előző este; de a kocsmáros, ha hihetünk neki, még arra sem emlékezett, hogy egyáltalán járt-e nála valaki azon az estén; egyre csak azt hajtogatta, hogy a kocsmá olyan, mint a tengeri kikötő. Mindenek-

felett megzavarta a fejeket és összegabalyította a feltevéseket az a zarándok, akit Stefano és Carlandrea látott, az a zarándok, akit a rablók agyon akartak verni és aki aztán velük együtt ment el, vagy akit ők hurcoltak el. Mit akart itt? Talán tisztítóüzben szenvedő lélek volt és azért jelent meg, hogy segítsen az asszonyokon; talán valami gonosz és csalo zarándok elkárhozott lelke volt és éjjelenként feljárt és bebújt olyanokba, akik ugyanazt művelték, amit ő művelt életében; vagy talán eleven és valóságos zarándok volt, akit a rablók meg akartak gyilkolni, mert attól féltek, hogy ordítóásával felébreszti majd a falut; vagy talán (tessék, mi mindent ki nem eszelnek az emberek!) éppenséggel valamelyik brávó öltözködött zarándokruhába; ez volt, vagy más volt, annyi mindenféle volt, hogy Grisónak minden találékonysága és tapasztalata sem lett volna elegendő ahhoz, hogy kiderítse, ki volt, ha Grisónak egyáltalán másoknak a fecsegéseiből kellett volna tisztáznia a történetnek ezt a részletét. De mint az olvasó tudja, ami az emberek szemében a legbonyolultabb volt, előtte éppen az volt a legvilágosabb; ez volt kezében a kulcs, amellyel megmagyarázhatta a többi adatokat, amiket maga szedett össze, vagy pedig kiküldött kémei; ezekből don Rodrigo számára meglehetősen világos jelentést tudott összeállítani. A nagyúr rögtön bezárkózott vele; a brávó közölte, hogy a szegény jegyesek miféle csínyt kíséreltek meg; ez természetesen megmagyarázza, miért volt üres a ház és miért verték félre a harangot, és így nem volt szükség arra a feltevésre, hogy itt a palotában esetleg áruló lehetett, mint a két nemes úr gondolta. Griso tájékoztatta a menekülésről is; és ennek is könnyű volt megadni az okát: vagy nagyon megijedtek a rajtakapott jegyesek, vagy hírt kaptak a betörésről, amikor felfedezték és az egész faluban nagy lett a felfordulás. Végül azt is elmondta, hogy a jegyesek Pescarenicóban találtak menedéket. Ennél többet nem tudott. Don Rodrigo örült a bizonyosságnak, hogy senki sem árulta el és semmi nyoma sem maradt merényletének. De öröme hamarosan szertefoszlott.

— Együtt menekültek! — ordította. — Együtt! És ez a bitang barát! Ez a barát! — Ez a szó hörögve tört fel a torkából és szétporlott a fogai közt, miközben az ujjait harapdálta: arca épp olyan förtelmes volt, mint a szenvedélyei. — Ez a barát megfizet érte! Griso! akármí legyen a nevem... tudni akarom, meg akarom találni... ma este, még ma este tudni akarom, hol vannak. Addig nincs nyugtom. Azonnal Pescarenicóba, azonnal tudd meg, nézd meg, keresd meg... nyomban kapsz négy tallért és örökre pártfogásomba veszek. De még ma este tudni akarom. És ez a bitang...! Ez a barát...!

Griso tehát nekivágott az új feladatnak és még aznap este meghozta hozzája méltó gazdájának a kívánt felvilágosítást. Még pedig így jutott hozzá.

Ebben az életben egyike a legnagyobb vigasztalásoknak a barátság: a barátságnak pedig egyik legnagyobb vigasztalása az, hogy van kire rábíznunk titkainkat. Már pedig a barátok nem párosával vannak, mint a házastársak; általában mindenkinek több barátja van, nemcsak egy; ebből azután olyan lánc alakul, amelynek senki sem tudná megtalálni a végét. Mikor tehát egy barát megszerzi magának azt a vigasztalást, hogy rábízza titkát másik barátjára, abban is azt a vágyat kelti, hogy ő is megszerezze magának ugyanazt a vigasztalást. Igaz, lelkére köti, hogy senkinek se áruljon el egy szót sem; de ha ezt a feltételt mindenki a szó szoros értelmében venné, megszakítaná azonnal a vigasztalások láncolatát. Csakhogy az általános gyakorlat úgy alakult, hogy a titkot nem szabad ugyan elárulni, de ha van éppen ilyen megbízható barátunk, annak szabad, bár csak ugyanazzal a feltétellel. Így száll aztán a titok szájról-szájra végtelen láncolatban, bizalmas baráttól bizalmas baráttra, míg végül éppen olyan embernek vagy embereknek is a fülébe jut, akikhez a legelső jóbarát szándéka szerint éppenséggel nem lett volna szabad eljutnia soha. Azonban rendszerint nagyon sokáig volna úton a titok, ha mindenkinek csak két barátja volna; az, akitől hallotta és az, akinek elmondja a titkot. De vannak kiváltságos emberek, akiknek száz meg száz barátjuk van; és ha a titok ilyen embernek a fülébe jut, a körforgás olyan rohamos lesz és úgy összebonyolódik, hogy már nem lehet nyomon követni. Krónikásunk nem tudta határozottan megállapítani, hány szájon ment keresztül az a titok, amelyet Grisónak a kapott parancs értelmében ki kellett derítenie; csak annyi bizonyos, hogy az a derék ember, aki Monzába kísért a két nőt, mikor késő délután visszazötyögött a kocsián Pescarenicóba, mielőtt még beért volna a házába, találkozott egy bizalmas barátjával, akinek szigorú titoktartás pecsétje alatt elmondta, milyen nagy jót cselekedett és elmondott minden egyebet is: kétségtelen tény az is, hogy Griso két óra múlva már visszamehetett a palotába s jelenthette don Rodrigónak, hogy Lucia az anyjával együtt Monzában talált menedéket az egyik kolostorban és hogy Renzo folytatta útját Milano felé.

Don Rodrigo aljas örömet érzett azon, hogy azok ketten elszakadtak egymástól és ugyancsak holmi aljas reménység támadt benne, hogy így elérheti célját. Ennek az útján-módján törte a fejét majdnem egész éjjel; s mikor hajnalban fölkel, máris volt két terve: az egyik teljesen kialakult, a másik még csak éppen felmerült benne. Az egyik az volt, hogy azonnal Monzába küldi Grisót, hogy pontosabb híreket szerezzen Luciáról és megtudja, lehetne-e valamivel próbálkozni. Tehát azonnal magához hívatta hű szolgáját, megadta neki a négy tallért, még egyszer megdícsérte ügyességéért, amellyel erre a jutalomra rászolgált és kiadta neki a parancsot úgy, ahogy kigondolta

— Uram... — szólalt meg tétovázva Griso.

— Mi az? Nem beszéltem világosan?

— Ha esetleg más valakit lehetne oda küldeni...

— Micsoda?

— Méltóságos uram, én szívesen vásárra viszem a bőrömet gazdámért; ez a kötelességem; de hiszen éppen méltóságod nem igen szereti kockáztatni embereinek az életét.

— Mit akarsz ezzel mondani?

— Méltóságos uram jól tudja, hogy nem egy vérdíj van kifizetve a fejemre; és... itt méltóságod pártfogása alatt élek; itt csapatban vagyunk; a polgármester úr a ház barátja; a rendőrök tartanak tőlem; meg én is... nem válik éppen dicsőségemre, de hogy nyugodtan élhessek... úgy bánok velük, mint a barátaimmal. Milánóban ismerik méltóságod egyenruháját; viszont Monzában... nagyon is jól ismernek engem. És méltóságod tudja, nem akarok hencegni, de ha valaki a törvény kezére adhatna engem, vagy bemutatathatná a fejemet, jól megszédné magát. Száz tallér egy rakáson és hozzá még kiszabadíthatna két brávót!

— Mi az ördög! — csattant fel don Rodrigo — most látom csak, hogy olyan vagy, mint a komondor, amely csak éppen annak mer nekiugrani, aki a kapuhoz merészkedik, de akkor is hátrasandít, hogy a gazdái fedezik-e, és messzebb menni egyáltalán nem hajlandó.

— Azt hiszem, méltóságos uram, már néhányszor bebizonyítottam...

— Hát akkor?

— Hát akkor, — vágta rá hetykén Griso, mikor így felfingerelte a gazdája — hát akkor méltóságod vegye úgy, mintha egy szót sem szóltam volna. Bátor vagyok, mint az oroszlán, gyors, mint a nyúl és akár rögtön is indulhatok.

— Én egyáltalán nem mondtam, hogy menj egyedül. Végy magad mellé kettőt a bátrabbak közül... jó lesz a Sfregiato, meg a Tira-dritto; és menj csak bátran és légy csak a Griso. Az ördögbe is! Ugyan, kinek volna kedve útjába állni három olyan legénynek, mint ti vagytok, ha nem avatkoztok másnak a dolgába? A monzai rendőröknek nagyon meg kellett volna ünniök az életüket, hogy száz tallérért ilyen veszedelmes játékokban kockáztassák. Meg aztán, alighanem sokkal jobban ismernek engem arrafelé, mintsemhogy kikezdenek azzal, aki az én szolgálatomban áll.

Miután Grisót így egy kissé megszégyenítette, bővebb és részletesebb utasításokat adott neki. Griso maga mellé vette a két cimboráját s vidám és hetyke arccal kelt útra, de magában szidta Monzát és a vérdíjakat és a nőket és a gazdája szeszélyeit; s úgy ment, mint a farkas, amelyet az éhség hajt; a horpasza belapult, a bordáit meg lehetne olvasni, így ereszkedik le a hegyeiről, ahol minden

csupa hó ; óvatosan megy előre a síkságon, minduntalan meg-megáll, egyik lábát fölemeli, csapzott farkát csóváltatja,

Felkapja orrát s az álnok szélbe szimatol,

vajjon nem hoz-e felé ember- vagy fegyverszagot ; finom füleit hegyezi, körben forgatja vérben úszó szemeit, amelyekben ott lángol a zsákmány sóvárgása és a halál félelme. Mellékesen megjegyzem, hogy aki tudni szeretné, hol vettem ezt a szép verset, elmondom, hogy egy kiadatlan boszorkányos költeményből idéztem, amely a kereszteshadjáratokról és lombardokról szól és nem sokáig lesz már kiadatlan, sőt bizonyára nagy feltűnést fog kelteni ; kivettem belőle, mert kapóra jött nekem ; és azért mondom meg, hogy honnan vettem, mert nem szeretek más tollával ékeskedni : nehogy valaki azt mondhasa : csak ravaszkodom, mikor megvallom, hogy ennek a boszorkányos költeménynek a szerzője meg én testi-lelki jóbarátok vagyunk és én kényemre-kedvemre turkálhatok az ő kézírataiban.

A másik dolog, ami don Rodrigót nyugtalanította, ez volt : megtalálni a módját, hogy Renzo ne térhessen vissza többé Luciához s ne tehesse be többé lábát a falujába ; e célból azt eszelte ki, hogy az ő intézkedésére majd itt is, ott is híre terjed, hogy Renzót halálos veszedelem és orvtámadás fenyegeti ; ha pedig ez valamelyik barátja révén a fülébe jut, bizonyára elveszi a kedvét attól, hogy visszatérjen ide. Mégis arra gondolt, hogy a legbiztosabb lesz, ha kiutasíttatja az államból. Megállapította, hogy ennek az elérésére az erőszaknál is hatásosabban kezére járhat maga az igazságszolgáltatás. Példának okáért ki lehetne színezeni a plébánián megtörtént csínyt, úgy lehetne beállítani, mint valami támadást, afféle lázadást és az ügyvéd útján meg lehetne értetni a polgármesterrel, hogy elegendő ok van rá Renzo ellen elfogható parancsot kiadni. De az is eszébe jutott, hogy neki magának nem illik belenyúlni ebbe a csúf mesterkedésbe ; és tovább nem is törte a fejét rajta, hanem úgy döntött, hogy mindent elmond Csűrcsavary ügyvédnek, ami szükséges ahhoz, hogy az óhaja teljesüljön. — Annyi a rendelet ! — töprengött, — az ügyvéd pedig nem esett a feje lágyára ; majd csak kitalál valamit, ami előmozdítja az ügyemet, valami csűrést-csavarást, hogy ellássa a baját annak a parasztnak, különben megváltoztatom a nevét. — Csakhogy (ilyen furcsaságok történnek ezen a világon !) azalatt, míg ő az ügyvédre gondolt, mint a legalkalmasabb emberre, aki ebben az ügyben szolgálatára lehet, egy másik ember — egy olyan ember, akire senki sem gondolt volna, s hogy mindjárt megmondjuk, maga Renzo — szívvel-lélekkel az ő érdekében fáradozott, és pedig sokkal hatásosabb és gyorsabb módszerrel, mint amilyent az ügyvéd egyáltalán ki tudott volna eszelni.

Ismételten elnéztem egy kedves gyermeket, aki őszintén szól-

ván elevenebb volt a kelleténél, de akin máris meglátszott, hogy bizonyára derék ember válik belőle ; mondom, ismételten elnéztem, mikor estefelé azzal foglalatatoskodott, hogy beterelje az ólba tengerimalacait, amelyek egész nap szabadon szaladgáltak a kiskertben. Szerette volna valamennyit egyszerre beterejni az ólba, csakhogy ez kárba veszett fáradság volt ; az egyik jobbra tört ki s miközben a kis pásztor utána szaladt, hogy visszaterelje a nyájba, egy másik, majd kettő, majd három balra tört ki, vagy másfelé. Úgyannyira, hogy miután vége szakadt a türelmének, másképpen fogott ki rajtuk : előbb azokat terelte be, amelyek legközelebb voltak az ajtóhoz, aztán összefogdosta a többieket, egyesével, kettesével, hármasával, ahogy éppen tudta. Nekünk is így kell játszanunk hőseinkkel : miután Luciát biztonságba helyeztük, elmentünk don Rodrigóhoz, most pedig őt is magára hagyjuk, hogy megkeressük Renzót, akit szem elől veszítettünk.

A fájdalmas elválás után, amelyet elmeséltünk, Renzo Monzából Milano felé ballagott, olyan lelkiállapotban, amelyet mindenki könnyen elképzelhet. Ott kellett hagynia házát, abba kellett hagynia mesterségét, és ami mindennél szomorúbb volt, el kellett válnia Luciától ; el kellett indulnia egy úton s nem tudta, hol fog megpihenni : és mindennek az a bitang volt az oka ! Valahányszor ezekkel a gondolatokkal foglalatatoskodott, akár az egyikkel, akár a másikkal, egészen előntötte a düh és a bosszúvágy ; de aztán eszébe jutott az az imádság, amelyet ő is elimádkozott a derék baráttal a pescarenicói templomban ; és ilyenkor magába szállt ; időnkint kiyulladt a dühe ; de ha szentképet látott valahol a falon, megemelte kalapját, megállt egy pillanatra, hogy itt is imádkozzék ; úgyannyira, hogy útja közben legalább is hússzor meggyilkolta magában don Rodrigót és ugyanannyiszor feltámasztotta.

Most az út két magas part közé süllyedt, sáros és köves volt, két mély kerékvágás hasította végig s ezek eső után vízerekké váltak ; egyes mélyebben fekvő részeken egészen szétterült, úgy hogy csónakázni lehetett volna rajta. Ilyen helyeken lépcsőfokos ösvény kapaszkodott fel a partra és elárulta, hogy már más vándorok utat vágtak maguknak a földeken át. Renzo felkapaszkodott az egyik ilyen hágón a part legmagasabb pontjára és onnan megpillantotta a dóm óriási épületét, amely magánosan állt a síkon, mintha nem is a városban volna, hanem valami sivatagban ; és egyszerre megállt, elfeledkezett minden bajáról és távolról bámulta a világnak ezt a nyolcadik csodáját, amelyről kis gyermekkorá óta annyit hallott már. De néhány perc mulva megfordult és megpillantotta a látóhatáron a hegyek tarajos gerincét, amelyből felismerhetőn kimagaslott az ő hegye, a Resegone, és egyszerre megpezsdült a vére ; egy darabig még itt állt és szomorún bámult arrafelé, aztán ugyancsak szo-

morún megfordult és folytatta útját. Aztán lassan-lassan kibontakoztak előtte a harangtoronyok, a tornyok, a kupolák és a háztetők; ekkor újra lement az útra, még egy ideig ment és mikor már úgy gondolta, hogy eléggé közel van a városhoz, odalépett egy utashoz, nagyon udvariasan köszönt neki és megszólította:

— Bocsánat, uram...

— Mit kíván, fiatalember?

— Meg tudná-e mondani nekem, melyik a legrövidebb út a kapucinusok kolostoráig, ahol Bonaventura atya lakik?

Az az ember, akit Renzo megszólított, jómódú környékbeli lakos volt; aznap reggel bement Milanóba, hogy elintézzé bizonyos ügyeit, de most dolgvégezetlenül tért vissza, nagy sietve, mert alig várta, hogy hazaérjen és éppen nem nagyon örült, hogy megállították. Azonban egyáltalán nem türelmetlenkedett, hanem igen udvariasan válaszolt:

— Kedves fiacskám, kolostor nemcsak egy van itt; meg kellene mondania világosabban, melyiket keresi.

Ekkor Renzo kihúzta kebléből Cristoforo atya levelét és megmutatta az úriembernek; ez elolvasta rajta, hogy Porta Orientale (Keleti kapu), aztán visszaadta neki és így szólt:

— Szerencséje van, fiatalember; az a kolostor, amelyet keres, nem messze van innét. Térjen erre a baloldali ösvényre; ez egy átvágás; néhány perc múlva hosszú és alacsony épület sarkához ér: ez a kórház; menjen végig a körülötte futó árok partján és eljut a keleti kapuhoz. Menjen be rajta, tegyen meg három-négyszáz lépést, s kijut egy kis térre, amely tele van szép szilfákkal: ott van a kolostor, nem is lehet eltéveszteni. Isten áldja meg, fiatalember.

Utolsó szavait udvarias kézmozdulattal kísérte és eltávozott. Renzo elámult és meghatódott, hogy milyen udvariasak a városbeliek a falusi emberekkel; és nem tudta, hogy ez rendkívüli nap, olyan nap, amelyen a palást meghajol az ujjas előtt. Végigment az úton az idegen útmutatása szerint és elért a keleti kapuhoz. Azonban az olvasó nehogy arra a városképre gondoljon, amely most kapcsolódik ehhez a névhez. Akkor, amikor Renzo belépett ezen a kapun, a külső út csak addig volt egyenes, amíg a kórház mentén haladt; aztán összeszűkülte és úgy kanyargott két sövény között. A kapu két pillér közt állt, fölötte tető, hogy a kapuszárnyakat védje, a másik oldalon pedig a vámszedők bódéja volt. A bástyák falai szabálytalanul nyúltak le a lejtőn, a talaj felülete egyenetlen és görgyös volt a rádobált mindenféle hulladéktól és cseréptől. Az utca, amely feltárult az előtt, aki a kapun belépett, majdnem olyan volt, mint amelyet az lát, aki ma belép a Tosa-kapun. Középen keskeny árok húzódott, bizonyos távolságra a kaputól és az utat így két kanyargós ösvényre osztotta, amelyek az évszak szerint porosak

vagy sárosak voltak. Ottan, ahol akkoriban a Borghetto nevű kis utca volt és van még ma is, a kis árok pöcegödörbe torkollott. Itt oszlop állt, rajta kereszt; Szent Dénes oszlopának nevezték; jobbra és balra sövényvel övezett kertek voltak és imitt-amott viskók, amelyekben javarészt mosónők laktak. Renzo belépett a kapun, áthaladt alatta; a vámszedők rá se hederítettek; ezt furcsállotta, mivelhogy az a néhány falubeli ember, aki eldicsekedhetett azzal, hogy már megjárta Milanót, csoda dolgokat mesélt motozásokról és vállalatásokról, amelyekkel állítólag meggyötörték a falusiakat. Az út elhagyatott volt, úgy hogy ha nem hallott volna távolról valami zsbongást, amely nagy nyüzsgésre vallott, azt hihette volna, hogy lakatlan városba került. Amint tovább ment, valami fehér, puha sávokat látott a földön, mintha hó lett volna; nem tudta mire vélni a dolgot; nem lehetett hó, hiszen a hó nem sávokban hull, és ilyen tájban rendszerint még nem szokott havazni. Lehajolt az egyik ilyen sávhoz, megnézte, megtapintotta és akkor vette észre, hogy liszt. — Nagy bőség lehet itt, — mondta magában — nagy bőség lehet itt Milanóban, ha így pazarolják az Isten áldását. Pedig nekünk folyton azt hazudták, hogy éhinség van mindenütt. No lám, így tesznek, hogy féken tartsák a szegény falusi népet. — De alig tett néhány lépést, s alig ért oda az oszlop mellé, a tövében valami furcsa dolgot látott; a talapzat lépcsőin valamiféle tárgyak voltak elszórva; bizonyosan nem kavicsok voltak s ha ez itt pékműhely asztala lett volna, minden habozás nélkül rámondta volna ezekre a tárgyakra, hogy kenyerek. De Renzo nem akart azonnal hinni a szemének; mivelhogy, az ördögbe is, nem itt a helye a kenyérnek. — Lássuk csak, mi lehet ez — dörmögött magában, odament az oszlophoz, lehajolt és felvett egyet: csakugyan gömbölyű, hófehér kenyér volt, olyan, amilyent Renzo legfeljebb ünnepnap ha evett. — Csakugyan kenyér! — kiáltott fel hangosan, annyira elcsodálkozott rajta. — Hát így dobálódznak vele errefelé? És éppen ebben az esztendőben? És annyi fáradságot sem vesznek maguknak, hogy felszedjék, ha leesett? Mi van itt, talán csak nem Eldorádó?

A friss reggeli levegőn megtett tízmérföldnyi út után ez a kenyér nemcsak csodálkozását ébresztette fel, hanem étvágát is. — Felvegyem? — töprengett. — Ugyan, hiszen nyilván a kutyáknak hagyták itt, utóvégre hadd élvezze az ember is. Elvégre, ha jelentkezik a gazdája, megfizetem neki. — Így okoskodott és zsebébe tette a kezében levő kenyeret, felvett még egyet, azt a másik zsebébe dugta, felvett egy harmadikat is, és azt elkezdte eddegélni; és tovább ment, de már bizonytalanabbul, mint előbb, és nagyon szeretett volna végére járni ennek a dolognak. Alighogy útnak indult, látta, hogy emberek tódulnak kifelé a városból és figyelmesen megnézte azokat, akik az élen jártak. Legelől jött egy férfi, egy asszony, néhány lé-

pésnyire mögöttük egy fiú; mind a hárman akkora terhet cipeltek, hogy szinte leroskadtak alatta, mind a hárman furcsa állapotban voltak. Ruhájuk (vagyis inkább rongyaik) csupa liszt volt; lisztes volt az arcuk is, hozzá dúlt és égővörös; s nemcsak meghajolva cipelték terhüket, hanem bicegetek is, mintha csontjuk tört volna. A férfi keserves erőlködéssel cipelt a vállán egy zsák lisztet; a zsák itt is, ott is lyukas volt és ahogy az ember botladozott és bicegett vele, mindig kihullott belőle valamicske. De még siralmasabb alak volt az asszony: rettentő nagy pocakját alig tudta megtartani két összefogott karjával; olyan volt, mint egy kétfülű fazék; a pocak alól kilátszottak térden felül is meztelen lábszárai, amelyeken tántorogva vánszorgott előre. Renzo figyelmesebben megnézte és látta, hogy ez a nagy pocak tulajdonképpen csak a szoknyája, amelyet csücskénél fogva tart s annyi liszt van benne, hogy már szinte el sem fér, sőt még annál is több; úgy, hogy valahányszor egyet lépett az asszony, valóságos lisztfelhő szállt fel belőle. A fiúcska mind a két kezével kenyérrel megrakott kosarat tartott a fején; de mivel kurtábbak voltak a lábszárai, mint szüleinek a lábai, valamelyest elmaradozott tőlük s néha-néha nekiiramodott, hogy utolérje őket; ilyenkor a kosár megbillent és egy-két kenyér kiesett belőle.

— Csak dobj le még egyet, haszontalan kölyök — szólt rá az anyja, és rávicsorgott a fiára.

— Nem én dobom, maguktól esnek le, mit tegyek? — felelte rá a fiú.

— Jaj, szerencséd van, teli a kezem — vágta rá az asszony, s megrázta az ökleit, mintha csak a szegény gyereket öklözné; de ezzel a mozdulattal sokkal több lisztet szórt ki, mint amennyiből kitelt volna két olyan kenyér, amilyent a fiú elejtett.

— Jó, jó, — szólalt meg a férfi — majd visszamegyünk és fölszedjük, vagy fölszedi más. Annyi ideje nélkülözünk már; most, hogy ránk jött ez a kis bőség, élvezzük békességben.

Közben más emberek is odaértek a kapuhoz; az egyik ezek közül odalépett az asszonyhoz és megkérdezte tőle:

— Hol osztogatnak kenyeret?

— Arrafelé — válaszolta az asszony s mikor ezek tíz lépésnyire eltávolodtak már, morogva hozzátette: — Ezek a bitang parasztok idejönnek, hogy kifosszák a pékműhelyeket és a raktárakat, nekünk meg semmi sem marad.

— Jut mindenkinek, te házsártos — szólt rá a férje. — Itt a bőség! Itt a bőség!

Ezekből és egyéb ilyen dolgokból, amiket Renzo látott és hallott, kezdett észbe kapni, hogy hiszen olyan városba érkezett, ahol lázadás van és hogy ez a hódítás napja, vagyis ma mindenki fosztogathat, ahogy tetszik és ahogy bírja és pofonnal fizethet. Bármennyire szeretnének is rokonszenvesnek festeni a mi szegény hegylakónkat,

a történeti hűség nevében őszintén meg kell vallanunk, hogy az ő első érzése is az öröm volt. Neki igazán kevés oka volt rá, hogy örüljön a dolgok folyásának, tehát hajlandó volt helyeselni mindent, ami ezt az állapotot bármiképpen is megváltoztatja. És mivel ő is korának gyermeke volt, osztozott abban a meggyőződésben, vagy abban az általános szenvedélyben, hogy az inségnek az áruhalmozók és a pékek az okai; és hajlandó volt igazságosnak minősíteni minden eszközt, hogy erőszakkal elvegyék tőlük az élelmiszereket, amelyeket azok, a közvélemény szerint, szívtelenül elvonnak az éhező néptől. Mégis úgy határozott, hogy nem keveredik bele a forrongásba, és örült, hogy egy kapucinushoz irányították, mert az majd menedéket ad neki és valóságos apja lesz. Így elmélkedett és közben elnézegette az új hódítókat, akik zsákmánnyal megrakottan jöttek; s így tette meg azt a kis darab utat, amely még hátra volt a kolostorig.

Ott, ahol ma az a szép oszlopcsarnokos palota emelkedik, akkoriban, sőt még néhány évvel ezelőtt is, kis tér volt s a tér végében a kapucinusok temploma és kolostora, előtte pedig négy óriási szilfa. Némi irigységgel ugyan, de szerencsét kívánunk azoknak az olvasóinknak, akik már nem láthatták ezt a képet; mert ez annyit jelent, hogy még nagyon fiatalok és nem volt idejük sok baklövést elkövetni. Renzo egyenesen a kapuhoz ment, keblébe rejtette a megmaradt fél kenyérét, viszont kivette és kezében tartotta a levelet s megrántotta a csengőt. Kinyílt egy kis vasrácsos ablak, megjelent mögötte a kapus arca s megkérdezte, ki az.

— Faluról jöttem, sürgős levelet hoztam Bonaventura atyának Cristoforo atyától.

— Adja ide — szólta ki a kapus és már ki is dugta kezét a vasrácsra.

— Nem, nem, — tiltakozott Renzo — személyesen kell átadnom neki.

— Nincs itthon.

— Engedjen be, megvárom.

— Ide hallgasson, — felelte a barát — menjen, várja meg a templomban, legalább addig is istenes dologgal foglalkozhatik. A kolostorba most nem lehet bejönni.

Ezzel becsukta a kis ablakot. Renzo ott maradt, kezében a levéllel. Tett vagy tíz lépést a templom kapuja felé, hogy megfogadja a kapus tanácsát; de aztán eszébe jutott, hogy előbb még egyszer megnézi a forrongást. Átvágott a kis téren, kiment az út szegélyére és megállt; mellén keresztbe fonta karjait és úgy nézett el balra a belváros felé, amerre a zsibongás sokkal tömörebb és zajosabb volt. Az örvény elnyelte azt, aki belenézett. — Nézzük csak meg — szólta magában; elővette a fél kenyérét, eszegetett belőle és így indult meg arrafelé. Amíg tehát ő arrafelé ballag, mi a lehető legrövidebben elmeséljük ennek a felfordulásnak az okát és kitörését.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Már a második esztendeje, hogy sovány volt az aratás. A múlt évben az előző évekről maradt készletek bizonyos mértékben pótolták a hiányt; és a lakosság nem jóllakottan, nem kiéhezetten, hanem határozottan teljesen ellátatlanul érte meg az 1628. évi aratást, amelynél történetünkben tartunk. Nos, ez az epedve várt aratás még nyomorúságosabban ütött ki az előbbinél, részben a kedvezőtlenebb időjárás miatt (és pedig nem csupán a milanói tartományban, hanem a környező vidék jókora részében is), részben az emberek hibájából. A háborúnak, annak a nagy háborúnak, amelyről fentebb tettünk említést, oly nagy volt a pusztítása és tékozlása, hogy az államnak a hadieseményekhez legközelebb eső részében a rendesnél több területet hagytak megműveletlenül és gazdátlanul a parasztok, akik ahelyett, hogy munkával maguknak és másoknak megszerezték volna a kenyeret, kénytelenek voltak elmenni, hogy az irgalmasság nevében összekoldulják. Azt mondtam: «a rendesnél több», mert az elviselhetetlen terhek, amelyeket egyformán őrült kapzsisággal és esztelenséggel róttak ki, a falvakban elszállásolt csapatok szokásos garázdálkodása, még tökéletes béke idején is, amelyet annak a kornak szomorú oklevelei valami támadó ellenség garázdálkodásával mérnek össze, egyéb okok, amelyeket itt nincs helyén felemlígetnünk, már jó ideje lassan-lassan munkáltak azon, hogy ezt a gyászos eredményt idézzék elő a milanói tartományban: azok a különös körülmények, amelyekről éppen beszélünk, csak olyanok voltak, mint valami idült betegség hirtelen elmérgesedése. És még nem is voltak készen annak a sovány termésnek a betakarításával, mikor a hadsereg élelmezése s a rendszerint nyomában járó pocsékolás annyira megcsapantotta, hogy az inség azonnal érezhetővé vált s az inséggel együtt ama szomorú, de épp oly üdvös, mint elkerülhetetlen következménye: a drágaság.

De valahányszor ez bizonyos fokot elér, a tömegben mindig az a vélemény keletkezik (vagy legalább keletkezett mindeddig; s ha még most is, kiváló férfiak annyi fejtegetése után, képzelhetjük: akkor!), hogy a drágaságnak nem is a sovány termés az oka. Elfeledik, hogy féltek tőle, hogy megjósolták; egyszerre csak feltételezik, hogy elegendő gabona van és a baj onnan származik, hogy nem adnak el belőle eleget a fogyasztásra; ezek olyan feltevések, amelyeknek se fülük, se farkuk, azonban hizlalják a haragot s egyúttal a reménykedést. A valóságos vagy képzelt gabonahalmazokat, a földbirtokosokat, akik nem adták el egész gabonájukat egyszerre, a pékeket, akik megvásárolták, szóval mindazokat, akiknek kevés vagy sok gabonájuk volt, vagy akikről úgy hírlett, hogy van nekik, ezeket

okolták az inségért s a drágaságért, ezek voltak a rosszul vagy jól öltözött tömeg általános panaszkodásának, utálatának céltáblái. Pontosan megmondták, hol vannak a raktárak, a színültig telt, meg támogatott magtárak; megmondták a zsákok számát, jó túlzottan; határozottan beszéltek arról a roppant mennyiségű gabonaneműről, amit titokban más tartományokba szállítottak: amelyekben valószínűleg épp ilyen határozottan és épp ilyen felháborodással azt kiabálták, hogy tőlük meg Milanóba kerültek a gabonaneműek. A hatóságokhoz afféle intézkedésekért rimáinkodtak, amelyek a tömeg szemében rendkívül igazságosaknak, egyszerűeknek, alkalmasaknak látszanak (vagy legalább is mindeddig látszóttak) arra, hogy kiugrasszák az elrejtett, befalazott s amint mondták, eltemetett gabonát, és visszahozzák a bőséget. A hatóság tett egyet-mást: például megállapította bizonyos élelmiszerek legmagasabb árát, büntetéseket szabott arra, aki vonakodott eladni s egyéb ilyenfajta rendeleteket adott ki. Minthogy azonban e világ minden intézkedésének, bármily erőszakosak is, nincs annyi hatalma, hogy csökkentse a táplálékszükségletet, vagy hogy a maga idején kívül termést varázsoljon elő; és mivel ezeknek meg éppenséggel nem volt meg az a hatalmuk, hogy onnan kerítsenek, ahol még lehettek fölöslegek: ekként a baj tovább tartott és növekedett. A tömeg ezt az eredményt az intézkedések hiányosságának és gyengeségének tulajdonította és hangos ordítózással követelt eredményesebb és döntőbb intézkedéseket. És szerencsétlenségére megtalálta a szíve szerint való férfit.

Don Gonzalo Fernandez de Cordova kormányzó távollétében, aki Casale del Monferrato ostromát vezényelte, Milanóban az ugyancsak spanyol Antonio Ferrer nagykancellár volt a helyettese. Ez felismerte és ki ne ismerte volna fel, hogy természetesen rendkívül kíváncsi dolog, hogy a kenyérnek ára méltányos legyen és úgy gondolta, és ebben volt a tévedés, hogy egyetlen rendelete elégséges lehet arra, hogy ezt előidézzé. Megállapította a kenyérnek az alapárát (így nevezik itt az élelmiszerekre vonatkozó árszabást), még pedig olyan olcsón, hogy igazságos is lett volna, ha a gabona vékáját rendesen harminchárom lírájával adták volna, holott belekerült nyolcvanba is. Úgy tett, mint az elvirult hölgy, aki azt hitte, hogy újra megfiatalodik, ha meghamisítja a keresztlevelét.

Kevésbé ostoba és kevésbé igazságtalan rendeletek nem egyszer maguknak a dolgoknak az ellentállása miatt írott malaszt maradtak; de ennek a végrehajtásán maga a tömeg örködött, amely miután látta, hogy végre törvénné vált az óhajta, nem tűrte volna, hogy csúfot üzenek belőle. Nyomban a pékműhelyekbe rohant, hogy kenyeret követeljen a megszabott áron; és ezt oly elszánt és fenyegető modorban követelte, amit csak az egyesült szenvedély,

erő és törvény ad meg. Magától értetődik, hogy a pékek jajgattak. Gyúrni, dagasztani, bevetni és kiszedni a kenyeret szakadatlanul, mert a nép, amely homályosan érezte, hogy ez erőszakos dolog, szüntelenül ostromolta a pékműhelyeket, hogy élvezze a bőséget, ameddig tart; mondom: agyondolgozni s a szokottnál jobban törni magukat, hogy még rá is fizessenek, mindenki gondolhatja, micsoda gyönyörűség lehetett. Egyfelől azonban ott volt a hatóság, amely büntetéssel fenyegetődött, másfelől a nép, amely azt akarta, hogy kiszolgálják; és ha valamelyik pék csak egy cseppet is késlekedett, a nép azonnal türelmetlenkedett és szörnyű hangon felmordult és afféle népítélettel fenyegetődött, pedig ez a legborzalmasabb, ami csak a világon történhetik; nem volt mentség, dagasztani kellett, bevetni, kiszedni és eladni a kenyeret. Azonban ahhoz, hogy folytassák ezt a vállalkozást, nem volt elegendő az, hogy meg volt nekik parancsolva, sem az, hogy nagyon félték; győzniök is kellett; és ha a dolog valamivel tovább tart, nem győzték volna tovább. Bebizonyították a hatóságnak a rájuk rótt teher igazságtalanságát és elviselhetetlenségét, kijelentették, hogy inkább tűzre vetik a sütőlapátjaikat és odébb állnak; és egyelőre mégis tovább húzták, ahogy bírták és egyre abban reménykedtek, hogy a nagykancellár előbb-utóbb belátja az igazukat. Azonban Antonio Ferrer olyasvalaki volt, akire ma azt mondanák, hogy jellemes ember; azt felelte, hogy a pékek bőségesen megszedik majd magukat, ha újra beköszönt a bőség; majd meglátja, talán gondolkodni fog rajta, hogy valami kárpótlást adjon nekik, de egyelőre még küzködjének tovább. Akár csakugyan meg volt győződve azokról az igazságokról, amelyeket a többiek előtt hangoztatott, akár pedig másokra akarta hárítani a rendelet visszavonásának gyűlöletes feladatát, mivel az eredmények alapján belátta, hogy úgy sem lehet fenntartani ama bizonyos rendeletét; hiszen ki tudna ma már belelátni Antonio Ferrer agyvelejébe? Annyi tény, hogy szilárdan megmaradt amellett, amit elrendelt. Végül a tizedesek (nemesekből összeállított városi hatóság, amely egészen a múlt század kilencvenhatodik évéig fennmaradt) levélben tájékoztatták a kormányzót a dolgok állapotáról: találjon ő valami mentséget, ami elmulasztaná ezeket a dolgokat.

Don Gonzalo, aki a fejebúbjáig belemerült a háború ügyeibe, azt cselekedte, amit az olvasó bizonyosan elképzel: kinevezett egy bizottságot, amelynek megadta a felhatalmazást, hogy olyan árat szabjon a kenyérnek, amely elfogadható; olyasvalamit, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. A kiküldöttek egybegyűltek, vagy mint az akkori hivatalos tolvajnyelven spanyolosan mondták: bizottságosdiztak; és ezernyi köszönetés, bókolás, kertelés, sóhajtozás, félbeszakítás, tessék-lássék indítvány, köntörfalazás után mivel mindnyájan érezték a kényszerűséget, amely valamennyiüktől

a döntést követelte, bár jól tudták, hogy nagy ütőkártyát játszanak ki, elhatározták, hogy megdrágítják a kenyeret. A pékek felléleg-zettek, a nép azonban feldühödött.

Annak a napnak az előestéjén, amelyen Renzo Milanóba érkezett, az utcákon és a tereken nyüzsgtek az emberek, akiket közös düh ragadott magával, közös gondolat kerített hatalmába s akik akár ismerősök voltak, akár idegenek, csoportokba verődtek anélkül, hogy összebeszéltek volna, úgyszólván anélkül, hogy maguk is észre-vették volna, mint az ugyanazon lejtőn szétszórt cseppecskék. Minden beszéd megnövelte a hallgatók meggyőződését és szenvedélyét, valamint azét is, aki a beszédet tartotta. A sok izgatott ember között mégis volt néhány hidegvérűbb, akik nagy gyönyörűséggel figyel-gették, hogy a víz egyre kavarodik és igyekeztek még jobban fel-kavarni olyan okoskodásokkal, olyan mendemondákkal, amiket a ravasz emberek ügyesen kieszelnék s a fölizgatott lelkek könnyen el-hisznek és feltették magukban, hogy nem engedik elnyugodni ezt a vízáradatot anélkül, hogy egy kicsit ne halásztak volna benne. Ezer meg ezer ember tért ágyába azzal a határozatlan érzéssel, hogy vala-mit tenni kell, valami történni fog. Napkelte előtt az utcák megint tele voltak csoportokkal: gyerekek, asszonyok, férfiak, öregek, munkások, szegények verődtek össze külön-külön: emitt sok-sok hang zűrzavaros sugdolózása hallatszott, amott valaki szónokolt és a többiek tapsoltak; ez itt ugyanazt a kérdést intézte a szomszédjá-hoz, amelyet épp az imént hozzá intéztek: amaz a másik ismételte azt a kiáltást, amelyet megütötte a fülét; mindenütt jajgatás, fenyege-tődzés, csodálkozás: a rengeteg beszédnek csekély számú szó volt az anyaga. Nem hiányzott egyéb, csak valami alkalom, valami lökés, valami akármilyen nekilendítés, hogy a szavak cselekedetekké vál-janak; és ez nem késett soká. Napkeltekor kiléptek a pékboltokból az inasok és egy-egy kenyerekkel megrakott hátikosárral megindul-tak, hogy széthordják a kenyeret a vevők házaiba. Az első ilyen szerencsétlen fiúnak a megjelenése ott, ahol embercsoport volt, úgy hatott, mint mikor tűzcsóva hull a lóporos toronyba.

— Ehol ni, mégis csak van kenyér! — ordított száz hang is egyszerre.

— Van hát a zsarnokoknak, akik úsznak a bőségben és azt akarják, hogy mi éhen haljunk; — mondja valaki; odamegy a fiú-hoz, ráteszi a kezét a kosár szélére, ránt egyet rajta és odaszól:

— Mutasd!

A fiúcska pirul, sápad, reszket, szeretné azt mondani: eresszetek, de a szó a torkán fagy; meglazítja karjait, sebbel-lobbal igyekszik kiszabadítani a hevederből.

— Le azt a kosarat! — ordítóznak özben.

Egyúttal pedig sok-sok kéz ragadja meg a kosarat, már lent van

a földön, lehajtják róla a vásznat, amely takarja, langyos illat árad köröskörül.

— Mi is keresztények vagyunk, nekünk is kenyeret kell ennünk! — szólalt meg az első; felkap egy kerek kenyeret, felmutatja a tömegnek, beléharap; kezek a kosárban, kenyerek a levegőben; szemhunyorításnyi idő alatt minden eltűnik. Azok, akiknek nem jutott semmi, felingerültek a mások zsákmányának láttán, tüzelte őket a vállalkozás könnyűsége, csoportokban megindultak más kenyereskosarak felkutatására: ahánnyal csak találkoztak, mind kifosztották és még arra sem volt szükség, hogy megtámadják a kihordókat: azok, akik szerencsétlenségükre épp úton voltak, amint látták, hogy rossz vége lesz a dolognak, önként letették a terhüket és elinaltak. Mindamellett hasonlíthatatlanul többen voltak azok, akik éhkoppon maradtak; még a hódítók sem voltak megelégedve ilyen aprócseprő zsákmánnyal és összedugva fejüket egyikkel is, másikkal is, éppen ők voltak azok, akik nagyobb arányú zavargás tervét szövögették.

— A pékműhelybe! A pékműhelybe! — ordítottak.

A Corsia de'Servi nevű utcában volt egy pékműhely, amely még ma is megvan s ma is ugyanaz a neve; a toscanai nyelvben ez a név annyi, mint «Pékműhely a mankókhoz», a milanói tájszólásban azonban olyan nyelvficamító, nyakatekert és otromba szavakból áll, hogy az ősz ábécé betűivel nem is lehet kifejezni ezeket a hangokat. Errefelé rohant a tömeg. A boltban lévők éppen az inast faggatták, aki üres kézzel tért vissza s aki egészen riadtan és magából kikelt, dadogva számolt be szomorú kalandjáról; ekkor dobogást és egyúttal üvöltést hallanak; egyre nő és közeledik; megjelennek a horda fullajtárjai.

Egyszerre itt a zűrzavar, a kapkodás; az egyik elszalad segítséget kérni a rendőrkapitányhoz, a többiek sebbel-lobbal bezárják a boltot és megtámoogatják az ajtószárnyakat. A tömeg odakint kezd sűrűsödni és ordítani:

— Kenyeret! Kenyeret! Nyissátok ki! Nyissátok ki!

Néhány pillanattal utóbb megérkezik a rendőrkapitány, alabárdos csapattal.

— Helyet, helyet, fiacskáim, haza, haza; nyissatok utat a rendőrkapitánynak, — kiabál ő maga, meg az alabárdosok. A tömeg, amely még nem volt nagyon sűrű, kissé tágul, úgy hogy az alabárdosok eljuthattak a bolt ajtajába, és ha nem is rendben, elhelyezkedhettek.

— De fiacskáim, — szónokolt onnan a kapitány — mit csináltak itt? Haza, haza. Hol az istenfélelem? Mit mond majd urunk királyunk? Nem akarunk bántani benneteket; de menjete haza. Embereljétek meg magatokat! Mi az ördögöt akartok itt ekkora

tömegben? Nem olyasmit, ami lelketeknek, testeteknek javára van! Haza, haza!

De ugyan, tessék megmondani, hogy azok, akik látták a szónok arcát és hallották a szavait, még ha akartak volna is engedelmeskedni, hogyan tehetnék volna meg, amikor úgy lökdösték és taszigálták őket a hátuk mögött állók, akiket viszont a többiek lökdöstek, mint hullám a hullámot, véges-végig a tömeg széléig, amely egyre dagadt. A kapitánynak kezdett kifogyni a lélegzete.

— Szorítsátok hátra őket, hogy lélegzethez jussak, — szólt oda az alabárdosoknak — de ne bántsátok senkit. Igyekezzünk bejutni a boltba, kopogtassatok, szorítsátok hátra őket.

— Hátra, hátra! — ordítanak az alabárdosok és valamennyien egyszerre rávetik magukat az elül állókra és visszaszorítják őket alabárdjaik rúdjaival. Azok üvöltenek, amennyire tudnak, hátrahúzódnak; a hátukkal mellbe, a könyökükkel hasba, a sarkukkal lábujjon döfködik azokat, akik mögöttük állanak; olyan tolongás, olyan gabalyodás támad, hogy azok, akik közöttük voltak, szívesen fizettek volna valamit, hogy máshol lehessenek. Végére az ajtó előtt kis üres tér támadt: a kapitány kopog, újra kopog, ordít, hogy nyissák ki neki; a bent lévők látják az ablakból, lerohannak az emeletről, kinyitják; a kapitány belép, szólítja az alabárdosokat, akik maguk is besurrannak, egyik a másik után, miközben az utolsók alabárdjukkal visszatartják a tömeget. Mikor valamennyien bent voltak, alaposan megláncolják, újra megtámogatják az ajtót; a kapitány felrohan az emeletre és kinéz az egyik ablakon. Jaj, micsoda nyüzsgés!

— Fiacskáim, — kiált le, sokan feltekintenek — fiacskáim, menjetek haza. Teljes bocsánat annak, aki azonnal hazamegy.

— Kenyeret, kenyeret! Nyissátok ki! Nyissátok ki! — ezek voltak a legérthetőbb szavak ebben a szörnyű üvöltésben, amellyel a tömeg válaszolt.

— Józan ész, fiacskáim! Gondoljátok meg jól! Még van rá időtök. Ejnye, menjetek innen, térjete haza. Kenyeret kaptok: de nem ez annak a módja. Ejnye! . . . ejnye! Mit csináltok ott lent! Ejnye! Avval az ajtóval! Ugyan, ugyan! Látom, látom! Legyen eszetek! Gondoljátok meg jól! Rettenetes bűn ez. Most azonnal lemegyek. Ejnye! Ejnye! Hagyjátok abba azokkal a vasakkal; el a kezeket onnan! Szégyen! Ti milanóiak, akiket a jóságtokról az egész világon emlegetnek! Halljátok, halljátok! Ti mindig jó fiai volta . . . Ó, bitang!

A stílusnak ezt a hirtelen változását egy kő okozta, amely e jó fiúk valamelyikének a kezéből repült ki és homlokon sujtotta a kapitányt, a metafizikai elmélyedést rejtő baloldali dudorodáson.

— Bitang! Bitang! — ordította egyre a kapitány, miközben sebbel-lobbal becsukta az ablakot és visszavonult.

De hiába ordított torkaszakadtából, szavai, a jóságosak is, a kíméletlenek is, szétfoszlottak és elenyésztek a levegőben, az alulról felhőmpölygő üvöltés viharában. Az pedig, amire azt mondta, hogy «látom, látom», a köveknek és vasaknak hatalmas munkája volt (ezek voltak az elsők, amik az utcán a kezük ügyébe akadtak), amelyekkel nekimentek az ajtónak, hogy kidöntsék, és az ablakoknak, hogy kitépjék a vasrácsaikat: és a munka már jócskán előrehaladt.

Eközben a bolt gazdái és legényei, akik az emeleti ablakokban voltak, kövekkel felfegyverkezve (valószínűleg feltépték valamelyik udvart) ordítottak és fenyegetődtek az alatt állók felé, hogy hagyják abba: megmutogatták a köveket és integettek, hogy le akarják őket hajigálni. Mikor látták, hogy csak az időt fecsérelik, kezdték csakugyan lehajigálni a köveket. Egyetlenegy sem tévesztett célt: mivelhogy a tolongás akkora volt, hogy, amint mondani szokták, még egy kásaszem sem eshetett volna a földre.

— Ó, pimaszok! ó gazemberek! Hát ilyen kenyeret adtok a szegény népnek? Jaj! Jujjuj! Ó jaj! No, megálljatok! — üvöltözték alulról.

Többen csúnyán megkapták a magukét: két gyerek holtan maradt ott. A düh megnövelte a tömeg erejét: az ajtót kidöntötték, az ablakrácsokat letépték; és az áradat minden nyíláson özönlött befelé. A bent lévők a veszedelem láttára a padlásra menekültek; a kapitány, az alabárdosok és néhány házbeli ott állt összegubbaszkodva egy-egy zugolyban; mások kimásztak a padlásablakokon és a tetőn járkáltak, mint a macskák.

A zsákmány megpillantása feledtette a nézőkkel a véres bosszúállást; rávetik magukat a ládákra; a kenyeret zsákmányolják. Némelyik viszont a pénztárhoz rohan, leveri a zárát, megragadja a fényes fatányérokat, marékszámra kapkodja ki az aprópénzt, zsebre rakja és megrakodva távozik, hogy azután visszajöjjön kenyeret rabolni, ha ugyan marad még belőle. A tömeg elszéled a raktárakban. Megragadják a zsákokat, vonszolják, feldöntik: egyik-másik a térdei közé szorít egyet, megoldja a száját, és hogy annyira csökkentse a súlyát, hogy elbírja, kiönti a liszt egy részét; a másik ordít: — Várj csak, várj csak, — lehajol és odatartja a kötényét, valami kendőt, a kalapját és felfogja ezt az istenáldást; egyik odaszalad a dagasztóteknőhöz, kikap egy darab tésztát, amely nyúlik és mindenfelé kicsurog a kezéből, a másik valami szitát kaparintott meg és magasra tartva, viszi: egyik jön, a másik megy: férfiak, nők, gyerekek, lökdösés, taszigálás, ordítózás és fehér por, ami mindenre ráülepszik, mindenben ott szálldos, mindent elfátyoloz és ködbe von. Odakint két ellenkező áramlatból összegabalyodott tolongás, amelyek egymásba omlanak és kölcsönösen összebonyolódnak; az egyik azok-

ból áll, akik zsákmánnyal jönnek kifelé, a másik azokból, akik be akarnak jutni zsákmányolni.

Miközben ezt a pékműhelyt fenekestül felforgatták, a városnak egyetlen más műhelye sem volt nyugton és veszedelem nélkül. De egyiknél sem verődött össze akkora tömeg, hogy mindent mérhetett volna; némelyikben a tulajdonosok segélycsapatokat szedtek össze és védekeztek; máshol, mivel látták, hogy kevesen vannak, valami-képpen egyességet kötöttek: kenyeret osztogattak azoknak, akik kezdtek összeverődni a boltok előtt, azzal a feltétellel, hogy távozzanak onnét. És azok el is mentek, nem annyira azért, mintha ki lettek volna elégítve, mint inkább azért, mert az alabárdosok, meg a rendőség, akik tisztas távolságban maradtak ama szörnyű pékműhelytől, másutt mégis csak mutatkoztak, még pedig elegendő erővel ahhoz, hogy féken tartsák azokat a sötét alakokat, akik még nem verődtek tömeggé; így hát a zavargás egyre csak annál az első szerencsétlen pékműhelynél növekedett; mert mindazok, akiknek csiklandozta a markukat, hogy valami sikerült vállalkozásba fogjanak, oda siettek, ahol barátaik voltak az erősebbek és biztos volt a büntetlenség.

Ilyen volt a helyzet, mikor Renzo, aki már befalatozta kenyerét, áthaladt a keleti kapu melletti külvároson és anélkül, hogy tudta volna, közeledett éppen a zavargás gócpontjához. Hol fürgén mendegélt, hol pedig a tolongás miatt el-elmaradozott és menet közben nézelődött és fülelt, hogy a beszélgetéseknek ebből a zűrzavaros zsongásából valami kézzelfogható tudomást szerezzen a dolgok állásáról. És íme, körülbelül ilyen szavakat sikerült ellesnie az egész úton, amelyen végigment.

— Most hát kiderült — bömbölte az egyik — azoknak a gazembereknek a gyalázatos hazudozása, akik azt hajtogatták, hogy nincsen kenyér, sem liszt, sem gabona. Most aztán napnál világosabb a dolog és többé soha el nem hitetik már velünk. Éljen a bőség!

— Én mondom nektek, — szólalt meg egy másik — hogy mindez nem ér semmit, annyi mint a lyuk a vízben; sőt még rosszabbra fordul, ha nem teszünk alaposan igazságot. A kenyér olcsó lesz, de majd mérget kevernek bele, hogy a szegény népet kiirtsák, mint a legyeket. Máriszt mondogatják, hogy sokan vagyunk; ezt mondták a bizottságban és ezt bizonyosan tudom, mert a tulajdon fülemmel hallottam az egyik komaaszonyomtól, aki szeretője a bizottsági urak valamelyik konyhalegénye valamelyik rokonának.

Egy másik, aki egyik kezével kendőfoszlányt szorított torzonborz, vértől csapzott hajára, tajtékzó szájjal olyan szavakat harsogott, amelyeket nem lehet itt újra elmondani. Némelyik szomszédja pedig, mintegy vigasztalásul, után bömbölte valamennyit.

— Helyet, helyet, uraim, kérem szépen; adjanak utat egy szegény családapának, aki ennivalót visz öt apró gyermekének.

Igy beszélt egy másik, aki támoltyogva jött hatalmas zsák liszt terhe alatt és mindenki igyekezett visszahúzódni, hogy helyet adjon neki.

— Én? — mondta egy másik szinte suttogva cimborájának — én odébb állok. Tapasztalt ember vagyok én és ismerem a dörgést. Ezek a tökfilkók, akik most ekkora lármát csapnak, holnap vagy holnapután otthon kucorognak majd és reszketni fognak félelmükben. Láttam már bizonyos arcokat, bizonyos derék úriembereket, akik itt keringenek, butáknak tettetik magukat és közben megjegyzik, hogy ki van itt, ki nincs itt: mikor aztán mindennek vége, következik a számadás, és aki benne van, az ugyan megjárja.

— A pékeknek — süvöltött egy harsány hang, amely magára vonta Renzo figyelmét — az élelmezési biztos fogja pártjukat.

— Mind gazemberek — mondta rá egyik szomszédja.

— Úgy van; de ő a legnagyobb — vágta vissza az előbbi.

Az élelmezési biztos, akit a kormányzó nevezett ki évről-évre a tizedesek tanácsa által eléje terjesztett hat nemes közül, elnöke volt ennek is, meg az élelmezési hivatalnak is; ez ugyancsak tizenkét nemes emberből állt és egyéb kötelességei mellett főfeladata volt a közélelmezés. Azt, aki ezt az állást betöltötte, az éhínségek és a tudatlanság korszakában okvetlenül a baj okozójául bélyegezték: kivéve, ha megette volna azt, mit Ferrer megtett; ez azonban nem volt hatalmában, még ha gondolatában fel is merült volna.

— Elvetemültek! — rikkantotta egy másik. — Hát lehet ennél gonoszabbat cselekedni? Azt merték mondani, hogy a nagykancellár agyalágyult vénember, hogy megingassák a tekintélyét és ők maguk parancsolgassanak. Valami óriási ketrecet kellene csinálni és abba kellene csukni őket, hogy bükkönyön meg konkolyon éljenek, amivel minket akartak jóllakolni.

— Kenyeret, mi? — szólt oda valaki, aki nagy sebbel-lobbal igyekezett tovább állni: — Fontos köveket: ekkora köveket, ni, amik úgy hullottak rám, mint a jégeső. És hány oldalborda betört! Alig várom, hogy otthon legyek!

Nem tudám megmondani, vajjon ettől a sok locsogástól okosabbá vagy bódultabbá vált-e Renzo. Elég az hozzá, hogy nagy tászigalások közben végre odaérkezett ama bizonyos pékműhely elé. A tömeg már nagyon megritkult, annyira, hogy áttekinthette az iménti durva pusztítást: az össze-vissza lyuggatott falakat, amelyekről a kövek és téglák leverték a vakolatot; a sarkaikból kiemelt ablakokat, a kidöntött ajtót.

— Ez aztán nem szép dolog, — mondta magában Renzo. — Ha minden pékműhelyt feldúlnak, hol akarnak kenyeret sütni? A kútkban?

Időnkint ki-kijött a boltból egy-egy ember; aládának vagy a

dagasztóteknőnek, vagy a szitának egy-egy darabját, valamelyik dagasztógépnek a rúdját, egy-egy padot, szakajtót, számadáskönyvet, szóval a szerencsétlen pékműhelynek valamely darabját hurcolták kifelé. — Helyet! Helyet! — ordítottak s így haladtak át a tömegen. Valamennyien egy irányban haladtak, még pedig, látnivaló volt, valami megbeszélte helyre.

— Hát ez már megint micsoda? — töprengett újra Renzo; és megindult az egyiknek a nyomában, aki nyalábba kötözte a szét-hasogatott deszkákat és hulladékokat, a nyalábot feldobta a vállára és megindult, mint a többiek, azon az utcán, amely a dóm északi oldalán húzódik és azoktól a lépcsőktől vette a nevét, amelyek ott voltak és rövid idő óta immár nincsenek ott. Kíváncsisága, hogy megfigyelje az eseményeket, nem tudta meggátolni a hegyvidéki legényt abban, hogy mikor a hatalmas építmény előtt kibukkant, meg ne álljon és tátott szájjal fel ne bámult rá. Aztán meggyorsította lépteit, hogy utolérje azt, akit vezetőjévé választott; befordult a sarkon, vetett egy pillantást a dóm homlokzatára is, amely akkoriban nagyrészt kidolgozatlan volt és nagyon messze volt a befejezéstől és egyre nyomában maradt annak az embernek, aki a térség közepe felé tartott. Minél előbbre haladtak, annál sűrűbb volt a tömeg, de a teherhordónak utat nyitottak: átvágott a hullámzó tömegen és Renzo, aki egy pillanatig sem tágitott mellőle, vele együtt érkezett a tömeg közepébe. Volt ott egy üres térség és a közepében egy halom zsarátnok, a fönt említett felszerelések maradványai. Köröskörül tenyerek csattogása és ládbobogás, a diadalnak és az átkozódásnak ordítása bömbölt ezernyi torokból.

Az ember a nyalábot odavetette a zsarátnokra; egy másik a félig megégett lapát csontjával felszítja a tüzet: a füst dagad és sűrűsödik; a láng újra fellobban s vele együtt harsányabban felcsapnak a kiáltások:

— Éljen a bőség! Pusztuljanak az éheztetők! Vesszen az inség! Dögöljön meg a közellátás! Dögöljön meg a bizottság! Éljen a kenyér!

Őszintén szólván a sziták meg a dagasztóteknők elpusztítása, a pékműhelyek lerombolása és a pékek tönkretétele nem a legelőnyösebb eszköz arra, hogy éljen a kenyér; de hát ez egyike ama metafizikai finomságoknak, amelyeket egy tömeg nem ér fel észszel.

De nem kell nagy metafizikusnak lenni, hiszen az ember néha első hallásra is megérti a dolgot, amíg új neki; de mihielyt nagyon sokat beszél vagy hall róla, rögtön egy szót sem ért az egészből. Renzo már az elején azonnal erre gondolt s mint láttuk, azóta is minduntalan ez forgott a fejében. De ki nem mondta volna a világért sem, mert a rengeteg arc közt egyetlenegy sem volt, amelyről ezt olvashatta volna le: «Testvér, ha nincs igazam, téríts észre, szépen megköszönöm».

A láng megint lelohadt; már senki sem hozott friss tűzrevalót és a tömeg kezdett unatkozni; ekkor egyszerre csak híre futott, hogy a Cordusio-téren (kis terecske vagy útkereszteződés volt, nem messze innét) ostrom alá fogtak egy pékműhelyt. Ha efféle körülmények közt híresztelnek valamit, az gyakran be is következik. Amint a hír elterjedt, egyszerre fellángolt a tömegben a vágy, hogy oda siessen: «Én megyek! Jössz te is? Megyek. Gyerünk!» — ez hangzott mindenütt; a tömeg felbomlik, aztán menetté alakul. Renzo hátramaradt és szinte nem is mozgott, csak az áradat sodorta; s közben azon töprenkedett, vajjon ne meneküljön-e ki ebből a forgatagból s ne menjen-e vissza inkább a kolostorba, megkeresni Bonaventura atyát, vagy pedig inkább nézze végig még azt is, ami most következik. Megint a kíváncsiság kerekedett felül. De feltette magában, hogy nem keveredik bele a legsűrűbb tolongásba, nehogy csontját törjék vagy esetleg még nagyobb baj is érje, hanem tisztos távolban marad és úgy figyel. S mikor már kissé kijutott a kavargásból, elővette zsebéből a második kenyerét, beleharapott és megindult a hömpölygő tömeg nyomában.

A tömeg a térről már betódult a rövid és szűk Pescheria Vecchia utcába, innen pedig a rézsútos ív alatt a Mercanti-térre. És igazán kevesen voltak, akik elhaladván ama fülke előtt, amely éppen a közepében van a Palazzo dei Giureconsulti nevű épület oszlopos csarnokának, ne pillantottak volna fel a benne álló hatalmas szoborra: arra a komoly, szigorú és zord arcra, hadd mondjam ki: II. Fülöp arcára. A király, még márvány-alakjában is tiszteletet parancsolt, előre nyújtotta karját s mintha ezt akarta volna mondani: «Mindjárt jövök, söpredék!»

A szobor már nincs a helyén s ennek különös oka van. Körülbelül százhetven évvel elbeszélésünk ideje után egyszer csak kicserélték a fejét, kivették kezéből a kormánypalcát és tört tettek a helyébe; ezentúl Marcus Brutusnak nevezték a szobrot. Így eltorzítva állt ott talán egy-két évig, de egyszer csak bizonyos emberek, akik sehogysem rokonszenveztek Marcus Brutusszal, sőt titokban talán gyűlölték is, kötelet vetettek a szoborra, lerántották és százféleképpen meggyalázták; alakatlan csonkká torzították, kidülledt szemmel és kilógó nyelvvel végighurcolták az utcákon, s mikor már teljesen kimerültek, bedobták valahova. Ha valaki ezt merte volna jósolni Andrea Biffinek, aki a szobrot faragta!

A Mercanti-térről a tömeg a másik ív alatt befordult a Fustagnai-utcába s onnan behömpölygött a Cordusio-térre. Amint kibukkantak a térre, mindenki azonnal ama bizonyos pékműhely felé tekintett. Azt hitték, hogy cimboráik tömegét itt már munkában találják, de csak egy-két tétovázó, álldogáló alakot láttak tisztos távolban a bolttól; ez pedig be volt zárva s ablakai meg voltak rakva fegyveresekkel,

akik készen álltak a védekezésre. Erre a látványra az egyik elámult, a másik káromkodott, a harmadik röhögött; volt, aki visszafordult, hogy tájékoztassa azokat, akik most sorra érkeztek; volt, aki megállt; volt, aki vissza akart vonulni s volt, aki ezt kiáltozta: «Előre! Előre!» Tolongtak, megálltak, megtorpantak, tétováztak, zűrzavaros zshivajban vitatkoztak, tanácskoztak.

Ebben a pillanatban felcsattant a tömeg közepén egy átkozott hang:

— Itt van a közelben a közellátási biztos háza: gyérünk oda igazságot tenni és kirabolni.

Úgy látszott, hogy nem is valami indítványt fogadnak el, hanem valami közös megegyezés jutott az eszükbe.

— A biztoshoz! A biztoshoz! — ezt az egyetlen ordítást lehetett hallani. A tömeg, az egész egyszerre, megindult az utca felé, amelyben ez a nagyon szerencsétlen pillanatban megnevezett ház állott.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A szerencsétlen biztos ebben a pillanatban éppen keservesen és fanyarul emésztgette étvágy nélkül és friss kenyér nélkül elfogyasztott ebédjét; és nagy izgalommal várta, hogyan végződik ez a zivatar, de még csak nem is gyanította, hogy éppen ő rá zúdul le ilyen rettenetesen. Egy-két derék ember rohanvást előtte járt a tömegnek, hogy értesítse arról, mi fenyegeti. A szolgálai, akiket a zshivaj kicsalt a kapu elé, ijedten néztek végig az utcán, arrafelé, ahonnan a zshivaj közeledett. Alighogy meghallják a hírt, máris látják felbukkanni az előcsapatot; lélekszakadva megvizsik a hírt gazdájuknak; miközben ez azon töri a fejét, hogy meneküljön és hogy hogyan meneküljön, egy másik már jelenti is neki, hogy késő. A szolgálaknak éppen csak annyi idejük maradt, hogy bezárhatták a kaput. Bereteszelik és megtámogatják, felsietnek bezárni az ablakokat, mint amikor látják, hogy közeledik a vihar és minden pillanatban lezúdulhat a jégeső. Az egyre növekvő üvöltés, amely úgy zúdult a házra, mint a mennydörgés, végigdübörgött az üres udvaron, a ház minden zuga megremeg belé; és a tomboló és fülsiketítő zshivajból kihallatszott a kapura zúduló tömeg sűrű és kemény kopogása.

— A biztos! A biztos! A zszarnokot! Aki a népet kiéheztet! Ide vele! Elevenen vagy holtan!

A nyavalyás teremről-teremre keringett, sápadtan lihegve, kezeit tördelve s kérve-kérte Istent meg a szolgálait, hogy tartsanak ki és szöktessék meg valamiképpen, De hogyan és hová? Fölment a padlásra, az egyik macskaablakon aggódalmasan végigkémlelte

az utcát s látta, hogy zsúfolásig tele van ezekkel az őrvölgyekkel; hallotta a hangokat, amelyek halálát követelték; s még rémültebben húzódott vissza és fejvesztetten kereste a legbiztosabb és legeldugottabb búvóhelyet. Ott aztán befészkelte magát és feszülten figyelt, vajjon a vészajtó üvöltés gyengül-e már és a forrongás csöndesedik-e valamicskét; mikor azonban hallotta, hogy éppen ellenkezőleg, a bömbölés még vadabb és még hangosabb, s a közápor is egyre sűrűbb, ijedtében olyan szívrohamot kapott, hogy gyorsan bedugta a füleit. Aztán szinte magánkívül csikorgatta fogait, összeráncolta az arcát, kitárta karjait és ököibe szorította kezét, mintha csak neki akarna feszülni a kapunak... egyébként nem lehet tudni pontosan, hogy tulajdonképpen mit is művelt, hiszen egyedül volt; és az elbeszélő kénytelen mindezt kitalálni. Szerencse, hogy megszokta már.

Renzo ezúttal a tömeg gócpontjában volt, nem azért, mintha belesodorták volna, hanem maga szántszándékkal furakodott be. Mikor először felhangzott a «Halál! Halál!» — rettenetesen megrémült; ami a fosztogatást illeti, nem tudta volna megmondani, hogy ebben az esetben helyes-e vagy helytelen; de a gyilkolás gondolatára azonnal és határozottan megborzadt. Az izgatott emberek, sajnos, könnyen felkapják azt, amit a tömeg izgatottan hangoztat; így ő is, ámbár mélyen meg volt győződve róla, hogy a biztos a legfőbb oka az éhínségnek és a szegények ellensége, mégis, mikor az első tömegroham pillanataiban véletlenül meghallotta, amint egyesek fogadkoztak, hogy mindenáron megmentik a biztos életét, nyomban feltette magában, hogy ebben ő is segítségükre lesz; s ezzel az elhatározással majdnem egészen a kapuig furakodott előre, amelyet már mindenféle eszközzel döngettek. Egyesek kövekkel verték a zár szögeit, hogy lefeszítsék; mások dorongokkal, vésőkkel és kalapáccsokkal próbáltak alaposabb munkát végezni; ismét mások kövekkel és csorba késekkel, szögekkel, botokkal, ha egyebük nem volt, a körmeikkel verték le a vakolatot és döngették a falat s ki akarták szedni a téglákat, hogy rést vágjanak. Akik nem tudtak segíteni, üvöltve biztatgatták a többieket; de ugyanakkor, mivel folyton ott lábatlankodtak, csak megnehezítették a munkát, ami már amúgyis nehéz volt, a rombolók fejetlen versengése miatt; mivel Isten kegyelméből néha a gonosz mesterkedésekben is megesik az, ami oly gyakori a jócselekedetekben, hogy éppen a legbuzgóbb segítőtársak akadályozzák legjobban a munkát.

Mihelyt a hatóság értesült arról, ami történt, azonnal segítséget kért az akkori Porta Giovia mellett álló bástya parancsnokától; ez csakugyan küldött is néhány katonát. De az üzenet, a parancs, a gyülekezés, az útrakelés és a menetelés elhúzódása miatt csak akkor értek oda, mikor a házat már szorosan körülfogták az ostromlók; távol a háztól álltak meg tehát a tömeg mögött. A parancsnokló tiszt

nem tudta, mihez fogjon. Itt már nem volt egyéb, csak mindenféle korú és nemű emberek zagyvaléka, ha szabad így mondanom: afféle gyülevész nép, amely csak báméskodott. Mikor felszólította őket, hogy tájuljanak és adjanak helyet, zord és hosszú morgással feleltek; egyik sem mozdult meg. Rálövetni erre a hordára, így gondolkozott a tiszt, nemcsak kegyetlen, hanem veszedelmes dolog is volna; elrettenéné ugyan a néhány ijedősebbet, de felbőszítené a rengeteg erőszakoskodót.

Egyébként sem kapott erre utasítást. Legjobb volna jobbra-balra szétszórni ezt a hátsó tömeget, aztán előrenyomulni és megtámadni a támadókat; de az a kérdés, sikerül-e. Ki tudja, vajjon a katonák előre tudtak volna-e haladni zárt rendben? Hátha nem ők szórják szét a tömeget, hanem ők maguk szóródnak szét a tömegben és akkor kényre-kegyre ki volnának szolgáltatva annak, miután felingerelték. A parancsnok határozatlanságát és mozdulatlanságát, helyesen vagy helytelenül, arra magyarázták, hogy fél. Azok az emberek, akik a katonák közelében álltak, beérték azzal, hogy a szemükbe néztek, olyan arccal, mintha azt mondták volna: «fütyülünk rátok»; akik valamivel távolabb voltak, már ingerelni is merészték őket, arcintorokkal és gúnyos kiáltásokkal; azok, akik még távolabb álltak, már nem is igen tudták, vagy nem törődtek vele, hogy itt vannak; a rombolók tovább törték a falat és egyetlen gondolatuk volt, hogy minél előbb célhoz érjenek; a nézők pedig szüntelenül uszították őket üvöltésükkel.

Feltűnt ezek között, mivel maga is valóságos látványosság volt, egy vén gonosztevő, aki tágra nyitotta mélyen ülő és lángoló szemeit és kárörvendő, ördögi vigyorgásra torzítva arcát, kezeit gyalázatos ősz feje fölé emelte és a kezében kalapácsot, kötelet s négy nagy szöveget lobogtatott, és azt ordította, hogy ezzel szögezi föl a biztost a tulajdon kapujának egyik szárnyára, ha majd agyonverték.

— Ejnye! Szégyen, gyalázat! — csattant fel Renzo, aki megborzadt, mikor meghallotta ezeket a szavakat és mikor meglátta azt a sok embert, akik szemlátomást helyeseltek neki; viszont felbátorította, hogy látott másokat, akiknek az arcán, ámbár meg sem szólaltak, ugyanaz a borzalom tükröződött, amely őt is elfogta. — Szégyen, gyalázat! Talán megirigyeltük a hóhér mesteriségét? Meggyilkolni egy keresztény embert? Hogy akarják, hogy Isten kenyeret adjon nekünk, ha ilyen gyalázatosságot követünk el? Majd villámot zúdít a nyakunkba, nem pedig kenyeret!

— Hohó, kutya! Hazaáruló! — kiáltott rá valaki magából kikelten, egyike azoknak, akik éppen meghallották a tombolásban is ezeket a jámbor szavakat. — Megállj csak! Megállj csak! Ez bizonyosan a biztos szolgálja, csak parasztnak öltözött. Bizonyosan kém! Űsd, nem apád! Űsd agyon!

Egyszerre száz hang is csattant körülötte :

— Mi az? Ki az? Hol van? A biztos szolgálja. Kém. A biztos parasztnak öltözött, hogy elmeneküljön. Hol van? Hol van? Űsd! Űsd, nem apád!

Renzo egyszerre megnémult, meglapult, szeretett volna eltűnni ; a mellette állók egyszerre közrefogták ; s mindenféle hangos ordítással megpróbálták elnémítani az ellenséges és gyilkos hangokat. De mégis csak az segített rajta, hogy egészen ott a közelében felharsant a kiáltás :

— Helyet, helyet! Itt a segítség! Helyet, hé!

Mi volt az? Hosszú kézilétra volt, amelyet egyesek odacipeltek, hogy a házhoz támasszák és bemásszanak valamelyik ablakon. De szerencsére azt az eszközt, amely a dolgot így megkönnyítette volna, nem volt éppen könnyű használatba venni. Akik a két végénél fogva, elől és hátul cipelték ezt az ostromszert, a taszigálásban, lökdösődésben ide-oda sodródtak a tömegben, el-elszakadtak egymástól ; az egyik két létrafok közé dugta a fejét, a két létrarudat a vállaira vette, roskadozott, mintha járom alatt nyögne s minden rázkódásra elbődült ; a másikat egyetlen lökéssel messze sodorták terhétől, úgy hogy az elszabadult létra odaütődött az emberek vállához, karjához, oldalához : képzelhető, hogy a boldogtalanok mit szóltak hozzá. Mások kapják föl most az elejtett létrát, alábújnak, vállukra veszik és ordítoznak :

— Bátorság! Gyerünk!

A végzetes ostromszer ugrándozva és kígyózva halad előre. Éppen idejében érkezett meg, hogy megzavarja és elszélessze Renzo ellenségeit ; ő most a felfordulásban támadt felfordulást a maga javára használta fel ; és eleinte csak óvatosan, meglapulva, de aztán teljes erejéből dolgozva a könyökével, egyre távolabb jutott attól a helytől, ahol már igazán nem volt tanácsos ott maradnia, azzal a szándékkal, hogy amilyen gyorsan csak tud, kikecmereg a tömegből és most már igazán elmegy megkeresni, vagy megvárni Bonaventura atyát.

Egyszerre csak furcsa mozgolódás támadt a tömeg szélén ; egyre tovább gyűrűzött a tömegben s közben szájról-szájra szállt és terjedt egy név :

— Ferrer! Ferrer!

Csodálkozás, ujjongás, düh, rokonszenv, ellenszenv robban ki egyszerre mindenütt, ahová eljut ez a név ; az egyik éljenzi, a másik el akarja némítani ; egyesek hangosan kardoskodnak mellette, mások tiltakoznak ; egyesek áldják, másokátkozzák.

— Itt van Ferrer! Nem igaz, nem igaz! — Igen, igen! Éljen Ferrer! Az, aki olcsó kenyeret adott! Nem, nem! — Itt van, kocsin jött. — Nem fontos, nem fontos! Mi köze hozzá? Nem kell senki! — Ferrer! Éljen Ferrer! A szegények barátja! Most majd börtönbe hur-

colja a biztost! — Nem, nem, majd mi elbánunk vele! Hátra, hátra! — Igen, igen, Ferrer! Jőjjön, Ferrer! Börtönbe a biztost!

És valamennyien lábujjhegyre álltak és arrafelé néztek, amerről állítólag érkezik a váratlan jövevény. Mivel mindnyájan felágaskodtak, sem többet, sem kevesebbet nem láttak, mintha senki sem ágaskodott volna fel; de mindegy, mégis mindenki felágaskodott.

Valóban, a tömeg szélén, éppen a katonákkal szemben fekvő oldalon, megérkezett kocsin Antonio Ferrer, a nagykancellár; talán a lelkiismerete furdalta, hogy baklövéseivel és makacskodásával ő adott okot, vagy legalább alkalmat erre a tüntetésre és most azért jött, hogy lecsillapítsa s megakadályozza legalább a legrettenetesebb és soha jóvá nem tehető következményét: jött, hogy jól használja fel ebül szerzett népszerűségét.

A tömegzavargásokban mindig van néhány ember, aki szenvedélyes felhevülésében, vagy elvakult meggyőződésből, vagy valami bűnös céllal, vagy mert átkozott hajlam van benne a felforgatásra: minden követ megmozgat, hogy elmérgesítse a helyzetet; ezek a legkönnyörtelenebb tanácsokat javasolják vagy támogatják; újra főlízítják a tüzet, valahányszor lohadni kezd; semmi sem sok nekik; egyetlen céljuk, hogy a zürzavar minél tovább tartson és minél jobban elharapódzzék. Viszont ellensúly gyanánt mindig van sok más olyan ember, aki ugyanolyan hévvel és ugyanolyan eréllyel fáradozik azon, hogy az ellenkező hatást idézze elő: némelyek a veszedelemben forgó személyek iránt érzett barátságból vagy hajlandóságból; mások csupán abból az egyetlenegy okból, mert jámborul és ösztönösen irtóznak a vértől és a kegyetlenkedéstől. Az ég áldja meg őket! A két ellentétes párt minegyikében, még ha nincs is megegyezés közöttük, az akaratok azonossága rögtön együttműködést teremt a cselekvésben. Végül maga a tömeg, a zavargásnak mintegy anyaga, tulajdonképpen véletlenül összeverődött emberek zagyvaléka, akik többé-kevésbbé, bizonytalan mértékben, az egyik vagy másik véglethez húznak; kissé heveskedők, kissé ravaszkodók; kissé hajlandók valami módon igazságot is tenni, már ahogy ők gondolják; kissé szívesen látnának valami durvaságot is; készen állnak a kegyetlenkedésre és a könnyűretességre, a gyűlöletre és a hódolatra, aszerint, hogy az egyik vagy a másik érzés teljes kiélésére nyílik-e alkalom. Minden pillanatban szeretnének tudni, szeretnének hinni valami nagy dolgot, szükségét érzik, hogy ordítozzanak, hogy megtapsoljanak vagy lehurrogjanak valakit. «Éljen!» és «Halál rá!» — ezeket a szavakat hangoztatják legszívesebben; s akinek sikerül meggyőznie őket, hogy ez vagy az nem érdemi meg, hogy felnégyeljék, annak már nem kell több szót vesztegetnie s hamarosan meggyőzheti őket, hogy az illető, éppen ellenkezőleg, diadalmenetre méltó; szereplők, nézők, eszközök és akadályok, a szél járása szerint; hajlandók csendben is maradni, ha nem

hallanak más kiáltásokat, amelyeket visszhangozhatnának ; hajlandók véget vetni az egésznek, ha nincsenek bujtogatóik ; szétoszlani, ha sokan és egyhangúlag ellentmondás nélkül kiadják a jelszót : «Gyerünk!» Hajlandók hazamenni, miközben megkérdezik egymást : «Mi is történt?» Minthogy azonban a legnagyobb erő ennek a tömegnek a birtokában van és annak adhatja, akinek akarja, ezért mind a két párt minden követ megmozgat, hogy a maga pártjára hódítsa és szolgálataiba állítsa a tömeget ; mintha két ellenséges lélek viaskodnék egymással, hogy bejuthassanak ebbe a lomha testbe és megelevenítsék. Ez a tömeg ahhoz húz, aki meg tudja találni a legalkalmasabb szavakat, hogy felkorbácsolja szenvedélyeit, hogy erre vagy arra a célra irányítsa megmozdulását ; ahhoz húz, aki mindig jókor tud kitalálni olyan hírt, ami újra lángra lobbantja a felháborodást, vagy lecsillapítja, reménységet vagy rémületet kelt benne ; ahhoz húz, aki meg tudja találni a jelszót, amely — ha nagyon sokan és nagyon hangosan ismétlik — kifejezi és egyúttal meg is teremti a többség hajlandóságát az egyik vagy másik párt irányában. Ez a hosszú kitérés pedig arravaló volt, hogy levonjuk belőle a következtetést : a két párt küzdelmében, amelyek a biztos háza körül összesereglett tömeg hajlandóságáért versengtek, Antonio Ferrer megjelenése az emberséges érzületük javára billentette a mérleget, úgyszólván egy pillanat alatt, pedig már szemlátomást alul voltak. És ha ez a segítség akármilyen keveset késik is, már nem lett volna sem hatalom, sem ok, hogy szembeszálljanak a tömeggel.

Ezt az embert szerette a nép, azért a saját találmányú árszabásáért, amely nagyon kedvező volt a vevőknek s azért, mert hősieken helytállt érte minden ellenkező érveléssel szemben. A tömeg hajlandóságát még jobban megnyerte az öregúr bátor önbizalmával, hogy őrség és kíséret nélkül jött el, hogy szembenézzen a felizgatott és tomboló tömeggel. Valósággal csodálatos hatással volt, amikor azt mondta : azért jött, hogy börtönbe vigye a biztost ; így a biztos elleni düh, amely még jobban nekiszabadult volna, ha valaki erőszakosan lép fel, és nem nyit neki szelepet, most, mikor elhangzott az ígérlet, hogy a nép elégtételt kap, ezzel a konccal a szájában kissé lecsillapodott ; most ez a düh éppen az ellenkező érzelmeknek adott helyet, amelyek máris ébredtek a legtöbb ember lelkében.

A béke hívei lélegzethez jutottak és mindenféle módon támogatták Ferrert ; akik egészen közel voltak hozzá, tapsolni kezdtek és ezzel újra meg újra kirobbantották az általános tapsvihart ; egyúttal megpróbálták hátrább szorítani a tömeget, hogy utat nyisson a kocsinak ; mások zajos helyeslés közben ismételték és tovább adták az ő szavait (vagy olyanokat, amiket véleményük szerint mondhatott volna), elnémították a megátalkodott dühöngőket és ellenük fordították az ingatag tömeg újabb hangulatát.

— Ki nem hajlandó ezt kiáltani: éljen Ferrer? Hallod-e, hé, te nem akarod, hogy olcsóbb legyen a kenyér? Mind gazember, aki nem akarja, hogy lesujtsa a törvény: azok ott nyilván azért ordítanak olyan hangosan, hogy a biztos megszökhesse. Börtönbe a biztost! Éljen Ferrer! Helyet Ferrernek!

És mivel egyre többen voltak, akik így kiabáltak, ennek arányában csökkent az ellenpárt hetykesége is. Úgy hogy az elől állók abba hagyták a szónoklást és megrohanták azokat, akik még mindig romboltak, elkergették őket és elvették tőlük a szerszámokat. Ezek mérgelődtek, fenyegetődztek is, megpróbáltak újra előrenyomulni; de a vérengzés gondolata már megbukott: mindent túlharsogott ez a kiáltozás: «Börtön! Törvény! Ferrer!» Némi viaskodás után visszaszorították amazokat; a többiek elfoglalták a kaput, hogy újabb rohamok ellen megvédjék és biztosítsák a bejutást Ferrernek; némelyek közülük beszóltak a házbelieknek (hasadék volt éppen elegendő), és tudtukra adták, hogy segítség érkezett és hogy szóljanak a biztosnak: készüljön, mert «azonnal indulnia kell... a börtönbe! Megértették, hé?»

— Ez az a Ferrer, aki segít csinálni a rendeleteket? — kérdezte Renzo az egyik szomszédjától, mert eszébe jutott az a bizonyos «Vidit Ferrer», amit az ügyvéd kiabált a fülébe, mikor megmutatta ezt az aláírást az egyik rendelet alján.

— Igen, igen, a nagykancellár — felelte amaz.

— Derék ember, úgye?

— Meghiszem azt, hogy derék ember! Ő szállíttatta le a kenyér árát, pedig a többiek nem akarták! Most meg börtönbe hurcolja ezt a biztost, aki annyi disznóságot követett el.

Mondanunk sem kell, hogy Renzo azonnal lelkesedett Ferrerért. Egyenesen oda akart menni hozzá, csak hogy ez nem volt könnyű dolog; de mint afféle hegymászó, addig lökdösődött, addig könyökölt, amíg végre sikerült előre furakodnia és eljutnia az első sorba, egészen a kocsi mellé.

A kocsi már valamicskét haladt a tömegben; ebben a pillanatban éppen állt, mert elakadt, ami az ilyenféle kocsikázásnál gyakran előfordul és majdnem elkerülhetetlen. Az öreg Ferrer arra hol az egyik, hol a másik ajtóban tűnt fel; csupa alázatosság, csupa mosolygás, csupa kedvesség volt ez az arc; ezt az arckifejezést mindig arra tartogatta, ha majd egyszer megjelenhet IV. Fülöp előtt; azonban kénytelen volt ez alkalommal elpazarolni. Beszélt is, csak hogy a zsidobongás és a fülsiketítő hangzavar, sőt a neki szóló éljenzés miatt is édeskevés hallatszott a szavaiból és bizony kevesen is hallották. Tehát kézmozdulatokkal segített magán; egyszer ajkaira tette az ujjai hegyét, csókot lehelt rájuk, aztán rögtön elvette kezét a szájáról és a csókot jobbra-balra széthintette mintegy köszönetül az általános ünnep-

lésért; máskor meg kinyújtotta kezeit az egyik ajtón és lassan integetett velük, mintegy hogy helyet kérjen a kocsinak; máskor pedig udvariasan leengedte a kezeit, talán hogy csendet kérjen. Mikor némileg elült a zaj, a legközelebb állók meghallották és ismételték a szavait:

— Kenyér, bőség; jövők igazságot tenni; kérek szépen egy kis helyet.

Szinte letiporta és megfullasztotta ez az óriási hangzavar, ez a rengeteg arc sűrűn egymás mellett, ez a rajta csüngő sokezer tekintet; Egy pillanatra visszahúzódott, felfújta az arcát, nagyot sóhajtott és ezt suttogta magában: «Por ma vida, que de gente!» (Istenem! mekkora tömeg!)

— Éljen Ferrer! Ne féljen! Kegyed úriember. Kenyeret, kenyeret!

— Igen: kenyeret, kenyeret — felelte Ferrer. — Bőséget. Én ígérem meg — és mellére szorította a kezét.

— Egy kis helyet, — tette hozzá rögtön utána — azért jövők, hogy börtönbe hurcoljam, hogy megkapja megérdemelt büntetését — és halkán hozzátette: «Si es culpable». (Ha bűnös.) Aztán előrehajolt a kocsihoz és gyorsan odaszólt neki:

— Adelante, Pedro, si puedes. (Előre, Pedro, ha lehet.)

A kocsi maga is rámosolygott a tömegre, barátságos jóindulattal, mintha maga is fontos személyiség volna; és kimondhatatlanul kecsesen mozgatta lassan-lassan az ostorát jobbra és balra, mintha arra kérné a kocszi mellett tolongókat, hogy húzódjanak vissza és menjenek kissé hátrább.

— Kérem szépen, — szólalt meg ő is — uraim, egy kis helyet, egy egészen kis helyet, csak éppen annyicskát, hogy átmehessek.

Erre a barátságos kérésre a buzgóbbak nagy jóindulattal siettek máris helyet csinálni. Egyesek a lovak előtt tolták hátra az embereket, szép szavakkal vagy a mellükre tett kézzel szelíden hátraszorítva őket: «Hátrább, hátrább, egy kis helyet, uraim». Mások ugyanezt művelték a kocszi két oldalán, nehogy a kerekek összezúzzák valakinek a lábát, vagy összelapítsák az ábrázatát. Mert ez nemcsak az ő bajuk lett volna, hanem nagyon megingatta volna Antonio Ferrer népszerűségét is.

Renzónak, miután egy ideig elgyönyörködött ebben a tiszteletre méltó öregúrban, akit felzaklatott a szorongás, megviselt a fáradtság, de tüzelt az izgalom és úgyszólván megszédített az a reménység, hogy megszabadíthat egy embert a halál torkából, — Renzónak, mondom, már esze ágában sem volt, hogy elmenjen innét; elhatározta, hogy segítségére lesz Ferrernek és nem hagyja el, nem tágit mellőle, amíg célját el nem érte. És máris cselekedett, máris ott dolgozott a többiekkel együtt, hogy helyet csináljon; és éppenséggel

nem tartozott a lagymatagabbak közé. Végre szabad volt az út. «Hajtsen csak előre», — mondták többen is a kocsisnak, miközben visszahúzódtak, vagy előbbre mentek, hogy ott tegyék szabaddá az utat. — «Adelante, presto, con juicio» (előre, gyorsan, de óvatosan), szolt oda neki a gazdája is; és a kocsi megindult. Ferrer a tömegnek szoló sűrű köszönetései közben egyeseknek külön is hálásan integetett, megértő mosollyal, főképp azoknak, akik szemlátomást buzgón pártjára keltek; és e mosolyok közül nem egy Renzónak szolt, aki bizisten meg is érdemelte és jobb szolgálatot tett ezen a napon a nagy-kancellárnak, mint amilyent akár a legderekből titkára tehetett volna. Az ifjú hegylakót elbűvölte ez a kegyesség, úgy érezte már szinte, hogy barátságot kötött Antonio Ferrerrel.

A kocsi tehát megindult, aztán lassan, lépésben haladt, s néha-néha bizony még meg-megállt. A távolság legfeljebb puskalövésnyi volt, de ahhoz képest, hogy mennyi ideig tartott, valóságos kis utazásnak érezhette volna még az is, akinek nem volt oly átkozottul sietős az útja, mint Ferrernek. A tömeg ott hullámozott a kocsi előtt és mögött, jobbra és balra a kocsitól, mint a hullámok a tomboló viharban haladó hajó körül. De még a vihar tombolásánál is élesebb, zürzavarosabb és fülsiketítőbb volt ez a zshivaj. Ferrer hol balra, hol jobbra nézett ki; barátságos arcot vágott és mindjárt integetett is; szeretett volna megérteni valamit a zshivajból, hogy ahhoz szabja válaszát; szeretett volna, ha lehet, elbeszélgetni egy kicsit ezzel a barátságos tömeggel; csakhogy ez nehéz dolog volt, talán a legnehezebb, ami sok évi nagykancellársága alatt megesett vele. Mégis, egy-egy szó, sőt egy-egy mondat is, amelyet útközben egy-egy csoport hajtogatott, minduntalan úgy csengett a fülébe, mint ahogy egy-egy erősebb röppentyű kiharsan a tűzijáték egetverő ropogásából. Ő pedig néha megpróbált megnyugtató feleletet adni ezekre a kiáltozásokra, máskor meg találomra mondott szavakat, amelyekről tudta, hogy jól esnek a tömegnek, vagy úgy érezte, hogy a pillanatnyi szükségnek megfelelnek; úgy hogy szinte az egész úton beszélt ő is.

— Igen, uraim: kenyeret, bőséget. Ezt én a börtönbe viszem, megkapja a büntetését... si es culpable (ha ugyan bűnös). Igen, igen, majd én kiadom a parancsot: olcsó kenyeret! Asi es... (Igy van), vagyis: őfelsége a király nem tűri, hogy itteni leghűségesebb alattvalói éhínséget szenvedjenek. Ox, ox guardaos (hé, hé! vigyázzanak), nehogy valami baj érje az urakat. Pedro adelante, con juicio. Bőséget, bőséget! Az Isten szerelmére, egy kis helyet. Kenyeret, kenyeret. Börtönbe, igen, börtönbe. Tessék? — kérdezte aztán az egyik embertől, aki bedugta a fejét a kocsi ajtaján, hogy odaordítson neki valami bölcs tanácsot, vagy kérést, vagy helyeslést, vagy valami ilyesfélét. De még meg sem hallhatta a kérdést, hogy «tessék?» — máris hátrarántotta valaki, aki látta, hogy már-már a kerék alá kerül. Uyen

megjegyzések és feleletek közben, ilyen szüntelen kiáltozások és az imitt-amott felhangzó ellentmondások közt, amelyeket persze csírájukban elfojtottak, végre Ferrer megérkezett a házhoz, elsősorban e derék híveknek a jóvoltából.

A többiek, akik, mint említettük, ugyanilyen jószándékkal voltak iránta, eközben abban fáradoztak, hogy egy kis helyet teremtsenek a ház körül. Könnyörögnek, biztatnak, fenyegetődznek; nyomják, visszanyomják, hátra kergetik a tömeget, mert mikor ilyen közel érzik az óhajtott célt, megkétszereződik az akaratok, felfrissül az erejük; végre sikerül nekik két részre osztani a tömeget és aztán hátraszorítani mind a két csoportot; úgy hogy a kapu és a kocsi között, amely most megállt előtte, kis üres térség támadt. Renzo, aki hol utat vágott a kocsinak, hol kísérte és a kocsival egyszerre ért oda, elhelyezkedett végre a jóindulatú tüntetők egyik csoportjában, amely most már sorfalat állt a kocsinak s egyúttal hátranyomta a tömeg előretolongó hullámain; miközben hatalmas vállaival segített visszanyomni az egyik csoport előrezúdulását, egyúttal jó helyet is talált, ahonnan mindent láthatott.

Ferrer nagyot lélegzett, mikor látta ezt a kis szabad térséget és a még mindig bezárt kaput. «Bezárt», — ez itt nem annyit jelent, hogy csukva volt; egyébként sarkvasait úgyszólván már kiemelték a kapubálványok közül, az ajtószárnyakat szilánkokra vagdalták, betörték, szétverték és a közepébe lyukat hasítottak, úgy hogy a széles nyíláson át kilátszott a meggörbített, meglazult és szinte összetört keresztvas egy darabkája, amely, mondjuk, még összetartotta a kapu roncsait. Egy ember odament a hasadékhöz és bekiáltott, hogy nyissák ki a kaput; egy másik azon nyomban kinyitotta a kocsi ajtaját: az öregúr kidugta a fejét, fölkel, jobbkezevel belekapaszkodott ennek az embernek a karjába, kibújt és lelépett a hágcsőra.

A tömeg mind a két oldalon lábujjhegyre állt, hogy lásson valamit: ezer meg ezer arc, ezer meg ezer szakáll a levegőben; a kíváncsiság és az általános figyelem egy pillanatra általános csendet teremtett. Ferrer ebben a pillanatban megállt a hágcsőn, egy pillantást vetett köröskörül, meghajlással üdvözölte a tömeget, mintha a szószéken állna, balkezét a mellére szorította és felkiáltott:

— Kenyeret és igazságot! — és bátran, egyenesen, méltóságosan lelépett a földre, egetverő éljenzés közben.

Közben a házbeliék már kinyitották a kaput, vagyis befejezték a kapukinyitást, levették a keresztvasat és a félig szétvert vaskarikákat és akkora nyílást hagytak, hogy éppen beférhetett rajta a várvavárt vendég.

— Gyorsan, gyorsan, — szólalt meg Ferrer — nyissátok ki jobban, hogy beférjek; maguk pedig, derék emberek, szorítsák hátra a tömeget; ne hagyják, hogy rám zúduljon... az ég szerelmére!

Hagyjanak egy kis szabad helyet, mert mindjárt... ejnye, ejnye, uraim, egy pillanatra, — szolt aztán a házbeliékhöz is — lassacskán azzal a kapuval, hadd menjek be. Ejnye, az oldalam, vigyázzanak az oldalbordáimra. Most csukják be; nem; ejnye, ejnye, a köpenyem! a köpenyem!

Köpenyét csakugyan becsípte volna a kapu, ha Ferrer nagyon ügyesen vissza nem húzza az uszályát, amely úgy tűnt el, mint az üldözött kígyó farka, mikor visszabújik a fészkebe.

Megint becsukták a kapu szárnyait és úgy ahogy megtámogatták. Kívül azok, akik Ferrer testőrségét alkották, vállal, karral és hanggal dolgoztak, hogy üresen tartsák a kis térséget és magukban imádkoztak az Úristenhez, hogy minél gyorsabban vége legyen az egésznek.

— Gyorsan, gyorsan, — mondta Ferrer odabent az előcsarnokban is a szolgálknak, akik lihegve körülállták és egyre sápítóztak:

— Áldja meg az Isten! Ó kegyelmes úr! Ó kegyelmes úr! Jaj, kegyelmes úr!

— Gyorsan, gyorsan, — hajtogatta Ferrer — hol az a szerencsétlen ember?

A biztos lejött a lépcsőn, félig maga vánszorgott, félig a szolgálai cipelték, fehér volt, mint a fal. Mikor meglátta megmentőjét, nagyot sóhajtott: magához tért, visszatért az élet lábaiba, a szín az arcára és tőle telhetőleg elébe sietett Ferrernek, ezekkel a szavakkal:

— Istennek és kegyelmességednek a kezében vagyok. De hogyan jutunk ki innét? Mindenütt a tömeg és mind a halálokat kívánja.

— «Venga usted con migo» (uraságod velem jön) és csak bátorság; kint van a kocsim; gyorsan, gyorsan.

Megfogta a kezénél és a kapu felé vezette s közben folyton bátorította, de magában így sóhajtozott: «Aquí está el busilis; Dios nos valga!» (Bent vagyunk a kutyaszorítóban; Isten segítsen bennünket).

A kapu kinyílt; elsőnek Ferrer lépett ki; a másik a nyomában, belebújva, odasímulva, szinte odaragadva a mentő palásthoz, mint a gyerek az anyja szoknyájához. Azok, akik üresen tartották a kis térséget, most fölemelik kezeiket, kalapjaikat, mint valami hálót, mint valami felhőt, hogy eltakarják a biztost a tömeg gyilkos tekintete elől. A biztos elsőnek száll be a kocsiba és mindjárt be is bújik az egyik sarokba. Ferrer utána, az ajtót becsukják. A tömeg homályosan látott valamit, de kitalálta, megtudta, mi történt és üvöltve robbant ki belőle a helyeslés és az átkozódás.

Az útnak az a része, amelyet még meg kellett tenni, kétségtelenül a legnehezebb és a legveszedelmesebb volt. De a közóhaj már világosan megnyilatkozott abban, hogy hadd vigyék börtönbe a biztost; és míg a kocsi állt, sokan azok közül, akik idáig segítették

Ferrert, kézzel-lábbal törték magukat, hogy egy kis folyosót vágjanak és tartsanak szabadon a tömegben, úgy hogy a kocsi ezúttal kissé gyorsabban és egyfolytában mehetett. És amint elhaladt, a tömeg két fele nyomban összezsapódott és összekeveredett mögötte.

Ferrer, alighogy leült, odahajolt a biztoshoz és figyelmeztette, hogy csak jól bújjon el a sarokban és ne mutakozzék, az ég szerelmére; de a figyelmeztetés fölösleges volt. Neki viszont meg kellett mutatnia magát, hogy egészen lefoglalja és magára vonja a tömeg figyelmét. És az egész úton, éppen úgy, mint az imént is, majdnem egyfolytában beszélt, de majdnem teljesen összefüggéstelenül, az ingatag hallgatósághoz; minduntalan közbeszúrt néhány spanyol szót, amelyeket sebtiben odasúgott meglapult útitársa fülébe.

— Igen, uraim, kenyeret és igazságot. A várba, a börtönbe, személyes felügyeletem alá! Köszönöm, köszönöm, nagyon köszönöm. Nem, nem, nem szokik meg! Por ablandarlos. (Csak hogy megnyugtassam őket.) Nagyon is igaz, nagyon is helyes; majd meglátjuk, majd megvizsgáljuk. Én is javukat akarom az uraknak. Igen szigorú büntetést! Esto lo digo por su bien (csak a kegyed érdekében mondom ezt). Tisztességes árat, igazságos árat és megbüntetni az uzsorásokat! Húzódnak hátrább, kérem. Igen, igen; én úriember vagyok, a nép barátja. Megkapja a büntetését: úgy van, gazember, gonosztevő. Perdona usted (bocsásson meg, uram). Keservesen meglakol, keservesen meglakol... si es culpable. Igen, igen, majd móresre tanítjuk a pékeket. Éljen a király! És éljenek a milanóiak, az ő leghűségesebb hívei! Most megjárta, most megjárta. Animo, estamos ya quasi fuera. (Bátorság, már majdnem kijutottunk.)

Csakugyan, a tömeg zömén már áthaladtak és már majdnem egészen kiszabadultak belőle. Ekkor Ferrer némi pihenőt adott tüdejének és megpillantotta a fölösleges segítséget, a spanyol katonákat, akik azonban végül is még sem voltak hiába itt, mert néhány polgár támogatásával és irányításával segítettek szétozlatni a tömeg egyik részét és a végén legalább szabad helyet biztosítani a kocsinak. Mikor a kocsi odaért, sorfalat álltak és fegyverrel tisztelegtek a nagykancellárnak, aki maga is viszonzotta köszöntésüket jobbra-balra; a tisztnek pedig, aki odajött hozzá tisztelegni, csak ennyit mondott, miközben szavait kézintéssel kísérte:

— Beso a usted las manos. (Kezeit csókolom uraságodnak).

A tiszt megértette e szavak valódi jelentését vagyis hogy: «no, ti ugyan jól megsegítettetek!» Válaszul még egyszer tiszteleggett és behúzta a nyakát. Ebben az esetben igazán el lehetett mondani: «cedant arma togae,» azonban ebben a pillanatban Ferrernek nem idezeteken járt az esze; és különben is kárba veszték volna ezek a szép szavak, mivelhogy a tiszt úr nem tudott latinul.

Pedro, mikor áthajtott a vitézek sorfala és a tisztelgésre emelt puskák között, maga is nekibátorodott. Magához tért egészen a kábulatból, eszébe jutott, hogy kicsoda és kit visz és el-elrikkantotta magát: «Héhopp! Héhopp!» Bizony, már nem finomkodott; a tömeg már eléggé megritkult ahhoz, hogy így bánhasson vele; lovai közé csapott és vágatában hajtott vissza a kastélyba.

— Levantese, levantese, estamos ya fuera (üljön fel, üljön fel, már kijutottunk), — szólt oda Ferrer a biztosnak. Ez nekibátorodott, mivel a kiáltozások egyre gyengültek, a kocsi sebesen vágatott és ezek a szavak is jót tettek neki; odafordult, kibontakozott és föl-egyeneseedett; s mikor valamennyire magához tért, elkezdett hálálkodni, hálálkodni, hálálkodni megmentőjének. Ez pedig, miután kifejezte neki sajnálkozását a veszedelem miatt és örömét a megmenekülésen, kopasz kobakjára csapott a tenyerével és felkiáltott:

— Ah! que dirá de esto su excelencia (mit szól mindehhez őkegyelmessége?), aki máris éktelenül dühöng amiatt az átkozott Casale miatt, amely nem akarja megadni magát! Que dira el conde duque (mit szól hozzá a grófherceg?), aki megijed a legkisebb levél-susogástól is? Que dirá el rey nuestro senor (mit szól hozzá urunk királyunk?), akinek valamit mégis csak meg kell tudnia ebből a nagy haddelhaddból? És aztán vége lesz? Dios lo sabe (csak az Isten tudja).

— Jaj! én, én többet nem akarok beleavatkozni ilyesmibe, — szólalt meg a biztos — én kilépek, én visszaadom a hivatalomat kegyelmességed kezeibe és elmegyek valami barlangba, ki a hegyek közé, remetének, messze, messze ettől az állati tömegtől.

— Usted por el servicio de su magestad (nagyságod őfelsége szolgálatában) azt teszi majd, amit tennie kell — felelte rá komolyan a nagykancellár.

— Őfelsége nem kívánhatja haláloamat — vágott vissza a biztos. — Egy barlangban, egy barlangban, messze ezektől.

Hogy aztán mi lett ebből, azt már nem mondja meg a mi krónikásunk, aki, miután elkísérte ezt a szerencsétlen embert a kastélyba, többé említést sem tesz róla.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Az ott maradt tömeg kezdett szétoszolni és elszállingózni jobbra és balra, ki ezen, ki am azon az utcán. Az egyik hazament, hogy végre nekilásson a maga dolgainak; a másik továbbállt, hogy az órák-hosszat tartó szorongás után kissé szabadon vehessen lélegzetet; volt, aki meglátogatta egy-két barátját, hogy elbeszélgessen velük

a nap nagy eseményeiről. Ugyanígy kiürült az utca másik torkolata is, ahol a nép már meglehetősen megritkult, annyira, hogy a spanyol szakasz ellenállás nélkül előrenyomulhatott és felállhatott a biztos háza előtt. Mellette még ott állt sűrűn a tömeg leülepedett alja, hogy így fejezzük ki magunkat: egy csomó gazember, akik zúgolódtak, hogy a nagy készülődés ilyen lanyhán és tökéletlenül végződött; egyesek morogtak, mások káromkodtak, néhányan tanácsot tartottak, hogy lássák, vajjon mivel lehetne még próbálkozni; és mintegy próbaképpen megint elkezdték döfködni meg nyomkodni azt a szerencsétlen kaput, amelyet megint megtámogattak belülről úgy, ahogy. Mikor a katonai szakasz odaérkezett, ezek mind elkullogtak az ellenkező irányban, némelyik nyílegyenesen ellépett, a másik meg lomhán, szinte vánszorogva, de valamennyien ott hagyták a csatateret a katonáknak, akik el is foglalták és fölálltak rajta, hogy őrizték a házat és az utcát. De a környék minden utcája tele volt kisebb csoportokkal; néhol két-három ember állt össze, máshol meg három, négy, húsz másik; amott egy ember kivált a csoportból; emitt az egész csoport egyszerre indult meg, olyan volt, mint a megszaggatott felhő, amely a vihar után foszlányokban kering még az égen; úgy hogy aki fölneéz, ezt mondja: «Még nem tisztult ki egészen». Aztán tessék csak elképzelni azt a hangzavart; az egyik nagy hangon mesélte a maga külön élményeit; a másik a hőstetteit mesélte; a harmadik ujjongott, hogy a dolog ilyen jól végződött és dicsérte Ferrert, együttal pedig jósolgatta, hogy a biztos most aztán komolyan rajtaveszt; volt, aki röhögve mondta: «Ne féljenek, nem ölik meg, a holló nem vájja ki a holló szemét»; volt, aki ingerülten morgott, hogy rosszul csinálták a dolgot, csalás az egész és örülség volt ekkora zenebonát csapni, hogy aztán a végén így csúffá tegyék őket.

Közben a nap lenyugodott és szürke színt váltott a világ; sokan fáradtan a nap eseményeitől s mivel már megúnták itt a sötétben locsogni, hazatértek. A mi fiatalemberünk, miután segített utat törni a kocsinak, amíg szükség volt a segítségre és miután maga is elkísérte, a katonaság sorfala közt, valóságos diadalmenetben, nagyon megörült, mikor látta, hogy most már szabadon megy és túljutott minden veszedelmen; egy darabig még sodródott a tömeggel, aztán kilépett belőle a legelső sarkon, hogy kissé kifújhassa magát. Alig tett néhány lépést, itt a szabadban, érzelmeinek s friss és zürzavaros élményeinek háborgásában egyszerre csak kínzó éhséget és fáradtságot érzett; és kezdett fölfelé nézelődni, jobbra és balra, hogy nem lát-e kocsmacégért; mivelhogy a kapucinus kolostorba elmenni már nagyon késő volt. Amint így szimatolva mendegélt, egyszerre csak csoportosulás állta útját; megállt és hallotta, hogy ott mindenféle lehetőségekről és tervekről beszélgettek másnapra. Egy darabig hallgatta, de nem állhatta meg, hogy ne mondja meg ő is a véleményét; mert úgy érezte,

hogy az, aki ennyit tett maga is, hencegés nélkül tehet valami javaslatot. És mivel a napi tapasztalatai alapján meg volt győződve, hogy ha valaki sikerre akar vinni egy ügyet, elegendő felkaroltatni az utca népét: nagy hangon elkezdett szónokolni:

— Uraim! Szabad nekem is megmondanom az én szerény véleményemet? Az én szerény véleményem a következő: nem csupán a kenyér körül követnek el gázságokat; és mivel ma világosan kiderült, hogy ha az ember ordít, megkapja azt, ami megilleti, tovább is így kell folytatni mindaddig, amíg ki nem küszöböljük mind a többi gázságot is, hogy a világ kissé emberségesebb legyen. Vajjon nem úgy van-e, uraim, hogy van itt egy maroknyi zsarnok, akik fittyet hánynak a tízparancsolatra, zaklatják a békés népet, amely nem is törődik velük, és mindenféleképpen bántalmazták és aztán a végén mégis mindig nekik van igazuk? Sőt, ha a szokottnál is nagyobb alávalóságot követtek el, akkor még elbizakodottabban viselkednek, az embernek szinte viszik a tenyere, hogy visszaadja nekik a kölcsönt. Bizonyos, hogy itt Milanóban is van belőlük elegendő.

— Sajnos, igen — szólt bele egy hang.

— Úgy-e, megmondtam? — kapott a szón Renzo. — Hiszen már hozzánk is eljutott a híre. Meg aztán nem is kell ehhez sok magyarázat. Tegyük fel például, hogy valaki azok közül, akikről én beszélek, egy ideig vidéken él, egy ideig Milanóban; ha ott ördög, itt se lesz belőle angyal, úgy vélem. Tehát legyenek szívesek, mondják meg nekem, uraim, láttak-e valaha egyet is ezek közül a börtön rácsa mögött? És ami még ennél is rosszabb (már pedig ezt határozottan állíthatom), az az, hogy itt vannak a nyomtatott rendeletek; még pedig nem holmi értelmetlen rendeletek; hanem pompásan megszerkesztett rendeletek, jobbakat el sem lehetne képzelni; fel vannak sorolva ezekben világosan az alávalóságok, pontosan úgy, ahogyan meg szoktak történni; és mindegyikre ki van szabva a megfelelő büntetés. És megmondja a rendelet: mindegy, hogy kicsoda, akár alacsony származású, akár paraszt és mit tudom én kicsoda. Nos, menjenek csak el az ügyvédekhez, írástudókhoz és farizeusokhoz, hogy adjanak maguknak igazságot a rendelet intézkedései szerint; rá se hederítenek a szavukra, mint a pápa a csalókra; a becsületes ember beleszédül az ilyesmibe. Nyilvánvaló tehát, hogy a király és azok, akik parancsolnak, azt akarják, hogy a gazemberek elvegyék büntetésüket; azonban nem történik semmi, mert ezek szövetségben vannak egymással. Tehát össze kell törni ezt a szövetséget; holnap el kell menni Ferrerhez, mert ő becsületes ember, ő szíves úr; ma is meglátszott, mennyire örül, hogy együtt van a szegény néppel, mennyire igyekezett meghallgatni az érveket, amelyeket mondtak neki és milyen barátságosan válaszolt. El kell menni Ferrerhez és fel kell tární előtte a helyzetet; én magam, én aztán igazán szép dolgokat

mesélhetek el neki; mert én láttam a tulajdon szememmel egy rendeletet, rettentő nagy címerrel a tetején és hárman adták ki, olyanok, akik tehetnek is valamit, és mind a háromnak a neve is ott volt alul nyomtatásban és az egyik ezek közül Ferrer neve volt, én magam láttam, a tulajdon szememmel; nos, ez a rendelet pontosan ráillett az én esetemre; és egy ügyvéd, akihez elmentem, hogy szerezzen nekem igazságot, mint ahogy ez a három úr akarta, akik között Ferrer is ott volt, mondom, az ügyvéd úr, aki személyesen mutatta meg nekem a rendeletet, — és ez a legszebb az egészben — kacagott, mintha bolondokat beszélne nekik. Bizonyos vagyok benne, hogy ha ez a kedves öregúr meghallja az efféle gyönyörű dolgokat, amiket ő persze nem tudhat mind, különösen azt, ami vidéken történik, akkor bizony nem tűri tovább a visszaéléseket és orvosolni fogja panaszainkat. Meg aztán azok, akik a rendeleteket írják, bizonyára maguk is örülnek, ha engedelmeskednek nekik; mert szégyelhetnék magukat, ha az emberek semmibe vennének olyan rendeletet, amely alatt ott van az ő nevük. S aztán itt vagyunk mink, majd segítünk nekik, mint ma is, ha az erőszakoskodók nem akarnak meghunyászkodni, hanem továbbra is szemtelenkednek. Nem mondom, hogy személyesen járjon körbe a kocsián, hogy fülönfogjon minden bitangot, hatalmaskodót és zsarnokot; nem, hiszen ehhez a Noé bárkája kellene. Csak az kell, hogy adja ki a parancsot az illetékeseknek és pedig nemcsak Milanóban, hanem mindenütt, hogy úgy intézkedjenek, ahogy a rendeletek megparancsolják; és indítsanak szigorúan bünpert azok ellen, akik valami alávalóságot követtek el; és ahol a rendelet börtönt szab meg, börtönbe velük; ahol gályát mond, gályára velük; és parancsolja meg a polgármestereknek, hogy komolyan járjanak el csakugyan; máskülönben eressze szélnek őket és tegyen a helyükbe alkalmasabb embereket; meg aztán, amint mondtam, itt vagyunk mi is, majd segítünk neki. Parancsolja meg az ügyvédeknek, hogy hallgassák meg a szegény embereket és ha igazuk van, szólaljanak fel a védelmükben. Igazam van, uraim?

Renzo olyan hévvel beszélt, hogy a csoportból a legtöbben mindjárt az elején abbahagytak minden egyéb beszélgetést és felé fordultak; hamarosan mindenki csak őt hallgatta. A hallgatók tomboló helyesléssel válaszoltak: «Helyes, úgy van, igaza van; sajnós, így van.» De volt ellenvélemény is. «Igen, igen, — kellemetlenkedett az egyik — csak hallgassák a hegylakókat: mind nagyszájúak.» Ezzel faképnél hagyta őket. «Már ott tartunk, — morgott egy másik — hogy minden jött-ment kitalálja a maga bölcsességét; ha hebehurgyán egyszerre mindenfélébe belekapunk, elszalasztjuk az olcsó kenyeret, pedig ezért volt az egész tüntetés». Renzo azonban csak a dícséreteket hallotta; az emberek a kezeit szorongatták, ki az egyiket, ki a másikat. «Viszontlátásra holnap. — A dómtéren. —

Jól van. — Jól van, valami majd csak lesz. — Valami majd csak lesz.»

— Van-e valaki az urak között, aki megmutatná nekem a legközelebbi kocsmát, ahol ennivalót, meg szállást kaphatna a magamfajta szegény ember? — szólalt meg Renzo.

— Majd én, nagyon szívesen, kedves fiatal barátom — szólalt meg egy ember, aki nagyon figyelmesen hallgatta a szónoklatát és eddig még meg sem mukkant. — Tudok egy kocsmát, amely éppen magának való és majd beajánlom a kocsmárosnak, aki becsületes ember és barátom.

— Itt van a közelben? — kérdezte Renzo.

— Nincs messze — felelte a másik.

A csoport feloszlott és Renzo, miután sok ismeretlen emberrel kezet rázott, elment ezzel az ismeretlennel, miután előbb megköszönte szívességét.

— Nincs miért — mondta rá a másik. — Kéz kezet mos és két kéz mossa az arcot. Kötelesek vagyunk szívességet tenni felebarátunknak.

És útközben beszélgetés ürügyén egyre-másra tette fel Renzonak a kérdéseket:

— Nem kíváncsiskodásból kérdem, de maga nagyon kimerültnek látszik: honnan jött?

— Én... én... — felelte Renzo — én Leccóból.

— Leccóból? Maga Leccóba való?

— Leccóba... azaz hogy a környékére.

— Szegény fiatalember! Ha jól értettem a beszédét, magával csúnyán elbántak ott.

— Ugyan, kedves uram, kicsit furfangosan kellett beszélnem, hogy ne mondjam el nyilvánosan az esetemet; csakhogy... elég az hozzá, hogy egyszer majd kiderül; és akkor majd... de nini, egy kocsmacégér és becsületszavamra, nincs kedvem tovább kutyaolni.

— Nem, nem, jöjjön csak abba, amelyet én ajánlottam, már csak néhány lépés, — mondta rá a vezetője — itt nem kapna jó szállást.

— Ugyan, mit, — tiltakozott a fiatalember — nem vagyok én elkényeztetett úrfi; beérem valami jó kis ennivalóval, meg egy szalmazsákkal; csak az a fontos, hogy hamarosan megkapjam mind a kettőt. Isten nevében!

És ezzel belépett a rozoga kapun, amely fölött a telihold volt a cégér.

— Hát jó, bevezetem ide is, ha úgy akarja — szólalt meg az idegen és megindult a nyomában.

— Nem szükséges tovább fáradnia velem — mondta rá Renzo. — Azonban — tette hozzá — ha megiszik velem egy pohár bort, nagyon fogok örülni.

— Elfogadom a szíves meghívását — felelte az idegen és mint aki jól ismeri a helyet, megindult Renzo előtt a kis udvaron keresztül; odament a konyhába nyíló ajtóhoz, megnyomta a fakilincset, kinyitotta az ajtót és mind a ketten bementek. Két kizilámpa lógott le rúdon a mennyezet egyik gerendájáról; a szobában félhomály terjengett. Sok ember ült ott bent két padon a hosszú és keskeny asztal két oldalán, amely majdnem egészen elfoglalta a szoba egyik felét; de mind munkában voltak; egyesek ettek, mások kártyáztak vagy kokkáltak; az egész asztal tele volt üvegekkel és poharakkal; forgott a pénz is, ezüstlírák, spanyol aranyak, ezüst huszasok; ha ezek beszélhettek volna, valószínűleg ezt mondták volna: «Ma reggel még valamelyik péknek a fiókjában voltunk, vagy valamely báméskodónak a zsebében ott a tömegben, aki annyira elmerült a közérdekű események szemléletébe, hogy elfelejtett vigyázni a magánügyeire.» Rettegetes volt a hangzavar. Egy pincér szaladgált nyakra-főre ide-oda, hogy a vendégeket és a játékosokat kiszolgálja: a vendéglős ott ült a kis padon, a kürtő fedője alatt és látszólag azzal foglalkozott, hogy mindenféle alakokat rajzolt a piszkavassal a hamuba, aztán az egészet eltörölte, azonban a valóságban mindenre figyelt, ami körülötte történt. A kilincs koppanására fölkelt, elébük ment az új vendégeknek. Mikor meglátta a vezetőt, így dohogott magában: «Átkozott! te is mindig akkor kerülsz az utamba, amikor semmi szükségem rád!» Aztán futtában végignézte Renzot és tovább dörögött magában: «Nem ismerlek, de ha ilyen vadással jöttél, akkor vagy kutya, vagy nyúl lesz belőled; csak nyisd ki a szád, mindjárt rád ismerek.» Azonban ezekből a gondolatokból semmi sem látszott meg a kocsmáros arcán, mert ez olyan mozdulatlan volt, mint valami arckép. Kövér-kés, fénylő arc, dús vöröses szakáll s két világos és szúrós szem.

— Mit parancsolnak az urak? — kérdezte hangosan.

— Mindenekelőtt egy üveg jó bort — szólalt meg Renzo — aztán valami ennivalót.

Ezzel ledobta magát az egyik padra az asztalfő táján és kicsattant belőle egy harsány «A!», mintha ezt akarta volna mondani: jaj, be jólesik ez az ülés, hiszen annyi ideje folytonosan álltam már és mindig tettem-vettem. De rögtön eszébe jutott az a pad és az az asztal, ahol legutóbb üldögélt Luciával és Agnesevel: és nagyot sóhajtott. Aztán megrázta a fejét, mintha el akarná hessegetni ezt a gondolatot és a kocsmáros máris jött a borral. Az ismeretlen leült szemben Renzóval, aki rögtön teletöltötte a poharát és odaszólt:

— Egy kis kóstolót!

Aztán megtöltötte a másik poharat is és egy hajtásra kiitta.

— Mit adna ennem? — kérdezte a kocsmárostól.

— Van párolt hús, parancsol? — felelte a kocsmáros.

— Igen, nagyon jó, párolt húst.

— Azonnal — mondta a kocsmáros Renzonak és odaszólt a pincérnek: szolgálja ki ezt az urat. — Aztán visszament a kémény alá. — Csakhogy ... — kezdte újra, és visszafordult Renzo felé — csakhogy kenyér ma nincs.

— Kenyerről, — mondta rá Renzo hangosan és kacagva — kenyérről a Gondviselés gondoskodott.

Ezzel elővette a harmadik és utolsó kenyeret azok közül, amelyeket Szent Dénes keresztje alatt szedett fel, a levegőbe emelte, és felkiáltott:

— Íme, a Gondviseés kenyere!

Erre a kiáltásra sokan oda fordultak, s mikor meglátták a levegőben ezt a diadaljelet, az egyik elkiáltotta magát:

— Éljen az olcsó kenyér!

— Olcsó? — kérdezte Renzo. — Ez gratis et amore: szeretet-adomány.

— Annál jobb, annál jobb.

— Azonban, — tette hozzá azonnal Renzo — nem szeretném, ha az urak rosszat gondolnának felőlem. Mert én ezt nem úgy... ahogy mondani szokták, nem úgy csentem, hanem a földön találtam, és ha ráakadnék a gazdájára, szívesen megfizetném neki.

— Éljen! Éljen! — kiabáltak még harsányabb hahotázás közben a cimborák és még csak a gondolat sem fordult meg egyiknek a fejében sem, hogy hátha igaz is az, amit mondott.

— Azt hiszik, hogy tréfálok? Nem, csakugyan így van — mondta Renzo a kísérőjének és megforgatta kezében a kenyeret és hozzá tette: — Nézzék csak, hogy elcsúfították; mintha összetaposták volna; de hát nagyon isszorosan voltunk. Ha gyengébb csontúak lettek volna a tömegben, hát összelapították volna őket. — És alig hogy két-három falatot nyelt a kenyérből, rögtön utána küldött még egy pohár bort és folytatta: — Magától nem akar lemenni ez a kenyér. Még soha életemben nem volt ilyen száraz a torkom. Nagyon sokat ordítottam.

— Készítsen jó ágyat ennek a derék fiatalembernek, — szólalt meg a vezető — mert itt akar aludni.

— Itt akar aludni? — kérdezte a kocsmáros Renzótól és odalépett az asztalhoz.

— Hogyne, — felelte Renzo — kérek egy egyszerű ágyat; fő, hogy a lepedő egészen tiszta legyen, mert szegény legény vagyok ugyan, de megszoktam a tisztaságot.

— Ó, ha csak arról van szó! — kiáltott fel a kocsmáros, és ezzel odament az asztalhoz, amely a konyha sarkában állt s a balkezeben tintatartóval és egy darab fehér papirossal, jobbkezeben pedig tollal tért vissza onnét.

— Mit jelent ez? — kiáltott fel Renzo, miközben bekapott egy

jó falat párolt húst, amelyet a pincér épp most tett elébe ; elsodálkozott, elmosolyodott és folytatta : — Ez a tiszta ágynemű?

A kocsmáros szó nélkül letette az asztalra a tintatartót és a papirost, aztán a balkarját és jobbkarját rátámasztotta az asztalra, a tollat fölemelte, Renzóra nézett és megszólalt :

— Legyen szíves, mondja meg a vezeték- és keresztnévét, és a szülőhelyét.

— Micsoda? — kérdezte Renzo. — Mi köze ennek a mókának az ágyhoz?

— Én csak a kötelességemet teljesítem, — szabadkozott a kocsmáros, és ránézett a vezetőre — mi kötelesek vagyunk számot adni minden emberről, aki nálunk megszáll: vezeték- és keresztnéve, nemzetisége, utazásának célja, van-e fegyvere... mennyi ideig szándékozik a városban tartózkodni... így követeli a rendelet.

Renzo, mielőtt válaszolt volna, fölhajtott még egy pohár bort ; ez már a harmadik volt ; attól tartok, hogy ezentúl már nem számolhatjuk a poharakat. Csak aztán szólalt meg :

— Hahaha! Szóval, itt a rendelet! Én pedig, azt hiszem, hogy jogtudós vagyok, és lám, mindjárt tudom, mennyit kell törődni a rendeletekkel.

— De csakugyan így van — erősködött a kocsmáros, és megint ránézett Renzo néma kísérvőjére ; aztán megint odament az asztalhoz, kivett a fiókjából egy nagy darab papirost, a rendelet egy példányát és kitergegette Renzo elé.

— Á! Tessék! — csattant fel Renzo, miközben egyik kezével felkapta megint teletöltött poharát és egy hajtásra kiitta, a másik kezének mutatóujját pedig nekiszegezte a rendeletnek. — Íme, itt van ez a szép misekönyv-lap. Rettenetesen örülök neki. Megismerem ezt a címet : tudom, mit jelent ez az eretnek-pofa, kötéllel a nyakában. (A rendeleteken legfölül mindig ott volt a kormányzó címere ; ezen éppen Gonzalo Fernandez de Cordova címere : nyakánál fogva láncravert mór királyt ábrázolt.) — Ez a pofa ezt akarja mondani : parancsol, aki tud, emgedelmeskedik, aki akar. Ha ez a pofa megteszi, hogy gályára küldi don... szóval, tudom, hogy kicsodát ; mint ahogy ennek a testvére, a másik misekönyv-lap mondja, szóval, majd ha megteszi, hogy egy tisztességes fiatalember feleségül vehessen egy tisztességes leányt, aki szívesen menne hozzá, akkor majd megmondom a nevemet ennek a pofának ; a tetejébe még meg is csókolom. Bizonyosan megvan az okom rá, hogy ne mondjam meg a nevemet. Hogyne! Ha egy cégéres gazember, akinek egész csapat más cégéres gazember van a parancsa alatt, mivel ha senkije se volna... — és itt egy kézmozdulatban csattant ki a mondat — ha egy cégéres gazember tudni akarja, hol vagyok, hogy csúnyán elbánjon velem, akkor kérdem én, vajjon ez a pofa megmozdulna-e, hogy segítsen rajtam? Hogy

elmondjam, mi a dolgom itt? Ez is egészen új dolog. Milanóba jöttem, tegyük fel azért, hogy meggyónjak; de én egy kapucinus atyának akarok meggyónni, hogy úgy mondjam, nem pedig egy kocsmárosnak.

A kocsmáros némán állt ott és egyre csak a vezetőt nézte, aki azonban rá se hederített. Renzo — ezt nem szívesen mondjuk — megint fölhaltott egy pohár bort és folytatta:

— Mindjárt mondok egy okot neked, kedves kocsmáros barátom, amely meg is győz majd. Ha nem számítanak azok a rendeletek, amelyek helyesen és a tisztességes emberek javára nyilatkoznak, annál kevésbé számíthatnak azok, amelyek hátrányunkra vannak. Tehát vidd el innét ezt a sok szemetet és hozz helyette inkább még egy üveg bort; mert ez már megrepedt. — Ezzel megkocogtatta az üveget az ujjja bütykével és hozzátette: — Hallod, hallod, kocsmáros, hogy recseg?

Renzo ezúttal is lassan-lassan magára vonta mindazoknak a figyelmét, akik ott voltak körülötte és a hallgatósága ezúttal is megtapsolta.

— Hát mit tegyek? — mondta a kocsmáros, és megint ránézett az ismeretlenre, aki azonban nem törődött vele.

— Elég, elég, — kiabáltak sokan a cimborák közül — ennek a fiatalembernek igaza van. — Ez mind csak bosszantás, csapda, pizkálódás; ma új törvény van, új törvény.

A kiáltozás közben az ismeretlen szemrehányón rátekinített a kocsmárosra, mert az imént olyan nyíltan kérdéssel intézett hozzá, és megszólalt:

— Hagyja csak békén, tegyen, amit akar; ne okoskodjék.

— Én csak a kötelességemet teljesítettem — mondta rá a kocsmáros hangosan s magában így folytatta: «Én most már belezve vagyok.» — Fogta a papirost, a tollat, a tintatartót, a rendeletet és az üres üveget, hogy átadja a pincérnek.

— Még egy üveggel ugyanabból, — rendelt Renzo — mert mondhatom, tisztességes bor; azt is lefektetjük szépen, mint a másikat, és nem kérdezzük meg sem a vezetőkénevét, sem a keresztnévét, sem a nemzetiségét, sem azt, hogy mit keres itt, sem azt, hogy meddig marad a városban.

— Ugyanabból — szólt oda a kocsmáros a pincérnek és kezébe adta az üveget. Aztán visszament üldögelni a kürt fedője alá. — «Micsoda nyúl! — gondolta magában, miközben megint a hamuban rajzolgatott — és micsoda kezekbe került! Ostoba számár! Ha meg akarsz fulladni, fulladj meg, de a telihold kocsmárosa nem fog belekeveredni a te buta fejed miatt.»

Renzo megköszönte kísérőjének és a többinek is, hogy pártjára keltek.

— Derék barátaim! — szónokolt — most látom igazán, hogy a becsületes emberek összefognak és támogatják egymást. — Aztán kinyújtotta kezét az asztal fölött, megint szónoki állásba vágta magát és így harsogott: — Nagyszerű, hogy mindazoknak, akik a világot kormányozzák, mindenütt és mindig csak papiros, tinta meg toll kell! a toll mindig ott a kezükben! Rögeszméjük ezeknek az uraknak, hogy toll nélkül nem élhetnek.

— Hallja-e, maga vidéki atyafi! Akarja tudni az okát? — kérdezte nevetve az egyik játékos, aki éppen nyert.

— No, halljuk! — felelte Renzo.

— Az oka az, — folytatta a másik — hogy ezek az urak maguk zabálják meg a libákat és ezért annyi, de annyi a tolluk, hogy valamit csak kell csinálni velük.

Valamennyien hahotában törtek ki, csak az a cimbora nem, aki éppen veszített.

— Hopp! — mondta rá Renzo — ez az ember költő. Szóval, itt is vannak költők. Mindenütt megterem ez a fajta. Bennem is motoszkál valami és néha mondok is furcsa dolgokat... de csak ha jól megy a sorom.

Hogy megértsük szegény Renzonak ezt az ostoba fecsegését, tudnunk kell, hogy a milanói és még inkább a környékbeli nép felfogása szerint a költő szó nem annyit jelent, mint a művelt emberek szerint, nem az a kivételes tehetség, a Pindus lakója, a múzsák tanítványa; hanem inkább különös és hóbortos ember, akinek a beszédeiben is, cselekedeteiben is több az ötlet és a furcsaság, mint a józanság. Ez a kontár nép olyan vakmerő, hogy elrontja a szavakat és eredeti jelentésüktől egészen eltérő értelmet ad nekik. Mert kérдем, tisztelettel, mi köze a «költő» szónak a «hóbort»-hoz?

— De az igazi okát majd emgmondom én — tette hozzá Renzo. — Az igazi ok az, hogy az ő kezükben van a toll; és így azok a szavak, amelyeket ők mondanak, eltűnnek és szétfoszlanak; azokat a szavakat viszont, amelyeket egy szegény ember mond ki, nagyon is figyelik és röptében gyorsan elkapják a tollukkal és odaszegeznek a papiroshoz, hogy a kellő időben és helyen felhasználják. Van aztán egy másik huncutságuk is: és ez az, hogy ha zavarba akarnak hozni egy szegény embert, aki nem tanult semmit, de akiben mégis van egy kis... tudom én, mit akarok mondani... és hogy jobban megértesse magát, a mutatóujja hegyével, mint valami faltörő kossal, megbökdöste a homlokát — és észreveszi, hogy kezd rájönni a fortélyaikra, zsupsz! beledobnak a beszédjükbe valami latin szót, hogy az, szegény feje, elveszítse a fonalat és minden összekeveredjék az eszében. Elég volt, nem szabad ilyen szavakat használni! Ma mindenesetre minden olaszul történt, még pedig papiros, toll és tintatartó nélkül; és holnap, ha a nép okosan viselkedik, még több sikert vív ki, anélkül, hogy bárki-

nek egyetlen hajaszála is meggörbülne, egyesegyedül az igazság erejével.

Eközben egyesek a cimborák közül visszamentek játszani, mások tovább ettek, mások meg tovább ordítoztak; egyesek eltávoztak, új vendégek jöttek; a kocsmáros azokon is, ezeken is ott tartotta a szemét; de ez csupa olyan dolog, aminek semmi köze a mi elbeszélésünkhöz. Az ismeretlen vezető is alig várta, hogy elmehessen; úgy látszott, semmi dolga sincs ezen a helyen; de még sem akart elmenni addig, amíg még egy kicsit nem beszélgethetett Renzoval négy szemközt. Odafordult hát hozzá és újra a kenyérről kezdett beszélgetni; és miután elmondott néhány szölamot, ami akkoriban egy ideje közkeletű volt, végre rátért a maga külön tervének előadására.

— Hej, ha én parancsolnék, — szólalt meg — megtalálnám a módját, hogy jóra forduljon minden.

— Mit tenne? — kérdezte Renzo, és rátekintett; szemei már a kelleténél jobban csillogtak, száját is félrehúzta kissé, mintha így jobban tudna figyelni.

— Hogy mit? — kérdezte a másik; — azt, hogy mindenkinek volna kenyere, a szegényeknek épp úgy, mint a gazdagoknak.

— Á! ez helyes — mondta rá Renzo,

— És pedig így csinálnám, Mindenekelőtt tisztességes árat szabnék, hogy mindenki meg tudjon élni. Aztán a kenyeret a szájak arányában osztanám szét; mert vannak mértéktelen nagyevők, akik mindent maguknak szeretnének megkaparintani és, hipp-hopp, olcsón összevásárolnának mindent és a szegény népnek nem maradna kenyere. Szóval, el kell osztani a kenyeret. Még pedig hogyan? Így: egy kis jegyet kell adni minden családnak, a szájak arányában s a jegy fejében megkapnák a kenyeret a péknél. Nekem például efféle jegyet kellene kapnom: Ambrogio Fusella, foglalkozása kardműves, van felesége és négy gyermeke, mind (jól megjegyzendő!) kenyérfogyasztó sorban: ennyi meg ennyi kenyér jár nekik, ennyit meg ennyit fizetnek érte. De mindig igazságosan kellene szétosztani, mindig a szájak arányában. Magának például... magának például ilyen jegyet kellene kiállítani... mi is a neve?

— Lorenzo Tramaglino — vágta rá a fiatalember; elbűvölte a terv és nem is figyelt rá, hogy hiszen ez is papiros, tollon és tintatartón alapul és hogy megvalósításának a legelső feltétele, hogy összeírják mindenkinek a nevét.

— Helyes, — mondta rá az ismeretlen — van felesége és gyermeke?

— Bizony, lehetne... gyerekeim még nem... túlságosan korán volna... de feleségem... ha ez a világ rendes világ volna...

— Á, legényember! Hát csak legyen türelemmel, egyelőre kisebb adagot kapna.

— Rendjén is van. De ha hamarosan, mint remélem... és Isten segedelmével... hát jó. És ha megházasodom?

— Akkor másféle jegyet kap és nagyobb lesz a fejadagja. Amint mondtam: mindig a szájak arányában — mondta rá az ismeretlen, és fölkel.

— Ez nagyon helyes — kiáltott fel Renzo, és tovább ordított és öklével verte az asztalt, és folytatta: — Hát akkor miért nem hoznak ilyen törvényt?

— Hát ezt igazán nem tudnám megmondani. Inkább jóéjszakát kívánok magának és már megyek is, mert most jut eszembe, hogy a feleségem meg a négy gyerekem már jóideje vár rám.

— No még egy cseppceskét, no még egy cseppceskét — kiáltott fel Renzo és gyorsan megtöltötte az idegen poharát; aztán hirtelen fölkel, elkapta az ujjasának egyik csücskét és visszahúzta, hogy megint leültesse. — No még egy cseppceskét, csak nem fog megsérteni!

De a barátja egyetlen rántással kiszabadította magát és rá sem hederített Renzo zagyva rimánkodásaira és szemrehányásaira, hanem még egyszer odabökte: «Jóéjszakát» és már ment is. Renzo még akkor is kérlelte, amikor ez már rég kint volt az utcán; aztán visszazuhan a padra. Rászegezte a szemét arra a pohárra, amelyet teletöltött és mikor meglátta, hogy a pincér elmegy az asztal mellett, egy intéssel megállította, mintha valami fontos dolgot akarna mondani neki; de csak oda mutatott a pohárra s lassan és ünnepélyesen, minden szót jelentősen hangsúlyozva, megszólalt:

— Íme, ezt a poharat annak az úriembernek szántam; láthatja, színiültig tele van, ahogy csak a barátjának tölt az ember; de nem fogadta el. Az emberek néha bogarasak: de én nem vagyok hibás benne, én megmutattam a jó szívet. De ha már így történt, nem engedem kárbaveszni.

Ezzel fölkapta a poharat és egy hajtásra kiitta.

— Értem — mondta rá a pincér, és továbbállt.

— Á! Maga is érti, — kapott a szón Renzo — szóval, akkor igaz. Ha az elosztás igazságos...

Itt szükség van minden igazságszeretetünkre, hogy híven folytathassuk ezt az elbeszélést, amely nem igen válik díszére ennek a fontos személynek, hogy úgy mondjuk, elbeszélésünk főszereplőjének. De éppen tárgyilagosságunknál fogva meg kell jegyeznünk, hogy Renzóval most első ízben történt ilyesmi: és éppen az, hogy nem volt hozzászokva az ilyen korhelykedéshez, javarészt éppen az volt az oka, hogy ez az első ilyen végzetessé vált. Az a néhány pohár bor, amelyet mindjárt az elején felhajtott, gyors egymásutánban, szokása ellenére, részben mert egészen száraz volt a torka, részben mert kizökkent a lelki egyensúlyából és ez mindenképpen túlzásba kergette, ez a bor most a fejébe szállt; kissé gyakorlottabb ivónak éppen csak csilla-

pította volna a szomjúságát. Krónikásunk ezen a ponton egy megjegyzést tesz, amelyet ismétlünk: akár ér valamit, akár nem. A mértéktelen és tisztességes életmódnak, mondja, megvan az az előnye is, hogy minél jobban megcsontosodott, minél mélyebben gyökeret vert valakiben, annál hamarabb megérzi az ember, ha csak egy hajszálnyit is eltér tőle; úgy hogy jó darabig nem is felejtí el; így az eltévelyedése is intő példa lesz neki.

Akárhogy van is, amint a borgőz fejébe szállt Renzónak, a bor és a szó szakadatlanul áradt belőle; az előbbi lefelé, a másik fölfelé, mértéktelenül és rendszertelenül; és mikor az imént magára hagytuk, már meglehetősen el volt ázva. Ellenállhatatlan kedve támadt beszélni: hallgatók, vagy olyan jelenlevők, akiket hallgatóknak lehetett számítani, bőven voltak; és egy darabig a szavak is erőltetés nélkül jöttek, sőt nagynehezen valamiképpen rendbe is sorakoztak. De lassan-lassan rettenetesen nehézé vált a mondatok befejezése. Az a gondolat, amely elevenen és határozottan jelentkezett a fejében, egyszerre elködösödött és szétfoszlott; és a szó, miután egy darabig várákztatott magára, már sehogysem volt helyénvaló. Ebben a keserves kínlásban valami homályos ösztön, ami oly sokszor romlásba dönti az embert, azt súgta neki, hogy hozzányúljon megint ahhoz az átkozott borosüveghez. De hogy ilyen állapotban miféle segítséget várhatott a borosüvegtől, azt könnyen megmondhatja mindenki, akinek van egy kis sütnivalója.

Mi csak csekély részét örökítjük meg annak a hömpölygő szóáradatnak, amelyet összekarattyolt ezen a szerencsétlen estén. A javarészt mellőzzük, mert túlságosan kirína elbeszélésünkéből; mert nemcsak, hogy nem volt semmi értelme, de még csak az értelem látszatát sem erőltette, pedig ez igazán nélkülözhetetlen eleme minden nyomtatott könyvnek.

— Hé, kocsmáros, kocsmáros! — kezdte újra és szemmel kísérté őt az asztal körül, elkísérté a kéményfedő alá s néha ott is rászegezte a szemét, ahol nem is volt és folytonosan beszélt a mulatozók hangos zibongása közben:

— Hallod-e te, kocsmáros! Nem bírom lenyelni... ezt a csúfságot... amit velem, ilyen derék gyerekkel, elkövéttél... ezt a csúfságot, hogy név, meg keresztnév, meg foglalkozás...! Rosszul viselkedtél! Micsoda öröm, micsoda haszon, micsoda élvezet... felírni a papirosra egy szegény fiút? Igazam van, urak? A kocsmárosoknak a jó fiúkhoz kellene húzni... hallod-e, hallod-e, kocsmáros! Példát akarok neked mondani... hogy miért kell... nevetnek, mi? Kicsit becsicscentettem, az igaz... de azért hibátlanul megmondom, hogy miért... Mondd csak, kikből él a kocsmár? A szegény legényekből ugy-e? Igazam van? Mondd meg, vajjon ezek a rendeletcsináló urak eljönnek-e ide hozzád meginni egy pohár Lorooscát?

— Azok mind vizet isznak, — szólt bele Renzo szomszédja.

— Józanok akarnak maradni, — tódította egy másik — hogy annak rendje és módja szerint hazudhassanak.

— Ahá! — csattant fel Renzo — most a költő beszél. Szóval, maguk megértik az én okoskodásomat. Felelj hát, kocsmáros : vajjon Ferrer, aki a legkülönb köztük, volt-e már itt nálad valaha inni egyet és költött-e már vagy egy garast? És ez a kutya gyilkos don... don...? Pszt, hallgatók, mert még túlságosan józan vagyok. Ferrer meg Crrr... atya... tudom én, mind a kettő tisztességes ember; de kevés a tisztességes ember. Az öregek rosszabbak a fiataloknál; s a fiatalok... még rosszabbak az öregeknél. De nagyon örülök, hogy nem folyt vér. Piha! Az ilyen kegyetlenkedést hadd végezze el a hóhér. Kenyeret, azt igen! Jól oldalba lökdöstek, de... én is döftem egyet-kettőt. Helyes... bőség... éljen!... és mégis, még Ferrer is... egy-két kis latin szót... siens barons trapolorum... átkozott rossz szokás... éljen! igazságot! kenyeret!... Ezek a helyes szavak!... ott lett volna szükség ezekre a derék emberekre... mikor felhangzott az az átkozott bim, bim, bim és aztán újra bim, bim, bim. Akkor nem menekültünk volna, nem ám. Ott kellett volna fogni azt a plébános urat... tudom én, kire gondolok.

Amint ezt mondta, lehorgasztotta a fejét, és egy darabig gondolataiba mélyedt; aztán nagyot sóhajtott és föltekintett két nedves és csillogó szemével, olyan esetlen és bamba búbánattal, hogy jaj lett volna, ha csak egy pillanatra is meglátja az, aki e búbánat tárgya volt. De azok az atyafiak már elkezdtek csúfot űzni Renzo szenvedélyes és bonyodalmas szónoklásából, sőt belekötöttek bánatos ábrázatába is; a legtöbb szomszédja odaszólt a másiknak: Oda nézzenek. És valamennyien felé fordultak, úgy hogy a gúnyolódásnak ő lett a céltáblája. Nem mintha valamennyien józanok lettek volna, vagy legalább is annyira helyén lett volna az eszük, mint rendesen, hanem, mert őszintén szólván, egyik sem ázott el úgy, mint Renzo; s ő még hozzá paraszt is volt. Egyszer az egyik, máskor a másik piszkálgatta buta és durva kérdésekkel, gúnyos udvariaskodással. Renzón néha meglátszott, hogy rossz néven veszi, de máskor tréfára vette a dolgot, máskor meg rá sem hederített a locsogásra, hanem egészen másról beszélt; hol felelt, hol kérdezett, de mindig kapkodva és mindig összefüggéstelenül. Szerencséjére ebben a bódulatában is ösztönszerűen figyelt, hogy ki ne mondja az illetők neveit; úgy hogy azt a nevet sem mondta ki, amely bizonyára a legmélyebben be volt vésve emlékébe: bizony, sajnáltuk volna, ha meghurcolta volna ezekben a durva szájakban és ha játékszerű dobta volna oda ezeknek a gonosz nyelveknek azt a nevet, amely iránt magunk is gyengédséget és tiszteletet érzünk.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Mikor a vendéglős látta, hogy a játék nagyon elhúzódik, odalépett Renzóhoz és a többieket szíves szavakkal kérlete, hogy hagyják békén; aztán megrázta az egyik karjánál fogva és próbálta megértetni vele és rábeszélni, hogy menjen aludni. De Renzo újra meg újra csak a vezeték- meg keresztnevet, meg a rendeleteket, meg a jó fiukat hajtogatta. Azonban, mikor egyre-másra fülébe hangzott, hogy «ágy», meg «aludni», végre is ezek a szavak beférkőztek az öntudatába és most kissé határozottabban felkeltették benne vágyakozását az után, amit jelentettek, s egyúttal egy pillanatra magához térítették. Ez a kis józanság, ami most felvillant benne, valahogy megértette vele, hogy a java józanságának befellegzett; majdnem olyan volt ez, mint mikor a kivilágítás után az utolsó gyertyaszál még égve marad és annál jobban látszik, hogy a többi már kialudt. Megemberelte magát; kinyújtotta kezeit és az asztalra támaszkodott; megpróbált egyszer, aztán még egyszer fölkelni; nyögött, megtántorodott; a harmadik kísérlet a kocsmáros támogatásával sikerült. Ez tovább is támogatta, aztán kivezette az asztal és a pad között; az egyik kezébe lámpát fogott, a másikkal meg részben vezette, részben vonszolta nagy ügyel-bajjal a lépcsőajtó felé. Ott Renzo, mikor a többiek üvöltve elköszöntek tőle, gyorsan visszafordult és ha a kocsmáros nem kapja el ügyesen az egyik karjánál fogva, ez a fordulat zuhanásban végződött volna. Szóval, megfordult és a szabadon maradt kezével folytonosan mindenféle tekervényes vonalakat, afféle Salamon-kötést kanyarintott és firkált bele üdvözetül a levegőbe.

— Menjünk az ágyba, az ágyba, — mondogatta a kocsmáros, miközben vonszolta; odavezette az ajtóhoz; és még mindig nagy ügyel-bajjal felcipelte a keskeny lépcsőn, aztán be a szobába, amelyet kijelölt neki. Renzo, mikor meglátta a rá várakozó ágyat, nekividámodott; szeretettel nézett a kocsmárosra, két szeme egyszer úgy csillogott, mint még soha, máskor meg elsötétedett, szentjánosbogárcák módjára; megpróbálta egyensúlyozni magát a lábain; kinyújtotta kezét a kocsmáros arca felé, hogy barátsága és hálája jeléül megfogja a tokáját, de ez nem sikerült.

— Derék kocsmáros! — nyögte ki végre — most látom, hogy úriember vagy; ez aztán a jó cselekedet, ágyat adni az ilyen jó fiúnak; de hogy megszegyenítettél azzal a vezeték- meg keresztnével, az nem volt becsületes dolog. Szerencsére, hogy én is éppen eléggé ravasz vagyok.

A kocsmáros nem hitte volna, hogy még mindig ennyire összefüggőn tud beszélni. Hosszas tapasztalatból tudta, hogy az emberek

ilyen állapotban a szokottnál is könnyebben változtatják véleményüket, tehát kapott ezen a világos pillanaton és még egy kísérletet tett:

— Kedves fiacskám, — szólalt meg nagyon udvarias hangon és modorban — nem azért tettem, hogy bosszantsam magát, nem is azért, hogy kitudjam a magánügyeit. Mit akar? Ez törvény; nekünk is engedelmeskednünk kell, különben először is minket büntetnek meg. Jobb eleget tenni nekik és... elvégre is, miről van szó? Mondhatom, nagy dolog, egy-két szó az egész. Ne neki, hanem nekem tegye meg, az én kedvemért; no, no, így kettesben, négy szemközt elintézzük; mondja meg a nevét és... és aztán menjen nyugodtan aludni.

— Ó! gazember! — csattant fel Renzo — csaló! Te már megint azzal a vezetékgöngyölyvel keresztnévvel, meg foglalkozással gyötörsz?

— Maradj csak nyugton, bolond; bújj be az ágyadba — mondta rá a kocsmáros.

De Renzo annál hangosabban folytatta:

— Megértettem, te is a szövetségbe tartozol. Megállj csak, megállj, majd én ellátom a bajodat.

És odafordult a lépcső felé s még hangosabban kezdett üvölni:

— Barátaim, a kocsmáros is a...

— Csak úgy tréfából mondtam, — kiáltott ez most Renzo arcába és az ágy felé noszogatta — csak úgy tréfából; hát nem értetted, hogy tréfából mondtam?

— Á, tréfából: ez már beszéd. Ha egyszer azt mondod, hogy tréfából... csakugyan tréfálsz.

És hasmánt az ágyra zuhant.

— No, emberelje meg magát, gyorsan — szólt a kocsmáros és nemcsak tanácsot adott neki, hanem segítette is. De szükség is volt rá. Mikor Renzo végre kibújt az ujjasából (kemény munka volt), a kocsmáros azonnal elkapta s a kezeivel végigtapogatta a zsebeit, hogy kikutassa, hol van a pénz. Megtalálta és abban a hiszemben, hogy másnap az ő vendégének valószínűleg másokkal kell elszámolnia, nem vele, és hogy ez a pénzecske valószínűleg olyan kezekbe kerül, ahonnan egy kocsmáros nem igen tudja kipiszkálni: próbát akart tenni, hátha sikerülne legalább ez a másik vállalkozása.

— Maga jó fiú, maga úriember, igaz-e? — kérdezte.

— Jó fiú, úriember, — felelte Renzo, miközben folyton a gombjaival kínlódott, mert még mindig nem tudta levetni a ruháját.

— Akkor jó, — folytatta a kocsmáros — akkor hát fizesse ki ezt a kis számlácskát, mert holnap dolgom van és el kell mennem hazulról.

— Ez jogos, — mondta rá Renzo. — Ravasz ember vagyok, de úriember vagyok... de hol a pénz? Most keressem elő a pénzemet?

— Itt van, ni, — vágta rá a kocsmáros és latba vetette minden tapasztalatát, minden türelmét, minden ügyességét s így sikerült végre elszámolnia Renzóval és megkapnia a pénzét.

— Segíts egy kicsit, kocsmáros, hogy végre le tudjak vetközni, — szólalt meg újra Renzo. — Hallod-e, magam is érzem, hogy rettenetesen álmos vagyok.

A kocsmáros segített is neki, sőt még a takarót is ráterítette és kelletlenül jóéjszakát kívánt neki, mikor az már horkolt. Aztán mivel néha ellenállhatatlan erő vonz bennünket, hogy szemügyre vegyük bosszankodásunk és szeretetünk tárgyát egyaránt, — talán az a vágy ez, hogy megismerjük azt, ami nagy hatással van a lelkünkre — egy pillanatra megállt és elnézte a vendégét, aki annyi bosszúságot okozott neki; lámpáját az arcába emelte s kezével rávetítette az egész világosságot, körülbelül úgy, mint ahogy Psychét szokták lefesteni, amikor titokban éppen ismeretlen férjének a testét kémleli. «Ostoba számár! — mondta magában a szerencsétlennek, aki már mélyen aludt; — te bizony magad kerested a veszedelmet. Majd holnap megmondhatod, hogyan ízlik. Buta parasztok, ki akartok forгатni a földet és azt sem tudjátok, hol kel fel a nap! Aztán csak bajba keveritek magatokat is, a felebarátotokat is.»

Így beszélt, vagy így töprenkedett, aztán visszahúzta a lámpát, megindult, kiment a szobából és kulccsal bezárta az ajtót. A lépcsőfordulón lekiáltott a feleségéért; azt mondta neki, hogy bízsa rá a gyerekeket az egyik kis szolgálóra, menjen be a konyhába és helyettesítse őt.

— El kell mennem hazulról, emiatt az idegen miatt, aki ide-tévedt hozzám, az ördög tudja, hogyan, de mindenesetre az én szerencsétlenségemre; — tette még hozzá és röviden elmesélte az aszszonynak a bosszantó esetet. Aztán még ezt is hozzátette: — Vigyázz mindenre; mindenekfelett óvatosság ezen az átkozott napon! Odalent van egy duhaj banda, isznak is, meg amúgyis szájaskodnak, mindenféle disznóságokat összebeszélnek. Hát ha valamelyik bitang...

— Ó nem vagyok már kisgyerek, én is tudom, mit kell tennem. Azt hiszem, eddig sem lehetett panasz ellenem...

— Jó, jó és vigyázz, hogy fizessenek és akármit locsognak is össze-vissza az élelmezési biztosról, meg a kormányzóról, meg Ferrerről, meg a tizedesekről, meg a lovagokról, meg Spanyolországról, meg Franciaországról, meg egyéb ilyesféle ostobaságokról, tégy úgy, mintha nem is hallanád; mert ha az ember ellentmond nekik, könnyen megjárhatja; és ha igazat ad nekik, akkor esetleg majd később járja meg; és ha azt is tudod, hogy néha éppen azok, akik a leghangosabbak... szóval ha bizonyos kijelentések elhangzanak, fordulj sarkon és mondd: «Megyek már», mintha valaki másfelé hívott volna. Én majd igyekszem minél előbb hazatérni.

Ezzel lement a feleségével együtt a konyhába, körülnézett, hogy lássa, vajjon nem történt-e valami fontosabb dolog, a fogasról levette a kalapját és a köpenyét, a sarokból kampósbotot szedett elő, aztán megint a feleségére tekintett és ezzel mintegy újra összefoglalta az imént adott utasításokat. De már eközben is felkérődzte magában azokat a szidalmakat, amelyeket a szegény Renzo ágya mellett elkezdett. Már kint járt az utcán és még mindig dohogott : «Keményfejű hegylakó, te!»

Renzo ugyan szerette volna eltitkolni, hogy kicsoda, azonban hegylakó-jellege könnyen felismerhető volt szavairól, kiejtéséről, külsejéről és mozdulatairól. — «Ügyeskedésemmel, meg a józan eszemmel már-már megúsztam ezt a szörnyű napot s a végén téged hoz ide az ördög, hogy elrontsd a dolgokat! Hát nincs elég kocsmá Milanóban, hogy éppen az enyémbé kellett pottyannod? És ha legalább egyedül pottyantál volna ide! Ma este szemet húnytam volna, holnap reggel aztán majd megmagyaráztam volna az egész mókát. De nem, kérem szépen : társaságban jön ide, még pedig, hogy annál cifrább legyen, egy rendőr-kém társaságában!»

A kocsmáros lépten-nyomon magános járókelőkkel, vagy párokkal, vagy csoportokkal találkozott, amelyek járkálás közben sügtakbúgtak. Mikor néma szónoklatában idáig ért, látta, hogy katonai őrjárat közeledik ; félrehúzódott, hogy elengedje őket maga mellett, szeme sarkából oda sandított feléjük és folytatta a magánbeszédet : «No, ezek majd helyrepopofozzák a bolondokat! És te, ostoba számár. mert láttál egynéhány őrjöngő és rohanó embert, mindjárt a fejedbe vetted, hogy meg kell változtatnod a világot. És ezzel a buta rögeszmével tönkretetted magad s engem is tönkre akartál tenni ; már pedig ez nem igazság. Én mindent megtettem, hogy megmentselek ; és te, állat, kevés híján majdnem felforgattad a kocsmámat. Most aztán húzd ki magad a csávából, ahogy tudod, magamról majd én gondoskodom. Mintha bizony csak kíváncsiságból akarnám megtudni a nevedet! Mit törődöm vele, hogy Taddeo vagy Bartholomeo-e a neved? Én is éppen így utálom kezembe venni a tollat! De nemcsak ti akarjátok a világot megváltoztatni a magatok szájaíze szerint! Mi még hírért sem hallottuk ilyesminek természetesen, a hegyekből kellett idejönni valakinek, hogy felvilágosítson bennünket! Csak-hogy te nem tudod, hogy a kocsmárosok ellen kiadott rendeletek érvényesek ám! És te akarsz megváltoztatni a világot, te akarsz szónokolni, holott azt sem tudod, hogy ha a magad kedve szerint akarsz cselekedni és fittyet hányni a rendeletekre, akkor a legelső dolog, hogy nagy tisztelettel nyilatkozzál róluk. És ha egy szegény kocsmáros rád hallgatna és nem kérdezné meg a szállóvendég nevét, csak hogy a kedvére tegyen, tudod-e te, ökö, micsoda gyönyörűséget tartogatnak neki a rendeletek?

«...Az említett mindennemű fogadósok, kocsmárosok és egyebek, mint fent mondatott, háromszáz tallér bírságot fizessenek...»

— Igen, ez a bökkenő, ez a háromszáz tallér!

«...Ennek kétharmad része a királyi kamarát, egyharmad része pedig a vádlót vagy feljelentőt illeti...»

— Ez az igazi jómadár!

«...Behajthatatlanság esetén átváltoztatható öt évi gályarabságra, vagy ennél is nagyobb pénzbírságra vagy testi büntetésre, ökegyelmessége tetszése szerint.»

— Végtelenül lekötelező!

Ezzel máris megérkezett a törvényház kapujához.

Odabent, mint minden egyéb hivatalban is, lázas munka folyt; mindenütt új parancsokat szerkesztettek, amelyek eléggé jóhatásúak lesznek majd, hogy biztosítsák a nyugalmat a holnapi napra, kiküszöböljenek minden ürügyet, és megtörjék azokat a vakmerő makacskodókat, akik megint zavargásokat szítanak s végül, hogy megszilárdítsák a végrehajtó hatalmat az illetékes hatóságok kezében.

A biztos házánál megerősítették a katonai őrseget; az utcák torkolatait gerendákkal zárták el és elsáncolták kocsikkal. Megparancsolták a pékeknek, hogy szakadatlanul süssenek kenyeret; futárokat küldtek a szomszédos községekbe, azzal a paranccsal, hogy szállítsanak gabonát a városba; minden péküzletbe nemeseket küldtek ki, hogy már korán reggel megjelenjenek ott, felügyeljenek a kenyérkiosztásra, s fékezzék meg a nyugtalankodókat pusztán a jelenlétük súlyával és barátságos szavakkal. De hogy itt is koppanjon, ott is csattanjon, mint a közmondás tartja, vagyis hogy egy kis ijesztéssel nagyobb nyomatékot adjanak a jótanácsoknak, arról is gondoskodtak, hogy az a néhány lázító hatóság kezére kerüljön; és ez elsősorban a rendőrkapitány feladata volt; mindenki gondolhatja, mit érzett a tüntetés és a tüntetők iránt, azzal az ólomvizes borogatással a homlokának metafizikai dudorodásán. Fogdmegjei már a zavargás kitörése óta munkában voltak; és ama bizonyos Ambrogio Fusella, mint a kocsmáros mondta, titkos rendőr volt, akit éppen azért küldött ki a kapitány kémszemlére, hogy tetten érjen egyet-kettőt, akiket aztán majd fel is tud ismerni; hogy megjegyezze, szemmel tartsa és az éj leple alatt, vagy másnap letartóztassa őket. Ez az ember alig hallott néhány mondatot Renzo szónoklatából, máris kiszemelte őt magának, mert úgy látta, hogy meglehetősen együgyű büntetett ez, éppen ilyen kell neki. Mikor pedig

észrevette, hogy teljesen járatlan a városban, megpróbálkozott a mestervágással: hogy azon melegében bevigye a börtönbe, lévén az a legmegbízhatóbb fogadó az egész városban; de ez, amint láttuk, nem sikerült neki. Mégis mikor hazament, pontosan tudta a vezeték- és keresztnévét, az állandó lakóhelyét és még néhány hozzátartozó, de használható adatot; úgy hogy mikor a kocsmáros a törvényházba érkezett, hogy bejelentse mindazt, amit Renzóról tud, ott már jóval többet tudtak nála. Bement a megfelelő hivatali szobába és megtette jelentését: hogy egy idegen szállt meg nála, aki semmi áron sem akarta elárulni a nevét.

— Maga megtette a kötelességét, jelentést tett a rendőrségnek — mondta rá a bűnügyi jegyző és letette a tollát — csak hogy mi már tudjuk ezt.

«No, nagy titok volt; gondolta magában a kocsmáros, nagy ész kellett hozzá, mondhatom».

— Sőt, a tiszteletreméltó nevét is tudjuk — folytatta a jegyző

«Mi az ördög! hát a nevét hogy találták ki?» — gondolta magában a kocsmáros.

— Csakhogy maga — kezdte újra a jegyző komoly arccal — maga nem mond el mindent őszintén.

— Mit kellene még elmondanom?

— Hahaha! Nagyon jól tudjuk, hogy ez az ember egész halom lopott kenyeret vitt a maga kocsmájába; sőt, erőszakkal rabolta, a fosztogatásban és a zavargásban.

— Bejön valaki s van egy kenyér a zsebében; mit tudom én, hol szerezte. Mert, mintha a halálos ágyamon mondanám, olyan őszintén mondom: én csak egy kenyeret láttam nála.

— Jó, jó, kertelni, mosakodni tudnak; ha magukat hallja az ember, mind csupa úriemberek. Honnan tudhatta, hogy az illető pénzért vette azt a kenyeret?

— Minek kell azt nekem tudni? Semmi közöm hozzá: én kocsmáros vagyok.

— De nem tagadhatja, hogy ez a maga vendége vakmerőn szidalmazta a rendeleteket s durván és szemtelenül piszkolta őkegyelmessége címerét!

— Kérem szépen, tekintetes uram, már hogy lenne vendégem, hiszen most láttam először életemben. És tisztesség ne essék szólván, az ördög küldte a házamba; és hogy csakugyan nem ismertem, tekintetes uram abból is láthatja, hogy különben nem kellett volna megkérdezniem a nevét.

— Csakhogy a maga kocsmájában és a maga jelenlétében lázító beszédet tartott; vakmerő szavak, forradalmi indítványok, rágalmak, fenyegetődzések, üvöltözések hangzottak el.

— Hogyan kívánhatja tekintetes uram, hogy minden ostoba

ságra ügyeljek, amit egy csomó nagyszájú össze-vissza ordítóz, aki még hozzá mind egyszerre beszél? Én a magam dolgával törődöm, szegény ember vagyok én. Meg aztán, tekintetes uram tudja jól, hogy akinek sokat jár a szája, annak gyorsan eljár a keze is, hát még ha egész banda van együtt és bizony...

— Igen, igen; csak handabandázzanak, csak beszéljenek; holnap, majd holnap meglátja, hogy elmegy a kedvük a fickándozástól. Mit gondol?

— Én nem gondolok semmit.

— Talán, hogy a csócselék lett már úrrá Milanóban?

— Ó, hogyne!

— Majd meglátja, majd meglátja.

— Tökéletesen értem: a király mindig király marad, de aki megérdemli, megkapja a magáét; és természetesen egy szegény családapának semmi kedve sincs hozzá, hogy ő is megkapja a magáét. Uraságtoké a hatalom, ez uraságtok dolga.

— Sok ember van még a kocsmájában?

— Rengeteg.

— És az a bizonyos vendége mit csinál? Még most is ordítózik, lázítja az embereket és előkészíti a holnapi zavargást?

— Tekintetes uram, úgy érti, hogy az az idegen? Lefeküdt, aludni.

— Szóval, nagyon sokan vannak még... jól van, vigyázzon, meg ne szokjék.

«Hát rendőr vagyok én? — gondolta magában a kocsmáros. De se igent, sem nemet nem mondott.

— Menjen csak haza és vigyázzon magára — szólalt meg újra a jegyző.

— Én mindig vigyáztam magamra. Tekintetes uram megmondhatja, hogy volt-e valaha dolgom a törvénnyel.

— S nehogy azt gondolja, hogy a törvénynek már nincs ereje.

— Én? Isten ments! Én nem gondolok semmit, én csak azzal törődöm, hogy kocsmáros vagyok.

— Mindig csak ezt hajtogatja; nem tud egyebet mondani.

— Mi egyebet mondhatnék? Az igazság csak egy.

— Elég; egyelőre beérjük azzal, amit előadott; de ha sor kerül rá, majd részletesebben is tájékoztatja a rendőrséget mindarról, amit majd kérdezni fogunk.

— Miről kell nekem tájékoztatni? Én nem tudok semmit. Azt sem tudom, hol áll a fejem, annyi a dolgom.

— Csak vigyázzon, hogy el ne távozzék az illető.

— Remélem, a méltóságos főkapitány úr meg fogja tudni, hogy azonnal idejöttem, teljesítettem kötelességemet. Csókolom a kezeit, tekintetes uram.

Renzo már körülbelül hét órája horkolt és még napkeltekor is az ágyban volt, szegényke, és még mindig az igazak álmát aludta, amikor kétszer erősen megrázták a karját és az ágy lábánál valaki hangosan rákiáltott:

— Lorenzo Tramaglino!

Erre felriadt. Felérezett, behúzta a karjait és nagynehezen kinyitotta a szemeit; és meglátta, hogy az ágy lábánál feketeruhás férfi áll, a feje mellett pedig jobbról és balról egy-egy fegyveres. Meghökken, hiszen még nem is tért egészen magához, meg a rengeteg bortól is bódult volt még: hát egy pillanatig szinte megkövülten meredt rájuk; azt hitte, hogy álmodik s mivel nem tetszett neki ez az álom, ide-oda dobálta magát, hogy egészen felébredjen.

— Hé, nem hallotta, Lorenzo Tramaglino? — szólalt meg a feketeköpenyes férfi, aki nem volt más, mint a tegnapi esti jegyző. — Gyerünk hát, keljen fel és jöjjön velünk.

— Lorenzo Tramaglino! — szólalt meg most Renzo Tramaglino. — Mit jelent ez? Mit akarnak tőlem? Ki mondta meg maguknak a nevemet?

— Kevesebb locsogás és siessen! — szólt rá az egyik rendőr és megint megragadta a karját.

— Hohó! Micsoda erőszakoskodás ez? — kiáltott fel Renzo és visszarántotta a karját. — Kocsmáros! Hé kocsmáros!

— Ingben vigyük el? — szólalt meg újra a rendőr, miközben odafordult a jegyzőhöz.

— Hallotta? — szólt oda Renzónak a jegyző. — Ezt tesszük, ha nem kel fel azonnal, hogy velünk jöjjön.

— És miért? — kérdezte Renzo.

— Majd azt okát megtudja a rendőrkapitány úrtól.

— Én? Én becsületes ember vagyok, nem követtem el semmit és nagyon csodálkozom...

— Annál jobb, annál jobb; így legalább percek alatt elintézik az ügyét és mehet dolgára.

— Eresszenek el már most — ellenkezett Renzo — nekem semmi dolgom sincs a törvénnyel.

— Na, elég volt! — mordult rá az egyik rendőr.

— Csakugyan levisszük? — kérdezte a másik.

— Lorenzo Tramaglino! — szólt most rá a jegyző.

— Honnan tudja a nevemet, tekintetes úr?

— Teljesítsék kötelességüket — szólt oda a jegyző a rendőröknek. Ezek pedig azonnal megragadták Renzót, hogy kiráncigálják az ágyból.

— Ejnye, hozzá ne nyúljanak egy becsületes ember testéhez, mert különben...! Magamtól is fel tudok öltözni.

— Hát akkor, öltözzék fel azonnal — szólt rá a jegyző.

— Máris öltözöm — felelte Renzo, és kezdte is már össze-szededegetni a ruhadarabjait, amelyek széthányva heverték az ágyon, mint a hajóroncsok a parton. És miközben magára rángatta a ruháit, folytonosan beszélt:

— De én nem akarok elmenni a rendőrkapitányhoz, semmi dolgom nincs vele. Ha pedig elköveti rajtam ezt a sérelmet, akkor követelem, hogy vezessenek Ferrer elé: őt én jól ismerem és tudom, hogy úriember; különben is le van kötelezve nekem.

— Igen, igen fiacskám, majd elviszik Ferrerhez — felelte rá a jegyző. Más körülmények között jóízűn nevetett volna erre a követelőzésre; de ez éppen nem volt mulatságos pillanat. Már idejövet is némi mozgolódást vett észre az utcákon s nem tudta pontosan megmondani, vajjon az itt-ott még mindig berzenkedő lázadás utolsó hullámverése-e ez, vagy pedig új lázadás? emberek bukkantak fel itt is, ott is, találkoztak egymással, összeverődtek, csoportosultak. És bár rá sem hederített, vagy legalább is úgy tett, mintha rá sem hederítene, mégis feszülten figyelt és úgy rémlett neki, hogy a moraj egyre nő. Szeretett volna tehát túl lenni ezen a dolgon; viszont szerette volna Renzót barátságosan és békésen elvinni innen; mert ha esetleg erőszakoskodik vele, nem tudhatta, hogy amint kiérnek az utcára, itt is csak ez az egy ember fog-e hármukkal szemben állni. Mikor ezért odakaesintott a rendőrökre, hogy legyenek türelmesek és ne ingereljék fel a fiatalembert, egyúttal maga is igyekezett szép szavakkal rábeszélni. Eközben az ifjú, amíg szép lassacskán öltözködött, és úgy ahogy visszaidézte emlékezetébe az előző nap eseményeit, körülbelül kitalálta, hogy valószínűleg a rendeletek, meg a neve, meg a keresztnéve az oka az egésznek; de honnan az ördögből tudta meg ez a név? És mi a csuda történhetett az éjjel, hogy a rendőrség merészkedett egyenesen idejönni és elfogni egy ilyen jó fiút, aki tegnap még hangadó volt egy gyülekezetben? És valószínűleg nem alszik mindenki, mert maga Renzo is észrevette, hogy az utcán növekszik a moraj. Aztán mikor a jegyző arcába nézett, valami halvány tétovázást vett észre rajta, amit amaz hiába igyekezett leplezni. Tehát egyrészt, hogy tisztázza feltevéseit, másrészt hogy felderítse a terepet és húzza-halassza a dolgot s megpróbáljon megmenekülni, így szólalt meg:

— Látom már, hogy ez az oka mindennek: a vezetéknevem, meg a keresztnévem. Tegnap este csakugyan kapatos voltam kissé; ezeknek a kocsmárosoknak hébe-hóba alattomos ám egyik-másik boruk; és hébe-hóba, mondom, mindenki tudja, hogy ha a bor lent van, már az beszél az emberből. De ha csak erről van szó, kész vagyok mindenféle felvilágosítást itt azonnal megadni. És különben is, kegyed már tudja a nevemet. Ki az ördög mondta meg?

— Jól van, fiacskám, jól van! — felelte rá a jegyző igen udvaria-

san — látom, hogy értelmes ember; és higgye meg nekem, hiszen én szakértő vagyok, maga sokkal eszesebb, mint akárhány más ember. A legjobb módszer, hogy gyorsan és becsülettel kikerüljön az egészszöb; ha ilyen jóindulatún viselkedik, akkor percek alatt elintézik az ügyét és szabadon engedik. De nekem, látja, fiacskám, nekem meg vannak kötve a kezeim, én nem bocsáthatom szabadon úgy, amint szeretném. Hát siessen és jöjjön csak velem, ne féljen semmit; hiszen ha majd megtudják, hogy kicsoda.. meg aztán én is megmondom majd... csak bízsa rám... szóval, siessen fiacskám.

— Á, igen, kegyed nem teheti, értem — mondta rá Renzo, és tovább öltözködött. A rendörök, hogy sietessék, folyton úgy tettek, mintha meg akarnák fogni, de ő egyre-másra visszafricskázta a kezüket.

— Átmegyünk a dómtéren is? — kérdezte aztán a jegyzőtől.

— Amerre maga akarja; a legrövidebb úton, hogy maga minél előbb szabadlábba kerülhessen — mondta a jegyző és titokban ette a méreg, hogy nem kapaszkodhat bele Renzónak ebbe a rejtélyes kérdésébe, amelyből egész sor egyéb kérdést tudott volna kövacsolni. «De így jár az, aki rossz csillagzat alatt született — gondolta magában. — Tessék, kezembe kerül egy ember, aki nyilván nagyon szívesen fecsegne s ha egy kicsit ráérnék, csak úgy extra formam, csak úgy fesztelenül, barátságos beszélgetés közben, kánpad nélkül is kiszednék belőle mindent, amit csak akarok. Mire a börtönbe érnék vele, már mindent be is vallott volna, szinte tudtán kívül; és ilyen ember éppen az ilyen válságos pillanatban csöppen a kezembe. Ej, minden hiába — töprenkedett tovább, de közben feszülten figyelt, még a fejét is hátrahajtott — nem tudok segíteni a dolgon: és meglehet, hogy a mai nap még kutyább lesz, mint a tegnapi». Ezt a gondolatot az a furcsa zúgás keltette benne, amely az utcáról felhallatszott; és nem tudta megállni, hogy ki ne nyissa az ablaktáblát s egy pillantsát ne vessen az utcára. Polgárokat láttott odalent nagy csoportokban és mikor az őrjárat felszólította őket, hogy oszoljanak szét, először gorombán visszafelelgettek s végre folytonos morgás közben elszéledtek. A jegyzőt azonban kínosan érintette, hogy a katonák túlságosan udvariasak voltak. Becsukta az ablaktáblát és egy pillanatig tétovázva állt, hogy vajjon végrehajtsa-e feladatát, vagy pedig bízsa rá Renzót a két rendör őrizetére, maga pedig siessen vissza a rendörkapitányhoz és tegyen neki jelentést a történetekről. «Csakhogy — jutott eszébe nyomban — csakhogy rögtön azt fogja mondani rá, hogy semmirevaló vagyok, gyáva vagyok és hogy végre kellett volna hajtanom a parancsait. Bálban vagyunk, táncolni kell. A fene egye meg! Átkozott egy mesterség!»

Renzo felkelt, a két rendör közrefogta. A jegyző intett nekik, hogy ne bántsák és odaszólt Renzónak:

— Bátorság, fiacskám, gyerünk, siessen.

Csakhogy Renzo is érzett, látott és gondolkodott. Most már egészen fel volt öltözve, még csak az ujjasa nem volt rajta: a kezében tartotta és a másik kezével kotorászott a zsebeiben.

— Hohó! — kiáltott fel és nagyon jelentős pillantást vetett a jegyzőre — itt pénz volt, meg egy levél. Uram!

— Mindent hiánytalanul vissza fog kapni — mondta rá a jegyző — ha ezt a néhány alakiságot elintéztük. Menjünk, menjünk.

— Nem, nem, nem — ellenkezett Renzo és rázta a fejét — ezt nem tetszik nekem; a holmimat akarom, uram. Majd én beszámolok a tetteimről, de akarom a holmimat.

— Meg akarom mutatni, hogy megbízom magában; itt van, és siessen — mondta a jegyző s kivette kebléből és átadta neki nagy sóhajjal az elkobzott tárgyakat. Renzo mindent visszarakott a helyére és magában ezt dörmögte: — «Coki! Annyit vagytok együtt tolvajokkal, hogy kissé eltanultátok a mesterségüket is!» — A rendőrök már nem tudták türtőztetni magukat, csakhogy a jegyző egy-egy szempillantással féken tartotta őket s közben így dohogott magában: «Ha egyszer átlépted azt a küszöböt, kamatostul megfizeted, kamatostul megfizeted.»

Miközben Renzo magára vette az ujjast és föltette a kalapját, a jegyző intett az egyik rendőrnek, hogy menjen előre a lépcsőn, utána útnak indította a foglyot, aztán a másik rendőrt s végül maga is utánuk eredt. Mikor leértek a konyhába, Renzo megszólalt:

— Hát az az istenverte kocsmásos hova bűjt?

Ebben a pillanatban a jegyző megint intett a rendőröknek, akik megragadták az ifjút, az egyik a balkezénél, a másik a jobbkezénél fogva és nagysietve megkötözték a csuklóit, bizonyos szerszámokkal, amelyeket képmutató és szépítgető szónoki alakzattal karpereceknek szoktak nevezni. Ez pedig (sajnáljuk, hogy ily részletekkel kell foglalkoznunk, amelyek nem méltók a történelmi komolysághoz, de a világosság megköveteli), ez pedig egy zsineg volt, valamicskével hosszabb, mint a csukló kerülete, a két végén egy-egy fadarab, afféle rudacska. A zsineg körülhurkolta a bűnös csuklóját; a rudacskákat a rendőr közép- és gyűrűsujja közé fogta és marokra szorította, úgy hogy ha csavarintott egyet rajtuk, a hurkot tetszése szerint megszoríthatta; és ezzel nem csupán szilárdan kézben tarthatta a foglyot, hanem meg is kínozhatta, ha makacskodott; ebből a célból a zsineg teli volt csimbókokkal.

Renzo elkezdett huzalkodni és felkiáltott:

— Micsoda árulás ez? Egy becsületes embert...

Csakhogy a jegyző, akinek minden szomorú helyzetben voltak megnyugtató szavai, a szavába vágott:

— Legyen türelemmel, ők csak a kötelességüket teljesítik. Mit akar, hisz ez csupa alakiság; és sajnos, mi nem bánhatunk az

emberekkel olyan barátságosan, ahogy szeretnénk. Ha nem teljesítenők azt, amit megparancsoltak nekünk, ugyancsak megjáránk, még jobban, mint maguk. Hát csak legyen türelemmel.

Mialatt beszélt, a rendőrök csavarintottak egyet a rudacskákon. Renzo megjuhászodott, mint a makrancos ló, mikor érzi, hogy a zabla jól belevág a szájába, és fölszisszent: «No nem baj!»

— Jól van, fiacskám! — mondta rá a jegyző — ez a helyes módja, hogy szerencsésen megússza a dolgot; mondhatom, bosszantó dolog, magam is látom, de ha ügyesen viselkedik, percek alatt túl lesz rajta. És mivel látom, hogy maga jóindulatú ember s én is szívesen segítenék magán, szeretnék még egy tanácsot adni, csakis a maga érdekében. Higgyen nekem, én jártas vagyok ezekben a dolgokban; menjen csak nyílegyenesen, ne nézzen se jobbra, se balra, hogy észre se vegyék; így aztán senki sem törődik magával, senki sem tudja, hogy tulajdonképpen mi is történik itt, maga pedig megmenti a becsületét. Egy óra múlva szabadlábon lesz; rengeteg a dolgunk, mindenki sietni fog, hogy hamar végezzen magával, meg aztán majd én is szólok... mehet a dolgára és sohasem fogja megtudni senki, hogy már le is volt tartóztatva. Maguk pedig, — folytatta és szigorú arccal odafordult a rendőrökhöz — maguk pedig vigyázzanak, ne bántsák, mert ő az én védelmem alatt áll; a kötelességüket meg kell tenniük, de ne feledjék, hogy ez becsületes ember, derék ifjú és nemsokára szabadlábon lesz; meg aztán természetes, hogy vigyáznia kell a becsületére. Úgy menjenek, hogy senki se vegyen észre semmit, mintha három tisztességes ember menne sétálni.

S parancsoló hangon, szigorún összevont szemöldökkel hozzátette:

— Megértették?

Aztán odafordult Renzóhoz, a szemöldöke kisímult, az arca egyszerre mosolyra derült, mintha csak ezt akarta volna mondani: «Ó, bizony, mi már jóbarátok vagyunk» — s megint odasúgta neki:

— Legyen okos, tegyen úgy, ahogy mondtam; menjen komolyan és nyugodtan, bízzék abban, aki csak jót akar magának. Gyerünk. És a csapat megindult.

Azonban ebből a sok szép szóból Renzo egyetlenegyét sem hitt el; sem azt, hogy a jegyző jobban szereti őt, mint a rendőreit, sem azt, hogy annyira szívén viseli az ő becsületét, sem azt, hogy segíteni akar rajta; nagyon jól megértette: a derék úr attól fél, hogy az utcán esetleg valami jó alkalom kínálkozik és ő kisiklik a kezéből; ezért tálalta fel neki ezeket a kedveskedéseket, hogy ne figyeljen az ilyen alkalmakra és ne használhassa fel. Így aztán a buzdító beszédei csak arra voltak jók, hogy még jobban megerősítsék Renzót abban a tervében, amely máris megfogamzott benne, hogy tudniillik mindenek pontosan az ellenkezőjét teszi.

Ebből azonban senki se következtessen arra, hogy a jegyző talán tapasztalatlan és kezdő hazudozó volt, mert tévedne. Cégéres gazember volt bizony ő, mondja a mi krónikásunk, aki nyilván a barátai közé tartozott; azonban ebben a pillanatban izgatott lelkiállapotban volt. Merem állítani, hogy ha semmi sem izgatja, ő maga csúfolta volna ki azt, aki, hogy valakit rávegyen egy eleve gyanús dologra, nekiáll és melegen ajánlgatja és a lelkére köti azzal az aljas ürüggyel, hogy önzetlen, baráti tanácsot ad neki. De az emberek, ha izgatottak és bajban vannak és látják, hogy valamelyik embertársuknak módjában volna kihúzni őket a csávából, általában hajlamosak arra, hogy újra meg újra állhatatosan és mindenféle ürüggyel kikunyorálják tőlük ezt; és a ravaszdiak, ha izgatottak és bajban vannak, maguk is áldozataul esnek ennek az általános kényszernek. Ezért aztán ilyen körülmények közt rendszerint igen siralmas szerepet játszanak. Azok a pompás ötletek, azok a körmönfont fortélyok, amelyekkel élni szoktak és amelyek szinte már második természetükké váltak és amelyek, ha idejében indították el, s kellő hidegvérrel és tiszta értelemmel hajtották végre, titokban és hibátlanul elérik a kívánt hatást és ha a siker után kiderülnek, még akkor is általános tetszést aratnak: szegények, ezeket az eszközöket, ha bajban vannak, elhamarkodottan, bolondjában, szellemtelenül és otrombán alkalmazzák. Úgy hogy abban, aki látja, hogyan erőlködnek, hogyan törik magukat, sajnálkozást és kacagást keltenek; és az az ember, akit be akarnak csapni, ha nem is olyan eszes, mint ők, könnyű szerrel leleplezi játékaikat és éppen ezekből a mesterkedésekből okul és fölébük kerekedik. Ezért sohasem lehet eléggé lelkükre kötni a hivatásos hazudozóknak, hogy mindig őrizzék meg hidegvérüket, vagy pedig mindig ők legyenek az erősebbek, mert még ez a legbiztosabb.

Renzo tehát, alighogy kiérték az utcára, elkezdett nézelődni jobbra-balra; hol erre, hol amarra hajolt és feszülten figyelt. De nem volt valami különösebb csődület; és ámbár nem egy járókelőnek az arcáról könnyen le lehetett olvasni holmi dacosságot, mégis mindenki egyenesen ment a maga útján és a szó szoros értelmében vett zavargás nem volt.

— Csak okosan! Csak okosan! — súgta fülébe a jegyző, aki mögötte lépkedett. — A becsülete, a tisztessége, fiacskám!

De Renzo, aki figyelmesen nézegetett most három embert, amint nekitüzesedett arccal szembe jöttek vele, meghallotta, hogy valami pékről beszéltek, eldugott lisztről, igazságról, s egyszerre elkezdett hunyorgatni feljűk és köhögni, olyanformán, ami nyilván elárulja, hogy nem meghűlés az oka. Azok hárman most figyelmesebben szemügyre vették a menetet és megálltak; velük együtt megálltak mások is, akik arra jártak; egyesek, akik elhaladtak előttük, visszafordultak a suttogásra, odamentek hozzájuk és csatlakoztak a többiekhez.

— Vigyázzon magára ; legyen okos, fiacskám ; különben csak maga vallja kárát, meglátja ; ne rontsa el a dolgát ; a becsület, a tisztesség! — suttogott a fülébe folyton a jegyző. Renzo most még nyugtalanabban viselkedett. A rendőrök egyetértő pillantást váltottak és abban a hiszemben, hogy helyesen cselekszenek (elvégre mindenki tévedhet), csavarintottak egyet a karperecein.

— Jaj, jaj, jaj! — kiáltott fel fájdalmában ; erre a kiáltásra az emberek összehúzódtak körülötte ; az utca minden részéből oda-futottak ; a menet megrekedt.

— Utonálló ez, — súgta a jegyző a közelebb állók fülébe — tetten kapott tolvaj. Menjenek hátrább, engedjenek utat a törvénynek!

Renzo, mikor észrevette ezt a jó alkalmat és látta, hogy a rendőrök elfehéredtek vagy legalább is elsápadtak, ezt gondolta magában : «Ha most nem segítek magamon, végem van». És máris felharsant a szava :

— Emberek! Börtönbe hurcolnak, mert tegnap azt kiáltottam : kenyeret és igazságot! Nem követtem el semmit, becsületes ember vagyok, segítetek rajtam, ne hagyjatok el, testvérek!

Helyeslő moraj és félreérthetetlenül pártoló zúgás volt rá a felelet ; a rendőrök eleinte parancsolgatnak, aztán kérésre fogják a dolgot, végül a legközelebb állókat kérlelik, hogy menjenek tovább és engedjenek helyet ; a tömeg viszont egyre jobban összehúzóódik és dagad. A rendőrök látják, hogy rossz vége lesz a dolognak, hát eleresztik a karpereceket és most már egyetlen dolguk csak az, hogy belevegyüljenek a tömegbe és észrevétlenül eloldaloghassanak. A jegyzőnek legfőbb kívánsága volt, hogy ugyanezt megtehesse ; de a fekete köpenye miatt ez bizony bajos lett volna. A szegény ember sápadtan és riadtan igyekezett egyre jobban összehúzóódni, jobbra-balra csavargatta magát, hogy kibújjon a tömegből, de valahányszor felpillantott, látta, hogy legalább huszan akarnak rátámadni. Mindenáron szerette volna, ha idegennek nézik, aki csak véletlenül járt erre és úgy sodródott bele a tömegbe, mint a szalmaszál a jégbe ; és mikor szembe került valakivel, aki mereven és mindenki másnál dühösebben szegezte rá a tekintetét, mosolyra igazította a száját és együgyű arccal megkérdezte :

— Mi történt?

— Huh, nagy fekete holló! — felelte rá az.

— Nagy fekete holló! Nagy fekete holló! — visszhangzott most körülötte. A kiáltozásra lökdösődés következett, még pedig úgy, hogy a jegyző részben a saját lábain, részben pedig mások könyökeinek a jóvoltából hamarosan elérte azt, ami ebben a pillanatban legfőbb gondja volt : kijutott a tolongásból.

TIZENHATODIK FEJEZET.

— Menekülj, menekülj, testvér: ott egy kolostor, itt egy templom, erre, arra — ordítoznak Renzo felé minden oldalról. Mindenki elgondolhatja, hogy a menekülésre vonatkozólag igazán nem volt szüksége tanácsra. Az első pillanattól fogva, mikor megvillant fejében a remény, hogy kikerülhet ezek közül a karmok közül, mindjárt kieszelte és fel is tette magában, hogy ha ez sikerül, megállás nélkül rohanni fog, amíg csak kívül nem kerül nemcsak a városon, hanem az egész hercegségen. — Mivelhogy — gondolta magában — nevem most már bent van a nagy könyvekben, akárhogy tudták is meg; s ha tudják a vezeték- és keresztnévemet, akkor csípnek nyakon, amikor nekik tetszik. — A menedékhelyre csak akkor búlt volna el, ha már nyakán lettek volna a fogdmegek. — Mivelhogy ha lehetek erdei madár, — gondolta hozzá — akkor nem akarok rabmadár lenni. — Tehát úgy tervezte ki, hogy a bergamói kerületnek abba a falujába menekül, ahol Bortolo nevű unokatestvére lakott (ha emlékeznek még rá), aki több ízben is hívta már magához. De megtalálni az odavezető utat, ez volt a bökkenő. Renzo ott állt az ismeretlen városnak egy ismeretlen pontján, azt sem tudta, melyik kapun kell kimennie, hogy Bergamóba elindulhasson; és ha ezt tudta volna, akkor még mindig nem tudta volna azt, hogy jusson el a kapuig. Már-már megkérdezte a szabadítói közül valamelyiket, hogy mutassa meg neki az utat; de mivel ama kevés idő alatt, ameddig elmélkedhetett viszontagságain, eszébe jutott egy és más arról a nagyon előzékeny kardművészről, aki négy gyermek atyja volt és ezért óvatosságból nem akarta elárulni terveit ennyi ember előtt, akik között lehetett más ilyenfajta jómadár is; s azonnal elhatározta, hogy innen minél gyorsabban tovább áll, úgy hogy az utat majd ott mutattatja meg magának, ahol senki sem tudja, kicsoda, és az okát sem kérdi senki. Odaszólt megszabadítóinak:

— Nagyon köszönöm, testvérek, az Isten áldjon meg benneteket. — Erre a tömeg azonnal utat nyitott neki, ő pedig kísértált közülük, aztán nyakába kapta a lábait és uceu neki! be egy kis sikátorba, végig egy kis közön, vágatott egy darabon, nem is tudta, hová. Mikor úgy érezte, hogy már eléggé messzire jutott, megláttotta lépteit, nehogy gyanút keltsen; elkezdett nézelődni jobbra és balra, hogy kiválassza azt az embert, akihez kérdést intézhet, akinek az arca bizalmat ébreszt benne. De ez is kényes dolog volt. Már maga az is gyanús lehet, hogy kérdezősködik; az idő sürgette; a rendőrök, alig hogy kievickéltek abból a gabalyodásból, egészen bizonyosau megint nyomába eredtek a szökevénynek. Az is meglehet, hogy szökésének a híre már idáig eljutott; és ebben a kínos helyzetben

Renzónak legalább tíz arcot meg kellett bírálnia, hogy kiválogassa azt, amely kedvére valónak látszott. Az a kövérkés ember, aki ott állt a boltja ajtajában, szétvetett lábakkal, hátratett kézzel, előre-tolt pocakkal, felvetett fejjel, lecsüngő, hatalmas tokájával és aki, mivel nem volt más dolga, azzal szórakozott, hogy egyre-másra lábujjhegyre állt, aztán visszajött magát a sarkaira, miközben megrengett roppant hájtömege : ez az ember az arcáról ítélve, kíváncsi fecsegő lehetett s nemhogy felvilágosítást adott volna, hanem bizonyára még ő tett volna fel kérdéseket. Az a másik, aki szembe jött vele, merev tekintettel, lefittyedt ajkakkal, nemhogy meg tudta volna mutatni gyorsan és jól az utat másnak, hanem úgy látszott, hogy a maga útját sem ismeri. Az a fiú ott, aki őszintén szólván, nagyon is elevennek látszott, egyúttal huncutnak is látszott ; és nyilván veszekedett kedve lett volna egy szegény parasztot éppen az ellenkező irányba igazítani, mint amit kérdezett. Annyi bizonyos, hogy ha az ember bajban van, egyszerre minden baj csöstül szakad a nyakába! Végre meglátott egy embert, aki sietve loholt feléje és azt gondolta magában, hogy ennek valószínűleg sürgős dolga van, tehát nem sokat fog kérdezősködni, hanem azonnal megfelel neki ; és mivel úgy hallotta, hogy magában beszél, azt gondolta róla, hogy bizonyára őszinte ember. Odament tehát hozzá és megszólította :

- Kérem szépen, uram, merre kell mennem Bergamóba?
- Bergamóba? A keleti kapun.
- Nagyon szépen köszönöm. És a keleti kapuhoz?
- Menjen erre balra, kiér a dómtérre és aztán...
- Köszönöm uram, a többit már tudom. Isten fizesse meg.

S egyenesen megindult arra felé, amerre ez az ember útba igazította. A másik egy pillanatig utána nézett, összevetette magában ezt a furcsa sietséget, meg a kérdezősködést és ezt dörmögte : «Ez vagy ludas valamiben, vagy halálra keresi valaki».

Renzo kiért a dómtérre, átvágott rajta, elhaladt egy nagy hamucakás és megüszkösödött szénhalom mellett s megismerte ebben a tegnapi tűz maradványait, amelynek szemtanúja volt ; elsompolygott a dóm lépcsői mellett, viszontlátta a siralmasan összerombolt «mankós pékműhelyt», amelyet most katonák őriztek s egyenesen végigsietett azon az utcán, amelyen tegnap a tömeggel ide sodródott ; kiér a kapucinusok kolostorához, odapillant a kis térre és a templom kapujára, nagyot sóhajt és ezt mondja magában : «Mégis csak jótanácsot adott nekem tegnap az a barát, hogy várakozzam a templomban, legalább addig is valami jót cselekszem».

Itt megállt egy pillantra, hogy alaposan szemügyre vegye a kaput, amelyen át kellett haladnia és már így messziről is látta, hogy nagyon nagyszámú az őrség. Mivel izgatott hangulatban volt (igazán sajnáljuk, de megvolt az oka rá), sehogysem akaródzott neki-

vágni a kapunak. Viszont itt volt a keze ügyében a menedékhely, ahol ama bizonyos levél jóvoltából szívesen fogadták volna. Nagy volt a kísértés, hogy bemenjen. De rögtön összeszedte magát és így okoskodott: «Erdei madár leszek, ameddig lehetek. Ki ismert itt engem? Egy kis józan ész: a rendőrök aligha darabolták fel magukat, hogy minden városkapuba odaálljanak és engem lessenek». Megfordult, hogy hátranézzen, jön-e valaki a nyomában; de sem üldözőket nem látott, sem senki mást, aki ügyet vetett volna rá. Megindult, megfékezte vad lábait, amelyek folyton rohantak volna, holott most éppen csak lépkedniök kellett és szép lassacskán, csendesen füttyö-részve megérkezett a kapuhoz.

Az átjáróban egy szakasz vámőr állt s mellettük erősítésül néhány spanyol katona; de valamennyien kifelé figyeltek, hogy ne engedjenek be olyan jövevényeket, akik a zavargás hírére rögtön ott teremnek, mint a hollók az elhagyott csatamezőn; úgy hogy Renzo közömbös arccal, földre süttött szemmel s olyan kényelmesen, mintha nem is utasember volna, hanem csak úgy sétálgatna, kiment a kapun; rá sem hederített senki, hanem azért a szíve, bizony, vadul dobogott. Megpillantott jobbra egy ösvényt, azonnal rátért, hogy elkerülje az országutat; és jó darabot gyalogolt már, mikor végre vissza mert nézni.

Csak kutyagol, csak kutyagol; majorokra bukkan, falvakra bukkan és megy előre, egyiknek sem kérdezi meg a nevét; bizonyos, hogy távolodik Milanótól és reméli, hogy Bergamo felé megy; ennyivel egyelőre beéri. Minduntalan hátrafordul; minduntalan megnézte és megdörzsölgette hol az egyik, hol a másik csuklóját; még kissé zsibbadtak voltak s ott volt rajtuk köröskörül a vöröses sáv, a zsinég nyoma. A fejében, mint mindenki elképzelheti, zűrzavarosan ott kavargott a megbánás, nyugtalanság, düh, ellágyulás; keserves fáradtságába került rendbeszedni tegnap esti szavait és tetteit, felfedezni a titkot, ami szégyelletes kudarca mögött lappang, főképpen azt, hogy hogyan tudhatták meg a nevét. Természetesen a kardművest vette gyanúba, mert eszébe jutott, hogy ennek kikottyantotta. És mikor visszagondolt arra, milyen csalafintasággal szedte ki belőle, s általában az egész viselkedésére és mindenféle tolakodására, aminek mind az volt a célja, hogy kicsikarjon belőle valamit, gyanúja szinte bizonyossággá vált. Aztán még arra is emlékezett, bár csak homályosan, hogy a kardműves távozása után egyfolytában fecsegett; hogy kivel, tudja a fene; hogy miről, akármennyire megerőltette az eszt, nem tudta megmondani; csak annyit tudott mondani, hogy az esze akkor éppen nem volt otthon. Szegény feje, egészen belekábult ebbe a nyomozásba: olyan volt, mint az az ember, aki aláírt egy csomó váltót s rábízta valakire, akit a világ legbecsületesebb emberének hitt; mikor aztán rájön, hogy gazember, szeretné megtudni, hányadán

is vannak a pénzügyei. De honnan tudhatna meg valamit? Csupa zűrzavar az egész. Másik súlyos gondja volt, hogy valami elfogadható tervet eszeljen ki jövőjére vonatkozólag; igen, de ami ezek közül nem volt légvár, az is nagyon vígasztalan volt.

De hamarosan az lett a legkínosabb gondja, hogy rátaláljon a helyes útra. Miután egy darabig, hogy úgy mondjam, taláломra ment, belátta, hogy magától nem boldogulhat. Sehogysem volt ugyan ínyére, hogy kiejtse Bergamo nevét, mintha bizony gyanús dolog volna, vagy szemtelenség, de nem tehetett másként. Elhatározta tehát, hogy, mint már Milanóban is megtette, megkérdezi a legelső utast, akinek az ábrázata megtetszik neki, és így is cselekedett.

— Maga eltévedt — felelte neki az utas; és aztán egy kicsit elgondolkozott, utána pedig részben szóval, részben kézmozdulatokkal megmutatta neki, merre kell kerülnie, hogy visszajusson az ország-útra. Renzo megköszönte szépen és úgy tett, mintha megfogadná a tanácsot; csakugyan el is indult abban az irányban, de azzal a szándékkal, hogy közelébe kerül ugyan annak a nyomorult országútnak, hogy ne veszítse el megint és lehetőleg mindig ott marad a közelében, de a világért sem lép rá. Ezt a tervet sokkal könnyebb volt elgondolni, mint megvalósítani. Így ballagott hol balra, hol jobbra, amint mondani szokták, cikk-cakkban; néha elszánta magát és kérdezősködött s vagy követte az útbaigazításokat, vagy módosította a maga feje szerint és hozzáidomította a maga terveihez, vagy pedig rábízta magát arra az útra, amelyre taláломra éppen rátért: mindennek az lett a következménye, hogy menekülése közben már vagy tizenkét mérföldet megtett és még csak alig hat-hét mérföldnyire jutott Milanótól. Bergamóhoz pedig nemhogy közeledett volna, hanem még jó, ha nem került tőle távolabb. Lassankint rájött, hogy ha így folytatja, nem jut zöldágra, tehát más módszeren törte a fejét. Eszébe jutott, hogy legjobb lesz ügyesen megtudni valamelyik határmenti falu nevét, ahová a dűlőúton eljuthat; aztán majd ezt a falut kérdezi, megmutattatja magának az odavezető utat, mert így legalább nem kell mindenütt Bergamót kérdeznie; mivelhogy ennek, úgy érezte, menekülés, száműzetés, bűnügy szaga van.

Miközben kereste a módját, hogyan tudhatná meg ezeket az adatokat anélkül, hogy gyanút keltene, kocsmacégért pillantott meg egy magányos házikon, az egyik falu végén. Egy ideje már érezte, hogy fel kellene frissítenie magát; arra gondolt, hogy most itt az alkalom s most egyszerre két legyet üthet egy csapásra. Belépett. Csak egy vénasszony volt ott, mellette rokka, kezében orsó. Ennivalót kért; a vénasszony egy kis stracchino-sajtot és jó bort ajánlott neki; megrendelte a stracchinót, de a borról hallani sem akart (megútálta, mert tegnap este olyan csúful kifogott rajta); leült s megkérte az öregasszonyt, hogy gyorsan szolgálja ki. Ez egy pillanat alatt mindent

felhordott az asztalra, nyomban utána valósággal elárasztotta vendégét kérdésekkel, hogy kicsoda és hogy miféle nagy dolgok történtek Milanóban, hiszen a dolognak idáig eljött a híre. Renzo nemcsak hogy ügyesen és könnyedén elhárította a kérdéseit, hanem még hasznót is húzott ebből a kellemetlenkedésből, mert a maga céljai érdekében kiaknázta az öregasszony kíváncsiságát, mikor ez megkérdezte, hogy hova megy.

— Sokfelé kell mennem, — felelte — és ha maradna egy kis időm, szeretnék bekukkantani abba a . . . abba a nagybácska faluba is . . . ott a bergamói országúton, közel a határhoz, de még a milanói államban . . . mi is a neve? — Valami falu csak lesz ott, gondolta magában.

— Gorgonzola, maga bizonyosan arra gondol — felelte az öregasszony.

— Gorgonzola! — ismételte Renzo, mintegy hogy jobban eszébe vesse ezt a nevet. — És messze van innét? — kérdezte még.

— Nem tudom pontosan; lehet úgy tíz-tizenkét mérföldnyire. Ha itthon volna valamelyik fiam, meg tudná mondani.

— És mit gondol, eljuthatnék oda ezeken az ösvényeken is, anélkül, hogy kimennék az országútra? Mivel ott rettenetes, de rettenetes a por! Már jóideje nem esett.

— Azt hiszem, igen; megkérdezheti az első faluban, ahová eljut, ha innen egyenesen tovább megy. — És megmondta neki a falu nevét.

— Jól van, — mondta rá Renzo; felkelt, magához vette azt a darab kenyeret, amely megmaradt sovány reggelije után — bizony, másféle kenyér volt ez, mint az, amelyet tegnap ott talált Szent Dénes keresztje tövében, — fizetett, kiment és egyenesen neki-vágott az útnak. És hogy ne húzzuk-halasszuk a dolgot: Gorgonzolát kérdezgette faluról-falura és oda is ért körülbelül egy órával napnyugta előtt.

Már útközben elhatározta, hogy ott is tart egy kis pihenőt, hogy végre jóllakhasson. Testének jólesett volna egy kis alvás is; de Renzo inkább félholtan ott roskadt volna össze az úton, mintsem hogy testének ezt a kívánságát kielégítse. Az volt a terve, hogy a kocsmában majd kérdezősködik, mennyire van ide az Adda, ügyesen megtudja, hogyan lehet átkelni rajta és mihelyt felfrissítette magát, nyomban elindul arrafelé. Mivel ott született és ott nőtt fel az Addának, hogy úgy mondjam, második forrása mellett, már sokszor hallotta, hogy egy bizonyos irányban, egy bizonyos szakaszon ez a folyó a határ a milanói és a velencei állam között; de hogy hol ez az irány és ez a szakasz, nem tudta pontosan; de ebben a pillanatban a legfontosabb volt, hogy akárhol is átkelhessen rajta. Elhatározta, hogy ha nem sikerül ma, addig megy, ameddig csak lát és ameddig az erejéből telik;

és aztán megvárja a hajnalt valami mezőn, valami elhagyott helyen, ahol az Isten akarja ; csak éppen kocsma ne legyen.

Alig tett néhány lépést Gorgonzolában, megpillantott egy kocsmacégért ; bement ; a vendéglőstől, aki elébe ment, valami ennivalót és fél üveg bort kért ; a sok-sok mérföld, meg az idő kiverte fejéből azt a bizonyos vad és túlzott borgyűlöletet.

— Kérem, siessen, — tette még hozzá — mert azonnal tovább kell mennem.

És ezt nemcsak azért mondta neki, mert igaz volt, hanem azért is, mert attól tartott, hogy a vendéglős, abban a hiszemben, hogy itt akar aludni, nyomban előhozakodik a kérdéseivel : hogy mi a vezeték-meg a keresztnéve, honnan jön, milyen ügyben . . . még csak az kellene !

A kocsmáros azt felelte Renzónak, hogy azonnal kiszolgálja, a fiatalember pedig leült az asztal végén, mindjárt az ajtó mellett ; ez volt a szemérmesek helye.

Volt ebben a teremben még néhány falubeli naplopó ; ezek, miután meghányták-vetették a tegnapi milanói izgalmas híreket, minden áron szerették volna tudni, mi történhetett ma ; annál inkább, mert az előző hírek inkább csak felcsigázták a kíváncsiságukat, de nem elégítették ki ; a lázadás nem győzött, de nem is verték le ; az éjszaka nem vetett neki véget, inkább csak félbeszakította ; befejezetlen dolog, nem a dráma ért véget, csak egyik felvonása. Az egyik vendég kivált a társaságból, odament a jövevényhez s megkérdezte, vajjon Milanóból jön-e.

— Én? — kérdezte Renzo meglepetten, hogy időt nyerjen a feleletre.

— Maga, maga, ha szabad kérdeznem.

Renzo megrázta fejét, összeszorította ajkait, ümmögött egyet, aztán így felelt :

— Milano, azok után, amiket most hallottam felőle, mostanában aligha lehet olyan hely, ahová elmenne az ember, ha csak nincs ott sürgős dolga.

— Szóval, még ma is tart a zavargás? — faggatta tovább a kíváncsiskodó.

— Ott kellene lennem, hogy tudjam — felelte Renzo.

— Hát maga nem Milanóból jött?

— Liscatéből jövök — vágta rá gyorsan a fiatalember, aki időközben már kigondolta ezt a feleletet. Tulajdonképpen csakugyan onnan jött, hiszen áthaladt rajta és a nevét útközben hallotta egy utastól, aki megmondta neki, hogy Gorgonzola felé ez az első falu, amelyen át kell haladnia.

— Ó! — mondta rá az atyafi, mintha ezt akarta volna mondani : «Bár csak inkább Milanóból jöttél volna ; no, de nem baj.» — És Liscatében — kérdezte hangosan — semmit sem tudnak Milanóról?

— Meglehet, hogy valaki tud valamit, — felelte rá a hegylakó — de én nem hallottam semmit sem.

És ezeket a szavakat kurtán-furesán mondta ki, mintha értésükre akarta volna adni: végeztem! A kíváncsiskodó visszament a helyére s egy pillanat múlva már tált is a vendéglős.

— Mennyire van ide az Adda? — kérdezte tőle Renzo, csak úgy mormogva, kissé unottan, ahogy máskor is szokta, mint már láttuk.

— Az Adda? Hogy hol lehet átkelni rajta? — kérdezte vissza a vendéglős.

— Azaz, hogy... igen... az Adda.

— A casanói hídon akar átkelni, vagy a canonikai kompon?

— Nekem mindegy, akárhol... csak úgy kíváncsiságból kérdem.

— Jó, csak azért kérdem, mert ezeken a helyeken csak becsületes emberek szoktak átkelni, akiknek nincs takargatnivalójuk.

— Jó, jó. És mennyire van innen?

— Számíthat rá, hogy az egyik is, a másik is körülbelül hat mérföldnyire lehet innen.

— Hat mérföldnyire! Nem hittem volna — mondta rá Renzo. — No és, — folytatta aztán szinte már mesterkéltséggel — no és ha valaki meg akarná rövidíteni az utat, van más átkelőhely is?

— Hogyne volna — felelte rá a kocsmáros és gúnyos kíváncsisággal fürta a tekintetét vendége arcába. Ez elegendő volt arra, hogy a fiatalembernek torkára forrasszon minden egyéb kérdést, ami pedig már a nyelve hegyén volt. Maga elé húzta a tányért és megnézte a félüveg bort, amit a kocsmáros az étellel együtt az asztalra tett és megkérdezte:

— Jó bor ez?

— Mint az arany, — bizonykodott a kocsmáros — csak kérdezze meg a falu meg a környék minden emberét, mert ezek értenek ám hozzá; meg aztán mindjárt maga is megtudja.

Ezzel visszament a társaságához.

— Átkozott legyen valamennyi kocsmáros! — zsörtölődött magában Renzo. — Akárhányat ismerek meg, egyik rosszabb, mint a másik. — Mégis nagy étvággyal kezdett enni, egyúttal azonban állandóan feszülten figyelt, persze, feltűnés nélkül, hogy tájékozódjék és megtudja, hogyan gondolkoznak arról a nagy eseményről, amelyben neki is fontos szerepe volt, és főképpen, hogy megállapítsa: van-e a társaságban olyan becsületes ember, akitől az ilyen szegény fiú bátran megkérdezheti az utat s nem kell attól tartania, hogy kifaggatja és kicsiklandozza belőle a magánügyeit.

— Hanem most az egyszer, — szólalt meg az egyik vendég — most az egyszer úgy látszik, hogy a milanóiak csakugyan oda akartak csapni. Mindegy; legkésőbb holnap mégis csak megtudunk valamit.

— Sajnálom, hogy nem mentem be ma reggel Milanóba — mondta rá a másik.

— Ha holnap bemégy, veled tartok — szólalt meg egy harmadik; aztán még egy s még egy.

— Én csak azt szeretném tudni, — kezdte megint a legelső — vajjon a milanói urak gondoskodnak-e a szegény falusi népről is, vagy pedig csak a városiak dolgát rendezik. Hiszen tudják, hogy milyennek, mi? Gógös polgárok, valamennyinek maga felé hajlik a keze: mintha más ember nem is volna a világon.

— Szája van a falusi embernek is: arra is jó, hogy egyék, de arra is, hogy megmondja a magáét — szólalt meg egy másik, és szerény hangja fordított arányban állt hetyke kijelentésével. — És ha már ennyire haladt a dolog... — de jobbnak látta, ha nem fejezi be a mondatot.

— Eldugott gabona nemcsak Milanóban van — szólalt meg egy másik, sötét és rosszindulatú arccal.

Ebben a pillanatban lódobogás hallatszott. Mindenki az ajtóhoz tódult. És mikor megismerték a jövevényt, elébe siettek. Egy milanói kereskedő volt, aki évente többször megfordult Bergamóban üzleti ügyekben és mindig ebben a fogadóban szokott megszállni; és mivel majdnem mindig ugyanaz a társaság volt itt együtt, valamennyit ismerte. Most odatódultak köréje, az egyik a kantárt fogta meg, a másik a kengyelt.

— Isten hozta! Isten hozta!

— Adjon Isten!

— Kellemes volt az útja?

— Nagyon kellemes. Hát maguk hogy vannak?

— Jól, jól. Mi újságot hoz Milanóból?

— Á, maguknak mindig csak újság kell — mondta rá a kereskedő, miközben leszállt és lovát rábízta az egyik szolgára. Aztán odalépett a társasághoz és folytatta: — Hiszen maguk már talán nálam is jobban tudják.

— Nem, valóban nem tudunk semmit — mondták egyszerre többen is és kezüket a mellükre szorították.

— Ez is lehetséges? — kérdezte a kereskedő. — Hát szép... azaz hogy csúf híreket fognak hallani mindjárt. Hé, kocsmáros. szabad a rendes szobám? Akkor jó. Egy pohár bort és a szokott vacsorámat, de rögtön, mert korán akarok lefeküdni, holnap pedig korán tovább menni, hogy még ebédre Bergamóba érhessek. Hát maguk, — folytatta, miközben leült az asztal másik végén, szemben Renzóval, aki meg sem mukkant, csak fülelt — hát maguk nem tudnak a tegnapi szörnyű eseményekről?

— A tegnapiakról tudunk.

— Nahát látják, — folytatta a kereskedő — tudják, mi az újság.

Mondtam én, hiszen maguk mindig résen vannak és kikérdezik az utasokat...

— De ma ; mi történt ma?

— Vagy úgy, ma? Máról nem tudnak semmit?

— Semmit, semmit ; nem járt erre senki sem.

— Tehát hadd igyam előbb egy kortyot, aztán majd elmesélem a mai eseményeket. Szóval, ide hallgassanak. — Teletöltötte a poharát, fölvette, aztán másik keze hüvelyk- és mutatóujjával feltolta bajuszát, majd lesímtotta a szakállát, ivott és folytatta : — Szóval, ma, kedves barátaim, ma kevés híja volt, hogy nem lett éppen olyan viharos napunk, vagy még viharosabb is, mint a tegnapi. És szinte valószínűtlennek érzem, hogy most itt beszélgethettek magukkal ; mert már egészen ki akartam verni fejemből az utazás gondolatát, hogy otthon maradjak és vigyázzak az én szegény boltomra.

— Hát mi az ördög volt ott? — szólalt meg az egyik hallgatója.

— Valóban maga az ördög. Ide hallgassanak. — És felvagdalta a húst, amelyet most tettek elébe és evés közben folytatta elbeszélését. Barátai fölkeltek az asztaltól, jobbról-balról körülállták és tátott szájjal hallgatták ; Renzo a helyén feltűnés nélkül fülelt, talán jobban, mint a többiek, közben szép lassacskán rágcsálta utolsó falatjait.

— Szóval, ma reggel azok a gazemberek, akik tegnap azt a szörnyű felfordulást rendezték, megint találkoztak a megbeszélte helyeken (mert összebeszéltek és mindent előkészítettek) ; összegyülekeztek és megint újra kezdték azt a cifra komédiát : utcáról-utcára csatangoltak és ordítottak, hogy összezsúfóítsák a népet. Olyan volt ez, mint mikor, tisztesség ne essék szólván, kisöpri a házat ; a szemétrakás egyre magasabb lesz, minél tovább söpri. Mikor ezek úgy látták, hogy már elég nép csődült össze, megindultak az élelmezési biztos úr háza felé ; mintha bizony nem lett volna elegendő az a pimaszság, ahogy tegnap bántalmazták őt. Ilyen előkelő urat ! Ó, a gazemberek ! És kígyót-békát kiabáltak rá ! Csupa hazugság, mert ő tisztességes, pontos úriember és ezt én igazán elmondhatom, hiszen bejáratos vagyok hozzá, én szállítom a posztót a személyzete egyenruhájára. Szóval megindultak a háza felé ; látni kellett volna ezt a csöcseléket ! Micsoda pofák ! Képzeljék csak, elmentek az én boltom előtt is ! Olyan pofák, hogy... a Via Crucis zsidói hozzájuk képest valóságos angyalok voltak. És micsoda szenny dőlt a szájukból ! Legszívesebben bedugtam volna a fülemet, csak-hogy jaj lett volna, ha észreveszik. Szóval mentek, azzal a jámbor szándékkal, hogy kifosztják a biztost ; csakhogy... — és most fölemelte és kinyújtotta balkezét s a hüvelykujja hegyét az orra hegyéhez nyomta.

— Csakhogy? — kérdezte szinte egyszerre az egész hallgatóság.

— Csakhogy — folytatta a kereskedő — az a meglepetés érte

őket, hogy az utca el volt zárva gerendákkal és szekerekkel, a to-
lasz mögött pedig ott állt egy szép kis csapat spanyol katona, lövésre
emelt puskákkal, hogy méltó fogadtatásban részesítsék őket. Mikor
meglátták ezt a pompás előkészületet... maguk mit tettek volna?

— Sarkon fordultunk volna.

— Helyes, ők is így tettek. De mondják csak meg, nem az ördög
hajszolta-e őket? Ott vannak kint a Cordusio-téren, látják azt a
pékműhelyt, amelyet már tegnap is ki akartak fosztani; és hát
mit csináltak most abban a boltban? Kenyeret osztottak a vásárlók-
nak és ott voltak a lovagok is, a legelőkelőbb lovagok, felügyelni,
hogy minden rendben történjék; ezek pedig (mondom, az ördög
bújt beléjük, bár voltak izgatók is), ezek örjögve berohantak; aki
bírja, marja; egy pillanat alatt lovagok, pékek, vásárlók, kenyerek,
padok, asztalok, szekrények, ládák, zsákok, rosták, korpa, liszt,
tészta, mind egymás hegyén-hátán volt.

— No és a katonák?

— A katonáknak az volt a parancsuk, hogy a biztos házát
őrizzék. Nem lehet egyszerre két nyeregben ülni. Egy pillanat műve
volt az egész, mondom; ki ezt, ki azt kapta fel, mindent elemeltek,
ami csak valamit ért. Aztán megint megkezdődött az a tegnapi
remek szórakozás, hogy a maradékokat hordják ki a térre s rakjanak
máglyát. A bitangok már éppen kezdték kihordani a holmit, és kép-
zeljék csak el, hogy e pillanatban a legnagyobb bitang milyen in-
dítvánnyal állt elő!

— No mivel?

— Hogy rakjanak máglyát odabent a boltban s gyujtsák meg
a máglyát és a házat egyszerre. Alighogy kimondta, máris...

— Felgyujtották?

— Várjanak csak. A szomszédban egy derék embernek mennyei
ötlete támadt. Fölszaladt az emeleti szobájába, előkeresett egy
feszületet, meg is találta, odaerősítette az ablaknyílásba, fölvetv
az ágya feje mellől két szentelt gyertyát, meggyújtotta, kitette az
ablakpárkányra, jobbra és balra a feszülettől. Az emberek fel-
néztek. Milanóban, meg kell adni, még istenfélők az emberek; min-
denki magába szállt. Már úgy értem, a többség; mivelhogy még
mindig voltak megszállottak, akik, csak hogy rabolhassanak, fel-
gyujtották volna magát a paradicsomot is; de mikor látták, hogy
az emberek más véleményen vannak, kénytelenek voltak megadni
magukat és nyugton maradni. Találják ki, ki érkezett most oda
hirtelen? Jöttek a dóm kanonokjai valamennyien, körmenetben,
magasra emelt kereszttel, karingben; és Monsignore Mazenta, a
főesperes, elkezdett prédikálni itt, és Monsignore Settala, a gyóntató,
amott és a többiek is, mindenütt máshol: «Ejnye, ejnye jóemberek!
Ejnye, hát mit akartok? Ejnye, hát ilyen példát adtok a gyermekei-

teknek? Ugyan, menjetek haza. Hát nem tudjátok, hogy a kenyér olcsóbb lett, mint eddig volt? De hát menjetek és olvassátok el, hiszen ott a hirdetés minden utcasarkon.

— És igaz volt?

— Hát hogy a fenébe ne! Azt hiszik, hogy a dóm kanonokjai azért mennek ki az utcára, cappa magnában, hogy hazudozzanak?

— És a tömeg mit tett?

— Lassan-lassan szétoszlott; az emberek odasiettek az utcasarkokra és aki olvasni tudott, ott olvashatta az új árszabást. Képzéljék csak: egy nyolc uncia súlyú kenyeret egy soldóért!

— Micsoda olcsóság!

— Pompás szüret, az igaz, csak sokáig tartson. Tudják, mennyi lisztet szórtak el tegnap meg ma? Megélhetett volna belőle két hónapig az egész hercegség.

— És Milanón kívül nem csináltak jobb árszabást?

— Mindaz, amit Milanóért tettek, a város költségén történt. Én igazán nem mondhatok mást: magukkal az történik majd, amit az Isten akar. Remélhetőleg véget értek a zavargások. De igaz is, nem mondtam el mindent; most jön a java.

— Mi van még?

— Még az történt, hogy tegnap este, vagy talán ma, sok embert letartóztattak; és azonnal híre terjedt, hogy a felbujtókat felakasztják. Alighogy elterjedt ez a hír, mindenki hazasietett a leg-rövidebb úton, nehogy véletlenül ő is horogra kerüljön. Milano, alig hogy kitettem onnan a lábamat, olyan lett, mint egy barát-klastrom.

— És csakugyan fölakasztják őket?

— Hát persze, hogy fölakasztják, még pedig hamarosan — felelte a kereskedő.

— És az emberek mit csinálnak majd? — kérdezte még egyszer az, aki az előbbi kérdést feltette.

— Az emberek? Az emberek majd végignézik — mondta rá a kereskedő. — Annyira szeretnének már meghalni látni keresztény embert, a szabad ég alatt, hogy a bitangok már-már agyonverték volna az élelmezési biztos urat is. Helyette kapnak majd négy gonosztevőt, akiket teljes ünnepélyességgel tálnak fel, a kapucinusoknak és a Jó Halál Testvérület tagjainak kíséretében. És ezek még hozzá meg is érdemlik az akasztást. Valóságos isteni Gondviselés ez, majd meglátják; szükséges rossz ez. Már kezdett elharapódzni az a bizonyos rossz szokás, hogy az emberek bementek a boltokba, vásároltak, de eszük ágában sem volt fizetni. És ha most meg nem fékezik őket, a kenyér után következett volna a bor és így tovább... mit gondolnak: ezek a maguk jószántából abbahagyták volna ezt az igen kényelmes szokást? És mondhatom, hogy tisztességes ember-

nek, aki nyílt üzletet tart, ez éppenséggel nem volt valami vidám dolog.

— Igaza van — mondta rá az egyik hallgató.

— Igaza van — ismételték a többiek is egyhangúlag.

— Meg aztán — folytatta a kereskedő és megtörölte szakállát az asztalkendővel — már jó ideje folyik ez a cselszövés; tudják-e, hogy valóságos szövetség volt?

— Szövetség volt?

— Igen, szövetség volt. Ezeket a cselszövéseket mind a navarraiak főzték ki, meg az a bizonyos francia bíboros, tudják, kire gondolok, az, akinek olyan félig törökös a neve, aki naponta kieszel valamit, hogy megfricskázza a spanyol koronát. De legeslegfőbb célja, hogy Milanóban elkövethessen valami csínyt, mert nagyon jól tudja a vén róka, hogy Milano a király ereje.

— Úgy van!

— Mondjak rá bizonyítékot? A legnagyobb lármát éppen az idegenek csapták; olyan pofák bukkantak fel itt is, ott is, akiket sohasem látott senki Milanóban. Sőt, elfelejtettem megmondani valamit, amiről biztos tudomásom van. A rendőrség elcsípett egyet az egyik kocsmában... — Renzo, aki egy betűt sem szalasztott el az elbeszélésből, mikor ezt a hírt megpengették, egyszerre elhűlt és összereszt, mielőtt még arra gondolhatott volna, hogy uralkodnia kell magán. De ezt senki sem vette észre; s az előadó meg sem szakította elbeszélése fonalát, hanem folytatta: — ...elcsípett egyet, akiről még nem is tudja tulajdonképpen, hogy honnan jött, ki küldte és kiféle-miféle; de bizonyos, hogy egyike volt a kolompósoknak. Már tegnap a legnagyobb tombolásban ő volt a fő-fő gyűjtő; és aztán nem érte be ennyivel, hanem elkezdett szónokolni és indítványokat tenni, például, hogy az urakat mind agyon kell verni, ugye, milyen kedves? A bitang! Hát kiből élnének a szegény emberek, ha az urakat agyonvernék? A rendőrség kinyomozta és le is tartóztatták; találtak nála egy csomó levelet; bedugták a dutyiba; de mi történt? A cimborái, akik ott őrködtek a kocsmában, rengetegen összezsúfultak és a bitangot kiszabadították.

— És mi történt vele?

— Nem tudni; vagy megszökött, vagy ott bujkál Milanóban; az ilyenek nincs se hazája, se háza és mindenütt talál búvóhelyet, vagy menedéket; de csak, amíg az ördög tud és akar segíteni rajta, mert különben éppen akkor vesztenek rajta, amikor nem is gondolnak rá; mivel hogy ha a körte megérett, lepottyan. Egyelőre annyi bizonyos, hogy a levelek ott maradtak a rendőrség kezében, és ezekben le van írva az egész összeesküvés; és úgy hírlik, hogy nagyon sokan pórul fognak járni. Az ő bajuk! Hiszen fél Milanót felforgatták és még nagyobb gazságra is készültek. Azt mondják, hogy a pékek

gazemberek. Magam is tudom ; csakhogy törvényes úton kell felakasztani őket. Hogy van eldugott gabona? Ki ne tudná? De a hatóság dolga, hogy tartson jó nyomozókat, keríttesse elő és a pékekkel együtt húzassa fel ezeket az áruhalmozókat is. És ha a hatóság nem csinál semmit, akkor a város dolga felfolyamodni hozzá ; és ha nem hallgatják meg, folyamodják újra, mert a folyamodással célt lehet érni. És véget kell vetni annak az istentelen szokásnak, hogy csak úgy bemennek a boltokba, meg a raktárakba és fizetség nélkül szét-hordják az árut.

Renzónak az a néhány falat már valósággal méreg volt. Már alig várta, hogy kívül legyen a kocsmán és jó messze innét, még a falutól is ; és már tízszer is biztatgatta magát : gyerünk, gyerünk. De most még jobban elfogta az az állandó félelem, hogy gyanút kelthet és annyira elhatalmasodott rajta, hogy valósággal odaszegezte a padhoz. Ebben a tanácstalanságban arra gondolt, hogy ez a fecsegő előbb-utóbb abbahagyja az elbeszélését, vagy másról fog beszélni, nem mindig csak róla ; és úgy határozott, hogy azonnal felkel, mihelyt más tárgyra tér.

— És éppen ezért — szólalt meg a társaság egyik tagja — mivel nagyon jól tudom, milyen veszedelmes az efféle zűrzavar és hogy a becsületes embernek nincs helye zavargásokban, éppen ezért legyőztem a kíváncsiságomat és itthon maradtam ; meg aztán, őszintén szólván, nem szeretem a zenebonát.

Mikor idáig jutottak, a kocsmáros, aki maga is ott volt a hallgatóság között, odament az asztal másik végéhez, megnézni, hogy mit csinál a vendége. Renzo megragadta az alkalmat, magához intette a kocsmárost, megkérdezte, mennyivel tartozik, szó nélkül kifizette, bár az erszénye már vékonyan eresztett ; meg sem szólalt többet, hanem egyenesen odament az ajtóhoz, kilépett a küszöbön és az isteni Gondviselés vezérletével megindult, éppen az ellenkező irányban, mint amerről jött.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Gyakran egyféle vágy is elegendő, hogy nyugtalantságot okozon az embernek ; hát még ha egyszerre kettő nyugtalanítja és ezek is viaskodnak egymással! Szegény Renzónak, mint tudjuk, már jó néhány órája két ilyen vágy viaskodott a testében : az egyik, hogy rohanjon, a másik, hogy elbújjék valahol ; és a kereskedő nyugtalanító szavai egyszerre mind a kettőt túlságosan is felcsigázták benne. Szóval kalandja feltűnést keltett ; szóval mindenáron kézre akarták keríteni ; ki tudja, hány rendőr volt már munkában,

hogy elcsípje! Ki tudja, milyen rendeleteket adtak ki, hogy kutassák át a falvakat, a kocsmákat, az utakat! Igaz, gondolta magában, hogy elvégre is csak két rendőr ismerte, neve pedig nincs a homlokára írva; de eszébe jutottak bizonyos történetek, amelyeket másoktól hallott, hogy szökevényeket furcsa véletlenek révén fogtak el és leplezték le: felismerték őket a járásukról, gyanús viselkedésükről, egyéb ismertetőjelekről, amikre senki sem gondolt volna. Tehát mindenütt rémeket látott. Ámbár abban a pillanatban, amikor kilépett Gorgonzolából, éppen Ave Mariára harangoztak. És bár a leszálló kód egyre inkább csökkentette ezeket a veszedelmeket, mégsem szívesen ment ki az országútra és feltette magában, hogy letér a legelső ösvényre, amely véleménye szerint arra vezet, ahová sürgősen el akar jutni. Eleinte még csak találkozott egy-egy utassal, de mivel képzelete tele volt az említett ijesztő nyugtalankodással, nem mert megszólítani senkit sem, hogy kérdezősködjék a helyes irány felől. — Hat mérföldet mondott ez az ember — gondolta magában — ha letérek az útról és esetleg nyolc vagy tíz mérföld lesz belőle, megteszem ezt is, ha már a többit megtették a lábaim. Kétségtelen, hogy nem Milano felé megyek, tehát akkor az Adda irányában megyek. Csak tovább, tovább, előbb vagy utóbb odaérkezem. Az Adda harsányan zúg és ha majd a közelében leszek, nem lesz szükségem senkire, hogy útba igazítson. Ha van ott valami csónak, amelyen át lehet menni, azonnal átkelek, ha nincs, megállok a parton reggelig, valami mezőn vagy a fa tetején, mint a verebek: jobb a fa tetején, mint a börtönben.

Nemsokára kis mellékút ágazott ki balfelé: rátért. Ebben az órában, ha valakivel találkozott volna, már minden huza-vona nélkül megkérdezte volna az utat; de egy lelket sem látott. Ment tehát, amerre az út vezette és elgondolkodott.

— Hogy én voltam a felbújtó! Hogy én agyon akartam veretni mind az urakat! Hogy nálam egész csomó levél volt! Hogy az én cimboráim ott álltak és örködtek! Szívesen fizetnék akármit, ha szemtől-szembe állhatnék ezzel a kereskedővel, ott, túl az Addán (Ó, mikor leszek már túl ezen a rég óhajtott folyón!) és felelősségre vonhatnám és bátran megkérdezhetném, hogy hol szedte össze a gyalázatos híreit. Most már tudja, kedves uram, hogy a dolog így meg így történt és hogy én olyan felbújtó voltam, hogy segítettem Ferrernek, mintha a testvérem lett volna; nos hát, tudja meg, hogy volt egy pillanat, amikor azok a gazemberek, akik maga szerint a barátaim voltak, agyon akartak verni, csak azért, mert jó keresztény módjára beszéltem; tudja meg, hogy amíg maga a boltját őrizgette, én vásárra vittem a bőroimet, hogy megmentsem az élelmezési biztos urat, akit nem ismertem és sohasem láttam életemben. De lehet, amíg én még egyszer kinyujtom csak a kisujjamat is, hogy az

uraknak segítsek... Igaz, hogy meg kell tenni könyörületből, hiszen ők is felebarátaink. És az a nagy csomó levél, amelyben benne volt az egész összeesküvés és amely most a rendőrség kezében van, amint kegyed bizonyára tudja: fogadjunk, hogy nem is kell az ördög hozzá és én idevarázsolom magának! Fúrja az oldalát a kíváncsiság? Szeretné látni azt a levélcsomót? Tessék, itt van... Hogy csak egyetlenegy levél?... Igen, uram, csak egyetlenegy levél; ezt a levelet pedig, ha minden áron tudni akarja, egy szerzetes írta, aki szívesen megtanítja magát a katekizmusra, mivel nyilván szüksége van rá; és ennek a szerzetesnek, már bocsásson meg, egyetlen szál szakálla többet ér, mint a maga egész körszakállja; és amint láthatja, ez a levél egy másik szerzetesnek szól, aki éppen olyan derék ember, mint ő maga... most már láthatja, miféle gazemberek az én barátaim. S tanulja meg, hogy máskor ne járjon el a szája, különösen akkor, ha a felebarátjáról van szó.

De bizonyos idő múlva ezek és egyéb hasonló gondolatai is elűltek; a szegény vándornak minden erejét lefoglalták mostani helyzetének gondjai. Az a rettegés, hogy esetleg üldözik és elcsíphetik, ami már annyira megkeserítette nappali útját is, most már nem nyugtalanította; de sok minden egyéb volt, ami ezt az esti utat még izgalmasabbá tette. A sötétség, a magányosság, az egyre jobban gyötrő és maró fájdalmas fáradtság; ezenfelül alattomos, egyenletes friss szél fúj, ami bizonyára nem igen volt ínyére annak, aki még mindig ugyanabban a ruhában volt, amelyet az esküvőre vett fel, arra a rövidke kis útra, hogy utána boldogan hazamenjen az otthonába. De a legkeservesebb volt, hogy találmra ment, hogy úgy mondjuk, tapogatódzva és így keresett búvó- és pihenőhelyet.

Ha úgy esett, hogy át kellett vágnia egy-egy falun, nagyon-nagyon óvatosan ment s mindig nézelődött, van-e valahol nyitott kapu; de semmi egyéb jelét nem látta annak, hogy még ébren vannak valahol, legfeljebb az ablakokból imitt-amott kiszűrődő halvány világosságot. A falvakon túl, kint az országúton, néha-néha megállt; fülelt, hogy vajjon nem hallja-e még az Adda várva-várt zúgását. Más hangot nem hallott, csak kutyavonítást, mely valamelyik magányos majorból hallatszott és siralmasan s egyúttal fenyegetően szállt a levegőben. Ha egy-egy ilyen majorhoz közelebb került, a vonítást csattogó és dühödt ugatás váltotta fel; mikor elment a kapu előtt, hallotta, sőt szinte látta a fenevadat, amint a kapu hasadékához szorított pofájával még eszeveszettebben üvölt; ez bizony elvette kedvét attól, hogy bekopogjon és szállást kérjen. De lehet, hogy erre még akkor sem tudta volna rászánni magát, ha nem állják útját a kutyák. — Ki az? — képzelte el már előre a kérdést: — mit akar ilyen későn? Hogy kerül ide? Mondja meg, kicsoda. Nincs fogadó, hogy oda szálljon? Igen, még csak hagyján,

hogy ezt mondanák, ha bekopogtatnék valahol; de hátha éppen valami ijedős embert vernék fel álmából, aki torkaszakadtából elkezdene ordítani: «Segítség! Rabló!» Rögtön készen kellene állnom valami határozott felelettel, de vajjon mit felelhetnék erre? Aki éjjel a t hall, annak mindjárt rabló, zshivány, útonálló jut az eszébe; viszont eszébe sem jut, hogy tisztességes ember is kint gyalogolhat az úton éjjel, ha nem kocsin járó lovag. — Tehát ezt a megoldást a végső szükség esetére tartogatta és tovább ballagott előre abban a reményben, hogy legalább az Addára rátalál, ha nem is kelhet át rajta ma éjjel; nappal majd legalább nem kell keresnie.

Tovább, tovább; ahol most járt, ott a megművelt mező páf-ránnal és hangával borított parlagban folytatódott. Úgy vélte, hogy ez, ha nem is bizonyítja, legalább némiképpen valószínűsíti a folyó közelségét; átvágott tehát rajta, azon az ösvényen, amely átszelte. Néhány lépés után megállt hallgatódzni, de ezúttal is hiába Torkig volt már ezzel a kutyaagolással és ezt az érzését csak fokozta. a vidék sivársága; már nem látott sem eperfát, sem szöllőt, sem az emberi kéz munkájának egyéb jeleit, amelyek egészen mostanig úgyszólván társai voltak a magányosságban. Mégis, tovább ment előre; és m vel lelkében kezdtek feltűnedezni bizonyos szellemek, bizonyos kísértetek, amelyek a gyermekkorában hallott mesékből maradtak meg benne, hogy ezeket elkergetse vagy lecsillapítsa, folyton a halotti imádságokat mormolta.

Nemsokára cserjésbe ért, magas tüskebokrok, cser- és galagonya-bokrok közé. Amint tovább haladt előre és jobban kilépett, inkább türelmetlensége miatt, mint szándékosan, a cserjésben imitt-amott egy-egy fa tűnedezett fel; s mikor tovább ment, még egyre ezen az ösvényen, azon vette észre magát, hogy erdőbe jutott. Sehogy sem akaródzott bemennie; de legyőzte borzongását és kénytelen-kelletlen tovább ment; de minél beljebb jutott, annál jobban fokozódott rémülete s már minden izgatta. A távolabbi fák az ő szemében furcsa, idomtalan szörnyalakok voltak; idegesítette a könnyedén hajladozó ágak árnyéka, amint ott ringatódzott az ösvényen, amelyet a hold fénye itt-ott megvilágított; rémületes volt hallania, mikor a járás közben letaposott vagy széthányt száraz levelek megzörögtek; lábait valami lázas izgalom hajtotta, hogy fussanak, de ugyanakkor már a teste terhet is alig bírták hordozni. Érezte, hogy az éjszakai lehülés kegyetlenül és gonoszul gyötri homlokát és arcát; érezte, hogy bebújik a ruhája alá, hozzáférkőzik a testéhez, beleharap, egyre élesebben szúr bele fáradtságtól elkínzott csontjaiba s erejének utolsó szikráját is kioltja benne. Volt egy pillanat, amikor úgy érezte, hogy az elkeseredés s a megnevezhetetlen borzalom, amellyel már egy ideje viaskodott a lelke, most egyszerre leteperi. Már-már úgy érezte, hogy mindennek vége; de semmi sem rémítette

meg annyira, mint a tulajdon rémülete: tehát szívét a régi bátorságra buzdította és ráparancsolt, hogy emberelje meg magát. Egy pillanatra összeszedte magát s megállt, hogy gondolkozzék; elhatározta, hogy azonnal visszamegy azon az úton, amelyen jött, bemegy egyenesen a legutolsó faluba, amelyen áthaladt, visszamegy az emberek közé és szállást keres, akár fogadóban is. És amint így állt és nem zörgött már a haraszt sem a lábai alatt, abban a néma csendben, amely körülvette, hirtelen valami zúgás, valami moraj, folyóvíz moraja szűrődött a fülébe. Fülelni kezd... már bizonyos... felkiált:

— Az Adda!

Olyan volt ez, mintha barátjára, testvérjére, megmentőjére talált volna. Fáradtsága úgyszólván azonnal eltűnt; egyszerre meg-elevenedett, érezte, hogy vére szabadon és melegen áramlik az ereiben, érezte, hogy belső bizakodása erősödik s majdnem egyszerre eloszlik tétovázása és csüggedése; és habozás nélkül nekivágott az erdőnek, csak előre, előre, egyre beljebb, a barátságos morajlás irányában!

Néhány pillanat alatt elérte a síkság végét és följutott a meredek mart tetejére. És amint lenézett a partot borító cserjék közt, megpillantotta a csillogó és hömpölygő vizet. Amint aztán föltekintett, látta a túlsó parton falvakkal telehintett roppant síkságot és azon túl a dombokat s az egyik dombon valami nagy fehérítő foltot, amely véleménye szerint csak város lehetett, bizonyosan Bergamo. Leereszkedett a lejtőn, kezeivel elhárította és szétválasztotta a tuskobokrokat s lenézett, vajjon nem hintázik-e csónak a folyón és figyelt, nem hall-e evezőcsapásokat; de sem nem látott, sem nem hallott semmit. Ha kisebb folyó lett volna, nem az Adda, Renzo azonnal lement volna, hogy megpróbáljon átgázolni rajta; de nagyon jól tudta: az Adda nem olyan folyó, hogy így bizalmaskodni lehetne vele.

Ennélfogva tanácsot tartott magában, most már nagyon nyugodtan, hogy mitévő is legyen. Felmászni egy fára és a fa tetején megvárni a hajnalt, talán hat óra hosszat, mert előbb aligha virrad, még hozzá ebben a hidegben, ebben a dérben és ebben a ruhában: ennyi bőven elegendő lett volna ahhoz, hogy megfagyjon. Föl-le járkálni az egész idő alatt, egyrészt nem valami hatásos védekezés lett volna csípős hideg ellen, másrészt túlságosan nagy követelmény lett volna a lábai iránt, amelyek máris többet dolgoztak, mint amennyi kötelességük volt. Eszébe jutott, hogy a parlaghoz közel, az egyik mezőn, fatörzsekből és ágakból összerótt, sárral tapasztott szalmatetejű kunyhót látott, aminőkbe nyáron a Milano-környéki parasztok a termést behordják és aztán éjjel maguk is behúzódnak ezekbe, hogy őrizték; más évszakokban ezek a kunyhók üresen állanak. Ezt a kunyhót szemelte ki tehát szállásának; visszament

az ösvényen, újra átment az erdőn, a cserjésen, a parlagon és megindult a kunyhó felé; a szúrágta ütött-kopott, rozoga ajtó nyitva volt, se kulcsa, se retesze; Renzo kinyitotta, belépett; látja, hogy a mennyezetről vesszőgúzzsal odaerősített gyékény lóg le, mint valami függőágy; de eszébe sem jutott, hogy felmásszék oda. Látott a földön egy kis szalmát és úgy gondolta, hogy azon is bizonyára jóízút lehet majd szundikálni.

Mielőtt végigfeküdt volna ezen az ágyon, amelyet a Gondviselés készített számára, letérdelt és hálát adott neki ezért a jótéteményért és azért a segítségért, amelyben ezen a rettenetes napon részesítette. Aztán elmondta szokott ájtatosságait s ezenfelül még bocsánatot kért a jó Istentől, hogy tegnap este nem imádkozott, sőt hogy a saját szavait ismételjük: «hogy úgy ment aludni, mint a kutya, vagy még annál is gyalázatosabban...» — És éppen ezért, — tette hozzá magában, miközben kezeire támaszkodott és a térdelésből fekvőhelyzetbe ereszkedett a szalmán — éppen ezért volt részem ma reggel olyan gyönyörűséges ébredésben. — Aztán összekaparta az egész szalmát, ami még körülötte volt, magára húzta és nagynehezen valamiféle takarót mesterkedett össze belőle, hogy védekezék a hideg ellen, amely még idebent is nagyon csípős volt; és összegubbaszkodott alatta azzal a szándékkal, hogy jól alszik, hiszen úgy érezte, hogy úgyis a kelleténél drágább árat fizetett már érte.

De alig hűnyta be a szemét, máris elkezdtek emlékezetében vagy képzeletében (a pontos helyet igazán nem tudnám megmondani), máris elkezdtek, mondom, nyüzsgögni mindenféle alakok, nagy tömegben, szünös-szüntelen, hogy az alvásának bizony, befellegzett. A kereskedő, a jegyző, a rendőrök, a kardműves, a kocsmáros, Ferrer, a biztos, a kocsmái cimborák, az egész nagy utcai tömeg, aztán don Abbondio, végül don Rodrigo, szóval mindazok, akikkel Renzónak valami dolga volt.

Csak három jelenség tűnt fel előtte úgy, hogy nem kísértette semmi-féle keserű emlék: nem fűződött hozzájuk semmi gyanú, kimondhatatlanul kedvesek voltak; főképpen pedig kettő közülük, amelyek ámbár nagyon különbözők voltak, mégis szorosan összetartoztak a fiatalember szívében: egy fekete hajfonat és egy fehér szakáll. De az a vígasztalás, amit akkor érzett, mikor gondolatban elidőzött ezeknél, mégsem volt zavartalan és nyugodt. Mikor a jóságos barátira gondolt, még fájdalmasabban érezte a szégyenkezést sok baklövése, gyalázatos féltelensége és atyai tanácsainak léha megcsúfolása miatt: és mikor Lucia képét szemlélte, meg sem kíséreljük elmondani, mit érzett; az olvasó ismeri a körülményeket, tehát elképzelheti. Hát az a szegény Agnese, vajjon őt hogy felejtette volna el? Azt az Agnesét, aki őt kiválasztotta, aki máris úgy tekintette őt, mint

egyetlen leányának élettársát és aki, bár Renzo még nem nevezhette anyjának, máris úgy beszélt és úgy érzett iránta, mint az anyja és gondoskodását tettekkkel is bebizonyította. De újabb és még gyötrőbb fájdalom volt arra gondolnia, hogy a szegény asszony épp e szerető gondoskodás, épp az iránta tanúsított végtelen jóindulat jutalmául most hajléktalan, szinte földönfutó, jövője bizonytalan és csak mindenféle baj és izgalom háramlik rá mindabból, amitől élete alkonyának nyugalmit és derűjét remélte. Micsoda éjszaka ez, szegény Renzo! Holott ez már házaseletének ötödik éjszakája lehetett volna! Micsoda szoba ez! Micsoda nászágy! És milyen nap előzte meg! És milyen holnap következik rá, a napoknak milyen sorozata! — Legyen meg az Isten akarata, — felelt legkínzóbb gondolataira: — az Isten akarata. Ő tudja, mit cselekszik; ránk is vigyáz. Hadd legyen mindez bűneim engesztelése. Lucia oly végtelenül jó! Az Isten nem akarhatja, hogy sokáig, sokáig, sokáig szenvedjen!

Ilyen gondolatai közben már letett róla, hogy még álom jön szemére; bizony, a hideget is egyre jobban érezte, annyira, hogy minduntalan megdidergett és a fogai vacogtak; alig várta már a reggelt és türelmetlenül számolta az órák lassú folyását. Azt mondtam, hogy számolta, mert minden félórán hallotta, amint ebben a halotti csendben megkondult valahol egy óraütés; azt hiszem, hogy a trezzói toronyóra lehetett. Ezúttal először ütötte meg a fülét ez az egészen váratlan óraütés, úgy hogy sejtelve sem volt róla, honnan jön. És éppen ezért titokzatos és ünnepélyes érzést keltett benne, mintha valami láthatatlan személy figyelmeztetné, olyan hangon, amelyet még sohasem hallott.

Mikor végre az a bizonyos toronyóra elütötte a reggeli öt órát, amikor Renzo fel akart kelni, fel is kelt, félig meggémberedve; letérdelt és a szokottnál is buzgóbban elmondta a reggeli ájtatosságot, aztán felállt, nagyokat nyújtózkodott, megrázta derekát és a vállait, mintegy hogy összerakja testrészeit, amelyek úgyszólván széthullottak: belefűjt az egyik tenyerébe, aztán a másikba, összedörzsölte kezeit és kinyitotta a kunyhó ajtaját; s mindenekelőtt jobbra-balra kinézett, vajjon nem jár-e arra valaki. Mikor senkit sem látott, egy pillantással megkereste a tegnap esti ösvényt; azonnal ráismert és mindjárt meg is indult rajta.

Az ég derűs napot ígért; bár a hold, ott az egyik szögletében, már sápadt és fénytelen volt, mégis szembe ötlött ezen a mérhetetlen kékesszürke boltozaton, amely arra mélyen lent, kelet felé, lassankint halványsárgás rózsaszínt váltott. Lejjebb a látóhatáron, hosszút, szabálytalan sávokban néhány kékesbarna felhő szállingózott s legalsó szélüket majdnem tűzvörös vonal szegélyezte, amely percről-percre élénkebb és izzóbb lett. Dél felől más, könnyű és finom felhők kavargtak és majdnem azt mondhatnám, ezernyi megnevez-

hetetlen színben tündököltek: Lombardia ege volt ez, amely szép időben oly tündéri szép, oly ragyogó, oly békességes. Ha Renzo csak úgy került volna ide, hogy sétálni indult volna, bizonyára föltekintett volna és megcsodálta volna ezt a pirkadást, amely annyira más volt, mint az, amelyet a maga hegyeiben szokott látni; de ő az útra nézett, hosszú léptekkel haladt, hogy fölmelegedjék és hogy mielőbb célhoz érjen. Áthalad a mezőkön, áthalad a parlagon, áthalad a cserjésen, átvág az erdőn, jobbra-balra nézelődik s nevet és egyúttal szégyenkezik is rémülete miatt, amelyet néhány órával ezelőtt még érzett; mikor felért a magas martra, lenézett; és íme, az ágak között halászbarkát pillant meg, amely lassan halad víz ellenében a túlsó part mentén. Azonnal leereszkedik a legrövidebb úton, a tüskebokrok közt; már ott is van a parton; nagyon halkan odaszól a halásznak; és azzal a szándékkal, hogy majd úgy tesz, mintha jelentéktelen szívességet kérne tőle, azonban akaratlanul is félig-meddig könyörgőn int neki, hogy kössön ki. A halász végigpásztázta tekintetével a partot, figyelmesen végignézett a vízen felfelé, aztán megfordult és lefelé vizsgálódott, aztán Renzo felé fordította a csónak orrát és nekivágott a partnak. Renzo ott állt a partszegélyen, egyik lába félig a vízben volt, megragadta a csónak orrát, beugrott és megszólalt:

— Megtenné nekem azt a szívességet, illő fizetség ellenében, hogy átvissz a túlsó partra?

A halász már rég kitalálta szándékát és máris arra felé fordult. Renzo, mikor megpillantotta a csónak fenekén a második evezőt, lehajolt és fölvette.

— Lassan, lassan, — figyelmeztette a halász; de mikor látta, hogy a fiatalember milyen ügyesen kapta fel az evezőt és már neki is látott az evezésnek, újra megszólalt: — Hahaha, hisz maga ért hozzá!

— Valamicskét, — mondta rá Renzo, és olyan lendülettel és olyan ügyesen evezett, mintha csakugyan ez lett volna a mestersége. És anélkül, hogy lassított volna, minduntalan egy-egy sötét pillantást vetett arra a partra, amelytől eltávolodtak, aztán pedig türelmetlen pillantást az ellenkező partra, ahová igyekeztek és mérgeződött magában, hogy nem mehetnek át a legrövidebb úton; mert ezen a helyen a folyó sodra sokkal erősebb, hogysen egyenesen át lehetne vágni rajta; s a csónak néha az árral, néha az ár ellen, bizony kénytelen volt rézsútosan átkelni. A bonyolult esetekben mindig úgy van, hogy a nehézségek először csak általánosságban mutatkoznak és csak az események közben jelentkeznek a részleteik is: Renzót is most, mikor már úgyszólván túljutott az Addán, most izgatta, hogy nem tudja bizonyosan, vajjon itt van-e a határ, és hogy ha már ezen az akadályon túl van, vajjon nem kell-e újabb

akadályokat legyőznie. Ezért tehát odaszólt a halásznak, fejével odabökött a fehérló folt felé, amelyet az előző éjjel látott, és amely most sokkal tisztábban állt előtte és megkérdezte:

— Bergamo ott az a falu?

— Az Bergamo városa, — felelte a halász.

— És az a part ott, az már Bergamóhoz tartozik?

— Az már San Marco földje.

— Éljen San Marco! — kiáltott fel Renzo. A halász nem szólt rá egy szót sem.

Végre elérték a partot; Renzo kiugrik, magában némán hálát ad az Istennek, aztán hangosan a halásznak; benyúl a zsebébe, kihúz egy ezüsthuszt és odanyújtja a derék csónakosnak, ami a körülményekhez képest nem csekély önzetlenség volt részéről; ez még egy pillantást vetett a milánói partra, aztán a folyóra fölfelé és lefelé, kinyújtotta a kezét, elvette a borraivalót, eltette, aztán összeszorította a száját s tetejébe még keresztben rátette az ujját is és ezt a mozdulatát jelentős hunyorítással kísérte; csak aztán szólalt meg: — Jó utat! — és visszafordult.

Hogy ne csodálkozzunk túlságosan ennek az embernek néma és udvarias készségén egy ismeretlen iránt, tájékoztatnunk kell az olvasót, hogy ez az ember, akit gyakran kértek meg hasonló szolgálatra a csempészek és a rablók, már hozzászokott az ilyesmihez; nem annyira azért, mintha nagyon kívánta volna a sovány és bizonytalan keresetet, amelyet így szerzett, hanem inkább azért, hogy ne haragítsa magára az efféle embereket. Mondom, minden alkalommal megtette ezt, amikor bizonyos volt benne, hogy sem vámőrök, sem rendőrök, sem kémek nem látják meg. Így, bár inkább szerette amazokat, mint emezeket, mégis mind a két félnek igyekezett kedvére tenni, azzal a pártatlansággal, amely rendszerint megvan mindazokban, akik kénytelenek hol összeszűrni a levet az egyik féllel, hol pedig kötelesek mindenről számot adni a másiknak.

Renzo egy rövid pillanatra megállt a parton és visszanezett a túlsó partra, arra a földre, amely nemrégiben még úgy égett a talpa alatt. — Ó, hát megmenekültem! — ez volt az első gondolata. — Csak maradj ott, átkozott föld! — ez volt a második, ez volt a búcsú hazájától. De a harmadik ahhoz szállt, akit ott hagyott azon a földön. S ekkor mellén keresztül fonta karjait, nagyot sóhajtott, lenézett a lábainál hullámozó vízre, s ezt gondolta magában: «Ez is a híd alatt jött el!» — Így szülőföldje szokása szerint képletesen csak hidat mondott «leccói híd» helyett. — Hej, gyalázatos világ! De mindegy; legyen meg az Isten akarat.

Hátat fordított ennek a szomorú képnek és megindult a fehér folt irányában, ott a hegy lejtőjén, hogy majd csak találkozik valakivel, aki megmutatja neki az utat. És érdemes lett volna megnézni,

milyen elfogulatlanul lépkedett oda az utasokhoz és nevezte meg kertelés nélkül azt a helységet, ahol az unokatestvére lakott. Az első embertől, akit megkérdezett, megtudta, hogy odáig még kilenc mér-földet kell megtennie.

Ez az útja nem volt vidám. Nem is szólván arról a sok szomorúságról, amit magában hordozott, szemét minduntalan fájdalmas képek bántották, amelyekből észre kellett vennie, hogy abban az országban, amelyben most egyre beljebb igyekezett, épp olyan nagy a nyomorúság, mint amelyet a maga földjén elhagyott. Útközben mindenütt s még inkább a falvakban és kisvárosokban lépten-nyomon koldusokkal találkozott, akik nem voltak hivatásos koldusok s a nyomorúság inkább az arcukról, mint a ruhájukról rítt le: parasztok, hegylakók, mesteremberek, egész családok; rimánkodás, jajgatás és nyöszörgés zűrzavaros zsivaja. Ez a látvány nemcsak szánalmat keltett benne és búskomorságra hangolta, hanem gondolkodóba ejtette a maga helyzete felől is.

— Ki tudja, — töprenkedett tovább — vajjon boldogulok-e? vajjon, van-e munka, mint az elmúlt években? Mindegy, Bortolo szeretett engem és különben is jó fiú, vagyont is szerzett és már annyiszor meghívott magához: nem fog cserben hagyni. Meg aztán a Gondviselés eddig megsegített, hát megsegít ezután is.

Közben az étvágya, amely már jó ideje jelentkezett, mér földről-mér földre fokozódott; és ámbár Renzo, mikor először felfigyelt rá, úgy érezte, hogy különösebb megerőltetés nélkül is kibírná még két-három óráig, míg célhoz nem ér: mégis úgy gondolta, hogy nem volna szép dolog koldusmódra beállítani unokatestvérehez és ezzel köszönteni rá: «Adj ennem.» Előkotorta zsebéből minden vagyonát, leszámolta az egyik tenyerébe, összeadta; nem volt akkora összeg, hogy sok számolgatás kellett volna hozzá, mégis bőségesen kitelt belőle egy jó kis falatozás. Bement egy kocsmába, hogy csillapítsa éhségét; s csakugyan, mikor fizetett, még maradt is néhány garasa.

Amint kilépett, mindjárt az ajtóban megpillantott két asszonyt; inkább heverték, mint ültek a földön; majdnem megbotlott bennük; az egyik idős nő volt, a másik jóval fiatalabb; csecsemője hiába szopta az egyik, majd a másik mellét, csak sírdogált, csak sírdogált; mind halásápadtak voltak; mellettük egy férfi állt: arcán és tagjain még ott voltak a nyomai régi erejének, amelyet azonban már megtört s szinte egészen elpusztított a hosszú inség. Amint frissen és könnyedén kilépett az ajtón, mind a hárman felé nyujtották a tenyerüket; egyik sem szólt egy szót sem; de vajjon mennyivel mondott volna többet bármiféle rimánkodás?

— Van Gondviselés! — kiáltott fel Renzo és azonnal a zsebébe nyúlt, kihálászta belőle néhány garasát, odanyomta a legközelebb állónak a markába és folytatta útját.

A reggeli és a jó cselekedet (mivelhogy testből és lélekből vagyunk összegyúrva) egészen megerősítette és felvidította. Bizonyos, hogy most, mikor utolsó garasaitól is megfosztotta magát, sokkal jobban bizakodott a jövőben, mintha tízszer ennyi pénzt talált volna. Mert ha a Gondviselés, hogy legalább egy napra ellássa ezeket az utcán ájuldozó nyomorultakat, éppen egy idegennek az utolsó garasait tartogatta számukra, aki menekül, aki maga sem tudja, miből fog megélni: akkor ki hinné el, hogy cserben akarja hagyni éppen azt, akit erre felhasznált, akiben ilyen eleven, ilyen hathatós, ilyen határozott önbizalmat támasztott? Körülbelül ilyen gondolatok kóvályogtak a fiatalember fejében; csak éppen nem ilyen világosan, mint ahogy én előadtam. További útján a maga helyzetén elmélkedett és máris rózsás színben látta a jövőt. Elvégre az inség is véget ér egyszer; hiszen minden évben aratnak; addig is itt van unokatestvére, Bortolo, meg a maga ügyessége; s ezenfelül otthon is maradt egy kis pénze, majd elküldeti ide. A legrosszabb esetben ezzel kihúzza valahogy, napról-napra, amíg újra visszatér a bőség. — És ha egyszer végre visszatér a bőség, — folytatta Renzo ábrándozását — egyszerre elkap mindenkit a munka láza; a gyárosok versengeni fognak a milánói munkásokért, mert ezek értik legjobban a mesteriségüket; a milánói munkások pedig foghegyről beszélnek majd velük: akinek jó munkás kell, fizesse meg jól; az ember nem tudja majd félni keresetét, félre is lehet tenni valamit; aztán majd levelet írat a két nőnek, hogy jöjjenek utána . . . De minek is várni olyan sokáig? Igaz-e, hogy azzal a kevéssel, amit félretettünk, kihúzhattuk volna ezt a telet otthon; hát majd kihúzzuk itt is. Pap is mindenütt van. Csak jöjjön az a két kedves nő: itt rendezik be majd a háztartásukat. Micsoda gyönyörűség lesz elmenni sétálni ugyanezen az úton, hármasan! elmenni taligán egészen az Addáig és meguzsonnázni a parton, egészen lent a parton és megmutatni a nőknek azt a helyet, ahol csónakba szálltam, a cserjést, ahol leereszkedtem, azt a helyet, ott fenn, ahol megálltam és nézelődtem, van-e valahol csónak.

Végre megérkezik unokatestvére városkájába; amint beért, sőt még mielőtt beért volna, meglátott egy nagyon magas házat, több sor nagyon hosszú ablakkal; ráismert, hogy szövőgyár. Belép s a zuhogó víz és a kerekek zajában hangosan megkérdezi, vajjon van-e itt bizonyos Bortolo Castagneri.

— Bortolo úr? Ott van, ni.

— Úr? Ez jó jel — gondolta magában Renzo; megpillantja unokatestvérét, elébe siet; ez megfordul, megismeri a fiatalembert, aki most megszólal:

— Hát itt vagyok.

— Ó — kiált fel meglepetésében és csak kitarja karjait és összeölelkeznek. Mikor túlestek a viszontlátáson, Bortolo félrevonja a

fiatalembert a szövőszékek csattogásából és a kíváncsiskodók szeme elől, be egy másik szobába és csak ott kezd beszélni.

— Örülök, hogy eljöttél, csak hogy te szerencsétlen flótás vagy. Már annyiszor hívtalak és sohasem akartál jönni s éppen most érkezel, amikor nem a legjobb a helyzet.

— Őszintén szólván, nem a magam jószántából jöttem — felelte rá Renzo. És nagyon röviden, de nagy izgalommal elmondta egész szomorú történetét.

— Az már más — felelte rá Bortolo. — Ó, te szegény Renzo! De te számítottál rám és én nem hagylak cserben. A dolog úgy áll, hogy most nem nagyon keresik a munkásokat, sőt mindenki éppen csak hogy megtartja a maga embereit, hogy ne veszítse el őket és ki ne zökkenjen az üzem a kerékvágásból. De a gyáros szeret engem és szép vagyona is van már; nem akarok dicsekedni, de megmondhatom neked, hogy javarészt nekem köszönheti; ő adta a tőkét, én ezt a kis szakértelmemet. Én vagyok a művezető, tudod-e? Meg aztán megmondhatom, én vagyok a factotum, a főfő mindenegyb. Szegény Lucia Mondella! Emlékszem rá, mintha csak tegnap lett volna; derék lány! Mindig nagyon illedelmes volt a templomban; és ha az ember elment a kis házuk előtt... mintha még most is látnám azt a kis házat, mindjárt a falu végén, azzal a szép fügefával, amely áthajolt a kerítésen...

— Ne, ne, ne beszéljünk róla.

— Csak azt akartam mondani, hogy ha az ember elment a kis házuk előtt, mindig hallotta a motolla zaját, mert mindig pergett, pergett, pergett. Hát az a don Rodrigo! Igen, már az én időmben is hajlamos volt az ilyesmire; de most már egészen nekivadult, amint látom; ameddig az Isten meg nem zabolázza. Szóval, amint mondtam, itt is van egy kis inség... Igaz is, nem vagy éhes?

— Nemrégiben ettem, útközben.

— Hát pénz dolgában hogy állunk?

Renzo kinyitotta az egyik tenyerét, a szájához emelte és finoman végigfújta rajta.

— Na, nem baj, — mondta rá Bortolo — van nekem elég; s ne legyen gondod vele, mert ha a helyzet megváltozik és Isten is úgy akarja, hamarosan megadhatod nekem, sőt magadnak is félre tehetsz.

— Valami kis pénzem otthon is van, majd elküldetem magamnak.

— Jól van, de addig is számíthatsz rám. Isten azért tett velem jót, hogy én is jót tegyek; és hát kivel tegyek jót, ha nem a rokonaimmal és barátaimmal?

— Mondtam én, hogy van Gondviselés! — kiáltott fel Renzo és szeretettel szorongatta derék unokatestvére kezét.

— Szóval, — kezdte újra Bortolo — Milanóban ekkora zene-

bonát csaptak! Azt hiszem, hogy megbolondultak ezek. Igen, idáig is eljutott a híre, de szeretném, ha részletesen elmesélnél nekem mindent. Hát hiszen amúgyis van bőven megbeszélni valónk. Itt, amint láthatod, sokkal nyugodtabb a helyzet és több belátással intézik az ügyeket. A város két zsák gabonát vásárolt egy velencei kereskedőtől; Törökországból hozták ugyan be, de mikor evésről van szó, az ember nem lehet szórszálhasogató. Hát most ide hallgass, mi történt: az történt, hogy a veronai és bresciai kormányzó elzárta az utakat; azt mondták: «Itt nem mehet át gabona». Na és mit tettek a bergamóiak? Elküldték Velencébe Lorenzo Torrét, aki ügyvéd és még hozzá milyen! Azonnal elutazott, jelentkezett a dogenál és megmondta: mi ütött a kormányzó urakba? Micsoda beszédet tartott! Azt mondják, olyan volt ez a beszéd, hogy ki lehetne nyomtatni. Lám, mit jelent az, ha olyan emberünk van, aki tud beszélni! Azonnal rendeletet adtak ki, hogy át kell engedni a gabonát; és a kormányzók nemcsak hogy tartoznak átengedni, hanem kötelesek kíséretet is adni mellé. És a gabona máris úton van. De gondoltak a vidékre is. Giovanbattista Biava, Bergamo velencei követe (ez is ember ám a talpán!) közölte a szenátussal, hogy a falusiak is éhínséget szenvednek ám; és a szenátus kiutalt négyezer véka kölest. Ebből is lehet kenyeret sütni. Meg aztán, ha tudni akarod, majd húst eszünk, ha nem lesz kenyér. Az Isten adott nekem egy kis jómódot, amint már mondtam. No most majd elviszlek a gazdámhoz; már sokat beszéltem neki felőled és meglátod, szívesen fogad. Afféle régiszabású, derék bergamói, csupaszív ember. Igaz, hogy most nem várt éppen, de ha meghallja, mi történt veled... meg aztán ő megbecsüli a munkásokat, mert az inség elmúlik, de a gyár megmarad. Azonban mindenekelőtt figyelmeztetek valamire. Tudod-e, mi a nevünk nekünk, milanóiaknak itt a városban?

— No, mi?

— Tökfilkó.

— Nem valami szép név.

— Az igaz, de aki a milanói hercegségben született és bergamói területen akar élni, annak szó nélkül le kell nyelnie. Ezeknek az embereknek letökfilkózni egy milanóit annyi, mint egy lovagot nagyságos úrnak szólítani.

— De gondolom, csak annak mondják, aki eltűri.

— Fiacskám, ha te nem vagy hajlandó lépten-nyomon lenyelni azt a tökfilkót, akkor mondj le arról, hogy itt élj. Akkor le sem tehetnéd a tört a kezedből, és ha tegyük föl, már két-három-négy embert megöltél volna, majd csak akadna egy, aki téged szúrna le; és akkor micsoda gyönyörűség volna neked megjelenni az Isten ítélőszéke előtt három-négy gyilkossággal a lelken!

— De az olyan milanói, akinek van valami sütnivalója... —

és itt homlokára bökött az ujjával, mint a Telihold-kocsmában — már úgy értem, hogy aki érti a mesterségét...?

— Mindegy, itt ő is csak tökfilkó. Tudod, hogy beszél rólam a gazdám a barátainak? «Ez a tökfilkó volt az Isten áldása a gyáramon; ha nem lett volna nálam ez a tökfilkó, semmire sem mentem volna.» Itt ez a szokás.

— Buta szokás. És ha látja, hogy értjük a mesterségünket (elvégre is mi hoztuk ide ezt a mesterséget és mi is folytatjuk), akkor sem lehetséges, hogy észre térjen?

— Egyelőre nem; idővel talán igen; majd a gyerekek, ha felnőnek, de a meglett embereken már nem lehet változtatni, már vérükké vált ez az idétlenség, nem tudnak leszokni róla. De elvégre is, mi rossz van ebben? Persze, egészen más az az udvariasság, ahogy a mi kedves honfitársaink bántak veled és még inkább, ahogy el akartak bántani veled.

— Igaz, úgy van; ha nincs ennél nagyobb baj...

— Ha belátod ezt, akkor nem lesz semmi baj. Gyere a gazdámhoz, ne félj semmit.

Csakugyan, nem történt semmi baj, pontosan úgy, ahogy Bortolo megígérte és éppen ezért feleslegesnek tartjuk, hogy részletesen elmondjunk mindent. És ez valóságos Gondviselés volt, mert majd mindjárt meglátjuk, hogyan sikerült Renzónak elhozatnia azt a kis holmiját meg pénzét, amit otthon hagyott.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Ugyanazon a napon, november 13-án, futár érkezett a leccói polgármester úrhoz és átadta neki a rendőrkapitány úr rendeletét, amelyben benne volt az a parancs, hogy indítson minden irányú és igen alapos nyomozást, hogy fölfedezzen bizonyos fiatalembert, névszerint Lorenzo Tramaglino selyemszövő munkást, aki megszökött «*praedicti egregii domini capitanei*» fegyvereseinek kezéből és «*palam vel clam*» visszatért a falujába, amely teljességgel «*ignotum, verum in territorio Leuci: quod si compertum fuerit sic esse*», igyekezzék a polgármester úr «*quanta maxima diligentia fieri poterit*» kézrekeríteni őt. És kellőképpen kötöztesse meg, videlicet erős bilincsekkel, mivel a tapasztalás megmutatta, hogy a fent nevezett egyénnek nem elég a karperec; azután vitesse börtönbe és tartsa kemény őrizetben s végül adja majd át annak, akit érte küldenek. És akár megtalálja, akár nem, «*accedatis ad domum praedicti Laurentii Tramaliini; et facta debita diligentia quidquid ad rem repertum fuerit auferatis: et informationes de illius prava qualitate, vita, et complicibus*»

sumatis; és mindenről amit mondott és tett, amit talált és nem talált, amit elkobzott és ott hagyott, «diligenter referatis.» A polgármester úr, miután kellőképpen megbizonyosodott, hogy az illető nem tért vissza falujába, magához hívhatja a helység bíróját és elvezetteti magát a mondott házhoz a jegyző és a rendőrök kíséretében. A ház zárva van; akinél a kulcsok vannak, az nincs itt, vagy pedig nem kerül elő. Felfeszítik az ajtót; kellő alapos-sággal elvégzik a házkutatást, vagyis azt, amit a rohammal bevett városban szokás végezni. A kiszállásnak azonnal híre fut az egész környéken; eljut Cristoforo atya fülébe is; és megrémül és megszororodik, fütől-fától kérdezősködik, hogy határozott adatokat szerezzen erről a váratlan esetről; de nem tud meg többet, mint légből kapott koholmányokat. Azonnal ír Bonaventura atyának, mert reméli, hogy tőle részletesebb híreket kap. Közben Renzo rokonait és barátait megidézi, hogy jegyzőkönyvbe mondják, amit tudnak az ő gonosz jelleméről; ha valaki a Tramaglino nevet viseli, az már magában is szerencsétlenség, szegény, bűn; a falu fel van dűlve. Lassan-lassan híre terjed, hogy Renzo megszökött a rendőrség kezéből Milano kellős közepén és aztán nyoma veszett; híre jár, hogy valami gyalázatosságot követett el; de magát a tényt nem tudják megmondani, vagy pedig százféle változatban mesélik. Minél nagyobb gyalázatosságokról szól, annál kevésbbé hiszik el a faluban, ahol Renzót derék fiatalembernek ismerik; a legtöbben felteszik és egymásnak a fülébe sugdossák, hogy az egész mesterkedést az a pimasz don Rodrigo indította el, hogy tönkretégye szegény vetélytársát. Annyi bizonyos, hogy ha következtetés alapján ítélünk, a tények kellő ismerete nélkül, néha még a gazembert is méltatlanul vádoljuk.

De mi a tényekkel kezünkben, amint mondani szokás, bátran állíthatjuk, hogy ha annak nem is volt része Renzo szerencsétlenségében, mégis úgy örült neki, mintha ő maga művelte volna; eldicsekedett vele bizalmas emberei előtt, főleg pedig Attilio gróf előtt. Ennek eredeti tervei szerint ebben az órában már Milanóban kellett volna lennie; de mihelyt híret vette, hogy ott zavargás tört ki és hogy nagy tömeg hullámszik az utcákon, éppenséggel nem olyan hangulatban, hogy szét lehetne verni, jobbnak látta vidéken maradni, míg a nyugalom helyre nem áll. Annál inkább, mert már sok embert megbántott és éppen elegendő oka volt rá félni, hogy valamelyik azok közül, akik csak tehetetlenségük miatt hunyászkodtak meg, vérszemet kap a lázongástól és elérkeztetnek látja a pillanatot, hogy mindenért bosszút álljon. Ez a bizonytalansága nem sokáig tartott, mert az a milánói rendelet, hogy Renzo ellen bizonyos intézkedéseket kell foganatosítani, már magában is annak a jele volt, hogy a városban helyreállt a nyugalom; egyúttal azonban határozott értesülése is volt erről. Attilio gróf azonnal elutazott, miután előbb buzdította

unokabátyját, hogy tartson ki szándéka mellett, vigye sikerre vállalkozását, hogy megszabadítsa a baráttól; ebben is csodálatos módon éppen kapóra jött neki a hitvány vetélytárs balszerencséje. Alig hogy Attilio gróf távozott, megérkezett Monzából épen, egészségesen Griso és jelentést tett gazdájának arról, amit megtudott: hogy Lucia menedéket talált a monostorban, a méltóságos asszony védelme alatt; és mindig láthatatlan, mintha csak ő maga is apáca volna, soha ki nem lép a kapun, a templomi ájtatosságokon is csak a rács mögött vesz részt; ez bizony sok embernek sehogysem volt ínyére, mert hallottak valamit harangozni a kalandjairól, a csodálatos szépségéről és ennél fogva szerették volna megnézni, hogy hát milyen is tulajdonképpen.

Ez a jelentés valósággal ráeresztette az ördögöt don Rodrigóra, vagy helyesebben nekivadította azt, ami máris benne tanyázott. Most, hogy ennyi körülmény kedvezett szándékának, egyre jobban fellángolt szenvedélye, vagyis a sértődéseknek, a dühnek és az aljas szeszélynek az az egyvelege, amiből a szenvedélye állt. Renzo nincs itt, menekül, üldözik, úgy hogy jogvesztett, bárki bármit tehet vele. És egyúttal a menyasszonyát is ilyennek lehet tekinteni, bizonyos szempontból, mint a lázadó tartozékát. Az egyetlen ember a világon, aki pártját fogná vagy foghatná és olyan lármát csaphatna, hogy esetleg messzire és magasrangú személyekhez is elhallatszanék, csak az a nekidühödött barát. De valószínűleg hamarosan ezt is ártalmatlanná teszi. És ekkor újabb akadály mutatkozott, amely nemcsak, hogy kiegyenlítette amaz előnyöket, hanem úgyszólván meg is semmisítette. Egy monzai apáca kolostor, még ha nincs is benne hercegnő, túlságosan kemény dió volt don Rodrigo fogainak; és ámbár képzelete ott csapongott a menedékhely körül, el sem tudta képzelni az útját-módját, hogy akár erővel, akár csellel bevehesse. Már-már azon a ponton volt, hogy lemond szándékáról; már-már elhatározta, hogy Milanóba megy és inkább kerülő utat tesz, csak ne kelljen Monzán át mennie; Milanóban aztán, barátai körében, beleveti magát a szórakozásokba, hogy léha vidámsággal kiverje magából ezt a gyötrő gondolatot, amely már egészen elhatalmasodott rajta. Jó, jó, jó, de ezek a barátok! Csak lassan ezekkel a barátokkal! Szórakozás helyett el lehet készülni rá, hogy a társaságukban újabb kellemetlenségek érhetik; mert Attilio kétségtelenül kikürtölte már a dolgot és most mindenki lesi, mi lesz. Mindenfelől kérdésekkel ostromolnák és kíváncsiskodnának a hegylakó leány felől; és neki felelni kellene. Igaz-e, hogy megkívánta, igaz-e, hogy próbát tett a dologgal és vajjon mit ért el vele? Belevágta a fejszáját ebbe a dologba; őszintén szólván kissé aljas a vállalkozás, de ugyan mit! Az ember nem fékezheti meg mindig a szeszélyeit. Az a fontos, hogy kielégítse. Nos, hogyan végződött a vállalkozása? Kudarcot vallott,

kifogott rajta egy paraszt meg egy szerzetes! Piha! És mikor a váratlan szerencse, anélkül, hogy ez a semmirevaló bármit is tett volna, eltávolította az egyiket, egy ügyes barátja meg a másikat, ez a semmirevaló nem tudta kiaknázni az alkalmat, hanem gyáván meghátrált. Ez bőven elegendő volt arra, hogy vagy ne merjen nemes úr közt mutatkozni, vagy minduntalan a kardjához kapkodjon. Meg aztán hogyan térjen vissza, vagy hogyan maradjon meg abban a kastélyban, abban a faluban, ahol nem ss szólván szenvedélyének mindenütt felbukkanó és fájdalmas emlékeiről, örökké viselhetné kudarcának szégyenbélyegét? Ahol ugyanakkor fokozódnék a nép gyűlölete és csökkenne a hatalom iránt érzett tisztelete; ahol minden hitvány ember arcáról, még a hajlongások közben is, lerína a keserű kérdés: «Hát lenyelted? Izlett?» A gonoszság útja, mondja itt a krónika. széles; de ez nem jelenthet annyit, hogy kényelmes is; bőven vannak rajta buktatók, göröngyös szakaszok; és ámbár lefelé lejt, mégis csupa bosszúság, csupa gyötrődés.

Don Rodrigónak, aki sem szakítani nem akart a dologgal, sem meghátrálni, sem megállni, a maga erejéből pedig nem juthatott előbbre, eszébe jutott egy módszer, amely mégis előre segíthetné; ez pedig az volt, hogy segítséget kér egy bizonyos Valakitől, akinek a kezei gyakran oda is elérnek, ahová másnak még a szeme sem ér el; akár ember volt, akár ördög, gyakran éppen a vállalkozás nehézsége ösztökelte, hogy nekivágjon. De ennek a megoldásnak is megvoltak a maga kellemetlenségei és kockázatai és annál súlyosabbak, minél kevésbbé lehetett előkészülni rájuk; úgy hogy senki sem tudta volna megmondani, hol köt ki, ha egyszer beszállt ennek az embernek a hajójába, aki kétségtelenül hatalmas segítő volt, de nem kevésbbé zsarnok és veszedelmes vezér.

Így tétovázott napokoz keresztül don Rodrigo, hogy vajjon arra, vagy erre határozza-e el magát, mert az is, ez is a kelleténél kockázatosabb volt. Közben levelet kapott unokaöccsétől, aki megírta, hogy az aknamunka szépen halad. Nem sokkal a villámlás után kirobbant a mennydörgés; ez pedig annyit jelent, hogy egy szép napon híre terjedt, hogy Cristoforo atya eltávozott a pescarenicói kolostorból. Ez a gyors siker, Attilio levele, amely nagyon felbátorította, de egyúttal azzal is fenyegette, hogy nagyon kicsúfolják, don Rodrigót egyre inkább a kockázatos megoldás felé hajlította; az utolsó lökést az a váratlan hír adta meg neki, hogy Agnese hazatért a falujába; tehát egy akadállyal kevesebb Lucia környezetében. Számoljunk be ezekről az eseményekről, még pedig kezdjük mindjárt a legutolsóval.

Alig melegegett meg a két nő a menedékhelyen, amikor híre terjedt Monzában, tehát a monostorban is, a nagyarányú milanói zavargásnak; ezt az izgalmas hírt rengeteg apró részlet követte,

ami mind dagadt és módosult, szinte percről-percre. A kulcsárnő, aki lakásából szemmel tarthatta az utat, de épp így a monostort is, mindenhonnan felcsipegette a híreket és vendégeinek is feltálalta. «Kettő, hat, nyolc, négy, hét embert börtönbe zártak; fel is akasztják őket, részben a «mankós pékműhely» előtt, részben pedig annak az utcának a két végében, ahol az élelmezési biztos lakik... Ejnye, ejnye, hát ehhez mit szólnak! egy közülük megszökött, idevaló Leccóba, vagy a környékre. A nevét nem tudom; de majd csak jön valaki, aki megmondja; majd akkor meglátjuk, ismerik-e.»

Ez a hír azzal a ténnyel együtt, hogy Renzo éppen ezen a végzetes napon ért Milanóba, kissé nyugtalanította a két nőt, különösen pedig Luciát; de elképzelhető, mi történt, mikor a kulcsárnő azt jelentette neki: «Éppen a maguk falujából való az ember, aki kereket oldott, hogy ne akasszák fel; selyemszövő takács, a neve Tramaglino; ismeri?»

Lucia éppen ott ült és valamit szegett s erre a hírre a munkája egyszerre kiesett a kezéből; elsápadt, arca eltorzult, úgy hogy a kulcsárnő bizonyára észrevette volna, ha közelebb áll hozzá. De ott állt Agnesevel a küszöbön; ez ugyan maga is felindult, bár nem annyira, de azért tudott uralkodni magán; s hogy valamit feleljen, azt mondta rá, hogy az ilyen kis faluban mindenki ismeri a másikat és hogy ő is ismeri ezt a Tramaglinót; azonban fogalma sincs róla, hogyan történhetett vele ilyesmi, mivelhogy higgadt fiatalember volt. Aztán megkérdezte, hogy csakugyan megszökött-e és hova.

— Megszökött, mindenki azt mondja; hogy hova, nem tudják; meglehet, hogy még fülönfoggják, meglehet, hogy már túl van minden veszedelmen. De ha a karmaik közé kerül az a maga higgadt fiatalembere...

Ekkor szerencsére elhívták a kulcsárnőt és kiment; elképzelhető, milyen izgalomban maradt ott az anya és leánya; a szegény asszony és a vígasztalhatatlan leány napokig vergődött ebben a bizonytalanságban; folyton a szomorú eset módján, okán és következményein rágódtak magukban, de hahatetett, kettesben, halkan suttogva magyarázgatták ezeket a rettenetes szavakat.

Végre egy csütörtöki napon valaki érkezett a monostorba és Agnesét kereste. Pescarenicói halász volt, aki rendszerint Milanóba járt eladni az áruját; a derék Cristoforo atya megkérte, hogy ha átme gy Monzán, ugorjon be a monostorba, adja át üdvözlét a nőknek és mondja el nekik mindazt, amit tudnak Renzo szomorú esetéről, kérje meg őket, hogy legyenek türelmesek és bízzanak Istenben és hogy ő, a szegény barát, semmiesetre sem feledkezik meg róluk és minden alkalmat megragad, hogy segíthessen rajtuk; és addig is egészen bizonyosan minden héten közli velük az újabb híreket, vagy ezen a módon, vagy másképpen. Renzóról a küldönc nem tudott

egyéb újat vagy bizonyosat mondani, csak azt, hogy házkutatás volt nála és keresik, hogy kézrekeríthessék ; de tudta azt is, hogy minden nyomozás kudarcot vallott, s bizonyosan tudják, hogy sikerült bergamói területre menekülnie. Szükségtelen megmondanunk, hogy ez a bizonyosság gyógyító balzsam volt Luciának ; ezentúl már a könnyei könnyebben folytak és nem fájtak úgy ; nagyon megvívásztalódott, ha anyjával titokban jól kibeszélgethette magát ; és most már minden imádságába hálaadás is vegyült.

Gertrude gyakran behívatta a maga külön társalgójába és néha sokáig magánál tartotta ; gyönyörködött a szegény leánya egyszerűségében és kedvességében, folytonos hálálkodásában és áradozásában. Bizalmasan elmondta neki egyik részét (az ártatlanabbik részét) a maga élettörténetének, hogy mi mindent szenvedett addig, amíg végre is ide került szenvedni ; és Luciának kezdetben érzett bizalmatlansága egyre inkább részvétté vált. Ebben a történetben bőszeges magyarázatot talált mindarra, ami kissé különös volt jótevője viselkedésében ; annál inkább, mert ebben segítségére volt az, hogy Agnese kioktatta az urak hóbortjaira. Azonban bármennyire is szeretne volna viszonzni ezt a bizalmasságot, amelyet Gertrude iránta tanúsított, még csak eszébe sem jutott, hogy beszéljen előtte mostani nyugtalanságairól, mostani szerencsétlenségéről és elmondja neki, hogy ki is ez a megszökött selyemszövő ; mert nem akarta, hogy ily fájdalmas és botrányos hírt éppen ő adjon tovább. Sőt, tőle lehetőleg kitért a felelet elől, valahányszor a méltóságos asszony kíváncsian érdeklődött az eljegyzés előtti eseményekről ; de ennek már nem az óvatossága volt az oka. Azért tett így szegény ártatlan leány, mert úgy érezte, hogy ezt az egész történetet sokkal kínosabb, sokkal nehezebb elmondani, mint mindazt, amit a méltóságos asszonytól hallott, vagy esetleg még hallani fog. Mert ez tele volt zsarnokoskodással, cselszövéssel, szenvedéssel, mindenféle csúf és fájdalmas dologgal, de valamennyit meg lehetett nevezni ; az ő történetébe azonban végesvéig belevegyült egy érzelem, egy szó, amelyet, úgy érezte, lehetetlen kimondani, ha magáról beszélt és amit sohasem tudott volna úgy körülírni, hogy ne tartsa szemérmetlennek : a szerelem.

Néha Gertrude szinte neheztelt ezért a makacs védekezésért : de ebből nagy-nagy tisztelet, szeretet, hála és bizalom sugárzott felé ! Meglehet, hogy az a túlságosan érzékeny, túlságosan bizalmatlan tartózkodás valami más okból még kevésbbé tetszett neki ; de mind feloldódott abban az édes gondolatban, amely mindig föltöltött benne, valahányszor Luciára nézett : «Ezzel a lánnyal jót teszek.» És ez igaz is volt ; mert a menedéken kívül ezek a beszélgetések, ezek a családi kedveskedések is komolyan megvívásztalták Luciát. Másik vígasztalása a szakadatlan munka volt ; szüntelenül könnyör-

gött, hogy adjanak neki munkát; még a társalgóba is vitt magával munkát, hogy a kezei folyton foglalkozzanak. De a fájdalmas gondolatok mindenhova befurakodnak: miközben szüntelenül varrt, varrt, ami szinte új mestersége volt, minduntalan eszébe jutott a motollája és a motolla után mennyi, mennyi minden más.

A következő csütörtökön megint eljött a halász, vagy egy más küldönc, Cristoforo atya üdvözetével, és azzal a biztos hírrel, hogy Renzo csakugyan szerencsésen megszökött. A kalandjairól semmiféle pontosabb értesülést nem hozott; mert, mint már elmondtuk olvasóinknak, a kapucinus abban reménykedett, hogy már ott van Milanóban a rendtársánál, akinek beajánlta; ez azonban azt felte, hogy sohasem látta sem az illetőt, sem a levelet; igaz ugyan, hogy kereste valami falusi ember a kolostorban, de mivel nem talált ott, hon, elment és azóta nem mutatkozott.

A következő csütörtökön senki sem jelentkezett; és a szegény nőknek ez nemcsak annyit jelentett, hogy elmaradt a sóvárgott és remélt vigasztalás, hanem nyugtalanságot, egész sereg kínzó sejtelmet ébresztett bennük, mint minden kétség szokott ébreszteni azokban, akik csüggedeznek és kínos helyzetben vergődnek. Agnesének már előbb is megfordult a fejében, hogy hazaugrik; az a meglepetés, hogy a megígért követ nem jött meg, megérlelte elhatározását. Lucianak nagyon komoly eset volt elszakadni anyjától; de az a türelmetlen vágya, hogy megtudjon valamit, és az a biztonság, amelyet a kitűnően őrzött és szent menedékhelyen élvezett, legyőzte ellenkezését. Elhatározták, hogy Agnese másnap kimegy az országútra, megvárja a halászt, akinek erre kell elmenie, mikor Milanóból hazatér; majd megkéri, hogy szívességből adjon neki helyet a taligáján és így viteti haza magát a hegyei közé. Csakugyan találkozott is vele, megkérdezte, hogy Cristoforo atya nem üzent-e vele valamit; a halász eljövetele előtt egész nap kint járt halászni és nem tudott semmit Cristoforo atyáról. Az asszonynak nem sokat kellett kérlelnie, máris teljesült a kívánsága: könnyes szemmel búcsúzott el leányától és a méltóságos asszonytól, megígérte, hogy rögtön küld értesítést és hamarosan visszatér. Ezzel útnak indult.

Útközben nem történt semmi nevezetes dolog. Az éjszaka egy részét átaludták egy fogadóban a szokott helyen; hajnalban tovább indultak és már jókor megérkeztek Pescarenicóba. Agnese leszállt a kolostor előtti téren; «Isten fizesse meg», hajtogatta sűrűn egymásután: így bocsátotta útjára kocsisát. És ha már itt volt, még mielőtt hazamenne, meg akarta látogatni jőtevőjét, a jóságos barátot. Megrántotta a csengőt, Fra Galdino jött kaput nyitni, az, aki a diót szedte.

— Ó, asszonyom, mi jó szél hozta erre?

— Cristoforo atyát keresem.

— Cristoforo atyát? Nincs itthon.

— Ó, sokára jön vissza?

— Hogy sokára-e? — kérdezte vissza a barát, aztán vállat vont és borotvált fejét behúzta csuklyájába.

— Hova ment?

— Riminibe.

— Hova?

— Riminibe.

— Hol ez a falu?

— Hú, hú, hú! — felelte rá a barát s közben kinyújtott karjával függőlegesen nagyot hasított a levegőbe, hogy így jelezze a nagy távolságot.

— Ó, jaj nekem! De mért ment el ilyen hirtelen?

— Mert így akarta a tartományi főnök atya.

— És mért küldték el? Hiszen annyi jót tett itten! Ó, uram!

— Ha az előljáróknak számot kellene adniok parancsaikról, hová enne a szent engedelmesség, asszonyom?

— Igen, igen... de én belepusztulok.

— Tudja, hogy történhetett a dolog? Riminiben valószínűleg szükség volt jó szónokra (jó szónokaink vannak mindenütt, de néha éppen egy bizonyos embert kívánnak valamely helyre); valószínűleg az ottani tartományi főnök atya írt az itteni tartományi főnöknek, hogy van-e ilyenféle embere, mire a tartományi főnök atya bizonyára ezt mondta: «Cristoforo atya kell oda.» Bizonyosan így történt, na.

— Jaj nekem! Mikor ment el?

— Tegnapelőtt.

— Na tessék! Ha az előérzetemre hallgattam volna, hogy néhány nappal előbb jőjjenek már ide! És nem tudják, mikor jöhet vissza? Legalább körülbelül.

— Ejnye, asszonyom, azt csak a tartományi főnök atya tudja, ha ugyan tudja. Ha egyszer egy jó szónok kiröppen, senki sem tudhatja, milyen ágon pihen meg. Itt is, ott is keresik a jó szónokokat; nekünk pedig a világnak mind a négy táján vannak kolostoraink. Tegyük fel, hogy Cristoforo atya ott Riminiben nagy feltűnést kelt nagyböjti beszédeivel; mivel ottan nem rögtönözve prédikál ám, mint itt a halászoknak meg a parasztoknak; a városban szépen előre leírt prédikációkat mondanak el a szószéken; mind csupa remekmű. Arrafelé híre jár ennek a nagy szónoknak; és meglehet, hogy hívní fogják... mit tudom én, hová? És akkor el kell küldeni; mivel pedig mi az egész világ jótekonyságából élünk, úgy van rendjén, hogy kiszolgáljuk az egész világot.

— Ó, Uram! Uram! — kiáltott fel megint Agnese szinte sírva.
— Mi lesz belőlem enélkül a férfi nélkül? Ő volt a mi valóságos atyánk! Végünk van.

— Ide hallgasson, jó asszony; Cristoforo atya valóban férfi volt; csak hogy van ám más férfi is, tudja-e? Mind csupa jóság és bölcsesség és egyformán tudnak bánni az urakkal és a szegényekkel. Akarja Atanasio atyát? Akarja Girolamo atyát? Akarja Zaccaria atyát? Ez igazán értékes ember, majd meglátja, ez a Zaccaria atya. És ne törődjék vele, mint a buta emberek, ha kissé nyeszlett, a hangja recsegő, a szakálla meg hitvány; azt sem tudom, tud-e prédikálni, mert mindenki más-más adományt kapott az Istentől; hanem tanácsot adni, ott aztán megállja a helyét, tudja?

— Ó, Istenem! — kiáltott fel Agnese, félig hálásan, félig türelmetlenül, mintha valakinek kínálnak valamit, de ő csak a jóakaratot értékeli benne, mert haszna ugyan nincs belőle — mit törődöm vele, hogy micsoda férfi egy másik, ha egyszer ez a szegény ember nincs itt többé, aki legjobban ismerte minden ügyes-bajos dolgunkat.

— Hát akkor várni kell.

— Ezt én is tudom — felelte Agnese. — Bocsásson meg, hogy zavartam.

— Miért zavart volna, asszonyom? Sajnálom magát. És ha mégis rászánja magát, hogy kiválaszt valakit az itteni atyák közül, a kolostor itt van, nem mozdul innét. Ej, meg én is jelentkezem majd nemsokára, az olajért.

— Isten áldja meg — mondta rá Agnese és megindult a kis faluja felé, csüggedten, zavarodottan, tanácstalanul, mint a szegény vak ember, aki elvesztette a botját.

Mi kissé tájékozottabbak vagyunk, mint fra Galdino, tehát elmondhatjuk, hogyan történt tulajdonképpen a dolog. Attilio, alig hogy Milanóba ért, egyenesen elment, hogy meglátogassa közös nagybátyjukat, a titkos tanácsost, mint ahogy don Rodrigónak megígérte. A titkos tanács akkoriban tizenhárom palástos, kardos előkelőségből állt; a kormányzó ettől a tanácstól kért tanácsot s ha meghalt valamelyik kormányzó, vagy újat neveztek ki, ideiglenesen a tanács vette át a kormányt. A gróf-nagybácsi ilyen palástos volt, sőt a tanács egyik legrégibb tagja s éppen ezért nagy volt a tekintélye: de senki sem volt a tanácsban, aki ezt a tekintélyt úgy tudta volna érvényesíteni és felhasználni másokkal szemben, mint ő. Tudott kétértelműen beszélni, sokatmondón hallgatni, a kellő pillanatban elhallgatni, egy-egyét hunyorítani, ami ennyit jelentett: «nem beszélhetek», tudott hitegetni, anélkül, hogy megígért volna valamit; minden ezt a célt szolgálta és többé-kevésbé eredményesen. Annyira, hogy ha néhanapján egészen őszintén azt mondta, hogy: «ebben az ügyben nem tehetek semmit sem», — ez is úgy hangzott, hogy nem hitték el neki, tehát még ez is fokozta befolyásának hírét, azaz valószínű befolyását, mint azok a bizonyos dobozok, amelyeket némely fűszerüzletekben látni, rajtuk egy-két arab szó, belül azonban üresek,

de arra jók, hogy fenntartsák a bolt jó hírnevét. A gróf nagybácsi tekintélye, amely már jó ideje igen lassan, de folytonosan emelkedett, végül is egyszerre, amint mondani szokták, hétmérföldes lépéssel szökkent előre, egy rendkívüli esemény révén, amikor bizonyos megbizatással a madridi udvarhoz küldték; hogy ott mily fogadtatásban részesült, azt tőle magától kellett hallani! Hogy egyebet ne is említsünk, a grófherceg egészen kivételes kegyességgel bánt vele, bizalmába fogadta, úgyannyira, hogy egyszer úgyszólván a fél udvar jelenlétében megkérdezte tőle, hogyan tetszik neki Madrid, más alkalmalmmal pedig négy szemközt egy ablakmélyedésben közölte vele, hogy a milánói dóm valószínűleg a legnagyobb templom a király egész birodalmában.

Miután tehát üdvözölte a gróf-nagybácsit és átadta neki nagybátyja üdvözlését is, Attilio nagyképű komolykodással, amit a kellő időben magára tudott ölteni, megszólalt:

— Azt hiszem, kötelességet teljesítek és nem játszom el don Rodrigo bizalmát, amikor figyelmeztetem bátyámuramat egy ügyre, amely, ha nem avatkozik bele, elmérgesedhet és súlyos következményekkel járhat.

— Valami agyficam megint, képzelem.

— Szent igaz, hogy most az unokabátyámnak van igaza. Csak-hogy ő dül-fül mérgében, és amint mondtam, nincs más, csak bátyámuram, aki...

— Halljuk, halljuk.

— Van itt valahol egy kapucinus barát, aki tengelyt akasztott don Rodrigóval; és a dolog már annyira elfajult, hogy...

— Hányszor mondtam már egyiteknek is, másiknak is, hogy rá sem kell hederíteni a barátokra. Elég dolgot adnak azoknak, akiknek a kötelességük... akiknek a feladatuk... — És nagyot fűjt. — De ti, ha egyszer kikerülhetitek...

— Bátyámuram, ebben a tekintetben kötelességem megmondani, hogy Rodrigo kikerülte volna, ha tehetne volna. A barát az, aki belekötött, aki mindenféle módon fel akarja ingerelni...

— Mi baja van ennek a barátnak az én unokaöcsémmel?

— Mindenekelőtt izgága ember, ilyennek ismerik és szinte hivatásszerűen kötözködik a lovagokkal, pártfogol vagy mit tudom én: irányít egy odavaló kis parasztlányt, és olyan szeretettel, de olyan szeretettel, én nem mondom, hogy önző, de nagyon is féltékeny, gyanús, harcias szeretettel övezi...

— Értem, — mondta rá a gróf-nagybácsi és arcán, amelyre a bárgyúságot a természet festette rá és a politika felváltva hol leplezte, hol meg leplezte, ezen az arcon felvillant a gonoszság szikrája és ez gyönyörűséges látvány volt.

— Nos tehát egy ideje — folytatta Attilio — ez a barát a fejébe

vette, hogy Rodrigónak nem tudom miféle szándékai vannak ezzel a...

— A fejébe vette, a fejébe vette: én is ismerem den Rodrigo urat; és ide jobb ügyvéd kellene, mint nagyságod, hogy ebben a dologban igazolja őt.

— Bátyámuram, hajlandó vagyok elhinni, hogy don Rodrigo esetleg valami tréfát követett el ezzel a teremtéssel, amikor az úton találkozott vele; hiszen fiatal és elvégre is nem kapucinus; de az mind semmiség, ilyesmivel nem is volna szabad zaklatnom bátyámuramat; azonban komoly dolog, hogy a barát úgy merészkedett beszélni don Rodrigóról, mint valami útonállóról és rá akarja uszítani az egész falut...

— És a többi barát?

— Nem avatkoznak a dologba, mert tudják, hogy az izgága ember és valamennyien tisztelettel viseltetnek Rodrigo iránt; de másrészt ez a barát nagyon népszerű a parasztok előtt, mert folyton szenteskedik és...

— Azt hiszem, nem tudja, hogy Rodrigo az én unokaöcsém.

— De még mennyire tudja! Sőt, éppen ez ingerli még jobban a szenvedélyét.

— Micsoda? Micsoda?

— Mivelhogy, és ezzel ő maga hencg, annál nagyobb élvezettel köt bele don Rodrigóba, mert ennek van természetes pártfogója, olyan nagytekintélyű férfiú, mint méltóságod; és hogy ő bizony ki-neveti a hatalmasokat és a politikusokat és hogy Szent Ferenc öve a kardot is gúzsba köti és hogy...

— Ó, a vakmerő barát! Mi a neve?

— Fra Cristoforo da ***, — felelte Attilio; a gróf-nagybács kivett az asztala fiókjából egy kis jegyzőkönyvet és beleírta ezt a szerény nevet s közben egyre csak fújtatott. Attilio pedig folytatta: — Ez mindig ilyen természetű ember volt; hiszen mindenki ismeri az életét; alantas származású ember, és mikor valami hitvány kis vagyronra tett szert, versenyre akart kelni a városi lovagokkal; és dühében, hogy nem teperhette le valamennyit, meggyilkolt legalább egyet. Hogy aztán megmeneküljön az akasztófától, barátinak állt.

— Pompás! Nagyszerű! Majd meglátjuk, majd meglátjuk — felelte rá a gróf-nagybácsi folytonos szuszogás közben.

— Most aztán — folytatta Attilio — még sokkal dühösebb, mint azelőtt, mivel füstbe ment az a terve, amelyet a szíven melengetett és bátyámuram ebből megtudhatja, hogy milyen ember. Minden áron férjhez akarta adni ezt a pártfogoltját; talán azért, hogy megmentse a világ veszedelmeitől, hiszen kegyed ért engem, vagy akármilyen más okból, de mindenáron férjhez akarta adni; és akkor megtalálta ezt a... ezt a férfit; egy másik pártfogoltját, egy semmire-

kellő fickót, akit talán, sőt egészen bizonyosan, névről még bátyámuram is ismert; mert bizonyosra veszem, hogy a titkos tanács kétségtelenül foglalkozott ezzel a díszes egyénnel.

— Ki az?

— Egy selyemszövő, Lorenzo Tramaglino, az, aki...

— Lorenzo Tramaglino! — kiáltott fel a nagybácsi. — Á, nagy-szerű! pompás! tisztelendő atyám! Igen, igen... csakugyan... írt levelet egy bizonyos... kár, hogy... de mindegy, rendben van. És don Rodrigo úr vajjon miért nem szól nekem az ilyesmiről egy szót sem? Mért engedi, hogy a dolgok idáig fajuljanak és miért nem fordul ahhoz, aki tudja is, akarja is vezetni és támogatni.

— Ezt is őszintén megmondom — folytatta Attilio. — Egyrészt tudom, hogy bátyámuram feje tele van mindenféle gonddal, bajjal... — (a gróf nagyot fújt és a fejét fogta, mintegy annak jeléül, hogy rengeteg fáradságába kerül ezt a sok mindent megtartani benne) — és ezért Rodrigo vonakodott még a maga bajával is megterhelni. Most már elmondok mindent; ha jól vettem észre, olyan ingerült, annyira kijött a sodrából, annyira torkig van a barát pimaszkodásaival, hogy jobban szeretne maga elégtételt szerezni magának, rövid úton, nem pedig szabályos úton-módon megkapni bátyámuram bölcsesége és befolyása révén. Én igyekeztem lecsillapítani; de mikor láttam, hogy a dolog egészen elfajul, kötelességemnek tartottam az egészről tájékoztatni bátyámuramat, hiszen elvégre is kegyed a feje és oszlopa családunknak...

— Okosabban tetted volna, ha valamivel előbb szóltál volna.

— Igaz; de én folyton abban reménykedtem, hogy a dolog magától megszűnik, vagy úgy, hogy a barát végre észre tér, vagy úgy, hogy eltávozik ebből a kolostorból, ami gyakran megtörténik ezekkel a barátokkal; hol itt vannak, hol amott; és ekkor megszűnt volna ez az egész. Csakhogy...

— Most aztán nekem kell rendbe hozni a dolgot.

— Erre gondoltam magam is. Így okoskodtam magamban: bátyámuram, a maga higgadtságával, a maga tekintélyével megelőzheti a botrányt és egyúttal megmentheti Rodrigo becsületét, mert ez a saját becsülete is. Ez a barát, amint mondtam, folyton Szent Ferenc övével henceg; de ha valaki helyesen használja Szent Ferenc övét, akkor nem szükséges, hogy mindig ott legyen a hasán. Bátyámuramnak száz meg száz eszköze van, amiket én nem ismerek; én csak annyit tudok, hogy a tartományi főnök atya nagy hódolattal viseltetik kegyed iránt és méltán; és ha bátyámuram azt gondolná, hogy ebben az esetben a legjobb megoldás volna, ha a barátot elküldenék egy kis levegőváltásra, hát bizonyára csak egy szavába kerülne...

— Nagyságod csak hagyja ennek a gondját arra, akinek ez a feladata — szakította félbe kissé nyersen a gróf-nagybácsi.

— Á, csakugyan! — kiáltott fel Attilio és lassan ingatta a fejét és gúnyosan mosolygott: sajnálta önmagát. — Nem az én dolgom tanácsot adni bátyámuramnak! De olyan féltékeny vagyok nemzet-ségünk nevére, hogy beszélnem kellett. Aztán attól is tartok, hogy más rosszat is cselekedtem, — tette hozzá elmélázva — attól tartok, hogy Rodrigót megszegényítettem bátyámuram előtt. Sohasem bocsátanám meg magamnak, ha látogatásom azt a gondolatot keltette volna kegyedben, hogy Rodrigo nem viseltetik kegyed iránt a tartozó bizalommal és ragaszkodással. Hígyje meg, bátyámuram, hogy ebben az esetben éppenséggel...

— Ugyan, ugyan, már hogy szegényítetted volna meg, hogy követhetlén volna el valamit ellene? Jó cimborák lesztek ti mindaddig, míg egyitek meg nem komolyodik. Fickándoztok, fickándoztok, folyton elkövettek valami ostobaságot, aztán nekem kell jóvátennem, hogy... már majdnem kiszaladt a számon valami butaság... több bajom van kettőtökkel, mint... — és képzeljék csak el, hogy itt mekkorát fűjt, — mint a sok átkozott államüggyel együttvéve.

Attilio könyörgött még néhány bocsánatkérést, néhány ígéretet, néhány bókot; aztán elbúcsúzott és távozott. A gróf utána szólt:

— Aztán légy eszeden.

A gróf-nagybácsi ezzel a mondattal szokta elbocsátani unoka-öccseit.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

Ha valaki gondozatlan mezőn gazt lát, például lósóskát, és szeretné tudni, vajjon a mag, amelyből kikelt, ott a mezőn ért-e meg vagy a szél hordta oda, vagy madár hullatta-e le, akármennyit töri is a fejét rajta, rá nem jön soha. Épp úgy mi sem tudnók megmondani, vajjon a maga józan eszéből, vagy Attilio gróf uszítására támadt-e a gróf-nagybácsinak az az elhatározása, hogy a tartományi főnök atya segítségével vágja ketté a legbiztosabban ezt a bonyolult csomót. Csak annyi bizonyos, hogy Attilio nem véletlenül ejtette el azt a szót; és ámbár el lehetett készülve rá, hogy az ilyen nyílt uszításnak a gróf-nagybácsi gyanakvó gőgje valószínűleg ellene szegül, mégis mindenáron fel akarta villantani előtte ennek a megoldásnak az ötletét és rávezetni őt arra az útra, amelyen el akarta indítani. Másfelől ez a megoldás teljesen a gróf-nagybácsi szája íze szerint való volt, és természetesen következett a körülményekből; fogadni lehetett volna rá, hogy minden néven nevezendő uszítás nélkül magától is rájött volna. Arról volt szó, hogy ebben a nagyon nyílt harcban az egyik unokaöccse, aki az ő nevét viseli, ne maradjon alul; mert ez volt a legesleglényegesebb szempontja a tekintély megóvásának

amit nagyon, nagyon a szívéen viselt. Ha unokaöccse maga vesz elégtételt, az a bajnál is rosszabb orvosság volna, s egyúttal rengeteg kellemetlenség melegágya; tehát minden áron és haladéktalanul meg kellett akadályozni. Ha ráparancsolna, hogy azonnal térjen vissza a kastélyába, először is nem engedelmeskednék, ha pedig igen, az annyit jelentene, hogy a család meghátrál, vagy megfutamodik a kolostor elől. Rendeletek, hatósági kényszer s egyéb ilyen ijesztések nem értek semmit ilyen állású ellenféllel szemben: a világi papság és a szerzetes nem tartozott a világi igazságszolgáltatás hatáskörébe; még pedig nemcsak a személyek, hanem a helyek sem, ahol laktak; ezt már annak is tudnia kell, aki sohasem olvasott más regényt, csak ezt; amiért is fogadja részvétünket. Az ilyen ellenféllel szemben legfeljebb annyit érhetett el, hogy igyekezett eltávolítani, ennek pedig a tartományi főnök atya lehetett az eszköze, mert tőle függött, hogy a barát marad-e, vagy áthelyezik.

Nos, a rendfőnök atya és a gróf-nagybácsi között régi ismeretség állott fenn; ritkán találkoztak ugyan, de ilyenkor mindig majdnem elolvadtak a barátságtól és kézzel-lábbal igyekeztek túltenni egymáson az udvariaskodásban. És néha bizony jobb azzal barátkozni, aki sok ember felett áll, mint csak eggyel ezek közül, aki csak a saját érdekét látja, csak a saját szenvedélyét érzi és csak a maga ügyével törődik; míg ellenben a másik egy pillantással száz összeköttetést, száz következményt, száz érdeket, száz csapdát, száz veszedelmet lát, ennél fogva százfelől is hozzá lehet férközni.

A gróf-nagybácsi, miután mindent jól megfontolt, egy napon ebédre hívta a rendfőnök-atyát és a kedvéért páratlanul finom szándékkal összeválogatott vendégkoszorút hívott meg. Néhány előkelő rokonát, akiknek már a családi neve is csupa főúri előkelőség volt és akik pusztá viselkedésükkel, azzal a bizonyos velükszületett biztossággal, úri fölényükkel, meghitt közvetlenséggel beszéltek nagy dolgokról és ezzel szinte önkéntelenül kifejezésre juttatták és éreztették minduntalan felsőbbbségüket és hatalmukat. Meghívta még néhány pártfogoltját, akiket örökletes függőség között a családhoz és egész életre szóló lekötöttség az ő személyéhez: ezek már a levesnél elkezdtek mindenre igent mondani, a szájukkal, a szemükkel, a fülükkel, egész fejükkel, egész testükkel, egész lelkükkel és a gyümölcsig úgy megzavarták az embert, hogy már azt sem tudta, hogyan kellene nemet mondani.

Az asztalnál a grófi házigazda hamarosan Madridra terelte a beszélgetést. Rómába sokféle úton el lehet jutni, ő Madridba minden úton eljutott. Beszélt az udvarról, a grófhercegről, a miniszterekről, a kormányzó családjáról, a bikaviadalokról, amelyeket egészen hitelesen tudott leírni, mert pompás helyről nézte végig, az Escorialból; s erről is pontosan be tudott számolni, mert a grófherceg egyik

híve végigvezette minden zegen-zugán. Jó ideig az egész társaság csak ő rá figyelt, mint valami tanárra, aztán külön-külön beszélgető csoportok alakultak; ő pedig akkor más ilyen gyönyörű élményekről mesélt tovább, mintegy bizalmasan, a tartományi főnökatyának, aki ott volt mellette és végtelen türelemmel hallgatta, hallgatta, hallgatta. De a tartományi főnök atya bizonyos ponton ügyes fordulatot adott a társalgásnak, elszakadt Madridtól és udvarról-udvarra, méltóságról-méltóságra ráterelte végül Barberini bíborosra, aki kapucinus volt és az akkor éppen uralkodó VIII. Orbán páp testvéröccse: úgy ám! A grófnagybácsi kénytelen volt tűrni, hogy amaz is beszéljen egy darabig, kénytelen volt hallgatni és eszébe venni, hogy ebben a világban elvégre még sem minden előkelő személyiség az ő embere. Nem sokkal utóbb fölkeltek az asztaltól s akkor megkérte a rendfőnök atyát, hogy menjen át vele egy má ik szobába.

Két hatalom, két ősz fej, két tapasztalt és érett ember állt itt egymással szemben. A méltóságos úr helytel kínálta a nagyon tisztelendő atyát, aztán maga is leült és megszólalt:

— Tekintettel a köztünk énnálló barátságra, bátorkodom szóbahozni atyaságod előtt egy ügyet, amely mindkettőnket érdekel, hogy négy szemközt intézzük el, és ne keressünk más elintézési módot, mert az esetleg... s ennél fogva őszintén és kerekén megmondom kegyednek, hogy miről van szó és bizonyos vagyok benne, hogy csak egy-két szót kell váltanunk és máris megegyeztünk. Mondja csak, a kegyedék pescarenicói kolostorában van egy bizonyos Cristoforo atya?

A tartományi főnök igent intett.

— Mondja meg nekem, atyaságod őszintén, jóbarát módjára... hogy ez az ember... ez az atya... személy szerint nem ismerem őt, ámbár jó néhány kapucinus atyát ismerek: csupa arany ember, buzgók, bölcsek, alázatosak; gyermekkorom óta máig is barátja vagyok a rendnek... de minden népesebb családban... mindig van egy különc, egy keményfejű... és ez a Cristoforo atya, bizonyos jelentésekből tudom, olyan ember... hogy kissé szereti a végleteket... hogy nincs meg benne a kellő okosság, a kellő tapintatosság... fogadni mernék, hogy már nem egyszer gondot okozott atyaságodnak is.

«Úrtem: szálla a szemében, — gondolta magában a tartományi főnök. — Én vagyok az oka; tudtam, hogy ez a szerencsétlen Cristoforo olyan ember, akit szószékről-szószékre kell küldözni és nem szabad hat hónapig ugyanazon a helyen hagyni, különösen nem falusi kolostorokban.»

— Ó, — szólalt meg aztán — igazán sajnálattal hallom, hogy méltóságodnak ilyen véleménye van Cristoforo atyáról; holott tudtommal olyan szerzetes... példakép a kolostorban, és a faluban is nagyra becsülik.

— Tökéletesen értem; atyaságodnak kötelessége... azonban, azonban, őszinte barát módjára figyelmeztetni akarom valamire, amit jó lesz tudnia; ha pedig már tudna róla, anélkül, hogy megszegném hivatali kötelességeimet, fel kell tárnom kegyed előtt bizonyos... lehetséges következményeket; egyebet nem mondhatok. Tudjuk, hogy ez a Cristoforo atya pártfogásába vett egy odavalósi embert, egy olyan embert... atyaságod bizonyára hallott már róla; éppen azt, aki hatalmas botrányok közben megszökött a rendőrség kezei közül, miután azon a rettenetes szent Márton napon olyasmiket... olyasmiket követett el... szóval Lorenzo Tramaglino!

«Jaj!» — gondolta magában a tartományi főnök, hangosan pedig így szólt:

— Ez a körülmény teljesen új előtttem; de mint méltóságod bölcsen tudja, egyik feladatunk éppen az, hogy megkeressük és visszahozzuk az eltévelyedetteket...

— Jó, jó, de védelmünkbe venni bizonyosfajta eltévelyedetteket... tüskés dolog, kényes ügy.

És most, ahelyett, hogy felduzzasztotta volna az arcát és nagyot fújt volna, összehúzta ajkait s annyi levegőt szívott be, amennyit rendszerint ki szokott fújtatni magából és így folytatta:

— Helyesnek tartottam, hogy figyelmeztessem kegyedet erre a körülményre, mert ha esetleg őkegyelmessége... megtörténhetik, hogy valami lépést tesznek Rómában... én nem tudok semmit... és Rómából jöhetne kegyednek...

— Nagyon hálás vagyok méltóságodnak ezért a figyelmeztetésért; de bizonyos vagyok benne, hogy ha értesüléseket szereznek ebben az ügyben, kiderül, hogy Cristoforo atyának mindössze annyi dolga volt azzal az emberrel, akiről méltóságod beszél, hogy helyre akarta billenteni a fejét. Cristoforo atyát jól ismerem.

— Hiszen kegyed jobban tudja nálam, hogy milyen ember is volt ő a világban és miféle huncutságokat követett el ifjúkorában.

— Éppen az a dicsősége a szerzetesi ruhának, gróf úr, hogy egy ember, akiről világeletemben annyi rosszat beszéltek, miután ezt a ruhát felöltötte, egészen más emberré változott. És mióta Cristoforo atya ezt a ruhát viseli...

— Szívesen elhinném; őszintén mondom: szívesen elhinném; de néha-néha, mint a közmondás tartja... nem a ruha teszi a barátot.

A közmondás nem illet egészen oda, de a gróf hirtelenében csak úgy odacsapta ama másik helyett, amely már-már a nyelve hegyén volt: «kutyából nem lesz szalonna.»

— Vannak bizonyos adataim, — folytatta — vannak bizonyos jelenségek...

— Ha kegyed határozottan tudja, — szólalt meg újra a tartományi főnök — hogy ez a szerzetes valami hibát követett el (elvégre mindnyájan tévedhetünk), igazán lekötelez, ha tájékoztat róla. Ha érdememen felül is, de én vagyok a feljebbvalója; de éppen azért vagyok az, hogy megjavítsam, meggyógyítsam.

— Megmondom kegyednek: ez az atya nyíltan pártfogásába vette azt az egyént, akiről beszéltünk, de ezzel a kellemetlen ténnyel kapcsolatban egy másik kínos ügy, ami esetleg... De így négy szemközt most mindjárt elintézhethjük az egészet. Arról van szó, hogy ez a Cristoforo atya összeveszett Don Rodrigóval, az unokaöcsémmel.

— Ó, ezt sajnálom, sajnálom, igazán sajnálom.

— Unokaöcsém fiatal, szenvedélyes ember, sokat tart a rangjára és nincs hozzászokva, hogy felingereljek...

— Kötelességemnek tartom hitelesen tájékozódni erről az eset, ről. Amint már mondtam méltóságodnak, — és olyan úrral beszélek, aki igazságos és jól ismeri az embereket — valamennyien húsból vagyunk, valamennyien tévedhetünk... az egyik ember épp úgy, mint a másik; és ha Cristoforo atya esetleg elkövetett volna...

— Nézze csak, atyaságod: ezek olyan dolgok, mint az imént is említettem, hogy kettőnk közt kell elintéznünk, el kell temetnünk, nem szabad túlságosan felkavarnunk, mert akkor csak elmérgesítjük. Kegyed tudja, mi következik: ezek az összekoccanások, ezek a csipkelődések néha semmiségekkel kezdődnek és aztán dagadnak, dagadnak... Ha meg akarjuk találni az okát, vagy nem jutunk a végére, vagy pedig száz más bonyodalmat fakasztunk fel. Tehát elsímítani, csírájában elfojtani, nagyon tisztelendő atyám: csírájában elfojtani, elsímítani! Unokaöcsém fiatalember; a barát, amint hallom, még mindig fiatalosan nyakas és szenvedélyes... tehát a mi kötelességünk, hiszen eléggé idős emberek vagyunk, sajnos... nemde, nagyon tisztelendő atyám...?

Ha valaki ott lett volna ebben pillanatban, láthatta volna, hogy olyan ez, mint mikor komoly opera kellős közepén tévedésből a kellesténél korábban húznak fel egy színfalat és egyszerre csak meglátják az egyik énekest, amint kedélyesen cseveg valamelyik társával, mert ebben a pillanatban igazán esze ágában sem volt, hogy közönség is van a világon. A gróf-nagybácsinak az arca, a mozdulata, a hangja, amikor azt mondta, hogy «sajnos, nemde», egészen természetes volt; ebben nem volt semmi politika; az volt az igazság, hogy bosszantotta előrehaladott kora. Nem mintha siratta volna ifjúkorának szórakozásait, lendületét, édességét: csupa léhaság, csupa bolondság, csupa semmiség volt ez! Az ő bosszúságának sokkal nyomósabb és komolyabb oka volt: és pedig az, hogy számított bizonyos magasabb hivatalra, mihelyt megüresedik, de félt, hogy már nem éli meg. Ha elnyerhette volna, bizonyosan nem

törődött volna semmit az életkorával, nem kívánt volna semmi mást, és boldogan halt volna meg, mint mindazok, akik szenvedélyesen kívánnak valamit és esküdznek, hogy ha ezt sikerül elérniök, soha többé nem kívánnak semmit.

De hagyjuk csak, beszéljen ő.

— A mi kötelességünk, — folytatta — hogy legyen eszünk a fiatalok helyett is és helyrehozzuk az ő baklővéseiket. Szerencsére még van időnk rá; még nem ment híre a dolognak; még van alkalmunk a «*principiis obsta*» erélyes alkalmazására. Vigyük minél messzebb a tüzet a szalmától; van rá eset, hogy valaki az egyik helyen alkalmatlan, sőt talán galibát is okoz, máshol viszont pompásan beválik. Atyaságod bizonyára bölcsen megtalálja a megfelelő alkalmazást ennek a szerzetesnek. Viszont szerencsére itt van az a másik körülmény is, amelyre nyilván gondolni fog az, aki... esetleg amúgy is azt kívánja, hogy mozdítsák el innen; tehát ha valami távolabbi helyen alkalmazza őt, egy csapásra két legyet ütünk; minden magától elrendeződik, vagy helyesebben szólván, nincs semmi baj.

A tartományi főnök atya már a beszélgetés eleje óta várta ezt a következtetést. «Hát igen, — gondolta magában — látom már, hová akar kilyukadni; a régi nóta: ha az urak, vagy akár csak egy is közülük, megharagszik egy szegény barátira, vagy útjukban van a szerencsétlen, nem kutatják, hogy igaza van-e vagy sem, hanem az előljárója máris köteles eltávolítani.

És mikor a gróf elhallgatott és nagyot fújt utána, ami annyit jelentett, hogy vége a mondókájának, a rendfőnök ennyit mondott:

— Tökéletesen megértettem, mit akart mondani a gróf úr; de mielőtt ezt a lépést megtenném...

— Lépés is, meg nem is lépés, nagyon tisztelendő atyám; inkább természetes dolog, inkább mindennapos dolog; és ha nem választjuk ezt a megoldást, még pedig azonnal, máris előre látom a rengeteg zűrzavart és a bajok végtelen sorozatát. Valami baklövés... az unokaöcsém... nem hinném... itt vagyok én... ezt én... de ha már a dolog idáig fajult, haladéktalanul és kíméletlenül ki kell húznunk a méregfogát, különben tovább burjánzik és nem marad titokban és akkor már nemcsak az unokaöcsém... Darázsfészekbe nyúlunk, nagyon tisztelendő atyám. Kegyed tudja, egy családba tartozunk, vannak összeköttetéseink...

— Tekintélyes összeköttetések.

— Kegyed ért engem: csupa olyan ember, akinek ősi vér folyik az ereiben és aki ebben a társadalomban... mégis csak jelent valamit. Kezdődik az érzékenykedés, az eset közös üggyé dagad; és akkor... még az is, aki különben szereti a békességet... Igazán megszakadna a szívem, ha kénytelen volnék... ha abba a helyzetbe kerülnék... éppen én, aki mindig őszinte hajlandósággal voltam

a kapucinus atyák iránt...! Kegyeteknek, hogy jót tehessenek, mint ahogy jót is tesznek a hívek igaz épülésére, békességre van szükségük, nem szabad viszálykodniok, hanem jó egyetértésben kell élniök azzal, aki... Meg aztán kegyeteknek is vannak rokonaik a világban... és ezek a csúnya kakaskodások, ha elhúzódnak, egyre jobban elterebélyesednek, elburjánzanak és rengeteg embert magukkal sodornak... Én pedig, ha már ezt a szerencsétlen hivatalt viselem, kénytelen vagyok megőrizni bizonyos méltóságot... őkegyelmessége... az én előkelő kartaársaim... az úgy hamarosan testületi üggyé válik... főképpen ama bizonyos másik körülmény révén... Kegyed tudja, hogy szokott történni az ilyesmi.

— Valóban, — szólalt meg a rendfőnök atya — Cristoforo atya tulajdonképpen hitszónok és már előbb is gondoltam rá... Éppen most kérnek tőlem valakit... de ebben a pillanatban, ilyen körülmények között, olyan színezete lehetne a dolognak, mintha büntetés volna; már pedig a büntetés, ha előbb nem tisztáztuk világosan...

— Nem büntetés, dehogy: előrelátó gondoskodás, közös meg egyezéssel létrejött megoldás, hogy elejét vegyük azoknak a bajoknak, amelyek esetleg... hiszen ért engem.

— A gróf úr, meg én, mi ketten természetesen így fogjuk fel a dolgot; tisztában vagyok vele. De ha csakugyan az a tényállás, amit méltóságodnak jelentettek, lehetetlennek tartom, hogy ki ne szivárgott volna belőle valami a környékre is. Mindenütt vannak izgatók, bajkeverők, konkolyhintők, vagy legalább is rosszindulatú kíváncsiak, akiknek pokoli örömük telik benne, ha látják, hogy az urak hajba kapnak a barátokkal; ezek folyton szaglászniak, csürnek-csavarnak, locsognak... mindenkinek vigyáznia kell a maga méltóságára; nekem pedig, aki ha méltatlanul is, de a főnökük vagyok, határozottan kötelességem... A szerzetesi ruha becsülete... nem magánügyem... hanem olyan kincs, amelyről... A kegyed unokaöccse, mivel, mint méltóságod mondja, annyira fel van háborodva, úgy foghatná fel ezt a dolgot, mintha személyes elégtételt adtunk volna neki és... nem mondom... hogy éppen dicsekednék vele és világgá harsonázná, de...

— Hogy gondolhat ilyesmire, nagyon tisztelendő atyám? Az én unokaöcsém lovag, akit odakint a világban rangjához méltó módon és illendőképpen tisztelnek; de az én szememben gyerek még. És hajszálnyi pontossággal azt fogja tenni, amit én parancsolok neki. Sőt, többet mondok: az unokaöcsém nem is fog tudni róla. Mi szükség van rá, hogy mi beszámoljunk erről? Olyan dolgok ezek, amelyeket migaunk között intézünk el, jóbarátok módjára; és köztünk is marad. Emiatt ne fájjon a feje. Én már hozzászoktam a hallgatásához, elhiheti. — És nagyot fűjt. — A fecsegők pedig, — folytatta — ugyan mit mondhatnak? Hiszen mindennapos dolog, hogy egy

szerzetes más vidékre megy hitszónoknak! Meg aztán nekünk, akik látunk... akik előre látunk... akiknek a feladatunk, hogy... nekünk igazán rá sem szabad hederítenünk a locsogásokra.

— De hogy elejét vegyük a pletykának, jó volna, ha ezúttal a kegyed unokaöccse nyilvánvaló jelét és bizonyosságát adná barátságának... nem éppen irántunk, hanem a szerzetesi ruhánk iránt...

— Természetesen, természetesen, ez jogos kívánság... csak-hogy nincs szükség rá: én tudom, hogy az unokaöcsém mindig illendő módon bánt a kapucinusokkal. Még pedig szíves hajlandóságból; ez már családi hagyomány, meg aztán tudja, hogy nekem is kedvemre tesz vele. Egyébként ebben az esetben... ez valami rendkívüli dolog... tökéletesen jogos. Csak bízsa rám, nagyon tisztelendő atyám; majd én kiadom a parancsot az unokaöcsémnek... Vagyis óvatosan kell beadagolnunk neki, nehogy megsejtse, mi történt kettőnk között. Mert nem szeretném, ha olyan helyre ragasztanánk tapaszt, ahol nincs is seb. Amiben pedig megegyeztünk, minél gyorsabban hajtja végre, annál jobb. És ha akadna véletlenül valami távoli megbízatás... hogy egészen megszüntessünk minden alkalmat...

— Éppen most kértek tőlem hitszónokot Riminibe; és talán minden más ok nélkül magamtól is éppen rá esett volna a választásom...

— Igazán pompás, igazán pompás. És mikor...?

— Ha már meg kell lennie, hát azonnal.

— Azonnal, azonnal, nagyon tisztelendő atyám; jobb ma, mint holnap. — Aztán fölállt és így folytatta: — És ha tehetek valamit, akár én, akár családom, barátainkért, a jó kapucinus atyákért...

— Tapasztalásból ismerjük már e család jóságát, — mondta rá a rendfőnök atya, miközben maga is fölkelte és megindult a kijárat felé, legyőzője nyomában.

— Eloltottunk egy szikrát, — mondta a gróf és megállt — egy szikrát, nagyon tisztelendő atyám, amely esetleg hatalmas tűzvészt okozhatott volna. Jó barátok egy-két szóval is el tudnak intézni nagy dolgokat.

Mikor az ajtóhoz ért, kitárta és mindenáron a rendfőnök atyát tessékelte előre: beléptek a másik terembe és csatlakoztak a társasághoz.

Ez a nagyúr mindig nagy alapossággal, nagy művészettel és nagy rábeszélő képességgel intézte az ügyeit, de mindig el is érte a kívánt eredményt. Csakugyan, a most előadott beszélgetéssel sikerült elérnie, hogy Cristoforo atyát Pescarenicóból gyalogszerrel Riminibe küldjék, ami pedig jókora séta.

Egy este Pescarenicóba kapucinus érkezett Milanóból és levelet hozott a gvárdián atyának. A levélben parancs volt Cristoforo atya

számára, hogy induljon Riminibe, mert ott fog prédikálni a nagybőjtben. A gvardián atyának küldött levélben részletes utasítás volt: mondja meg az illető barátnak, hagyjon abba minden ügyet, amiből esetleg belefogott ott a faluban, ahonnan most távoznia kell és még levelet se írjon se kinek: az a testvér lesz az útítársa, aki a levelet hozta. A gvardián aznap este egy szót sem szólt; reggel magához hívatta Cristoforo atyát, megmutatta neki az utasítást és megparancsolta, hogy szedje össze tarisznyáját, botját, kendőjét és övét és ezzel a kísérő atyával, akit íme, bemutat neki, azonnal induljon útnak.

Mindenki elképzelheti, mekkora csapás volt ez a mi Cristoforonkra. Azonnal Renzo, Lucia, Agnese jutott az eszébe; és hogy úgy mondjuk, felkiáltott magában: «Ó, Istenem, mihez fognak most szegények, ha én nem leszek itt!» — De az égre emelte tekintetét és vádolta magát, hogy megfogyatkozott a bizakodása és azt képzelte, hogy bizonyos ügyekben rá is szükség van. Keresztbe tette kezeit a mellén, engedelmessége jeléül és fejet hajtott a gvardián atya előtt; ez aztán félrehívta s megadta neki azt a bizonyos másik utasítást, szelíd szavakkal, mintha tanács volna, de határozottan, mivel parancs volt. Cristoforo testvér felment a cellájába, vette a tarisznyáját, beletette a breviáriumát, a nagybőjti prédikációs könyvét, a bocsánat kenyerét, felkötötte csuháját a bőrvél, elbúcsúzott azoktól a testvérektől, akik éppen a kolostorban voltak és utoljára fölkereste a gvardiánt, hogy áldását kérje; aztán pedig társával együtt nekivágott a megszabott útnak.

Említettük már, hogy don Rodrigo, aki egyre konokabbul ragaszkodott hozzá, hogy végrehajtja gyönyörűséges tervét, elhatározta, hogy egy rettenetes ember segítségéhez folyamodik. Ennek az embernek sem a vezeték-, sem a keresztnévét, sem a rangját nem tudjuk megmondani és még csak nem is célozhatunk egyikre sem; annál furcsább ez a dolog, mert a személyéről nem egy korabeli könyv (és hangsúlyozom: nyomtatott könyv) megemlékezik. Hogy ez ugyanaz a személy, az azonos tények kétségbevonhatatlanul bizonyítják; de mindegyik könyvből kirí a nagy igyekezet, hogy a világot se árulja el a nevét, mintha csak égette volna az író tollát és kezét. Mikor Federigo Borromeo bíboros életrajzában Francesco Rivola kénytelen erről az emberről beszélni, csak ennyit mond róla: «Dús-gazdag és előkelő származású úr» — és egy szóval sem többet. Giuseppe Ripamonti, ak a Storia Patria ötödik részének ötödik fejezetében beszél róla, csak így emlegeti: Egy valaki, az a bizonyos, az az ember, az az egyén, az a személy. «Elmondom egy bizonyos embernek a történetét, — írja szép latin stílusban, amelyet mi hevenyészett fordításban közlünk, — aki bár a legelső volt a városi főurak között, mégis a vidékre tette át székhelyét, a határszélre, s ott aztán

biztonságban élt, gaztettet gaztettre halmozott, fittyet hányt a törvénszékre, a bírákra, minden hatóságra, az uralkodóra; teljesen független életet élt; befogadta a menekülteket, hiszen maga is menekült volt valamikor; aztán visszatért, mintha semmi sem történt volna...» Ettől az írótól átveszünk néhány más részletet is, amit csak alkalmasnak látunk arra, hogy hitelesítse és megvilágítsa a mi névtelenünk történetét, amelyet, íme folytatunk.

Megtenni mindent, amit a törvény tilt, vagy bármiféle hatóság ellenéz, bíraskodni és ítélni mások ügyeiben, minden egyéb érdek nélkül, pusztán úrhatnáságból, rettegést kelteni mindenkinben, csatlósokul használni olyanokat, akik maguk is csatlósokat szoktak tartani: ezek voltak mindig a főszenvédélyei ennek az embernek. Már serdülő korában felháborodást s egyúttal türelmetlen irigységet érzett, valahányszor látta és hallotta a rengeteg erőszakoskodást, zsarnokoskodást és a sok garázda zsarnokot. Ifjúkorában a városban élt s nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, sőt maga kereste az alkalmat, hogy tengelyt akasszon a leghírhedtebb efféle fickókkal, útjukat állja, megmérkőzzék velük, alaposan megleckéztesse őket, vagy kényszerítse, hogy a barátságát keressék. Mivel nagyobb volt a vagyona és több volt a csatlósa, mint a legtöbbnek s vakmerőbb és szívósabb volt valamennyinél, sokat közülük arra kényszerített, hogy abbahagyjon minden vetélkedést, néhánynak alaposan ellátta a baját, sokat barátjává fogadott; nem éppen egyenrangú barátaivá, hanem, mivel csak így voltak kedvére valók, alárendelt barátaivá, akik elismerik, hogy alattvalói és lesik a parancsait. Adott esetben ő maga is eszközük, mindenesük tudott lenni ezeknek; sűrűn kérték is ügyes-bajos dolgaikban ennek a hatalmas szövetségesnek a támogatását; az ő szemében pedig a vonakodás annyit jelentett, mint csorbát ejteni a tulajdon tekintélyén és cserben hagyni hivatását. Ilyen úton-módon részben a maga, részben mások érdekében annyi gazságot követett el, hogy már sem a neve, sem a rokonsága, sem sok barátja, sem a maga vakmerősége nem volt elegendő arra, hogy megvédje a törvényes büntetésektől és a hatalmasok rosszindulatától; tehát kénytelen volt visszavonulni és távozni az államból. Azt hiszem, erre a körülményre vonatkozik az az érdekes eset, amelyet Ripamonti elbeszél: «Egy ízben, midőn ennek távoznia kellett a tartományból, ilyen szerényen, ilyen alázatosan, ilyen csendben távozott: lóháton vonult végig a városon, trombitaharsogásban, nyomában egy falka kutya; és amikor a királyi palota előtt elhaladt, az őrszemmel goromba üzenetet küldött a kormányzóknak.»

Távolléte alatt sem szakította meg az érintkezést, hanem állandóan összeköttetésben maradt hírhedt barátaival, akik — hogy szóról-szóra lefordítsuk Ripamontiból — «továbbra is titkos szövetségben maradtak vele, aljas fondorkodásokra, gyalázatos bűntényekre».

Úgy látszik, hogy ekkor került összeköttetésbe magasabb rangú személyekkel is, bizonyos új és szörnyű merényletek elkövetésére, amelyekről az imént említett történetíró titokzatos rövidséggel beszél. Néhány külföldi fejedelem is igénybe vette segítségét, — írja — egy-egy nevezetesebb gyilkosságra és gyakran küldtek neki messzi-ről is fegyveres csapatokat, hogy az ő vezénylete alatt szolgáljanak.»

Végül is (nem tudni mennyi idő múlva) vagy azért, mert valami hatalmas közbenjárás révén megszüntették az üldözését, vagy azért, mert a vakmerősége valóságos védőpajzsa volt: elhatározta, hogy visszatér és csakugyan vissza is tért; de nem Milanóba, hanem egy közeli várkastélyba a bergamói területen; Bergamo akkoriban tudvalevőleg a velencei államhoz tartozott. «Ez a ház, — megint Ripamontit idézem — a vérengzés valóságos műhelye volt; valamennyi szolga fejére vérdíj volt kitűzve és itt az volt a kötelességük, hogy ők vagdossanak le fejeiket; sem a szakács, sem a kukta nem volt fölmentve az emberölés alól; még az inasok kezeit is vér szennyezte.» Ezen a gyönyörű házicselédségen kívül, mint ugyanez a történetíró mondja, volt neki még egy bandája, ugyanilyen mákvirágokból, szétszórva és mintegy beszállásolva különféle községekben, a két állam határán, ahol ő maga is élt; ezek mindig vakon engedelmeskedtek minden parancsának.

A környéken, jó darabon, minden zsarnok kénytelen volt előbb-utóbb választani e kivételes zsarnok barátsága vagy gyűlölete között. De akik először megpróbálták szembeszállni vele, úgy megjárták, hogy aztán már senki sem mert ilyesmivel próbálkozni. Nem volt senki, aki függetleníthette volna magát tőle, csak a maga ügyeivel törődhetett volna és visszavonulhatott volna. Egyszer csak megérkezett hozzá valamelyik küldönce, azzal a parancsal, hogy hagyja abba ezt meg ezt a vállalkozását, hogy ne zaklassa tovább ezt meg ezt az adósát, vagy egyéb ilyesmivel: erre pedig igennel vagy nemmel kellett felelni. Ha valaki alattvalói hódolattal rábízta bármiféle ügye elintézését, a másik fél abba a kényszerhelyzetbe került, hogy vagy elfogadja döntését, vagy pedig keztyűt dob neki; ez pedig annyit jelentett, mint a közmondás tartja, hogy Istennek ajánlhatta lelkét. Sokan, ha nem volt igazuk, hozzá folyamodtak, hogy a valóságban igazuk legyen; sokan pedig, akiknek igazuk volt, azért fordultak hozzá, hogy maguknak szerezzék meg ezt a hatalmas pártfogót és így ellenfelük már ne férközhesen hozzá: de az egyik is, a másik is szívvel-lélekkel a csatlósává lett. Megesett néha, hogy egy-egy szenvedő szegény, akit valamelyik hatalmaskodó zaklatott, hozzá folyamodott; ilyenkor ő pártját fogta a gyengének s kényszerítette a hatalmast, hogy békén hagyja, sőt, hogy jóvá tegye bűnét, sőt, hogy bosánatot kérjen; avagy pedig ha megmakacsolta magát, hadat indított ellene és kényszerítette, hogy eltakarodjék arról a

vidékről, amelyen zsarnokoskodott, vagy pedig gondoskodott róla, hogy még gyorsabban és még szörnyűbb módon meglakoljon. És ilyen esetekben ezt a rettegett és irtóztató nevet egy-egy pillanatra áldották az emberek ; mert ezt a nem mondom éppen hogy igazságot, de jóvátételt vagy legalább is csekély kárpótlást abban az időben semmiféle magán- vagy állami hatalomtól sem remélhette senki. De leggyakrabban, sőt rendszerint aljas vágyainak, kegyetlen élvezeteinek, nagyúri szeszélyeinek szolgája volt ez a hatalom. De akármire használta is, az eredmény mindig ugyanaz volt : mindeniben meggyökeresedett az a mélységes meggyőződés, hogy kénye-kedve szerint mindent megtehet, akár jogos, akár jogtalan ; pedig az a két szempont gyakran megbénítja az emberek akaratát és visszavonulást parancsol nekik. A hétköznapi zsarnokok híre rendszerint nem terjedt túl azon a kis területen, ahol ők voltak a leggazdagabbak és legerősebbek ; minden kerületnek megvolt a maga zsarnoka és ezek annyira hasonlítottak egymásra, hogy a népnek semmi oka sem volt azokkal törődni, akik nem az ő nyakán ültek. De ennek a mi zsarnokunknak a híre már jó ideje eljutott a milánói tartomány minden zugába ; viselt dolgait szélteben-hosszában felkapták a népmesék ; és a neve valami ellenállhatatlant, valami furesát, valami meseszerűt jelentett. Az a gyanú, hogy mindenütt vannak szövetségesei és bér-gyilkosai, ugyancsak segített mindenütt elevenen tartani a híret. Mindazonáltal ez csak pusztá gyanú volt, hiszen ki vallotta volna be nyíltan, hogy az ő bérence? De minden zsarnok a szövetségese, minden gonosztevő a csatlósa lehetett ; és ez a bizonytalanság még jobban hizlalta az efféle hiedelmeket, és csak fokozta a rettegést. És valahányszor imitt-amott ismeretlen és a szokottnál elvetemültebb brávók alakjai bukkantak fel, és valahányszor valami borzalmas gáz-tett történt és nem tudták rögtön megmondani vagy kitalálni, hogy ki követte el, mindannyiszor annak a nevét ejtették ki, vagy sutto-gták, akit mi kénytelenek leszünk Névtelen-nek nevezni, az említett szerzők — enyhén szólván — túlságos óvatosságának jóvoltából.

Ennek az embernek a várkastélya mindössze hét mérföldnyire volt don Rodrigo palotájától ; ez utóbbi, alighogy ő maga is úr és zsarnok lett, kénytelen volt belátni, hogy ennek a hatalmas ember-nek tőzsomszédságában nem folytathatja a maga mesterségét anélkül, hogy hajba ne kapjon vagy meg ne egyezzek vele. Ennélfogva fö-l ajánlotta neki szolgálatait és barátjává lett, magától értetődik, csak olyan módon, mint a többiek is ; nem egy szolgálatot is tett neki (kéziratonk nem mond többet ennél) és mindannyiszor ígéretet kapott, hogy viszonzásul segíteni fogja, bármiféle alkalom adódik rá. De don Rodrigo nagy gonddal igyekezett takargatni ezt a barátságot, legalább is, hogy ne vegyék észre, milyen szoros és milyen természetű. Maga is szívesen volt zsarnok, igaz, de nem elvadult zsarnok ; ez a

mesterség csak eszköz volt az ő szemében ; nem cél ; szabadon akart élni a városban ; élvezni a társasélet kényelmeit, szórakozásait, megtiszteltetéseit ; és ezért ügyelnie kellett bizonyos látszatokra, tisztelnie kellett rokonait, ápolni magasrangú személyek barátságát, ott tartani egyik kezét az igazság mérlegén, hogy szükség esetén a maga javára billenthesse, vagy el is tüntethesse, vagy adott alkalommal a fejéhez vág hassa valakinek, mivel így könnyebben célt érhet, mint a fegyveres önbíráskodással. Már pedig a bizalmas viszony, mondjuk inkább a szövetség ilyen emberrel, az államhatalom arcátlan ellenségével, bizonyára nem vált volna javára, különösen a gróf nagybácsinál nem. Az a kevés pedig, amit az ilyenféle barátságból nem lehetett eltitkolni, olybá tűnhetett, mint kényszerű kapcsolat olyan emberrel, akinek az ellenséges indulata igen veszedelmes lehetett ; e kényszerhelyzet miatt meg lehetett bocsátani neki ; mert ha az, akinek a kötelessége, nem akar vagy nem tud intézkedni, végül is belenyugszik, legalább is bizonyos határig, hogy kiki maga intézkedjék a maga ügyeiben ; és ha nem is mondja ki ezt a beleegyezését, legalább is szemet húny.

Egy reggel don Rodrigo pompás vadászruhában, gyalogos brávók néhány főnyi kíséretével kilovagolt ; Griso mellette lépkedett, másik négy brávó mögötte ; és elindult a Névtelen vára felé.

HUSZADIK FEJEZET.

A Névtelen kastélya egy keskeny és komor völgy fölött emelkedett, a hegycsúcson, amely zordon hegyláncból emelkedik ki; és igazán nehéz volna megmondani, vajjon összeköti-e vele, vagy elválasztja tőle az a rengeteg sziklatömb, hegyfal, a sok tekervényes barlang, meg szakadék, ami mindkét oldalán messze húzódik. A hegységnek csak a völgyre néző oldala járható; meredek lejtő ugyan, de egyenletes és megszakítatlan. Fent a magasban rétekké szélesedik, lent a lejtő aljában mezőkké, rajtuk elszórtan néhány házikó. A völgyfenék kavicsos vízmosás, amelyen az évszakok szerint kis vízer vagy zúgó hegyipatak rohan lefelé: akkoriban éppen a két állam határa volt. A szemközti hegyoldalon, amely úgyszólván a völgy másik falát alkotja, ugyancsak van néhány megművelt lejtő; a többi törmelék és szikla, meredek, úttalan és kopár hágó, legfeljebb egy-egy cserje tengődik a hasadékokban és az árokpartokon.

A vár magasából, mint a sas vérrel szennyezett fészkéből, a zsarnok úr szemmel tarthatta az egész területet, ahová csak ember betehette a lábát... És soha sem látott senkit magánál följebb, sem pedig fent... a magasságban. Ha körültekintett, láthatta ezt az egész területet, a lejtőket, a völgyfenéket és a benne kitaposott utakat. Az az út, amely kacskaringósan fölfelé kapaszkodott a rettenetes rablóvárba, ha felülről nézte az ember, olyannak látszott, mint a kígyózó szalag: az ablakokból, a lőréséből a várúr kedvére megszámolhatta a fölfelé érkezők lépéseit és százszor is megcélozhatta őket puskájával. És a brávó-helyőrség segítségével, amelyet a várban tartott, még tekintélyesebb csapatból is akárhányat lelőhetett vagy letaszíthatott a völgy fenekére, mielőtt még felérhettek volna a csúcsra. Egyébként nemhogy fent a várba, de még a völgybe sem, még csak futtában sem merte senki sem betenni a lábát, akit a vár ura nem látott szívesen. Ha felbukkant volna valami rendőrféle, úgy bántak volna vele, mint ellenséges kémme, akit elfognak a táborban. Még most is beszélnek azoknak az embereknek a tragikus sorsáról, akik utoljára nekivágtak ennek az útnak; de ez már mind régen történt és a fiatalabbak közül senki sem emlékezett rá, hogy efféle embert látott volna a völgyben, akár elevenen, akár holtan.

Krónikásunk ilyennek írja le ezt a helyet, de a nevét nem mondja meg; sőt nehogy útbaigazítást adjon a fölfedezésére, don Rodrigo útjáról sem mond semmit, hanem egyenesen odavezeti őt a völgy közelébe, a hegy lábához, a meredek és kanyargós ösvény torkolatához. Ott éppen egy kocsmá állt, amelyet bátran őrszobának is lehetett volna nevezni. Az ajtó fölött függő öreg céger mindkét oldalra sugárzó napot festettek, de a nép, amely néha-néha úgy ismétli a neveket, ahogy kimondják, néha pedig eltorzítja a maga szája íze szerint, ezt a kocsmát csak a Malanotte, a Rossz Éjszaka kocsmájának nevezgette.

A közeledő lódobogás zajára megjelent a küszöbön egy tetőtől-talpig felfegyverzett siheder; kinézett és visszament, hogy jelentse a dolgot annak a három csatlósnak, akik éppen kártyáztak, holmi össze-vissza nyomorított, piszkos kártyával. Az, aki a vezetőjük lehetett, kijött az ajtóba s mikor felismerte gazdájának barátját, tisztelettel köszöntötte. Don Rodrigo nagyon udvariasan viszonzta köszöntését és megkérdezte, hogy az úr a várban van-e; mikor a bandavezető azt felelte neki, hogy valószínűleg igen, leugrott lováról, odadohta a kantárszárat Tiradrittónak, az egyik csatlósának. Levette válláról a puskáját és átadta Montanarolónak, mintha csak meg akarna könnyebbülni fölösleges terhétől s annál kényelmesebben akarna fölfelé kapaszkodni, a valóságban azonban azért, mert nagyon jól tudta, hogy ezen a lejtőn tilos volt fegyveres embernek fölmenni. Aztán kivett a zsebéből néhány ezüsthuszast, átadta Tanabusónak és ennyit mondott neki:

— Várjatok meg itt, és addig is mulassatok jól ezekkel a derék vitézekkel.

Végre kihalászott a zsebéből néhány aranypénzt is és markába nyomta a bandavezetőnek azzal, hogy a fele az övé, felét meg ossza szét emberei között. Végezetül Grisóval, aki maga is letette a puskáját, megindult gyalogszerrel fölfelé. Eközben az említett brávók és Squinternotto, aki a negyedik volt köztük (lám, lám, mily gyönyörű nevek, érdemes gondosan megjegyezni valamennyit!), ott maradtak a Névtelen három brávójával és azzal az akasztófavirág bandavezetővel, játszottak, ittak és egyre-másra mesélgették nagy vitézi tetteiket.

A Névtelennek egy másik csatlósa, aki ugyancsak fölfelé ment, hamarosan utolérte don Rodrigót; jól szemügyre vette, felismerte, csatlakozott hozzá, és így megkímélte attól a bosszúságtól, hogy megmondja a nevét és hogy igazolja magát mindenki előtt, akivel csak találkozik és aki esetleg nem ismerte. Mikor fölértek a várba, bebocsátották őket (Griso a kapun kívül maradt), végigvezették sötét folyosók útvesztőin, különféle termeken, amelyek zsúfolva voltak puskákkal, szablyákkal, alabárdokkal; mindegyikben egy-

két brávó állt őrt; miután egy darabig várakozott, bebocsátották abba a szobába, amelyben a Névtelen tartózkodott.

Ez elébe ment, viszonzta köszöntését, egyúttal jól megnézte a kezeit és az arcát; mert ez már megrögzött és szinte gépiessé vált szokása volt, akárki jött hozzá, még ha a legrégibb és legmegbízhatóbb barátja is. Magas, barna, kopasz férfi volt, gyér haja őszbe vegyült, arca ráncos volt; első pillanatra az ember többnek nézte volna hatvannál, pedig éppen csak annyi volt; de a testtartása, a mozdulatai, vonásainak túlságos keménysége, szemének sötét, de eleven villogása olyan testi és lelki erőre mutatott, amely még fiatal emberben is rendkívüli lett volna.

Don Rodrigo elmondta, hogy tanácsért és segítségért jött; nehéz feladatot vállalt és most már a becsülete nem engedi, hogy visszavonuljon; eszébe jutott tehát, hogy mit ígért neki az a férfiú, aki sem túlsokat, sem hiába nem ígér soha; s aztán hozzáfogott elvetemült tervének az elbeszéléséhez. A Névtelen már hallott róla valamit, bár csak homályosan; igen figyelmesen hallgatta, részben mert mindig érdekelték az ilyenféle történetek, részben pedig mert szerepelt benne egy név, amelyet ismert és halálosan gyűölt, Fra Cristoforo neve, aki esküdt ellenségük volt a zsarnokoknak, szóval és ha tehette, tettel is. Don Rodrigo jól tudta, hogy kivel beszél, tehát egyre jobban túlozta vállalkozása nehézségeit: nagyon messzi van a lány, még hozzá monostorban és ott a méltóságos asszony...! Erre a Névtelen, mintha csak a szívében lappangó démon parancsolt volna rá, azonnal a szavába vágott és kijelentette, hogy az ügyet magára vállalja. Feljegyezte a mi szegény Luciánk nevét és ezzel bocsátotta el don Rodrigót:

— Hamarosan értesítést küldök, hogy mit kell tennie.

Ha az olvasó emlékszik arra a gaz Egidióra, aki ott lakott a monostor mellett, ahol szegény Lucia menedéket talált, tudja meg most, hogy ez az ember a legmeghittebb, legbizalmasabb cinkosa volt a Névtelennek minden gazságában; ezért adta a Névtelen oly hirtelen és oly határozottan a szavát. De alig hogy egyedül maradt, nem mondom éppen, hogy megbánta, de bosszantotta már, hogy a szavát adta. Egy ideje már ha nem is éppen lelkiismeretfurdalást, de némi undort érzett gaztettei miatt. Rendeteg gazsága ránehezedett, ha nem is a lelkiismeretére, de legalább is az emlékezetére és valahányszor újat követett el, egyszerre minden szenny fenekestül felkavarodott a lelkében: és ez a gyötrő teher egyre súlyosodott, egyre súlyosodott. Most egyre érezhetőbben ütötte fel fejét az a bizonyos ellenkezés, amelyet első gaztetteinél érzett, később pedig elnyomott magában, úgy hogy aztán szinte teljesen meg is szűnt. De akkor még, kezdő korában, az előtte álló hosszú, szinte határtalan élet elképzelése, viruló életerejének érzése gondtalan bizakodással

töltötte el lelkét; most pedig, éppen ellenkezőleg, ha a jövőre gondolt, egyre visszataszítóbbnak érezte a múltját. — Megöregedni! meghalni! és aztán? — És lám, mily érdekes a halál képe, amely a közeli veszedelemben, ellenséggel szemben rendszerint megkésztette ennek a férfiúnak a bátorságát és vakmerő elszántsággal töltötte el, most ugyanez a kép, mikor az éjszaka csendjében feltűnt előtte, várkastélya biztos falai mögött, hirtelenül rémülettel csapott le rá. Most nem halandó ellenség részéről fenyegette halál; ezt most nem lehetett különb fegyverekkel és erősebb karral elhárítani, ez most egyedül jött, ott született meg a belsejében, talán még megszire volt, de minden pillanatban tett egy lépést. És miközben értelme keservesen küzdött, hogy elhessegesse a gondolatát, az bizony egyre közeledett. Fiatalabb éveiben szinte állandóan szemtanúja volt a gátlások, a bosszúállások, gyilkosságok szakadatlan sorozatának és ezek vérengző versengésre ösztökélték, egyúttal pedig arra is jók voltak, hogy kemény szóval elhallgattassák a lelkiismeretét. Most minduntalan felmerült lelkében, még homályosan, de már rettenetesen az egyéni felelősség, a cselekedetektől független igazság gondolata; az, hogy föléje került a közönséges gonosztevők tömegének és valamennyi közt ő lett a legnagyobb, néha-néha az irtózatos magányosság érzésével töltötte el. Az az Isten, akiről annak idején hallott valamit, de akivel már annyit sem törődött, hogy elismerje vagy megtagadja, hiszen szüntelenül úgy élt, mintha nem lett volna Isten, ez az Isten most, a megmagyarázhatatlan csüggedés, az okatlan rémület pillanataiban mintha megszólalt volna a lelkében: «Én mégis csak vagyok!» A szenvedélyek ifjonti forrongásában a törvényt, amelyet — legalább is így hallotta — az ő nevében hirdettek, kimondhatatlanul gyűlölte: most, mikor váratlanul eszébe jutott, értelme még akarata ellenére is, úgy fogta fel, mint olyan intézményt, amelynek megvan a maga rendeltetése. De micsak, hogy nem közölte senkivel ezt az új nyugtalanságát, hanem mélységesen rejtegette és még zordabb kegyetlenség látszatával álcázta; és ilyen úton-módon igyekezett még önmaga előtt is eltitkolni, vagy pedig elfojtani magában. Sóvárogva gondolt vissza (ha már nem tudta eltörölni vagy elfelejteni) arra az időre, amikor lelkiismeretfurdalás nélkül szokta elkövetni a gátlást és egyetlen gondolata a siker volt: minden erejét megfeszítette, hogy visszahozza ezt az időt, hogy visszaszeresse és újra birtokába vegye régi kemény, fölényes, rendíthetetlen akarátát és elhitesse magával, hogy ő még mindig a régi.

Így ez alkalommal azért adta rögtön a szavát Don Rodrigónak, hogy útját vágja minden habozásnak. De alighogy eltávozott ez, máris érezte, hogy tünedezik az a keménysége, amelyet magára parancsolt, hogy szavát adhassa; érezte, amint lassacskán olyan

kísértő gondolatok bukkannak fel fejében, hogy szegje meg a szavát ; már pedig ez végül is becstelenné bélyegezte volna barátja és alárendelt cimborája szemében ; hogy egy csapásra véget vessen ennek a kínos vergődésnek, beszólította Nibbiót, szörnyű gazságainak egyik legügyesebb és legvakmerőbb cinkosát ; ez volt az, akivel üzeneteit rendszerint eljuttatta Egidióhoz. És keményen, határozottan kiadta a parancsot, hogy azonnal üljön lóra, vágtsasson egyenesen Monzába és közölje Egidióval, hogy ő milyen kötelezettséget vállalt, egyúttal pedig kérje segítségét a végrehajtásához.

A futárlegény sokkal hamarabb visszatért, mintsem gazdája várta volna ; Egidio azt válaszolta, hogy a vállalkozás könnyű és biztos ; csak küldjön neki azonnal egy hintót, két-három ügyesen álcázott brávóval ; a többit csak bízsa rá, majd ő mindent elintéz. Erre a hírré a Névtelen, akárhogy nyugtalankodott is magában, sebtiben parancsot adott magának Nibbiónak, hogy intézkedjék mindenben úgy, ahogy Egidio meghagyta és induljon a vállalkozásra két másik brávóval, akiket névszerint kijelölt.

Ha Egidio csak a szokásos eszközeit használhatta volna a tőle kívánt szörnyű szolgálat teljesítésére, bizonyára nem ígérte volna meg ily gyorsan és ily határozottan a segítségét. De éppen ezen a menedékhelyen, ahol látszólag rengeteg akadály állta útját, a kegyetlen fiatalembernek olyan eszköze volt, amelyről csak ő maga tudott ; és éppen az, ami mindenki másnak a legnagyobb nehézségeket okozta volna, az ő kezében eszközzé vált. Beszámoltunk már róla, hogy a szerencsétlen méltóságos asszony egy ízben szóba állt Egidióval ; és az olvasó megérthette, hogy az nem az utolsó eset volt, hanem csak az első lépés a fürtelem és a vér útján. A fiatalember hangja, amely erőre és szinte azt mondhatnám tekintélyre kapott a büntől, most azt követelte a méltóságos asszonytól, hogy áldozza fel az ártatlan lányt, akit védelmében tartott.

Gertrude megrémült a követelés hallatára. Már azt is szerencsétlenségnek, keserves bűnhődésnek érezte volna, ha Luciát váratlanul, önhibáján kívül vesztí el : most azt követelik tőle, hogy aljas árulással szolgáltassa ki, hogy új lelkiismeretfurdalásra váltsa azt, ami már a kiengesztelés eszköze volt. A szerencsétlen teremtés minden utat megpróbált, hogy kibújjon a szörnyű parancs alól ; minden utat, csak azt az egyetlen nem, amely a legbiztosabb volt és amely mindig nyitva állt előtte. De a bűn rideg és hajthatatlan zsarnok és csak az bír vele, aki megalkuvás nélkül fellázad ellene. Erre Gertrude nem akarta elhatározni magát : tehát engedelmeskedett.

Eljött a kitűzött nap és közeledett a megállapított óra ; Gertrude visszavonult Luciával a maga külön fogadótermébe és sokkal kedvesebb volt hozzá, mint rendszerint. Lucia mindezt egyre növekvő gyöngédséggel fogadta és viszonzta : mint a báránka, amely nem

fél ugyan, de reszket, mikor a pásztor végigtapogatja és szelíden magával vonszolja, megfordul és megnyalogatja a kezét és nem tudja, hogy az aklon kívül a mézszáros várja már, akinek a pásztor az imént eladta.

— Nagy szívességet kérek magától és ezt csak maga teheti meg nekem. Akárhány ember áll szolgálatomra, de egyik sem olyan, hogy megbízhatnám benne. Rendkívül fontos ügyben, amelyet majd később elmondok, sürgősen, de sürgősen beszélnem kell azzal a kapucinus atyával, aki magukat ide hozta hozzám, szegény kis Luciám; de senkinek sem szabad megtudnia, hogy én hívtam. Nincs senkim, csak maga, aki titokban megvihetné ezt az üzenetemet.

Lucia megrémült ettől a kéréstől, és ámbár nem titkolta csodálkozását, mégis szokott alázatosságával azonnal felhozta azokat az okokat, — csak hogy megszabaduljon az egésztől — amelyeket a méltóságos asszonynak meg kellett értenie, sőt már eleve tudnia is kellett: hogy az anyja nélkül, kíséret nélkül, ezen az elhagyatott úton, ezen az ismeretlen vidéken... De Gertrude pokoli iskolában tanulta ki mesterségét: maga is őszintén csodálkozott és rossz néven vette, hogy ennyire vonakodik éppen az, akire, úgy gondolta, leginkább számíthat. Képmutató módon lelkendezett, hogy hiszen mindez csupa alaptalan kifogás! hisz világos nappal megy, mindössze néhány lépés az egész, olyan úton, amelyen Lucia is végiment néhány nappal ezelőtt. És különben is, ha megmagyarázza neki, még akkor sem tévesztheti el, ha sohasem látta volna!... Addig beszélt, hogy a szegény lány meghatottan és szinte sértődötten kiszalasztotta a száján:

— Hát jó, mit kell tennem?

— Menjen el a kapucinus kolostorba, — és megint elmagyarázta neki az utat. — Hívassa ki a gárdián atyát és mondja meg neki, de csak négy szemközt, hogy jöjjön át hozzám azonnal, de azonnal: de ne mondja meg senkinek, hogy én hívatom.

— De mit mondjak a kulcsárnénak, aki sohasem látta, hogy kimentem volna és most majd megkérdezi, hogy hová megyek?

— Próbáljon kisurranni látatlanul, ha pedig nem sikerül, mondja meg azt, hogy ebbe meg ebbe a templomba megy, mert fogadalmat tett, hogy ott fog imádkozni.

Ez újabb nehézség volt a szegény leánynak: hazudnia kellett; de a méltóságos asszonyon megint meglátszott, mennyire lesujtja a sok ellenkezés; megmondta a lánynak, mily csúf dolog fontosabbnak tartani ezeket a semmi tmondó aggodalmakat a hálánál; úgy hogy Lucia, ha nem is látta be a dolgot, de belekábult és végtelenül meghatottan felelte:

— Hát jó, elmegyek, segítsen meg az Isten.

És kifelé indult.

Mikor Gertrude, aki a rács mögül mereven és zavaros tekintettel nézett utána, látta, hogy a küszöbre lép, mintha valami ellenállhatatlan érzés vett volna erőt rajta. hangosan utána szólt:

— Hallja-e, Lucia!

A lány megfordult és visszament a rácshoz. De Gertrude megmetelyezett elméjében már más gondolat kerekedett felül: megszokott fölénye. Úgy tett, mintha nem tartaná elégnek a már megadott utasításokat és újra elmagyarázta Luciának az utat, amelyen haladnia kell és végre ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára:

— Tegyen mindent úgy, ahogy mondtam és siessen vissza.
Lucia eltávozott.

Észrevétlenül kijutott a kolostor kapuján, megindult az országúton, lesütött szemmel, szorosan a fal mellett; a megadott utasítások és a maga emlékei alapján megtalálta a város kapuját, kiment rajta s magába mélyedten és kissé remegve kijutott az országútra, s néhány pillanat múlva rátért a kolostorhoz vezető útra, meg is ismerte. Ez az út akkor is mélyen feküdt, mint most, mintha folyammeder volna, két part között, amelyeket cserjék szegélyeznek és fölötté szinte boltozatot alkotnak. Lucia megindult rajta s mikor észrevette, hogy egészen elhagyatott, érezte, amint rémülete dagad és meggyorsította lépteit. De hamarosan megnyugodott némileg, amikor az úton utazókocsit látott meg; ott állt, ajtaja nyitva volt s mellette két utasa; ezek jobbra-balra nézelődtek, mintha nem ismernék az utat. Amint előbbre jutott, hallotta, hogy az egyik így szólt:

— Nini, itt van ez a derék kislány, majd ő útbaigazít bennünket.

Csakugyan, amikor odaért a kocsához, ugyanez az ember olyan elvariassággal, amely meghazudtolta külsejét, odafordult hozzá és megszólította:

— Kedves kislány, meg tudná mutatni, melyik út vezet Monzába?

— Ha arra mennek, éppenséggel eltávolodnak tőle, — felelt a szegény leányka, — Monza amarra van . . . — és megfordult, hogy az ujjával arra mutasson; ebben a pillanatban a másik cinkos (Nibbio volt), hirtelen megragadta derekánál fogva és felkapta a levegőbe. Lucia rémülten hátrafordult és elsikoltotta magát; de a gazfickó erőszakkal betuszkolta a kocsiba; a másik brávó, aki elől ült, megragadta és akárhogy kapálódzott és visítózott, belekényszerítette a szemközti ülésbe; a harmadik zsebkendőt tömött a szájába és beléfojtotta a sikoltozást. Eközben Nibbio is sebbel-lobbal beszállt a kocsiba, az ajtó becsapódott és a hintó vágatában elindult. A másik csatlós, aki azt az alattomos kérdést feltette, ott maradt az úton, jobbra-balra kémlelődött, hogy lássa, nem jött-e elő valaki Lucia sikoltozására; de nem volt ott senki; belekapaszkodott hát egy cserjébe, felkúszott az egyik partra, aztán eltűnt. Ez Egidio egyik csatlósa volt. Ártatlan képpel ott álldogált a gazdája kapujá-

ban, hogy meglesse, mikor lép ki Lucia a monostorból; jól megnézte, hogy később ráismerjen, aztán rövidebb úton előre sietett, hogy megvárja a megállapított helyen.

Ki tudná leírni a leánya rémületét és szorongását, ki tudná elmondani, mi háborgott lelkében? Rémülten tágra nyitotta szemeit nyugtalanságában, mikor felismerte rettenetes helyzetét, aztán megint lehunyta, úgy megijedt és irtózott ezektől a vad ábrázatoktól; vergődött, de mindenfelől lefogták; összeszedte minden erejét, nagyokat rántott magán, hogy kiugorhasson a kocsi ajtaján, de két izmos kar erősen tartotta, mintha oda lett volna szögezve a kocsi mélyébe; négy más óriás-marok pedig keményen lefogta. Valahányszor kinyitotta a száját, hogy nagyot sikoltson, a zsebkendőt azonnal belenyomták és torkára forrasztották a hangot. Közben az a három pokol-fajzatja a tőle telhető legemberibb hangon egyre ezt hajtogatta:

— Csitt, csitt, ne féljen, nem akarjuk bántani.

Néhány pernyi szorongó küzködés után úgy látszott, hogy lecsillapodik; karjai kinyúltak, feje hátrahanyatlott, szempillái csak nehezen nyíltak, szeme előre meredt; az ijesztő pofák ott a szeme előtt mintha összekeveredtek volna és valami szörnyű kavargásban hullámzottak előtte: arca elfehéredett, hideg verejték verte ki, hátrahanyatlott és elájult.

— No csak, no csak, bátorság — biztatta Nibbio. — Bátorság, bátorság — visszhangozta a másik két gazfickó. De a teljes érzéketlenség ebben a pillanatban megmentette Luciát attól, hogy hallania kelljen e szörnyű hangok vigasztalását.

— Az ördög vigye el! Úgy látszik, meghalt — szólalt meg az egyik. — És ha csakugyan meghalt volna?

— Ugyan! meghalt! — mondta rá a másik. — Ez csak afféle ájulás, ami minduntalan rájön az asszonyokra. Én tudom, hogy ha a másvilágra akartam küldeni valakit, akár férfit, akár nőt, az bizony nagyobb dolog volt.

— Elég! — kiáltott rá Nibbio. — Törődjete a kötelességekkel és ne foglalkozzatok mással. Vegyétek ki a kocsiládából a puskákat és tartsátok készen; mert ebben az erdőben, amelybe most beérünk, mindig bujkál néhány gazfickó. Nem kell kézben tartani, az ördögbe is! Fektesseitek csak a hátatok mögé: nem látjátok, milyen pelyhes csibe ez, még az árnyéktól is megijed! Ha fegyvert lát, még utóbb igazán meghal. És ha magához tér, vigyázzatok, rá ne ijesszettek; hozzá ne nyúljatok, csak ha intek; lefogni elég vagyok én magam is. És egy szót se, hadd beszéljek vele én.

Eközben a hintó, még mindig vágatában, bejutott az erdőbe.

Bizonyos idő múlva szegény Lucia kezdett magához térni, mintha valami nyomasztó és súlyos álomból ébredt volna és kinyi-

totta a szemét. Eleinte nehezen ismerte meg a rémületes tárgyakat, amelyek körülvették, nehezen tudta összeszedni gondolatait: végre újra felismerte rettenetes helyzetét. Csekély kis erejét, amely most visszatért, legelőször is arra használta, hogy nekivetette magát az ajtónak: ki akart ugrani, de lefogták és mindössze annyit látott egy pillanatra, hogy elhagyatott, vad helyen haladnak. Megint nagyot sikoltott; de Nibbio fölemelte hatalmas kezében a zsebkendőt és legszelídebb hangján így szólt hozzá:

— Ejnye, maradjon nyugton, mert jobb lesz; mi nem akarjuk bántani; de ha nem marad csendben, mi majd befogjuk a száját.

— Engedjenek el! Kicsodák maguk? Hova visznek? Mért fogtak el? Engedjenek el, engedjenek el!

— Mondom, ne féljen; nem gyerek már, értse meg, hogy nem akarjuk bántani. Hát nem látja, hogy százszor is meggyilkolhattuk volna, ha gonosz szándékkal volnánk. Maradjon hát nyugton.

— Nem, nem, engedjenek az utamra, nem ismerem magukat.

— De mi ismerjük magát.

— Oh, szentséges Szűzanyám! Honnan ismernek engem? Engedjenek el, az Istenért. Kicsodák maguk? Mért fogtak el?

— Mert ezt parancsolták.

— Ki parancsolta? Ki parancsolta? Ki parancsolhatott ilyent maguknak?

— Csönd! — mordult rá szigorú arccal Nibbio. — Tőlünk nem szoktak ilyesmit kérdezni.

Lucia még egyszer megpróbált hirtelen kiugrani a kocsiból, de amikor látta, hogy a kísérletezés hiábavaló, megint könyörgésre fogta a dolgot; s lehorgasztott fejjel, könnyben ázó arccal, zokogástól elfúló hangon, összekulcsolt kézzel esdekelt:

— Ó, az Isten és a Szentséges Szűzanya szerelmére, engedjenek el! Mi rosszat tettem én maguknak? Szegény teremtés vagyok én, nem követtem én el semmit. Amit pedig maguk elkövettek ellenem, szívből megbocsátom és imádkozni fogok Istenhez magukért. Ha van lányuk vagy feleségük, vagy anyjuk, gondoljanak rá, mit szenvednének ők, ha ebbe a helyzetbe kerülnének. Gondoljanak arra, hogy mindnyájunknak meg kell halni és hogy egyszer majd maguk is kívánják az Isten irgalmasságát. Engedjenek el, hagyjanak itt: az Úr majd hozzásegít, hogy megtaláljam az én utamat.

— Nem tehetjük.

— Nem tehetik? Ó, Uram! Mért nem tehetik? Hova akarnak vinni? Miért? ...

— Nem tehetjük; minden hiába; ne féljen, nem akarjuk bántani. Maradjon nyugton és a hajaszála sem görbül meg.

Lucia, mikor látta, hogy szavai hatástalanok maradnak, csüggedten, kifulladásra és egyre rémültebben most már ahhoz fordult,

aki uralkodik az emberi szíveken és ha akarja, még a legkeményebbeket is meg tudja lágyítani. Amennyire csak bírt, behúzódott a hintó sarkába, karjait keresztbe tette mellén és jó darabig némán imádkozott; aztán elővette olvasóját és hozzáfogott a rózsafüzérmondáshoz, nagyobb hittel és mélységesebb áhítattal, mint eddig bármikor életében. Időnkint abban a reményben, hogy már elnyerte az irgalmasságot, amiért könyörgött, újra kérlelni kezdte a fickókat, de mindig hiába. Aztán megint elájult, megint magához tért, megint újabb szorongásokat szenvedett végig. De fáj a szívünk, nem bírjuk tovább ecsetelni szenvedéseit: végtelenül fájdalmas részvétünk sürget, hogy végére érjünk már ennek az utazásnak, amely több mint négy óra hosszat tartott; mert utána is sok keserves órát kell még átelnünk. Menjünk fel tehát a várba, ahol már várják a szerencsétlen leánykát.

Odafönt szokatlan nyugtalansággal és szokatlan lelki izgalomban várta már a Névtelen. Milyen furcsa! Az a férfi, aki hidegvérrel döntött annyi emberi élet felett, aki számtalan gaztette elkövetésekor soha semmibe se vette azt, hogy fájdalmat okoz valakinek, legfeljebb nagyritkán azért, hogy a bosszúállás vad gyönyörűségét ízlelje benne: most, mikor lecsapott erre az ismeretlenre, erre a szegény parasztlányra, valami borzongást, szinte azt mondhatnám, rémületet érzett. Várának egyik magas ablakából már jó ideje a völgy torkolatára szegezte tekintetét; és íme, egyszerre csak felbukkant a hintó és nagyon lassan közeledett, mivel az előző vágatás kifárasztotta a lovakat és lehűtötte tüzüket. És ámbár onnan, ahonnan lefelé nézett, a hintó legfeljebb apró szekérkének látszott, amilyennel a gyermekek szoktak játszadozni, mégis azonnal felismerte és érezte, hogy a szívhevesebben ver.

«Vajjon benne van-e a lány?» — volt az első gondolata; aztán így folytatta magában: «Mennyi bosszúságot okoz ez is! Szabaduljunk meg tőle.»

És már éppen be akarta szólítani egyik csatlósát, hogy azonnal a hintó elébe küldje és megüzenje Nibbiónak, hogy forduljon meg és vigye el a leányt Don Rodrigo palotájába. De a lelkében erélyes «nem» harsant és elhessegette ezt az ötletét. De mivel olyan érzés gyötörte, hogy mégis csak kell valami parancsot kiadnia, — tudniillik nem bírta tétlenül megvárni a kocsit, amely lassú lépésben közeledett, mint az árulás, vagy mit tudom én, mint a büntetés — tehát behívta egyik öreg szolgáját.

Ez az asszony az egyik régi kapus leánya volt, itt született a várban és itt is töltötte egész életét. Mindaz, amit csecsemőkora óta látott és hallott, azt a meggyőződést érlelte meg lelkében, hogy urainak hatalma fölséges és rettenetes; legfontosabb alapelvül azt szűrte le az oktatásokból és példákából, hogy mindenben engedelmeskedni

kell nekik, mert minden jó és minden rossz csak tőlük származik. A kötelességérzés, amelynek csírája minden ember szívében ott szunnyad, benne együtt hajtott ki a tisztelet, a rettegés, a szolgai meghunyászkodás érzésével és ezekkel egybevegyült, hozzájuk idomult. Mikor a Névtelen lett a vár ura és megkezdte rémületes garázdálkodásait, ez az asszony eleinte kissé visszaborzadt tőle, de egyúttal annál alázatosabban meghunyászkodott. Idő múltán hozzá szokott mindahhoz, amit naphosszat látott és hallott; ennek a nagy úrnak lenyűgöző és féktelen akarata az ő szemében maga volt a kéllehetetlen törvény. Mikor eladólánnyá serdült, férjhez ment az egyik csatlóshoz, aki nem sokkal utóbb kockázatos vállalkozásba indult, amelyben ő maga holtan maradt az úton, az asszony pedig özvegyen a várban. Ura nyomban bosszút állt a gyilkosságért és ez a véres vígasztalás még jobban megdagasztotta az asszony büszkeségét, hogy ilyen pártfogója van. Ettől fogva ki sem tette lábát a várból, legfeljebb csak nagyon ritkán; és lassacskán nem is tudta másnak elképzelni az emberi életet, mint olyannak, amilyennek a várban látta. Nem volt semmi különleges szolgálati beosztása, de a brávó-bandának hol az egyik, hol a másik tagja parancsolgatott neki minduntalan; és emiatt sokat emésztette is magát. Egyszer a rongyaikat kellett megfoltoznia, másszor gyorsan valami ételt kotyvasztani annak, aki éppen munkából tért haza, máskor meg sebesülteket ápolni. Azok pedig csúfolódással és szitkozódással fűszerezték parancsaikat, kifogásaikat, köszöneteiket. Rendszerint csak vénasszonynak nevezték; a díszítő jelzők pedig, amelyeket mindegyik külön-külön ráaggatott erre a névre, mindig másfélék voltak, az illető brávó hangulata és a körülmények szerint. Az asszony pedig, ha megzavarták henyélésében és dühre ingerelték, — szóval ha két legérzékenyebb pontján megsebezték — a bókjaikat nem egyszer olyan szavakkal viszonzta, amelyekben a sátán hamarabb ráismert volna a maga szellemére, mint a csúfolkodók szavaiban.

— Látod ott lent azt a hintót? — szólalt meg az úr.

— Látom — felelte a vénasszony s előre szegezte hegyes állát, kimeresztette beesett szemeit, mintha csak ki akarná tolni őket szemgödre szélére.

— Szereltes föl rögtön egy gyaloghintót, szállj be, vitesd le magad a Malanotte-kocsmába. Gyorsan, gyorsan; előbb kell odaérned, mint a hintó; hiszen úgyis úgy mászik, mint a csiga. Abban a hintóban bent ül... bent kell lennie... egy leánynak. Ha benne van, mondd meg nevemben Nibbiónak, hogy ültesse át a gyaloghintóba, ő pedig azonnal jöjjön ide hozzám. Te ott maradsz a gyaloghintóban azzal a leánnyal s ha fölérték, magaddal viszed a szobádba. Ha megkérdez, hogy hova viszed s hogy kié a vár, vigyázz, el ne...

— Jaj, dehogy! — mondta rá a vénasszony.

— De vigasztald meg, — folytatta a Névtelen.

— Mit mondjak neki?

— Hogy mit mondj neki? Vigasztald meg, mondom. Ennyire megvénültél és még azt sem tudod, hogy ha úgy adódik, hogyan kell megvigasztalni az ilyen fiatal teremtest? Hát neked még sohasem fájt a szíved? Hát te még sohasem féltél? Hát te nem tudod, miféle szavak esnek jól ilyenkor? Ezeket a szavakat mondd neki: törd a fejed rajta, a fene egyen meg. Lódulj!

Mikor a vénasszony kiment, a Névtelen még egy darabig ott álldogált az ablakban és szemét a hintóra szegezte, amely már sokkal nagyobbak látszott; aztán föltekintett a napra, amely ebben a pillanatban bújt el a heglánc mögött; végül az égen elszórt felhőket nézte, amelyek barnából, szinte átmenet nélkül, tűzvörösre váltak. Visszahúzódott, becsukta az ablakot és mint az utas, aki nagyon siet, elkezdett fel és alá járni a teremben.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Az öregasszony máris sietett engedelmeskedni és parancsolni a nagyúr nevében; ez a név, mihelyt kimondta valaki ezen a helyen, egyszerre megsarkantyúzott mindenkit, mert el sem tudtak volna képzelni olyan vakmerőséget, hogy valaki jogtalanul hivatkozott volna rá. Csakugyan, valamivel hamarább ott volt a Malanotte-kocsmában, mint a kocsi; s mikor látta, hogy jön, kilépett a gyaloghintóból, intett a kocsisnak, hogy álljon meg és odalépett a kocsi ajtajához; Nibbioval pedig, mihelyt kidugta a fejét, halkan közölte az úr parancsát.

Lucia, mikor megállt a kocsi, felriadt és kábulatából magához tért. Megint úgy érezte, hogy elfogja az izgalom, tágra nyitotta száját és szemeit és így bámult. Nibbio visszahúzódott, a vénasszony pedig bedugta fejét az ajtón, megnézte Luciát és így szólt hozzá:

— Jőjjön, édes lányom, jőjjön, szegénykém; jőjjön velem, mert nekem az a parancsom, hogy jól bánjak magával és bátorítsam.

A szegény leány az asszonyi hangra kissé megvigasztalódott és egy pillanatra nekibátorodott; de hamarosan még sötétebb rémületbe zuhant vissza.

— Kicsoda maga? — kérdezte remegő hangon és riadt tekintetét a vénasszony arcára függesztette.

— Jőjjön, jőjjön, szegénykém — hajtogatta egyre a vénasszony. Nibbio és a másik kettő a vénasszony szokatlanul szelíd szavaiból és hangjából kitalálta, hogy mi lehet a gazdájuk szándéka; igyekeztek tehát szép szóval rávenni a fogoly leányt, hogy engedelmes-

kedjék. De ő csak kifelé bámult; és ámbár ez az ijesztő és ismeretlen hely és az erős őrizet eleve elvette minden reményét, hogy segítséget kaphat, mégis kinyitotta a száját, hogy kiáltson; de mikor látta, hogy Nibbio dühösen oda-odapillant a zsebkendőre, magába fojtotta a kiáltást, megremegett, megvonaglott, mire megragadták és átültették a gyaloghintóba. Utána beszállt a vénasszony is; Nibbio meghagyta a két másik cinkosnak, hogy jőjenek utána s maga gyorsan megindult felfelé a kapaszkodón, hogy átvegye ura parancsait.

— Kicsoda maga? — kérdezte szorongva Lucia az ismeretlen és torz képű vénasszonytól. — Miért vagyok magával? Hol vagyok? Hová visz?

— Ahhoz, aki jót akar tenni magával, — felelte a vénasszony — egy nagyon nagy... Boldogok, akikkel ő jót tesz! Magának szerencséje van, szerencséje van. Ne féljen, legyen jókedvű, mert nekem azt parancsolta, hogy bátorítsam magát. Megmondja neki, ugye, hogy bátorítottam?

— Kicsoda ő? Miért? Mit akar tőlem? Én nem vagyok az övé. Mondja meg, hol vagyok; engedjen el; mondja meg ezeknek, hogy engedjenek el, vigyenek el valamelyik templomba. Ó, hiszen maga, aki asszony, Szűz Mária nevében...! — Ez a szent és édes név, amelyet kiskorában hódolattal ismételgetett, azután pedig hosszú-hosszú ideig nem ejtett ki, talán másoktól sem hallott, a szerencsétlen vénség lelkében, amint most meghallotta, olyan zűrzavaros, furcsa, zsongó benyomást keltett, mint a fény emléke a gyermekkora óta vak aggastyánban.

Közben a Névtelen ott állt vára kapujában és lefelé nézett; látta, hogy a gyaloghintó igen lassan halad, mint az imént a kocsi és előtte sietve kapaszkodik fölfelé Nibbio, úgy hogy a gyaloghintó egyre jobban elmaradt mögötte. Mikor felért a hegytetőre, a nagyúr intett neki, hogy jőjön utána és visszavonult vele a vár egyik termébe.

— Nos? — kérdezte, miután megállt.

— Mint a karikacsapás! — felelte meghajolva Nibbio. — Értesítés kellő időben, a lány is kellő időben... az úton egy lélek se... mindössze egyetlen sikoltás... de nem jött senki... a kocsi ügyes... a lovak pompásak... más kocsi egy se... csakhogy...

— Csakhogy?

— Csakhogy... megmondom őszintén: sokkal jobban örültem volna, ha olyan parancsot kapok, hogy hátulról lőjem le, mert akkor nem hallottam volna beszélni, nem láttam volna az arcát.

— Micsoda? Micsoda? Hogy érted ezt?

— Azt akarom mondani, hogy az egész idő alatt... hogy az egész idő alatt... Nagyon megszántam.

— Megszántad? Tudod is te, mi a száanalom? Hát mi a száanalom?

— Sohasem értettem meg olyan jól, mint most: a szájalom valami olyasféle, mint a félelem: ha valaki engedi, hogy erőt vegyen rajta, akkor már nem is férfi.

— No csak halljuk, mit tett az a lány, hogy téged szájalomra indított?

— Ó, méltóságos uram! egyfolytában... sírt, könyörgött, a szemét meresztgette és elfehéredett, mint a halott, és aztán sikoltott, és megint könyörgött és bizonyos szavakat...

«Nem akarom, hogy itt maradjon a házban ez a lány», — gondolta eközben a Névtelen. — «Ostoba voltam, hogy a szavamot adtam, de megígértem, hát megígértem. Ha egyszer távol lesz innét...» — felkapta a fejét és parancsoló hangon odaszólt Nibbiónak:

— Most hagyd abba a szánakozást, ülj lóra, végy magad mellé egy legényt, vagy ha tetszik, kettőt és lóhalálában siess don Rodrigo házába, hiszen ismered. Mondd meg neki, hogy küldjön... de azonnal, azonnal, mert különben... — de a lelke mélyén az előbbinél is harsányabb «nem» torkára forrasztotta a szót.

— Nem! — mondta határozott hangon, hogy mintegy hangosan ismételve önmagának ama titkos szózat parancsát — nem! Menj lefeküdni és majd holnap reggel... majd azt teszed, amit parancsolok neked!

«Ördög lakik ebben a lányban, — gondolta magában később, mikor egyedül maradt és ott állt, mellén keresztbe font karokkal és szemét mereven a padló egy pontjára szegezte: a magas ablakon besűrűdő holdfény halvány négyszöget rajzolt rá, amelyet a vaskos ablakrács négyzetekre osztott, az apró üvegkarikák pedig még kisebb darabokra szabdaltak. — Valami ördög, vagy... valami angyal, aki védelmezi... Nibbio megsajnálta!... Holnap reggel, holnap reggel korán távoznia kell innét; sorsára bízom, aztán senki se beszéljen róla többet, és — folytatta magában olyan lélekkel, ahogyan a makrancos gyerekek parancsol az ember, abban a tudatban, hogy úgy sem fog engedelmeskedni, — és ne is gondoljunk rá többet. Ez a barom don Rodrigo ne alkalmatlankodjék itt a hálálkodásaival; mert... hallani sem akarok többé erről a lányról. Megtettem a kedvéért, mert... mert megígértem; és megígértem, mert... ez az én sorsom. De azt akarom, hogy ez az ember drágán fizesse meg a szolgálatomat. Lássuk csak...

És elkezdte törni a fejét, hogy miféle nehéz dolgot is kérhetne tőle viszonzásul és mintegy büntetésül; de újra meg újra ezek a szavak cikáztak a fejében: Nibbio megsajnálta! — De hogyan érhetette el ezt az a lány? — töprengett tovább, mert ez a gondolat nem hagyta nyugton. — Látni akarom... Ej, no... De igen, látni akarom.

És szobáról-szobára végre odaért a kis lépcsőhöz, feltapogatód-

zott rajta, odament a vénasszony szobájához és belerúgott az ajtóba : ez volt a kopogtatás.

— Ki az?

— Nyisd ki.

Erre a hangra a vénasszony egyszerre hármat ugrott és nyomban utána hallatszott a retesz csattanása a zárkapcsokon és az ajtó kitérult. A Névtelen a küszöbről körülnézett és a kisasztalon égő mécs fényénél meglátta Luciát: ott gubbasztott a földön, az ajtótól legtávolabb eső szögletben.

— Ki mondta neked, hogy odadobd ezt a leányt, mint egy zsák rongyot, te elvetemült némbor? — ordított rá a vénasszonyra és haragosan összeráncolta homlokát.

— Magától ment oda, ott akart . . . — felelte alázatosan a vénasszony — én mindent megtettem, hogy bátorítsam, ezt ő is megmondhatja, de beszélhettem neki, akár a falnak.

— Keljen fel, — szólt oda a Névtelen Luciának és odalépett hozzá. De Lucia, akinek amúgyis rémült lelkében újabb rémületet keltett ennek az embernek a kopogása, az ajtónyitás, a belépés, az első mondat: még jobban összehúzta magát ott a szögletben, kezeibe temette arcát és meg sem moccant, de az egész teste remegett.

— Keljen fel, mert nem akarom bántani . . . sőt, a javát akarom, — kezdte újra a nagyúr. — Keljen fel! — dörgött most már a hangja, ingerülte, mivel két parancsa is eredménytelen maradt.

A szerencsétlen lány, mintha a rémület meglevenítette volna, hirtelen feltérdelt és összekulcsolta kezeit s mintha csak szentkép volna előtte, szemét a Névtelen arcára emelte, majd hirtelen lesütötte és úgy mondta:

— Itt vagyok, öljön meg!

— Mondtam, hogy nem akarom bántani, — felelte most már szelídebb hangon a Névtelen s elnézte a bánattól és félelemtől feldőlt arcot.

— Bátorság, bátorság — suttozta a vénasszony. — Ha ő mondja magának, hogy nem akarja bántani . . .

— Hát akkor, — szólalt meg Lucia olyan hangon, amely reszketett a félelemtől, de kiérett belőle a kétségbeesett felháborodás határozottsága is — hát akkor mért gyötör ily pokoli kínokkal? Mit vétettem én kegyed ellen?

— Talán bántalmazták magát? Beszéljen.

— Ó, hogy bántalmaztak-e? Alattomosan elfogtak, erőszakkal, és miért? Miért fogtak el? Miért vagyok itt? Hol vagyok? Szegény teremtes vagyok én, mit követtem el kegyed ellen? Isten nevében . . .

— Isten, Isten, — vágott szavába a Névtelen — mindig csak az Isten! Akik nem tudnak maguk védekezni, akiknek nincs rá erejük, mindig ezt az Istent rángatják elő, mintha csak megbeszélétk

volna vele a dolgot. Mit akar elérni ezzel a szóval? Talán nekem . . . ? — de félbenhagyta mondatát.

— Ó, Istenem! Elérni! Mit akarhatok én, gyenge lány, egyebet, mint hogy kegyed megkönyörüljön rajtam? Isten sok mindent megbocsát, egyetlen könyörületes cselekedetért. Bocsásson el, az Isten szerelmére, bocsásson el! Halandó embernek nem válik javára, hogy ennyi szenvedést okoz az ilyen szegény teremtésnek. Ó, kegyednek csak egy szavába kerül, parancsolja meg nekik, hogy bocsássanak el! Erőszakkal hurcoltak ide. Küldjön el engem ezzel az asszonnyal ***-ba, ott lakik az anyám. Ó, szentséges Szűz Mária! Az anyám! Az anyám, az Isten szerelmére, az anyám! Talán nincs is messze innét . . . hiszen láttam a mi hegyeinket! Miért gyötör engem? Kísértesen valamelyik templomba. Életem fogytáig imádkozni fogok kegyedért. Mibe kerül kegyednek kimondani azt a szót? Ó, igen, máris látom, hogy szánalomra indul: csak egy szót mondjon, mondja ki azt a szót. Isten sok mindent megbocsát, egyetlen könyörületes cselekedetért!

«Ó, mért nem valamelyik bitagnak a lánya, az egyiké azok közül, akik száműzték engem!» — gondolta magában a Névtelen — «az egyiké a hitványak közül, akik a halálokat kívánják! Most hogyan élvezném ezt a sikoltozást! Viszont így . . .»

— Ne kergesse el ezt a jámbor sugallatát! — könyörgött Lucia szenvedélyesen s megint nekibátorodott, mikor a nagyúr arcán és viselkedésén némi tévovázást vett észre. Ha kegyed nem könyörül rajtam, majd megkönyörül az Úr; majd magához szólít és akkor megszűnik minden szenvedésem; hanem kegyed! . . . egy napon talán majd kegyed is . . . De nem, nem: én mindig imádkozni fogok az Úrhoz, hogy óvja meg minden rossztól. Mibe kerül kegyednek kimondani azt a szót? Ha érezné az én gyötrelmeimet . . .

— Ugyan, szedje össze magát — vágott szavába a Névtelen oly szelíden, hogy a vénasszony is elámult. — Hát bántottam én magát? Hát megfenyegettem?

— Ó, nem! Látom, hogy kegyednek jó a szíve és szánalmat érez a szegény Lucia iránt. Ha akarná, jobban rám ijeszthetne, mint a többiek, meg is ölethetne; és ehelyett egy kis . . . egy kis reményt ébresztett a szívemben. Az Isten megjutalmazza érte. Most végezze be a könyörületesség művét: bocsásson szabadon, bocsásson szabadon.

— Holnap reggel . . .

— Ó, most bocsásson szabadon, azonnal . . .

— Holnap reggel újra látjuk egymást, mondtam. Ejnye, addig is szedje össze magát. Pihenje ki magát. Bizonyára meg is éhezett már. Mindjárt hoznak ennivalót.

— Nem, nem, én meghalok, ha valaki belép ide, én meghalok. Vezessen el kegyed a templomba . . . az Isten is megfizeti fáradságát.

— Majd egy asszony behozza az ennivalót — mondta rá a Névtelen; és mikor kimondta, maga is meghökkent, hogy ez a megoldás az eszébe jutott és hogy szükségesnek érezte megoldást keresni, csak azért, hogy ezt az együgyű parasztlányt megnyugtassa.

— Te meg, — folytatta nyomban utána s odafordult a vénasszonyhoz — te meg biztasd, hogy egyék; aztán fektesd le aludni oda az ágyba; és ha maga mellé kíván, jó; máskülönben egyéjszaka a földön is alhatsz. Mondom, bátorítsd; vidámitd fel. És nehogy panasza legyen rád!

Ezzel gyorsan megindult az ajtó felé. Lucia felkelt és utána sietett, hogy visszatartsa és újra kezdje rimánkodását; de a Névtelen már eltűnt.

— Ó, én szerencsétlen! Zárja be, zárja be azonnal! — És mikor hallotta, hogy becsapódott az ajtószárny és a retesz rácsattant, megint befészkelődött a sarokba. — Ó, én szerencsétlen! — kiáltott fel újra zokogva. — Kihez könyörgök most már? Hol vagyok? Mondja meg maga, mondja meg, az Istenért, ki volt ez az úr... ez, aki az imént beszélt velem?

— Hogy ki volt? ugye, hogy ki volt? Szeretné, ha megmondanám! De lesheti, hogy megmondjam. Máris a fejébe szállt, hogy az úr védelmébe vette magát és szeretne mindent tudni, engem meg tönkre tenni. Kérdezze meg tőle magától. Ha én kielégíteném a maga kíváncsiságát, bizony az úr nem beszélne velem olyan szelíden, mint az imént magával. Én már öreg vagyok, — folytatta halkán, mintha magában motyogna — s átkozottak a fiatal lányok, mert szépek, ha sírnak, szépek, ha nevetnek és mindig igazuk van. — De mikor meghallotta Lucia zokogását és elméjében fenyegetőn fölbukkant urának parancsa, lehajolt a sarokban gubbaszkodó lányhoz és szelídebb hangon folytatta: — Ugyan, hiszen nem mondtam semmi rosszat: legyen csak vidám. Ne kérdezzen tőlem olyasmit, amit úgy sem mondhatok meg; és különben is bízzék! Ó, ha tudná, milyen sokan boldogok volnának, ha úgy beszélne velük, ahogy magával beszélt! Legyen vidám, már mindjárt hozzák az ételt; és én ismerem a dörgést... magával olyan barátságosan beszél, hogy bizonyosan csupa finom ételt hoznak. Aztán majd lefekszik és... nekem is hagy egy kis helyet, remélem, — tette hozzá önkéntelenül is kissé ingerült hangon.

— Nem akarok enni, nem akarok aludni. Hagyjon békén, ne közeledjék hozzám, ne menjen el innen!

— Nem, nem, ugyan — mondta rá a vénasszony, visszahúzódtott és leült az egyik rozoga székre s onnan vetett rémült és egyúttal gyűlölködő pillantásokat a szegény leánykára; aztán odanézett az ágyára s azon rágódott, hogy talán egész éjjel számúzve lesz belőle, és morgott, hogy milyen hideg van. De felvidította a vacsora gon-

dolata és a remény, hogy neki is jut belőle. Lucia észre sem vette a hideget, nem érzett éhséget sem s mintegy bódulatban még a fájdalmait és a rémületeit is csak homályosan érzékelte, mint a lázas beteg az álmokképeket.

Mikor kopogtatást hallott, összerezzen; rémülten feltekintett és elsikoltotta magát:

— Ki az? Ki az? Ne jöjjön be senki!

— Semmi, semmi, jó hír, — mondta rá a vénasszony — Márta hozza a vacsorát.

— Zárja be, zárja be az ajtót! — sikoltozott Lucia.

— Jaj, hát rögtön, rögtön — lelkendezett a vénasszony és elvette az ételes kosarat Márta kezéből, elküldte az asszonyt, bezárta az ajtót és a kosarat letette az asztalra a szoba közepén. Aztán többször egymásután hívta Luciát, hogy jöjjön élvezni ezt a finom vacsorát. Véleménye szerint a lehető leghatásosabb szavakat alkalmazta, hogy felcsigázza a szegény lány étvágását és lelkendezve áradozott, milyen válogatott finom ételek ezek:

— Ha a magunkfajta ember hozzájut, egy-egy ilyen falatot megízlelhet, bizony, jódarabig nem felejtí el! Milyen pompás ez a bor, ezt issza az úr a barátaival... ha valamelyik éppen betér hozzá... és ha mulatni akarnak! Az ám!

De mikor látta, hogy minden rábeszélése hiábavaló, hozzátette:

— Ha nem akar, hát nem akar. De aztán ne mondja holnap, hogy nem bízattam. Majd eszem én, és jócskán marad még magának is, ha ugyan meggondolja magát és hallgat rám.

Ezzel mohón nekilátott a falatozásnak. Mikor jóllakott, felkelt, odament a sarokba, odahajolt Lucia fölé, megint enni hívta, hogy aztán lefekhessen.

— Nem, nem, nem kell semmi, — felelte a lány elhaló és mármár álmos hangon. Aztán kissé határozottabban folytatta: — Be van zárva az ajtó? Jól be van zárva? — És miután körülnézett a szobában, fölkel és előre tartott karokkal, óvatos léptekkel megindult az ajtó felé. De a vénasszony megelőzte, megragadta a reteszt, megrázta és rászólt:

— Hallja? Látja? Hát jól be van zárva? Hát most boldog?

— Ó, boldog! Lehetek én itt boldog? — mondta Lucia és megint visszabújt a sarokba. — De az Isten tudja, hogy itt vagyok!

— Jöjjön, feküdjék le; mit akar itt összekuporodva, mint egy kutya? Ki látta már, hogy valaki visszautasít minden kényelmet, amit felkínálnak neki?

— Nem, nem, hagyjon békén.

— Hát jó, maga akarja így. Tessék, magának hagyom a jobb helyet, én ide fekszem a szélére, a kényelmetlen helyet választom

a maga kedvéért. Ha le akar feküdni, tudja, hogyan juthat a helyére. Ne feledje, mennyit könnyörögtem magának.

És ezzel ruhástul bebújt az ágyba. A szobára csönd borult.

Lucia mozdulatlanul kuporgott a sarokban, egészen összegubbaszkodott, térdeit felhúzta, kezeit térdére támasztotta, arcát kezeibe temette. Nem volt ez sem álom, sem ébrenlét, hanem gondolatainak, képzelődéseinek, ijedelmének villámgyors kergetődzése, zűrzavaros váltakozása. Néha, kissé világosabb pillanataiban, tisztán visszaemlékezett a nap folyamán látott és átszenvedett borzalmakra és fájdalmasan beletörődött a sötét és félelmetes valóságba, amelynek hálójában vergődött; máskor meg elmélyedt, sötét révületekbe tévedt és a bizonytalanság és a rémület kísérteteivel viaskodott. Egy darabig lenyűgözte ez szorongás, de végül is leteperte a halálos fáradság, kinyújtotta meggyötört tagjait és elnyújtózkodott, vagy inkább egész hosszában lezuhant és jó ideig úgy feküdt ott, mintha csakugyan aludt volna. De egyszerre csak felriadt, talán valami benső hangra s mindenáron teljesen magához akart térni, tiszta fejjel gondolkozni, hogy megtudja, hová került, honnan és miért. Felfigyelt valami zörejre: a vénasszony ütemes, hörgő horkolása volt; kinyitotta szemét és valami halvány derengést látott, amely váltokozva fellobbant és eltűnt: a mécses bele volt, amely már-már kialudt és még kilövelt magából némi pislákoló fényt, de hogy úgy mondjam rögtön vissza is húzta; olyan volt, mint a hullámverés a tengerparton. És ez a fény lesiklott a tárgyról, mielőtt fölismerhető domborulatot és színt kaptak volna tőle, úgy hogy tarka-barka zagyaléknál egyebet nem nyújtott a szemnek. De hamarosan újra felbukkantak lelkében a legfrissebb benyomások és segítettek tisztázni azt, amit érzékei zagyaléknak fogtak fel. A szerencsétlen, amint magához tért, felismerte börtönét; az elmúlt szörnyű nap minden emléke, a jövő minden rémülete egyszerre rohanta meg: maga ez a mostani nyugalom, az izgalmak után, ez a látszólagos pihenés, ez a magárahagyottság újabb rémülettel töltötte el és olyan szomorúság rohanta meg, hogy a halált kívánta. De ebben a pillanatban eszébe jutott, hogy hiszen legalább imádkozhatna és ezzel a gondolattal együtt váratlanul reménység sarjadt szívében. Megint elővette olvasóját, elkezdte mondani a rózsafüzért. És amint egyre gyöngyözött remegő ajkáról az imádság, érezte, hogy szívéen határtalan bizakodás árad el. Egyszerre csak más gondolat cikázott át a fején: hogy az imádsága kedvesebb volna és biztosabban meghallgatásra találna, ha ebben a vígasztalan helyzetében valamit felajánlana. Arra gondolt, aki neki a legkedvesebb, vagyis a legkedvesebb volt, hiszen ebben a pillanatban lelke a rémületen kívül semmi mást nem érzett és a szabaduláson kívül semmi másra nem vágyott; rá gondolt hát és azonnal elhatározta, hogy feláldozza őt. Fölkelt, térdre vetette

magát, mellén összekulcsolta kezeit, amelyekben ott csüngött a rózsafüzér, arcát és szemét az égre emelte és így imádkozott :

«Ó, szentséges Szűz, Te, akinek annyszor kegyeibe ajánltam magamat és aki már annyszor megvigasztaltál engem, Te, aki annyi fájdalmat szenvedtél és most végtelen dicsőségben élsz, aki annyi csodát tettél az üldözött szegényekért, segíts meg engem! Szabadíts meg ebből a veszedelemből, vezess vissza épségben édesanyámhoz, ó, Üdvözítőnk édesanyja! én fogadalmat teszek, hogy örökre megőrzöm szüzességemet és örökre lemondok az én boldogtalan vőlegényemről, hogy ne legyek soha másé, mindig csak a tied.»

Miután kimondta ezeket a szavakat, lehajtotta fejét, s nyakába akasztotta olvasóját, mintegy a felajánlás jeléül és egyúttal védelmül, mert ez volt a fegyverzete annak az új hadseregnek, amelybe most belépett. Megint visszaült a földre és érezte, amint lelkét végtelen nyugalom és egyre nagyobb bizakodás önti el. Eszébe jutott az a bizonyos «holnap reggel», amelyet kétszer is mondott az ismeretlen nagyúr és mintha ebben a két szóban a szabadulás ígérete csengett volna fülébe. Emberfeletti szenvedésekben elgyötört érzékei lassacskán elszibbadtak, amint megszűnt gondolatainak háborgása és végre hajnaltájban Lucia mély és zavartalan álomba merült, még védőasszonyának neve is felében halt el ajkain.

De volt más valaki is ebben a várban, aki ugyancsak szeretett volna elaludni, de nem tudott. Miután eltávozott, vagyis inkább megszökött Luciától és kiadta a parancsot, hogy vigyenek neki vacsorát, szokása szerint végigjárta a vár egyes őrszemeit, de lelkében szüntelenül ott fénylett a lány képe, fülében ott szongtak szavai ; a nagyúr tehát szobájába menekült, sebtiben bezárkózott, mintha egész ellenséges csapat elől kellene fedezéket keresnie ; aztán ugyan csak sebbel-lobbal levetkőzött és lefeküdt. De úgy rémlett neki, mintha az a kép, amely sohasem akart elhalványulni, ebben a pillanatban így szólt volna hozzá : «Nem fogsz aludni ! — «Miféle ostoba asszonyi kíváncsiság szállt meg engem, — gondolta magában, — hogy látni akarom ? Igaza van annak a barom Nibbióknak : az ember már nem is férfi ; úgy van, már nem is férfi ! — Én ? . . . én nem vagyok már férfi, én ? Hát mi történt ? Mi a csuda történt velem ? Micsoda újfajta dolog ez ? Hát nem tudtam már eddig is, hogy a nők folyton sikoltoznak ? Sikoltoznak néha a férfiak is, ha nem tudnak fellázadni. Mi az ördög ! Hát nem hallottam még asszonyi sírátkozást ?»

És akkor, emlékezetében, anélkül, hogy különösebb fáradsággal kellett volna keresgélni benne, magától felbukkant sok olyan eset, amikor sem jajgatás, sem rimázkodás nem tudta megingatni egy hajszálnyira sem elhatározásainak végrehajtásában. De a visszaemlékezés az efféle vállalkozásokra nemhogy visszaadta volna határozottságát, amely máris hiányzott mostani vállalkozása végrehaj-

tásához, nemhogy eloltotta volna lelkében ezt a nyűgös szánakozást, hanem ehelyett a bűnbánatnak valamiféle rémületét, megmagyarázhatatlan vad vágyát ébresztette fel benne. Annyira, hogy megkönnyebbülésnek érezte, mikor újra visszaidézhetette Lucia előbbi képét, amelynek varázsa alól fel akarta szabadítani régi férfiasságát. — «Hiszen él ez a lány, — gondolta magában — hiszen itt van ; még van idő ; még megmondhatom neki: menjen, örvendezzék ! Láthatom az arca színváltozását és ezt is mondhatom neki: bocsásson meg... Bocsásson meg ? Hogy én bocsánatot kérjek ? Egy lánytól ? Én ?... Á, és mégis ! ha egy szó, egy-egy ilyen szó javamra válhatna és levinné rólam ennek a gyalázatos életmódnak a terhét, kimondanám ! Ej, érzem, hogy kimondanám ! Hová sülyedtem ! Nem vagyok már férfi, nem vagyok már férfi ! ... Ugyan, ugyan ! — mondta aztán és dühösen hánykolódott az ágyában, amelyet egyre keményebbnek érzett, takarói alatt, amelyek egyszerre nagyon súlyosan nehezedtek rá. — Ugyan ! csupa ostobaság, máskor is megfordult már ilyesmi a fejemben. Majd elmúlik ez is.»

És hogy elhessegesse, valami fontos dologra szeretett volna gondolni; olyasmit keresett, ami mindig nagyon érdekelte, aminek egészen át tudná adni magát : de semmi sem jutott az eszébe. Úgy érezte, hogy minden megváltozott ; ami máskor elemi erővel felkorbácsolta vágyait, most már egyáltalában nem volt kíváncsi : a szenvedély, mint a ló, ha valami semmiség miatt megcsökönyösödik, egy tapodtat sem volt hajlandó tovább haladni. Ha a megkezdett és még befejezetlen vállalkozásaira gondolt, nem lelkendezett a végrehajtásért, nem izgatták a nehézségek (mert ebben a pillanatban még a haragot is édesnek érezte volna), hanem szomorúságot és úgyszólván borzadást érzett azért is, amit eddig megtett. Felrévlett előtte az az idő, amikor majd nem lesz semmi célja, semmi foglalkozása, semmi akarata, amikor már csak az elviselhetetlen emlékek rajzanak majd körülötte ; minden órája olyan lesz, mint ez, amely ólomlábon jár és mázsás súllyal nehezedik rá. Felsorakoztatta képzeletében valamennyi brávját és nem jutott eszébe semmiféle fontos dolog, amit bármelyiknek is megparancsolhatna ; sőt, az a gondolat, hogy újra látnia kell őket, köztük kell élnie, megint újabb teher volt, undorító és kellemtelen érzés. És ha foglalkozást akart volna találni másnapra, valami érdemes munkát, akkor kénytelen volt arra gondolni, hogy holnap szabadon bocsáthatja ezt a szerencsétlen leányt.

«Szabadon bocsátom, igen ; mindjárt kora reggel odasietek hozzá és megmondom neki : menjen, menjen. El is kísértetem... és az ígéretem ? És a kötelezettség ? És don Rodrigo ? ... Kicsoda is don Rodrigo ?

És mint az az ember, akire a feljebbvalója váratlan és hangos kérdéssel csap le, a Névtelen is rögtön igyekezett megfelelni erre a

kérdésre, amelyet önmagának tett fel, vagyis inkább annak az új én-jének, amely egyszerre szörnyen meggyarapodott benne és feltámadt, mintegy hogy ítéletet mondjon régi én-je felett. Tehát lázasan kutatta, mi lehetett az oka, hogy mikor szinte még el sem hangzott a kérdés, máris döntött és olyan kötelezettséget vállalt, amellyel rengeteg szenvedést okozott egy ismeretlen szerencsétlen leánynak, akitől nem félt, akit nem gyűlölt, csak azért, hogy annak az embernek szívességet tegyen. De nemcsak hogy nem talált ebben a pillanatban olyan okot, amely érzése szerint alkalmas lehetett cselekedete igazolására, de még csak önmagának sem tudta megmagyarázni, hogyan is vetemedett ilyesmire. Ez az elhatározása nem annyira megfontolás eredménye volt, mint inkább hirtelen fellobbanása lelkének, amely a régi, megrögzött érzéseknek rabja volt : inkább száz meg száz régebbi cselekedetének következménye. És amint így győtrődve vizsgálta önmagát, hogy számot adjon magának ennek az egy cselekedetének okáról, egyszerre csak belemerült egész életének a vizsgálatába. Vissza-vissza, évről-évre, vállalkozásról-vállalkozásra, vérről-vérre, gaztettéről-gasztetre : mindegyik újra felrívlett az öntudatos új lélek előtt, most már megtisztultan azoktól az érzelmektől, amelyekben elhatározásuk és elkövetésük megfogant : és pedig úgy rívlett fel, abban a szörnyűségében, amelyet akkoriban éppen ezek az érzelmek takartak el előle. Mind az ő cselekedete volt, mind azonos volt vele magával ; és ez a borzalmas gondolat, amely minden emléikkel újra felbukkant és mindegyikhez hozzátapadt, egészen a kétségbeesésig fokozódott. Hirtelen felült, odakapott az ágya melletti falhoz, megragadott egy pisztolyt, lekapta és... abban a pillanatban, amikor véget akart vetni elviselhetetlenné vált életének, egyszerre lecsapott rá valami rémület, valami, hogy úgy mondjam, kísérteties nyugtalanság és gondolata előresuhant az időben, amely bizony tovább folydogál majd az ő halála után is. Borzalommal képzelte el mozdulatlan, eltorzult hulláját, amelyet kénye-kedve szerint meggyalázhat a leg-hitványabb ember is, aki túléli ; a meglepetést, a zűrzavart a Várban, másnap : a teljes felfordulást : a maga élettelen, néma hulláját, amelyet ki tudja, hová dobnak majd? Elképzelte, hogy mi mindent összebeszelnének majd róla itt a környéken és messze innét ; elképzelte ellenségeinek ujjongását. A sötétségben, a csöndben még szomorúbbnak, még rémületesebbnek látta a halált ; úgy érezte, hogy ha nappal volna, egy pillanatig sem habozna : nyíltan, mindenki szeme láttára a folyóba vetné magát s eltűnne örökre. Egészen elmerült ezekben a gyötrelmes töprenkedésekben, s görcsösen rángatózó hüvelykujjával folytonosan felhúzta meg leeresztette a pisztoly kakasát, amikor egyszerre más gondolat ötlött elméjébe. «Ha a másik élet, amelyről gyermekkoromban hallottam s amelyről most is folyton beszélnek, mégis csak bizonyosság volna ; ha ez az élet nincs, ha

csak a papok találmánya, akkor mit cselekszem? Akkor minek meghalni? Akkor nem mindegy, hogy mi mindent követtem el? Nem mindegy? Hiszen akkor örülség volna... Igen, de ha mégis csak van ez a másik élet...!

Erre a kétségre, erre a kockázatra, még sötétebb, még súlyosabb kétségbeesés rohanta meg, amely elől nem tudott elmenekülni, még a halálba sem. Eldobta a fegyvert, hajába mélyesztette kezeit, fogai vacogtak, reszketett. Egyszerre csak eszébe jutottak bizonyos szavak, amelyeket néhány órával azelőtt hallott és azóta is egyre hallott: Isten sok mindent megbocsát egyetlen könyörületes cselekedetért! És most már nem volt meg bennük az alázatos könyörgésnek az a hangsúlya, amellyel akkor elhangzottak, hanem fensőbbes hangon zengtek s kicsendült belőlük valami távoli reménység is. Ez a megkönnyebbülés pillanata volt: levette kezét halántékáról és most már nyugodtabban szegezte lelki szemeit arra, akitől ezeket a szavakat hallotta; és most már nem úgy látta, mint a foglyát, nem úgy mint könyörgőt, hanem mint olyasvalakit, aki kegyelmeket és vigasztalásokat osztogat. Szorongva várta a virradatot, hogy hozzá siessen és szabadon bocsássa, hogy szájából az enyhülés és az élet új meg új szavait hallhassa; sőt úgy képzelte, hogy maga viszi vissza az anyjához. — «Hát aztán? Mi dolgom holnap, egész nap? S mivel foglalkozom holnapután? És mivel foglalkozom holnapután után? És az éjszaka? Az éjszaka, amely tizenkét óra múlva visszatér! Ó, az éjszaka! Nem kell, nem kell az éjszaka!» — És megint visszahullt a jövőd keserves ürességébe és hiába törte a fejét, hogy mire fordítsa idejét, mivel töltse el napjait és éjszakáit. Egyszer arra gondolt, hogy elhagyja várát és elmegy messzi földre, ahol senki sem ismeri, még névről sem; de érezte, hogy az én-je, az én-je mindig vele marad; egyszer valami sötét reménység éledt újra benne, hogy visszatér még régi kedve, régi lelke és ez most csak afféle múltó roham; másszor félt a nappaltól, hogy az emberei majd ilyen szégyelletesen megváltozott állapotban látják, néha meg sóvárogta a nappalt, mintha attól várná, hogy megvilágosítja gondolatait is. És íme, mikor már hajnaladott, néhány pillanattal az után, hogy Lucia elaludt, íme, amint ott ült mozdulatlanul, egyszerre csak zsongó hangok hullámozása szűrődött a fülébe. Még nem tudta volna megmondani, mi az a zsongás, de máris érezte, hogy van benne valami vídámság. Feszülten figyelt és most már ráismert: valahol messze ünnepre harangoztak; és néhány pillanat múlva hallotta a hegy visszhangját is, ami bágyadtan ugyan, de szakadatlanul visszazengte a zúgást és egybeolvadt vele. Nemsokára más harangszót hallott, közelebből és ez is ünnepi harangozás volt; aztán megint másikat. — «Miféle vídámság ez? Micsoda öröm érte ezeket mind? — Kiugrott tüskés fészkéből, nagyjából felöltözködött, sebtiben kinyitott egy ablakot és kinézett.

A hegyeket félig még köd burkolta ; az égbolt nemcsak hogy felhős volt, hanem valósággal egyetlen hamuszürke felhő ; de az egyre tisztuló derengésben látni lehetett már az úton, a völgy mélyén, a vonuló embereket ; egyesek most jöttek ki házukból és megindultak, mind egy irányban, a völgy torkolata felé, jobbra a vártól ; mindenki ünneplő ruhában volt és szokatlan vidámság tüzelte valamennyit.

«Mi a csoda történt ezekkel ? Mi ok van öröme ezen az Isten-verte földön ? Hová tódul ez a csürhe ?» — Kiszólt az egyik bizalmas brávójának, aki a szomszéd szobában aludt, megkérdezte, mi az oka ennek a nyüzsgésnek. Ez azonban éppen annyit tudott róla, mint ő és azt felelte, hogy majd mindjárt elmegy megtudakolni. Az úr továbbra is kikönyökölt az ablakon és kíváncsian figyelte a mozgalmas látványt. Voltak ott férfiak, nők gyermekek, csapatosan, párosan, egyesével ; az egyik utolért valakit, aki előre sietett, és hozzácsatlakozott ; a másik, amint kilépett házából, hozzászegődött a legelsőhöz, aki útjába akadt ; és úgy mentek együtt tovább, mint jóbarátok valami megbeszélt útra. Mozgásuk nyilván elárulta, hogy sietnek és nagy az örömük ; és a sokféle harangnak ez a nem összhangzatos, de egyszívű zengése a közelben és a távolban, szinte olyan volt, mintha maga ez a mozgás zengett volna, mintha azok helyett a szavak helyett zengene, amelyek nem tudtak a lelkekből feltörni. Csak nézte, nézte őket és a szíven eláradt valami, több mint a kíváncsiság : szeretete volna tudni, vajjon mi az, ami ennyi mindenféle embert közös lelkesedésre tud gujítani ?

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A brávó hamarosan visszajött és jelentette, hogy tegnap ***-ból ide érkezett Federigo Borromeo bíboros, milanói érsek és egész nap itt marad ; érkezésének híre az este futott szét a környező falvakban és mindenki felébresztette a vágyat, hogy elzarándokoljon ehhez a férfiúhoz ; tehát a harangozás inkább az öröm kifejezése, mint jeladás a népnek. A nagyúr, mikor magára maradt, tovább bámult le a völgybe, még gyötrőbb töprenkedésben. — «Egy ember kedvéért ! Mind vidáman sietnek, hogy lássák ezt a férfiút ! Pedig mindegyiknek megvan a maga baja, amely rág rajta. De egyiknek, bizony, egyiknek sincs akkora baja, mint nekem ; senki sem töltött el olyan éjszakát, mint én ! Ki ez az ember, hogy úgy felvidámítja ezt a rengeteg népet ? Az a néhány garas, amit csak úgy találokra szétoszt... de ezek nem az alamizsna kedvéért mennek. Igen, igen, nyilván az áldása, egy-egy szava... ó, ha volna számomra is egynéhány szava, amely megvigasztalhatna, ha... ! Mért nem megyek én is ? Mért nem ?...

Elmegyek, elmegyek, beszélni akarok vele, négyszemközt akarok vele beszélni. Vajjon mit mondok neki? Mindegy; majd azt, majd azt, hogy... Majd meghallom én is, mit tud mondani nekem ez a férfiú!»

Mikor így zűrzavarosan megfogant benne ez az elhatározás, nagy sebbel-lobbal befejezte öltözködését, vállára kanyarította kissé katonás szabású köpönyegét, felkapta az ágyán maradt pisztolyt és bedugta az övébe baloldalt, jobboldalt is bedugott egyet, ezt a falról akasztotta le; ugyancsak az övébe dugta tőfét is; aztán levette a falról karabélyát, amelynek épp oly félelmetes volt a híre, mint neki magának és a nyakába vetette; feltette a kalapját, kiment a szobából és először is abba a szobába indult, ahol Luciát hagyta. A karabélyt odakint az ajtó melletti sarokba támasztotta, bekopogtatott, de egyúttal be is szólt. A vénasszony egyetlen ugrással lent termett az ágyról és rohant ajtót nyitni. A nagyúr belépett, körütekintett a szobában és látta, hogy Lucia ott kuporog a sarokban és alszik.

— Alszik? — kérdezte halkan a vénasszonytól. — Ott alszik? Hát ezt parancsoltam neked, te nyomorult?

— Én mindent megtettem, — felelte a vénasszony, — de semmi áron sem akart enni és lefeküdni sem...

— Hagyd békén aludni; vigyázz, fel ne zavard; s ha majd felébred... Márta itt lesz a szomszédszobában; te pedig mindent, hozass ide vele, akármit kér a lány. Ha felébred... mondd meg neki, hogy én... hogy az úr elment egy kis időre, de visszajön és hogy... mindent megtesz, amit csak ő akar.

A vénasszony csak ámult-bámult megdöbbenésében s ezt gondolta magában: «Talán csak nem hercegisasszony ez a lány?»

Az úr kiment, fölvette a karabélyát, beküldte Martát a szomszéd szobába ügyeletesnek, oda küldte az első brávót, akivel találkozott, őrségre, hogy senki más be ne tehesse a lábát abba a szobába, csak Marta és aztán távozott a kastélyból és sietve megindult lefelé a lejtőn.

A krónika nem mondja meg, milyen messze volt a vártól az a falu, ahol a biboros tartózkodott; de az eseményekből, amelyeket mindjárt elmondunk, kiderül, hogy nem lehetett messzebb, mint egy hosszabb sétaút. Pusztán abból, hogy a völgylakók, s még sokkal távolabbi hívek is, odaözlöltek abba a faluba, még nem lehet arra következtetni, hogy közel volt; mert az egykorú írások arról tanúskodnak, hogy húsz mérföldnyiről s még messzebből is tömegesen tódult a nép, hogy láthassa Federigót.

A brávók, akik a lejtőn találkoztak a nagyúrral, tisztelettel megállatak, mikor elhaladt előttük és vártak, hogy nem ad-e nekik valami parancsot, vagy nem viszi-e őket magával valami vállalkozásra; nem tudták mire vélni furcsa arckifejezését és tekintetét, amellyel hódolatukat viszonzta.

Mikor kiért az országútra, a járókelők azon csodálkoztak legjobban, hogy kíséret nélkül látták. Egyébként mindenki kitért az útjából és olyan messzire húzódott tőle, hogy a kíséretének is lett volna hely. Mindenki tisztelettel leemelte a kalapját. Mikor beért a faluba, ott már nagy tömeget talált; de a neve azonnal szájról-szájra járt és a tömeg utat nyitott neki. Odament az első emberhez és megkérdezte, hol van a bíboros.

— A plébános házában, — felelte ez meghajolva és megmutatta a házat.

Az úr odament, belépett a kis udvarba, ahol sok pap volt együtt, s valamennyi csodálkozó és gyanakvó érdeklődéssel nézett rá. Szemben nyitott ajtót látott, amely kis várószobába vezetett: ott is sok pap volt együtt. Letette a karabélyát, odatámasztotta az udvar egyik sarkába, azután belépett a fogadószobába; ott is bámultak, suttogtak, a nevét emlegették és aztán elhallgattak. Ő maga odafordult az egyik paphoz és megkérdezte tőle, hol a bíboros, mert beszélni akar vele.

— Én nem vagyok idevaló, — felelte a pap s körülnézett és szólította a házikáplánt, aki a fogadószoba sarkában éppen halkan mondta egyik társának: «Az ott? az a hirhedt ember? Mit keres ez itt? Ki innét!» De a hívó szóra, amely csak úgy zengett ebben a halotti csöndben, mégis csak oda kellett mennie; köszöntötte a Névtelent, meghallgatta mit akar, nyugtalan kíváncsisággal az arcába tekintett, aztán hirtelen lesütötte a szemét és némi tétovázás után ezt mondta, vagyis inkább dadogta:

— Igazán nem tudom, hogy a főmagasságú bíboros... ebben a pillanatban... hogy hol is... hogy hol lehet... talán... Szóval, megyek és megnézem.

És kelleetlenül megindult a bejelentéssel a másik szobába, ahol a bíboros tartózkodott.

Úgy érezzük, hogy elbeszélésünknek ezen a pontján meg kell állapodnunk egy pillanatra, mint ahogy a hosszas gyaloglásban kopár és vad vidéken kifáradt és elcsigázott vándor megáll és elidőz egy szép fa árnyékában, a fűben, forrás mellett. Olyan személyiséggel találkoztunk, akinek a neve és emléke, akármikor jelenik is meg lelki szemeink előtt, mindig jámbor és meghatott tisztelettel, a rokonszenv derűs érzelmeivel tölthet el: s még inkább most, miután annyi fájdalmat láttunk, oly sokféle és undorító aljasságnak voltunk tanúi! Ennek a személyiségnek okvetlenül kell néhány szót szentelnünk: akit nem érdekel és aki csak az események további folyására kíváncsi, átugorhat mindjárt a következő fejezetre.

Federigo Borromeo 1564-ben született és olyan ember volt, akinek ritkán akadt párja; ragyogó tehetségét, egész mérhetetlen gazdagságát, kiváltságos helyzetének minden előnyét és szüntelen

igyekezetét arra fordította, hogy azt keresse és akarja, ami a legjobb. Az élete olyan, mint a patak, amely kristálytiszván fakad a sziklából és hosszú útján messzi földeken át nem iszaposodik el, nem zavarosodik meg, hanem ugyancsak kristálytiszván ömlik a folyóba. Fényben és kényelemben élt, de gyermekkorától fogva megtartotta az önmegtagadás és az alázatosság parancsait, az élvezetek haszontalanságáról, a kevélység jogtalanságáról, az igazi méltóságról és az igazi javakról szóló tanítást, amely — akár átérzik az emberszívek, akár nem, — nemzedékről-nemzedékre száll a katekizmusban. Mondom, megtartotta ezeket a parancsokat, ezeket a tanításokat, komolyan vette, igaznak fogadta el és örömét lelte bennük ; belátta, hogy tehát nem lehetnek igazak más, ellenkező parancsok és tanítások, amelyek ugyancsak nemzedékről-nemzedékre szállnak, ugyanolyan határozottsággal és néha ugyanazokon az ajkakon ; és feltette magában, hogy cselekedeteinek és gondolatainak zsinórmértékéül az igazi tanítást veszi. Meggyőződése szerint az életnek nem az a célja, hogy az emberiség zömének teher, egyeseknek pedig örökös dínom-dánom legyen, hanem inkább mindenkinek olyan megbízatás, amelyről majd számot kell adnia : tehát gyermekkorától fogva szüntelenül azon gondolkozott, hogyan tehetné hasznossá és szentté a maga életét.

1580-ban közölte azt az elhatározását, hogy a papi pályára lép ; nagybátyja, Carlo Borromeo öltöztette be, akit a közhit akkor már régen szentnek tartott. Nem sokkal utóbb belépett az egyik paviai kollégiumba, amelyet Carlo alapított és amely ma is az ő családi nevüket viseli ; itt nemcsak megszabott kötelességeit végezte buzgón, hanem önként vállalt még két kötelességet ; az egyik volt a legműveletlenebb és legelhagyatottabb szegények oktatása a keresztény vallás tanaira, a másik a betegek látogatása, szolgálata, vigasztalása és segítése. Tekintélyével mindent elérhetett ezen a helyen, tehát ráédesgette társait is, hogy járjanak kezére ebben a munkájában ; minden tisztos és hasznos dologban övé volt az elsőség a példaadásban, és ezt az elsőséget személyes jótulajdonságaival akkor is megszerezte volna, ha egészen alacsony sorból származik. Azokat az egészen más előnyöket, amelyeket származása révén megszerezhetett volna, nemcsak nem kereste, hanem minden erejével igyekezett elhárítani. Asztala nem is annyira szerény, mint inkább szegényes volt ; ruházata is nem annyira egyszerű, mint inkább szegényes ; és ehhez idomult egész életmódja és magatartása. És eszé ágában sem volt változtatni rajta, akárhogy méltatlankodtak és panaszkodtak is egyes rokonai, hogy ezzel csorbát üt a család méltóságán. Ugyancsak hadakoznia kellett nevelőivel, akik titokban és mintegy meglepetésül igyekeztek ráerőszakolni egy-egy főúri használati és felszerelési tárgyat, olyasmit, ami megkülönböztetheti a többiektől és kiemeli társai közül, mint a legelőkelőbbet : vagy azt hitték, hogy ezzel biztosítják későbbi

jóindulatát, vagy az a sunyi talpnyalás hajtotta őket, amely másnak a ragyogásában találja a maga büszkeségét és örömét ; vagy az óvatoskodók közé tartoztak, akik éppen úgy félnek az erénytől, mint a bűntől és egyre azt hajtogatják, hogy a tökéletesség a középúton van ; és ezt a középutat ott jelölik ki, ahová ők érkeztek és ahol kényelmesen vesztegelnek. Federigót nemcsak hogy nem tántorították el ezek a kísérletek, hanem meg is dorgálta a kísérletezőket. S mindez serdülő kora és ifjúsága határán történt.

Hogy Carlo bíboros életében, aki huszonhat évvel idősebb volt nála, — súlyos, méltóságos egyéniség, a szentség valóságos megtestesülése, jámbor cselekedetek élő szobra, s ha szükség lett volna rá, csak fokozta volna tekintélyét minden rendű és rangú környezetének szembetűnő, önkéntes és szüntelen hódolata, — hogy tehát a gyermek és ifjú Federigo igyekezett magatartását és gondolkodásmódját e nagy feljebbvalójához idomítani, azon nem kell csodálkozni. De igenis nagyon nevezetes, hogy az érsek halála után senki sem vehette észre, hogy az akkor húsz éves Federigónak nincs már vezetője és felügyelője. Tehetségének, tudományának és jámborságának egyre növekvő híre, néhány hatalmas bíboros rokonsága és pártfogása, családjának nagy tekintélye, maga a családi neve, amelyhez Carlo révén a köztudatban már a szentség és a felsőbbrendűség képzele kapcsolódott, szóval mindaz, ami felemelhet és okvetlenül fel is emel egy embert az egyházi főméltóságokra : mindez együtt záloga volt fényes jövőjének. De ő mélységesen meg volt győződve arról, — amit egyébként senki sem tagadhat, aki kereszténynek vallja magát — hogy az egyik ember igazán csak az alázatosságban lehet különb a másiknál, félt minden méltóságtól és igyekezett elhárítani magától ; nem azért, mintha vonakodott volna másokat szolgálni, hiszen kevesen áldozták erre egész életüket úgy, mint ő, hanem azért, mert nem tartotta magát sem méltónak, sem alkalmasnak ily magas és veszedelmes hivatalra. Éppen ezért, mikor 1595-ben VIII. Kelemen pápa felajánlotta neki a milanói érsekséget, szemlátomást nagyon megzavarodott és habozás nélkül elhárította magától. Később a pápa határozott parancsára mégis elfogadta.

Az ilyen fellépés, ki ne tudná? — nem nehéz és nem ritka ; a képmutatónak nem kerül valami nagy szellemi erőfeszítésébe, hogy megtegye, sem a csúfolkodónak, hogy kedvére kinevesse, valahányszor alkalma van rá. De vajjon azért nem marad-e mégis az erényes és okos gondolkodás természetes megnyilatkozása? Az élet a szavak próbaköve : és ha azok a szavak, amelyek ezt a gondolkodást tükrözik, meg is fordultak a világ minden képmutatójának és csúfolkodójának a száján, mégis mindig szépek maradnak, ha önzetlen és áldozatos élet előzi meg és követi őket.

Federigo érsek akkoriban szüntelenül és különös gonddal arra

törekedett, hogy vagyonából, idejéből, gondoskodásából, szóval egész egyéniségéből ne vegyen igénybe a maga számára többet, csak annyit, amennyit feltétlenül szükséges. Azt mondta, mint ahogy mindenki mondja, hogy az egyházi jövedelem a szegények vagyona; hogy aztán a valóságban hogyan értette ezt az elvet, kiderül a következőkből. Elrendelte, hogy becsüljék meg, mennyibe kerülhet a maga és cselédsége eltartása; mikor jelentették neki, hogy hatszáz scudoba (scudonak hívták akkor azt az aranypénzt, amelyet később zecchino-nak neveztek, bár a súlya és az értéke ugyanaz maradt), — megparancsolta, hogy a magánpénztárából évente ennyit fizessenek be az érseki háztartás költségeire, mert az volt a meggyőződése, hogy dúsgazdag ember létére nem szabad a szegények vagyonából élnie. Egyébként önmagához is olyan szűkmarkú és fukar volt, hogy csak akkor tette le a ruháját, ha már egészen elrongyolódott. Azonban egyszerűségével, mint az egykorú írók feljegyzik, egészen különleges tisztaság párosult. Csakugyan nevezetes két tulajdonság abban a szennyes és fényűző korban. Hasonlóképpen hogy semmi se vesszen kárba szerény asztalának maradékaiból, mindent az egyik szegényháznak juttatott és parancsára naponta megjelent egy szegény az ebédlőben, összeszedni a maradékokat. Efféle gondoskodásai alapján talán olyan fogalmat alkothatnánk róla, hogy jótékonyága kicsinyes, szegényes, szűkmarkú volt, elméje beleragadt az aprólékoskodásba és nem szárnyalt fel magasabb célokig: ha nem volna meg az Ambrosiana könyvtár, amelyet Federico tervezett pazar bőkezűséggel és ő maga állított fel rengeteg költséggel. Hogy ellássa a könyvtárt könyvekkel és kéziratokkal, odaajándékozta a maga nagy fáradtsággal és költséggel gyűjtött könyveit, ezenfelül szerződtetett nyolc igen művelt és tapasztalt férfit, és elküldte őket könyveket vásárolni szerte Olaszországba, Franciaországba, Spanyolországba, Németországba, Flandriába, Görögországba, a Libanonra, Jeruzsálembe. Ily módon körülbelül harmincezer nyomtatott könyvet és tizennégyezer kéziratot sikerült gyűjtenie. A könyvtár mellé tudós társaságot szervezett (kilencen voltak és élete fogytaig ő fizette őket; mivel pedig halála után a rendes bevételek nem fedezték a fizetéseket, csak kettőt tartottak meg); ezeknek kötelességük volt művelni a különféle tudományokat, a teológiát, a történelmet, az irodalmat, az egyházi régészetet, a keleti nyelveket; hozzácsatolta a görög, latin és olasz nyelv művelésére rendelt intézetet, amelyet ő maga háromnyelvű intézetnek nevezett; aztán egy másik intézetet oly növendékek számára, akik majd ezeket a tudományokat és nyelveket tanulják, hogy később ők maguk is taníthassanak. Hozzácsatolta a keleti nyelvek: a zsidó, a kaldeus, az arab, a perzsa, az örmény nyelv nyomdáját, továbbá képtárt, szoborgyűjteményt és külön iskolát a művészet három főágának művelésére. Ennek az isko-

ának sikerült jónevű tanárokat szereznie; különben láttuk, mily nagy munkát adott neki a könyvek és kéziratok gyűjtése; még ennél is nehezebben lehetett összeszedni a betűket a keleti nyelvek nyomdájának, mert ezeket akkoriban sokkal kevésbé használták Európában, mint ma. És még a betűknél is nehezebb volt megfelelő embereket találni. Elég ha annyit mondunk, hogy a kilenc tudós közül nyolcat a szeminárium fiatal növendékeiből válogatott össze; és ebből kitalálhatjuk, mi volt a véleménye korának meddő tudományáról és megcsontosodott tekintélyeiről: ez a vélemény azonos azzal, amelyet nyilván az utókor is alkotott róluk, mikor a tudományukat is, a tekintélyüket is elfelejtette. Azokból a szabályokból, amelyeket a könyvtár használatára és igazgatására megállapított, kiderül, hogy állandó használatra szánta és ez nemcsak magában véve szép, hanem sok tekintetben jóval okosabb és nemesebb annak a kornak általános felfogásánál és szokásánál. Meghagyta a könyvtárosnak, hogy tartson fenn állandó összeköttetést Európa legnagyobb tudósaival, hogy az ő révükön tájékozódjék a tudományok állásáról s értesüljön bármely tárgyú kiváló könyv megjelenéséről és vásárolja is meg; meghagyta neki, hogy mutassa meg a kutatóknak azokat a könyveket, amelyeket nem ismernek, de haszonnal forgathatnának; elrendelte, hogy mindenkinek, idegennek épp úgy, mint városbelinek, adjanak módot és időt, hogy tetszése szerint használhassa a könyvtárt. Az efféle rendelkezés ma bizonyára természetesnek látszik mindenkinek, és szorosan összefügg a közkönyvtár fogalmával. De akkor nem így volt. És az Ambrosiana történetében, amelyet a századát jellemző világossággal és szabatsággal írt meg bizonyos Pierpaolo Bosca, aki Federigo halála után könyvtáros volt, hangsúlyozottan megemlíti, mint valami különös dolgot, hogy ebben a könyvtárban, amelyet magánember alapított, még pedig majdnem teljesen saját költségén, a könyveket a közönség mindig láthatja, bárki meg is kaphatja, ha kéri, és még széket, papirost, tollat és tintát is adnak neki, hogy kijegyezhesse belőlük azt, amire szüksége van, holott Itália más híres nyilvános könyvtáraiban a könyvek láthatatlanok voltak, sőt szekrényekbe zárták őket, ahonnan legfeljebb csak a könyvtárosok szívességéből kerültek elő, ha éppen érdemesnek tartották megmutatni egy-egy pillanatra; hogy azonban az érdeklődőknek megkönnyítsék a kutatást, az még csak meg sem fordult a fejükben. Így hogy az ilyen könyvtárak gyarapítása egyértelmű volt azzal, hogy a könyveket kivonták a közhasználatból. Ez olyanféle, mint az a földművelés, — volt ilyen és van még ma is sok helyütt, — amely meddővé teszi a talajt.

Ne kérdezze senki, milyen hatással volt Borromeónak ez az alapítványa a közművelődésre; könnyű volna néhány mondattal

elfogadhatón bebizonyítani, hogy csodálatos volt a hatása, vagy hogy nem volt semmi hatása sem ; viszont nagyon fáradságos, haszontalan és fölösleges munka volna kikutatni és legalább is bizonyos fokig kifejtteni, hogy milyen is volt hát tulajdonképpen ez a hatás. De gondoljuk meg, mily nemeslelkű, bölcs, jóindulatú ember, az emberi haladás mily állhatatos rajongója lehetett az, aki ilyesmit akart, így akarta és meg is teremtette, a korlátoltság, renyhesség, a mindenféle tudományos munka iránt érzett általános ellenszenv kelloz közepében, amikor természetesen csak úgy záporoztak az ilyen és hasonló kérdések : « Minek? Más gondja nem volt? Gyönyörű ötlet! Már csak ez hiányzott », — s bizonyára több ilyen megjegyzés hangzott el, mint ahány scudót ráköltött erre az intézményre ; pedig ez 105,000 scudo volt, javarészt a saját vagyonából.

Hogy ezt a férfit rendkívül jótékonnak és bőkezűnek nevezhessük, ahhoz bizonyára fölösleges kinyomoznunk, vajjon hány scudót költött ezenfelül a szűkölködők közvetlen megsegítésére ; s talán vannak olyanok is, akik bizonyára úgy gondolkoznak, hogy a fentebb említett adomány, azaz hogy mindenféle adomány a legjobb és a leghasznosabb alamizsna. De Federigo a tulajdonképpeni alamizsnázkodást legeslegelső kötelességének tartotta és a cselekedetei ebben is, mint minden másban, pontosan megfeleltek elveinek. Élete szüntelen adakozás volt a szegényeknek és éppen azzal az inséggel kapcsolatban, amelyről már említést tettünk elbeszélésünkben, nemsokára alkalmunk lesz elmondani néhány olyan tény, amelyekből kitűnik majd, mekkora bölcseséggel és kedvességgel tudta fűszerezni ezt a bőkezűségét is. Életrajzírói sok ragyogó példáját fedezték fel ennek az erénynek, de most csak egyetlenegy idézünk. Mikor arról értesült, hogy egy nemes férfiú mindenféle mesterkedéssel és erőszakkal apácának akarta kényszeríteni a lányát, holott az jobban szeretett volna férjhez menni, magához hívatta az apát és kiszedte belőle erőszakoskodásának igazi okát : nem volt négyezer scudója, már pedig, felfogása szerint, ennyire lett volna szüksége, hogy leányát illendően kiházasítsa. Nos, Federigo ajándékba adta a négyezer scudót a lánynak. Meglehet, hogy valaki majd túlzottnak minősíti ezt a bőkezűséget, elhamarkodottnak, amellyel túlságosan kiszolgáltatta a nagyzóló férfi ostoba szeszélyét, meg aztán négyezer scudót száz meg száz más célra okosabban lehetett volna felhasználni. Erre csak az a válaszuk, hogy kíváncsiak volna, bár gyakran és sokan túloznák ezt az erényt, amely annyira ment az uralkodó eszméktől (hiszen ezek minden korban mások) és annyira független a közvéleménytől, mint ebben az esetben, amikor ezt a férfit arra indította, hogy négyezer scudót ajándékozzon csak azért, hogy egy leány ne lehessen apáca.

E férfiú kifogyhatatlan szeretete nemcsak az adakozásban, hanem egész viselkedésében megnyilvánult. Szívesen szóba állt bárkivel, de az volt a felfogása, hogy különösen barátságos arccal és gyengéd szeretettel kell az úgynevezett alsóbb néposztálybeliekhez fordulnia, mert az emberek általában éppen ezekhez a legridegebbek. És emiatt bizony ugyancsak meg kellett harcolnia a «ne quid nimis» (ne túlozzunk) lovagjaival, akik mindenben szerették volna őt korlátok közé, még pedig a maguk szabta korlátok közé szorítani. Közülük az egyik egy alkalommal, amidőn Federigo meglátogatott egy istenhátamögötti alpesi falut és szegény gyermekeket tanítgatott, s tanítgatás és kérdeztetés közben szeretettel megsímogatta őket, figyelmeztette, hogy óvatosabban simogassa ezeket a gyerekeket, mert túlságosan mocskosak és undorítók: a derék férfiú nyilván azt hitte, hogy Federigónak vagy nincs kellő érzéke hozzá, hogy ezt maga is felfedezze, vagy pedig nincs elég esze ahhoz, hogy erre a bölcs megoldásra magától is rájőjjön. Vannak bizonyos időpontok és helyzetek, amikor épp az a szerencsétlenségük a főméltóságokra jutott férfiaknak, hogy igen ritkán akad olyan ember, aki a hibáikra figyelmeztetné őket, de mindig bőven vannak arcátlanok, akiktől szemrehányásokat kapnak jócselekedeteikért. De a jóságos püspök szelíd nehezteléssel így felelt az illetőknek:

— Ezek az én báránykáim és talán soha többé nem látják arcomat; és kegyetek azt akarják, hogy magamhoz se öleljem őket?

De ez a neheztelés is nagy ritkaság volt, hiszen valósággal csodálták kedves modoráért, rendíthetetlen higgadtságáért, amelyet az ember hajlandó lett volna rendkívül szelíd vérmérsékletének tulajdonítani, holott csak annak köszönhetette, hogy állandóan megzabolázta heves és lobbanékony jellemét. Ha néhanapján szigorúnak, sőt kíméletlennek mutatkozott egyes alárendelt papjaival, annak az volt az oka, hogy kapzsiságon vagy kötelességmulasztáson kaptak őket, vagy egyéb olyan ballépésen, amely feltűnően ellenkezik nemes hivatásuk szellemével. Semmi, ami egyéni érdekeire vagy földi dicsőségére vonatkozhatott, soha nem keltett benne szemmellátható módon sem örömet, sem bánkódást, sem vágyakozást, sem izgalmat: csodálatos, hogy ilyen izgalmak sohasem támadtak a lelkében és még csodálatosabb, ha támadtak, de rejtekben maradtak. Sok pápaválasztáson vett részt, de az volt a híre, hogy sohasem sóvárgott erre a méltóságra, amelyet oly kíváncsnak tartanak a nagyra-vágyók és oly súlyos tehernek az alázatosak; de egy ízben, midőn egy nagy befolyású bíborostársra felajánlotta neki a maga és pártja támogatását (csúnya szó ez a «párt», de akkoriban szélteben használták), Federigo ezt az ajánlatot oly határozottan utasította vissza, hogy az illető lemondott szándékáról és máshoz fordult. Ez a szerénység, ez az idegenkedés az elsősegtől, megnyilvánult az élet hétköznapi fordu-

lataiban is. Buzgón és fáradhatatlanul intézkedett és kormányzott, ha ezt a maga kötelességének tartotta, de mindig óvakodott beavatkozni mások hatáskörébe; sőt kézzel-lábbal szabadkozott ilyenmitől akkor is, ha megkérték a beavatkozásra: tudvalevő, hogy ez nem közönséges önmérséklet és tartózkodás, olyan férfiuban, aki, mint Federigo, lázasan keresi az alkalmat, hogy jót tehessen.

Ha engednénk a csábításnak, hogy összeszedjük jellemének minden lényeges vonását, kétségtelenül a látszólag ellentétes és egymással szinte összeférhetetlen erények furcsa vegyülete volna az eredmény. De nem mulasztjuk el megemlíteni ennek a szép életnek még egy különös érdekességét: hogy lázas tevékenysége közben, a kormányzás, a szertartások, az oktatás, a kihallgatás, az apostoli vizsgálatok, utazások, a pörpatvarok mellett is nemcsak hogy ráért tudománnyal is foglalkozni, hanem olyan alaposan foglalkozott vele, hogy hivatásos tudósnek is becsületére vált volna. És valóban, kortársai nemcsak sok mindenféle erényéért, hanem nagy tudományaért is lelkesen magasztalták Federigót.

De nem szabad elhallgatnunk, hogy szilárd meggyőződéssel vallott és gyakorlatilag is szívós makacssággal védelmezett olyan nézeteket, amelyeket ma inkább furcsáknak, mint alaptalanoknak tartana akárki, bizonyára még azok is, akik szeretnék helyeselni ezeket a nézeteket. Ha valaki ebben védelmezni akarná, ott volna keze ügyében az a közkeletű és általánosan elfogadott mentség, hogy ezek nem az ő, hanem inkább kora tévedései voltak: és ez a mentség, ha a tények részletes vizsgálatának az eredménye, bizonyos esetekben részben vagy egészben el is fogadható; de ha csak úgy üresen és vak-tában alkalmazták, mint általában szokták, bizony semmitmondó. S mivel nem akarunk bonyolult kérdéseket egyszerű fogásokkal megoldani és nem akarjuk túlságosan hosszúra nyújtani ezt a kitérést, nem soroljuk fel részletesen az említett nézeteit. Beérjük azzal, hogy futólag rámutatunk: mennyire nem követeljük meg ettől az egészében csodálatraméltó férfiútól, hogy minden apróságban is ilyen legyen: különben olyan színezete volna a dolognak, mintha magasztaló halotti beszédet akartunk volna írni.

Talán nem sértjük meg olvasóinkat, ha feltesszük, hogy valamelyikük megkérdezheti: vajjon ez a nagytehetségű és nagy tudományú férfiú hagyott-e ránk irodalmi művet? De mennyire hagyott! Körülbelül száz munkája maradt ránk, részben vaskosak, részben kisebb terjedelműek, részben latinul, részben olaszul, részben nyomtatásban, részben kéziratban és mind megvannak az általa alapított könyvtárban: erkölcsi értekezések, szónoki beszédek, tanulmányok a történelem, az egyházi és világi régészet, az irodalom és egyéb tudományok köréből.

«És hát akkor», kérdezheti az olvasó, «hogyan történhetett,

hogy ezt a rengeteg művet elfeledték vagy legalább is alig ismerik és alig keresik? Hogyan történhetett, hogy ekkora tehetséggel, ennyi szorgalommal, az emberek és a dolgok ily alapos ismeretével, ennyi elmélkedéssel, ennyi szenvedéllyel a jó és szép iránt, ennyi lelki tisztasággal s annyi mindenféle egyéb tehetséggel, amelyek a nagy írók jellemzik: hogyan történhetett, hogy e férfiúnak száz könyve között egyetlenegy olyan sincs, amelyet még ma is kiválónak tartanának még azok is, akik fejtegetéseivel nem mindenben értenek egyet, és amelyet legalább címe szerint azok is ismernének, akik nem olvasták? Hogyan történhetett, hogy valamennyi együtt sem volt elég arra, hogy legalább a mennyiségeivel irodalmi hírnevet szerezzen neki a késő utódoknál?

Ez a kíváncsiság kétségtelenül észszerű és a kérdés nagyon érdekes; mert ennek a jelenségnek az okait úgy lehetne megtalálni, ha sok általános tényt megvizsgálánk; ha pedig megtaláltuk az okokat, ezek egyéb, hasonló jelenségek magyarázatához is kezünkbe adnák a kulcsot. De ennek nem volna se vége, se hossza, és hátha az olvasónak sem volna ínyére? Hátha az orrát fintorgatná miatta? Jobb lesz tehát, ha felvesszük újra elbeszélésünk fonalát, és ahelyett, hogy mi fecsegnénk tovább is erről a férfiről, megnézzük inkább a cselekedeteit, úgy, amint krónikásunk elmondja.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Federigo bíboros azt az időpontot várta, amikor át kell majd mennie a templomba, bemutatni a szent misét, és éppen olvasott, mint szabad idejében rendszerint; s ekkor dült arccal belépett házikáplánja:

— Furcsa látogató, valóban furcsa, főmagasságú uram.

— Ki az? — kérdezte a bíboros.

— Senki más, mint *** úr, — folytatta a káplán és minden szót tagot jól megnyomva, olyan hangsúllyal ejtette ki ezt a nevet, hogy mi így írásban nem is tudjuk éreztetni olvasóinkkal. Aztán hozzátette: — Odakint van, személyesen; és nincs más kívánsága, mint hogy bebocsássam főmagasságod elé.

— Itt van! — kiáltott fel a bíboros; kigyúlt az arca, becsapta könyvét és felállt az asztal mellől: — Jőjjön be! Jőjjön be, azonnal!

— De ... — ellenkezett a káplán és nem mozdult — de főmagasságodnak tudnia kell, kicsoda ez az ember: ez az a hírhedt száműzött ...

— És vajjon nem szerencse-e a püspöknek, ha az ilyen ember szükségét érzi, hogy meglátogassa?

— De . . . — makacskodott tovább a káplán — de mi nem beszélhetünk bizonyos dolgokról, mert főmagasságod azt mondja, hogy mind csupa üres fecsegés : azonban szükség esetén, azt hiszem . . . kötelességem . . . A túlbuzgósággal csak ellenségeket szerzünk, főmagasság úram és mi határozottan tudjuk, hogy már nem egy gazfickó marészkedett azzal kérkedni, hogy előbb vagy utóbb . . .

— No és mit tettek?— vágott szavába a bíboros.

— Megmondom, hogy ez gonosztevő, elvetemült ember, és még elvetemültebb gazfickókkal cimborál és talán azért küldték ide . . .

— Ó, miféle fegyelem az, — vágott szavába ismét Federigo mosolyogva — hogy a katonák gyávaságra biztatják a tábornokot? — Aztán elkomolyodott és tűnődve folytatta : — San Carlónak bizonyára sohasem kellett vitatkoznia, hogy fogadjon-e egy ilyen embert ; ő maga kereste volna fel. Bocsássa be azonnal, máris sokat várokozott.

A káplán megindult s így dörmögött magában : «Minden hiába ; ezek a szentek mind ilyen csökönyösek.»

Amint kinyitotta az ajtót és kilépett a várószobába, látta, hogy a társaság félrehúzódott s mindenki suttog és oda-oda pislant a nagyúr felé, aki magára maradt s egyik sarokban. Megindult feléje és közben a szeme sarkából, amennyire tehetette, vizsgálgatta s azon törte a fejét, vajjon miféle furfangos fegyvereket rejtegethet a köpönyege alatt és hogy csakugyan, mielőtt bebocsátaná, nem kellene-e megkérdezni legalább . . . de nem volt mersze rászánni magát. Odlépett tehát hozzá és ezt mondta :

— A főmagasságú úr várja méltóságodat. Méltóztassék velem jönni.

És megindult előtte, a kis csoportban, amely most kétoldalt sorfalat állt ; jobbra-balra hunyorintott, mintha ezt akarta volna mondani : «Mit szólnak hozzá? Bizonyára kegyetek is tudják, milyen csökönyös.»

Amint a Névtelen belépett, Federigo elébe sietett, udvariasan, derűs arccal és tárt karokkal, mintha már nagyon várta volna ; rögtön intett a káplánnak és ez távozott is.

Mikor kettesben maradtak, egy darabig egyik sem szólalt meg, mindkettőt más-más elfoglaltság nyűgözte le. A Névtelent valami megmagyarázhatatlan szenvedély hajtotta ide, mert éppenséggel nem előre megfontolt szándék vezette ; csakugyan, szinte kényszer hatása alatt állt itt és két ellentétes szenvedély marcangolta : egyrészt az a homályos vágy és reménység, hogy enyhülést talál belső gyötrelmeire, másrészt a bosszúság és a szégyen, hogy úgy jött ide, mint valami vezeklő, mint egy megalázott, mint egy nyomorult, hogy megvallja bűnét és könyörögjön egy emberhez : ezért nem talált és úgyszólván nem is keresett szavakat. De amikor e férfiú arcára

emelte szemeit, egyre jobban érezte, hogy elárad rajta a tisztelet parancsoló és egyúttal édes érzése és ez most fokozta bizakodását, elcsittította berzenkedését, és bár nem törte meg teljesen büszkeségét, legalább is leteperzte és hogy úgy mondjam némaságra kényszerítette.

Federigo külseje csakugyan felsőbbiséget sugárzott, de egyúttal rokonszenvet is ébresztett. Testtartása természetes és szinte önkéntelenül méltóságos volt: nem görnyesztették meg és nem puhították el az évek; szeme komoly és eleven, arca derűs és tűnődő, s bár ősz volt a haja és sápadt arcán ott ültek az önmegtartóztatás, az elmélkedés, a kimerültség nyomai: mégis valami szűzies frissesség virult rajta. Arcvonásai elárulták, hogy fiatalabb éveiben ezt az arcot a szó szoros értelmében szépnak lehetett mondani; de magasztos és kegyes gondolkodásmódja, hosszú életének belső békéje, emberszeretete, kifogyhatatlan reménykedésének szüntelen öröme, a régi helyébe, hogy úgy mondjam, afféle öreges szépséget varázsolt, amelyet még jobban kiemelt a bíbor lenyűgöző egyszerűsége.

Maga a bíboros is néhány pillanatig mereven a Névtelen arcára szegezte szúrós tekintetét, mert már régóta belegyakorolta magát, hogy az arcról leolvassa a gondolatokat; úgy rémlett neki, hogy a sötét és dült arc mögött egyre világosabban lát valamit, és ez igazolta azt a reményét, amely az első pillanatra megfogant benne, mikor ezt a váratlan vendéget bejelentették. És ez egészen felvillanyozta.

— Ó, mily drága nekem e látogatás! — kiáltott fel. — Mily hálás vagyok kegyednek ezért a szerencsés elhatározásáért! Ámbár úgy érzem, hogy van benne egy kis szemrehányás is.

— Szemrehányás! — kiáltott fel a nagyúr csodálkozva, de ez a néhány szó és ez a fogadtatás máris lecsillapította és örült, hogy a bíboros tette meg az első lépést, és akárhogyan is, de megindította a beszélgetést.

— Igen, igen, szemrehányás, — folytatta a bíboros — azért, mert engedtem, hogy kegyed megelőzzön, holott már annyi ideje és annyiszor meg kellett volna látogatnom kegyedet.

— Meglátogatnia engem? Tudja, ki vagyok én? Helyesen közölték főmagasságoddal a nevemet?

— Hát kegyed azt hiszi, hogy ezt az örömet, amelyet most érzek és amely bizonyára ott ragyog az arcomon is, olyasvalakinek a látogatása és látása szerezte meg nekem, akit nem ismerek? Éppen hogy kegyed szerezte meg nekem! Mondom, kegyed, akit már meg kellett volna látogatnom; kegyed, akit legalább is nagyon szerettem és sokszor megsirattam, akiért oly gyakran imádkoztam; kegyed, akit minden gyermekem közül, — pedig valamennyit szívből szerettem — a legjobban kívántam itt látni és magamhoz ölelni, ha merem volna hinni, hogy ezt remélhetem. De csak Isten tud csodát

tenni és csak ő gyámolítja szegény szolgálinak gyengeségét és tehetetlenségét.

A Névtelen megdöbbsen erre a lángoló kitörésre, ezekre a szavakra, amelyek pontosan megfeleltek mindannak, amit ő még nem mondott ki s aminek a kimondására még tulajdonképpen el sem határozta magát; s megindultan, de kábultan hallgatott.

— Nos, — folytatta még nyájasabban Federigo — kegyed jó hírt hozott nekem, hát mért várakoztat meg így?

— Jó hírt, én? A pokol tombol a szívemben és én hozzak jó hírt főmagasságodnak? Mondja meg őszintén, ha tudja, milyen jó hírt várhat a magamfajta embertől?

— Azt, hogy Isten megillette a kegyed szívét és magához akarja édesgetni — felelte szelíden a bíboros.

— Isten! Isten! Isten! Ha láthatnám! Ha hallhatnám! Hol van ez az Isten?

— Tőlem kérdezi? És éppen kegyed? Hát kihez van közelebb, mint kegyedhez? Nem érzi a szívében, amely szorongatja, nyugtalanítja, nem hagyja békén, de egyúttal hozzá vonzza, a békesség és a vigasztalás reményével kecsegteti és ez a vigasztalás tökéletes lesz és határtalan, mihelyt felismeri, megvallja és segítségül hívja őt.

— Ó, igen, csakugyan szorongat és rág rajtam valami itt bent! De az Isten! Ha van ez az Isten és ha az, akinek mondják, akkor mit tehet velem?

Ezeket a szavakat kétségbeesett hangon ejtette ki, de Federigo ünnepélyes hanghordozással, mintegy szelíd sugallatra, így felelt:

— Hogy mit tehet kegyeddel az Isten? Hát mit akar tenni? Jelét adni hatalmának és jóságának; olyan diadalt akar venni kegyeden, aminőt senki más nem adhatna meg neki. Hogy a világ már annyi ideje szidja kegyedet, hogy ezren meg ezren átkozzák tetteit . . . — (a Névtelen megrázkódott s egy pillanatra megdöbbsen, mikor hallotta ezt a nagyon is szokatlan beszédet s még jobban megdöbbsen azon, hogy nem felháborodást, hanem inkább megkönnyebbulést érez miatta) — és miféle dicsőség háramlik mindebből Istenre? — folytatta Federigo. — Azok a szidalmak a rémület hangjai, az érdek hangjai, talán az igazság hangjai is, de ez csak a közkeletű, a természetes igazság. Sajnos, vannak köztük talán az irigységnek is hangjai: vannak, akik irigylik kegyednek ezt az áldatlan hatalmát, ezt a még most is siralmas keményszívűségét. De ha kegyed maga kezdi megátkozni eddigi életét, ha maga vádolja magát, akkor, igen, akkor az már Isten dicsősége! És még kérde, hogy mit tehet kegyeddel az Isten? Ki vagyok én, hitvány ember, hogy már most meg tudjam mondani, mi haszna lehet kegyedből a mennyei Nagyúrnak? hogy hogyan értékesítheti ezt a szenvedélyes akaratot, ezt a rendíthetetlen keménységet, ha egyszer megihleti és kigyújtja benne a szeretet,

a remény, a bűnbánat lángjait? Kicsoda kegyed, szegény ember, és hogyan gondolhatja, hogy a maga erejéből nagyobb gaztetteket eszelhet ki és követhet el, mint aminő jó cselekedeteket akarhat és művelhet Isten sugallatára? Hogy mit tehet kegyeddel az Isten? Hát nem bocsáthat meg? Hát nem üdvözítheti? Hát nem teljesítheti be lelkében a megváltás művét? Hát ezek nem nagyszerű és hozzá méltó dolgok? Ó, gondolja csak meg, ha én, semmi ember, nyomorult ember, aki mégis annyira felfuvalkodott vagyok, ha én gyengeségemben is annyit küzködöm a kegyed lelki üdvösségeért, hogy szíves örömet feláldoznám érte (Isten a tanúm) életem hátralévő napjait: ó, gondolja meg, mily nagy és mély lehet akkor annak a szeretete, aki belém ojtotta ezt a tökéletlen, de lángoló szeretetet; hogyan szeretheti, hogyan kedvelheti az, aki rám parancsolja és sugallja ezt a kegyedért égő szeretetet, amely egészen elemészt!

Ahogy ezek a szavak áradtak ajkairól, arca, tekintete, minden mozdulata sugározta az értelmüket. Hallgatójának arcán a gyötrelmes vonaglást mindjárt az elején feszült figyelem váltotta fel; aztán mélységes és felszabadult meghatottság ömlött el rajta; szemei, amelyek kisgyermek kora óta nem ismerték a sírást, most megduzzadtak; mikor a szavak elhangzottak, kezeibe temette arcát, görcsös zokogásra fakadt és ez olyan volt, mint a végleges és mindennél világosabb felelet.

— Nagy és jóságos Isten! — kiáltott fel Federigo s ég felé emelte szemeit és karjait — mit tettem én, haszontalan szolga, aluszkönyv pásztor, hogy meghívtál engem a kegyelemnek e lakomájára, hogy méltónak tartottál eszközül választani e gyönyörű csodára!

Ezzel kinyújtotta kezét, hogy kezét szorítson a Névtelennel.

— Nem! — kiáltott fel ez — nem! Maradjon távol tőlem: ne szennyezze be ártatlan és áldott kezeit! Hiszen nem tudja, mi mindent művelt az a kéz, amelyet meg akar szorítani.

— Engedje meg, — szólalt meg Federigo és szelíd erőszakkal megragadta kezét — engedje meg, hogy megszorítsam ezt a kezét, amely jóvá tesz majd minden bűnt, ontja majd a jó cselekedeteket, fölemeli a lesújtottakat, és fegyvertelenül, békésen, alázatosan tárul ki minden ellensége felé.

— Ez sok! — kiáltott fel zokogva a Névtelen. — Bocsásson el, főmagasságú uram, jóságos Federigo, bocsásson el. Odakint várja a tömeg; rengeteg jó lélek, csupa ártatlan ember, messzi földről jöttek, hogy csak egyszer láthassák, hallhassák: és kegyed itt tölti az idejét... s hozzá kívül!

— Hagyjuk a kilencvenkilenc báránykát, — felelte a bíboros — ők már biztonságban vannak a hegyen: én most azzal akarok maradni, amely elveszett. Azok a lelkek most már bizonyára boldogabbak, mint ha látnák ezt a szegény püspököt. Talán Isten, aki

a kegyed lelkében az irgalmasságnak ezt a csodáját művelte, olyan örömmel árasztja el szívüket, amelynek még nem is tudják az okát. Ez a nép talán most tudtán kívül is együtt érez velünk: talán a Szentlélek megtölti szívüket a szeretet megnevezhetetlen lángolásával, imádsággal, amely kegyedért meghallgatásra talál, hálaadással amelynek az egyelőre még ismeretlen tárgya ugyancsak kegyed.

Ezzel magához ölelte a Névtelent; ez egy pillanatig húzódozott és ellenkezett, de végül is engedett, mert legyőzte ez az ellenállhatatlan szeretet: ő is megölelte a bíborost s vállára hajtotta remegő és megenyhült arcát. Forró könnyei egyre hulltak Federigo szennytelen bíborára s a bíboros kegyes kezei melegen szorították az ő kezeit, majd ránehezdedek vállára, amely pedig úgy megszokta már az erőszakosság és az aljasság fegyvereinek hordozását.

A Névtelen kibontakozott ebből az ölelésből, megint eltakarta kezével a szemét, de egyúttal fölkapta a fejét és fölkiáltott:

— Isten valóban nagy! Isten valóban jó! Most ismerem csak magamat, most értem meg, ki vagyok; látom gatzetteimet, megborzadok önmagamtól. És mégis...! És mégis, enyhülést érzek, örömet, igen, olyan örömet, amilyent még sohasem éreztem rettenetes életemben.

— Íme, a bizonyosság Istentől, — mondta rá Federigo — hogy szolgálatába akarja kényszeríteni kegyedet és meg akarja erősíteni, hogy kemény elhatározással kezdje meg új életét, amelyben annyit kell majd lerombolnia, jóvátennie, megsíratnia!

— Ó, én szerencsétlen! — kiáltott fel a nagyúr — mennyi, de mennyi... bűn, amit már legfeljebb csak megsíráthatok! De szerencsére van olyan is, amelybe éppen csak hogy belefogtam és amelyet legalább is abbahagyhatok. És van egy, amelyet most rögtön abbahagyhatok, megszüntethetek, jóvátehetek.

Federigo figyelmesen hallgatta és a Névtelen — miközben súlyosabb szavakkal szidalmazta önmagát, mint aminőkkel mi illettük — röviden elmondta Lucia elhurcoltatását, a szegény lány rémületét és szenvedéseit, hogy hogyan rimázkodott s hogy ez a rimázkodás hogy felzaklatta őt... és elmondta azt is, hogy a lány még a várban van.

— Ó, hát akkor ne vesztegessük az időt! — kiáltott fel Federigo, a szájalomtól és aggodalomtól izgatottan. — Boldog ember! Íme, az Isten bocsánatának záloga: ő tette, hogy kegyed révén meneküljön meg az, akit éppen kegyednek kellett volna romlásba taszítania. Az Isten áldja meg kegyedet! Isten máris megáldotta! Tudja-e, hol van most az az agyongyötört szegény leány?

A nagyúr megnevezte Lucia faluját.

— Nincs messze innét, — jegyezte meg a bíboros. — Hála Istennek! És valószínűleg...

Ezzel odasietett a kis asztalhoz s megrázta a csengettyűt. Nyomban utána ijedten besietett a házikáplán s mindenekelőtt a Névtelenre pillantott; mikor meglátta elváltozott arcát és sírástól kivörösödött szemeit, a bíborosra tekintett; s mikor ennek rendíthetetlen nyugalma mögött valami komoly meglepődést, valami, szinte türelmetlen készséget vett észre, megdöbbenésében majdnem sóbálvánnyá meredt. De a bíboros rögtön felriasztotta révületéből és megkérdezte, vajjon az ide gyülekezett plébánosok közt itt van-e a ***-i plébános?

— Igenis, főmagasságú uram — felelte a káplán.

— Küldje be rögtön, — rendelkezett Federigo — s jöjjön be vele az itteni plébános is.

A káplán kiment, vissza abba a szobába, ahol együtt voltak a papok: egyszerre mindenki feléje fordult. Még mindig tátott szájjal, még mindig a révülettel arcán fölemelte karjait és hadonászva mondta:

— Uraim! Uraim! Haec mutatio dexteræ Excelsi (ez a változás az Úr kezének műve).

Egy pillanatig úgy állt ott szótlanul, aztán hivatalos hangon és hangsúllyal folytatta:

— A főtisztelendő és főmagasságú bíboros úr kéreti a helybeli plébános urat és a ***-i plébános urat.

A helybeli plébános azonnal előlépett s ugyanabban a pillanatban felhangzott a csoportban egy nehezen kinyögött, csodálkozó kérdés:

— Engem?

— Nincs itt a ***-i plébános úr? — kérdezte újra a káplán.

— Hogyne volna, csakhogy...

— A főtisztelendő és főmagasságú bíboros úr kéreti.

— Engem? — kérdezte még egyszer ez a hang és ez az egyetlen szó ennyit jelentett: mit akarhat tőlem? De a hanggal egyidejűleg ezúttal felbukkant az ember is, don Abbondio személyesen; nehézkesen, félig riadt, félig útott arccal lépett elő. A káplán intett neki, mintha ezt akarta volna mondani: «Előre! gyerünk! olyan nehéz ez?» És megindult a két plébános előtt, odalépett az ajtóhoz, kinyitotta s aztán bevezette őket.

A bíboros elengedte a Névtelen kezét, akivel időközben megbeszélte a további teendőket; kissé eltávolodott tőle s magához intette a helybeli plébánost. Röviden elmondta neki, miről van szó s megkérdezte, vajjon tudna-e hirtelenében megbízható asszonyt, aki hajlandó volna gyaloghintón elvitetni magát a várba és elhozni Luciát; de jószívű és okos asszony legyen, aki ebben a kényes megbízásban jól meg tudja állni a helyét, meg tudja választani a legtapintatosabb bánásmódot és eltalálja a legalkalmasabb szavakat, hogy megvigasztalja és megnyugtassa azt a szegény lányt, akinek

annyi rémület után ebben a szörnyű izgalomban még maga a szabaddulás is megzavarhatja a lelkét. A plébános egy pillanatig gondolkozott, aztán azt felelte, hogy van megfelelő asszony és mindjárt távozott is. A bíboros megint magához intette a káplánt s kiadta neki a parancsot, hogy állíttassa elő a gyaloghintót és a hintóvivőket és nyergeltessen fel két öszvért. Mikor a káplán is távozott, oda fordult don Abbondióhoz.

Ez már akkorra odasündörgött mellé, hogy minél távolabb legyen attól a másik úrtól és közben titokban oda-odapislantott hol az egyikre, hol a másikra és egyre azon töprengett magában, vajjon mit jelent ez a sok jövés-menés? Most aztán még közelebb lépett, mélyen meghajolt és megszólalt:

— Nekem azt mondták, hogy főmagasságod hívatott, de én azt hiszem, hogy tévedtek.

— Nem tévedtek — mondta rá Federigo. — Jó hírt kell közölnöm kegyeddel, s egyúttal egy vigasztaló és igen kedves megbizatást is. Egyházközségének egyik tagja, akit talán már el is sirattak, mert eltűnt, Lucia Mondella, megkerült. Itt van a közelben, ennek a kedves barátomnak a házában. És kegyed most majd elindul vele és azzal az asszonnyal, akiért az itteni plébános úr éppen most ment el, mondom, elindul vele, hogy átvegye ezt a szegény teremtetést és el-kísérje ide.

Don Abbondio mindent elkövetett, hogy eltitkolja bosszúságát, vagy mit is mondok: nyugtalanságát és keserűségét, hogy ilyen megbizatást vagy parancsot vagy mit kapott; mivel már nem volt ideje, hogy eloszlassa vagy elleplezze az arcára tola-kodó fintort, úgy titkolta el, hogy mélyen lehajtotta fejét engedelmessége jeléül és csak azért emelte fel újra, hogy még egyszer mélyen meghajoljon, ezúttal a Névtelen előtt; esdeklő tekintettel nézett rá, mintha ezt akarta volna mondani: «A kezeiben vagyok, könyörüljön rajtam: parcere subjectis (kegyelem a legyőzötteknek!)»

A bíboros megkérdezte tőle, hogy miféle rokonai vannak Luciának.

— Vérokona, akivel él, vagy élt, nincs más, csak az anyja — felelte don Abbondio.

— És az anyja otthon van a faluban?

— Igenis, főmagasságú uram.

— Mivel tehát ezt a szegény leányt — folytatta Federigo — nem lehet csak úgy váratlanul visszaküldeni otthonába, nagy vigasztalás lesz neki, ha most mindjárt megláthatja az anyját. Ennélfogva ha a plébános úr nem érkezik vissza addigra, mikor én a templomba megyek, akkor szíveskedjék megmondani neki: kerítsen kocsit vagy hátaslovat és küldjön egy értelmes embert a leány anyjáért, és hozassa ide.

— S hátha én mennék? — tapogatódzott don Abbondio.

— Nem, kegyed nem, kegyedet már másra kértem meg — felelte a bíboros.

— Csak azért mondom, — makacskodott Don Abbondio — mert én előkészíteném a szegény asszonyt. Nagyon érzékeny asszony és olyan emberre van szükség ehhez, aki ismeri őt, aki tud bánni vele, nehogy többet ártsunk neki, mint használnjuk.

— Éppen ezért kérem, figyelmeztesse a plébános urat, hogy válasszon értelmes embert; kegyedre nagyobb szükség van másutt is, — mondta rá a bíboros. De tulajdonképpen ezt akarta mondani: annak a szegény lánynak leginkább arra van szüksége, hogy elsőnek mindjárt ismerős arcot, megbízható embert pillantson meg abban a bizonyos várban, annyi gyötrelmes óra után, s abban a szörnyű bizonytalanságban jövője felől. De ezt nem mondhatta ki ily világosan a nagyúr előtt. Mindazonáltal a bíboros furcsállotta, hogy don Abbondio nem értette meg magyarázat nélkül is, sőt hogy nem találta ki magától; és annyira idéetlennek érezte ajánlkozását és erősködését, hogy már-már arra gondolt: e mögött bizonyára lappang valami. Az arcába nézett és azonnal észrevette rajta a rettegést, hogy ezzel a félelmetes emberrel kell együtt mennie, be abba a bizonyos várba, ha csak néhány pillanatra is. Mivel tehát végképpen el akarta űzni ezt a gyáva rettegését, viszont nem szívesen hívta volna félre a plébánost, hogy összeségjön vele új barátja jelenlétében, úgy gondolta, hogy a legjobb megoldás lesz az, ha azt teszi, amit e különös ok nélkül is tett volna: hogy tudniillik elkezd beszélgetni magával a Névtelennel és ennek a feleleteiből don Abbondio végre valahára majd csak megérti, hogy ez már nem olyan ember, akitől félnie kellene. Tehát odalépett a Névtelenhez és azzal a természetes bizalmas-sággal, amely épp úgy megvan az új és mélységes vonzalomban, mint akár a régi benső barátságban, így szólt hozzá:

— Ne gondolja ám, hogy beérem ezzel a mai látogatással. Más-kor is eljön, ugyebár? Még pedig ennek a derék papomnak a társaságában?

— Hogy eljövök-e? — kérdezte a Névtelen. — Ha főmagasságod elutasítana, még akkor sem mozdulnék egy tapodtat sem a kapujából, mint a koldus. Beszélnem kell kegyeddal! Hallanom és látnom kell kegyedet! Szükségem van kegyedre!

Federigo megragadta és megszorította a kezét és úgy felelte:

— Szerezze meg hát nekem azt az örömet, hogy velem ebédel. Várom. Addig is én elmegyek imádkozni és hálát adni a néppel együtt, kegyed pedig jöjjön leszedni a bűnbocsánat első gyümölcseit.

Don Abbondio az áradozások hallatára úgy állt, mint a félénk fiúcska, mikor látja, hogy valaki bátran simogatja hatalmas borzas kuttyáját, melynek vérben forog a szeme és félelmetes a híre, hogy

harapós és rettenetes : s most hallja a gyerek, amint a gazdája azt mondja, hogy az ő kutyája derék állat és szelíd, nagyon szelíd ; ránéz erre az emberre s nem ellenkezik vele, de nem is hisz neki ; ránéz a kutyára és nem mer közeledni hozzá, mert fél, hogy a derék állat kivicsorítja a fogait, akár csak azért is, mert hízelegni akar neki ; de nem mer tovább állni sem, nehogy észrevegyék ; és így sóhajt magában : «Ó, bárcsak otthon lehetnék!»

A bíborosnak, amint megindult, hogy kimenjen a szobából, — még mindig kézenfogva vitte magával a Névtelent — megint feltűnt a boldogtalan plébános, aki elmaradt tőlük s gyötrődött, fészkelődött, és nem tudta eltitkolni duzzogását. Arra gondolt, hogy a plébános talán azért neheztel, mert úgy érzi, hogy elhanyagolta és úgyszólván afaképnél hagyta, a gonosztevőt pedig tüntető szívésséggel fogadta és dédelgette : kifelé menet tehát odafordult hozzá, megállt egy pillanatra, barátságosan elmosolyodott és így szólt hozzá :

— Plébános úr, kegyed mindig velem van a mi jó Atyánk házában de ez itt ... ez perierat et inventus est (elveszett és megtaláltatott).

— Ó, mennyire örülök — lelkesedett don Abbondio s egyszerre mélyen meghajolt, ezúttal mindkettejük felé.

Az érsek előrement, megnyitotta az ajtót, mire a kint álló két szolgál, egyik jobbról, másik balról, kitárta mindkét ajtószárnyat : és a csodálatos pár megjelent a teremben egybegyülekezett papság sóvár szemei előtt. Most látták ezt a két arcot, amelyeken ott tükröződött a kétféle, de egyformán mély meghatottság ; a hálás gyöngédség, az alázatos öröm Federigo tiszteletreméltó arcán ; a Névtelen arcán pedig némi zavar, amely a vigasztalás hatása alatt oszladozott már, s valami újfajta szégyenkezés, bűnbánat, amelyen azonban még mindig átütött vad és dacos természetének eleven ereje. Később derült ki, hogy a jelenet nem egy szemtanújának eszébe jutott akkor Izaiás mondása : «A farkas és bárány majd együtt legel, oroszlán és szarvasmarha együtt szénát eszik». Mögöttük lépkedett don Abbondio, de senki sem hederített rá.

Mikor a szoba közepére értek, szemközt az ajtón belépett a bíboros udvári papja ; odament hozzá s közölte vele, hogy végrehajtotta azokat a parancsokat, amelyeket a káplán továbbított hozzá ; tudniillik a gyaloghintó és a két öszvér előállt és már csak arra az asszonyra várnak, aki a plébánossal jön majd. A bíboros azt felelte rá, hogy ha a plébános megérkezik, azonnal hozza össze don Abbondióval, aztán mindenben ez, meg a Névtelen rendelkezzeik. Búcsúzásul aztán megint kezét szorította a Névtelennel és csak ennyit mondott neki :

— Várom.

Odafordult don Abbondióhoz, hogy elköszönjön tőle, aztán

megindult a templom felé. A papság, félig tolongva, félig körmenetben kísérte; a két útitárs magára maradt a szobában.

A Névtelen egészen magába mélyedten, tünődve és türelmetlenül várta, hogy elérkezzék a pillanat, mikor elindulhat megszabadítani Luciát gyötrelmeitől és fogságától; most már másképpen volt az övé, mint tegnap: és az arcán oly határtalan bizalom tükröződött, amit don Abbondio gyanakvó szeme valami sokkal veszedelmesebb indulatnak is nézhetett volna. Rásandított, szeretett volna barátságos beszédbe elegyedni vele, de ezt gondolta magában: «Ugyan, mit mondhatnék neki? Talán még egyszer mondjam neki, hogy örvendek? És hát minek örvendek? Talán annak, hogy eddig pokolfajzatja volt és most végre rászánta magát, hogy becsületes emberré válik, mint a többiek? Gyönyörű bók! Ugyan, ugyan, ugyan, akár-hogy csűröm-csavarom is az örvendező nyilatkozatokat, mégis csak ez az értelmük. És vajjon csakugyan igaz-e, hogy becsületes emberré vált, csak így, egyszerre? Annyit színészkednek a világon és annyi mindenféle okból! Mit tudom én, mi minden történhet néha még? És közben vele kell mennem! Abba a hírhedt várba! Ó, micsoda bonyodalom! micsoda bonyodalom! micsoda bonyodalom! Ki mondta volna még ma reggel is! Jaj, ha ezt megúszom, megmondom én a magamét Perpetua asszonyságnak, minek zavart ide erőnek erejével a plébániámról, holott egészen fölösleges volt. Azt mondta, hogy idesereglik majd minden plébános a-környékről és messzebebről is, és hogy nekem sem szabad elmaradnom, meg ezt, meg azt és most ilyen kellemetlen dologba kevert! Jaj, szegény fejem! De mégis csak kell valamit mondanom ennek itt.» És addig hányta-vetette magában a dolgot, míg végre kitalálta, mit is mondhatna neki: «Igazán nem számítottam arra a szerencsére, hogy ilyen tiszteletreméltó társaságba kerülök.» Már éppen meg akart szólalni, amikor belépett az udvari pap a helybeli plébánossal és ez jelentette, hogy a parasztasszony odalent vár a gyaloghintóban; aztán odafordult don Abbondióhoz, hogy átvegye tőle a bíboros másik megbízását. Don Abbondio ebben a felzaklatott lelkiállapotban úgy ahogy közölte is vele, aztán odalépett az udvari paphoz:

— De legalább adjon álám békés állatot, mert őszintén szólván csak amolyan kocalovas vagyok.

— Természetesen, — felelte az udvari pap, rejtett gúnyos mosollyal — a titkár úr öszvérét adom, már pedig ő tudós férfiú.

— Akkor jó — mondta rá don Abbondio és így töprengett magában: «Istenem, csak valami baj ne legyen belőle.»

A nagyúr a jelentés után rögtön előre sietett s mikor az ajtóhoz ért, észrevette, hogy don Abbondio hátramaradt. Megállt, hogy megvárja s mikor ez sietve utolérte és már éppen bocsánatot akart kérni, a Névtelen meghajolt előtte s udvariasan és alázatosan előre engedte.

Ez kissé lecsillapította a szegény, vergődő plébános háborgását. De alig hogy kilépett a kis udvarba, megint olyan furcsaságot látott, ami újra felzaklatta ezt a csekélyke nyugalma: látta, hogy a Névtelen odamegy a sarokba, s egyik kezében a csövénél, másikkal a szíjánál fogva felveszi a karabélyát és könnyed mozdulattal, mintha csak gyakorlatozna, a nyakába veti.

«Jaj, jaj, jaj» — gondolta magában don Abbondio — «vajjon mit akarhat ez az ember azzal a szerszámmal? Szép kis vezeklő öv, szép kis korbács, megtért bűnöshöz méltó! És hátha kedve szottyan valami ostobaságra? Ó, micsoda megbízatás! Ó, micsoda megbízatás!»

Ha a nagyúr legalább gyaníthatta volna, miféle gondolatok rajzoltak útítársa fejében, bizonyára kézzel-lábbal igyekezett volna megnyugtanni őt; de efféle gyanú még csak meg sem fordult a fejében, don Abbondio pedig nagyon ügyelt, hogy semmi olyant ne tegyen, ami félreérthetetlenül ennyit jelentene: «Nem bízom méltóságodban.» Mikor a kapuhoz értek, rendben ott találták a két hátsóállatot; a Névtelen felugrott arra, amelyet a lovásza eléje vezetett.

— Nem bogaras ez az állat? — szólt oda don Abbondio az udvari papnak s megint visszalépett a földre, pedig már-már a kenyelbe emelte a lábát.

— Csak üljön fel bátran; olyan mint a kezes bárány.

Don Abbondio belekapaszkodott a nyeregbe, a titkár egyre feljebb tologatta, no még, no még, no még, és egyszerre csak a nyeregbe huppant.

A gyaloghintó néhány lépéssel előttük volt, két öszvér vitte; most a hajcsár csettintett egyet, a hintó megmozdult és a menet megindult.

El kellett haladni a zsúfolt templom előtt, a kis téren át, amelyet ugyancsak teljesen ellepett a falu népe és az idegen tömeg, már akik nem értek be a templomba. Már híre ment a nagy újságnak. És mikor a menet megjelent, mikor feltűnt az a férfiú, akit néhány órával ezelőtt is még mindenki rettegett és átkozott, most pedig ujjongva csodált, a tömegben moraj kelt, szinte mintha éljeneztek volna; utat nyitottak, de egyúttal lökdösődtek is, hogy közelebről láthassák. A gyalogintó elhaladt, a Névtelen elhaladt, a templom tárt kapuja előtt levette kalapját és lehajtotta rettegett fejét, egészen az öszvér sörényéig, miközben száz meg száz hang suttogetta: «Áldja meg az Isten!» Don Abbondio maga is megemelte a kalapját, meghajolt és Isten kegyelmébe ajánlta magát; de mikor meghallotta paptestvérei ünnepi zsolozsmáját, amint elnyujtottan énekeltek a templomban, némi irigységet és bánatos ellágyulást érzett s olyan csüggedést, hogy alig bírta könnyeit visszatartani.

Mikor kiértek a faluból a nyílt mezőre, a kanyargós, néha egé-

szen elhagyott országúton, még szomorúbb gondolatok lepték meg. Nem volt más, akin bizalommal nyugtathatta volna tekintetét csak a hajcsár; ez pedig, mivel a bíboros szolgálatában állt, bizonyára derék ember volt, és látszott rajta, hogy nem ijed meg a saját árnyékától. Néha-néha felbukkant egy-egy vándor, sőt csoport is: bíborost-látni siettek; valóságos enyhülés volt ez Don Abbondiónak, de hamar elmúlt, hiszen ama rettenetes völgy felé haladtak, ahol legfeljebb útítársa alattvalóival találkozhatnak majd, és micsoda alattvalók azok! Új barátjával most még inkább szeretett volna szóba elegyedni, részben hogy egyre jobban kitapogassa, részben pedig, hogy melengesse a jóindulatát; de amikor látta, hogy mélyen elmerül gondolataiba, letett szándékáról. Ennélfogva kénytelen volt magában beszélgetni; és íme, itt van legalább egy része annak, amit a szegény ember az úton hánytorgatott magában: mert az egész nem írhatjuk le, hiszen valóságos könyv lenne belőle.

Bölcs mondás, hogy a szentek, meg a gonosztévők örökké nyughatatlanok és nem érik be azzal, hogy ők maguk szüntelenül fickándoznak, hanem táncba vinnék, ha bírnák, az egész világot; és éppen a két legizgágábbnak kellett utamba akadnia és a hajamnál fogva belerángatni engem az ügyeikbe, holott én igazán mindenkit elkerülök, holott egyetlen kívánságom, hogy békén hagyjanak! Az az örült gazember don Rodrigo! Igazán a világ legboldogabb embere lehetne, ha egy csipetnyi józan esze volna. Gazdag, fiatal, tekintélyes, ünnepelt: de megcsömörlött a jóléttől, bizonyára ezért zúdítt mindenáron bajt a maga és mások nyakába! Élhetne, mint hal a vízben, de nem! Inkább abban telik kedve, hogy nem hagyja nyugton az asszonynépeket. Már pedig ez a legbolondabb, leggyalázatosabb, legelvetemültebb foglalkozás a világon. Híntón mehetne a mennyországba s mégis inkább sánta lábbal gyalogol a pokolba! Hát még emez!... — és ekkor rásandított, mintha attól tartana, hogy a Névtelen meghallja gondolatait, — az az ember, aki előbb fenekestül felforgatta a világot gatzetteivel, most a megtérésével forgatja fel... ha ugyan őszinte ez a megtérés. Egyelőre rajtam a sor, hogy kitapasztaljam. De szentigaz: ha ez az örülség velük születik, nem tudnak meglenni anélkül, hogy ne okoznának folyton valami galibát. Hát olyan nehéz becsületesnek lenni egy életen keresztül, mint ahogy én az voltam? Nincs értelme! Kaszabolni kell, gyilkolni kell, tombolni kell... Ó, jaj, szegény fejem!... és aztán mindent felforgatni, még a vezekléssel is. Vezekelni, ha megvan az emberben a jóakarát, lehet otthon is, csendben; nem kell hozzá ennyi hókus-zókusz, nem kell ennyire fölzaklatni a felebarátainkat. És ő főmagassága rögtön, de rögtön... tárt karokkal... kedves barátom így, kedves barátom úgy... készpénznek veszi minden szavát, mintha legalább is csodát tett volna a szemeláltára; és nyomban határoz, nyakra-főre nekifekszik a dolognak,

gyorsan ide, gyorsan oda ; nálunk azt mondanák rá : húbelebalázs! És minden biztosíték nélkül csak úgy a kezébe ad egy szegény plébánost! Ez annyi, mint szerencsejátékot játszani egy ember életével. Az olyan szent püspöknek, mint ő, vigyázni kellene a plébánosaira, mint a szemefényére. Egy kis nyugalom, egy kis okosság, egy kis szeretet, azt hiszem, összefér még a szentséggel is... S hátha minden csak látszat? Ki tud belelátni az emberek szándékaiba? már mint az olyan emberekébe, mint ez! Ha meggondolom, hogy vele kell mennem a várába! Nem lehetetlen, hogy itt valami alattomoság lappang : jaj, szegény fejem! Jobb nem is gondolni rá. Micsoda bonyodalom ez Luciával? Talán összeszűrte a levelet don Rodrigóval? Micsoda emberek! De így legalább érthető volna a dolog. De hogyan kaparintotta a karmai közé? Ki tudja? Ez kettejük titka, az övé, meg a bíborosé, én meg csak ügethetek így számárháton, de bizony, előttem mindent elhallgatnak. Én nem szeretem beleütni az orromat más dolgába, de ha az ember vásárra viszi a bőrét, akkor ahhoz is joga van, hogy megtudja : miért. Ha csak arról volna szó, hogy el kell hozni onnan azt a szegény lányt, hagyján! Ámbár éppenséggel ő is elhozhatta volna magával. Meg aztán ha csakugyan megtért, ha valóságos szentatya lett belőle, akkor mi szükség van rám? Ó, micsoda zűrzavar! Hát jó, adja az ég, hogy így legyen ; szörnyű fáradtság lesz ez, de nem baj! Boldog lesznek a szegény Lucia miatt is : bizony, borzalmas veszedelemből menekült meg ; csak az Isten tudja, mennyit szenvedett ; sajnálom őt, pedig a romlásomra született... Csak legalább belelálthatnék ennek az embernek a szívébe, hogy mire gondol. De ki tudhatja meg ezt? Íme, az egyik pillanatban olyan, mint Szent Antal a sivatagban, máskor meg mint a megtestesült Holofernes. Jaj, szegény fejem! Szegény fejem! De elég : Istennek a dolga, hogy megsegítsen, hisz nem a magam jószántából avatkoztam bele a dologba.

Csakugyan, a Névtelen arcán szinte látszott, amint, hogy úgy mondjam, átsuhantak rajta a gondolatok, mint ahogy vihar idején a felhők elrohannak a nap tányérja előtt s a tomboló fény és a hideg borulás minduntalan váltakozik. Lelke még egészen mámoros volt Federigo szelíd szavaitól és szinte megújódott és megifjodott az új életben : most fellendült az irgalom, a bocsánat és a szeretet eszméihez, aztán újra visszahullt, multjának rettentő súlya alatt. Aggodalmasan kutatta, milyen gázságait tehetné jóvá, melyiket hagyhatná még abba, mik volnának a leghasznosabb és a legbiztosabb módszerek, hogyan oldhatná fel rengeteg kötelezettségét, hová tegye sok cinkosát : beleszédült, mire végig gondolta. Még erre a mostani vállalkozására is, pedig ez volt a legkönnyebb és már a vége felé járt, aggodalmas türelmetlenséggel indult, mert arra gondolt, hogy Isten tudja addig is mennyit szenved ez a meggyötört teremtes s hogy éppen ő, aki

alig várja, hogy szabadon bocsáthassa, éppen ő az oka, hogy még mindig szenved. Ahol az út kétfelé ágazott, a hajcsár hátrafordult megkérdezni, hogy melyikre térjen: a Névtelen az ujjával megmutatta, s egyúttal odaintett neki, hogy siessen.

Bejutottak a völgybe. Hogyan érezte magát most a szegény don Abbondio! Ez a hírhedt völgy, amelyről annyi borzalmas történetet hallott, s íme, most benne van! Ezeket a hírhedt embereket, Itália szemenszedett brávoit, ezeket a rettenthetetlen és könyörtelen férfiakat most testi mivoltukban is láthatta: minden fordulónál felbukkant egy-kettő-három. Alázatosan meghajoltak a nagyúr felé; de micsoda napégette arcok! micsoda torzonborz bajuszok, micsoda sötét tekintetek! Don Abbondiónak úgy rémlett, mintha ezt mondanák: «Megtáncoltassuk ezt a papot?» Annyira, hogy végső rémületében már ezt mondta magában: «Ha összeadtam volna őket, akkor sem járhattam volna meg jobban.» — Közben egyre feljebb haladtak a sziklás úton, a hegyipatak mentén: ott túl zord, sötét, embernemlakta sziklatető, emitt az elszánt banda, — bizony, akármilyen sivatag kíváncsiabb hely lehetett, mint ez itt; Dante sem érezhette magát rosszabbul Rondabugyrod kellős közepén.

Elhaladtak a Malanotte-kocsmá előtt; vad brávók ácsorognak az ajtóban, meghajolnak a nagyúr előtt, odasandítanak útítársára és a gyaloghintóra. Nem tudták mire vélni a dolgot; már az is furcsa volt, hogy a Névtelen reggel egyedül ment el hazulról, a visszatérése még furcsább. Talán valami zsákmányt hozott? És hogyan zsákmányolta egyedül? És hol vette ezt az idegen gyaloghintót? És vajjon melyik úr személyzetének az egyenruhája ez? Csak nézték, nézték, de egyik sem moccan, mert a gazdájuk egy-egy pillantásával megálljt parancsolt nekik.

Fölkapaszzkodnak a meredeken és végre fölrénnek a tetőre. A brávók ott lézengenek a téren és a kapu előtt s most mindkét oldalon félrehúzódnak, hogy szabadon hagyják az utat; a Névtelen int nekik, hogy ne moccanjanak; sarkantyúba kapja öszvérét és a gyaloghintó elé kerül; int a hajcsárnak és don Abbondiónak, hogy jöjjenek utána; belép az első udvarba, innen a másodikba, megindul egy kis ajtó felé, egyetlen mozdulattal visszaparancsolja helyére azt a brávót, aki odasietett, hogy a kengyelt tartsa: odaszól neki: «Maradj csak ott, senki se jöjjön ide». Nyeregből száll, sebtiben odaköti az öszvért egy vasrácsához, a gyaloghintóhoz lép, lehajol az asszonyhoz, aki félrehúzta a függönyt és halkán odaszól neki:

— Gyorsan vigye meg neki a jóhírt; magyarázza meg, hogy szabad s hogy jóbarátok kezében van. Az Isten is megáldja érte!

Aztán int a hajcsárnak, hogy nyissa ki az ajtót; odalép don Abbondióhoz, aki még sohasem látta az arcát ilyen derűsnek s egyáltalán nem hitte, hogy ilyen is lehet: ott sugárzott rajta az öröm a

jócselkedet miatt, amelyet éppen most koronáz meg; halkan így szólt hozzá :

— Plébános úr, nem kérek bocsánatot a zaklatásért, amelynek én vagyok az oka ; kegyed ügyis Annak a kedvéért szenved, aki bőségesen megfizet érte, meg aztán ezért a szegény leányért.

Ezután egyik kezével megfogta a zablát, másikkal a kengyelt, hogy segítsen don Abbondiónak leszállni.

Ez az arc, ezek a szavak, ez a viselkedés egészen magához térítette a plébánost. Kibuggyant belőle az a sóhaj, amely már egy álló órája kavargott benne és nem bírt kiszabadulni; meghajolt a Névtelen előtt s halkan, nagyon halkan így felelt :

— Hova gondol? De, de, de... — és nagy ügyvel-bajjal lecsúszott az öszvér hátáról. A Névtelen ezt az öszvért is kikötötte, s miután odaszólt a hajcsárnak, hogy várja meg itt, kulcsot vett ki a zsebéből, kinyitotta az ajtót, belépett, betessékelte a plébánost és az asszonyt is és megindult előttük a kis lépcsőn. És némán lépkedtek fölfelé mind a hárman.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Még csak kis ideje, hogy Lucia felérvett és azóta jobbára azzal vesződött, hogy teljesen felébredjen s elválassza zűrzavaros álmoképeit annak a valóságnak emlékeitől és képeitől, amely hajszálnyira hasonlított a beteg lázas látomásaihoz. A vénasszony azonnal odament hozzá és erőltetetten alázatos hangon megkérdezte :

— Ó, hát aludt? Alhatott volna az ágyban is, hiszen annyiszor mondtam tegnap este.

S mivel nem kapott feleletet, folytatta, egyre rimázkodóbb, bár kissé ingerült hangon :

— Egyék hát végre valamit : legyen esze. Jaj, milyen rossz kislány! Ennie kell. Különben az úr, ha megjön, ellátja ám a bajomat!

— Nem, nem, el akarok menni, az anyámhoz akarok menni. Az úr megígérte nekem ; azt mondta, hogy «holnap». Hol az úr?

— Elment ; azt mondta, hamarosan visszajön és mindent megtesz, amit csak maga akar.

— Ezt mondta? Ezt mondta? Akkor jó : az anyámhoz akarok menni ; de rögtön, rögtön!

És íme, máris lépések hallatszanak a szomszéd szobában, aztán kopogtatnak az ajtón. A vénasszony odasiet s kiszól :

— Ki az?

— Nyisd ki, — feleli halkan az ismerős hang. A vénasszony félrehúzza a reteszt, a Névtelen óvatosan megnyitja az ajtót, hogy éppen csak kis rés támadt és beszél a vénasszonynak, hogy jöjjön

ki és rögtön utána bebocsátja don Abbondiót, meg a parasztasszonyt. Aztán megint becsukja az ajtót, ott marad az ajtóban, a vénasszonyt elküldi a hatalmas vár egyik távoli részébe, mint ahogy már elküldte azt a másik asszonyt is, aki a szomszéd szobában őrködött.

Ez az egész sürgés-forgás, a felcsigázott várakozás, új emberek feltűnése: mindez felkorbácsolta Lucia izgalmát; mert ha mostani helyzete elviselhetetlen volt is, minden változás csak gyanakvást és újabb rémületet keltett benne. Főlnézett, látott egy papot, meg egy asszonyt; kissé nekibátorodott; most figyelmesebben nézett: ő az, vagy nem ő az? Felismerte don Abbondiót: tágra nyílt szeme rámered, mintegy elbűvölten. A parasztasszony odalép hozzá, föléje hajol, szájalommal nézi, megfogja a kezét, hogy megsímogassa és egyúttal talpra segítse és csak ennyit mond neki:

— Ó, szegénykém! Jőjjön, jőjjön velünk.

— Kicsoda maga? — kérdi tőle Lucia; de meg sem várja a feleletet, máris odafordul don Abbondióhoz, aki néhány lépéssel távolabb állt; az ő arcán is mélységes szánakozás tükröződött; megint szemügyre vette és felkiáltott:

— Főtisztelendő uram! Kegyed az? Plébános úr? Hol vagyunk?... Jaj, én szerencsétlen, elment az eszem!

— Dehogy, dehogy, — felelte don Abbondio, — csakugyan én vagyok. Ne féljen. Hát nem látja? Azért vagyunk itt, hogy magunkkal vigyük. Én csakugyan a maga plébánosa vagyok és éppen azért jöttem ide, még pedig öszvérháton...

Lucia, mintha egyszerre minden erejét visszanyerte volna, hirtelen talpra szökött; aztán megint a két látogató arcára szegezte szemét és csak ennyit mondott:

— Hát akkor a Szűzanya küldte magukat.

— Magam is azt hiszem, — hagyta helyben a parasztasszony.

— Tehát elmehetünk, csakugyan elmehetünk? — kérdezte újra Lucia, most már halkabb hangon s félénk és gyanakvó tekintettel. — És azok az emberek?... — folytatta rémülettől és borzalomtól remegő és vonagló szájjal, — meg aztán az a nagyúr...! az a férfi...! Igaz, megígérte nekem...

— Ő is itt van, személyesen, s ezért jött velünk, — vágott a szavába don Abbondio, — és odakint várakozik. Siessünk, nagyon nagy úr, ne várakoztassuk meg.

És ebben a pillanatban az, akiről éppen szó volt, megnyitotta az ajtót és megjelent; Lucia, — aki kevéssel előbb még kívánta, sőt éppen csak őt kívánta, mert a világon senki másban nem volt bízalma, — miután látta és hallotta e hangokat, nem tudta elnyomni hirtelen ijedtségét; megrezsent, elakadt a lélegzete, odasímult a jóasszonyhoz és keblére rejtette arcát. A Névtelen, mikor meglátta ezt az arcot, amelyen tegnap este nem bírta ott tartani a tekintetét, ezt az arcot,

amelyet a hosszú szenvedés és a koplasás még jobban megsápasztott, meghervasztott, megszomorított: ott maradt az ajtóban, mintha földbe gyökerezett volna a lába; és mikor ezt a riadt mozdulatot észrevette, lesütötte a szemét és még egy pillanatig mozdulatlanul és némán állott ott; aztán mintegy feleletül arra, amit a szegény lányka nem mondott ki, így kiáltott fel:

— Igaza van! Bocsásson meg nekem!

— Azért jött, hogy szabadon bocsássa magát; ő már nem a régi; jó ember lett belőle: hallja, hogy bocsánatot kér? — súgta a jóasszony Lucia fülébe.

— Mondhat-e ennél többet? No csak, fel a fejet, emberelje meg magát, hogy minél előbb indulhassunk, — biztatta don Abbondio. Lucia fölemelte fejét, ránézett a Névtelenre és mikor látta annak lehorgasztott fejét, alázatos és tétova tekintetét, a vigasztalás, a hála és a részvét eggyé olvadt érzelme öntötte el és felkiáltott:

— Ó, nagyuram! Isten fizesse meg irgalmasságát.

— És magának is százszorosán fizesse meg ezeket a szavait, amelyekkel boldoggá tett engem.

Ezzel megfordult, megindult, az ajtó felé és elsőnek hagyta el a szobát. Lucia egészen magához tért és megindult a nyomában az asszonnyal, aki karját nyújtotta neki; don Abbondio volt a sereghajtó. Lementek a lépcsőn s odaértek az udvarra nyíló ajtóhoz. A Névtelen kitárta, odament a gyaloghintóhoz, kinyitotta ajtaját és szinte félénk udvariassággal (ami egészen szokatlan volt nála) megfogta Luciát a karjánál fogva és besegítette a hintóba, utána pedig a parasztasszonyt is. Aztán eloldozta don Abbondio öszvérét s őt magát nyeregbe segített.

— Ó, mily kegyesség! — hálálkodott a plébános és most már sokkal ügyesebben szállt nyeregbe, mint az első alkalommal. Mihelyt a Névtelen is nyeregben volt, a menet megindult. A nagyúr fejét újra emelten tartotta, tekintetében újra ott sugárzott a régi büszkeség. A brávók, akikkel találkozott, világosan látták arcán az erős gondolkodás, a rendkívüli felindulás jeleit, de nem értették, nem is érthették meg világosabban. A várban még semmit sem tudtak e férfiú gyökeres megváltozásáról; és bizonyos, hogy az okát egyikük sem tudta volna kitalálni soha.

A jóságos asszony azonnal behúzta a gyaloghintó függőnyeit, aztán szeretettel megfogta Lucia kezét s elkezdte vigasztalni, a részvét, az öröm és a gyöngédség szavaival. És mikor látta, hogy nemcsak az emberfeletti szenvedések fáradtsága, hanem az események összevisszasága és érthetetlensége is gátolja szegény leányt abban, hogy teljesen átérezze szabadulása örömét, mindent elmondott neki, amit csak jónak látott, hogy tisztázza és helyes irányba terelje szomorú gondolatait. Megmondta neki, melyik faluba mennek.

— Csakugyan? — kérdezte Lucia, aki tudta, hogy nincs messze az ő falujától. — Ó, szentséges Szűzanyám, hála neked! Édesanyám! Édesanyám!

— Rögtön érte küldünk, — mondta a parasztasszony, mert még nem tudta, hogy máris megtörtént.

— Igen, igen. Isten fizesse meg... És maga kicsoda? Hogyan jött?...

— Engem a plébánosunk küldött, — mondta rá a jóasszony — mert ez a nagyúr, akinek Isten megillette a szívét (áldott legyen érte!) eljött a mi falunkba, hogy beszéljen a bíboros érsek úrral (aki látogatóban van nálunk s valóságos szentember) s megbánta minden gazságát és új életet akar kezdeni; és bevallotta a bíborosnak, hogy elraboltatott egy szegény, ártatlan leányt, már tudniillik magát, egyetértésben egy másik istentelennel, akinek a nevét a plébános úr nem mondta meg.

Lúcia égre emelte szemeit.

— Talán maga tudja, — folytatta a jóasszony. — Úgyis jó; szóval a bíboros úr úgy gondolta, hogy mivel leányról van szó, asszony kíséretében kell visszajönnie és ezért szolt a plébánosnak, hogy keressen megfelelő asszonyt; és a plébános úr, az ő jóságában, engem hívatott...

— Ó, az Isten fizesse meg a jóságát.

— Ugyan, mit beszél, szegénykém? És meghagyta a plébános úr, hogy bátorítsam magát és próbáljam megvigasztalni és értessem meg magával, hogy az Úr csodálatos módon mentette meg...

— Ó, igen, csakugyan csodálatos módon, a Szűzanya közbenjárására.

— Tehát ne csüggedjen és bocsásson meg annak, aki bántotta és örüljön, hogy az Isten megkönyörült rajta, sőt imádkozzék is érte; mert ezzel nemcsak érdemet szerez, hanem a szívén is könnyíteni fog.

Lucia csak egy tekintettel felelt, de ebben világosabban ott volt az «igen» mintha szóval mondta volna s ez a felelet oly gyengéd volt, hogy szóval nem is lehetett volna így kifejezni.

— Derék kislány! — folytatta az asszony. — És mivel éppen ott volt a falunkban a maguk plébánosa is (mert annyi van ott az egész környékről, hogy négy káptalan is kitelnék belőlük), a bíboros úr jónak látta, hogy őt is elküldje velünk: de bizony nem valami nagy segítség volt. Már régebben is hallottam, hogy hasznavehetlen ember, de most a tulajdon szememmel láttam, hogy gyámoltalanabb, mint az egynapos csibe.

— Hát ez... — kérdezte Lucia —... ez, aki megjavult... ez kicsoda?

— Hogy-hogy? Hát nem tudja? — csodálkozott a jóasszony és megmondta a nagyúr nevét.

— Ó, irgalmas Isten ! — sikoltott fel Lucia. Ó, hányszor hallotta borzalommal emlegetni ezt a nevet sok-sok rémtörténetben, amelyekben mindig úgy szerepelt, mint más mesékben az ördög. És most arra a gondolatra, hogy e rettenetes ember hatalmában volt, most pedig az ő jóaságos védelme alatt van, — arra a gondolatra, hogy mily borzalmas helyzetben volt és mily váratlanul szabadult meg, — arra a gondolatra, hogy kié volt az az arc, amelyet előbb zordnak, aztán megatottnak s végül megalázottnak látott, szinte révülten hajtogatva minduntalan :

— Irgalmas Isten !

— Valóban nagy kegyelem ez ! — mondta rá a jóasszony, — bizonyára nagy megkönnyebülés mindenkinek. Ha meggondoljuk, hány embert zaklatott fel, most pedig, mint a plébános úr mondta... de hiszen elég csak ránézni az arcára,... szent ember lett belőle ! Meg aztán rögtön itt a bizonyság : a cselekedetei.

Azt állítani, hogy ennek a derék asszonynak nem fúrta az oldalát mérhetetlen kíváncsiság, hogy kissé részletesebben tájékozódjék a nagy kalandról, amelyben némi szerepe volt : hazugság volna : De dicséretére meg kell mondani, hogy elfogódott részvétet érzett Lucia iránt. S valamiképpen legalább érezte a rábízott feladat komolyságát és méltóságát, tehát eszébe sem jutott tapintatlan vagy henye kérdezősködéssel zavarni ; az egész úton minden szavából kiérzett a a vigasztalás és az aggódás a szegény leányért.

— Isten tudja, mióta nem evett már !

— Már nem is emlékszem rá... bizony jó ideje.

— Szegénykém ! Ennie kellene valamit.

— Igen, — felelte Lucia elhaló hangon.

— Nálam, Istennek hála, majd csak akad valami. Ne féljen, már nem sokáig tart.

Lucia bágyadtan hanyatlott hátra a gyaloghintóban, mintha elszundított volna és a jóasszony hagyta, hadd pihenjen.

Don Abbondiónak ez a visszatérés semmiesetre sem volt olyan aggasztó, mint az imént a felkapaszkodás volt, de ez sem volt éppen kéjutazás. Mikor az a nagy rettegeése elmúlt, eleinte egészen megkönnyebbült, de hamarosan száz más kellemetlenség szúrt a szívébe ; mint mikor nagy fát döntenek ki, a helye egy darabig tiszta, de aztán hamarosan egészen belepi a gaz. Most sokkal érzékenyebb volt minden iránt ; és akár a jelenre gondolt, akár a jövőre, bőven talált benne anyagot a gyötrődésre. Most sokkal jobban érezte az effajta és neki egészen szokatlan utazás kellemetlenségét, mint odamenet. És különösen az elején, mikor a várból leereszkedtek a völgy fenekére. A hajcsár, aki a Névtelen intésére szaporázni kezdte lépéseit, jól meghajtotta állatait is ; a két hátas öszvér ugyancsak gyors iramban ügetett utánuk. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a szegény

don Abbondio a meredekebb helyeken, mintha hátulról rúddal megtasztatották volna, előre bukott és hogy le ne essék, kénytelen volt kezével a nyeregkápába kapaszkodni; de nem mert szólani, hogy lassabban menjenek; és különben is szeretett volna minél előbb kijutni ebből a tájból. Ezenfelül ott, ahol az út meredeken vagy töltésen húzódott, az öszvér, öszvér-szokás szerint, mintegy bosszantásul, mindig az út külső szélére farolt, sőt egészen a külső szegélyen lépkedett, úgy hogy don Abbondio szinte függőlegesen látta maga alatt a hegyoldalt, vagy amint ő gondolta, a szakadékokat. — «Neked is megvan az az átkozott szokásod, — így beszélt magában az állathoz, — hogy mindig a veszedelmes helyet keresed, holott eléggé széles az út!» — És az ellenkező oldalra húzta a kantárt, de hiába; úgy hogy emésztette ugyan a bosszankodás és a félelem, de mint rendesen, más kényére hagyta magát. A brávók már nem rémítették annyira, mert megbizonyosodott a nagyúr érzelmei felől. — «Csakhogy, — töprenkedett tovább, — ha ennek a nevezetes megtérésnek híre megy itt, ameddig még mi is itt vagyunk, ki tudja hogy magyarázzák majd a brávók? Ki tudja, mi lesz a vége? Talán még azt fogják gondolni, hogy én voltam itt a hittérítő. Jaj nekem! Halálra kínoznak!» — A Névtelen komorsága most már nem nyugtalanította. — «Hogy kordában tartsa ezeket a bitangokat, legalább is ilyen zord arcot kell vágnia; ezt én is értem; de mért kellett épp nekem ide kerülnöm ebbe a bandába?»

Végre mégis csak leértek a lejtő aljára s aztán a völgyből is kijutottak. A névtelen homloka fokozatosan kisímult. Don Abbondio arca is megnyugodott, kissé kidugta fejét a vállai közül, kinyújtózta karjait és lábait, valamennyire kiegyenesítette a derekát; így már egészen más látvány volt; nagyobbakat lélegzett és most már nyugodtabb hangulatban kezdett töprengeni más, távolabbi veszedelmeken. «Vajjon mit szól mindehhez majd az a vadállat don Rodrigo? Természetes, hogy keserű falat lesz neki lenyelni ezt a szégyent, ezt a kudarcot, ezt a csúfságot. Most fog csak igazán dühöngeni! Kitelik tőle, hogy engem is megtáncoltat, mert belekeveredtem ebbe a hercehurcába. Ha már akkor sem átalította rám uszítani azt a két gazembert, hogy olyan gyalázatosan nekem támadjanak ott az úton, ki tudja, mire vetemedik most! Őfőmagasságába nem köthet bele, mert sokkal nagyobb úr nála; előtte be kell húznia a farkát! De közben a düh forr benne és valakin bizonyára ki akarja tölteni és hogyan szokott végződni az ilyesmi? Az ütés mindig lent csattan, szegény embert még az ág is húzza. Luciát őfőmagassága, igen helyesen, bizonyára biztonságba helyezi; azt a póruljárt legényt, a boldogtalant, don Rodrigo nem tudja utolérni és különben is megkapta már a magáét: így hát én leszek az a bizonyos szegényember. Embertelenség volna, ha annyi zaklattatás és annyi izgalom után teljesen

artatlanul nekem kellene meginnom a levét. Vajjon mit fog tenni őfőmagassága, hogy megvédjen engem, ha már beugratott a táncba? Vajjon kezeskedik-e, hogy az az átkozott nem gyötör meg még kegyetlenebbül, mint először? És aztán annyi, de annyi gondja van! Annyi mindenbe belefog! Hogyan törődhetnék mindennel? Néhanéha még jobban összekúsálja a dolgokat, ahelyett, hogy kibonyolítaná. Akik jót tesznek, mindig csak nagyjában teszik: ha már érzik a jócselekedet örömét, beérik ennyivel és nem hajlandók izgatni magukat azzal, hogy megvizsgálják az eredményeit; de azok, akiknek csak a rosszban telik kedvük, sokkal nagyobb gondot fordítanak rá, végig kitartanak mellette és nem lanyhulnak el, mert szüntelenül rág rajtuk, mint a rákfene. Hát most menjek oda hozzá és mondjam meg neki, hogy csak őfőmagassága határozott parancsára jöttem ide, nem pedig a magam jószántából? Olyan színezete volna ennek, mintha a gonoszság pártjára álltam volna. Ó, szentséges ég! Én, a gonoszság pártján? Bizonyára azért, mert ennyi gyönyörűséget szerez nekem! Hát igen: a legjobb lesz őszintén elmesélni az egészet Perpetuának; és aztán csak rá kell bízni Perpetuára, hogy közhírré tegye. Csak aztán a bíboros urnak ne támadjon az a szeszélye, hogy kihirdesse, vagy fölösleges feltűnést keltsen vele, és engem is bele rántson. Mindenesetre, alig hogy megérkezünk, sietek gyorsan elköszönni tőle, ha ugyan kijött már a templomból; ha nem, kimentetem magam és «illa berek, nádak erek»: hazasietek. Lucia jó kézben van, rám már nincs szükség s annyi hányattatás után igazán én is megkívánhatom a pihenést. Meg aztán... nehogy a bíboros úrban feltámadjon a kíváncsiság, hogy tövéről-hegyére megismerje az egész esetet és nekem kelljen beszámolnom arról a bizonyos házassági ügyről! Még csak az kellene! De hátha meglátogatja az én plébániámat is!... Ó, lesz, ami lesz: minek izgassam fel magamat időnek előtte; úgyis van elég bajom. Egyelőre hazamegyek és bezárákózom. Amíg a bíboros úr itt tartózkodik ezen a környéken, don Rodrigo nem mer szemtelenkedni. Aztán pedig... és aztán? Jaj, érzem, milyen keservek lesznek életem utolsó évei.

Még nem volt vége a templomi szertartásnak, mikor odaértek; a menet megint a tömegen haladt keresztül, amely épp olyan meghattott volt, mint előző alkalommal, megint utat nyitott. Ők ketten az öszvéreik hátán befordultak arra a közeli térre, amelynek végében a plébános háza volt, a gyaloghintó pedig tovább ment a parasztasszony háza felé.

Don Abbondio végrehajtotta azt, amit kigondolt; alig hogy nyeregből szállt, áradózó bókokkal elköszönt a Névtelentől és megkérte, hogy mentse ki őfőmagassága előtt, mert sürgős ügyek miatt azonnal haza kell térni plébániájára. Megkereste azt, amit a lovának nevezett, vagyis a botját, amelyet ott hagyott a várószoba egyik

sarkában és megindult. A Névtelen pedig tovább várakozott, hogy a bíboros visszatérjen a templomból.

A parasztasszony leültette Luciát konyhájának a legjobb helyén, maga pedig buzgón nekilátott, hogy valami ennivalót készítsen és parasztos kedvességgel egyre-másra elhárította Lucia folytonos hálálkodását és szabadkozását.

Nagy sebbel-lobbal rózsát dugott a kis rézüst alá, amelyben már jókora kappan uszkált, levest főzött belőle, telemerte a kenyérszeletekkel megrakott tányért és végre odakinálhatta Luciának. És mikor látta, hogy a szegény leány minden kanál leves után egyre jobban feléled, sietett hangosan kifejezni örömét, hogy a dolog olyan napon történt, amikor — mint mondotta — éppen vígan füstöl a kémény.

— Ma mindenki igyekszik főzni valami kis ételt, — folytatta, — legfeljebb azok a szegények nem, akiknek alig van meg a babkenyerük meg a borsókásájuk; mégis most mindnyájan remélik, hogy ettől a jótékony úrtól csak csurran-cseppen valami. Mi, hála Istennek, nem szorultunk rá; az uram mesterségéből, meg a kis földünkől tisztességesen megélünk. Úgy hogy csak egyék bátran; mindjárt megfő a kappan is és akkor aztán alaposan jóllakhatik.

Ezzel megint nekilátott a főzésnek meg a terítésnek. Ezalatt Lucia, miután kissé visszanyerte erejét és a lelke is egyre jobban lecsillapodott, kezdte rendbe hozni magát, mert szegyenkezett s megszokta és őszintén kívánta a tisztaságot. Feltornyozta és megtűzte meglazult és kócos haját, megigazította a kendőt a keblén és a nyakán. Közben az ujjai beleakadtak olvasójába, amelyet mult éjjel a nyakába akasztott; amint ráesett a tekintete, lelke egyszerre felkavarodott. Fogadalma, amelynek emlékét eddig háttérbe szorította és elhalványította az egymást érő sokféle élmény, most egyszerre feltámadt s tisztán és világosan megjelent előtte. És ekkor minden lelkijéreje, alighogy visszanyerte, máris egy csapásra összeomlott; és ha lelkét nem edzette volna meg ennyire a jámborság, az alázatosság és a bizakodás, a riadalom, amelyet ebben a pillanatban érzett, kétségbeeséssé fajult volna. Egy darabig olyan gondolatok kavargtak benne, amelyek nem tudtak szavakban kitörni és végre ezek voltak az első szavak, amelyek kialakultak benne: «Ó, én szerencsétlen! Mit cselekedtem?»

De alig hogy kialakult benne ez a gondolat, máris rémülten megbánta. Eszébe jutott fogadalmának minden körülménye, a tűrhetetlen szorongás, a reménytelen rabság, a forró imádság s az a túláradó érzelem, amellyel fogadalmát megtette. És úgy érezte, hogy szentségtörő hálátlanság, hűtlenség volna Isten és a Szüzanya iránt, ha megbánná a fogadalmát, most, miután megnyerte a kegyelmet; úgy érezte, hogy ez a hűtlenség új és még rettenetesebb szerencsét-

lenségeket zúdítana rá, és akkor aztán már az imádságban sem reménykedhetnék; és sietett megtagadni ezt a pillanatnyi megbánását. Áhítatosan levette nyakából az olvasót, remegő kezében tartotta s újra megerősítette és megújította fogadalmát, egyúttal pedig bánatos esdekléssel könyörgött erőért, hogy meg is tarthassa fogadalmát és sohase háborgassák olyan gondolatok és alkalmak, amelyek ha nem is rendíthetnék meg lelkét, legalább is nagyon felizgatnák. Most úgy érezte, hogy Renzo távolléte, visszatérésének reménytelensége, ami eleddig oly nagy keserűséggel töltötte el, tulajdonképpen a Gondviselés rendelése, amely egyetlen cél érdekében engedett szabad folyást egyszerre mindkét eseménynek, és Lucia most igyekezett az egyikben megtalálni az okot, hogy belenyugodhasson a másikba. És e gondolata nyomában ugyanígy azt is elképzelte, hogy ugyanez a Gondviselés, — hogy művére feltegye a koronát, — megtalálja majd a módját, hogy Renzo is belenyugodjék ebbe és ne gondoljon többet rá. De ez a gondolat, alig hogy felbukkant benne, máris fenekestül felforgatta tépelődő lelkét. Szegény Lucia, mikor érezte, hogy szívébe már-már megint belopódzik a megbánás, az imádságba, a fogadkozásba, a harcba menekült s a végén, ha szabad ezt a kifejezést használnom, olyan volt, mint a fáradt és megsebesült győztes, akinek sikerült ugyan leterítenie ellenfelét, de nem sikerült megölnie.

Egyszerre csak lábdobogás és vidám hangzavar hallatszott. A jóasszony kis családja jött meg a templomból. Két kislány és egy fiúcska szökkent be az ajtón; egy pillanatra megállnak, kíváncsian odapillantanak Luciára, aztán anyjukhoz sietnek és hozzásimulnak; az egyik megkérdi, hogy hívják az ismeretlen vendéget, hogyan került ide és miért; a másik szeretné elmondani a sok gyönyörűséget, amit látott: a jóasszony mindenre és mindegyiknek csak ezzel felelt: «Csitt, csitt». Aztán kimért léptekkel, de arcán barátságos mosollyal megérkezik a ház ura. Ha még nem mondtuk volna: ő volt a falu és a környék szabója; tudott olvasni, csakugyan nem egyszer olvasta már a Szentek Legendái-t, a Pipogya Guerrin-t és a Francia Főurak-at és a környéken nagyeszű és tudományos embernek tartották; azonban ezt a dícséretet szerényen elhárította magától és csupán annyit mondott, hogy pályát tévesztett, mert ha iskolákat végzett volna, annyi mindenféle ember helyett most... Különbön áldott jó ember volt. Mivel éppen jelen volt, midőn feleségét megkérte a plébános, hogy vállalkozzék arra a könyörületes útra, nemcsak hogy beleegyezését adta hozzá, hanem még biztatta volna is, ha szükség lett volna rá. És most, mikor a szertartás, a pompa, a csődület s mindenekfelett a bíboros prédikációja, amint mondani szokták, virágba borította minden jó érzését, hatalmas érdeklődéssel és kíváncsisággal jött haza, hogy vajjon hogyan sikerült a dolog és megszabadult-e az ártatlan leánya.

— Ide nézz, — mondta neki a felesége, mikor belépett; oda mutatott Luciára, ez pedig elpirult, fölkelt, és dadogva mentegetődni kezdett. De a szabó a szavába vágott, odalépett hozzá, kitörő örömmel üdvözölte és így kiáltozott:

— Isten hozta, Isten hozta! Maga az ég áldása ezen a házon. Milyen boldog vagyok, hogy itt láthatom! Bizonyosra vettem ugyan, hogy boldogan révbe ért, mert sohasem hallottam még, hogy az Úr megkezdett volna egy csodát és nem fejezte volna be szerencsésen; mégis boldog vagyok, hogy itt láthatom. Szegény leány! De már az is nagy dolog, hogy ilyen csoda történik az emberrel.

Nem szabad azt hinnünk, hogy ő volt az egyetlen, aki csodának minősítette ezt az esetet, talán azért, mert olvasta a Szentek Legendái-t. Az egész faluban és a környéken csak úgy beszéltek róla, mint csodáról, amíg csak az emlékezete megmaradt. S őszintén szólván alig is lehetett volna másnak nevezni, annyi sallanggal aggatták tele.

Aztán szép lassacskán odaóvakodott a feleségéhez, aki épp most vette le az üstöt a lánchról és halkán megkérdezte:

— Jól ment minden?

— Nagyon jól, majd aztán mindent elmesélek.

— Igen, igen, ráérünk.

Az asszony hamarosan tált, aztán odament Luciához, az asztalhoz kísérté és leültette; levágta a kappan egyik szárnyát és a tányérjára tette; aztán ő is leült, meg a férje is a mindketten biztatták szomorú és szemérmes vendégüket, hogy csak egyék. A szabó mindjárt az első falatoknál nagy lelkendezve elkezdett mesélni, de folyton belekotyogtak a gyerekek, akik ma szintén az asztalnál ebédelték; ma igazán annyi rendkívüli élményben volt részük, hogy nem bírták volna végig szó nélkül megállni. A szabó leírta az ünnepélyes szertartásokat, aztán áttért a csodálatos megtérés ecsetelésére. De újra meg újra visszatért a bíboros prédikációjára, mert ez volt rá a legnagyobb hatással.

— És hogy állt ott az oltár előtt! — mondta, — ilyen nagyúr létére, mint valami plébános...

— Hát még az az aranyos ízé a fején, — szólt közbe az egyik kislány.

— Hallgass. Ha meggondolja az ember, mondom, hogy az ilyen nagy úr, az ilyen okos ember, aki mint mondják, a világ minden könyvét elolvasta, — pedig ez eddig még senkinek sem sikerült, még Milanóban sem, — ha meggondolja az ember, hogy úgy tudja idomítani a mondókáját, hogy mindenki megértse...

— Én is megértettem, — kottyantott közbe a másik kislány.

— Hallgass! Ugyan, mit értettél te?

— Értettem, hogy a plébános úr helyett magyarázta az Evangéliumot.

— Hallgass. Nem azokról az emberekről beszélek, akik tudnak valamit, mert ezeknek kötelességük mindent megérteni; de még a legbutábbak, a legtudatlanabbak is figyelemmel kísérhették a beszédét. Igaz, hogy ha megkérdezné valaki, vajjon el tudnák-e mondani, mit beszélt, hát igen, egyetlen szót sem tudnának belőle: de a hangulata megmaradt bennük. És bár nem mondta ki annak a nagyúrnak a nevét, mégis mindenki megértette, hogy róla beszél. És ahhoz, hogy megértse az ember, elég volt látni könnyben úszó szemeit. És egyszerre csak felzokogott rá a nép...

— Ez igaz, — bökte ki a fiú — de vajjon mért sírtak valamenynyien úgy, mint a gyerekek?

— Hallgass! Az igazság az, hogy az itteni nép keményszívű és ő mégis megmagyarázta, hogy bár inség van, hálát kell adni az Úrnak és nem szabad zúgolódni: meg kell tenni, ami erőnktől telik, iparkodni kell, segíteni egymást és kevéssel beérni. Mert nem a szenvedés, nem is a szegénység a szerencsétlenség; a szerencsétlenség a bűn. Ez nemcsak afféle üres beszéd; mert mindenki tudja, hogy ő maga is szegény ember módjára él s megvonja a szájától a falatot, hogy az éhezőknek adja. Holott nagyúri módon élhetne, különbül, mint akárki más. Igen, ennek az embernek a beszédét hallgatni megnyugtató; nem úgy beszél, mint annyi más: tegyének azt, amit mondok és ne tegyének azt, amit én teszek. Sőt azt is bebizonyította, hogy akik nem urak, azok is kötelesek megosztani a nélkülözőkkel a fölöslegüket.

Most egyszerre elhallgatott, mintha eszébe ötlött volna valami. Egy pillanatig tétovázott, aztán összeszedett egy tányérravalót a feltálat ételekből, kenyeret tett mellé, a tányért asztalkendőbe csomagolta, ennek a négy csücskét összefogta és odaszólt a nagyobbik lányának:

— Fogd meg itt.

Aztán másik kezébe nyomta a borosüveget és folytatta:

— Menj el az özvegy Máriához, add oda neki ezt a holmit és mondd meg neki: azért küldöm, hogy egyszer jó napjuk legyen, neki is, meg a gyerekeinek is. De illedelmesen ám, hallod-e, nehogy úgy érezze, mintha alamizsnát adnál. És ha akárkivel találkozol, nehogy eljárjon a szád; s vigyázz, hogy össze ne törd.

Lucia elvörösödött és enyhítő jószág áradását érezte szívében. Mint ahogy már az iménti elbeszélés is nagyobb megkönnyebbüléssel töltötte el, mint akár ha külön megnyugtató beszédet tartottak volna neki; lelkét lenyűgözte az elképzelhetetlen pompa leírása, a megható jámborság és ámulat, amely az elbeszélő lelkesedéséből áradt; kitepte magát fájdalmas gondolataiból és ha néha mégis újra felbukkantak benne, most már erősebb volt náluk. Nagy áldozatának a gondolatában is volt még valami keserű íz, de már ott derengett benne valami fanyar és ünnepélyes öröm is.

Nem sokkal utóbb belépett a falu plébánosa és elmondta, hogy a bíboros küldte ide érdeklődni Lucia iránt, s közölni vele, hogy főmagassága még a mai napon látni akarja; egyúttal pedig köszönetét küldi a szabónak és feleségének. Ezek is, a lány is, meghatottságukban és nagy zavarukban alig találtak szavakat, hogy viszonzózik a főpapnak ezt a kegyességét.

— Hát az anyja nem érkezett még meg? — kérdezte a plébános Luciától.

— Az anyám! — kiáltott fel a lány. És mikor a plébános közölte, hogy az érsek rendeletére már elküldött érte, kötényébe temette arcát és csukló zokogásban tört ki.

A plébános már rég elment és ő még mindig zokogott. De amikor végre lecsillapodtak a háborgó érzelmek, amelyeket ez a hír felkavart benne és higgadtabban tudott gondolkozni, szegénykének eszébe jutott, hogy ezt a közeli boldogságot, a találkozást édesanyjával, ezt a boldogságot, amelyet néhány órával ezelőtt még nem remélt, ő maga esdekelte azokban a rettenetes órákban, még pedig határozottan ezt szabta fogadalmá feltételül: «Vezess vissza épségben édesanyámhoz», — így mondta; és ezek a szavak most világosan felbukkantak emlékezetében. Még jobban megerősödött abban a szándékában, hogy megtartja fogadalmát és most megint és még keserűbb szemrehányással illette magát ezért a felkiáltásáért: «Ó, én szerencsétlen!» — ami az első pillanatban kibuggyant belőle, ha mindjárt csak a lelkében is.

Csakugyan, Agnese, mikor róla beszéltek, már nem is volt nagyon messzire. Könnyű elképzelni, hogy megdöbbsen a szegény asszony erre a váratlan meghívásra és arra a hírre, amely természetesen csonka volt és zavaros: hogy a veszedelem úgyszólván elmúlt már, de rettenetes volt; hogy valami irtózatoss dolog történt, amit az a küldönc sem részletezni, sem megmagyarázni nem tudott, neki magának pedig semmi adata sem volt, hogy megmagyarázhatta volna. Előbb a haját tépte, egyre-másra sikoltzott: «Ó, Istenem! Ó, Szűzanyám!», mindenféle kérdésekkel ostromolta a küldöncöt, de ez egyikre sem tudott mit felelni: végre nagy sebbel-lobbal felült a kocsira, ám útközben is folyton kiáltozott és kérdezősködött, de hasztalan. Azonban egyszerre csak szembejött vele don Abbondio; lassan ballagott s mindig úgy lépett, hogy előbb a botjával kitapintotta az utat.

— Ó, — kiáltottak egyszerre mind a ketten; a plébános megállt, az asszony megállította a kocsit és kiszállt; és félrevonultak az útmenti gesztenyébe: don Abbondio elmondott neki mindent, amit csak megtudhatott és láthatott. A dolog nem volt világos, de legalább Agnese megbizonyosodott felőle, hogy Lucia csakugyan megmenekült. És fellélegzett.

Don Abbondio szeretne volna másra terelni a szót; bőbeszédűn magyarázgatni kezdte Agnesenek, hogyan viselkedjék az érsek előtt, ha esetleg beszélni akar majd vele és a leányával, ami valószínű; és főképpen, hogy nem illenék említést tenni a házasságról... de Agnese, mikor észrevette, hogy a derék férfiú folyton csak a maga érdekében beszél, ott hagyta a faképnél; semmit sem ígért meg neki, sőt nem is határozott semmit; egészen más gondja volt most. Folytatta hát az útját.

Végre a kocsi megérkezett és megállt a szabó háza előtt. Lucia gyorsan felugrik, Agnese kiszáll és besiet a házba; s máris ölelkezik a leányával. A szabó felesége csak maga volt bent a szobában: mindkettőt bátorítja, megnyugtatta, velük örvendezik és aztán tapintatosan magukra hagyja őket, azzal az ürüggyel, hogy ágyat készít nekik, mert módja van rá, nem kell a kényelmét feláldoznia, ő is, az ura is, mindenesetre inkább a földön aludnék, mintsem megengednék, hogy Luciáék máshol keressenek szállást.

Miután beteltek az ölelkezéssel és kisírták magukat, Agnese tudni akarta, mi minden történt Luciával és a lány lelkenedezve elkezdett mesélni. De amint az olvasó tudja, olyan történet volt ez, amelyet senki sem ismert teljes egészében; s még Lucia számára is voltak egészen homályos és egészen megmagyarázhatatlan részletei. Mindenekfelett az a végzetes véletlen, hogy az országúton éppen ott volt az a félelmetes kocsi s éppen akkor, amikor Lucia véletlenül arra járt; az anyja is, a lány is váltig törte rajta a fejét, de bizony nem tudták kitalálni, sőt még csak közel sem jártak az igazsághoz.

De egyik sem fojthatta el magában azt a gondolatot, hogy a merénylet értelmi szerzője senki más nem lehetett, mint don Rodrigo.

— Ó, az elvetemült! Ó, a pokol fajzatja! — kiáltott fel Agnese — de üt majd az ő órája is. Az Úristen majd megfizet neki érdeme szerint; és akkor majd megtudja ő maga is...

— Nem, nem, anyám, nem! — vágott a szavába Lucia. — Ne kívánja neki a szenvedést, ne kívánja senkinek se! Ha tudná, mi az: szenvedni! Ha lett volna benne része! Nem, imádkozzunk inkább érte Istenhez és a Szűzanyához: hogy illesse meg szívét, mint ahogy megillette azét a másik szerencsétlen nagyúrét, aki gonoszabb volt nála, most pedig valóságos szent.

Luciát, mikor e friss és fájdalmas emlékeket visszaidézte, olyan borzongás fogta el, hogy nem egyszer elakadt a szava; nem egyszer mondotta, hogy nincs ereje folytatni és csak hosszas sírdogálás után és nagynehezen vette fel újra a szót. S megint más érzés akasztotta meg elbeszélésének azon a pontján, mikor a fogadalomhoz ért. Félt, hogy anyja majd ostobának és hebehurgyának nevezi és hogy, — mint az esküvő dolgában is történt — valami saját találmányú, felületes elvet dob a latba és vele is mindenáron el akarja majd fogad-

tatni; vagy hogy a szegény asszony valakinek bizalmasan elmondja a dolgot, ha másért nem, hát azért, hogy magyarázatot és tanácsot kérjen és így aztán kikürtöli; úgy hogy Lucia már a pusztá gondolatára is elpirult. De kissé még anyja előtt is szégyelte magát és megmagyarázhatatlanul irtózott attól, hogy egyáltalán beszéljen erről a dologról. Ezek az okok indították arra, hogy eltitkolja ezt a fontos körülményt: feltette magában, hogy legelőször Cristoforo atyával közli bizalmasan. De mennyire meglepődött, mikor kérdést intézett anyjához felőle és azt a felvilágosítást kapta, hogy már nincs itt, hanem elküldték egy nagyon-nagyon távoli helységbe, olyan helységbe, amelynek... izé... nem is tudja már, mi a neve.

— Hát Renzót nem is kérdezed? — mondta most Agnese.

— Megmenekült, úgy-e? — kérdezte Lucia izgatottan.

— Bizonyosan, mert mindenki ezt mondja; bizonyosra veszik, hogy bergamói területre menekült; de a helységet magát senki sem tudja megmondani: ő pedig eddig még semmiféle értesítést nem küldött. Talán még nem volt alkalma rá?

— Ó, ha megmenekült, hála legyen az Úrnak! — mondta Lucia és igyekezett másra terelni a szót, amikor is a beszélgetést váratlan esemény szakította meg: a bíboros érsek megjelenése.

Mikor visszatért a templomból, ahol elváltunk tőle és meghalotta a Névtelentől, hogy Lucia épen, egészségesen megérkezett, asztalhoz ültek; a Névtelent jobbjára ültette, a papok koszorújában, akik csillapíthatatlan kíváncsisággal bámulták ezt az arcot, amely már megszeliült ugyan, de még sem volt érélytelen, alázatos volt, de nem megalázott és most összevetették azzal a képpel, amelyet már régen alkottak maguknak erről a férfőről.

Ebéd után a két nagy úr megint együtt vonult vissza. Most sokkal hosszasabban tárgyaltak, mint első ízben és utána a Névtelen hazaindult a várába, ugyanazon az ösvéren, a bíboros pedig a plébánost hívatta és megkérte, hogy vezesse el abba a házba, ahol Lucia menedéket talált.

— Ó, főmagasságú uram, — felelte a plébános — ne fáradjon; rögtön izenek, hogy jöjjön ide a leány, s ha már megérkezett az anyja, sőt a házigazdá is, ha főmagasságod úgy parancsolja, szóval mindenki, akit főmagasságod látni óhajt.

— Magam óhajtom meglátogatni őket — mondta rá Federigo.

— Főmagasságod a világért se fárassza magát: majd én értük küldök; egy pillanat az egész, — makacskodott tovább a túlbuzgó plébános (egyébként jólelkű ember), mert nem értette meg, hogy a bíboros ezzel a látogatással tiszteletet akar adni az ártatlanságnak, a vendégszeretetnek és egyúttal a maga szolgálatának is. De most, hogy a feljebbvaló határozottan megismételte előbbi óhaját, alárendelte meghajolt és útnak indult.

Mikor a két férfiú feltűnt az utcán, a járókelők mind feléjük tódultak, néhány pillanat alatt csödület támadt; aki tehetett, melléjük szegődött, a többiek kísérték őket nagy tömegben. A plébános egyfolytában kiabált:

— Félre, hátra, tovább, tovább! Ejnye! ejnye!

Federigo odaszólt:

— Hagyja békén őket — és tovább haladt; egyszer fölemelte kezét, hogy megáldja a népet, másszor leengedte, hogy megsímogassa az előtte lábatlankodó gyerekek fejét. Így érkeztek meg a házhoz és bementek; a nép kint maradt és megtorlódott. De ebben a tömegben ott volt a szabó is, aki ugyancsak nyomába szegődött; kimeresztett szemmel és tátott szájjal bámult, de nem tudta, hová tartanak. Mikor hirtelen rádöbbsent, hogy hová, kézzel-lábbal előre furakodott s teli torokkal kiabált:

— Engedjenek előre, be kell mennem.

És bement.

Agnese és Lucia meghallotta az egyre erősödő utcai morajt; amíg találgatták, hogy mi lehet, látták, hogy az ajtó feltárul és a plébános kíséretében megjelenik a bíboros.

— Ez az? — kérdezte a bíboros; és a plébános igenlő válaszára odament Luciához, aki anyjával együtt a meglepetéstől és a szegyenkezéstől mozdulatlanul és némán állt ott. De Federigo hanghordozása, arca, magatartása és mindennekfelett a szavai azonnal felbátorították.

— Szegény leányom, — kezdte — Isten megengedte, hogy ilyen nagy megpróbáltatást szenvedjen végig; de megmutatta azt is, hogy nem vette le magáról a szemét és nem felejtette el. Megmentette és eszközül választotta egyik nagy kegyelmének, hogy irgalmasságot gyakoroljon valakivel és sok embernek megkönnyebbulést szerezzen.

Ekkor belépett a szobába a háziasszony; az iménti zajra maga is kinézett az ablakon s mikor meglátta, hogy kilép be a házba, lerohant a lépcsőn, miután előbb nagyjából rendbeszedte magát; és majdnem ugyanebben a pillanatban belépett a másik ajtón a szabó. Mikor hallották, hogy azok már javában beszélgetnek, behúzódtak az egyik sarokba és ott tisztelettel megálltak. A bíboros nyájasan odaköszönt feléjük, de tovább beszélgetett a két nővel, vigasztalta őket s közben egy-egy kérdést tett, hogy a feleleteiből kihámozza, vajjon nem adódik-e valami alkalom jól tenni azzal, aki oly sokat szenvedett.

— Bárcsak minden pap olyan lenne, mint főmagasságod; bár kissé a szegények pártjára állnának, helyett, hogy segítenének bajba keverni őket, csakhogy a maguk bőrét mentsék, — nyelveskedett Agnese, akit felbátorított Federigo barátságos és kedves modora és

felháborított az a gondolat, hogy don Abbondio úr, miután mindig másokat áldozott fel, most még azt követelné, hogy ne is könnyíthesse magukon, ne is panaszkodhassanak följebbvalóik előtt, ha egyszer, véletlenül alkalom adódik rá.

— Mondja ki csak, amit gondol, — biztatta a bíboros — beszéljen bátran.

— Azt akarom mondani, hogy ha a mi plébános urunk megtette volna a kötelességét, a dolog nem fajult volna idáig.

De amikor a bíboros újra meg újra kérte, hogy beszéljen világosabban, az asszony kezdte kényelmetlenül érezni magát, hogy olyan történetet kell elmondania, melyben neki is volt némi szerepe, amelyet azonban nem szívesen mondott volna el senkinek, legkevésbé ennek a nagyúrnak. De mégis csak megtalálta a módját, hogy kivágja magát: majd elhallgat egyet-mást! Elmesélte hát, hogy már ki volt tűzve a házasságkötés napja, de don Abbondio megtagadta az esketést; nem hallgatta el azt sem, hogy a plébános ürügyül a feljebbvalóra hivatkozott (jaj, Agnese!), aztán hirtelen átugrott don Rodrigo merényletére s arra, hogy idejében figyelmeztetést kaptak és éppen, hogy el tudtak szökni.

— Igen, igen, — tette hozzá befejezésül — megszöktünk, hogy megint bajba keveredjünk. Ha azonban a plébános úr őszintén feltárta volna előttünk a dolgot és nyomban összeadta volna ezt a két szerencsétlen fiataalt, mi rögtön elmentünk volna valamennyien titokban, messze, olyan helyre, ahol hírünket sem hallották volna többet. Így azonban időt vesztettünk és megtörtént az, ami megtörtént.

— A plébános úr felelni fog nekem ezért — mondta rá a bíboros.

— Nem, uram, nem, uram, — mondta rögtön Agnese — én nem ezért mondtam; ne szidja össze, mert hiszen ami megtörtént, az megtörtént; meg aztán nem is használna; ő már ilyen ember: ha még egyszer előfordulna az eset, még egyszer ugyanazt tenné.

Luciát nem elégitette ki a történetnek ez az előadása, ennél fogva hozzátette:

— Mi is hibát követtünk el; nyilvánvaló: az Úr nem akarta, hogy a dolog sikerüljön.

— Ugyan, mi hibát követhetett el maga, szegény leányom? — kérdezte Federigo.

Lucia, hiába lövellt rá az anyja nagytitokban gyilkos pillantásokat, elmondta a don Abbondio házában végrehajtott kísérletet, és ezzel fejezte be:

— Hibát követtünk el és az Isten megbüntetett érte.

— Fogadja az ő kezéből az elszenvedett gyötrelmeket és bízzék, — mondta rá Federigo — mert kinek volna több oka örvendezni és remélni, mint annak, aki a kiállott szenvedések után még önmagát is vádolja.

Ezután megkérdezte, hogy hol a vőlegény. Mikor Agnesetől megtudta (Lucia szótlanul állt, lehajtotta fejét és lesütötte szemét), hogy megszökött a szülőfalujából, csodálkozott és sajnálkozott és ezt nem is titkolta; de tudni akarta az okát.

Agnese nagyjából elmesélte mindazt, amit Renzo kalandjairól tudott.

— Hallottam valamit erről az ifjúról, — mondta rá a bíboros — de hogyan kérhette meg ezt a lányt olyasvalaki, aki ilyen csúf dolgokba keveredett?

— Derék fiatalember volt, — jegyezte meg Lucia és belepirult, de a hangja határozottan csengett.

— Nagyon is békés fiatalember volt, — tette hozzá Agnese; és ezt megkérdézheti akárkitől, még a plébánost urtól is. Ki tudja, milyen ármánykodással, milyen fortéllyal gáncsolták el? Nem sok kell hozzá, hogy a szegény emberre rásüssék a szegyenbélyeget.

— Sajnos, ez így van, — mondta rá a bíboros. — De majd én mindent megtudok róla, bizonyosan. — Megkérdezte a fiatalember vezetéke és keresztnévét s beleírta kis jegyzőkönyvébe. Aztán hozzátette, hogy valószínűleg néhány nap múlva ellátogat az ő falujukba is és akkor Lucia bátran odamehet, mert addig ő majd gondoskodik olyan helyről, ahol biztonságban lesz, mindaddig, míg minden zűrzavar teljesen el nem simul.

Aztán a vendéglátó házaspárhoz fordult; ezek rögtön előreléptek. Még egyszer kifejezte köszönetét, amelyet egyébként már a plébánossal is megüzent és megkérdezte, vajjon szívesen szállást adnának-e néhány napra vendégeiknek, akiket Isten küldött hozzájuk.

— Ó, igen szolgálatjára, — felelte az asszony, s hangja és arca sokkal többet mondott, mint ez a szégyellősen eldadogott színtelen felelet. De az ura, akit megszádított a főpap látogatása, mindenáron szerette volna kitüntetni magát e ritka szép alkalomból és keservesen törte a fejét valami gyönyörű feleleten. Összeráncolta homlokát, forgatta a szemeit, rágt a ajkát s teljes erejéből megfeszítette elméje íját, és keresett, kutatott benne s érezte, hogy odabent csakúgy nyüzsögnek a csonka gondolatok és a félszavak; de a pillanat szorongatta, a bíboros már bólogatott, hogy megértette a hallgatását, amikor a szerencsétlen végre kinyitotta a száját és kinyögte:

— Meghiszem azt!

Többet nem bírt kierőszakolni magából. Emiatt pedig nemcsak abban a pillanatban szégyellte magát halálra, hanem később is, valahányszor feltolakodott az emlékezetében, mindig megkeserítette a nagy megtiszteltetésen érzett örömét. S ha később visszagondolt erre s beleképzelte magát abba a helyzetbe, hányszor, de hányszor nem jutottak eszébe, mintha csak bosszantani akarnák, olyan szavak,

amelyek mind szebben hangzottak volna, mint az az idétlen «meghiszem azt!». De hogy is tartja a régi közmondás? Eső után köpönyeg.

A bíboros távozóban, még azt mondta:

— Az Úr áldása legyen ezen a házon.

Este aztán megkérdezte a plébánostól, hogyan jutalmazhatná meg illendő módon ezt az embert, aki bizonyára nem gazdag, ezért a vendéglátásért, ami különösen ezidőtájt nagyon költséges lehetett. A plébános azt felelte, hogy őszintén szólván, a szabónak sem a mesterségéből nem volt annyi keresete, sem a kevéske földeskéje nem jövedelmezett annyit, hogy ebben az esztendőben megengedhetné magának a jótékonykodást; de mivel maradt némi fölöslege a múlt évekről, most az egész környék egyik legtehetősebb embere; ettől a kis többkiadástól nem rendül meg az anyagi helyzete, s bizonyára szívesen is vállalja; egyébként kétségtelen, hogy semmi úton-módon sem lehetne semmiféle jutalmat ráerőszakolni.

— Bizonyára vannak olyan adósai, — mondta a bíboros, — akik nem tudnak fizetni.

— Elképzelheti főmagasságod: ez a szegény nép azzal fizet, ami fölöslege marad a termésből; a múlt évben nem maradt semmi fölösleg; az idén még a szükséges sem termett meg nekik.

— Hát jó, — mondta Federigo, — akkor magamra vállalom mindezt a tartozást; és kegyed megteszi nekem azt a szívességet, hogy megszerzi tőle ezeknek a tételeknek a jegyzékét és valamennyit kifizeti.

— Tekintélyes összeg lesz!

— Annál jobb, hisz még mindig ott vannak, sajnos, azok a még szegényebbek, akiknek nincs adósságuk, mert nincs hitelük.

— Bizony, sajnos! Megtesszük, amit tehetünk; de hogyan segíthetnénk valamennyin a mai nehéz időkben?

— Intézkedjék, hogy a szabó valamennyinek varrjon ruhát, az én költségemre és kegyed fizesse meg érte jól. Ebben az évben ugyan, úgy érzem, tulajdonképpen kidobott pénz mindaz, amin nem kenyeret vásárolunk; de ez kivételes eset.

Mindazonáltal nem akarjuk befejezni ennek a napnak a történetét anélkül, hogy el ne mondanók röviden, hogyan végezte be ezt a napját a Névtelen.

Ezúttal megtérésének a híre előbb elért a völgybe, mint ő maga: rögtön el is terjedt s mindenütt megrökönyödést, aggodalmat, haragot, kavarodást támasztott. Az első brávnak vagy szolgáknak (egy kutya a kettő), akiket meglátott, intett, hogy jöjjenek utána; és így sorjában. Valamennyien követték, valami újfajta szorongással, de a régi alázatossággal; végre egyre népesebb kíséretével megérkezett a várba. Intett azoknak, akik a kapuban álltak, hogy jöjjenek utána a többiekkel együtt; befordult az első udvarba, kiállt a közepére s még min-

dig az öszvér hátán, harsányan elkiáltotta magát ; ez volt a rendes jel, amelyre azonnal összeszaladt minden embere, mihelyt meghallotta. Erre a hangra a vár minden zugából egy pillanat alatt előkerültek és csatlakoztak a többiekhez, akik már ott voltak s valamennyien lesték az úr szavát.

— Menjetek és várjatok meg a nagyteremben, — szólt oda nekik : és az öszvér hátáról végignézte, amint elvonultak. Azután nyeregből szállt, az öszvért maga vezette be az istállóba, és elment oda, ahol már várták. Amikor megjelent, azonnal megszűnt a hangos zsvaj, amely addig betöltötte a termet ; valamennyien félrehúzódtak az egyik oldalra és a terem nagy részét szabadon hagyták gazdájuknak ; lehettek vagy harmincan.

A Névtelen fölemelte kezét, mintegy azért, hogy fenntartsa ezt a hirtelen támadt csendet ; felegyenesedett, — bizony, kimagaslott az egész csapatból, — és megszólalt :

— Ide hallgassatok mindnyájan és senki se beszéljen, ha nem kérdezem. Fiacskáim! Az az út, amelyen eddig jártunk, a pokol fenekére vezet. Nem akarok ezért szemrehányást tenni nektek, hiszen én vagyok a vezér, én vagyok a legrosszabb valamennyitek közt ; de hallgassátok meg, amit mondani akarok nektek. Az irgalmas Isten elhívott engem, hogy változtassam meg életemet ; és én meg is fogom változtatni, sőt már megváltoztattam : bár hívna benneteket is! Tudjátok meg tehát és jegyezzétek meg, hogy kész vagyok inkább meghalni, mint hogy még egyszer vétkezsem az ő szent törvénye ellen. Ezennel feloldozlak benneteket a gonosz parancsok alól, amiket tőlem kaptatok ; hiszen értetek engem. Sőt, megparancsolom, hogy semmit se hajtsatok végre abból, amit parancsoltam. És ugyancsak jegyezétek meg, hogy mostaniól fogva senki sem követhet el gázsgát az én pártfogásommal, az én szolgálatomban. Aki ilyen feltétellel itt akar maradni, azt fiamnak fogom tekinteni ; és boldog lennék annak a napnak az alkonyán, amelyen nem ettem, azért, hogy legutolsó darab kenyermel jóllakassam azt, aki a legutolsó köztetek. Aki nem akar maradni, annak kiadom a megszolgált zsoldját s még ajándékot is kap ráadásul : aztán : fel is út le is út, de ide többé ne tegye be a lábát, csak ha meg akarja változtatni az életét ; mert ha ez a szándékai, mindig tárt karokkal fogadom. Gondolkozzatok ezen ma éjszaka : holnap majd egyenkint szólítalak benneteket, hogy meghallgassam, mire határozátok el magatokat és akkor majd új parancsokat adok. Egyelőre távozzatok, mindenki a maga helyére. És Isten, aki oly nagy irgalmasságot tett velem, ihlesse jóra a ti lelketeket is.

Ezzel elhallgatott és utána nagy csönd támadt. És ámbár a brávók kemény fejében mindenféle viharos gondolatok kavarohtak, mindennek nyoma sem volt az arcukon. Megszokták már, hogy gazdájuk szavát úgy fogadják, mint olyan kemény kijelentést, amellyel

nem lehet vitatkozni ; és semmi jel sem mutatta, hogy meggyengült volna ez a hang, bár éppen azt jelentette be, hogy régi kemény akarat megváltozott. Még csak meg sem fordult a fejében egyiknek sem olyasmi, hogy most már fölébe kerekedhetnének a gazdájuknak és visszavághatnának neki, mint akárki másnak, csak azért, mert megtért. Szent embert láttak benne, de olyan szentet, akit úgy ábrázolnak, hogy a fejét büszkén tartja és kardot fog a markában. Nemcsak félték tőle, hanem (különösen azok, akik a birtokán születtek, s a legtöbbjük ilyen volt) mint hű jobbágyok szerették is. Valamennyien odaadón rajongtak érte és a jelenlétében valamiféle, hogy úgy mondjam, szemérmertességet éreztek, ami még a legdurvább és a legarcatlanabb embereket is elfogja az előtt, akit elismertek feljebbvalójuknak. Aztán mindazt, ami az imént a szájából elhangzott, a fülük gyűlölettel hallotta ugyan, de az értelmük nem érezte sem hazugnak, sem idegennek ; ha ezerszer csúfot űztek is az ilyesből, nem azért tették, mintha nem hittek volna benne, hanem azért, hogy a csúfolkodással elhessegezzék a félelmet, ami elfogta volna őket, ha mindezen komolyan elgondolkoznak. És most, mikor látták, milyen hatással van ez a félelem olyan emberre, mint az ő gazdájuk, egy sem volt köztük, aki legalább egy pillanatra ne érzett volna együtt vele. Vegyük hozzá mindehhez azt is, hogy a brávók közül azok, akik dél előtt a völgyön kívül jártak, elsőkül hallották meg a nagy újságot, de egyúttal látták és hírül is hozták a nép örömét és ujjongását, szeretetét és tiszteletét a Névtelen iránt, mert most ezek az érzelmek foglalták el a régi gyűlölet és a régi rettegés helyét. Úgy hogy abban az emberben, akire eddig, hogy úgy mondjuk, mindig a mélységből tekintettek fel, holott javarészt éppen ők maguk jelentették az erejét, most a nép bámulatának tárgyát, bálványát látták. Látták, hogy most is fejjel nagyobb a többieknél, bár egészen máskép, mint eddig. Mindig kiemelkedik a szürkék tömegéből, mindig vezér.

Tehát riadtan álltak ott, egyik sem tudta, mire határozza magát a másik, vagy akár önmaga is. Az egyik tépelődött, a másik terveket szőtt, hogy hol keressen menedéket és alkalmazást ; a harmadik azon töprengett, vajjon bele tudná-e élni magát, hogy becsületes emberré váljon ; volt olyan is, aki a Névtelen szavainak a hatása alatt máris hajlandóságot érzett erre ; akadt, aki még nem határozta el magát, de hajlandó volt minden jót ígérni, hogy addig is a várban maradjon és ehessen a jó szívvel adott kenyeret, amely olyan szűkös volt akkoriban, hiszen ezzel is időt nyer : de meg sem mukkant egyik sem. És mikor a Névtelen befejezte a mondanivalóját és megint parancsolón felemelte a kezét és ezzel jelezte, hogy oszolhatnak : meglapultak, mint a birkák a nyájban és egyszerre mind elkotródtak. Kiment ő maga is utánuk s előbb megállt az udvar közepén és az esti félhomályban végignézte, hogyan szélednek el, hogyan indul mindegyik a

maga helyére. Aztán fölment a lámpásáért, megint végigjárta az udvarokat, a folyosókat, a termeket, megvizsgált minden ajtót s mikor látta, hogy minden rendben van, végre aludni ment. Igen, aludni ; mert álmos volt.

Még soha semmiféle körülmények közt sem súlyosodott rá ennyi bonyolult és sürgős ügy, mint most, pedig azelőtt mindig maga kereste az ilyesmit ; és most mégis álmos volt. A lelkiismeretfurdalások, amelyek a mult éjjel elűzték álmát, nemcsak, hogy nem nyugodtak el, hanem még hangosabban, zordabban, szigorúbban ordítottak : és mégis álmos volt. A rendet az évek óta nagy gonddal és páratlan vakmerőséggel és szívóssággal megállapított afféle belső kormányzatot most ő maga ingatta meg, azzal a néhány szavával ; embereinek vak engedelmességét, mindenre elszánt készségét, zshiványhűségét, amire annyi ideje már bátran építhetett, most ő maga rendítette meg ; megzavarta a fejüket, a várban szabadjára eresztette a zürzavart és a bizonytalanságot : és mégis álmos volt.

Tehát bement a hálószobájába és odalépett ágyához, amelyet a mult éjjel oly tövisesnek érzett ; letérdelt az ágy elé a szándékkal, hogy imádkozni fog. Valóban meg is találta lelkének rejtett és mély zugában azokat az imádságokat, amelyekre gyermekkorában tanították ; elkezdett imádkozni ; és az imádság szavai, amelyek már oly régóta összegabalyodtak benne, most egymásután felgyöngyöztek, mint a bűborékok. Imádkozás közben az érzelmek meghatározhatatlan zürzavara áradt el benne : öröm, hogy valóban visszaédesedett gyermekora szokásaihoz ; fájdalmas elkeseredés, mikor arra gondolt, mekkora szakadékot vágott gyermekora és jelene között ; forró vágy, hogy az engesztelés cselekedeteivel megújítsa lelkét és közelébe kerüljön annak az ártatlanságnak, amelyet úgysem érhet már el ; hála és bizakodás abban az isteni irgalmasságban, amely visszajuttathatja abba az állapotba és máris számos jelét adta, hogy akarja is ezt. Aztán fölkel, lefeküdt és azonnal elaludt.

Így végződött az a nap, amelyet még akkor is emlegettek, mikor a mi névtelen krónikásunk írt ; viszont most, ha ő nem írt volna, nem tudnánk az egésről semmit, legalább is részletesen nem ; mivel Ripamonti és Rivola, akiket fentebb idéztünk, csak annyit mondanak, hogy az említett zsarnok, miután Federigoval találkozott, csodálatos módon megváltoztatta az életét, és pedig egyszersmindenkorra. De vajjon hányan vannak, akik olvasták ennek a kettőnek a könyveit ? Talán még kevesebben, mint ahányan majd az én könyvemet olvasák. És ki tudja, hogy a völgyben, — ha ugyan valakiben megvan a kedv, hogy megkeresse és az ügyesség, hogy megtalálja, — vajjon nem maradt-e fenn némi halvány és homályos emléke ennek az eseménynek ? Azóta már annyi minden történt !

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Másnap Lucia falucskájában és az egész leccói területen egyébről sem beszéltek, mint a lányról, a Névtelenről, az érsekről és még valakiről, aki ugyan nagyon szerette, ha szájáról-szájra jár a neve, de ebben az esetben szívesen lemondott volna róla : don Rodrigo úrról van szó.

Nem mintha már ezelőtt is nem beszéltek volna cselekedeteiről, de csak félszavakkal, titokban ; nagyon jó viszonyban kellett lennie két embernek ahhoz, hogy ilyesmiről őszintén beszélgessenek egymással. De még ezek sem tárták fel az érzelmeiket fenéig : mert általánosságban szólván, az emberek, ha felháborodásuknak csak nagy veszedelem árán nyithatnak szelepet, nemcsak, hogy takargatják, vagy egészen eltitkolják érzelmeiket, hanem csakugyan nem is érzik már annyira. De most ugyan ki ne érdeklődött volna, ki ne beszélt volna arról a feltűnő eseményről, amelyben az Isten újját látták és amelyben két ilyen előkelő személyiség szerepelt nagy sikerrel ? Egyik az, akiben az igazság szenvedélyes szeretete óriási tekintéllyel párosult ; másik az, akiben nyilván maga a megtestesült erőszakoskodás alázkodott meg s aki miatt a brávók hordája kénytelen volt, hogy úgy mondjuk, megadni magát és fegyverszünetet kérni. Hozzájuk képest don Rodrigo úr meglehetősen eltörpült. Most értette meg mindenki, mit jelent zaklatni egy ártatlan lányt, arcátlan konoksággal, erőszakos kegyetlenséggel s alattomos fortélyokkal üldözni, hogy beszennyezzék a becsületét. Ebből az alkalomból felelevenítették ennek az úrnak sok más jeles cselekedetét és mindenről őszintén megmondták a véleményüket, mert mindenkibe bátorságot öntött az, hogy a többiek is egy véleményen vannak vele. Általános volt a sutogás, a felháborodás ; de csak óvatosan, a brávók miatt, akiket don Rodrigo a szolgálatában tartott.

Ennek az általános gyűlöletnek jó része a barátaira és tányérnyalóira zúdult. Alaposan szapulták a polgármester urat, aki állandóan süket, vak és néma volt, akármit követett el ez a zsarnok ; de őt is csak úgy messziről, mert ha brávói nem is voltak, voltak rendőrei. Csűrcsavary ügyvéd urat, aki egyebet sem tudott, mint fecsegni és alattomoskodni, és vele együtt a magafajta apró kis tányérnyalókat, kutyába sem vették : újjal mutogattak rájuk, dühös szemmel méregették őket, annyira, hogy ezek bizonyos ideig jobbnak látták egyáltalán nem is mutatkozni az utcán.

Don Rodrigót villámcsapásként érte a váratlan hír, amely egészen más volt, mint amit napról-napra, percről-percre várt ; két napig nem bújta ki a kastélyából, sem ő, sem egyik brávója sem és csak gyötrődött ; harmadnap elutazott Milanóba. Ha nem lett volna

egyéb, csak a népnek ez a nyelvelése, ott maradt volna, ha másképp ennyire fajult a dolog, még pedig csak azért, hogy szembeszálljon vele, sőt keresse az alkalmat, hogy példaadón megfenyítse valamelyiket a legvakmerőbbek közül. De elkergette innen az a biztos értesülése, hogy a bíboros ide is ellátogat. A gróf-nagybácsi, aki ebből az egész kalandból legfeljebb annyit tudott, amennyit Attilio elmondott neki, bizonyára számot tartott volna rá, hogy don Rodrigo ez alkalommal fényesen szerepeljen s a bíboros részéről a nyilvánosság előtt kitüntető fogadtatásban részesüljön: nos, mindenki tudja, hogyan készült erre. De nemcsak számot tartott rá, hanem bizonyára részletes beszámolót is kívánt volna, mert ritka jó alkalom volt ez megmutatni: mily nagyra tartja az ő családjukat egy ilyen főrangú férfiú. Don Rodrigo, hogy kimásszon ebből a bosszantó kellemetlenségből, egy reggel már hajnalban felkelt, kocsiba ült, körülötte pedig, előtte és mögötte felsorakozott Griso meg a többi brávó; és miután kiadta a parancsot, hogy később az egész cselédség menjen utána, úgy ment el, mint valami szökevény, mint (hadd nagyítsuk kissé hősünket valami fényes hasonlattal) mint Catilina Rómából: dúlt-fült és esküdözött, hogy hamarosan visszajön, csak hogy egészen más módon és akkor majd kegyetlenül bosszút áll.

Közben a bíboros sorra látogatta a leccói terület plébániáit, naponta egyet. Azon a napon, amikor Lucia falujába kellett érkeznie, a lakosság javarésze kiment elé az országútra. A falu szélén, éppen Luciáék házikója előtt, diadalív állt; függőleges rudakból és vízszintes karókból eszkábálták össze, beburkolták szalmával meg mohával és feldíszítették egértövis és magyal zöld gallyaival, amelyekben bíborszín bogycsók rikoltoztak; a templom homlokzatát szőnyegekkel aggatták tele; minden ablak könyöklőjéről kifeszített takarók, lepedők és függöny módjára redőkbe szedett gyermekpólyák csüngtek le; mindaz a kevés használati tárgy, aminek az volt a szerepe, hogy jól-rosszul a fényűzést mimelje. Délután négy óra tájban, amikor a bíborost várták, az otthon maradottak is, javarészt öregek, nők és gyerekek, ugyancsak megindultak a bíboros elé, egyesével, csoportosan, don Abbondio vezetésével; a plébános ingerült volt a hangos ujjongás, meg a zivaj miatt, ami valósággal megsüketítette, meg a nép össze-vissza nyüzsgése miatt, ami, — legalább is egyre ezt hajtogatta, — egészen elszédítette, meg azért is, mert titokban egyre az a gondolat rágta, hogy a két nő talán kikottyantott valamit és neki most majd számot kell adnia arról, hogy mért tagadta meg az esketést.

És ekkor egyszerre csak feltűnt a bíboros, vagy helyesebben az a tömeg, amelynek közepében jött a gyaloghíntója, kísérete környezetében; mert ebből az egészből csak egy jelvény látszott ki, magasan az emberek feje fölött, a keresztnek a hegye, amelyet az öszvér hátán ülő káplán tartott. A tömeg, amely don Abbondióval jött,

most nyakra-főre előre tódult, hogy minél előbb odaérjen a közeledő csoporthoz; a plébános pedig, miután háromszor-négyszer rájuk förmedt: «Csak lassan, csak szép sorjában, mit tolazkodnak?» — indulatosan megfordult; és miközben folyton ezt dünnyögte: «Micsoda fejetlenség! micsoda fejetlenség!» — bement a templomba, amely még egyelőre üres volt; megállt és várakozott.

A bíboros egyre közeledett, kezével áldást osztott és a nép szájából is áradt felé az áldás. Volt is dolguk a kíséret tagjainak, hogy a tömeget kissé visszaszorítsák. A nép, mivel ez éppen Lucia faluja volt, egészen rendkívüli, tüntető szeretettel akarta fogadni az érseket; csakhogy ez nem volt könnyű, mert akárhová érkezett, mindennütt mindent megtettek, még erejükön felül is. Már püspökségének elején, mikor első ízben vonult be ünnepélyesen a dómba, akkora néptömeg hullámozott körülötte, hogy már az életét féltették. És néhány nemes úr, aki ott volt a közelében, már kardot rántott, hogy megijessze és visszaszorítsa a tömeget. Annyi féktelenség és vadság volt az akkori szokásokban, hogy még akkor is, mikor szeretettel tüntettek a püspök mellett a templomban, a tüntetők megfélemezésére már-már gyilkoláshoz kellett folyamodni. És talán az említett védelem sem lett volna elegendő, ha a fő- és az alszertartásmester, bizonyos Clerici és Picozzi, két fiatal, nagyerejű és bátor pap, fel nem kapta volna és nem vitte volna a tömeg feje felett az ajtótól egészen a főoltárig. Később is, valahányszor püspöki látogatást tett, a templomi bevonulást a szó szoros értelmében a főpásztori fáradalmak és nem egyszer a halálos veszedelmek közé lehetett soroznia.

Ezúttal is nagy ügyel-bajjal vonult be a templomba; odament a főoltárhoz, s miután néhány pillanatig imádságba mélyedt, szokása szerint rövid beszédet intézett a néphez: hogy mennyire szereti őket, mennyire sóvárogja üdvözülésüket és hogy hogyan készüljenek elő a másnapi szertartásra. Azután visszavonult a plébános házába s beszélgetés közben kérdezősködött Renzo felől. Don Abbondio azt felelte, hogy kissé élénk, kissé önfejű, kissé hirtelen haragú fiatalember. De a részletesebb és pontosabb kérdésekre kénytelen volt bevallani, hogy becsületes fiatalember és ő maga sem tudja megérteni, hogyan követhette el Milanóban azt a sok gázságot, amit ráfognak.

— Nos, — folytatta a bíboros — kegyed is úgy gondolja, hogy most már bátran visszajöhet a fiatalember és itthon maradhat?

— Egyelőre visszajöhet és itt maradhat, ha kedve tartja, — felelte don Abbondio, — hangsúlyozom: egyelőre; azonban, — tette hozzá nehéz sóhajjal, — jó volna, ha főmagasságod mindig itt volna, vagy legalább is a közelben.

— Az Úr mindig közel van — mondta rá a bíboros. — Egyébként gondom lesz rá, hogy biztonságba helyezzem a lányt.

És azonnal kiadta a parancsot, hogy másnap korán küldjék el a gyaloghintót megfelelő kísérettel az anyáért és leányaért.

Don Abbondio boldogan távozott, mert a bíboros csak a fiatalokról beszélt vele és nem kérte számon, hogy miért tagadta meg az esketést. — «Tehát nem tud semmit, — mondogatta magában: — Agnesének nem járt el a szája: valóságos csoda! Igaz, hogy hamarosan megint találkoznak, de majd megint kioktatjuk, kioktatjuk.» — De nem tudta szegény feje, hogy Federigo csak azért nem tért ki erre a tárgyra, mert hosszasan akart beszélgetni róla alkalmasabb időpontban és meg akarta hallgatni a védekezését is, mielőtt megadja neki azt, amire rászolgált.

De a derék főpap igyekezete, hogy Luciát biztonságba helyezze, fölöslegessé vált: miután elvált tőle, olyan dolgok történtek, amelyeket el kell beszélnünk.

A két nő ama néhány nap alatt, amelyet még a szabó vendégszerető házikójában kellett eltöltenie, tőle telhetőleg visszazökkent régi életmódjába. Lucia rögtön munkát kért és mint ahogy a monostorban is tette, csak varrt, csak varrt, visszavonult a szobácskájába, messzi az emberek tekintete elől. Agnese néha elment hazulról, néha a leányával együtt dolgoztatott. Beszélgetéseik épp olyan szomorúk, mint amilyen érzelmesek voltak: mindketten elkészültek az elválásra, mivelhogy a bárány nem jöhet vissza a farkastanya tőszomszédságába; és mikor és hogyan ér véget ez az elválás? A jövő bizonytalan volt, zűrzavaros, különösen egyikük jövője. Agnese néha azzal szórakozott, hogy titokban derűsebb dolgokról ábrándozott: hogy Renzo egyszer végre, ha ugyan semmi baj sem esett vele, mégis csak hírt ad magáról: és ha csakugyan talált munkát és letelepedhetik ott, és ha (és ez nem is kétséges) állja még az ígéretét, mért ne költözhetnének hozzá? Ezeket a reménykedéseit újra meg újra elmondta a leányának. Igazán nem tudnám megmondani, vajjon a lánynak nagyobb szenvedés volt-e hallgatni ezt, vagy nagyobb gyötrelmem lett volna felelni rá. Nagy titkát gondosan magában rejtegette, és ámbár valami rossz érzés nyugtalanította, hogy jó anyja előtt — és már nem is első ízben — titkolózik, a vallomástól mégis szinte elemi erővel visszatartotta szégyenkezése és az a sokféle gátlás, amit már említettünk; napról-napra halogatta már és nem beszélt. Egészen mások voltak az ő tervei, mint anyja tervei, vagy helyesebben: egyáltalán nem is voltak tervei: rábízta magát a Gondviselésre. Tehát igyekezett az efféle beszélgetést a füle mellett elereszteni, vagy másra terelni a szót. Vagy azt mondta, határozatlan kifejezésekkel, hogy már nincs sem reménye, sem vágya az életben, csak az, hogy minél előbb visszakerüljön anyjához. Legtöbbször a sírás éppen kapóra jött és elvágta a szavait.

— Tudod-e, miért gondolod ezt? — kérdezte Agnese. — Mert

sokat szenvedtél és már hihetetlennek tartod, hogy minden jóra fordulhat. Csak bízd az Úrra dolgodat és ha... Várj csak, ha feltűnik egy sugár, csak egy kis reménysugár, majd akkor mondd meg, hogy csakugyan nem reménykedel-e már semmiben sem. Lucia megcsókolta anyját és sírva fakadt.

Egyébként köztük és házigazdái között hamarosan nagy lett a barátság ; és hol is virulna ki ez, ha nem jótevők és szegényeik között, ha azok is, ezek is, jólelkű emberek ? Agnese kifogyhatatlanul el tudott beszélgetni az asszonnyal, a szabó pedig történetkéikkel meg erkölcsi oktatásokkal szórakoztatta őket és főképpen ebéd közben mindig tudott mesélgetni valami szép történetet Bovo d' Antona-ról vagy a sivatagi remetéről.

Nem messzire az ő kis falujuktól nyaralt egy tekintélyes házaspár : don Ferrante és donna Prassede ; de családi nevük, mint rendesen, benne maradt a krónikás tollában. Donna Prassede idős nemes úrhölgy volt, akinek egyetlen szenvedélye a jótékonykodás : kétségtelenül a legméltóbb foglalkozás, amit az ember csak vállalhat ; de sajnos, rossz irányba is tévedhet, mint minden egyéb foglalkozás. Hogy tehát jót cselekedhessünk, tudnunk kell, mi a jó ; ezt pedig, mint minden egyebet is, csak szenvedélyeinken keresztül, értéktételeink segítségével, fogalmaink útján tudhatjuk meg ; ezek pedig meglehetősen ingatagok. Donna Prassede olyan viszonyban volt a fogalmakkal, amilyenben a bölcs mondás szerint a barátainkkal kellene lennünk : kevés volt belőlük, de ezt a keveset nagyon szerette. És e kevés fogalom közt is, szerencsétlenségére, sok volt a fonák és még hozzá talán éppen ezek voltak neki a legkedvesebbek. Ennél fogva megesett vele, hogy vagy jónak tartotta azt, ami nem volt jó, vagy pedig olyan eszközökhöz folyamodott, amelyekkel éppenséggel ellenkező hatást ért el ; vagy megengedhetőknek hitt olyasmit, ami egyáltalán nem volt az, abban a téves feltevésben, hogy aki többet tesz, mint amennyire köteles, az többet tehet, mint amennyire joga volna ; megesett vele, hogy nem látta meg egy-egy tény valóságos tartalmát, vagy olyasmit látott, ami nem volt meg benne ; és sok egyéb efféle, ami megtörténhetik és meg is történik mindenkivel, még a legjobbakkal is ; azonban donna Prassedével túlságosan gyakran történt meg s nem ritkán egyszerre valamennyi.

Mikor értesült Lucia feltűnő esetéről és mindarról, amit ez alkalmából a leányról híreszteltek, mindenáron szeretete volna látni őt ; s elküldte kocsiját öreg inasával együtt, hogy hozza el az anyát és a leányát. Lucia vonakodott és kérte a szabót, aki az üzenetet közvetítette, hogy mentse ki valamiképpen. Ameddig arról volt csak szó, hogy egyszerű parasztemberek keresték a csodálatos hírű leány ismeretségét, a szabó szívesen megtette neki ezt ; de ebben az esetben a visszautasítás valóságos lázadásnak tűnt volna a szemében. Kézzel-

lábbal magyarázott, hangoskodott, csak úgy dőlt belőle a szó : hogy ez illetlenség, és hogy ez nagyon előkelő család és hogy az urakkal nem szabad ellenkezni és hogy talán ez lesz még a szerencséje, és hogy donna Prassede úrasszony mindenkefelett még szent asszony is : szóval úgy telebeszélte a fejét, hogy Lucia kénytelen volt megadni magát, annál inkább, mert akármit mondott a szabó, Agnese mindent helyeselt és minduntalan rávágta : «Úgy van, úgy van».

Az úrasszony, mikor megérkeztek, nagy szeretettel fogadta őket és őszintén örült nekik ; kérdezősködött, tanácsokat adott, még pedig mindig a vele született nagyúri előkelőséggel, amelyet azonban mindig annyi alázatosság enyhített, annyi előékenységgel mérsékelte, annyi finomság fűszerezett, hogy Agnese úgyszólván azonnal, Lucia pedig hamarosan kezdte érezni, hogy megkönnyebbült attól a nyomasztó elfogultságtól, amellyel első pillanattól fogva rájuk nehezedett a hölgy főúri előkelősége ; sőt most már valahogy vonzónak is érezték. Egy szó, mint száz : donna Prassede, mikor meghallotta, hogy a bíboros igyekszik valami menedéket találni Luciának, szerette volna támogatni és egyúttal meg is előzni ezt a jószándékát ; felajánlta hát, hogy magához veszi Luciát, nem osztja be semmiféle meghatározott szolgálatra, hanem tetszése szerint segíthet a többi cselédeknek a munkájukban ; és hozzátette : majd módját ejti, hogy értesítse erről a bíboros urat.

Donna Prassede úgy gondolta, hogy ebben a jócselekedetben a kétségbevonhatatlan és közvetlen haszon kívül van még más, szerinte talán sokkal figyelemreméltóbb haszon is, és pedig az, hogy helyrebillenti ennek a lánynak a fejét és a jó útra téríti, mert erre nagy szüksége van. Mert már akkor, mikor először hallott Luciáról, rögtön látta, hogy az olyan leányban, aki könnyelműen gyűrűt váltott egy semmirekellővel, egy lázadóval, szóval egy akasztófavirággal, kell lenni valami fogynakozásnak, valami rejtett hibának. Mondd meg, kivel barátkozol és megmondom, ki vagy. Lucia látogatása csak megerősítette ebben a meggyőződésében. Nem mintha nem látta volna, hogy — amint mondani szokták : — alapjában véve jó leányka, de sok volt benne a kivetni való. Ez a lehajtott fej, a nyaka tövéig leszorított áll, ez a szótlanság, ezek a kurta, száraz, szinte erőltetett feleletek : mindez a szemérmetesség jele is lehetett : de kétségtelenül bizonyította, hogy sok benne a makacsság ; nem volt nehéz kitalálni, hogy a fejecskéje konok. Aztán meg az a folytonos elpirulás, fojtott sóhajtozás... Aztán az a két nagy szeme éppenséggel nem tetszett donna Prassede-nek. Bizonyosra vette, mintha csak hiteles forrásból tudná, hogy Lucia minden szerencsétlensége tulajdonképpen az Isten büntetése volt azért, mert összebarátkozott azzal a semmirekellővel, s egyúttal figyelmeztetés, hogy örökre szakadjon el tőle ; és ebben a meggyőződésben elhatározta, hogy dolgozni fog e nemes

cél érdekében. Mivel, mint gyakran hangoztatta mások előtt is, magában is, minden igyekezete az volt, hogy támogassa Isten akaratát. De gyakran durva hibát követett el azzal, hogy a maga akaratát minősítette Isten akaratának. De gondosan óvakodott attól, hogy elárulja azt a második szándékát, amelyet már említettünk. Egyik elve volt, hogy ha sikeresen akarunk jót tenni az emberekkel, a legtöbb esetben az a legfontosabb, hogy ne áruljuk el nekik ezt a szándékunkat.

Anya és leánya egymásra nézett. A válás fájdalmas kényszerűségében úgy érezték, hogy ezt az ajánlatot el kell fogadniok, ha másért nem, azért, mert ez a nyaraló egészen közel van az ő kis falujukhoz, úgy hogy a legrosszabb esetben is a jövő nyáron találkozhatnak és együtt lehetnének. Meglátták egymás szemében a beleegyezést, mire mindketten donna Prassedehez fordultak és megköszönték az ajánlatát, vagyis elfogadták. A hölgy újra elhalmozta őket kedvességgel és ígéretekkel és közölte velük, hogy mindjárt átküld hozzájuk egy levelet, adják át majd a bíboros úrnak.

Mikor a két nő távozott, a levelet rögtön megíratta don Ferrantával, akit fontos ügyekben titkárjának használt, mert tudós férfiú volt, mint majd részletesebben is elmondjuk. Mivel fontos levélről volt szó, don Ferrante latba vetette minden tudományát, aztán a fogalmazványt átadta feleségének és melegen figyelmébe ajánlta, hogy vigyázzon a helyesírássra; ez is egyik ága volt annak a sok mindennek, amit összetanult és annak a kevésnek, amiben ő parancsolt otthon. Donna Prassede aggodalmas gonddal lemásolta a levelet és elküldte a szabó házába. Mindez két-három nappal az előtt történt, hogy a bíboros elküldte a gyaloghintót, visszahozni a két nőt a falujába.

Mikor megérkeztek, kiszálltak a plébánia előtt, ahol a bíboros tartózkodott. Az volt a parancs, hogy azonnal bocsássák be őket: a káplán, aki először látta meg a két nőt, így is cselekedett és csak annyi ideig tartóztatta őket, amennyire szükség volt, hogy sebtiben kiiktassa őket az ilyen bíborosi fogadás szertartásaira és a megszólításra. Ezt mindig megtette, valahányszor a bíboros tudta nélkül megtehetette. Csillapíthatatlan gyötrelem volt látnia, hogy szertartások dolgában micsoda rendetlenség kapott lábra a bíboros körül.

— És mind ennek, — sopánkodott az udvari papság előtt — egyetlen oka ennek az áldott embernek a túlságos jósága, a túlságos kedvessége.

És elmondta, hogy nem egyszer a füle hallatára így feleltek neki: «Igenis, tisztelendő úr; nem, tisztelendő úr».

Ebben a pillanatban a bíboros éppen don Abbondióval beszélgetett a plébánia hivatalos ügyeiről: ennél fogva ennek nem volt módja rá, hogy ő maga is kiiktassa a két nőt, ahogy szeretne volna.

Mikor kiment s a nők éppen beléptek, elhaladt mellettük, csak éppen hogy oda sandíthatott feljűk, mintha ezzel akarta volna értésükre adni, hogy meg van elégedve velük és csak ezentűl is hallgassanak becsűletesen.

Mélyen meghajoltak, a bíboros üdvözölte őket, mire Agnese kihűzta kebléből a levelet, átadta a bíborosnak és így szólt :

— Donna Prassede küldi ezt a levelet és azt mondta, hogy nagyon jól ismeri főtisztelendő főmagasságodat ; ami természetes is, mert az ilyen nagyurak mind ismerik egymást. Ha elolvassa, majd meglátja.

— Jól van, — mondta rá Federigo, miután elolvasta a levelet és kihalászta az értelmét don Ferrante szóvirágai közül. Jól ismerte ezt a családot, és bizonyosan tudta, hogy Luciát jó szándékkal hívták meg és náluk biztonságbán lesz üldözőjének erőszakosságaitól és alattomoskodásaitól. Hogy mi volt a véleménye donna Prassede értelmi képességeiről, arról nincs határozott értesűlésűnk. Valószínűleg nem éppen donna Prassede volt az az egyéniség, akit ő erre a feladatra kiválasztott volna ; de mint már más alkalommal is említettűk, vagy sejtettűk, a bíboros olyan dolgokat, amelyek nem tartoztak rá, nem szeretett megbolygatni, pusztán azért, hogy aztán ő a maga szájaíze szerint jobban intézkedhessék.

— Fogadják békettűréssel ezt az elválást is, meg azt a bizonytalan helyzetet is, amelyben sínylődnék — folytatta. — Bízsanak benne, hogy nemsokára vége lesz és hogy az Úr az ő szándéka szerint jó végre vezérli dolgaikat ; de higyjék szilárdan, hogy maguknak az a legjobb, amit ő akar.

Luciának még külön is adott emlékül egy-két kedves szót, mindkettejűknek még egy kis bátorítást, aztán megáldotta és elbocsátotta őket. Amint kiléptek, körűlsereglette őket a barátok és barátnők tömege ; úgyszólván az egész falu várta, aztán valóságos diadalmenetben hazakísérte őket. A nők versenyt örvendeztek, sápítoztak, kérdezősködték és valamennyien hangosan sajnálkoztak, hogy Lucia másnap távozik. A férfiak versenyt ajánlgatták fel szolgálataikat ; mindegyik szívesen hajlandó volt őrt állni a házikójuk előtt ezen az éjszakán. Ezzel kapcsolatban krónikásűnk megragadja az alkalmat és ezt a bölcs mondást faragja : «Azt akarod, hogy sok segítsűged legyen? Igyekezzél, hogy ne legyen rá szűksűged».

Ez a tűlságos ünneplés megzavarta és elkábította Luciát ; Agnese nem vesztette el a fejét ilyen könnyen. De tulajdonképpen jót tett Luciának is, mert elhessegette gondolatait és emlékeit, amelyek, sajnos, még ebben a zsvivajban is felbukkantak benne, mikor meglátta a kapujukat, a szobácskát és az ismerős tárgyakat.

A harangszóra, amely a szentmise kezdetét hirdette, mindenki megindult a templom felé ; két barátnőnknek ez volt a második diadalmenete.

Don Abbondiót, mikor a szentmise után elsietett megnézni, vajjon Perpetua mindent jól előkészített-e az ebédre, a bíboros hívtatta. Be is ment azonnal előkelő vendégéhez, aki egészen közel engedte magához és csak akkor szólalt meg:

— Plébános úr — és abból, ahogy ezeket a szavakat kimondta, megérthette don Abbondio, hogy hosszú és komoly beszélgetés kezdődik, — plébános úr, miért nem eskette össze azt a szegény Luciát vőlegényével?

«No, ezek ma reggel mindent kikotyogtak neki» — gondolta magában don Abbondio és dűnnyögve válaszolta:

— Főmagasságú uram bizonyára hallotta, micsoda zavarok származtak ebből az ügyből. Akkora zűrzavar lett belőle, hogy még ma sem lehet tisztán látni benne; ezt főmagasságod is következtetheti abból, hogy a leány annyi hányattatás után szinte csoda révén itthon van, a fiatalember pedig ugyancsak sok hányattatás után nyomtalanul eltűnt.

— Azt kérdeztem, — folytatta a bíboros — vajjon igaz-e, hogy még e zűrzavarok előtt megtagadta a házasságuk megáldását, holott erre megkérték a kitűzött napon; és tudni akarom az okát.

— Valóban... ha főmagasságod tudná... micsoda rettenetes meghagyást... parancsot kaptam, hogy ne merjem elárulni... — megállt és befeszítetlenül hagyta a mondatot, mintha illő tisztelettel bár, de értésére akarta volna adni a bíborosnak, hogy tapintatlan-ság volna tovább érdeklődni.

— Ugyan! — szólalt meg a bíboros szokatlanul kemény hangon és szigorú arccal — a püspöke, kötelességénél fogva, és a kegyed mentségére, éppen a kegyed szájából akarja hallani: miért nem tette meg azt, amit hivatásánál fogva kötelessége lett volna megtennie.

— Főmagasságú uram, — szólalt meg don Abbondio és egészen összegörnyedt — nem úgy értettem... De úgy gondoltam, hogy bonyodalmas dolgok ezek, régi és jóvátehetetlen dolgok, fölösleges volna felkavarni... azonban, azonban elmondom... tudom, hogy főmagasságod nem árulja el szegény plébánosát. Mert tessék csak nézni: főmagasságod nem lehet ott mindenütt és én itt maradok és folyton fenyeget az a... Azonban, ha kegyed parancsolja, elmondok, elmondok mindent.

— Mondjon el mindent: én semmi egyebet nem akarok, mint meggyőződni a kegyed ártatlanságáról.

Ekkor don Abbondio belefogott a fájdalmas történet elbeszélésébe; de elhallgatta a legfontosabb nevet és mindig ezzel helyettesítette: «egy nagy úr» és így, ebben a szorult helyzetében is, annyira óvatos volt, amennyire csak lehetett.

— És nem volt semmi más oka? — kérdezte a bíboros, mikor don Abbondio befejezte az elbeszélését.

— Talán nem beszéltem eléggé világosan, — felelte a plébános :
— halállal fenyegettek, ha meg merem áldani ezt a házasságot.

— És kegyed elegendő oknak tartja ezt arra, hogy elmulassza tartozó kötelességének a teljesítését?

— Én mindig igyekeztem teljesíteni a kötelességemet, még ha súlyos terhet rótt is rám, de ha az életemről van szó...»

— És mikor belépett a papi rendbe, — mondta Federigo még szigorúbb hangon — hogy ezt a szolgálatot vállalja, vajjon az egyház jótállt az életéért? Mondta kegyednek, hogy a szolgálatával kapcsolatos kötelességeit akadálytalanul, veszélytelenül végezheti? Vagy talán azt mondta, hogy ahol a veszedelem kezdődik, ott megszűnik a kötelessége? Vagy nem mondta-e éppen az ellenkezőjét? Nem figyelmeztette-e, hogy mint bárányt küldi a farkasok közé? Vajjon nem tudta-e, hogy vannak erőszakos emberek, akiknek esetleg nem lesz ínyére az, amit önnek az Egyház parancsol? Az, aki a tanítást és a példát adta nekünk, akit utánozunk, mikor pásztoroknak nevezetjük és nevezzük magunkat, midőn lejött a földre, hogy pásztori munkáját végezze, vajjon kikötötte-e, hogy az életét nem adja oda? Hát azért volt szüksége kegyednek a szent kenetre, a kézrátételre, a papi hivatás kegyelmére, hogy a szeretet és kötelesség árán megmentse, vagy néhány nappal meghosszabbítsa földi életét? Az efféle erény gyakorlására, az efféle katekizmus oktatására ott a világ! De mit beszélek? Szégyen, gyalázat! Még a világ is visszautasítja: a világnak is megvannak a maga törvényei, amelyek megszabják, mi a jó és mi a rossz; megvan neki is a maga Evangéliuma, a kevélység és a gyűlölet Evangéliuma; és ez sem ismeri el, hogy a ragaszkodás az élethez elegendő ok a parancsok megszegésére. Nem ismeri el; és hallgatnak rá. Hát mink? mink, az ígéret fiai és hirdetői? Mi lenne az Egyházból, ha minden paptestvére így beszélne, mint kegyed? Hol tartana, ha efféle tanokkal jelent volna meg a világban?

Don Abbondio lehorgasztott fejjel állt ott: lelke úgy meglapult ez érvek között, mint a csirke a sólyom karmai között, amelyek felvitték az ismeretlen ürbe, olyan levegőbe, amelyet még sohasem lélegzett be. Érezte, hogy valamit felelnie kell, tehát afféle kényszeredett alázatossággal így szólalt meg:

— Főmagasságú uram, meglehet, hogy nincs igazam. Ha az életünket nem szabad féltetni, akkor nincs mentségem. De ha bizonyos fajta emberekkel gyűlik meg a bajunk, olyan emberekkel, akik hatalmasak és nem hallgatnak az okos szóra: nem tudom, mi hasznunk lehetne belőle, ha elkezdenénk hősködni. Olyan nagy úr az a bizonyos, hogy sem szépszerével, sem erővel nem lehet legyűrni.

— És nem tudja kegyed, hogy szenvedni az igazságért: ez a mi győzelmünk? És ha nem tudja ezt, hát akkor mit prédikál? Mit tanít? Mi az az örömhír, amelyet a szegényeknek hirdet? Ki követeli

kegyedtől, hogy az erőszakot erőszakkal gyűrje le? Bizonyára nem att kérdik majd kegyedtől ama bizonyos napon, hogy vajjon megtudta-e fékezni a hatalmasokat, hiszen erre sem megbízást, sem eszközöket nem kapott. Hanem megkérdezik majd, vajjon a rendelkezésére álló eszközöket felhasználta-e kötelességének teljesítésére, még akkor is, ha akadtak, akik vakmerő módon megtiltották?

«Ezek a szentek is furcsák» — gondolta magában ezalatt don Abbondio. — «Tulajdonképpen, ha az ember jól megrágja, ennek is fontosabb egy ifjú pár szerelme, mint egy szegény pap élete» — És ha tőle függ, szívesen belenyugodott volna, hogy itt be is végződjék a beszélgetés ; de látta, hogy valahányszor szünet támad, a bíboros szemlátomást feleletet vár : vallomást, védekezést, mindegy, akármit.

— Ismétlem, főmagasságú uram, — szólalt meg végre — meglehet, hogy nincs igazam... A bátorságot nem lehet erőltetni.

— Mondhatnám kegyednek : mért választott olyan hivatást, amely arra kötelezi, hogy szakadatlanul viaskodjék a világ szenvedélyeivel? De én ezt mondom : hát nem gondolt arra, hogy ha ebben a hivatásában, akárhogy adta is rá a fejét, bátorságra van szüksége kötelessége teljesítéséhez, van, aki bizonyosan megadja kegyednek, ha kéri tőle? Vagy azt hiszi, hogy az a sok millió vértanú mind született bátor ember volt? Hogy nem féltették ösztönösen az életüket? Az a sok ifjú, aki éppen hogy ízlelgetni kezdte, az a sok öreg, akinek mindennapi kenyere volt a panaszkodás, hogy olyan közel már a vég, az a sok lány, az a sok feleség, az a sok anya? Mind bátor volt, mert szükségük volt a bátorságra és ők bíztak. Ha ismerte a saját gyengeségét s a kötelességeit, gondolt-e arra, hogy készüljön rá, ha súlyos helyzetbe kerül, aminthogy csakugyan bele is került? Ó, ha annyi esztendei lelkipásztorkodás alatt megszerette (és hogyne szerette volna meg) nyáját, ha neki szentelte egész szívét, minden gondját, minden örömét : akkor nem is hagyhatta el bátorsága a megpróbáltatásban. A sz etet rettenthetetlen. Nos, ha csakugyan szerette őket, azokat, akik lelki gondozásra voltak bízva, azokat, akiket fiainak nevez, ha látta, hogy kegyeddel együtt közülük is veszély fenyeget kettőt : ó, igen, ez a szeretet arra indíthatta volna, hogy értük reszkessen, mint ahogy a gyarló test arra indította, hogy önmagáért reszkessen. Ezért a gyávaságért bizonyára szégyellte magát, mert a saját hitványsága volt az oka ; talán imádkozott volna erőért, hogy legyőzhesse, hogy elkergesse, hiszen tulajdonképpen kísértés volt : de a szent és nemes rettegést másokért, gyermekeiért, azt bizonyára megérezte, az bizonyára nem hagyta nyugton, hanem izgatta és kényszerítette, hogy gondolkozzék, mindent megtegyen, ami lehetséges, hogy elhárítsa a föléljük tornyosult veszedelmet. Mit sugallt kegyednek a félelem, a szeretet? Mit tett értük? Mit gondolt?

És elhallgatott. Látszott rajta, hogy várja a választ.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Don Abbondio valami határozatlanabb kérdésre talán igyekezett volna megfelelni, de ezekre az erélyes kérdésekre meg sem tudott mukkanni. És őszintén szólván magunk is — előttünk a kézirat, kezünkben a toll, egyetlen gondunk a szép nyelvezet, egyetlen félelmünk az olvasó bírálata — mondom, magunk is visszariadunk kissé attól, hogy folytassuk: valahogy kissé furcsának érezzük, hogy ilyen csekély fáradsággal így felsorakoztatjuk az erő és a szeretet, a másokért égő fáradhatatlan szorgoskodás, határtalan önfeláldozás ennyi gyönyörű parancsát. De ha arra gondolunk, hogy mindez olyan ember ajkáról hangzott el, aki maga ezek szerint cselekedett, bátran folytatjuk.

— Nem felel? — kezdte újra a bíboros. — Ó, ha megtette volna azt, amit a szeretet és a kötelesség követel; akármi történt volna aztán, most könnyű volna felelnie. Szóval kegyed is látja, hogy mit cselekedett. Engedelmeskedett a gonoszságnak s nem törődött azzal, hogy mit parancsol a kötelesség. Pontosan engedelmeskedett a gonoszságnak: megjelent kegyed előtt, hogy közölje a kívánságát; de titokban akart maradni az előtt, aki résen lehetett volna és megmenekülhetett volna előle; nem akarta, hogy híre menjen a dolognak, titkolódnia akart, hogy alattomos és erőszakos terveit kényelmesen megérlelhesse; ráparancsolt kegyedre, hogy szegje meg kötelességét és hallgasson. Most pedig kérdem: nem követett-e el még többet is? Mondja meg: igaz-e, hogy mindenféle kifogást összehordott, hogy megokolja vonakodását és elleplezze az igazi okát?

És rövid szünetet tartott, megint várta a választ.

«Ezt is elárulták neki azok a fecsegő nők» — gondolta magában don Abbondio; de lerítt róla, hogy meg sem tudna mukkanni; a bíboros tehát folytatta:

— Igaz-e, hogy valótlanságot mondott ezeknek a szerencsétleneknek, csak azért, hogy meg ne tudjanak semmit, ne lássanak világosan, úgy ahogyan a gonoszság akarta? ... Tehát kénytelen vagyok elhinni; ennél fogva nem marad más hátra, mint hogy együtt piruljak kegyeddel és reménykedjem, hogy velem együtt sajnálkozik miatta. Lám, mibe sodorta kegyedet (jóságos Isten! és ezt most mentségül hozta fel) aggodása e véges életért. Oda juttatta... utasítsa vissza bátran ezeket a szavakat, ha úgy érzi, hogy igazságtalanok; de ha nem azok, fogadja őket üdvösséges alázatossággal; ...odáig juttatta kegyedet, hogy megcsalta a gyámoltalanokat, hazudott gyermekeinek.

«Hát tessék, idáig jutottunk» — dűnnyögött magában don Abbondio. — «Azt a sátánt ölelgeti, engem meg keményen megpirongat

ezért az ártatlan hazugságért, amit azért mondtam, hogy mentsem a bőrömet. De hát ők a feljebbvalók, mindig nekik van igazuk. Az én sorsom már az, hogy mindenki engem bánt, még a szent emberek is». Hangosan pedig így szólt:

— Hibáztam, belátom, hogy hibáztam; de mit tehettem volna ilyen súlyos helyzetben?

— És még kérdezi? Hát nem mondtam már meg? És kellett-e egyáltalán mondanom? Szeretni, fiacskám; szeretni és imádkozni, akkor érezhette volna, hogy a gonoszság ugyan megfenyegethet bennünket, le is sujthat ránk, de nem parancsolhat nekünk; akkor egyesíthette volna Isten törvénye szerint azokat, akiket az ember szét akart választani; akkor ki kellett volna szolgáltatnia annak a két szegény ártatlannak a szentséget, amit joggal kértek kegyedtől: a következményekért jótállt volna Isten, mert az ő útján járt volna kegyed: mihelyt másikat választott, kegyed felel a következményekért, és micsoda következmények ezek! De csakugyan nem volt kegyed számára emberi számítás szerint semmiféle menekvés? Csakugyan nem lett volna semmiféle egerút, ha körülnézett volna, gondolkozott volna, keresett volna? Tudja meg hát, hogy ez a két szegény teremtés, ha összeadta volna őket, maga gondoskodott volna meneküléséről: meg akartak szökni a zsarnok elől és már azt is kitervezték, hogy hova menekülnének. De enélkül is, nem jutott eszébe, hogy végtére van feljebbvalója is? Hát hogyan volna most bátorságom így szemére háyni kegyednek a kötelességszegést, ha nem volna kötelességem megsegíteni, hogy teljesíthesse a kötelességét? Miért nem jutott eszébe értesíteni püspökét, hogy aljas erőszakkal akarják megakadályozni hivatása teljesítésében?

«Szakasztott a Perpetua okoskodása!» — gondolta kissé ingerülten don Abbondio, aki előtt a bíboros szavai alatt igen világosan ott lebegett a brávók képe és az a gondolat, hogy don Rodrigo él és egészséges és hogy előbb-utóbb visszatér büszkén, diadallal és ádáz dühvel. És ámbár e méltóság, ez arc és e pirongatás megzavarta és némi félelemmel töltötte el, félelme nem alázza meg s még az elenszegülés szellemét sem teperte le benne: és ebben ott volt az a tudat, hogy elvégre a bíboros sem puskával, sem karddal, sem brávókkal nem dolgozik.

— Hogy-hogy nem gondolt rá, — folytatta a bíboros — hogy ha ezeknek a szegény üldözötteknek nem lett volna más menedékük, akkor ott voltam én, hogy befogadjam, biztonságra helyezzem őket, ha hozzám irányította volna őket, ha elküldi az elhagyottakat a püspöknek, mint a tulajdonát, mint titkos tartozékait nem a hivatalának, hanem a vagyonának. Ami pedig kegyedet magát illeti, nyugtalankodtam volna kegyedért; én bizony nem tudtam volna aludni, amíg nem bizonyosodtam volna meg affelől, hogy kegyednek

egy hajaszála sem görbül meg. Én nem tudtam volna, hogyan és hol helyezzem biztonságba a kegyed életét? Hát azt hiszi, hogy az a vakmerő ember nem engedett volna vakmerőségéből, ha megtudta volna, hogy a mesterkedéseit mások is ismerik, ismerem én és öröködöm és határozottan feltettem magamban, hogy mindent latba vetek a kegyed védelmére? Nem tudta, hogy az ember gyakran sokkal többet ígér, mint amennyit meg tud tartani, de éppen így nem ritkán sokkal hangosabban fenyegetődzik, mint ahogy később cselekedni mer? Nem tudta, hogy a gonoszság nem csupán a maga erejére támaszkodik, hanem a többi emberek hiszékenységére és gyávaságára is?

«Szakasztott a Perpetua érvei» — gondolta másodszor is don Abbondio és észre sem vette, hogy gazdasszonyának és Federigo Borromeónak ez az egybehangzó véleménye arról, hogy mit lehetett volna és mit kellett volna tennie: keményen ellene szólt.

— De hát kegyed — vonta le a következtetést a bíboros — nem látott s nem is akart látni egyebet, mint a saját pillanatnyi veszedelmét; csoda-e hát, ha olyan nagynak látta ezt, hogy miatta minden egyebet elhanyagolt?

— Ez azért történt, mert én láttam azokat az ábrázatokat — szólt el magát don Abbondio — és én hallottam azokat a durva szavakat. Főmagasságodnak igaza van; de ott kellett volna lennie a szegény plébános helyében abban a veszedelmes helyzetben!

Alig, hogy kiejtette ezeket a szavakat, máris szerette volna leharapni a nyelvét; észbe kapott, hogy túlságosan átengedte magát ingerültségének és ezt mondta magában: «Most jön a jégeső». — De mikor tétován feltekintett, határtalan ámulattal látta, hogy e férfiú arcán — akit sohasem tudott sem megmagyarázni, sem megérteni — a fölényes és dörge delmes komolyság valami töredelmes és töprenkedő komolyságnak adott helyet.

— Sajnos! — mondta most Federigo — ilyen nyomorúságos és rettenetes a mi helyzetünk. Kénytelenek vagyunk szigorúan megkövetelni másoktól azt, amit Isten tudja megtennénk-e mi magunk készségesen; ítélünk, korholunk, fenyítünk kell, és Isten tudja mit tennénk magunk ugyanabban a helyzetben és mit tettünk már hasonló esetekben! De jaj, ha a magam gyengeségét kellene a mások kötelességteljesítésének mértékéül és egyúttal a tanításom iránytűjéül vennem! Mégis bizonyos, hogy a tanítással együtt kénytelen vagyok példát is adni a többieknek, nem szabad olyannak lennem, amilyen az ügyvéd, aki elviselhetetlen terheket rak másokra, de ő maga a kisujjával sem segít nekik. Nos tehát, fiacskám és testvérem: mivel a feljebbvalók hibái gyakran sokkal ismeretesebbek mások, mint önmaguk előtt, ha tudná, hogy gyávaságból vagy bármi más tekintetből valaha elmulasztottam valami kötelességemet, mondja meg nekem nyiltan, hadd lássam be, hogy ha már nem adtam jó

példát, legalább azzal pótoljam, hogy megvallom. Vágja a szemembe bátran gyarlóságaimat ; és akkor nagyobb súlyuk lesz a szavaimnak, mert annál világosabban fogja érezni, hogy nem az enyémekek már, hanem annak a szavai, aki kegyednek is, nekem is megadhatja az erőt ahhoz, hogy teljesíthessük parancsait.

«Ó, mily szent férfiú! De micsoda gyötrellem!» — gondolta magában don Abbondio. — «Önmagát is vádolja, csakhogy megmotozhasson, turkálhasson bennem, bírálhasson, kivallathasson ; még önmagát is!» Aztán hangosan így szólt :

— Ó, főmagasságú uram, tréfálni méltóztatik? Ki ne ismerné főmagasságod erős lelkét, rendíthetetlen buzgalmát? — És magában hozzátette: «Sőt, túlságosan is ismerjük».

— Én nem dicséretet kértem kegyedtől, ami megriaszt ; — mondta rá Federigo — mert Isten ismeri gyarlóságaimat és már az is elegendő megszégyeníteni engem, amit én ismerek belőlük. De szerettem volna, ha mind a ketten együtt szégyenülünk meg ő előtt, hogy aztán együtt bizakodhassunk. Mert jóindulattal vagyok kegyed iránt, szeretném, ha megértené, mily homlokegyenest ellenkezett a viselkedése s egyúttal a beszéde is azzal a törvénnyel, amelyet hirdet, és amely szerint egykor Isten meg fogja ítélni.

— Most minden az én nyakamba szakad, — mondta rá don Abbondio — de ezek a nők, akik ide jöttek árulkodni, nem mondták meg főmagasságodnak, hogy aztán betörték a lakásomba, áruló módon, hogy megleljenek és a szabályok ellenére kierőszakolják a házasságkötést.

— Elmondták ezt is, fiacskám ; de engem lehangol és lesujt, hogy kegyed még mindig mentegetni akarja magát ; s még hozzá úgy, hogy mást vádol ; s hogy éppen abból meríti a vád anyagát, ami inkább a vallomásának egyik része lehetne. Ki kényszerítette, vagy legalább is ki vitte őket kísértésbe? Vajjon ezt a törvénytelen utat választották volna akkor is, ha a törvényes utat nem zárják el előlük? Vajjon gondoltak volna-e arra, hogy kelepcebe csalják a lekipásztort, ha tárt karokkal fogadja, segíti és tanáccsal is ellátja őket? Vajjon rátörték volna-e, ha nem bújik el? És még terhükre rója? S felháborodik, hogy annyi csapás után mit is mondok : a csapások közepeken könnyítettek magukon egy kis vallomással a főpásztoruk, a kegyed főpásztora előtt? Ha a világ gyűlöli az elnyomottak rimánkodását, a meggyötörték panaszkodását : hát jó, ilyen a világ ; de mink! És aztán mi haszna lett volna belőle kegyednek, ha elhallgatják? Előnyösebb lett volna kegyednek, ha az ügyük mindenestül Isten ítélete alá kerül? Nem újabb ok-e (hiszen már úgyis van rá annyi oka), szeretnie ezeket a nőket, akik alkalmat adtak kegyednek arra, hogy meghallgathassa püspökének őszinte beszédét, akik módot nyújtottak rá, hogy jobban megismerhesse és részben le is törlessze azt a rengeteg

adósságot, amivel tartozik nekik? Ó, ha felingerelték, megsértették, meggyötörték volna, akkor is azt mondanám (és nekem kellene-e mondanom?), hogy szeresse őket éppen ezért. Szeresse őket, mert szenvedtek, mert szenvednek, mert a hívei, mert gyengék, mert kegyednek szüksége van a bocsánatra és gondolja meg, milyen hatalmas erő lehet az ő imádságuk, hogy kegyed megnyerje ezt a bocsánatot!

Don Abbondio csak hallgatott; de ez már nem az az erőltetett és türelmetlen hallgatás volt; úgy hallgatott, mint akinek több a gondolkodni-, mint a mondanivalója. A szavak, amelyeket hallott, váratlan következtetései és új alkalmazásai voltak egy régi egyházi tanításnak, amely élt a lelkében és pedig ellentmondás nélkül. A mások szenvedése, amelyre eddig sohasem gondolt, mert egészen lefoglalta a rettegés, hogy őt magát érheti valami baj, most egészen újfajta hatással volt rá. És ha még nem is érezte egészen azt a lelki ismeretfurdalást, amelyet az érsek beszéde fel akart kelteni (mert éppen az a rettegés mindig ott volt, hogy betöltse a védőügyvéd szerepét), mégis csak érezte; némi megvetést érzett önmaga, némi sajnálkozást amazok iránt, lelkében összekeveredett az ellágyulás és a szégyenkezés. Ha szabad ezt a hasonlatot megkockáztatni, olyan volt, mint az átnedvesedett csonka gyertyabél: ha hozzáér egy nagy fáklya lángjához: eleinte füstöl, fröcsköl, serceg, sehogy sem akar meggyulladni; de végre is lángra lobban és ég, úgy, ahogy. Nyíltan vádolta volna magát, sírt volna, ha ki tudta volna verni a fejéből don Rodrigót; de még így is meglehetősen megrendültnek látszott; a bíborosnak okvetlenül észre kellett vennie, hogy szavai nem maradtak hatástalanok.

— Most pedig — folytatta a bíboros — az egyik elmenekült otthonából, a másik éppen elhagyni készül s mindkettőnek nagyon súlyos oka van rá, hogy messze kerüljön innét és még csak nem is valószínű, hogy egymáséi lehetnek valaha itt s beérik azzal a reménnyel, hogy Isten majd máshol egyesíti őket; most már, sajnos, nincs szükségük kegyedre; sajnos, kegyednek már nincs alkalma jól tenni velük; s gyarló tekintetünkkel a jövőben sem tudunk ilyen alkalmat felfedezni. De ki tudja, hogy az irgalmas Isten nem tartogat-e kegyednek ilyen alkalmat? Ó, ne mulassza el ezt az alkalmat! Keresse, legyen résen s imádkozzék, hogy Isten adja meg.

— Nem szalasztom el, főmagasságú uram, nem szalasztom el, valóban — felelte don Abbondio olyan hangon, amely ebben a pillanatban csakugyan a szívéből tört fel.

— Ó, igen, fiacskám, igen! — kiáltott fel Federigo, és jóságos leereszkedéssel így fejezte be: — Isten a megmondhatója, hogy egészen másról szerettem volna kegyeddel beszélgetni. Immár mindketten megöregedtünk, s Isten a megmondhatója, hogy nehezemre esett szemrehányásokkal megszorítani a kegyed ősz fejét és sokkal

boldogabb lettem volna, ha inkább vigasztalhattuk volna egymást közös gondjainkban, közös bajainkban és beszélgethettünk volna a boldog reménységről, amelyhez immár olyan közel jutottunk. Adja Isten, hogy azok a szavak, amelyekkel kénytelen voltam illetni kegyedet, mindkettőnknek javunkra váljanak. Mentsen meg attól, hogy ama napon Isten majd felelősségre vonjon, mert megtartottam kegyedet abban a hivatalában, amelyet olyan gyarlón töltött be. Pótoljuk az elvesztegetett időt: az éjjél közeleg, a vőlegény már nem késhe sokáig; tartsuk készen égő lámpásainkat. Ajánljuk fel Istennek szegényes, üres szíveinket, hogy kegyelmesen töltsse be azzal a szeretettel, amely jóváteszi a multat, biztosítja a jövőt, amely fél és bíz, sír és ujjong, mindig bölcs mérséklettel; mert ebből teljesül ki mindenképpen az az erény, amelyre legnagyobb szükségünk van.

Ezzel kifelé indult és don Abbondio a nyomában.

Itt a krónikás figyelmeztet bennünket, hogy e két férfiúnak nem ez volt az egyetlen eszmecseréje és nem is csupán Lucia volt egyetlen tárgya eszmecseréjüknek; de ő pusztán erre szorítkozott, hogy ne térjen el túlságosan elbeszélésének fő tárgyától. És ugyanez az oka, hogy nem tesz említést egyéb nevezetes nyilatkozatokról, amelyeket Federigo tett egyházlátogatásai alatt, sem pedig bőkezű adományairól, sem arról, hogy hány vizsályt csillapított le, emberek, családok, egész községek mennyi régi gyűlölködését szüntette meg, vagy (és ez volt a gyakoribb eset) mérsékelte, sem arról, hány hetvenkedő és apró zsarnokot szelídített meg, vagy egész életére, vagy legalább bizonyos időre; csupa olyan dolog, ami többé-kevésbé mindig előfordult az egyházmegye minden községében, ahol ez a nagyszerű férfiú hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott.

Azt is elmondja a krónikás, hogy másnap reggel megállapodás szerint eljött donna Prassede, hogy magával vigye Luciát és tiszteletét tegye a bíborosnál, aki dícsérgette előtte a lányt és melegen a szeretetében ajánlotta. Lucia elvált anyjától s mindenki elképzelheti, milyen zokogás közben; kiment kis házukból; már másodízben mondott búcsút falujának, azzal a kettős keserűséggel, amelyet akkor érez az ember, mikor elhagy egy helyet, amelyet kimondhatatlanul szeretett, de amelyet már nem szabad szeretnie. De nem végképpen búcsúzott anyjától; mert donna Prassede közölte már vele, hogy még néhány napig itt marad a nyaralójában, amely közel volt a faluhoz; s Agnese megígérte a lányának, hogy majd meglátogatja ott és akkor majd még egyszer elbúcsúozhatnak, még fájdalmasabban.

A bíboros már maga is indulófélben volt, hogy folytassa egyházlátogatásait, midőn megérkezett és bebocsáttatást kért hozzá annak az egyházközségnek a plébánosa, akinek a plébániájához tartozott a Névtelen vára. Mikor bevezették, átadott a bíborosnak egy tekercset és egyúttal a nagyúr levelét, amelyben kérte, hogy nevében juttassa

el Lucia anyjához azt a száz arany scudót, amely a tekercsben volt, pedig adja ezt hozományul a lányának, vagy használja fel arra a célra, amit legjobbnak tart: egyúttal megkérte: közölje velük, hogy ha bármikor úgy gondolják, hogy valamiképpen szolgálatjukra lehet akkor a lányka szegény, sajnos, tudni fogja, hogy hol találhatja meg; ő pedig kimondhatatlanul boldog lesz, ha segíthet rajtuk. A bíboros azonnal hívatta Agnesét, közölte vele, amit rábízott a Névtelen és Agnese örömmel, de épp akkora bámulattal is hallgatta; a bíboros átadta neki a tekercset, az asszony átvette, de nem is hálálkodott túlságosan.

— Isten fizesse meg annak a nagyúrnak, -- mondta -- és főmagasságod is köszönje meg helyettünk nagyon, nagyon. És ne szóljon róla senkinek, mert ez olyan környék... Bocsásson meg, kérem: nagyon jól tudom, hogy az ilyen nagyúr nem fecsegi ki ezeket a dolgokat, de hát... hiszen ért engem.

Szó nélkül hazament, bezárkózott a szobájába, kibontotta a tekercset, és ámbár már a bíboros előkészítette, mégis ámulattal látta a nagy halom vadonatúj aranyat, ami mind az övé volt. Az efféléből talán sohasem látott még egyszerre egynél többet, azt is ritkán; megszámlolta és jódarabig kínlódott, hogy újra élére rakja valamennyit és együtt tartsa, mert minduntalan kidúdorodtak és kisiklottak ügyetlen ujjai közül; végre úgy ahogy újra összerakta a tekercset, rongyba csavarta, kis csomagot gyúrt belőle, jól körülkötözte zsinórral és eldugta a szalmazsákja csücskébe. Aztán estig már semmi mással nem foglalkozott, csak ábrándozott, terveket szőtt a jövőre és sóvárogva várta a másnapot. Lefeküdt, de jódarabig ébren volt még és folyton a száz aranyra gondolt, ami ott volt alatta; mikor elaludt, még álmában is csak ezeket látta. Hajnalban fölkelte és megindult a nyaraló felé, ahol Lucia tartózkodott.

Lucia, ámbár még mindig nagyon irtózott attól, hogy fogadalmáról beszéljen, mégis elhatározta, hogy erőt vesz magán és elmond mindent anyjának ezen a találkozáson, mert bizonyára hosszú ideig nem találkozhatnak majd vele.

Alig hogy magukra maradtak, Agnese sugárzó arccal, de egyúttal halkan, mintha ott volna valaki, aki előtt titkolóznia akar, elkezdte:

— Nagy dolgot kell elmondanom neked — és elmondta váratlan szerencséjüket.

— Isten áldja meg azt az urat — mondta rá Lucia. — Így hát magának lesz miből megélnie és még mással is jót tehet.

— Hogyhogy? — kérdezte Agnese. — Nem látod, mennyi mindent tehetünk ezzel a rengeteg pénzzel? Ide hallgass, nekem senkim sincs a világon, csak te, sőt azt mondhatnám, csak ti ketten, mert Renzót, azóta, hogy udvarolni kezdett neked, mindig a fiamnak

tekintettem. Minden attól függ, nem történt-e valami baja, hiszen még egyszer sem adott életjelt magáról. De mit! Hát mindig a bal-szerencse üldözzön bennünket? Reméljük, hogy nem, reméljük. Nekem mindig az lett volna a kívánságom, hogy itt térjek örök pihenőre a falumban; de most, hogy te nem maradhatsz itt amiatt a gazember miatt, meg aztán ha csak arra gondolok, hogy az az ember itt van a szomszédban, valósággal meggyűlöltem a falumat: veletek pedig mindenütt megélek. Már akkor elhatároztam, hogy veletek megyek, akár a világ végére is; és emellett ki is tartottam mindig; de pénz nélkül hogy lehetett volna? Érted most már? Azt a néhány tallért, amit az a szegény fiú rengeteg nélkülözés, rengeteg zsugorgatás árán félretett, a törvény beseperte; de kárpótlásul az Úr nekünk adott vagyont. Tehát ha valamiképpen módot talál rá, hogy értesítsen: él-e, hol van, mi a terve, én azonnal Milanóba megyek érted és magammal viszek. Ez máskor nagy dolog lett volna nekem, de a sok csapás megedzi az embert. Monzáig már eljutottam és tudom, hogy kell utazni. Majd valami megbízható embert viszek magammal, valamelyik rokont, mondjuk például Alessiót Maggianicóból; mert őszintén megmondhatom, hogy itt a faluban ilyen megbízható ember egy sincs; szóval, vele megyek majd, az útiköltséget úgyis mi fizetjük és hát... megértetted?

De mikor látta, hogy Lucia nem derül fel, hanem inkább elszomorodik és csak valami fásult bágyadtság látszik rajta, félbeszakította a mondókáját és megkérdezte:

— De mi bajod? Nem helyesled?

— Szegény anyám! — kiáltott fel Lucia s a nyakába vetette magát és arcát a keblére rejtette.

— Mi bajod? — kérdezte újra aggodalmasan az anyja.

— Már előbb is elmondhattam volna, — felelte Lucia s föltekintett és fölszárította könnyeit — de sohasem volt hozzá bátorságom; bocsássa meg.

— No csak ki vele!

— Én már nem lehetek annak a szegény fiúnak a felesége!

— Hogyhogy? Hogyhogy?

Lucia lehorgasztotta a fejét, a keble zihált, nem sírt, de hulltak a könnyei, és mint aki olyasmit mond el, ami fájdalmas ugyan, de megmászthatatlan, elárulta fogadalmát; egyúttal összetett kézzel könyörgött újra bocsánatért az anyjának, hogy nem mondta meg neki már régen; kérte, hogy a világon senkinek se mondja el és segítse meg, hogy megtarthassa fogadalmát.

Agnese megriadt és megdöbbsent. Szeretett volna ráförmedni, hogy miért hallgatta el ezt előtte; de az eset súlyossága elnyomta saját keserőségét, csak szerette volna megkérdezni: «Mit tettél?» — Viszont úgy érezte, hogy ezzel az Isten haragját vonja magára: annál

inkább, mert Lucia ríktó színekkel ecsetelte azt az éjszakát, sötét kétségbeesését, váratlan megmenekülését, amelynek hatása alatt tette meg oly félreérthetetlenül, oly ünnepélyesen a fogadalmát. És közben Agnesenek eszébe jutott nem egy eset, amelyet ismételten hallott, sőt ő maga is elmesélt a leányának, eszébe jutottak a furcsa és rendkívüli bűnhödések, amelyek valami fogadalom megszegéséért érték egyeseket. Néhány pillanatig szinte kővé dermedten hallgatta, aztán megszólalt:

— És most mitévő leszel?

— Most, — felelte Lucia — az Úr gondja, hogy ránk gondoljon; az Úr és a Szűzanya gondja. Én rájuk bízom magamat; még eddig nem hagytak el s nem fognak elhagyni most sem, amikor... az a kegyelem, amelyet magamnak kérek az Úrtól, az egyetlen kegyelem lelkem üdvössége után, az, hogy vezessen vissza anyámhoz; és ő megadja nekem, igen, megadja. Az a nap... abban a kocsiiban... ó, Szűzanyám!... azok az emberek!... ki tudhatta volna akkor, hogy ahhoz az emberhez hurcolnak, aki úgy intézi, hogy mindjárt másnap találkozhassem anyámmal?

— De ha nem mondtad el rögtön az anyádnak! — korholta Agnese, némi kis ingerültséggel, amelyet azonban enyhített gyengédsége és sajnálkozása.

— Bocsásson meg, nem volt hozzá bátorságom... és mi haszna lett volna, ha valamivel hamarabb szomorítom meg?

— Hát Renzo? — kérdezte Agnese s a fejét ingatta.

— Jaj! — kiáltott fel Lucia és megrázkódott. — Nekem már nem szabad többé arra a szerencsétlen ifjúra gondolnom. Nyilvánvaló, hogy nem volt nekem szánva... Látja, világos, hogy az Úr akart szétválasztani bennünket egymástól. És ki tudja?... de nem, nem: bizonyára megóvta a veszedelmektől és még boldogabbá teszi, nélkülem.

— Viszont ha nem tettél volna örök fogadalmat, — kezdte újra az anyja — ezzel a pénzzel mindent el tudtunk volna rendezni, feltevé, hogy Renzót nem érte valami szerencsétlenség.

— De vajjon — vágta rá Lucia — megkaptuk volna-e ezt a pénzt, ha nem szenvedtem volna át azt az éjszakát? Az Úr akarta, hogy minden így történjék: legyen meg az ő akaratja.

És a szava sírásba fulladt.

Agnese nem tudta, mit feleljen erre a váratlan érvre.

Lucia néhány pillanat múlva visszafojtotta zokogását és újra megszólalt:

— Most, hogy megtörtént már, alázatosan bele kell nyugodnunk; és maga, szegény anyám, megsegíthet engem először is azzal, hogy imádkozik az Úrhoz szegény leányáért és azután... gondoskodnia kell róla, hogy az a szegény fiú is megtudja. Intézze el, tétézz be

jóságát: hiszen maga e tudja intézni. Ha megtudja, hogy hol van, írassa meg neki valakivel, keressen valakit... talán éppen Alessiót, az unokatestvérét, okos és jószívű ember, mindig szeretett minket és nem fog eljárni a szája; írassa meg vele, hogyan történt az egész, hol voltam, mit szenvedtem és hogy Isten akarta így és nyugodjék bele, hogy én soha senkié sem lehetek. És kíméletesen közölje vele és magyarázza meg, hogy megígértem, sőt hogy fogadalmat tettem. Ha megtudja, hogy a Szűzanyának tettem... mindig nagyon istenfélő volt. Maga pedig, mihelyt hall felőle valamit, írassa meg nekem, üzenje meg, hogy nincs semmi baja, és aztán... többé ne üzenjen róla semmit.

Agnese egészen elérzékenyült és megígérte leányának, hogy mindent megtesz, amit csak kíván tőle.

— Még valamit szeretnék elmondani — kezdte újra Lucia. — Ha az a szegény fiú vesztére nem engem szemel ki magának, akkor sohasem történt volna vele az, ami történt. Most nyomorog: nem folytathatja mesterségét, elkobozták szegénytől minden holmiját, megtakarított pénzét, maga tudja, hogy miért... nekünk pedig most oly rengeteg a pénzünk! Ó anyám! Ha már az Úr így megáldott bennünket és maga ezt a szegény fiút igazán édes fiának tekintette... igen, édes fiának, ő, akkor felezze meg vele ezt a pénzt és az Isten is megsegít bennünket. Keressen megbízható alkalmatosságot és küldje el neki, mert Isten tudja, mily nagy szüksége van rá!

— Ejnye, hát mit gondolsz? — mondta rá Agnese — természetes, hogy elküldöm neki. Szegény fiú! Miből gondolod, hogy én olyan nagyon örülök ennek a pénznek? De igaz!... Hisz mikor idejöttem, meglátszott rajtam, hogy nagyon boldog vagyok. No, mindegy, mégis elküldöm neki, szegény Renzo! De ő is... tudom én, mit beszélek, bizonyos, hogy a pénznek nagyon örül az, akinek szüksége van rá, de nem éppen ez a pénz az, ami őt boldogítja.

Lucia megköszönte anyjának ezt a szíves és bőkezű engedékenységet, olyan hálásan, olyan melegen, hogy ha valaki megfigyeli, láthatta: a szíve még mindig Renzóért hevül s meglehet, hogy forróbban, mint ő maga gondolná.

— Jaj, én szerencsétlen, mi lesz belőlem nélküled? — kiáltott fel Agnese és sírva fakadt.

— Hát belőlem, maga nélkül, szegény anyám? Még hozzá idegen házban? És ott messze, Milanóban! De az Úr velünk marad és majd újra összehoz bennünket. Nyolc-kilenc hónap múlva viszontlátjuk egymást; és addig is és már előbb is, remélem, Isten mindent elrendez, hogy együtt maradhassunk. Bízunk rá magunkat. Szüntelenül, szüntelenül imádkozni fogok a Szűzanyához ezért a kegyelemért. Ha volna valami, amit még följánlhatnék neki, följánlanám, de ő oly könyörületes, hogy ingyen is megnyeri nekem ezt a kegyelmet.

A sírángozás és vigasztalás, szomorúság és megnyugvás ilyen és ehhez hasonló szavait hajtogatták egyre, megtűzdelve kérésekkel és ígérekkel, hogy senkinek sem szólnak ; aztán sűrű könnyhullajtsal, hosszas és végevárhatatlan ölelkezés közben elváltak, miután megígérték egymásnak, hogy legkésőbb a jövő ősszel találkoznak : mintha bizony tőlük függött volna az ígélet teljesítése. De hát így tesz mindenki hasonló esetben.

Telt-múlt az idő, de Agnesenek semmit sem sikerült megtudnia Renzóról. Sem levél, sem üzenet nem jött tőle ; a falusiak és a környékbeliek, akiktől kérdezősködhettek, ugyancsak nem tudtak róla semmit.

De nem ő volt az egyetlen, aki hiába nyomozott : Federigo bíboros, aki nemcsak pusztá udvariasságból mondta a két szerencsétlen nőnek, hogy tudakozódni fog a szerencsétlen ifjú felől, csakugyan rögtön írt felvilágosításokért. S midőn egyházlátogatásáról visszatért Milanóba, meg is kapta a választ, amely közölte vele, hogy nem sikerült megtalálni a «nevezett egyén» tartózkodási helyét ; hogy csakugyan bizonyos ideig egyik rokonának a házában tartózkodott, itt meg itt és semmi kifogás sem volt ellene ; de egy reggelen hirtelen eltűnt és maga ez a rokona sem tudja, hogy mi lett vele ; és csak azokat a légből kapott és ellentmondó koholmányokat hajtogatta ő is : hogy a fiatalember felcsapott katonának, valahol Keleten, hogy elment Németországba, hogy átkelés közben belefulladt egy folyóba : — de természetesen tovább is figyelni fognak, hátha valami határozottabb adatot is szerezhetnek róla, s akkor azonnal értesíteni fogják a főtisztelendő és főmagasságú bíboros urat.

Később ezek és egyéb ilyen mendemondák a leccói területen is elterjedtek és természetesen Agnesenek is fülébe jutottak. A szegény asszony mindent megtett, hogy kihámozza belőlük az igazságot, hogy eljusson ennek vagy annak a híresztelésnek a forrásáig, de sohasem talált többet ennél : «azt mondják». Ez még ma is és egymagában is elég, hogy hitelt szerezzen mindenféle pletykának. Néha, alighogy közöltek vele ilyesféle pletykát, máris jött másvalaki és elmondta, hogy nem igaz az egészről egy szó sem ; viszont elárult neki cserébe egy másikat, amely éppen olyan furcsa vagy gyászos volt. Szóval csupa pletyka : a hiteles tényállás pedig ez :

Milano kormányzója és Olaszország főkapitánya, don Gonzalo Fernandez di Cordova szenvedélyes szemrehányásokat tett Venezia milanói ügyvivőjének, hogy egy gazember, egy elvetemült rabló, aki fosztogatásra és emberölésre bujtogatott, a hírhedt Lorenzo Tramaglino, mikor a rendőrség elfogta, még akkor is lázadást szított ; ezt az embert bergamói területen befogadták és menedéket adtak neki. Az ügyvivő azt felelte, hogy a dologról most hall először és azonnal írni fog Veneziába ebben az ügyben, hogy megadhassa ökegyelmességének a kért felvilágosításokat.

Venezia elvből szívesen támogatta és táplálta a milánói selyemszövő munkásoknak azt a hajlandóságát, hogy átköltözzenek bergamói területre és sok előnyt biztosított nekik és jótállt a biztonságukért, mert enélkül a többi sem ér semmit. Mivel azonban két hatalmas civakodó között feltétlenül mindig a harmadik húz hasznát, akármily csekély is az : Bortolót bizalmasan értesítették, nem tudni, kicsoda, hogy Renzo ebben a helységben nincs biztonságban s jobban tenné, ha valami más gyárba állna be, egy időre más nevet is venne fel. Bortolo kevés szóból is értett, nem is kérdezett egyebet, sietett közölni a dolgot unokatestvérével, kocsiba ült vele, elvitte a másik szövőgyárba, amely mintegy tizenöt mérföldnyire volt onnét, Antonio Rivolta néven bemutatta a tulajdonosnak, aki maga is a milánói állam területén született és régi jó ismerőse volt. S bár szűkös volt az esztendő, a tulajdonos nem sokat kérette magát, hogy felvegyen egy munkást, akit ez a szakértő s becsületes ember úgy ajánlott neki, mint tisztességes és ügyes munkást. A próba után aztán már büszke is volt az új munkásra, legfeljebb eleinte úgy rémlett neki, mintha a fiatalember kissé bárgyú volna, mert ha megszólította, hogy «Antonio», a legtöbbször nem is hederített rá.

Nem sokkal utóbb szelíd hangú rendelet jött Veneziából a bergamói kapitányhoz, hogy előbb tájékozódjék, aztán küldjön jelentést, vajjon fennhatósága alatt, és pedig ebben meg ebben a helységben, nem lakik-e ez meg ez az egyén. A kapitány nyomoztatott, oly lagymatagon, ahogy a rendeletből kiérezte, aztán elküldte a tagadó választ, amelyet viszont tovább küldtek az ügyvivőnek Milanóba, hogy adja át don Gonzalo Fernandez di Cordova úrnak.

Azonban akadtak kíváncsiak, akik szerették volna megtudni Bortolótól az okát, hogy a fiatalember miért nincs már itt és hova ment. Az első kérdésre Bortolo csak ennyit felelt : «Hát eltűnt!» Hogy pedig a legmakacsabbakat kielégítse és még csak ne is sejttesse velük az igazságot, úgy oldotta meg a dolgot, hogy megajándékozta őket (egyiket az egyikkel, másikat a másikkal) azokkal a mendemonda-változatokkal, amelyeket fentebb megemlítettünk : de hangsúlyozta, hogy mindez bizonytalan, mert ő is csak úgy hallotta s nincs egyikre sem kézzelfogható bizonyítéka.

Mikor a bíboros megbízásából is feltették neki ezt a kérdést, akit ugyan nem neveztek meg, de nagyképű fontoskodásuk és titkolózásuk elárulta, hogy valami nagyon magasrangú úrról van szó : akkor gyanút fogott s jónak látta, hogy most is olyan válaszokat adjon, mint rendesen ; sőt mivel nagyrangú személyiségről volt szó, egy szuszra elmondott minden változatot, amit különféle alkalmakra egyenként kitalált.

De ne higgye senki se, hogy don Gonzalo, a nagyúr, csakugyan haragudott a szegény hegyvidéki szövőmunkásra ; se azt, hogy talán

besúgták neki a tiszteletlenséget s a gúnyos megjegyzéseket, amelyeket a nyakánál fogva béklyóba vert mór királyra tett, és most talán bosszút akar állni rajta ; se azt, hogy talán olyan veszedelmes embernek tartotta, hogy üldözni kell, ha elmenekül és akármilyen távol van, el kell tenni láb alól, mint ahogy a római szenátus elbánt Hanniballal. Don Gonzalónak sokkal nagyobb ügyekkel volt tele a feje, hogysen sokat törődhetett volna Renzo viselt dolgaival. De ha úgy látszott, hogy mégis törődik a dologgal, annak körülmények ritka találkozása volt az oka, mert ezeknek révén a szegény fiatalember végtelenül finom és láthatatlan szálakkal kapcsolódott bele azokba a túlságosan nagy ügyekbe, pedig ő maga nem akarta és nem is tudott róla, sem akkor, sem később soha.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Már több ízben úgy esett, hogy említenünk kellett azt a háborút, amely akkoriban dúlt II. Vincenzo Gonzaga herceg tartományainak trónöröklése miatt ; de mindig csak nagy sietve említhettük, úgy hogy csak futtában utalhattunk rá. Most azonban elbeszélésünk megértéséhez okvetlenül kissé részletesebben kell ismertetnünk. Olyan dolgok ezek, amiket tudnia kell annak, aki ismeri a történelmet ; mivel azonban, ha mi magunkról ítélünk, kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy ezt a könyvet csak csupa tudatlan ember olvassa majd, nem fog megártani, ha elmondunk itt annyit, amennyi elegendő lesz tájékoztatni azt, akinek szüksége van rá.

Említettük már, hogy a herceg halálakor az első örökös leszármazás szerint Carlo Gonzaga volt, a Franciaországba átszármazott ifjabb ág feje ; ennek a birtoka volt Nevers és Rhetel s most birtokába vette Mantovát és tegyük hozzá : Monferratót, ami csak a nagy sietség miatt maradt benne a tollunkban. A madridi udvar, amely (már ezt is említettük), mindenáron ki akarta zárni ebből a két hűbértől az új fejedelmet és hogy kizárja, szüksége volt valami okra (mert az ok nélkül indított háborúk nemde igazságtalanok?), kijelentette, hogy Mantovára vonatkozólag támogatja egy másik Gonzaga, és pedig Ferrante guastallai herceg igényét ; Monferratóra pedig I. Carlo Emanuele savoyai herceg és Margherita Gonzaga lorenai özvegy hercegnő igényeit. Don Gonzalo, aki a nagy hadvezér családjából sarjadt és az ő nevét is viselte és már harcolt Flandriában, mindenáron szeretett volna Itáliában is háberüsködni s talán éppen ő tüzelt legjobban, hogy kitörjön a háború ; és közben megszimatozta a fent említett udvar szándékait és megelőzte parancsait : Savoya hercegével szerződést kötött Monferrato megtámadására és

felosztására. Ennek a jóváhagyását könnyen kieszközölte a gróf-hercegtől, mert elhitette vele, hogy Casale, amely a spanyol királyt megillető terület legjobban megerősített vára volt, igen könnyen meghódítható. De ennek a nevében váltig hangoztatta, hogy nem akar területet hódítani, legfeljebb zálogba venni addig, amíg a császár nem dönt; ez pedig részben mások közbenjárására, részben a maga elhatározásából megtagadta az új hercegtől a beiktatást és megparancsolta neki, hogy a vitás területet hagyja az ő kezében zárlat alatt és ő majd, miután meghallgatta a feleket, átadja annak, akit megillet. Ennek azonban Nevers nem akarta alávetni magát.

Neki is voltak befolyásos barátai: Richelieu bíboros, a veneziai tanácsurak és a pápa, aki akkor, mint említettük, VIII. Orbán volt. De az elsőt akkoriban teljesen lefoglalta La Rochelle ostroma s a háború Anglia ellen, ezenkívül befolyásolta az anyakirályné, Medici Mária, mivel bizonyos okokból szemben állott Nevers családjával; tehát a bíboros legfeljebb csak reményt tudott nyújtani. A velenceiek nem akartak megmozdulni, de még csak nyilatkozni sem addig, amíg a francia hadsereg partra nem száll Itáliában; titokban, erejüktől telhetőleg támogatták a herceget a madridi udvarnál, a milánói kormányzónál pedig szüntelenül tiltakoztak, tárgyaltak s békés vagy fenyegető indítványokat tettek, a pillanatnyi helyzethez képest. A pápa Neverst barátainak figyelmébe ajánlotta, ellenfeleinél közbenjárt érdekében és terveket szőtt a megegyezésre, csak éppen hadsereget nem akart küldeni.

Így a támadó szövetség annál biztosabban belefoghatott a megbeszélte vállalkozásba. A savoyai herceg bevonult Monferratóba; don Gonzalo nagy lendülettel ostrom alá fogta Casalét; de egyáltalán nem találta meg benne azt a sikert, amit remélt: mert ne tessék azt hinni, hogy a háború fenéig tejföl. Az udvar nem támogatta úgy, ahogy ő szerette volna, sőt a legszükségesebb eszközöket sem bocsátotta rendelkezésére; szövetségese viszont túlságosan is megsegítette, már úgy értem, hogy miután megkapta a maga részét, folyton csipegetett a spanyol királynak jutott területből is. Don Gonzalo kimondhatatlanul emésztette magát emiatt, de félt, hogy ha kinyitja a száját, Carlo Emanuele, a fáradhatatlan fondorkodó, mozgékony alku-dozó és kiváló katona, átpártol Franciaországhoz; tehát kénytelen volt szemet húnyni, nagyot nyelni és hallgatni. Aztán az ostrom is alig haladt, elhúzódott, minduntalan ellankadt. Az ostromlottak keményen, éberén és bátran tartották magukat, neki magának kevés volt a katonája s mint némely történetíró mondja, rengeteg baklövést követett el. Ebben a kérdésben mi nem akarunk döntení, sőt ha csakugyan így van, hajlandók vagyunk helyeselni is, ha ebben a hadi vállalkozásban, e baklövések miatt valamilyen kevesebb ember esett el és lett csonka vagy nyomorék, s még akkor is, ha «*ceteris paribus*

csak éppen Casale háztetői sérültek volna meg kevésbbé. Ebben a súlyos helyzetben vette don Gonzalo a milánói lázadás hírért s azonnal személyesen odasietett.

Itt az eléje terjesztett jelentésben szó volt Renzo vakmerő és feltűnő szökéséről is, s az igazi és koholt eseményekről, amelyek letartóztatásának okai voltak; azt is jelentették, hogy ez az egyén bergamói területre menekült. Ez a körülmény megragadta don Gonzalo figyelmét. Egészen más oldalról úgy értesült, hogy a milánói lázadás miatt Veneziában már nagyon elszemtelenedtek; s már kezdettől fogva abban bizakodtak, hogy kénytelen lesz abbahagyni Casale ostromát és úgy gondolták, hogy emiatt megdöbbszent és nagyon aggódik; annál inkább, mert rögtön az eset után megérkezett az a hír, amelyet annyira sóvárogtak azok a tanácsurak, s amelytől annyira rettegett ő: hogy La Rochelle elesett. És mivel mint embert és mint politikust egyaránt nagyon bosszantotta, hogy azok az urak ilyen véleménnyel vannak az ő dolgairól, mindenáron kereste az alkalmat, hogy közvetve értésükre adja, hogy semmit sem veszített régi keménységéből; mivelhogy nyíltan azt mondani: «nem félek» — nem ér semmit; a legjobb módszer úgy tenni, mintha mindentől elment volna a kedve, panaszkodni és követelődzni: és éppen ezért, mikor a veneziai ügyvivő tisztelegni járt nála s egyúttal az arcáról és a viselkedéséről leolvasni, hogy mit is forgathat a fejében (megjegyzendő, hogy ez az a bizonyos régimódi, finom politika): don Gonzalo, miután foghegyről megemlítette a lázongást is, meg hogy ő már mindent rendbe hozott, akkor tette azt a szemrehányást Renzo ügyében, amit már említettünk; ugyancsak tudják olvasóink azt is, hogy mi lett ennek a következménye. Azután már egyáltalán nem foglalkozott tovább ezzel a jelentéktelen üggyel, mert véleménye szerint befejeződött; és mikor később, jó idő múlva, megérkezett az a bizonyos válasz a Casale melletti táborba, ahová visszatért és ahol igazán más gondja volt, felkapta a fejét és ide-oda csavargatta, mint a selyemhernyó, mikor keresi a levelet; várt egy pillanatig, hogy elevenen felbukkanjon emlékezetében az az esemény, amely már csak homályosan élt benne; aztán visszaemlékezett a dologra, homályosan és futtában eszébe jutott az illető személy is; végül más dologra tért és erre többet nem is gondolt.

Azonban Renzo, aki abból a kevésből, ami a fülébe jutott, kénytelen volt egészen mást feltételezni, mint efféle kegyes nemtörődömséget, egy darabig egyébre sem gondolt, vagy helyesebben szólván, egyébbel sem foglalkozott, mint azzal, hogy rejtve maradjon. Elképzelhető, mennyit törte magát, hogy hírt adjon magáról a két nőnek és hírt kapjon felőlük; de ennek súlyos akadályai voltak. Az egyik, hogy neki is őszintén el kellett mondania a dolgot valami bizalmas embernek, mert szegény nem tudott sem írni sem olvasni,

a szó tágabb értelmében, és ámbár mikor Csürcsavary ügyvéd megkérdezte effelől, amint emlékezhetnek is rá olvasóink és ő igennel felelt, ez nem volt dicsekvés, hanem csak afféle visszavágás. Az igazság az volt, hogy a nyomtatott betűt lassan, óvatosan el tudta olvasni : az írás egészen más! Kénytelen volt tehát valakit beavatni az ügyeibe, féltve őrzött titkaiba : olyan ember, aki jó tollforgató és akiben meg lehet bízni, abban az időben nem egykönnyen akadt ; legkevésbé pedig olyan helységben, ahol semmiféle régi ismerőse nem volt. A másik nehézség az volt, hogyan szerezzen küldöncöt ; olyan embert, aki éppen arrafelé utazik, aki elvállalja a levelet és csakugyan gondja is van rá, hogy kézbesítse ; ez is csupa olyan dolog, amit nehéz egyetlenegy emberben megtalálni.

Végre addig-addig keresgért és kutatott, amíg talált valakit, aki megírta helyette a levelet. De mivel nem tudta, vajjon a nők Monzában vannak-e, vagy máshol, úgy gondolta jónak, hogy az Agnesenek szóló levelet a Cristoforo atyának írt levélbe teszi bele. Maga a levélíró vállalkozott rá, hogy kézbesíti a leveleket ; rábízta egy emberre, akinek az útja Pescarenico közelében vitt el ; ez viszont nagyon buzgó ajánlással az útszéli kocsmában hagyta, nem messze a falutól ; mivel pedig a levél kolostornak volt címezve, meg is érkezett ; de hogy mi történt vele azután, sohasem derült ki. Renzo, mikor látta, hogy nem kap választ, másik levelet íratott, körülbelül ugyanolyan tartalommal, mint az elsőt, ezt meg olyan borítékba tette, amely egy leccói barátjának vagy rokonának szóló levelet tartalmazott. Más levélhordót keresett, talált is, s ezúttal a levél megérkezett a címzetthez. Agnese elsietett Maggianicóba s felolvastatta és megmagyaráztatta magának unokatestvérével, Alessióval ; megtárgyalta vele a választ is, s az csakugyan leírta ; hamarosan módját ejtette, hogy el is küldje Antonio Rivoltának, oda, ahol most tartózkodott : de ez nem ment olyan gyorsan, mint ahogy mi elmondtuk. Renzo megkapta a választ és megint íratott. Szóval, a két fél között megkezdődött a levelezés, amely nem volt sem gyors, sem szabályszerű, de ha szünetekkel és megszakításokkal is, mégis csak állandó maradt.

De hogy fogalmat alkothassunk magunknak erről a levelezésről, tudnunk kell, hogy hogyan történt akkoriban, sőt még ma is az ilyesmi ; mert ebben a dologban, azt hiszem, csak nagyon kevés vagy egyáltalán semmi sem változott meg.

A paraszt, ha nem tud írni, de írnia kell, olyan emberhez fordul, aki ismeri ezt a művészetet ; s lehetőleg a magafajta emberek közül választja ki, mert a többiek előtt szégyenkezik, vagy nem bízik bennük ; többé-kevésbé rendben és világosan elmondja neki az előzményeket és a szájába rágja ugyanígy azt is, amit le kell írnia. Az írástudó részben megérti, részben félreérti, tanácsot ad, változ-

tatást javasol s végül csak ennyit mond : «Bizza csak rám» ; fogja a tollát és tehetségéhez képest irodalmi formába önti másnak a gondolatait, kijavítja, helyesbíti, megnyomja a tollat, vagy mérsékeli, ki is hagy egyet-mást, ha úgy véli, hogy az ügy érdekében van : mert hiába, aki többet tud másoknál, nem hajlandó tisztán tehetetlen eszközzé válni az ő kezükben ; és ha mások ügyeivel foglalkozik, azokat is kissé a maga szája íze szerint akarja intézni. Mindazonáltal ennek az írástudónak nem sikerül mindig elmondania mindent, amit szeretne ; néha megesik vele, hogy egészen mást mond ; ez még velünk is megesik, akik pedig a nyomdának írunk. Mikor az így megszerkesztett levél megérkezik a címzett kezeihez, aki maga sem járatos az ábécében, elviszi egy másik efféle tudós férfiúhoz, aki aztán elolvassa és megmagyarázza neki. Ilyenkor aztán nagy viták támadnak a levél értelme felől ; az előzmények ismeretében az érdekelt fél hangoztatja, hogy bizonyos szavak egy bizonyos dolgot jelentenek ; viszont a tudós férfiú arra hivatkozik, hogy neki nagy gyakorlata van a levélfogalmazásban s ennél fogva vitatkozik, hogy egészen mást jelentenek. Végül az, aki nem tud írni-olvasni, kénytelen ráhagyatkozni arra, aki tud és csakugyan meg is bizza a válaszirással : ez a levél a rendelő szája íze szerint készül, de azért ezen is éppen úgy elvitatkoznak. Ha pedig ezenfelül a levél tárgya kissé kényes, ha bizalmas ügyekről van szó és nem akarják, hogy idegen is megértse, ha esetleg elvész a levél ; ha végül éppen ezért már az eredeti szándék is az volt, hogy ne mondják ki a dolgokat világosan : akkor bármily rövid ideig tart is a levelezés, a két fél végre is úgy ért meg egymást, mint annakidején az a két skolasztikus, akik négy óra hosszat vitatkoztak az entecheiáról, hogy ne mai tárgyú hasonlatot mondjunk, mert az ilyesmiért esetleg nyaklevest kaphatunk.

Nos, a mi barátaink esete pontosan az volt, amelyet leírtunk. Az első levél, amelyet Renzo nevében írtak, sokféle tárgyat tartalmazott. Először is elmondta szökését, sokkal rövidebben, de sokkal zavarosabban is, mint ahogy mi megírtuk, aztán értesítette őket mostani helyzetéről ; mindebből sem Agnese, sem a tolmácsa semmiképpen sem tudott világos és teljes értelmet kihámozni : titkos értesítés, névváltoztatás, biztonság, de kényszerű bujkálás árán : mindennek a megértése már magában véve is meghaladta értelmi képességeiket ; és hozzá a levél mindezt kissé homályosan mondta el. Aztán itt voltak az aggodalmas és szenvedélyes kérdések Lucia sorsa felől homályos és fájdalmas célzásokkal azokra a pletykákra, amelyek Renzo fülébe is eljutottak. És végül ott voltak benne a bizonytalan és távoli remények, a tervezgetések a jövőre, egyelőre ígéretek és kérések, hogy tartsa meg adott szavát, ne veszítse el sem türelmét, sem bátorságát s várja meg a helyzet javulását.

Kevés idő múlva Agnese bizalmas embert talált, akivel eljuttathatta Renzóhoz válaszáat is, meg az ötven scudót is, amit Lucia neki szánt. Renzo e rengeteg arany láttára egészen tanácstalan volt; álmélkodás és kétség hányta-vetette lelkét és fojtotta el örömét; sietve felkereste tehát a levélíró, hogy megmagyaráztassa magának a levelet és megkapja ennek a furcsa titoknak a nyitját.

A levélben Agnese levélírója, miután néhány szóval felpanaszolta, hogy milyen kevésbé világos volt Renzo levele, körülbelül éppen ilyen világosan leírta ama bizonyos személy (így nevezte meg Luciát) szörnyű hányattatásait és beszámolt az ötven scudo eredetéről is; aztán rátért a fogadalomra, de csak körülírással, azután érthetőbben és nyiltabban hozzáfűzte azt a tanácsot, hogy hallgatassa el szívét és ne gondoljon rájuk többet.

Kevés híja volt, hogy Renzo össze nem vezett a tolmáccsal: remegett, borzongott, dühöngött amiatt, amit megértett és amiatt, amit nem tudott megérteni. Háromszor-négyszer is újra elolvastatta magának a szörnyű írást, egyszer azt hitte, hogy már jobban érti, másszor meg még jobban elhomályosodott előtte az is, ami az imént már világos volt. És ebben a lázas szenvedélyében követelte, hogy a levélíró azonnal fogjon tollat és írja meg a választ. Az elképzelhető legszenvedélyesebb kifejezésekkel siráncozott és rémüldözött Lucia sorsán és aztán így mondta tovább a szöveget: «Írja, hogy én egyáltalában nem akarom elhallgattatni a szívemet és nem is hallgattatom el soha; és hogy ne adjon ilyenféle tanácsokat olyan legénynek, amilyen én vagyok; és hogy a pénzhez hozzá sem nyúlok; és hogy félreteszem és letétben tartom, hadd legyen ez a lány hozománya; mert hát a lány okvetlenül a feleségem lesz; és hogy én hallani sem akarok fogadalomról; és bizony én mindig úgy hallottam, hogy a Szűzanya igenis közbenjár, hogy megsegítse a szenvedőket és kegyelmet nyerjen számukra, de még sohasem hallottam, hogy közbenjár volna azért, hogy fájdalmat okozzon valakinek és szószerzésre bírja; és hogy ez lehetetlenség; és ez a pénz elegendő arra, hogy itt megtelepedhessünk; és hogy ha most kissé bajban vagyok is, ez csak múló vihar» — és egyéb efféléket.

Agnese aztán megkapta ezt a levelet és mindjárt választ íratott; ez a levelezés folytatódott úgy, amint leírtuk.

Lucia, mihelyt az anyja, nem tudom, milyen úton-módon értesíthette, hogy az a bizonyos egyén él és egészséges, és mindenről értesült, nagy megkönnyebbülést érzett és semmit sem kívánt oly forrón, mint azt, hogy feledkezzék meg róla, vagy hogy egészen pontosan fejezzük ki magunkat: gondoljon rá, hogy elfelejtse. Ő maga napjában százszor is megfogadta magában, hogy elfelejti; és csakugyan, minden eszközt megragadott, hogy elhatározását végrehajtsa. Szüntelenül munkával foglalta el magát, igyekezett egészen bele-

merülni: s ha Renzo képe megjelent előtte, akkor imádkozott vagy énekelt magában. De ez a kép mintha csak huncutkodni akart volna vele, legtöbbször nem jelentkezett ilyen nyiltan; hanem lopva, más emlékek leple alatt s így értelme nem is vette észre, hogy felbukkan, csak akkor, mikor már jó ideje ott volt. Lucia leggyakrabban anyjával foglalkozott gondolataiban: hát kivel is foglalkozhatott volna? És az ábrándok Renzója szép lassacskán odaállt melléjük harmadiknak, mint ahogy a valóságos Renzo is annyiszor megtette. Így aztán a mult minden alakjával, minden helyével, minden emlékével együtt Renzo is azonnal ott termett köztük. És ha a szegény leánya néha elábrándozott jövődjén, akkor is megjelent Renzo, ha másért nem, azért, hogy ennyit mondjon: «Én, sajnos, nem leszek veled.» Azonban, ha reménytelen vállalkozás volt is nem gondolni rá, Luciának mégis sikerült bizonyos fokig kevesebbet gondolni rá és nem oly bensőségesen, mint ahogy szíve szerette volna. És ez még jobban sikerült volna, ha csak ő maga akarja; csak hogy itt volt donna Prassede, aki mindenáron ki akarta verni a fejéből Renzót; és erre azt tartotta a legjobb módszernek, ha minél gyakrabban szóba hozza.

— Nos? — kérdezte. — Nem gondolunk már arra az illetőre?

— Én nem gondolok senkire — felelte Lucia.

Donna Prassédét nem elégtette ki az ilyen felelet; azt vágta rá, hogy itt tettek kellenek, nem pedig szavak; végevárhatatlanul szapult a leányok viselkedését, akik — mint mondotta — «ha beférközött a szívükbe valami duhaj (és erre mindig hajlamosak), többé nem tudnak elszakadni tőle. Ha tisztességes, okos, becsületes, higgadt emberrel köthetnének házasságot és ez valami okból megíhúsul, nyomban megvigasztalódnak; de holmi gézengúz gyógyíthatatlan sebet üt rajtuk». És aztán elkezdte leszedni a keresztvizet a szegény távollevő Renzóról: erről a bitangról, aki csak rabolni és gyilkolni jött Milanóba; és szerette volna rábírní Luciát, hogy vallja csak be mindazokat a gázságokat, amelyeket az illető bizonyára már a falujában is elkövetett.

Lucia hangjában ott remegett a szégyen, a fájdalom és a felháborodás, — már amennyi szelídségében és szerencsétlenségében kitelt tőle — és így bizonykodott és esküdözött, hogy a falujában erről a szegény fiúról soha rosszat nem beszéltek, legfeljebb jót; szeretné, tette hozzá, ha itt volna valaki, aki tanúságot tehetne erről. Még milanói kalandjait is mentegette, ámbár nem tudott mindent pontosan, de kisgyerek kora óta alaposan ismerte Renzót és viselkedését. Pusztán csak könyörületességből védelmezte vagy akarta védelmezni őt és igazságszeretéből, és — hogy azt a szót használjuk, amellyel ő maga megjelölte ezt az érzelmét — felebaráti szeretetből. De ezekből a védőbeszédekből donna Prassede új meg új érveket

Kovácsolt, meggyőzni Luciát, hogy a szíve még mindig azért az emberért lángol. És csakugyan, az ilyen pillanatokban igazán nem tudnám megmondani, hogyan is állt a dolog. Az a torz arckép, amelyet az öreg hölgy festett a szegény ifjúról, mintegy ellenhatásképpen sokkal elevenebben és világosabban felébresztette a leány lelkében azt az eszményképet, amely a hosszú ismeretség alatt kialakult benne; az erőszakkal elnyomott emlékezések egyszerre felrajzottak; az ellen-szenv és a megvetés felébresztette a régi megbecsülést; a vak és erőszakos gyűlölet még mélyebb szánakozást fakasztott belőle: és ki tudja, hogy ezekben az érzelmekben mennyi volt vagy nem volt abból a másik érzelemből, amely nyomukban oly könnyen besurran a fiatalok lelkébe; elképzelhetjük, mit művel azokban a szívekben, amelyekből erőszakkal ki akarják kergetni. Akárhogy van is, a beszélgetést Lucia nem tudta sokáig folytatni, mert a szavai hamarosan sírásba fulladtak.

Ha donna Prassedét valami régi és megrögzött gyűlölet hajtotta és ösztökélte volna erre az eljárásra, a leány könnyei talán megindították volna és abbahagyatták volna vele ezt a módszert; de ő jó szándékból beszélt, tehát folytatta és nem engedte eltéríttetni magát: mint ahogy a jajgatások, a könyörgő kiáltozások visszatarthatják esetleg az ellenség fegyverét, de a sebész kését soha. S miután ezúttal jól megtette kötelességét, a sértegetésről és a szidásról áttért a buzdításra, a jótanácsokra, amelyeket egy kis dícsérettel is fűszerezett, hogy a keserű ízt az édessel enyhítse, s mivel így minden irányban hat a lelkére, jobb eredményt érheszen el. Igaz ugyan, hogy az efféle pörlekedések után (amelyeknek a kezdete, közepe és vége majdnem mindig ugyanaz volt), a jólelkű Luciában egyáltalán semmi gyűlölet sem maradt a kíméletlen erényössz íránt, aki egyébként igen szelíden bánt vele; sőt, még ebből is kiderült, hogy teli van jószándékkal. Mégis maradt benne némi felindulás, gondolatainak és érzelmeinek olyan lázadása, hogy sok idejébe és fáradságába került, míg végre visszanyerte előbbi, bár csak viszonylagos nyugalját.

Szerencséjére nem ő volt az egyetlen, akivel donna Prassede jót akart tenni, úgy hogy a pörlekedések nem lehettek túlságosan gyakoriak. Ott volt a többi cseléd, akinek a fejét bizony többé-kevésbé helyre kellett billenteni; ott volt a sok egyéb alkalom, amikor pusztán a szíve sugallatából olyanokkal tett jót, akiknek semmivel sem tartozott, — s az ilyen alkalmakat maga kereste, ha nem kínálkoztak önként — de volt ezenkívül még öt leánya is: egy sem volt ugyan már otthon, de többet törődött velük, mintha otthon lettek volna. Három leánya apáca volt, kettő asszony; donna Prassede természetesenek találta, hogy ezen a réven három monostorra és két háztartásra kell felügyelnie: óriási és bonyolult feladat és annál fáradságosabb, mert a két férj, akiket apjuk, anyjuk és testvéreik támogattak,

továbbá a három apátnő, akiket egyéb méltóságok és apácák fedeztek, semmiképpen sem volt hajlandó elfogadni ezt a felügyeletet. Háború volt ez, sőt mi több, öt háború, fojtott s bizonyos fokig lovas-gias, de eleven és folytonos háború; mert mindenütt szüntelenül azon mesterkedtek, hogy kibújjanak donna Prassede gondoskodása alól, elhárítsák tanácsait, kijátsszák kívánságait és lehetőleg mindent eltitkoljanak előtte. Nem beszélek azokról az ellentétekről és nehézségekről, amelyeket egyéb, a családtól távolabb álló ügyek intézésében tapasztalt: tudnivaló, hogy az emberekre legtöbbször rájuk kell kényszeríteni a jót. Ahol buzgalmát a legteljesebben kiélhette, az az otthona volt: itt mindenki, mindenben és teljesen alá volt vetve az ő tekintélyének, don Ferrante kivételével, aki egészen kivételes helyzetben volt.

Tudós férfiú volt és ennél fogva nem szeretett sem parancsolni, sem engedelmeskedni. Szívesen belenyugodott, hogy minden házi ügyben a felesége legyen az úr; de hogy ő szolga legyen, abba soha. És ha felesége kérésére néhanapján szolgálatjára állt a tollával, azt csak azért tette, mert éppen kedve volt hozzá; egyébként ezt a kérést is meg tudta tagadni, ha nem helyeselte azt, amit az asszony meg akart vele íratni. Ilyenkor ezt szokta mondogatni: «Csak birkózzék meg vele egyedül; csak írja meg maga, ha már az ügyet ilyen világosnak tartja». Donna Prassede, miután egy darabig hiába igyekezett kimozdítani csökönyös egykedvűségéből, kénytelen volt nem egyszer ráförmedni; elnevezte naplopónak, csendes örültnek: tudósnak; ebből a címzésből a duzzogás mellett kicsendült némi elismerés is.

Don Ferrante hosszú órákat töltött el dolgozószobájában, ahol rengeteg könyvet halmozott fel, kereken háromszáz kötetet: csupa válogatott könyv, csupa híres mű mindenféle tudományágból; és többé-kevésbé mindegyikben otthon volt. Az asztrológiában jóval többnek tartották műkedvelőnél és méltán, mert nemcsak az általános fogalmakat és a közkeletű műszavakat ismerte, mint: «asztrális behatás, aszpektus, együttállás», — hanem, mintha csak egyetemi tanár volna, valóságos előadást tudott tartani az ég tizenkét házáról, a legnagyobb körökről, a világos és sötét fokokról, a planéták uralmáról és rangvesztéséről, az átvonulásokról és ismétlődésekről, szóval a tudomány legbiztosabb és legrejtettebb alaptételeiről. És már talán húsz esztendeje, hogy gyakorta és igen hosszasan vitatkozott és védelmezte Cardanus házrendszerét egy másik tudóssal szemben, aki szenvedélyesen — de mint don Ferrante mondta: merő csökönyösségből — ragaszkodott Alcabizi elméletéhez. Don Ferrante szívesen elismerte a régike felsőbbségét, de nem tűrhette, hogy egyáltalán nem akarják meghallgatni az újabbakat, még akkor sem, ha napnál világosabban igazuk van. Éppenséggel nem felületesen is-

merte e tudomány történetét is ; ha kellett, tudta idézni a leghíresebb bevált jóslatokat s finoman és tudományosan fejtegetni egyéb híres jóslatokat, amelyek nem teljesedtek be és bebizonyította, hogy ebben nem a tudomány volt a hibás, hanem az, aki nem tudta a tudományt helyesen alkalmazni.

Az ókori filozófiából annyit tanult, amennyi elegendő volt és egyre többet tanult belőle, és pedig Diogenes Laertios olvasása révén. Mivel pedig azokat a rendszereket, bármilyen szépek, nem lehet mind elfogadni és ahhoz, hogy az ember filozófussá legyen, tekintélyt kell választania magának : don Ferrante éppen Aristotelest választotta, aki, mint ő maga mondta, sem nem ókori, sem nem mai : hanem filozófus. Könyvtárában megvoltak bölcs és éleseszű utódainak, még az újkoriaknak is, különféle munkái ; támadóinak a munkáit sohasem volt hajlandó elolvasni, amint mondta, azért, hogy ne fecsérrelje hiába az idejét ; de megvenni sem volt hajlandó, hogy ne fecsérrelje hiába a pénzét. Kivételképpen mégis helyet adott könyvtárában Cardanus híres művének : *De subtilitate*, huszontkét könyvben, és néhány más antiperipatetikus művének, de csak azért, mert oly kiváló volt az asztrológiában ; és azt szokta mondani, hogy aki meg tudta írni a *De restitutione temporum et motuum caelestium* című értekezést és a *Liber duodecim geniturarum* című művet, megérdemli, hogy meghallgassuk akkor is, amikor bolondokat beszél ; hangoztatta, hogy ennek a férfinak az volt a nagy hibája, hogy túlságosan tehetséges volt és hogy senki sem tudja még csak elképzelni sem, hová juthatott volna a filozófiában is, ha mindig a helyes úton járt volna. Különben, ámbár a tudósok véleménye szerint don Ferrante kitűnő peripatetikus volt, a saját véleménye szerint még mindig nem tudott eleget Aristotelesből ; és nem egyszer mondta nagy szerényen, hogy a lényeg, az egyetemesség, a világlélek és a dolgok természete : éppen-séggel nem olyan világos fogalmak, mint ahogy az ember hinné.

A természettudományokkal inkább szórakozásból, mint tudományos szempontból foglalkozott ; magának Aristotelesnek és Pliniusnak ilyen tárgyú műveit inkább csak olvasgatta, mint tanulmányozta ; de azért ezek az olvasmányai és azok az egyéb ismeretek, amelyeket az általános filozófiai tanulmányokból összeszedett, továbbá Porta : *Magia Naturale* című munkája, Cardanus könyvei a kövekről, állatokról és növényekről, Albertus Magnus értekezése a gyógyfüvekről, a növényekről és az állatokról, amelyeket futtában mind végiglapozott, és még néhány kisebb jelentőségű munka alapján kifogyhatatlanul tudott beszélni e tárgyakról ; fejtegette a mindenféle gyógyfüvek csodálatos erejét és furcsa érdekességeit ; pontosan leírta a szirének és a halhatatlan phónixmadár alakját és szokásait ; megmagyarázta, hogyan tud megmaradni a salamandra a tűzben, anélkül, hogy elégne ; továbbá, hogy a gályatartó, ez az apró halacska

hogyan lehet olyan erős és ügyes, hogy nyílt tengeren akármilyen nagy hajót egyszerre meg tud állítani; aztán hogy a harmatesöppek hogyan válnak gyöngyökké a kagylók héjában, hogy a kaméleon hogyan táplálkozik a levegőből, hogy a lassan megfagyott jég a századok folyamán hogyan alakult kristállyá: és a természetnek egyéb ilyen csodálatos titkait.

A mágia és boszorkányság titkaiba még jobban belemélyedt, hiszen ez, mint krónikásunk mondja, sokkal divatosabb és nélkülözhetetlenebb tudomány volt, a tényei pedig sokkal nagyobb jelentőségűek és kézzelfoghatóbbak, hogysem könnyebben is igazolhatók volnának. Mondanunk sem kell, hogy e tanulmányainak sohasem volt más célja, mint hogy tájékoztadjék és gyökeresen megismerje a boszorkánymesterek gyűlöletes mesterkedéseit, hogy óvakodhassék tőlük és védekezhessék ellenük. És főképpen a tudós és nagy Martino Delrio alapján ex professo tudott értekezni a szerelmi varázslatról, az altató varázslatról és az ellenséges varázslatról és a háromféle fő-fő boszorkányság tengernyi alfajairól, amelyek, mint krónikásunk mondja, sajnos, napról-napra előfordulnak, igen szomorú következményekkel. Ugyancsak óriási és alapos ismeretei voltak a történelemben is, különösen a világtörténelemben; ebben forrásai voltak Tacagnota, Dolce, Bugatti, Campana, Guazzo, szóval természetesen a legtekintélyesebbek.

De hát mi is a történelem politika nélkül? vetette fel don Ferrante gyakran a kérdést. Vezető, aki megy-megy, de nem követi senki, akinek utat mutathatna és éppen ezért hiába pazarolja a fáradságát; mint ahogy a politika történelem nélkül hasonlít ahhoz, aki megy, de nincs vezetője. Tehát a könyvszekrényében egy kis rekeszt fenntartott az államférfiaknak; és ebben, sok jelentéktelen és másodrangú szerző közt, kiragyogott Bodino, Cavalcanti, Sansovino, Paruta, Boccacini. De volt ebben a tárgykörben két könyve, amelyeket don Ferrante jóval többre becsült mind valamennyinél; ezt a két könyvet sokáig a legelsőeknek nevezgette, mert nem tudta sohasem eldönteni, hogy a kettő közül melyiket illeti meg egyesegyedül ez a rang. Az egyik a híres firenzei államtitkár műve, a Principe (és mellette a Discorsi); szélhámos ugyan, mondogatta róla don Ferrante, de mély gondolkodó; a másik a nem kevésbé híres Giovanni Botero könyve, a Ragion di Stato (Államtudomány): ez viszont úriember, mondogatta, de éleseszű. Azonban kevésbé történetünk ideje előtt megjelent egy könyv, amely eldöntötte az elsőség kérdését és megelőzte még ama két matador, vagyis bajnok könyveit is, állította don Ferrante; ez az a könyv, amelyben együtt van, mintegy lepárolva, minden alattomoság, hogy megismerhessük, és minden erény, hogy gyakorolhassuk; kis könyvecske, de aranykönyv; ez pedig don Valeriano Castiglione műve, a Statista regnante (Uralkodó államférfi);

a szerző az a nagyhírű férfiú, akiről elmondhatjuk, hogy a legnagyobb tudósok versenyt magasztalták és a leghatalmasabb urak kézzől-kézre adták; az a férfiú, akit, mint ismeretes, VIII. Orbán pápa áradó dicséretekkkel tüntetett ki; akit Borghese bíboros és a nápolyi alkirály, don Pietro di Toledo folyton unszolt, hogy írja meg, — az egyiknek V. Pál pápa történetét, a másiknak a katolikus király olaszországi háborúit; de mind a kettő hiába; az a férfiú, akit XIII. Lajos francia király Richelieu bíboros tanácsára udvari történetíró-jává nevezett ki, akit Carlo Emanuele savoiai herceg ugyanezzel a hivatallal bízott meg, akiről Cristina hercegnő, a legkeresztényibb király, IV. Henrik leánya, mellőzve dicsőségének egyéb bizonyságait, egy oklevélben egyéb megtisztelő címek mellett azt mondja, hogy «Olaszországban ma oly nagy a híre, hogy korunk legnagyobb írójának tartják.»

De ha el lehetett mondani, hogy don Ferrante az említett tudományágakban különösen járatos, volt még egy, amelyben valósággal kiérdemelte és élvezte is az egyetemi tanári rangot: a lovagiasság tudománya. Nemcsak hogy beszélni tudott róla, igazi szakértelemmel, hanem gyakran segédkezett is becsületügyekben és mindig ő döntött. Könyvtárában, sőt bátran mondhatjuk, a fejében, ott tartotta e tárgykör legkitűnőbb tudósainak műveit; ezek voltak: Paride dal Pozzo, Fausto da Longiano, Urrea, Muzio, Romei, Albergato, Torquato Tasso művei, a Forno I. és a Forno II.: alaposan ismerte és ha kellett, emlékezetből tudta idézni a Megszabadított és Meghódított Jeruzsálem-nek mindazokat a helyeit, amelyek a lovagiasság kérdésében irányadók. De e tárgykörben, felfogása szerint, a szerzők szerzője, a mi híres-nevezetes Francesco Biragónk, akivel nem egyszer együtt ítélkezett becsületügyekben; viszont ez is határtalan tisztelettel beszélt don Ferranteről. És mikor ennek a kitűnő írónak Discorsi Cavallereschi című munkája megjelent, don Ferrante habozás nélkül megjósolta, hogy ez a mű megdönti Olevano tekintélyét és többi jeles műveivel együtt még az utókor szemében is a legtekintélyesebb törvénykönyv marad; mindenki láthatja, mondja krónikásunk, hogy ez a jóslat hogyan teljesedett be.

Krónikásunk erről áttér a szépirodalomra, de mi már kezdünk habozni, vajjon csakugyan van-e kedve az olvasónak folytatni vele ezt a szemlét, sőt, kezdünk már félni is, hogy máris kiérdemeltük a «szolgai másoló» elnevezést és az olvasó majd épp oly unalmasnak tart, mint amilyen a krónikás, azért, mert mindeddig jámborul követtük őt, holott ennek az egész dolognak semmi köze sincs elbeszélésnek tárgyához. Valószínűleg ő maga is csak azért beszélt róla ily részletesen, hogy elhencegjen a tudományával és megmutassa, hogy nem elmaradott fia századának. Mindazonáltal meghagyjuk, amit már megírtunk, hogy ne vesszen kárba a fáradságunk, a többi

azonban mellőzzük, hogy minél előbb visszazökkenjünk a kerékvágásba. Annál inkább, mert jó darab utat kell még megtennünk, hogy újra találkozzunk hőseinkkel és még hosszabbat, hogy újra lássuk küzdelmeiket, pedig az olvasót bizonyára ezek érdeklik leginkább, ha ugyan az egészből egyáltalán érdekli valami.

A következő, 1629. év őszeig, hőseink — egyik a maga akaratából, másik kényszerűségből — körülbelül mind ugyanolyan helyzetben voltak, amilyenben elváltunk tőlük, egyikkel sem történt semmi, egyik sem végzett semmi említésre méltó dolgot. És eljött az ősz, amikor Agnese és Lucia is arra számított, hogy találkoznak egymással; de egy nagy országos esemény meghiúsította reményüket, pedig bizonyára ez volt egyik legjelentéktelenebb következménye. Azután egyéb nagy események következtek, amelyek azonban nem idéztek elő semmi nevezetes változást hőseink sorsában; végül újabb, általánosabb érdekű, súlyosabb, szörnyűbb események, amelyek elgyűrűztek egészen hozzájuk, egészen a legszegényebbekig, a világ rendje szerint: mint ahogy a roppant vihar rohan, száguld, összetöri és kitépi a fákat, elsodorja a háztetőket, leszaggatja a tornyok födelét, ledönti a falakat és ide-oda csapkodja a törmeléket, felkapja még a fűben lappangó rőzsét is, megkeresi a rejtett zugokban a száraz és röpke faleveleket, amelyeket valami könnyű szellő sodort oda s megpörgeti őket örvénylő forgatagában.

Most pedig, hogy megvilágítsuk azokat a magánjellegű eseményeket, amelyeket még el kell beszélnünk, feltétlenül előre kell bocsátanunk az országos érdekű események rövidre fogott elbeszélését, sőt kissé messzibbről kell elkezdenünk.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET.

A Szent Márton napján és a következő napon lezajlott lázadás után, úgy látszott, mintha csoda történt volna: visszatért a bőség Milanóba. Rogyásig volt kenyér minden péknél; az áruk olyan volt, mint bő esztendőekben; s ilyen volt a liszt ára is. Azok, akik ebben a két napban torkuk szakadtából ordítottak, vagy valami egyebet cselekedtek, most aztán verhették a mellüket (csak azok nem, akiket elfogtak) és higyjék el, meg is tették, alighogy elmúlt az első rémület, hogy esetleg elcsípi őket. A tereken, az utcasarkokon, a kocsmákban tüntető módon ujjongtak, a bajuszuk alatt szerencsét kívántak egymásnak és hancegtek, hogy megtalálták a módját, hogyan kell szállítatni a kenyér árát. Azonban az ujjongás és a hetykélkedés kellős közepében is ott kísértett (és hogyne kísértett volna) valami kis nyugtalanság, valami előérzet, hogy ez nem tarthat sokáig. Meg-

ostromolták a pékeket és a lisztkereskedőket, éppen úgy, mint ama mondva csinált és kérészéletű bőség idején, amely Antonio Ferrer árszabásának a nyomában következett. Mindenki nyakló nélkül fogyasztott; akinek valami kis félretett pénzecskéje volt, kenyérbe és lisztbe fektette és ezt ládákban, kis hordókban, üstökben raktározta el. Mivel tehát nyakrafőre kiélvezték ezt a pillanatnyi olcsóságot s bár nem ők tették lehetetlenné, hogy sokáig tartson, hiszen ez amúgyis lehetetlen volt, hanem mindenestre egyre jobban megnehezítették még azt is, hogy legalább ideig-óráig eltartson. És íme, november 15-én, Antonio Ferrer «De orden de Su Excelencia» (Őkegyelmessége parancsára) — rendeletet adott ki, amelyben megtiltja, hogy bárki is, akinek gabonája vagy lisztje van otthon, akár egy szemet is vásárolhasson és hogy mindenkinek legfeljebb két napra való kenyeret szabad vásárolnia, «pénzbírság és testi fenyíték terhe alatt, őkegyelmességének tetszése szerint»; a rendelet kötelezte a tisztviselőket és mindenki mást is, hogy jelentsék fel azokat, akik megszegik; kötelezte a bírakat, hogy a nekik kijelölt házakban tartsanak házkutatást; egyúttal azonban újra parancsot kaptak a pékek is, hogy a boltjukban mindig bőségesen legyen kenyér, «ha pedig valaki ennek nem tesz eleget, büntetése öt évi gályarabság legyen, vagy még súlyosabb büntetés, őkegyelmessége tetszése szerint». Nagy képzelőtehetsége lehet annak, aki elhiszi, hogy ezt a rendeletet végre is hajtották; és bizonyos az is, hogy ha minden rendeletet végrehajtottak volna, amit akkoriban kiadtak, a milánói fejedelemségben legalább annyi ember lett volna a gályákon, mint ahány tengerész lehet ma Nagybritanniának.

Akárhogy volt is, mikor megparancsolták a pékeknek, hogy elegendő kenyeret süssenek, ugyanakkor módot kellett volna adni arra is, hogy megkapják a megfelelő nyersanyagot. Kitalálták tehát, (mint ahogy inség idején mindig lázasan iparkodnak kenyérré változtatni azokat a terményeket, amelyeket rendszerint más alakban szoktak fogyasztani), tehát kitalálták, mondom, hogy rizzsel keverik a kenyértésztát: ez volt az úgynevezett kevert kenyér. November 23-án rendelet jelent meg, amely az élelmezési biztos és a tizenkéttagú élelmezési bizottság parancsára zár alá veszi a hántolatlan rizs felét, (akkoriban ennek «nagyszemű rizs» volt a neve és még most is az), bárkinek a birtokában van; aki pedig másképpen rendelkezik a készletével, az említett urak engedélye nélkül, annak az egész terménykészletét elkobozzák és a tetejébe még minden köből után három scudo bírságot fizet. Nyilvánvaló, hogy ez nagyon tisztességes rendelet volt.

Csakhogy ezt a rizst meg kellett fizetni, viszont aránytalanul drágább volt, mint a kenyér. Kötelezték tehát a várost, hogy vállalja magára ezt az óriási különbözetet. De a decuriók tanácsa, amely

ezt a város helyett vállalta, ugyancsak november 23-án úgy határozott, hogy előterjesztést tesz a kormányzónak, mert lehetetlenség tovább vállalnia ennek a terhét. A kormányzó pedig december 7-én kelt rendeletével az imént említett rizs árát köblönként tizenkét lírában állapította meg, úgy hogy aki ennél többet kér érte s ugyancsak aki nem hajlandó ennyiért eladni, annak a büntetése az, hogy elkobozzák a készletét «s még kétszer annyi pénzbírságot fizet, s még sokkal nagyobb pénzbírságot kap, sőt testi büntetést is, sőt gályarabságot, Ókegyelmessége tetszése szerint, továbbá a bűncselekmény súlyossága és a tettes társadalmi állása szerint».

A hántolt rizs árát már a lázadás előtt megállapították, ugyanígy valószínű, hogy a búza és az általánosan használt egyéb gabonafélék árát is — vagy a mai könyvekben használt híres elnevezéssel: «maximális árát» — külön rendeletekkel állapították meg, de ezeket már nem sikerült megkapnom.

Ekként Milanóban a kenyér és a liszt továbbra is olcsó maradt. Csakhogy ennek az volt a következménye, hogy a vidékről seregesen tódult be a nép vásárolni. Don Gonzalo, hogy — mint ő mondta — ennek a visszaélésnek elejét vegye, december 15-én kelt újabb rendeletével megtiltotta, hogy a városból húsz soldónál többet érő kenyeret kivigyenek, s ennek a büntetése a kenyér elkobzása és huszonöt scudo pénzbírság, «abban az esetben pedig, ha az illető nem tud fizetni, kétszer feszítettessék nyilvánosan kőpadra, sőt, mint rendesen, még súlyosabb büntetést is szenvedjen, Ókegyelmessége tetszése szerint». Ugyanazon hónap 22-én (érthetetlen, mért ily későn) ugyanilyen rendeletet adott ki a lisztre és a gabonaneműekre vonatkozólag is.

A tömeg rablással és a gyújtogatással akarta előidézni a bőséget; a kormány gályarabsággal és kőpaddal akarta fenntartani. Az egyik eszköz méltó volt a másikhoz; hogy mennyi közük volt a kitűzött célhoz, azt láthatja az olvasó; és hogy a valóságban hogyan tudták elérni, azt mindjárt meglátjuk. Könnyű meglátni és nem fölösleges megjegyezni azt, hogy e furcsa intézkedések szükségképpen összefüggnek egymással; mindegyik kikerülhetetlen következménye volt az előzőnek és valamennyi az elsőnek, amely a kenyér árát jóval alacsonyabban állapította meg a valóságos árnál, vagyis annál, amely önként adódik a kínálat és kereslet arányából. A tömeg ezt a megoldást mindig méltányosnak és ezenfelül egyszerűnek és könnyen végrehajthatónak tartotta és tartja; tehát természetes, hogy az inség szorongattatásaiban és szenvedéseiben kívánja, kéri, és ha lehet, kikényszeríti. Aztán, amint lassan-lassan jelentkeznek a következményei, az illetékesek kénytelenek nekilátni a következmények elhárításának olyan rendelettel, amely az embereknek megtiltja mindazt, amire az előző rendelet kötelezte. Legyen szabad itt futólag

utalnunk egy különös egyezésre. Egy közeli országban és korszakban, az újabbnak történelem legzajosabb és legnevezetesebb korszakában, ugyanilyen körülmények között ugyanilyen rendszabályokhoz nyúltak (szinte azt mondhatnók, hogy lényegileg teljesen azonosak voltak ezek, csak az arányban volt némi különbség és a sorrendjük nem volt egészen azonos), bár az idők bizony gyökeresen megváltoztak és a műveltség meggyarapodott Európában, s éppen az említett országban talán sokkal inkább, mint másutt; és ez főképpen azért történhetett meg, mert a nép nagy tömege, amely még nem ért el a műveltségnek erre a fokára, sokáig érvényesíthette a maga akaratát és — mint arrafelé mondják — lefoghatta azoknak a kezét, akik a törvényt írták.

Nos, e kis kitérés után folytathatjuk: a lázadásnak végeredményben két főkövetkezménye volt; egyik, hogy elpusztultak és teljesen kárba veszttek az élelmiszerek, a másik, hogy amíg az olcsó árszabás érvényben volt, bőségesen, gondtalanul, mértéktelenül fogyasztották azt a kevés gabonát, aminek az új termésig el kellett volna tartania. Ezekhez az általános következményekhez vegyük hozzá, hogy négy nyomorultat felakasztottak, mint a lázadás fő-fő csahosait; kettőt ama bizonyos pékműhely előtt, kettőt pedig annak az utcának a végében, amelyben az élelmezési biztos lakott.

Egyébként a történelmi feljegyzések ezekről az időkről oly hézagosak, hogy semmiféle adat sincs bennük arra vonatkozólag, hogyan és mikor szűnt meg az erőszakos árszabás. Ha határozott adatok hiányában szabad feltevéseket megkockáztatnunk, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy kevéssel december 24 — az akasztás napja — előtt vagy után törölték el. Az élelmiszerekre vonatkozó rendeletek közül pedig az idézett december 22-i rendelet óta egyet sem találunk; lehet, hogy elveszték, lehet, hogy nem kerültek a kezünkbe és végül az is lehet, hogy a kormány, ha már nem okult, hát elc üggedt intézkedéseinek a kudarcán és szabad folyást engedett az eseményeknek, mivel azok már így is fölébe kerekedtek. Ámbár nem egy történetíró feljegyzéseiben (jellemzi őket, hogy hajlamosabbak csak leírni a nagy eseményeket, mint feltárni az okaikat és kiemelkedőüket) olvashatjuk, milyen volt a tartomány s főképpen a város helyzete tél végén és tavasszal, amikor a baj oka, az aránytalanság az élelmiszerkészlet és a szükséglet között, amit nem szüntettek meg, sőt csak fokoztak azok az intézkedések, amelyek ideig-óráig eltüntették a következményeket, de nem szüntette meg a külföldi gabonabehozatal sem, mert ennek akadálya volt az állami és magántőke hiánya, a szomszéd tartományok gabonainsége, a kereskedelem fogyatékossága, lassúsága és megkötöttsége és maga a törvény, amely minden erejével igyekezett kivívni és fenntartani a csökkentett árat — amikor, mondom, az inség igazi oka, vagy helyesebben maga az inség

féktelenül és teljes erejéből dühöngött. Ecseteljük tehát a történet-írók nyomán ezt a siralmas helyzetet.

Lépten-nyomon bezárt boltok; javarészt elhagyatott gyárak; az utcákon — leírhatatlan látvány! — szakadatlanul áradt a nyomorúság, örökre tanyát vert a szenvedés. A hivatásos koldusok most kisebbségbe kerültek és szinte eltűntek az új koldustömegben és kénytelenek voltak néha marakodni az alamizsnáért azokkal, akikről nemrégiben még alamizsnát szoktak kapni. Voltak köztük kereskedőinasok és segédek, akiket gazdáik elbocsátottak, mert megcsökkent vagy egészen elmaradt napi keresetük, csak kínos-keservesen tengették életüket megtakarított pénzükből és vagyonuk roncsaiból; voltak még kereskedők is, akiknek az üzlet megszűnése bukásukat és összeomlásukat okozta; munkások és mesterek mindenféle gyárból, mindenféle iparágból, a legalantasabb és a legnemesebb, a legközönségesebb és a legfényűzőbb iparok köréből, utcáról-utára, küszöbről-küszöbre kóboroltak; megtámaszkodtak az utcasarkokon, összegubbaszkodtak a kövezeten, a házak és a templomok fala mellett, szívszaggaon rimáinkodtak alamizsnáért, vagy még tétováztak a kényszerűség és még berzenkedő szégyenérzetük között, kiaszottan, elcsigázottan, dideregve a hidegtől és az éhségtől, rongyos és fogyatékos ruhájukban, amely sokuknál még mindig megőrizte a régi jólét nyomait, mint ahogy ezen az ernyedő és szégyelletes külsejűkön is átütött valami megnevezhetetlen vonás, ami elárulta, hogy munkás és szabad emberek voltak. A gyászos tömegbe belevegyültek, sőt nem csekély részét tették a szolgálak, akiket elbocsátottak a gazdáik, mert a jóléteől a nélkülözésbe süllyedtek; még a legtehetősebbek sem voltak abban a helyzetben, hogy ilyen szűk esztendőben megtartsák rendes, fényes személyzetüket; és mindenféle inségesek mellett ott voltak szép számmal azok, akik javarészt az ő keresetükből éltek: gyermekek, asszonyok, öregek, akik eddigi eltartóik nyakán maradtak, vagy elszéledtek, hogy máshol kolduljanak.

Voltak aztán olyanok, akiket könnyű volt felismerni gubancos csimbókjukról, hivalkodó rongyaikról, sajátos viselkedésükről és mozdulataikról, arról a jellegzetes bélyegről, amit az életmód nyom az arcra és ami annál feltűnőbb és árulóbb, minél idegenszerűbb: sokan a brávók fajzatából, akik az egyetemes inségben elvesztették bűnös kenyerüket, koldulásra adták a fejüket. Megtörte őket az inség és most már legfeljebb a rimáinkodásban vetélkedtek egymással; riadtan, révülten vánszorogtak az utcákon, ahol olyan sokáig pávaskodtak emelt fővel, gyanakvó és vad tekintettel, pompás és színes egyenruhájukban, nagy tollakkal, talpig pompás fegyverzetben, cicomásan, illatosan és most alázatosan nyujtották a kezüket, amelyet pedig azelőtt annyiszor csak azért emeltek fel, hogy hetykén fenyegetődzzenek, vagy orozva gyilkoljanak.

De a legszörnyűbb, egyúttal pedig a legszívfacsaróbb látvány volt a sok paraszt ; egyesek, párok, egész családok ; férjek, feleségek, a nyakukban vagy a hátukon gyermekeik, gyermekeket vezettek kézenfogva s az öregek utánuk kullogtak. Voltak, akik kétségbeesetten menekültek, mert a beszállásolt vagy átvonuló katonák megrohanták és kifosztották házukat ; s ezek közt voltak olyanok, akik hogynagyobb szájalmat keltsenek és szinte hogy fitogtassák nyomorúságukat, feltárták kék foltjaikat és sebeiket, amiket akkor kaptak, amikor védelmezték kevéske megmaradt készleteiket, vagy menekültek a vad és durva erőszakoskodás elől. Voltak, akik megmenekültek ugyan ettől a különös istencsapásától, de ezeket is világgá üzte az a másik két csapás, amely a tartomány egyik zugát sem kímélte meg : a rossz termés, meg az adók, amelyek minden eddiginél súlyosabbak voltak, mert rengeteg pénz kellett az úgynevezett háborús szükségletekre — ezek tehát betódultak és még mindig egyre tódultak a városba, amelyet a gazdagság és a kegyes adakozás ősi fellegvárának és utolsó menedékhelyének képzeltek. Az újdön jötteket nem annyira arról lehetett megismerni, hogy ide-oda ögyelegtek és bá-méskodtak, hanem inkább arról, hogy elképedtek és méltatlankodtak, mikor meglátták, mily rengeteg vetélytársuk van a nyomorúságban, éppen ott, ahol, mint remélték, majd mindenki csak rajtuk szánakozik, mindenki csak rájuk figyel és őket támogatja. A többieknek, akik hosszabb-rövidebb ideje odakint kódorogtak és tanyáztak a város utcáin és vagy állandó támogatásból, vagy alkalmi alamizsnából tengették az életüket (hiszen óriási volt az aránytalanság a szükséglet és a fedezet között), az arcukról és minden mozdulatukról még sötétebb és reménytelenebb rémület rítt le. Más-más volt a ruhájuk (már amennyiben még ruhának lehetett nevezni) és más-más az arcuk ; az alföldiek arca színtelen, a fennsík és a dombok népének arca bronzszínű, a hegyvidékieké vérvörös ; de mind megkeskenyedett és eltorzult, szemük mélyen beesett, tekintetük üres, félig gyülölködő, félig eszelős ; a hajuk kócos, szakálluk hosszú és torzonborz ; munkában kifejlődött és edzett testük most kimerült a nélkülözésben ; csapzott rongyaik alól kilátszott, hogy vézna karjukon, ösztövérlábszáraikon és horpadt mellükön összeráncolódott a bőr. És fájdalmas látvány volt ugyan e testi összeomlás, de egészen más és még fájdalmasabb volt látni, mennyivel gyorsabban összeomlott ebben az alélt gyengeségben és kimerültségben a nők és a gyermekek testi ereje.

Az utcákon itt is, ott is, a házfalak mentén volt egy kis összenyomkodott, összetört szalma, tele mindenféle piszkos szeméttel. Ez a rondaság mégis csak az irgalmasság ajándéka és segítége volt ; ezeket a vackokat készítették egyik-másik ilyen nyomorultnak, hogy éjszakára legalább lehajthassa a fejét. Lépten-nyomon lehetett látni,

még nappal is, amint ott feküdt, vagy elterült egy-egy ember, akit a kimerültség vagy az éhség egészen elgyengített és tönkretett: néha ezen a gyászos ágyon hulla feküdt: néha látni lehetett, amint valaki, mint a rongy, hirtelen összeesik és holtan marad a kövezeten.

Előfordult, hogy egy másik ilyen vacok fölé lehajolt valami járókelő, vagy szomszéd, akit hirtelen megszálalt a részvét. Egyes helyeken, alapos gondossággal megszervezett segítség jelentkezett s nyilván olyasvalakitől származott, akinek bőven volt rá fedezete és megszokta a nagyszabású jótékonykodást: a jóságos Federigo volt ez. Kiválasztott hat papot, akikben az eleven és állhatatos szeretet izmos szervezettel párosult és dolgozott együtt; párosával osztotta be őket, mindegyik párt megbízta, hogy járja végig a város egy-egy harmadát: szolgák kísérték őket, megrakva mindenféle élelmiszerekkel, s egyéb finomabb és hathatósabb frissítőkkel és ruhafélékkel. A három pár minden reggel elindult az utcákon, egyik pár erre, a másik arra, és odaléptek azokhoz, akik a földön fetrengtek és a szükséghez képest mindegyiknek segítséget nyújtottak. Némelyik már haldoklott, és nem tudott semmiféle táplálékot magához venni, ennek tehát megadták a vallás utolsó segítségét és vigasztalásait. Az éhezőknek főtt ételt, tojást, kenyeret, bort osztottak ki; másoknak, akiket már egészen elcsigázott a hosszú éhezés, erőlevest, erősebb bort nyújtottak, s ha kellett, előbb szeszesitalokkal magukhoz térítették őket. Együttal pedig ruhát is osztogattak azoknak, akiknek a meztelensége a legdísztelenebb és a legszánalmasabb volt.

De segítő gondoskodásuk ezzel nem ért véget; a jó pásztor úgy akarta, hogy legalább ott, ahová segítő keze elér, hathatós, nem pedig pillanatnyi segítséget nyújtson. A szegényeknek, akiknek ez az első frissítő eléggé helyreállította az erejüket ahhoz, hogy fölkeljenek és járni tudjanak, még egy kis pénzt is adtak, hogy ha megint inségre jutnak és nem lesz más mentségük, ne kerüljenek megint ilyen nyomorúságos helyzetbe; másoknak igyekeztek szállást és ellátást szerezni valamelyik közeli házban. A jobbmódúak házaiban többnyire szívességből fogadták be ezeket, mintegy a bíboros ajánlására; másutt, ahol megvolt a jóakarát, de hiányoztak hozzá az anyagi eszközök, a papok azt kérték, hogy a szegényt fogadják el teljes ellátásra, megállapították az árat is, egy részét azonnal előre kifizették. Akiket így elszállásoltak, azoknak a névsorát átadták a plébánosoknak, hogy látogassák őket, de ismételten meglátogatták őket maguk is.

Főlöszleges is mondanunk, hogy Federigo gondoskodása nem szorítkozott csupán a legfeltűnőbb szenvedések enyhítésére és nem kellett ilyesmire várnia, hogy a szíve meginduljon. Lángoló és jóságos szeretetével csalhatatlanul megérzett mindent, vállalt mindent, segítséget vitt oda, ahol nem tudta megelőzni a bajt és bátran elmondhatjuk: annyiféle alakot öltött, ahányféle alakban az inség

mutatkozott. Csakugyan, még jobban megszorította kiadásait, hozzányúlt azokhoz a megtakarított összegekhez, amelyeket másféle adakozásokra szánt (amelyeknek a jelentősége azonban most egészen háttérbe szorult), minden követ megmozgatott, hogy pénzt szerezzen, hogy aztán az egészet az éhezők megsegítésére fordítsa. Rengeteg gabonát vásárolt össze, javarészt szétküldte egyházmegyéjének ama községeibe, amelyekben legnagyobb volt az inség; mivel pedig ez a segítség egyáltalán nem fedezte a szükségletet, sőt is küldött, mert ezzel, mint Ripamonti mondja, mikor az éhínséget leírja, «még a réti füveket és a fák kérget is eledellé lehet változtatni». Szemes gabonát és pénzt osztott ki a város plébánosai között; maga is végigjárta a várost, kerületről kerületre és mindenütt alamizsnát osztogatott; titokban sok szegény családot támogatott; az érseki palotában — mint egy egykorú író bizonyítja, és pedig Alessandro Tadino a Jelentésében, amelyet a következőkben ismételten lesz alkalmunk idézni — minden reggel kétezer tányér főtt rizst osztottak ki.

De ezek a jótékony adományok, — amelyeket valóban pompásaknak nevezhetünk, ha meggondoljuk, hogy egyetlen embertől származnak s pusztán az ő anyagi erejéből (mert Federigo elvből nem volt hajlandó soha mások adományait kiosztogatni) — ezek az adományok néhány magánembernek, ha nem is ilyen bőkezű, de azért sok-sok adományával, továbbá azokkal a segélyekkel együtt, amelyeket a decuriók tanácsa megszavazott és amelyeknek szétosztását az élelmezési bizottságra bízta: mindezek meg sem kottyantak az inséghez képest. Miközben néhány hegylakónak, aki már-már éhenhalt, a bíboros jószívűségéből meghosszabbították az életét, mások valóban elpusztultak; az előbbieknak is újra felkopott az álluk, mihelyt ez a szűkös segítség elmaradt; egyes helyeken nem volt ilyen nagy az inség; ezekről sem feledkeztek meg, de mivel a jótékonykodás kénytelen volt válogatni, ezekkel egyelőre nem foglalkoztak; lassankint aztán itt is áldozatokat követelt az inség; mindenütt pusztultak az emberek, mindenünnen a városba tódultak. Valahol, mondjuk kétezer éhező, mert izmosabb volt és ügyesebben tudott másokat lehangeregni és előre furakodni, megkaparintott fejenként egy-egy tál ételt, tehát aznapra legalább megmenekült az éhenhalástól. De mások ezrével éhkoppon maradtak s ezek irigyelték amazokat a — mondjuk — szerencsésebbeket, holott talán ott volt köztük a tulajdon férjük, apjuk, gyermekük. És egyes városrészekben ugyan a félholtakat és a haldoklókat felszedték a földről, magukhoz térítették, födél alá vitték és kis időre gondoskodtak az ellátásukról, viszont száz más helyen más emberek összeestek, elájultak vagy meg is haltak és senki sem segített rajtuk, senki sem enyhítette kínjaikat.

Utcaszerte egész nap hallatszott a rimáncodó hangok zürzavaros moraja; éjjel pedig a halk nyögdécselések, amelyekbe időnkint bele-

hasított egy-egy hirtelen felcsattant sikoltás, üvöltés, tompa segélykiáltás, ami végül éles visításban halt el.

És érdekes, hogy ebben a határtalan nyomorúságban, ebben a tengernyi siralomban, egyetlenegyszer sem történt kísérlet és egyetlenegy izgató szó el nem hangzott a lázadásra ; legalább is semmi nyomát sem találjuk. Pedig azok között, akik ilyen nyomorúságosan éltek és haltak, rengeteg olyan ember volt, akit egészen másra neveltek, nem pedig az inség elviselésére ; százával voltak olyanok is, akik ama bizonyos Szent Márton napon ugyancsak kitettek magukért. Arra sem gondolhatunk, hogy a négy akasztott ember példája, akik valamenynyik helyett bűnbakok voltak, valami túlságosan féken tartotta volna őket ; ugyan miféle hatása lehetett nem is az akasztás látványának, hanem csak emlékének e kóbor és taláломra összeverődött tömeg lelkére, amely érezte, hogy mintegy lassú kínszenvedésre van ítélve és máris ezt szenvedte? De mi, emberek, általában ilyenek vagyunk : felháborodottan és őrjöngve lázadozunk a jelentéktelen bajok ellen és némán meggörnyedünk az elviselhetetlen szenvedések súlya alatt ; nemhogy megnyugvással, hanem bárgyún viseljük el a netovábbját annak, amit eleinte elviselhetetlennek neveztünk.

Azt az úrt, amelyet a halandóság vágott naponta ebben a sájnálratraméltó tömegben, naponta a kelleténél bőségesebben betöltötték : szakadatlan áramlás volt ez, előbb csak a szomszédos falvakból, aztán az egész környékről, végül a tartomány városaiból, legvégül pedig más városokból is. Közben pedig innen a városból is naponta szivárogtak kifelé a régi lakók ; egyesek azért, hogy megmeneküljenek e rengeteg nyomorúság látványától ; mások pedig, mikor látták, hogy új koldusvetélytársak, hogy úgy mondjuk, rohammal elfoglalták a helyüket, végső kétségbeesett próbaképpen máshová távoztak, hogy talán ott nem olyan sűrű a tömeg és nem olyan elkeseredett a verseny a koldulásban. A távozó és érkező vándorok útközben találkozottak, egymás láttára megborzadtak és máris itt volt előttük a fájdalmas bizonyosság és a sötét előjel, hogy mi vár rájuk ott, ahová elindultak. De mindegyik tovább ment a maga útján, ha nem is abban a reményben most már, hogy változtathat a sorsán, legalább azért, hogy ne kelljen visszatérnie erre a régi, gyűlöletes tájra, hogy ne lássa újra azokat a helyeket, ahol már elvesztette minden reménységét. Legfeljebb némelyik végkimerülésében összeesett és holtan maradt ott az úton : még gyászosabb látvány sorstársainak s a borzalom, talán az önvád tárgya egyéb járókelőknek. Ripamonti írja : «Tulajdon szememmel láttam a várfal mentén kanyargó úton egy asszonyt a holttestét... szájából kifordult a félig megrágott fű és ajkai még akkor is mintha elkeseredetten erőlködtek volna... kis baptyu volt a hátán, mellére pedig csecsemő volt kötözve, aki keservesen sírt az anyatejért... jöttek aztán irgalmas szívű emberek, fölvelték

szegénykét a földről, magukkal vitték s ekként teljesítették a legelső anyai kötelességet.»

A díszruháknak és a rongyoknak, a bőségnek és a nyomorúságnak az az ellentéte, amely békés időkben mindennapos látvány volt, most egészen eltűnt. A rongy és a nyomorúság úgyszólván mindenütt ott volt; és ha mégis volt némi különbség, az is csak alig észrevehető látszat volt. A nemes urak egyszerű és lompos, sőt rongyos és hitvány ruhában jártak; némelyek azért, mert mindaz, ami a nyomorúságot okozta, az ő helyzetüket is ennyire megváltoztatta, vagy mindenestül elsöpörte már amúgyis megbolygatott vagyonukat: mások azért, mert félték, hogy fényűzésükkel feleringerlik a kétségbeesett népet, vagy pedig azért, mert szégyeltek így gúnyt űzni az általános nyomorúságból. Azok a gyűlölt és rettegett zsarnokok, akik máskor brávók kíséretében jártak-keltek, most úgyszólván egyedül kullogtak, lehorgasztott fejjel, olyan arccal, amelyről lerítt, hogy békességet ígérnek és kérnek; másokat, akik a jólétben emberségesebben gondolkoztak, szerényebben viselkedtek, most mintha ugyancsak megzavart, megriasztott és szinte legyűrt volna a minduntalan szemébe tűnő végtelen nyomorúság, ami nemcsak a segítség lehetőségét haladta meg, hanem szinte azt mondhatnók: a részvét erejét is. Akinek módja volt rá, hogy kiozzon némi alamizsnát, az kénytelen volt fájdalomosan válogatni: hol nagyobb, hol kisebb az éhezés, hol sürgősebb, hol kevésbé sürgős a segítség. És alig hogy egy-egy irgalmas kéz kinyúlt valamelyik szerencsétlen felé, a többi nyomorult rögtön odatódult köré; akikben volt még némi erő, előrefurakodtak és hangosabban rimáinkodtak; az elcsigázottak, az öregek, a gyermekek csak kiaszott karjaikat nyújtogatták; az anyák fölemelték és messziről mutogatták rongyokba pólyázott, síró-rívó csecsemőiket, akik a gyengeségtől minduntalan hátrabicsaklottak kezükben.

Így múlt el a tél és a tavasz: és az egészségügyi hivatal már jó ideje folyton figyelmeztette az élelmezési bizottságot a járvány veszedelmére, ami a minden zugban feltornyosult nyomorúság következtében a várost fenyegette; s azt javasolta, hogy a koldusokat gyűjtsék össze a kórházakban. Miközben ezt a javaslatot megvitatják, miközben elfogadják, miközben gondoskodnak az anyagi eszközökről, a módokról, a helyekről, hogy végre is hajthassák, az utcákon napról-napra több a hulla és ezzel arányban egyre magasabbra tornyosul a nyomorúság is. Az élelmezési bizottságban más megoldást javasolnak, mivel ez a legkönnyebb és a leggyorsabb volna: összegyűjteni a koldusokat, az egészségeseket és a betegeket, egyetlenegy helyen, és pedig a járványkórházban, ahol közköltésen tartanák és gondoznák őket; és így is határoztak az egészségügyi hivatal véleménye ellenére, amely hiába hangoztatta, hogy ilyen nagy tömegben még csak fokozódik a veszedelem, amely ellen védekezni akarnak.

A milánói járványkórház (ha véletlenül olyasvalakinek kerülne kezébe ez az elbeszélés, aki nem látta és leírásból sem ismeri): négyoldalú, majdnem négyzetalakú épülettömb ez a városon kívül, balra az úgynevezett keleti kaputól és a falaktól csak a sáncárok, a külső körút és a kórház falai mentén folydogáló vízér választja el. A két hosszabbik oldala körülbelül ötszáz lépés hosszú; a másik kettő mintegy tizenötöt kevesebb; az épület földszintes és kis szobákra van osztva; az udvart három oldalról boltozatos csarnok fogja körül, amelyet alacsony és sovány oszlopok tartanak.

Kétszáznyolcvannyolc vagy valamivel kevesebb szobácskája van a kórháznak; mostanában a közepén nagyobb és az országútra néző homlokzatának egyik végében kisebb nyílást vágtak és emiatt jó néhány szoba áldozatul esett. Történetünk idején csak két bejárata volt a kórháznak: egyik a várostra néző homlokzaton, a másik pedig az az ellenkező oldalon, szemben. Az udvar közepében akkoriban nyolcszögletű kápolna volt s ez még ma is ott van.

Az építkezést 1489-ben kezdték el, egy magánember hagyatékából származó pénzen és aztán egyéb hagyatékokból és adományokból s közpénzekből folytatták; az épület első rendeltetése az volt, hogy mint a neve: «Lazzaretto» is mutatja, szükség esetén ott helyezték el a pestises betegeket. Ez a betegség már jóval e korszak előtt és utána is jóideig rendszerint kétszer, négyszer, hatszor, nyolcszor is kitört minden évszázadban, Európának hol egyik, hol másik országában; néha nagy részét megtépázta, néha keresztül-kasul végigsöpörte az egészséget. Abban az időben, amelyről mi beszélünk, a járványkórházat a vesztegzár alá vetett áruk raktárának használták.

Most, hogy kiürítsék, nem nagyon szigorúan tartották meg az egészségügyi szabályokat; s miután kutyafuttában kitakarították és elvégezték a kötelező vizsgálatot, az árukat egyszerre mind kiadták. Minden szobában szalmát terítettek le, beszereztek élelmiszereket, már annyit és olyant, amennyit és amilyent lehetett és hivatalos hirdményen felszólították a koldusokat, hogy mind vonuljanak be a kórházba.

Sokan önként bevonultak; azokat, akik betegen heverték az utcákon és a tereken, szállították; néhány nap alatt ebből a kétféle fajtából több mint háromezer volt együtt. De sokkal többen voltak, akik kívül maradtak. Vagy azért, mert némelyik csak úgy leste, hogy a többiek távozzanak és ő aztán kevesedmagával minden alalmizsnát megkaparinthasson, vagy azért, mert ösztönszerűen irtóztak a zárt helytől; vagy azért, mert a szegények bizalmatlanul fogadnak mindent, amit a gazdagok és a hatalmasok kínálnak nekik (ez a bizalmatlankodás mindig egyenes arányban van az általános tudatlansággal, ideértve azokat, akik szenvedik ezt, és azokat is, akik okozzák, továbbá a szegények számával és a törvények rövidlátásával), vagy

azért, mert nagyon is jól tudták, milyen is a valóságban ez a felkínált jótétemény : vagy mindez együtt volt az oka, vagy akármi más : annyi bizonyos, hogy javarészüik nem törődött a felhívással, hanem továbbra is ott vándorogott és nyomorgott az utcákon. Ennek láttára az illetékesek elhatározták, hogy felhívás helyett erőszakot alkalmaznak. Őrjáratra köldték tehát a rendőröket, hogy bekergessék a koldusokat a kórházba, az ellenszegülőket pedig megbilincselve vigyék be ; mindegyikért tíz soldo jutalmat utaltak ki : lám, még a legnagyobb inség idején is mindig van kidobni való közpénz ! És ámbár az élelmezési bizottságnak az volt a terve, sőt határozott szándéka, hogy jó csomó koldust kiutasít a városból, hadd éljenek vagy haljanak másutt, de legalább szabadon : mégis a vadászat eredményeképpen a kórházi ellátottak — önkéntesek és foglyok — száma együtt hamarosan megközelítette a tízezret.

Hajlandók vagyunk feltételezni, hogy a nőket és gyermekeket külön szállásolták el, ámbár az egykorú írásokban semmi adat nincs erre. S bizonyára bőven voltak szabályzatok és intézkedések a rendfenntartásra ; de mindenki elképzelheti, hogyan lehetett rendet teremteni és fenntartani, különösen ilyen időkben és ilyen körülmények között, ebben az óriási és tarka-barka tömegben, ahol együtt voltak azok, akik jószántukból jöttek be és azok, akiket bekényszerítettek ; azok, akiknek a koldulás kényszerűség, szenvedés, szűgyen volt, azokkal, akik mesterségüknek tekintették ; azok, akik becsületes mezei vagy ipari munkában nőttek fel, azokkal, akik a tereken, a kocsmákban, a zsarnokok palotáiban, naplopásban, csalásban, csúfságban, erőszakoskodásban nevelkedtek.

Hogy ezt a csürhét hogyan szállásolták el és hogyan élelmezték, azt, sajnos, még akkor is sejthetnők, ha nem volnának rá határozott adataink ; de vannak. Húszan-harmincan aludtak egymás hegyén-hátán, minden apró cellában, vagy ott gubbasztottak az oszlopcsarnokokban, maroknyi rothadó és bűzös szalmán, vagy a puszta földön. Ámbár parancs volt, hogy a szalma friss és elegendő legyen és gyakran váltsák ; valóságban azonban romlott volt, kevés és sohasem cserélték ki. Ugyancsak parancs volt, hogy a kenyér jó minőségű legyen : hiszen melyik hatóság mondta valaha, hogy hitvány árut készítsenek vagy osszanak ki ? De amit rendes körülmények között sokkal kisebbarányú üzemből sem lehetett volna elérni, hogyan lehetett volna elérni ebben az esetben, mikor ilyen óriási tömegről volt szó ? Akkoriban, mint az egykorú írásokban olvastuk, híre járt, hogy a kórház kenyerét súlyos és nem tápláló anyagokkal vegyítették ; és sajnos, el is hihetjük, hogy ez nem csupán afféle alaptalan panasz volt. Végül pedig szűkében voltak a víznek is ; már úgy értem : az egészséges és tiszta ivóvíznek ; a kórház kútjának kinevezték az épülettömb körül futó sekély, lassú folyású és néha iszapos vízeret,

amelyet természetesen hamarosan beszennyezett a folytonos használat és ez a szedett-vedett roppant tömeg itt a tőszomszédságában.

Ez a sokféle ok mind csak fokozta a halandóságot, és pedig annál inkább, mert beteg vagy betegsége hajlamos szervezeteket ázott alá; mindehhez járult még az elviselhetetlenül szeszélyes időjárás: a tartós esőzés, utána a még tartósabb szárazság és a vele járó korai és gyilkos hőség. Mindezekhez a bajokhoz még hozzájárult a bajok átérzése: a fogság kényelmetlensége és láza, visszaemlékezés a régi életmódra, a fájdalom elvesztett szeretteikért, a nyugtalankodás távollevő kedveseik miatt, az egymást váltogató kín és rémület, csüggedés, vagy a düh minden szenvedélye, amit vagy magukkal hoztak már ide, vagy itt támadt bennük, az örökös rettegés a haláltól és a rengeteg halott, mert éppen elég ok volt rá, hogy rakásra hulljanak az emberek s végül maga a halál is új és hatalmas oka volt a halálozásnak. Nem meglepő tehát, hogy a halálozás annyira fokozódott és úgy dühöngött ezen a zárt helyen, hogy valósággal pestisjellegű volt és sokan máris annak nevezték: akár azért, mert a zsúfoltság és az egyéb említett okok erősödése csak fokozta a pusztán csak járványos lázbetegség dühöngését; akár azért, mert (mint enyhébb és rövidebb inség idején is rendszerint) fellépett bizonyos járvány, amely a nélkülözéstől, silány tápláléktól, a rossz időjárástól, a szennytól, a kínládástól és a kimerültségtől elcsigázott és megtört testekben megtalálja a maga tenyésztalaját és hogy úgy mondjuk, elemét, szóval, keletkezésének, kifejlődésének és elharapódzásának feltételeit (ha ugyan szabad műkedvelő létemre néhány orvos feltevése nyomán ezekkel a szavakkal dobálódznom, amiket legutóbb ismét felmelegített és újabb érvekkel megtámogatott, ha tartózkodón is, egy nagyszorgalmú és nagytehetségű orvos); akár azért, mert a ragály magában a járványkórházban ütötte fel fejét, mint ahogy az egészségügyi hivatal orvosai feltételezték, homályos és megbízhatatlan jelentésükben; akár azért, mert csírájában már előbb is megvolt és lappangva terjedt (és ha meggondoljuk, hogy az inség már jó ideje tartott, általános volt, a halandóság pedig igen sűrű, akkor talán ezt tarthatjuk a legvalószínűbbnek) és mikor beférkőzött ebbe a zsúfolt tömegbe, hihetetlen és ijesztő gyorsasággal elterjedt benne. Akármelyik az igazi ezek közül a feltevések közül, a kórházi halottak napi száma hamarosan meghaladta a százat.

Itt a kórházban egyéb sem volt, csak gyengeség, szorongás, rémület, jajveszékelés, ordítózás: az élelmezési bizottság pedig csupa szegyenkezés, megdöbbenés, tanácstalanság volt. Vitatkoztak, meghallgatták az egészségügyi hivatal javaslatát; de nem találtak más megoldást, mint visszaszívni azt, amit óriási erőfeszítéssel, rengeteg költséggel és szüntelen zaklatással tető alá hoztak. Megnyitották a kórházat és elbocsátották mindazokat a nyomorultakat, akik bent

voltak, de nem voltak betegek ; ezek aztán tébolyult örömmel rohantak el. A városban újra felhangzott a régi jajveszékélés, de most már gyengébb hangon és megszakításokkal, mert a koldusok tömege megritkult ; és mint Ripamonti mondja, még száanalomraméltóbb volt, ha arra gondolt az ember, hogy mi is tizedelte meg őket. A betegeket átszállították a szegények kórházába, a Santa Maria della Stellá-ba ; ott azután a legtöbbjük elpusztult.

Ezenközben kezdtek már sárgállani az áldott gabonaföldek. A vidékről beszivárgott koldusok eltávoztak, mindegyik a maga falujába, a forrón sóvárgott aratásra. A jóságos Federigo még egyszer megerőltette magát és a szeretet új leleményességével minden parasztnak, aki az érseki palotában jelentkezett, fél lírát, meg egy kaszát adott útravalóul.

Aratás után végre megszűnt az éhínség ; de a járványos, vagy ragályos betegség miatti halandóság, ha napról-napra csökkent is, mégis csak eltartott egészen őszig. És már szűnőfélben volt, amikor újabb csapás sujtott le a tartományra.

Időközben sok fontos esemény történt, csupa olyan, amit jellegzetesen történelmi eseménynek szoktunk nevezni. Richelieu bíboros, mint említettük, elfoglalta La Rochelle-t, úgy ahogy nyélbe ütötte a békét az angol királlyal és a francia királyi tanácsban azt javasolta és döntő szóval el is fogadtatta, hogy hathatósan segítsék meg Nevers herceget ; egyúttal rávette a királyt, hogy személyesen vezesse a hadjáratot. Miközben javában folytak a hadikészülődések, Nassau grófja, a császár biztosa, felszólította Mantovában az új herceget, hogy adja át tartományait Ferdinándnak, mert különben a császár haddal foglalja el. A herceg, aki már kétségbeesettebb körülmények között sem volt hajlandó elfogadni az ilyen kemény és gyanús feltevést, most, hogy a küszöbön álló francia segítség felbátorította, még jobban megmakacsolta magát ; de elutasító válasza körmönfont és csavaros volt, amennyire csak lehetett, színleg pedig feltűnően hódoló : ez volt a legolcsóbb megoldás. A császári biztos azzal távozott, hogy háborúval fenyegette meg a herceget. Márciusban Richelieu bíboros valóban megérkezett a királlyal a hadsereg élén ; szabad átvonulást kért Savoia hercegtől ; tárgyalásba bocsátkoztak, nem tudtak megegyezni, s miután egy fegyveres összecsapásban a franciák győztek, megint tárgyalást kezdtek s megkötötték a megegyezést, amelyben a herceg egyebek között hozzájárul, hogy don Gonzalo da Cordova abbahagyja Casale ostromát ; s kötelezte magát, hogy ha a herceg vonakodnék engedelmeskedni, ő maga csatlakozik a franciákhoz, hogy együtt támadják meg a milánói hercegséget. Don Gonzalo, mivel kapóra jött neki, hogy ilyen olcsón megússza a dolgot, rögtön abbahagyta Casale ostromát, mire a várba azonnal bevonult egy francia csapat, a helyőrség megerősítésére.

Ez alkalommal írta Achillini híres szonettjét Lajos királyra :

Izzó kohók ontsátok ó az ércet ! —

és egy másik verset, amelyben arra buzdította, hogy haladéktalanul induljon a Szentföld felszabadítására. De végzetes, hogy a költők tanácsait sohasem hallgatják meg ; és ha a történelemben akadnak olyan események, amelyek megegyeznek a költők sugalmazásaival, bátran elmondhatjuk, hogy az ilyeneket már előbb elhatározták. Richelieu bíboros helyett úgy döntött, hogy visszatér Franciaországba, olyan ügyek miatt, amelyeket sokkal sürgősebbeknek tartott. Girolamo Soranzano, a velencei követ, hiába halmozott érvet érvre, hogy eltérítse szándékától ; a bíboros meg a király épp oly kevéssé hallgatott az ő prózájára, mint Achillini verseire : a hadsereg zömével hazatértek és csak hatezer embert hagytak Susában, a szoros védelmére és a békeszerződés zálogául.

Miközben egyfelől ez a hadsereg távozott, Ferdinánd hadserege másfelől közeledett ; betódult Graubünden és Veltlin tartományba ; már készült bevonulni milánói területre. Nem szólván arról, hogy mekkora károkkal fenyegetett az ilyen átvonulás, sürgős jelentések érkeztek az egészségügyi hivatalhoz, hogy ebben a hadseregben pestis lappang ; mindig volt egy-egy pestis-megbetegedés a német csapatokban, mint Varchi mondja, mikor arról a pestisről ír, amelyet száz évvel ezelőtt éppen a németek hurcoltak be Firenzébe. Alessandro Tadino, az egészségügyi hivatal egyik felügyelője (az elnökön kívül hat tagja volt a hivatalnak : négy hatóságíró személy és két orvos) azt a megbízást kapta, mint ő maga mondja már idézett jelentésében, hogy figyelmeztesse a kormányzót arra a veszedelemre, amely a tartományt fenyegeti, ha ez a katonaság átvonul rajta, amikor — mint híre járt — Milano ostromára indul. Don Gonzalónak minden cselekedetéből nyilvánvaló, hogy egyetlen és legfőbb vágya volt belekerülni a történelembe és valóban a történelem nem is mellőzheti őt ; de a történelem (mint gyakran megesik vele, nem ismerte, vagy elmulasztotta feljegyezni legemlékezetesebb cselekedetét : azt a választ, amelyet ez alkalommal Tadinónak adott. Azt válaszolta, hogy nem tudja, mitévő legyen ; hogy azok az érdekek és azok a tekintélyszempontok, amelyek miatt ezt a hadsereget elindították, sokkal súlyosabban esnek a latba, mint a szóbanforgó veszedelem ; mindazonáltal igyekezzenek a lehetőséghez képest elhárítani és bízzanak a Gondviselésben.

Tehát az egészségügyi hivatal két orvos tagja (az említett Tadino és Senatore Settala, a híres Lodovico fia), «hogy a lehetőséghez képest elhárítsák a veszedelmet», azt javasolta az egészségügyi hivatalnak : tiltsa meg a legszigorúbb büntetések terhe alatt, hogy akármit is vásároljanak az átvonuló katonáktól ; azonban az elnökkel sehogy

sem lehetett megértetni ennek az intézkedésnek a szükségességét ; nagyon jó ember volt, — mondja róla Tadino — de sehogysem fért a fejébe, hogy sokezer ember belehalhat abba, ha ezekkel a katonákkal és a holmijukkal érintkeznek. Idézzük ezt a megjegyzést, mert híven jellemzi azt a kort ; bizonyos ugyanis, hogy mióta egészségügyi hivatalok vannak, még sohasem fordult elő, hogy e testületek valamelyik elnöke megkockáztatott volna ilyen érvet, ha ugyan ez érvnek nevezhető.

Maga don Gonzalo nem sokkal nevezetes válasza után távozott Milanóból ; távozása épp oly szomorú volt számára, mint ennek a távozásnak az oka. Annak a háborúnak a kudarca miatt mozdították el, amelynek ő volt az előidézője és a vezére ; a nép pedig őt vádolta az inség miatt, amelyet kormányzósága alatt végigszenvedett. (Amit a pestis ügyében elkövetett, vagy nem tudták, vagy nem vették komolyan, mint később látni fogjuk, legfeljebb az egészségügyi hivatal tagjai és főképpen az orvosok.) Tehát, mikor úti hintóján kivonult a kormányzói palotából, körülötte alabárdos testőrsége, előtte lovastrombitásai, mögötte pedig ugyancsak hintón a nemes urak, akik kísérték : éktelen füttyszóval fogadták a dómtéren összeverődött gyerekek, akik aztán nyakra-főre utána tódultak. Mikor a menet befordult abba az utcába, amely a ticinói kapuhoz vezet, — ezen át kellett távoznia a városból — egyszerre csak nagy néptömeg vette körül, amely részben ott várta már, részben most csődült össze ; a trombitások tudniillik ragaszkodtak a külsőségekhez és egyfolytában harsonáztak, a kormányzói palotától kezdve egészen a városkapuig. És mikor később a zavargás miatt vizsgálatot rendeltek el és azzal vádolták a trombitásokat, hogy a harsonázásukkal tulajdonképpen ők csődítették össze a tömeget, az egyik ezzel védekezett : «Kedves uram, ez a kötelességünk ; és ha őkegyelmességének nem tetszett a dolog, hogy mi egyre fújtuk, miért nem adott parancsot, hogy hagyjuk abba?» De don Gonzalo, akár azért, mert semmi áron sem akart olyasmit tenni, ami elárulta volna félelmét, akár mert attól tartott, hogy ettől a tömeg még inkább vérszemet kap, akár azért, mert kissé csakugyan megzavarodott : semmiféle parancsot sem adott. A tömeg, amelyet az őrség hiába próbált visszaszorítani, előre ódult, körülözönlötte, a hintók nyomába szegődött és egyre ordítozott :

— Itt távozik az inség, itt távozik a szegények vérszopója — és még különbeket is.

Mikor a kapuhoz közel értek, egyszerre elkezdtek kövekkel, téglákkal, csutkákkal, mindenféle gyümölcshéjakkal dobálódzni, szóval az efféle tüntetések szokott lövedékeivel ; a tömeg egy része fölsietett a falakra és onnan még egy utolsó záport zúdított le a távozó kocsikra. Rögtön utána elszéledt a tömeg.

Don Gonzalo helyébe Ambrogio Spinola marchesét nevezték ki ;

aki már a flandriai háborúban is maradandó katonai dicsőséget szerzett.

Eközben a német hadsereg ama bizonyos Rambaldo di Collalto főparancsnoksága alatt — aki ugyancsak olasz hadvezér volt, bár nem oly dicső, mint amaz, de nem is dicstelen — visszavonhatatlan parancsot kapott, hogy azonnal induljon a Mantova elleni hadivállalatra; és szeptember havában bevonult a milánói hercegségbe.

A katonaság abban az időben javarészt zsoldosokból állt, akiket hivatásos vezérek toboroztak, ennek vagy annak a fejedelemnek a megbízásából, néha pedig a maguk szakállára is, hogy aztán a csapatjukkal együtt elszerződjenek valakihez. Ezeket az embereket a zsoldnál sokkal inkább vonzotta erre a mesterségre a rablás reménye és a szabad élet mindenféle gyönyörűsége. Állandó és általános fegyelem nem volt az ilyen hadseregben; nem is egykönnyen lehetett volna összeegyeztetni a különféle vezérek meglehetősen független hatalmával. Aztán ők maguk sem nagyon voltak kényesek fegyelem dolgában, de még ha akarták volna, akkor is aligha tudták volna a fegyelmet megszilárdítani és fenntartani; mert az effajta katonák vagy fellázadtak volna az olyan újfajta vezér ellen, aki arra adta volna a fejét, hogy megszünteti a zsákmányolást; vagy pedig legalább is faképnél hagyták volna a zászlajával együtt. Ehhez járult, hogy a fejedelmek, valahányszor, hogy úgy mondjuk, bérbe vettek egy ilyen csapatot, mindig minél több zsoldost akartak, hogy biztosabb legyen a vállalkozás sikere és a számukat sohasem mérték a maguk rendszerint szűkös anyagi helyzetéhez: ez volt aztán az oka, hogy a katonák a zsoldot rendszerint elkéssetten kapták, részletekben, apránként; s így, ha feldúltak egy-egy falut, a zsákmány úgy illette meg őket, mint a zsold alattomban megállapított pótlék. Wallensteinnak éppen olyan híres ez a mondása is, mint a neve: «Sokkal könnyebb fenntartani egy százezer főnyi, mint egy tizenkétezer főnyi hadsereget». És ez a sereg, amelyről most beszélünk, javarészt éppen olyan emberekből állt, akik az ő parancsnoksága alatt dúlták végig Németországot, a világnak önmagában véve is, következményei miatt is, leghíresebb háborújában, amelyet tartamáról harmincéves háborúnak neveztek el: ekkor éppen tizenegyedik esztendeje tartott. Sőt, köztük volt a tulajdon ezrede is, s egyik alvezére vezette; a többi csapatvezér is javarészt már alatta is parancsnok volt, nem egy volt köztük, aki négy évvel később részt vett Wallenstein gyalgatos meggyilkolásában, amiről mindenki tud.

Huszonnyolcezer gyalogos és kétezer lovas volt együtt; s mikor leereszkedtek Veltlinből, hogy meginduljanak a mantovai területre, az Adda mentén kellett haladniok, végesvéig, ahol a tó két ágban hömpölyög, aztán ahol megint folyóvá alakul és a Póba torkollik,

azután pedig jó darabon a Po folyását kellett követniök : összesen nyolcnapi út volt ez a milánói hercegség területén.

A lakosok java része fölmenekült a hegyekbe, magával vitte értékesebb holmiját, maga előtt hajtotta állatait ; egyesek otthon maradtak, talán mert nem akarták a betegüket magára hagyni, talán mert így akarták megóvni házukat a gyújtogatástól, vagy talán azért, hogy szemmel tartsák elrejtett, elásott értéktárgyaikat ; némelyek azért, mert nem volt semmi vesztenivalójuk, vagy talán azért, mert arra számítottak, hogy még nyernek is a dolgon valamit. Mikor az első csapat beérkezett a faluba és megállt, rögtön szétrajzott faluszerke és a környékre és azonnal fosztogatásba fogott : ami ehető vagy elvihető volt, az eltűnt ; minden egyebet elpusztítottak és összezúztak ; a bútorokat felhasogatták, a házakba bekötötték lovaikat ; nem is szólván arról, hogy hány embert megvertek, megsebesítettek, hány nőt megbecstelenítettek. Minden ötlet, minden furfang, hogy megmentsek a holmijukat, nagyobbrészt hiábavalónak bizonyult, sőt néha még nagyobb kárral járt. A katonák az efféle háború hadicsleiben is sokkal agyafűrtabbak voltak : feltúrták a házak minden zegét-zugát, kibontották vagy ledöntötték a falakat, azonnal megismerték a kertben a friss ásás nyomait ; sőt még a hegyekbe is kimentek, elrabolni az állatokat ; behatoltak a barlangokba, egy-egy falubeli gazfickó vezetésével, hogy fülön fogjanak valami gazdag embert, aki odabújt előlük ; visszahurcolták a házába s fenyegetéssel és veréssel addig kínozták, amíg rá nem kényszerítették, hogy elárulja, hol rejtette el kincseit.

Végül felkerekedtek, eltávoztak s már csak messziről hallats ott trombitáiknak és dobjaiknak elhaló moraja ; néhány óra most ijesztő csendben telt el ; aztán megint fölhangzott az átkozott dobpergés, az átkozott trombitaharsogás és jelentette, hogy új csapat közeledik. Ez az új csapat, mivel semmi zsákmányt sem talált már, annál nagyobb dühvel pusztította el azt, ami megmaradt ; elégette az elődeitől kiürített hordókat s az üresen tátongó szobák ajtaját, sőt csóvát vetett a házak tetejére is ; természetesen még nagyobb dühvel bántalmazták magukat az emberek ; így tartott ez, egyre keservesebben, húsz napon át ; mert húsz csapatból állt a hadsereg.

Colico volt a hercegség első községe, amelyet ez a pokolfajzatja megrohant ; aztán Bellanóra vetették magukat ; utána megrohanták és földúlták Valsassinát, végül pedig előzönlötték Lecco területét.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET.

És itt a szegény megriasztott emberek között ismerősökkel találkozunk.

Aki nem látta don Abbondiót ezen a napon, amikor egyszerre mindenütt elterjedt a hír, hogy a hadsereg bevonult, hogy már közeledik és hogy mennyire garázdálkodik, annak fogalma sem lehet arról, hogy mi a zűrzavar és a rémület. Már jönnek; harminc-egyvenötvenezer; valóságos ördögök, ariánusok, antikrisztusok; feldúlták Cortenuovát; felgyújtották Primalunát, elpusztították Introbbiót, Pasturót, Barsiót, már megérkeztek Balabbióba; holnap már itt vannak: efféle híresztelések jártak szájról-szájra és egyszerre csak mindenki futkároz, az emberek megállítják egymást, izgatottan tanácskoznak, tétováznak, vajjon meneküljenek-e, vagy maradjanak, összeverődnek az asszonyok is és tépik a hajukat. Don Abbondio elhatározta, hogy menekül; már előbb elhatározta, mint akárki és keményebben, mint akárki; de mikor látta, hogy minden úton, amerre csak mehetett volna, mindenütt, ahol elbújhatott volna, elháríthatatlan akadályok és irtózatosszerű veszedelmek meredtek elé, felkiáltott: «Mit tegyek? Hova menjek?»

A hegyek, nem is szólván a járhatatlan utakról, nem nyújtottak biztosságot; már híre ment, hogy a vasas németek úgy másznak föl a hegyekre, mint a macskák, ahol csak valamiből sejthették vagy remélhették, hogy zsákmányolhatnak. A tó viharosan hullámozott; dühös szél fújt s ezenfelül a révészek javarésze bárkaival együtt a túlsó partra menekült, mert attól tartott, hogy kényszeríteni fogják katonák vagy poggyászok átszállítására; néhány bárka itt maradt, de ezek zsúfoltan indultak el s mivel a túlterhelés meg a vihar miatt valamennyi recsegett-ropogott, attól félték, hogy minden pillanatban elsüllyedhetnek. Sem lovat, sem kocsit, sem egyéb közlekedési eszközt nem lehetett szerezni, hogy az ember messzire jusson az úttól, amelyen a hadseregnek át kellett vonulnia: gyalog don Abbondio ugyan nem juthatott volna messzire és attól is félt, hogy az úton utolériék. A bergamói terület nem volt olyan messze, hogy akár gyalogszerrel is el ne tudott volna menni odáig egy iramban; de tudták, hogy gyorsan útnak indítottak egy század könnyű lovas Bergamóból, hogy ott portyázzanak a határon s elriasszák a vasas németeket; ezek pedig valósággal megtestesült ördögök voltak, épp úgy, mint amazok és éppen úgy garázdálkodtak is. Szegény ember, tágra meresztett szemmel és szinte magánkívül lótot-futott a házban. Mindenütt a sarkában volt Perpetuának, hogy valamiben megállapodjék vele, de Perpetua nyakig munkában volt, hogy minden értéket összeszedjen és eldugjon a padlásra vagy a kamrákban,

ide-oda rohant, lihegve, izgatottan, teli kézzel, teli karral és úgy felelte :

— Mindjárt eldugom biztos helyre ezt a holmit és akkor aztán mi is úgy teszünk, mint a többiek.

Don Abbondio szeretete volna visszatartani és megbeszélni vele a mindenféle lehetőségeket ; de az asszonyosság csak tett-vett, kapkodott, reszketett, mert őt is izgatta a félsz és dühös volt, hogy a gazdája ennyire gyáva : ebben a lelkiállapotában még türelmetlenebb volt, mint máskor.

— Mások segítenek magukon, majd segítünk magunkon mi is. De bocsánat, kegyed egyebet sem tesz, csak lábatlankodik itt, azt hiszi, hogy más nem akarja megmenteni a bőrét? Hát azért jönnek a katonák, hogy kegyed ellen hadakozzanak? Igazán ilyenkor segíthetne valamit, ahelyett, hogy folyton itt lábatlankodik és jajveszékél.

Ilyen és egyéb efféle visszavágásokkal lerázta nyakáról, mert már feltette magában, hogy mihelyt nagyjából készen lesz ezzel a lázas dugdosással, karonfogja majd, mint egy kisgyereket és magával cipeli a hegyekbe. Mikor a plébános egyedül maradt, odalépett az ablakhoz, kinézett rajta, fülelt, s mikor látta, hogy egy-egy ember elhalad arrafelé, félig pityergő, félig szemrehányó hangon rákiáltott :

— Tegye meg azt a szívességet a szegény plébánosának, hogy szerez neki valami lovat, öszvért vagy szamarat. Hát lehetséges, hogy senki sem akar segíteni rajtam? Ó micsoda emberek! Várjanak meg legalább, hogy magukkal mehessek! Várjanak, amíg tizenötven vagy huszan lesznek s akkor vigyenek engem is magukkal, hogy ne maradjak magamra. Hát itt akarnak hagyni ezeknek a kutyáknak a kezére? Hát nem tudják, hogy javarészt luteránusok, akik nagy érdemnek tartják, ha meggyilkolhatnak egy papot? Hát itt akarnak hagyni, hogy vértanúhalált haljak? Ó micsoda emberek! Ó micsoda emberek!

De kinek mondta mindezt? Azoknak az embereknek, akik arra mentek, meggörnyedten, szegényes holmijuk súlya alatt és arra gondoltak, amit otthon hagytak, előre ösztökeltek tehénkéiket, kézenfogva vezették gyermekeiket, akik ugyancsak rogyásig meg voltak rakva, és az asszonyokat, akik nyakukban cipelték csecsemőiket. Némelyek tovább mentek, nem is feleltek neki, föl sem tekintettek ; egyik-másik mégis odaszólt :

— Ugyan, tisztelendő úr, segítsen magán kegyed is, ahogy tud! Boldog ember, hogy nem kell családdal törődnie! Segítsen magán, erőltesse meg magát!

— Jaj nekem! — kiáltott fel don Abbondio — ó micsoda emberek! Micsoda kőszívű emberek! Nincs ezekben irgalom : mindegyik

csak magára gondol, velem egyik sem akar törődni. — S ezzel elindult, hogy megkeresse Perpetuát.

— Éppen jókor jön! — szólalt meg az asszony. — Hol a pénz?

— Hová tesszük?

— Adja ide, majd én elásom az egészet itt a ház mellett a kertben, az evőszékzökkel együtt.

— Csakhogy...

— Csakhogy, csakhogy! Adja ide, de tartson meg magánál néhány soldót, mert szükség lehet rá; a többit csak bízza rám.

Don Abbondio szót fogadott, odament a szekrényhez, kivette kevéske kincsét s átadta Perpetuának. Ez pedig csak ennyit mondott:

— Megyek és elásom a kertben a fügefa tövében. — Ezzel kiment, nem sokkal utóbb visszajött, egy kosárral: ebben volt az elemózsia; hozott egy kis üres puttonyt is, ebbe gyorsan belerakott valami kevés fehérneműt, magának meg a gazdájának, s közben oda-szolt:

— A breviáriumát legalább majd kegyed viszi.

— De hová megyünk?

— Hát hová mennek a többiek? Mindenekelőtt kimegyünk az országútra és ott majd meghalljuk és meglátjuk, mit kell tennünk.

Ebben a pillanatban belépett Agnese puttonnyal a hátán és olyan arccal, mint akinek valami nagyon fontos közölni valója van.

Agnese ugyancsak elhatározta, hogy nem várja meg ezeket a kellemetlen vendégeket, hiszen egyedül volt a házában és a Névtelen aranyainak egyik része is nála volt még; egy darabig tétozást, hová is meneküljön. Szorongásának és tétozásának legfőbb oka az volt, hogy maradt még néhány scudója, azokból, amelyek az éhínség idején olyan jól megsegítették. Hallotta ugyanis, hogy a megszállt falvakban azok jártak legrosszabbul, azokat bántalmazták legkegyetlenebbül az idegen zsoldosok, azok ellen áskálódtak a földijeik, akiknek valami kis pénzük volt. Igaz, hogy don Abbondión kívül senki másnak nem tett még említést arról a kis vagyonról, amely, mint mondani szokták, az égből hullott az ölébe; hozzá el-ellátogatott néha-néha, hogy fölváltsa egy-egy scudót és ilyenkor mindig hagyott valamikétf azoknak, akik nála is szegényebbek. De az eldugott pénz, különösen olyanoknál, akiknek nem sok pénz szokott megfordulni a kezükön, mindig izgalomban tartja a tulajdonost, hogy mások esetleg megszimatolják nála. Most tehát, amikor igyekezett eldugni itt-ott, úgy ahogy azt, amit nem hordozhatott magával, és az aranyakra gondolt, amelyeket az ingvállába varrva hordott, eszébe jutott, hogy az aranyakkal együtt a Névtelen a legnagyobb készséggel felajánlta neki szolgálatait is; eszébe jutott mindaz, amit hallott a váráról, amely biztos helyen van s ahová a gazda akaratára ellenére legfeljebb csak a madár juthatott be; elhatározta tehát,

hogy oda megy és ott kér menedéket. Törte a fejét, hogyan juttassa magát eszébe a nagyúrnak és azonnal eszébe jutott don Abbondio; a plébános, ama bizonyos beszélgetés óta az érsekkel, mindig nagy örömmel üdvözölte, még pedig annál szívesebben, mert most már emiatt senki előtt sem keveredhetett gyanúba s mert a jegyesek is távol voltak, tehát nem fenyegethette az a veszély, hogy felszólítják olyasvalamire... mert az ilyesmi aztán egyszerre kemény próbára tette volna ezt a kedvességét. Feltételezte, hogy ebben a felfordulásban a szegény ember bizonyára még nála is nagyobb zavarban van és jobban megrémült és hogy ez a terve neki is bizonyosan nagyon meg fog tetszeni: eljött tehát, hogy közölje vele. Mikor Perpetua társaságában találta, mindkettejüknek egyszerre mondta el tervét.

— Mit szól hozzá, Perpetua? — kérdezte don Abbondio.

— Én azt mondom, hogy az Isten sugallata ez és hogy nem szabad időt vesztegetni és nyakra-főre indulni kell.

— És aztán? ...

— És aztán, és aztán, ha egyszer ott leszünk az úton, igazán örülhetünk. Mindenki tudja, hogy annak a nagyúrnak most egyetlen vágya, hogy jót tegyen a felebarátaival; és nagyon boldog lesz, ha menedéket adhat nekünk. Oda a határra és olyan magasra bizonyosan nem jut el egy katona sem. És aztán, és aztán, bizonyára akad enni-vőlónk is; mert fent a hegyekben, ha elfogyott volna ez a kis elemózsia, bizony felkopott volna az állunk. — És ezzel beletette az ennivalót a puttonyba, a fehérnemű fölé.

— Megtért, hát csakugyan megtért, mi?

— Hogy lehetne kételkedni ebben azok után, amit mindenki tud, azok után, amit kegyed maga is látott?

— És hátha kelepcébe esünk?

— Kelepcébe? Bocsásson meg, a kegyed örökös akadékoskodásával sohasem vergődünk zöldágra. Derék Agnese! ez bizony pompás ötlet volt. — És letette a puttonyt az asztalra, két karját bedugta a hevederekbe és a vállára vette.

— Vajjon nem lehetne szerezni valakit, — szólalt meg don Abbondio — aki velünk jönne, hogy testőre legyen plébánosának? Ha esetleg találkozunk valami olyan bitanggal, mert sajnos, mindig kódorog erre néhány, hogy tudnak maguk segíteni rajtam?

— Most megint ez, csak hogy az időt vesztegessük! — kiáltott fel Perpetua. — Most menjünk embert keresni, mikor mindenkinek elég a maga baja! Bátorság! Hozza csak a breviáriumát, neg a kalapját és induljunk.

Don Abbondio bement, egy pillanat mulva visszajött, hóna alatt a breviáriuma, fején kalap, kezében bot és mind a hárman távoztak a térre nyíló kis ajtón át. Perpetua bezárta, inkább csak azért, hogy megtartsa a rendet, nem pedig azért, mintha nagyon bí-

zott volna ebben a zárban és ebben az ajtóban, aztán zsebetette a kulcsot. Don Abbondio elmenőben egy pillantást vetett a templomra és ezt dörmögte magában: «A nép dolga vigyázni rá, hiszen ő használja. Ha legalább egy kicsit szeretik a templomukat, majd törődnek is vele; ha pedig nem szeretik, az az ő bajuk.»

Nekivágtak a mezőknek, csöndben, némán, mindegyik a maga dolgára gondolt és örökön nézelődött, különösen don Abbondio, nem tűnik-e fel valahol egy-egy gyanús alak, nem történik-e valami rendkívüli esemény. De nem találkoztak senkivel: az emberek vagy otthon voltak, vagy a házukra vigyáztak, vagy csomagoltak, vagy dugdosták holmijukat, vagy pedig kint voltak már az utakon, amelyek egyenesen a hegytetőre vezettek.

Don Abbondio sóhajtott, aztán újra sóhajtott, aztán kiszalasztott a száján egy-egy indulatszót, aztán elkezdett egyfolytában dohogni. Összepörlekedett Nevers hercegével, hogy mért nem maradt Franciaországban, ott kedvére élhetett volna, fejedelmi módon, miért akart mindenáron Mantova hercege lenni! Aztán a császárral pörlekedett, akinek bizony több esze lehetett volna, mint a többieknek, nem kellett volna mindent felkavarnia, nem kellett volna mindenért érzékenykednie; mert elvégre ő mégis csak mindig császár marad, akár pityipalkó is Mantova hercege. De főképpen a kormányzóval pörlekedett, akinek kutya kötelessége lett volna távoltartani a tartománytól ezeket az Isten ostorait, holott éppen ő hozta a nyakukra, csak azért, mert olyan nagy élvezet neki a háború! «Bárcsak itt volnának azok az urak s láthatnák és tapasztalhatnák, micsoda élvezet ez, — dünnyögött magában. — De majd meggyűlik a bajuk miatta! Sajnos, addig is az ártatlanok szenvednek.»

— Hagyja már békén ezeket az urakat; ezek ugyan nem hajlandók segíteni kegyeden — szólalt meg Perpetua. — Bocsásson meg, ez mind csak a kegyed rendes locsogása, nincs semmi értelme. Engem inkább az nyugtalanít...

— Micsoda?

Perpetua, aki útközben kényelmesen végigigondolta, hogy hogyan is rejtett el mindent amúgy futtában és elkezdett sápítózni, hogy erről meg erről megfeledezett, ezt meg ezt rosszul dugta el, itt meg itt valami nyomot hagyott, amott pedig...

— No, ez derék! — mondta don Abbondio, aki most már biztos volt az élete felől, tehát bátran törődhetett a holmijával — derék! Hát csakugyan ilyesmiket követett el? Hol járt az esze?

— Micsoda? — csattant fel Perpetua s egy pillanatra megállt és csípőre tette a kezét, már amennyire a puttonytól lehetett — micsoda?! Most még kegyed tesz nekem szemrehányást, holott éppen kegyed volt az, aki megzavarta a fejemet, ahelyett, hogy segített

és bátorított volna! Én, ha lehet, még jobban törődtem a plébánia holmijával, mint a magaméval; nem volt senkim sem, aki segített volna; nekem kellett lennem egyszerre Mártának és Máriának; ha valami elpusztul, igazán ártatlan vagyok benne: én többet is tettem a kötelességemnél.

Agnese véget vetett ennek a pörlekedésnek azzal, hogy maga is a maga bajairól kezdett beszélni; és nem is annyira a kellemetlenség és a kár miatt bánkódott, mint inkább azért, mert füstbement az a reménye, hogy hamarosan megölelheti Luciáját; mert ha az olvasó emlékszik rá, éppen ez volt az az ősz, amelyre a találkozást megbeszélték: azonban fel sem lehetett tételezni, hogy donna Prasede ide jön nyaralni erre a vidékre, ilyen körülmények között; sőt ha itt lett volna, akkor is inkább elment volna, mint ahogy a többi nyaraló tette.

A táj láttára Agnese emlékei még jobban megelevenedtek, fájdalma még jobban beléhasított. Letértek a gyalogösvényekről, kimentek az országútra, amelyen szegény asszony járt már, mikor olyan rövid időre hazavitte a leányát, akivel egy darabig a szabó házában tartózkodott. És már látszott is a falu.

— Igazán bemehetnénk köszönteni ezeket a derék embereket — szólalt meg Agnese.

— Meg pihenni is egy kicsit; mert alig bírom már ezt a putonyt; meg enni is egy harapást — tette hozzá Perpetua.

— Azzal a kikötéssel, hogy nem vesztegetünk sok időt, mivel nem kényutazáson vagyunk — zárta le a megbeszélést don Abbondio.

Tárt karokkal és nagy örömmel fogadták őket; eszükbe jutott róluk az a bizonyos jócselekedet. Tegyetek jót, ahány emberrel csak tudtok, — mondja a mi krónikásunk — és annál gyakrabban fogtok találkozni olyan arcokkal, amelyek jókedvre hangolnak.

Agnese, miközben a derék asszonyt megölelte, csukló zokogásra fakadt, amitől igen megkönnyebbült; és zokogva felelt az asszonynak és a férjének, mikor Lucia felől kérdezősködtek.

— Jobb dolga van, mint nekünk, — szólt közbe don Abbondio — Milanóban van, távol a veszedelmektől, meszi ezektől a hajmeresztő eseményektől.

— Szöknek, plébános úr, mind a hárman, ugyebár? — kérdezte a szabó.

— Hogyne, hogyne — mondta egyszerre a plébános is, meg a gazdasszonya is.

— Sajnálom.

— *** várába tartunk — magyarázta don Abbondio.

— Ezt jól kitalálták: olyan biztos hely az, mint a templom.

— És maguk itt nem félnek? — érdeklődött don Abbondio.

— Úgy gondolom, plébános úr, hogy «háztűznézőbe» — ahogy

mondani szokták, hiszen tudja — emberi számítás szerint ide aligha jönnek el azok ; hála az égnek, nagyon kiesünk az útjukból, legfeljebb, ha egy-kettő kirándul ide, Isten ments! De mindenestre van időnk ; jó előre hírt kapunk felőlük azokból a szerencsétlen falvakból, ahol beszállásolják őket.

Elhatározták, hogy egy darabig itt maradnak és kifújják magukat ; és mivel éppen itt volt az ebéd ideje, a szabó megszólalt :
— Uraim, tiszteljék meg szerény asztalomat ; egyszerű ebéd, de jó szívvel kínálom.

Perpetua közbeszólt, hogy ő is hozott valami harapnivalót. Némi kölcsönös huzavona után megegyeztek, hogy — amint mondani szokták — összeteszik, amijük van és együtt ebédelnek.

A gyerekek hangos ujjongással fogták körül Agneset, régi ismerőseit. Gyorsan, gyorsan ; a szabó odaszólt az egyik kislányának (annak, aki az ételt elvitte az özvegy Máriának : ugyebár emlékeznek még rá?), hogy siessen, fejtsen ki néhány marékra való korai gesztenyét, ami ott hevert az egyik sarokban és süsse meg.

— Te pedig, — mondta az egyik fiának — menj ki a kertbe, rázd meg az őszibarackfát, hadd hulljon le egy csomó, hozd ide ; de valamennyit, hallod-e. Te meg, — fordult oda a másik fiához — mássz fel a fügefára, szedj le egy csomó jó érett fügét. Hiszen úgyis jól értitek ezt a mesterséget.

Ő maga kiment, megcsapolni az egyik kis hordót, az asszony pedig asztalneműt hozott. Perpetua előszedte az élelmiszereket, felrakta az asztalra : a főhelyre don Abbondiónak asztalkendőt és majolikatányért tett, és evőeszközt, amelyet a puttonyból szedett ki. Asztalhoz ültek, ebédeltek s ha nem is túlságosan vidáman, de legalább jó hangulatban, mert a társaság egyik tagja sem remélte, hogy aznap még jókedve lesz.

— Mit szól, plébános úr, ehhez a szörnyű felforduláshoz? — szólalt meg a szabó. — Mintha csak a Franciaországban dúló mórrok történetét olvasnám.

— Mit szóljak hozzá? Hát ennek is az én nyakamba kellett szakadnia!

— De meg kell adni, jó menedékhelyet választottak — fol tatta a szabó. — Ki az ördög merne feltolakodni oda? Meg aztán társaságuk is lesz ott, mert híre jár, hogy sok ember menekült a várba és még mindig egyre-másra jönnek.

— Remélem, — mondta rá don Abbondio — hogy szívesen fogadnak bennünket. Ismerem azt a derék nagyurat ; és mikora minap szerencsém volt találkozni vele, nagyon úri módon viselkedett.

— Nekem pedig, — szólt közbe Agnese — nekem pedig megüzente a főtisztelendő bíboros úrral, hogy ha szükségem van valamire, csak menjek bátran hozzá.

— Gyönyörű szép megtérés! — kezdte újra don Abbondio — és tartós, ügyebár? tartós?

A szabó hosszadalmasan kezdte elmesélni a Névtelennek jámbor életét és hogy miután ostora volt a környéknek, hogyan lett példaképe és jótevője.

— Hát a fizetett brávoí? ... az a nagy cselédség? ... — kezdte újra don Abbondio, aki már több ízben hallott ezekről, de még mindig nem volt eléggé nyugodt.

— Javarészt elbocsátotta, — felelte a szabó — azok pedig, akik itt maradtak, a jó útra tértek, de még mennyire! Szóval ez a vár valóságos Thebaisszá változott; kegyed tudja, mi az.

Aztán Agnesével a bíboros látogatásáról kezdett beszélgetni.

— Nagy ember! — lelkendezett — nagy ember! Kár, hogy csak olyan futtában járt itt, s hogy meg sem hívhattam. Nagyon boldog lettem volna, ha még egyszer beszélgethettem volna vele, kissé ... kényelmesebben.

Aztán fölkeltek az asztaltól s a szabó megmutatta Agnesének azt a képet, amely a bíborost ábrázolta; az egyik ajtószárnyon volt felszegezve hódolatképpen a nagy férfiú iránt, meg aztán, hogy minden látogatójának elmondhassa, mennyire nem hű; mert hiszen neki módja volt közletről és kényelmesen megfigyelni a bíboros külsejét itt, ugyanebben a szobában.

— Hát csakugyan őt ábrázolja ez a kép? — kérdezte Agnese. — A ruhája hasonlít hozzá, azonban ...

— Ugye, hogy nem hasonlít? — kapott rajta a szabó — ezt mondom én is mindig; minket nem csapnak be, ugye? De ha már nem hű, legalább ott van alatta a neve; legalább emlék.

Don Abbondio sietett; a szabó vállalkozott rá, hogy kocsit kerít, amely majd elviszi őket a meredek lábáig; azonnal el is indult s nemsokára visszatért azzal, hogy mindjárt itt a kocsi. Most don Abbondióhoz fordult és így szólt hozzá:

— Plébános úr, ha kedves volna felvinni oda egy-két könyvet, időtöltésül, szegény ember létemre is szolgálhatok vele, mert én is szeretek néha-néha olvasgatni. Csak olasz könyvek ezek, nem méltók kegyedhez, de hát ilyenkor ...

— Köszönöm, köszönöm, — szabadkozott don Abbondio — a mostani körülmények között alig tudja az ember nyugodtan elvégezni a breviáriumát.

Miközben kölcsönösen hálálkodnak és szabadkoznak, elköszönnek egymástól és minden jót kívánnak, elhangzik a meghívás és az ígéret, hogy visszajövet megint megállnak itt, — addigra a kocsi már meg is érkezett a kapu elé. Fölteszik rá a puttonyokat, maguk is felszállnak és megkezdik az utazás második felét, most már sokkal ügyelmesebben és nyugodtabban.

A szabó igazat mondott don Abbondiónak, mikor a Névtelenről beszélt. Ez attól a naptól fogva, amikor elváltunk tőle, szakadatlanul úgy cselekedett, ahogy akkor föltette magában: megtérítette mindenkiné a kárát, békességet akart, segítette a szegényeket, szóval mindig jót tett, ahol csak alkalma volt rá. Azt a bátorságot, amellyel azelőtt támadott és védekezett, most abban mutatta meg, hogy mind a kettőtől tartózkodott. Mindig fegyvertelenül járt, és nem bánta, akármi történik is vele annyi gázsága után. És az volt a meggyőződése, hogy megint csak gázság volna, ha fegyverrel védekeznék, holott nagyon sok embernek nagyon sokkal adósa; meg volt győződve, hogy ha akármilyen merényletet követnek el ellene, az bűn ugyan az Isten ellen, de az ő személyét illetőleg csak méltó megtorlás és neki van a legkevesebb joga hozzá, hogy bárkit is megbüntessen a bűnéért. Mégis, most épp úgy nem mert hozzányúl ni senki, mint mikor állig fel volt fegyverkezve maga is és rengeteg csatlósa is, hogy biztonságban érezze magát. Egykori vadságának emléke és mostani szembe-tűnő szelídsége, — amaz bizonyára bosszúvágyat szított sok emberben, emez szabad folyást engedett ennek az indulatnak — éppen ellenkezőleg, mintegy összefogott arra, hogy állandó csodálatot ébresszen iránta és aztán főképpen ez volt a védőpajzsa. Olyan férfi volt, akit senki sem alázhatott meg, mert önmagától is megalázkodott. A gyűlölködés, amelyet azelőtt a saját gőgje és a többiek rettegése szított, most szétfoszlott az ő meghökkentő alázatossága előtt: akiket megsértett, minden várakozásuk ellenére és minden kockázat nélkül olyan elégtételt kaptak, amelyet a legkiadósabb bosszútól sem remélhettek soha: még pedig azt az elégtételt, hogy szemtanúi lehettek, mennyire megbánta ez a nagyúr a gázságait, úgy hogy szinte maga is részt kér az emberek felháborodásából. Sokan, akiknek a legkeserűbb és a leggyötrőbb fájdalmuk az volt hosszú évekig, hogy teljességgel lehetetlennek tartották, hogy valaha is legyűrhetik és bosszút állhatnak rajta valami nagy sérelemért, most, ha találkoztak vele, olyankor, mikor egyedül ment, fegyvertelenül, és látszott rajta, hogy nem szállna szembe velük, valamennyien csak egy indulatot éreztek: hódolattal köszöntötték. Ebben az önkéntes megalázkodásban a megjelenése, a viselkedése, bár talán ő maga sem tudta, valami megnevezhetetlen fenséggel és nemességgel gazdagodott; mert most még jobban meglátszott rajta, mint azelőtt, hogy semmiféle veszélytől sem fél: a gyűlöletet, még a legdurvább és legtajtékbóbb gyűlöletet is, mintegy lekötötte és féken tartotta az általános tisztelet a bűnbánó és jótékony férfiú iránt. Ez akkora volt, hogy a Névtelen gyakran kénytelen volt védekezni a feléje áramló rokonszenv megnyilvánulásai ellen és vigyáznia kellett, hogy az arca ne nagyon árulja el legbensőbb töredelmét s ne alázkodjék meg túlságosan, nehogy túlságosan ünnepeljék. A templomban az utolsó helyet választotta ma-

gának; s mégsem kellett attól tartania, hogy valaki leül a helyére: ez olyan lett volna, mint bitorolni a díszhelyet. Megsérteni ezt a férfiút, vagy nem tanúsítani iránta a kellő tiszteletet: ezt nem is kihívásnak és hitványságnak, hanem szentségtörésnek tekintették volna; és ebben a felfogásban többé-kevésbé még azok is osztoztak, akiket csak az általános tisztelet tudott féken tartani.

Éppen ezek s egyéb okok megmentették az igazságszolgáltatás megtorlásától is és ennek a részéről is megszerezték neki azt a biztonságot, amellyel pedig nem is törődött. Rangja és rokonsága, amely bizonyos tekintetben mindig védelmet nyújtott neki, most még jobban megvédelmezte, mert ezzel az egykor oly fényes és átkozott névvel most már együtt járt a példás magaviselet tisztessége és a megtérés dicsősége. A hatóságok és a főurak épp oly nyíltan örvendeztek ennek, mint a nép; és furcsa lett volna föllépni olyan ember ellen, aki ilyen ünneplésnek tárgya volt. Ezenfelül a kormányzat, amelyet egészen elfoglalt az állandó és gyakran szerencsétlen háború, a parázsló és fel-fellobbanó sok lázadás, igazán örömlhetett, hogy megszabadult a legféltetlenebb és legkellemetlenebb lázadótól s egyebet igazán nem kívánhatott; annál kevésbbé, mert ez a megtérés annyi jóvátétellel járt, amennyit a kormányzat még sohasem kapott, de nem is mert kérni. Úgy érezték: zaklatni a szent férfiút nem jó módszer annak a szégyennek az eltörlésére, hogy nem tudták megrendszabályozni gonosztevő korában; és a példa, amelyet megbüntetésével adhattak, aligha járt volna más eredménnyel, mint hogy visszasziasztotta volna a hozzá hasonlókat a megszelídüléstől. Valószínűleg szent és sértethetetlen védőpajzsa volt az is, hogy Federigo bíborosnak része volt a megtérésében és hogy a neveiket együtt emlegették. S az események és eszmék ilyenén állapotában, mikor az egyházi és polgári hatóságok olyan viszonyban voltak, hogy folyton-folyvást marakodtak, anélkül azonban, hogy végső céljuk egymás elpusztítása lett volna, sőt ellenségeskedéseiket mindig egy-egy tiszteletteljes cselekedettel vagy hódoló nyilatkozattal enyhítették és igen gyakran válllvetve dolgoztak a közös célért, bár azért sohasem békültek ki: bizonyos tekintetben olyan színezete lehetett a dolognak, hogy az egyház kiengesztelődésének természetes következményeképpen a kormányzat szemet húny, ha nem is menti fel a bűnöst, különösen mikor az egyház a maga erejéből érte el azt az eredményt, amelyet mindkét fél annyira óhajtott.

Így aztán ezt a férfiút, akit ha elbukik, versenyt rugdostak volna nagyok és kicsinyek, most, hogy önként borult a földre, mindenki kímélte és igen sokan tisztelettel is övezték.

Igaz, sokan voltak, akiknek sehogy sem volt ínyükre ez a feltűnő megtérés; és pedig a gázságnak fizetett végrehajtói, a büntársak, akik azt a nagy erőt vesztették el, amelyre mindig számíthattak,

mert most egyszerre dugába dőltek jó ideje szövögetett terveik, talán éppen abban a pillanatban, amikor már a parancsot várták a végrehajtásra. De láttuk már, hogy ez a megtérés milyen különféle érzelmeket ébresztett azokban a brávókban, akik ebben az időpontban a szolgálatában álltak és tőle magától értesültek róla; megdöbbenés, fájdalom, csüggedés, bosszúság, mindegyikből volt bennük valami, csak nem volt semmi megvetés, semmi gyűlölködés. Ugyanez történt a többiekkel is, akiket itt is, ott is, az őrhelyeken tartott, de ugyanez történt főúri cinkosaival is, mikor ők is megtudták a rettenetes hírt: s mindegyiknek ugyanaz volt rá az oka. Sokan, mint Ripamontinak már idézett fejezetében olvasom, emiatt leginkább Federigo bíborost gyűlölték. Úgy tekintették, mint aki beleavatkozott a dolgaikba, hogy mindent tönkretegyen; a Névtelen csak a maga lelki üdvösségét akarta megmenteni: senkinek sem volt oka panaszkodni rá.

Aztán a várbeli brávók javarésze, mivel nem tudta megszokni az új rendet és abban sem reménykedhetett, hogy ez megváltozik, szép lassaeskán elszállingózott. Az egyik más gazdát keresett, talán éppen eddigi gazdájának régi barátai között; mások katonának álltak valamelyik spanyol vagy mantovai ezredbe, vagy más hadviselőhöz; némelyik kiállt az országútra és a maga szakállára folytatott apró rablóhadjáratot; s bizonyára volt, aki beérte azzal, hogy szabadon bitangolhatott. Valószínűleg ugyanezt tették azok is, akik eddig a szolgálatában álltak, szerteszét a falvakban. Azok közül aztán, akik meg tudták szokni az új életmódot és szívesen vállalták is, a legtöbben, már akik ott születtek a völgyben, visszatértek a földjükre, vagy a fiatalkorukban tanult, de aztán elhanyagolt mesterségükhöz; a nem idevalósiak ott maradtak a várban szolgáltnak; s azok is, ezek is, mintha csak egyszerre tértek volna meg a gazdájukkal, éppen olyan nyugodt életmódot folytattak, mint ő, nem bántottak senkit, őket sem bántotta senki, fegyvertelenül jártak, sőt mindenki megbecsülte őket.

De mikor a német hordák berontottak és a megtámadott vagy fenyegetett falvak menekülői följutottak a várba s ott kértek menedéket, a Névtelen nagyon boldog volt, hogy várát most úgy keresik fel a gyengék, mint menedékhelyet, holott nagyon sokáig csak távolról nézegették, mint valami szörnyű rémet: befogadta ezeket a menekülteket, s nem is annyira udvariasan, mint inkább hálálkodva; kihirdette, hogy a vár tárva-nyitva áll minden menekülő előtt s azonnal intézkedett, hogy ne csak a várat, hanem a völgyet is helyezzék védelmi állapotba, ha netalán vasas németeknek vagy könnyű lovasoknak esetleg kedvük szottyanna arra felé portyázni. Összegyűjtötte megmaradt szolgálait; kevesen voltak, de kemények, mint Torti versei; beszédet intézett hozzájuk, hogy íme, milyen jó alkal-

mat adott Isten nekik és neki, hogy egyszer végre tegyenek is valamit felebarátaikért, akiket mindig csak bántalmaztak és rémítgettek; aztán azon a természetes parancsoló hangon, amelyből kicsendült, hogy elvárja az engedelmeskedést, főbb vonásokban közölte velük, miféle szolgáltatokat kíván tőlük és mindenekfelett megszabta: hogyan viselkedjenek, hogy a várba menekült nép ne lásson bennük mást, mint jóbarátokat és védelmezőket. Aztán az egyik padlás-szobából lehordatta a puskákat, a kardokat, a lándzsákat, amelyek már jó ideje ott heverték halomban és kiosztotta köztük; megizente a völgybe parasztjainak és bérlőinek, hogy aki akar, jöjjön fegyveresen a várba; akinek nem volt fegyvere, annak ő adott; kiválasztott néhányat, hogy azok legyenek a tisztek és a többieket parancsuk alá rendelte; kijelölte az őrszemek helyét a völgy bejárataiban és egyéb helyein, a lejtőn, a várkapukban; megállapította az őrség-váltás idejét és módját, épp úgy, mint a táborban, s mint ahogy itt a várban is szokásban volt, elvetemült élete idején.

A padlásszoba egyik sarkában külön heverték a saját fegyverei; hírhedt karabélyá, puskái, kardjai, pallosai, pisztolyai, szuronyai, tőrei, részben a földön, részben a falra akasztva. Egyik szolgál sem mert hozzányúlni; de elszánták magukat és megkérdezték, melyiket hozzák le neki.

— Egyiket sem — válaszolta és ha fogadalom volt, ha jószándék: mindvégig fegyvertelenül állt kis helyőrsége élén.

Ugyanakkor fölserkentette többi férfi- és nőcselédeit és alkalmazottait, hogy készítsenek a várban szállást annyi embernek, ahány csak elfér, állítsanak be ágyakat, tegyenek szalmazsákokat és derék-aljakat a szobákba, a termekbe, amelyekből most csupa hálószoba lett. Egyúttal rengeteg élelmiszert hozatott, hogy elláthassa azokat a vendégeket, akiket Isten küld neki és akiknek a száma csakugyan napról-napra nőtt. Ő maga egy pillanatig sem maradt nyugton: sürgött-forgott a várban és a váron kívül, le és fel a lejtőn, körutat tett a völgyben, elhelyezte, megerősítette, sorra látogatta az őrszemeket, mindent megnézett, mindenütt megjelent, szavaival, tekintetével, jelenlétével rendbe hozott és rendben tartott mindent. A várban, az úton fogadta azokat, akik érkeztek; és mindenki, akár látta, már előbb is, akár most látta először, rajongva tekintett fel rá s egy pillanatra elfelejtette minden baját és rettegését, amely ide kergette; s utána fordultak, hogy tovább nézzék, amikor elvált tőlük és tovább ment a dolgára.

HARMINCADIK FEJEZET.

Ámbár a nagyobb tömeg nem arról jött, ahonnan a mi három menekülő hősrünk, hanem éppen az átellenes völgynyílás felől, lassacsán mégis csak akadtak útitársaik és sorstársaik, akik a keresztutakról és a gyalogösvényekről bukkantak ki vagy még mindig kibukkantak az országútra. Ilyen körülmények között az emberek, ha találkoznak egymással, úgy érzik, mintha régi ismerősök volnának. Valahányszor a kocsi utólért egy-egy gyalogost, kérdéseket tettek fel és felelgettek egymásnak. Volt, aki úgy menekült, mint a mieink, hogy nem várta meg a katonák megérkezését; volt, aki már hallotta a dobpergést és a trombitaharsogást; volt, aki már látta is és úgy festette le őket, ahogy a rémült emberek szokták.

— Mi még boldogok lehetünk, — mondta mind a két nő — adjunk hálát az Istennek. Pusztuljon el mindenünk, de legalább az életünket megmentették.

Azonban bon Abbondio úgy gondolta, hogy nincs miért örülnie olyan nagyon; sőt ez a tömeg és az a még nagyobb, mely, mint hallotta, a túlsó oldal felől közeledik, lassan-lassan lehangolta.

— Ó, micsoda szerencsétlenség! — dünnyögte az asszonyoknak, olyan pillanatban, mikor senki sem volt körülöttük, — ó, micsoda szerencsétlenség! Hát nem értik, hogy ilyen rengeteg ember összegyülekezése ugyanazon a helyen annyi, mintha csak erőnek erejével oda akarnák csalogatni a katonákat? Mindenki dugdossa a holmiját, mindenki magával cipeli, a házakban nem marad semmi; most aztán azt hiszik majd, hogy itt fent a várban rengeteg a kincs. Bizonyosan feljönnek ide. Ó, jaj nekem! mekkora bajba keveredtem!

— Á, eszük ágában sincs felmenni oda, — szólt közbe Perpetua — nekik is megvan a maguk útja. Meg aztán én mindig úgy hallottam, hogy veszedelemben sokkal jobb, ha sokan vannak együtt.

— Sokan? sokan? — csapott rá don Abbondio. — Szerencsétlen némbér! Hát nem tudja, hogy egy vasas német száz ilyen fölfal? És aztán, ha valami ostobaságra adják fejüket, no ugyan nagy élvezet lesz belekeveredni a csatába, mi? Ó én szerencsétlen! Sokkal jobb lett volna felmenni a hegyekbe. De hát mi valamennyien egy helyen akartunk elbújni! . . . Tolakodó! — dünnyögte halkabban — mind ide tódul, csak jönnek, jönnek, jönnek, sorjában, mint az oktalán barmok.

— Ugyanígy ők is ezt mondhatnák rólunk — jegyezte meg Agnese.

— Hallgasson! — szólt rá don Abbondio — mert a maga locsogása nem használ semmit. Ami megtörtént, megtörtént: itt vagyunk, itt kell maradnunk. Minden úgy lesz, ahogy a Gondviselés akarja. Isten irgalmazzon nekünk.

De még jobban oda volt, mikor bejutottak a völgybe és megláták a nagy csapat fegyveres őrseit : egyik része egy ház kapujában állt, a másik a földszinti szobákban : mintha csak kaszárnya lett volna. A szeme sarkából feléjük sandított ; nem azok a pofák voltak, amelyeket akkoriban látott, azon a keserves útján, vagy ha azokból is volt köztük egy-kettő, hát az is alaposan megváltozott, — de hiába, mégis csak megriasztotta ez a látvány. «Ó, jaj nekem! — gondolta magában — tessék, ugye, hogy ostobáskodnak! Igen, nem is történhetett volna másképp : mi egyebet várhattam volna az efféle embertől? De hát vajjon mit akar? Háborút akar? Király akar lenni: ez az ember? Ó, jaj nekem, Ilyen időben, mikor az ember szeretne a föld alá bújni, ez itt mindenáron észre akarja vettetni magát, feltűnési viselkedésben szenved: mintha csak ide akarná csalogatni a katonákat.

— Láthatja most már, főtisztelendő úr, — szólalt meg Perpetua — hogy ez csupa derék ember itt s majd ezek aztán megvédelmezik bennünket! Hadd jöjjenek azok a katonák : ezek nem holmi anyámasszony katonái, mint a mi embereink, akik egyebet sem tudnak, mint hanyatthomlok menekülni.

— Csitt! — szólt rá halkán, de mérgesen don Abbondio. — Csitt! Maga nem tudja, mit beszél. Kérje az Istent, hogy sietős útjuk legyen a katonáknak, vagy hogy ne tudják meg, mi minden történik itt, hogy valóságos erődítménnyé alakítják ezt a helyet! Hát nem tudja, hogy a katonáknak éppen a várostrom a mesterségük? Ezt szeretik legjobban: megrohamozni egy várat nekik csak annyi, mint lagziba menni ; mert minden, amit odabent találhatnak, az övék, az embereket pedig kardélre hányják. Ó, jaj nekem! De mindegy, majd meglátom, hátha biztonságban lehetnék odafönt a sziklákon! Csatába engem nem csálnak bele! Jaj, csatába nem csálnak bele!

— Hát ha attól is fél, hogy megvédelmezik és segítséget adnak... — szólalt meg Perpetua, de don Abbondio ridegen, bár még mindig halkán, a szavába vágott :

— Csitt! És el ne járjon a szája, hogy miről beszélgettünk! Ne felejtse el, hogy itt mindig mosolyogni kell és mindent helyeselni kell, amit csak lát az ember.

A Malanotte kocsmánál ugyancsak fegyveres őrökre bukkantak ; ezeket don Abbondio megsüvegelte s magában így dünnyögött : «Ó jaj, ó jaj! Hát csakugyan táborba jöttem!» — Itt a koci megállt, kiszálltak, don Abbondio gyorsan kifizette és elbocsátotta a kocsist ; és megindult a két nővel felfelé a kapaszkodón, szóltanul. A táj láttára felbukkant emlékezetében mindaz, amit itt átszenvedett és ennek az emlékei egybevegyültek mostani szorongásaival. Agnese pedig, aki sohasem látta még ezt a tájat és vadregényes képet alkotott róla magának, amely mindig feltűnt a képzeletében, valahányszor

Lucia iszonyatos útjára gondolt; most, mikor a valóságban meglátta, újra és még elevebben átélte kínzó emlékeit.

— Ó, plébános úr! — kiáltott fel — ha meggondolom, hogy az én szegény Luciám végigment ezen az úton.

— Nem hallgat el rögtön! Értelmetlen nőszemély! — kiáltott bele a fülébe don Abbondio. — Hát szabad itt ilyesmiket beszélni? Hát nem tudja, hogy az ő várában vagyunk? Szerencse, hogy senki sem hallotta. De ha így beszél...

— Ó, — ellenkezett Agnese — most már, hogy szent ember lett belőle...

— Hallgasson! — torkolta le don Abbondio. — Hát maguk azt hiszik, hogy a szenteknek kíméletlenül meg lehet mondani mindent, akármi jut az eszükbe? Inkább adjon neki hálát a jó-téteményéért.

— Ó, arra már magam is gondoltam; kegyed talán azt hiszi, hogy nem tudom, mi az illendőség?

— Az illendőség az, hogy nem szabad olyasmit mondani, amivel megbánthatja esetleg elsősorban azt, aki nem szokott hozzá az ilyesmikhez. És értsék meg mind a ketten, hogy itt nem lehet össze-vissza fecsegni és mindent kimondani, ami az eszükbe jut. Ez egy nagyúrnak a vára; hiszen tudják; látják, hogy micsoda társaságba keveredünk; összeverődött itt mindenféle ember. Szóval: óvatosság! ha ugyan kitelik maguktól ilyesmi; megfontolni minden szavukat és főképpen keveset beszélni és csak akkor, ha kell, mert ha az ember hallgat, sohasem tévedhet.

— Kegyed csak árt ezzel a folytonos... — szólalt meg Perpetua. De don Abbondio fojtott hangon ráförmedt:

— Csitt! — s egyúttal gyorsan lekapta a kalapját és mélyen meghajolt; mert amint fölfelé nézett, meglátta a Névtelent, aki éppen szembe jött velük lefelé. A Névtelen is meglátta és megismerte don Abbondiót és meggyorsította lépteit, hogy elébe siessen.

— Plébános, úr — szólalt meg, mikor odaért hozzá — szerettem volna kellemesebb alkalomból vendégül látni házámban; de mindenképpen boldog vagyok, ha akármiben segítségére lehetek.

— Bizakodván méltóságod határtalan jóságában, — kezdte don Abbondio — vettem magamnak a bátorságot, hogy e szomorú körülmények között alkalmatlankodjam; és mint méltóságod láthatja, merészkedtem útítársakat is hozni magammal. Ez itt a gazdasszonyom...

— Isten hozta — szólt közbe a Nételen.

— Emez pedig, — folytatta don Abbondio — emez pedig az az asszony, akivel méltóságod már nagy jót tett: ennek a lánya az a... az a...

— Lucia — mondta ki Agnese.

— Lucia! — kiáltott fel a Névtelen s lehajtott fejjel odafordult Agneséhez: — Hogy jót tettem én! Ó örökkévaló Isten! Maga tett jót velem, hogy idejött... s hozzám... ebbe a házba. Isten hozta. Áldást hozott a házamra.

— Ó dehogy is! — szabadkozott Agnese — inkább a terhére leszek. S mi több — folytatta és odahajolt a nagyúr füléhez — még meg is kell köszönnöm kegyednek...

A Névtelen félbeszakította és nagy szívésséggel érdeklődni kezdett Lucia felől; s mikor mindent elmondtak neki, visszafordult velük, hogy felkísérje a várba legújabb vendégeit s akármilyen udvariasan szabadkozott, mégis csak felkísérte őket. Agnese oda vágott a szemével a plébános felé, mintha ezt akarta volna mondani: no látja, nincs szükség a kegyed közvetítésére meg a tanácsaira.

— Ott vannak már a kegyed falujában? — kérdezte a plébánostól a Névtelen.

— Nem, uram, nem akartam megvárni ezeket az ördög fajzatjait — válaszolta don Abbondio. — Isten tudja, megmenekültem volna-e élve a kezeikből és most alkalmatlankodhatnám-e méltóságodnak.

— Igen, igen, ne féljen semmit, — folytatta a Névtelen — mert itt biztos helyen van. Ide föl nem jönnek, de ha kedvük van megpróbálni, hát méltó fogadtatásban részesítjük őket.

— Reméljük, hogy nem jönnek — mondta don Abbondio. — És hallom, — tette hozzá és ujjával odamutatott a hegyekre, amelyek a túlsó oldalon a völgyet zárták — hallom, hogy amott is kódorog valami fegyveres banda, de... de...

— Úgy van, — felelte rá a Névtelen — de higgye el, méltó fogadtatásban részesítjük azokat is.

«Két tűz közé kerültem, — dörmögött magában don Abbondio — csakugyan két tűz közé. Mibe rántottak bele! Ez a két nyelves némbér! Ez az ember pedig, úgy látszik, vígan lubickol benne! Ó mi-féle emberek is vannak a világon!»

Amint beléptek a várba, a nagyúr elvezettette Agnesét és Perpetuát a női lakosztály egyik szobájába; ez a lakosztály a második udvar három épületszárnyát foglalta el, a várnak abban a hátsó részében, amely magányos, kiugró sziklán épült egy szakadék fölött. A férfiak a másik udvar jobb és bal szárnyépületében voltak elszállásolva és abban a szárnyban, amely a lejtőre nézett. A közbeeső épülettömbben, amely a két udvart elválasztotta és amely alatt a főkapuval szemben tágas átjáró kötötte össze a két udvart, részben az élelmiszerkészleteket halmozták fel, részben pedig azt a mindenféle holmit raktározták el, amit a menekülők idefent akartak biztonságba helyezni. A férfilakosztályban néhány szobát fenntartottak az esetleg ide menekülő papoknak. Don Abbondio volt az

első vendég ezekben a szobákban és a Névtelen személyesen kísérté ide.

Huszonhárom-huszonnégy napja tartózkodtak már a menekülők a várban, abban a folytonos nyüzsgésben, abban a nagy tömegben, amely eleinte egyre dagadt; de nem történt semmi rendkívüli esemény. Talán egyetlen nap sem múlt el, hogy ne lett volna riadó: hogy már jönnek a vasas németek, hogy már könnyű lovasokat láttak amott. A Névtelen minden hírre azonnal felderítő járőrt küldött ki; és ha a szükség úgy kívánta, maga vezette embereit, akik mindig készenlétben voltak, s kiment velük a völgyből is, oda, ahol állítólag baj volt. És furcsa volt látni, hogy az állig felfegyverzett és katonás rendben menetelő csapatot fegyvertelen ember vezeti. A zsoldosok legtöbbször csak portyázók voltak, élelmet kerestek, vagy fosztogatni akartak, de mielőtt rajtuk üthetett volna, elszelleltek. De egyszer, mikor a Névtelen néhány ilyen zsoldost megkergetett, híret vette, hogy az egyik közeli kis falut megrohanták és felprédálták. Különféle csapatokba tartozó vasas németek voltak, akik elmaradoztak, hogy rabolhassanak, aztán csapatba verődtek és villámgyorsan rávetették magukat a hadsereg szálláshelyeivel szomszédos területekre: kifosztották a lakosokat és mindenféle módon meggyötörték őket. A Névtelen rövid beszédet intézett embereihez, aztán oda vezette őket a kis faluba.

Meglepetésszerűen érkeztek. A fosztogatók, akik azt hitték, hogy zavartalanul zsákmányolhatnak, mikor most látták, hogy fegyelmezett és harcra kész csapat tör rájuk, abbahagyták a fosztogatást és nyakra-főre elmenekültek, arrafelé, ahonnan jöttek, meg sem várta egyik a másikat. A Névtelen egy darabig üldözte őket az úton, de aztán megállította csapatát, egy ideig még várakozott, vajjon nem történik-e valami, s végül visszatért. S mikor újra áthaladt a megmentett falun, a nép leírhatatlan éljenzéssel és áldással kísérte a szabadító csapatot és vezérét.

A várban sohasem történt említésre méltó rendzavarás, pedig ez a nagy tömeg véletlenül verődött össze s mindenféle foglalkozású, erkölcsű, nemű és korú egyének voltak benne. A Névtelen őrszemeket állított fel bizonyos helyeken, ezek gondosan ügyeltek arra, hogy ne történjék semmi baj, még pedig oly buzgón, ahogy minden olyan dolgot végeztek, amiről számot kellett adniuk.

Azután megkérte még a papokat és a tekintélyesebb férfiakat is, akik a menekültek közt voltak, hogy járjanak körbe és őrködjenek ők is, s ahányszor csak tehetné, maga is körbe járt és mindenütt megjelent; de távollétében is féken tartott mindenkit, ha szükség volt rá, az a gondolat, hogy kinek a házában van. Egyébként csupa olyan ember volt itt együtt, aki menekült, tehát általában nyugalmat kívánt; és ha eszükbe jutott házuk és vagyonuk, egyiknek-

másiknak a rokona vagy barátja, aki ott maradt a veszedelemben, ha hírt kaptak kívülről: mindez leverte ugyan lelküket, de egyúttal fenntartotta és egyre jobban megerősítette ezt a békés hangulatot.

De voltak gondtalanabb emberek is, szívósabb természetű, fiatalosabban bizakodó férfiak, akik szerették volna ezeket a napokat vidáman eltölteni. Azért hagyták el a házukat, mert nem voltak eléggé erősek ahhoz, hogy megvédelmezzék; de semmi kedvük sem volt ahhoz, hogy síránkozzanak és sóhajtozzanak olyan dolog miatt, amelyen nem tudtak segíteni, sem ahhoz, hogy előre elképzeljék és kiszínezzék magukban azt a pusztulást, amelyet, sajnos, úgylis meglátnak majd tulajdon szemükkel. Ismerős családok együtt jöttek fel, vagy idefent találkoztak; új meg új barátságok szövődtek; a tömeg kisebb csoportokra szakadozott, az egyesek hajlandóságai és szokásai szerint. A szemérmesebbek, ha volt pénzüik, lejártak étkezni a völgybe, ahol hirtelenében alkalmi vendéglők nyíltak: némelyikben sóhajtozva ették a falatokat és nem is volt szabad beszélni másról, csak nyomorúságaikról; másutt legfeljebb azért hozták szóba a nyomorúságot, hogy megmondják: nem is szabad gondolni rá. Aki nem tudott, vagy nem akart költekezni, a várban kapott kenyeret, főtt ételt és bort; ezenkívül néhány asztalnál mindennap szolgáltak fel ebédet azoknak, akiket a nagyúr külön meghívott s ezek közt voltak a mi barátaink is.

Agnese és Perpetua, hogy ne egyék ingyen a nagyúr kenyerét, mindenáron részt kért abból a rengeteg munkából, ami együtt járt ezzel a nagy vendégfogadással; és napjuk java részét ezzel töltötték el; szabad idejükben elbeszélgettek frissen szerzett barátnőikkel, vagy a szegény don Abbondióval. Ennek soha semmi dolga sem volt, s azért mégsem unatkozott: szüntelenül a félelmével társalkodott. A támadástól való rettegetése, azt hiszem, elmúlt, vagy ha maradt is belőle valami, kisebb gondja is nagyobb volt annál; mert ha csak egy kicsit is gondolkodott rajta, be kellett látnia, hogy ez a félelme mennyire alaptalan. De mikor elképzelte a garázda katonákat, amint innen is, onnan is elárasztják a vár egész környékét, mikor látta a szakadatlanul keringő fegyvereket és fegyvereseket, a várat és éppen ezt a várat, mikor arra gondolt, hogy mi minden történhet bármely pillanatban, a mostani körülmények között: akkor valami végtelen, határozatlan, szüntelen félelem ülte meg, nem is szólván arról, milyen bánat emésztette, ha szegény házára gondolt. Az egész idő alatt, hogy ezen a menedékhelyen tartózkodott, el nem távozott soha egy puskalövésnyire sem és soha ki nem tette a lábát a lejtőre: egyetlen sétája volt, hogy néha kiment a térségre és a várnak hol egyik, hol másik oldalán folytonosan lefelé bámult a sziklákra, meg a szakadékokra és vizsgálódott: van-e ott legalább némileg járható szoros, vagy ösvény, amelyen elindulhatnak bújóhelyet keresni, ha idefönt

csetepatéra kerülne a sor. Valamennyi sorstársának hajlongott, vagy udvariasan köszönt, de csak alig egy-kettővel érintkezett; mint mondtuk, leggyakrabban a két nővel beszélgetett, rendszerint csak előttük öntötte ki szívét, bár megesett ilyenkor, hogy Perpetua alaposan odamondogatott neki, sőt Agnese is rápirított. Az asztalnál rövid ideig tartózkodott és igen keveset beszélt; hallotta a rettenetes dúlásról a híreket, amelyek naponta érkeztek, vagy faluról-falura, szájról-szájra, vagy pedig olyasvalaki révén, aki előbb még otthon akart maradni, de az utolsó pillanatban mégis elmenekült és semmi-jét sem tudta megmenteni s hozzá még félholtra is verték; s naponta újra meg újra híre jött valami nyomorúságnak; néhányan, hivatásos hírhordók, nagy buzgón összeszedtek minden kósza hírt, apróra rág-tak minden mende-mondát és a javát aztán feltálaták a többieknek. Megtárgyalták, melyek voltak a legdühödtebb ezredek s vajjon melyik rosszabb: a gyalogság, vagy a lovasság; jól-rosszul szinte kerékbe törték s újra meg újra emlegették egyik-másik zsoldosvezér nevét, sőt némelyiknek az előbbi hadivállalkozásait is. Aztán részletesen megnevezték, hogy a csapatok mennyit menetelnek és hol szállnak meg: ma ez meg ez az ezred, ebben meg ebben a faluban terpeszkedik el, holnap ennek meg ennek a másiknak a nyakára megy, ahol eddig ez meg ez az ezred garázdálkodott embertelenül. Minde- nekfelett az iránt érdeklődtek és leginkább azt tartották számon, hogy mely ezredek haladtak át sorjában a leccói hídon, mert azokat már úgy lehetett tekinteni, mint amelyek elvonultak és kitakarod- tak a környékről. Áthaladnak Wallenstein lovasai, áthaladnak Me- rode gyalogosai, áthaladnak az anhalti lovasok, áthalad a branden- burgi gyalogság, utánuk Montecuccoli, majd pedig Ferrari lovasai; most megy át Altringer, most megy át Fürstenberg, most megy át Colloredo, áthaladnak a horvátok, áthalad Torquato Conti, áthalad- nak mások és újra mások s mikor végre a jó ég úgy akarta, áthaladt Galasso is: ő volt az utolsó. Végül eltűnik a látóhatárról a velen- ceiek repülő őrjárata is és az egész tartomány az utolsó zugig felsza- badult. Már el is távoztak a várból azok, akik a legelőször megtáma- dott és feldúlt falvakból menekültek oda; s naponta távozott egy- egy csoport, mint ahogy őszi vihar után látni, amint a nagy fa lom- bos ágairól mindenfelé szétrebbenek a madarak, amelyek ott keres- tek menedéket. Azt hiszem, hogy a mi ismerőseink távoztak el utol- jára; még pedig azért, mert úgy akarta don Abbondio, aki attól tartott, hogy ha rögtön hazatér, még találkozhatnak kóbor vasasokkal, akik mint sereghajtók elmaradtak és szétszóródtak. Perpetua hiába istenkedett, hogy minél tovább tétováznak, annál több alkalmat adnak a falubeli tolvajoknak, hogy beszemtelenkedjenek a plébániára és elhordják azt is, ami megmaradt; ha a bőrének a biztosításáról volt szó, don Abbondio mindig felülkerekedett, legfeljebb akkor

nem, ha már úgy körmére égett a veszedelem, hogy egészen elvesztette a fejét.

Az indulásra kitűzött napon a Névtelen intézkedett, hogy kocsi várja őket a Malanotte kocsmánál; a kocsira már felrakatta az Agnesének szánt fehérnemű-készletet. Félre is vonta az asszonyt s még egy marék scudót is ráerőszakolt, hogy azon javíttassa ki a házukon esett károkat.

Agnese szívére szorította kezét és úgy hajtogatta, hogy még az előbbi adományból is van néhány scudója.

— Ha találkozik a maga derék leányával, a szegény Luciával, — mondta végül a Névtelen. . . — bizonyosra veszem, hogy imádkozik értem, hiszen annyi gonoszat cselekedtem ellene; mondja meg tehát neki, hogy köszönöm és bízom Istenben, hogy az imádságára magára is bőséges áldást hoz.

Aztán mindhárom vendéget lekíserte egészen a kocsmáig. Don Abbondio alázatos és bensőséges hálálkodását és Perpetua hajlongását elképzelheti az olvasó. Eltávoztak; ígéretük szerint bekukkantottak a szabó házába, de jóformán le sem ültek; ott aztán bőségesen értesültek, mi minden történt a megszállás alatt: rablás, kegyetlenkedés, dúlás, fajtalankodás, mint rendszeren; de itt náluk szerencsére nem mutatkoztak vasas németek.

— Ó, plébános úr! — sóhajtott fel a szabó, miközben felsegítette a kocsiba — vastag könyvet lehetne írni és kinyomatni erről a rettentő felfordulásról.

Utasaink csak valamicskét haladtak az országúton, és hamarosan a tulajdon szemükkel láthattak valamit abból, amiről annyit hallottak: letarolt szőlők, nem úgy, mint szüret után, hanem mintha egyszerre szakadt volna le rájuk a jégeső meg a vihar; megkopaszított és megtépázott venyigék a földön. . . a karókat kirángatták, a földet összetaposták. . . mindenütt levelek, szilánkok, tőkék; a gyümölcsfákat összetörték, kivagdosták; a sövényeket átllyuggatták, a kerítéseket elhurcolták. A falvakban kidöntött ajtók, összetört ablaktáblák, mindenféle törmelék, hulladék, halomban vagy elszórva az utcán; fojtó levegő, a házakból kitóduló még erősebb bűz; az emberek kezdtek már kitakarítani a szennyet, nagyjából kijavítani az ablaktáblákat, de voltak, akik csoportokba verődtek és együtt jajveszékeltek; és amint a kocsi elhaladt, mindenfelől alamizsnáért rimáncodó kezek nyúltak az ajtaja felé.

Ezek a képek ötlöttek szemükbe lépten-nyomon, ezek népesítették be gondolataikat is; s el voltak készülve rá, hogy otthon is ez várja őket: így értek haza. És otthon csakugyan azt találták, amit vártak.

Agnese lerakatta a poggyászokat a kisudvar egyik sarkába, amely még a legtisztább része maradt az egész háznak; aztán neki-

látott megtisztogatni, összeszedni és lemosni azt a kevés holmit, ami megmaradt. Asztalost meg lakatost hívatott, hogy hozzák helyre a legnagyobb károkat és aztán darabonként végigvizsgálta az ajándékba kapott fehérneműt, megolvasta a vadonatúj aranyakat és így lelkendezett magában: «Talpra estem; hála legyen az Istennek, meg a Szűzanyának, meg annak a jóságos nagyúrnak. Csakugyan elmondhatom: talpra estem».

Don Abbondio Perpetuával belép a házba; nem kellett hozzá kulcs; amint befelé haladnak a folyosón, lépésről-lépésre erősebben csap orrukba a fojtó, gyilkos, dögletes bűz: hátratántorodnak tőle; befogják az orrukat, odamennek a konyhaajtóhoz, lábujjhegyen belépnek, próbálgatják, hová léphetnének, hogy amennyire lehet, bele ne gázoljanak a padlózatot borító szennybe és körülpillantanak. Semmi sem maradt ott épségben; de minden zug tele volt a konyhai és egyéb háziberendezések törmelékeivel és roncsaival: Perpetua tyúkjainak pihéi és tollai, fehérnemű-darabok, don Abbondio naptárának lapjai, tányérok és lábasok cserepei: nagy halomban vagy szétszórva mindenütt. Magán a tűzhelyen irtózatossá dűlő maradványai heverték egymás hegyén-hátán (mint megannyi rejtett ötlet egy körmondatban, amelyet valami «ügyes» ember kanyarított). Volt ott, mondom, bőven: megszenesedett, üszkös fadarab; még látszott rajtuk, hogy az egyik valamikor szék karfája volt, a másik asztalláb, a harmadik szekrényajtó, ágydeszka, vagy donga abból a hordóból, amelyben don Abbondio kedvelt bora volt, az, amely mindig rendbe hozta a gyomrát. Minden egyéb hamuvá és szénné égett és a garázda legények ezekkel a széndarabokkal, mintegy kedves emlékül, telefirkálták a falakat torzképekkel; holmiféle papi sapkák, meg hajkoronák, meg Mózes-táblácskák nyilván azt akarták jelezni, hogy a rajzok papokat ábrázolnak s igyekeztek lehetőleg ijesztőre és nevetségesre rajzolni őket; természetes, hogy ez aztán pompásan sikerült is az effajta nagy művészeknek.

— Ó a disznók! — kiáltott fel Perpetua.

— Ó a gazemberek! — kiáltott fel don Abbondio, és szinte menekültek kifelé, egy másik ajtón át, amely a kertre nyílt. Fellélegzettek, egyenesen a fügefához siettek, de még mielőtt odaértek volna, már látták, hogy a föld fel van túrva s egyszerre sikoltottak fel mindketten; odasiettek és csakugyan: íme, a gödör felásva, a tartalma sehol! Ebből aztán mindenféle bajok támadtak: don Abbondio elkezdte szidni Perpetuát, hogy nem jól rejtette el a kincset: képzelhető, hogy Perpetua sem maradt adós; miután jól kikiabálták magukat, kinyújtott karral és mutatóujjukkal folyton a gödörre mutogattak s mindketten morogva kimentek a kertből. És tessék csak elképzelni: mindenütt majdnem ugyanaz a látvány fogadta őket. Bizony, jó sokáig kínlódtak, míg végre sikerült kitisztogatni és fer-

tőtleníteni a házat s ez annál tovább tartott, mert ezekben a napokban igazán nehéz volt segítséget kapni ; s jó sokáig úgy laktak otthon, mintha csak táboroztak volna, úgy ahogy, ideiglenesen elhelyezkedtek és szép sorjában új ajtókat, bútorokat, felszerelési tárgyakat csináltattak és minderre Agnesétől kértek kölcsön pénzt.

Tetejébe még ebből a szerencsétlenségből egyéb kellemetlenségek is sarjadtak ; mert Perpetua addig kérdezősködött, addig tudakozódott, addig kémlelődött és szimatolt, amíg végre sikerült megbizonyosodnia felőle, hogy a gazdájának néhány holmija — amit állítólag a katonák elzákmányoltak vagy elpusztítottak — épségben és hiánytalanul megvan bizonyos falusi emberek házában. És egyre noszogatta a gazdáját, hogy nyissa ki már a száját és követelje vissza a magáét. Érzékenyebb ponton már nem is érinthette volna don Abbondiót : szóval a holmija tolvajok kezén van ; nos, neki semmi kedve sem volt kikezdeni az efféle fickókkal.

— De ha mondom, hogy hallani sem akarok ezekről a dolgokról — hajtogatta. — Hányszor mondjam még, hogy ami elveszett, elveszett? Hát még engem is keresztre feszítsenek azért, mert kifosztották a házamat?

— Hiszen mondom én, — vágott vissza Perpetua — kegyed még azt is eltűrné, hogy kivájják a szemét a fejéből. Másoktól lopni bűn, de kegyedtől bűn nem lopni.

— Ejnye, hát hogy lehet ilyen ostobaságokat összebeszélni! — vágta vissza don Abbondio. — Elhallgat már végre!

Perpetua csakugyan elhallgatott, de nem ám azonnal ; minden ürügyet megragadott, hogy újra kezdhesse. Szegény ember már oda jutott, hogy akkor sem panaszkodott, ha nem talált valamit éppen akkor, amikor szüksége lett volna rá. Mert nem egyszer kellett ismételt hallania : «Menjen el ehhez meg ehhez, ott van nála s bizonyára rég nem volna már ott, ha nem ilyen jó emberrel volna dolga az illetőnek».

Újabb és még gyötrőbb nyugtalanság vett erőt rajta, mikor meghallotta, hogy még most is egyre szállingóznak errefelé katonák, amit különben mindig is sejtett ; ennél fogva szüntelenül attól tartott, hogy egyszer csak felbukkan egy zsoldos vagy egy egész század a kapuban, amelyet mindjárt legelőször gyorsan megcsináltatott s mindig nagyon gondosan zárva tartott ; de hála az égnek, soha ilyesmi nem történt.

És még el sem múlt mindez, máris újabb rémület sujtott le rá.

De most elhagyjuk szegény don Abbondiót. Egészen másról van itt már szó, nem az ő egyéni aggodalmairól, nem egy-egy falu szenvedéseiről, nem holmi múlt csapásokról.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET.

Az egészségügyi hivatal félt, hogy a német hordák a pestist esetleg behurcolják a milánói tartomány területére; köztudomású, hogy csakugyan be is hurcolták. És az is köztudomású, hogy itt nem állt meg, hanem megrohanta és megtizedelte Olaszország jó részét. Történetünk fonalán most rátérünk e csapás fontosabb eseményeinek elbeszélésére, természetesen csak arra, ami a milánói tartományban, sőt csupán Milanóban magában történt; mert az egykorú emlékiratok majdnem csak a várossal foglalkoznak, mint ahogy majdnem mindig és mindenütt így történik; ami részben helyes, részben azonban helytelen. És ebben az elbeszélésben, őszintén szólván, nemcsak az a célunk, hogy bemutassuk azt a történeti helyzetet, amelybe majd szereplőink belekerülnek, hanem az is, hogy — amennyiben már könyvünk terjedelme megengedi és amennyire erőnkől telik — egyúttal ismertessük történelmünknek ezt a híres, de kevésbé ismert szakaszát.

A sok egykorú beszámoló közt egy sincs, amely egymagában világos és áttekinthető képet adna; mint ahogy egy sincs, amely valamivel ne járulna hozzá e kép kialakításához. Minden ilyen beszámolóból, beleértve Ripamonti könyvét is, amely adatainak bőségével és megrostálásával s még inkább kitűnő megfigyelőképességével valamennyit felülmúlja, mindegyikből kimaradtak oly fontos adatok, amelyek valamelyik másikban megvannak; mindegyikben vannak tárgyi tévedések, amelyeket a többiek segítségével vagy a néhány ránk maradt, kiadott vagy kiadatlan hivatalos okirat alapján fel lehet ismerni és helyesbíteni lehet; néha az egyikben megtaláljuk azokat az okokat, amelyeknek a következményeit a másikban látjuk, de úgyszólván minden megokolás nélkül. Aztán mindegyik zűrzavarosan közli az időpontokat és a tényeket; hetet-havat összehordanak, egymás hegyén-hátán, találomra, nincs rendszer az egészben, nincs rendszer a részletekben: egyébként közös és szembetűnő hibái az akkori könyveknek, főképpen azoknak, amelyeket nemzeti nyelven írtak, különösen Olaszországban. Hogy Európában máshol is így van-e, a tudósok bizonyára tudják s mi csak gyanítjuk. Egyetlen későbbi író sem akad, aki rászánta volna magát az emlékiratok megvizsgálására és összehasonlítására, hogy összeállítsa belőlük az események összefüggő sorozatát, vagyis a pestis történetét; úgy hogy az a kép, amelyet általában alkotnak róla, okvetlenül csak nagyon határozatlan és zűrzavaros lehet. Ebben a képben homályosan ott kóvályognak holmi nagy bűnök és nagy hibák (s valóban, meg is volt benne mind a kettő, elképzelhetetlenül nagy mértékben) ez a kép inkább véleményeken, mint tényeken alapul, alig van benne itt-

ott néhány tény, ezek is nem ritkán kiszakítva a legjellegzetesebb körülmények közül, időmeghatározás nélkül, vagyis okaik és következményeik, menetük és fejlődésük ismerete nélkül. Mi legalább is nagy szorgalommal megvizsgáltuk és összehasonlítottuk a nyomtatásban megjelent beszámolókat mind, a kiadatlanok közül is néhányat, sok (már a megmaradt kevéshez képest sok) úgynevezett hivatalos okmányt és igyekeztünk ebből összeállítani, nem azt, amire szükség volna, hanem olyasmit, amit még eddig senki sem állított össze. Nem szándékunk előadni egytől-egyig a hatósági intézkedéseket, sem pedig azokat az eseményeket, amelyek valami szempontból említésre méltók; még kevésbbé akarjuk elriasztani az eredeti beszámoló olvasásától azt, aki teljesebb képet szeretne alkotni magának erről az eseményről; nagyon jól tudjuk, mennyi sajátos, egyéni, eleven erő van az efféle munkákban, akármilyen is a szerkezetük és a stílusuk. Mi mindössze igyekeztünk kiválogatni és hitelesíteni a legáltalánosabb és legfontosabb tényeket, megállapítani valóságos időbeli sorrendjüket, — amit egyébként e tények észszerűsége és természete is megkövetel — megfigyelni kölcsönös egymásra hatásukat és egyelőre addig is, míg valaki más jobban el nem végzi, rövid, de őszinte és folyamatos leírását adni ennek a csapásnak.

Tehát azon a területsávon, amelyen a hadsereg végigment, mindenütt találtak egy-egy hullát a házakban és az utakon is. Kis időmultán hol az egyik, hol a másik faluban egyesek, egész családok megbetegedtek és meghaltak valami kegyetlen és furcsa betegségben, olyan tünetek közt, amelyeket alig ismert akkoriban valaki. Csak néhányan voltak, akiknek mindez nem volt új: az a kevés ember, aki vissza tudott emlékezni arra a pestisre, amely ötven évvel ezelőtt végigpusztította Olaszország jó részét, leginkább a milánói tartományt, ahol akkor, azóta is, «San Carlo pestise» volt a neve. Íme, ilyen erős a szeretet! Az általános szerencsétlenségnek e sokféle és fölemelő emlékei között ez a szeretet különösen kiemeli ennek a férfiúnak az emlékét, mert ennek a férfiúnak olyan érzelmeket és cselekedeteket sugallt ez a szeretet, amelyek még magánál a csapásnál is emlékezetesebbek. Ez a szeretet véste őt az emberek emlékébe, mert úgyszólván benne testesült meg minden nyomorúság, hiszen ez ösztökelte és ragadta magával, hogy mindenkinek vezetője, segítése, példája és önkéntes áldozata legyen; ez tette mintegy jelgójává e férfiúnak az egyetemes csapást, ez nevezte el róla, mint valami hódítást vagy felfedezést.

Lodovico Settala főorvos, aki nemcsak szemtanúja volt ennek a pestisnek, hanem egyik legtevékenyebb, leghősiesebb és legelismerettebb gyógyítója is (bár akkor még igen fiatal volt), most, mivel pestisre gyanakodott, szüntelenül résen volt és érdeklődött: október 20-án jelentette az egészségügyi hivatalnak, hogy Chiuso faluban

(utolsó faluja a leccói területnek a bergamói határon) kétségtelenül felütötte fejét a ragály. Mint Tadino jelentéséből kiderül, mégsem tettek semmi intézkedést.

És íme, ugyanilyen jelentések érkeztek Leccóból és Bellanóból. Ekkor a hivatal végre elhatározta magát, de beérte annyival, hogy megbízottat küldött ki, hogy induljon útnak, útközben vegyen maga mellé Comóban még egy orvost és vizsgálja meg az illető vidékeket. Mindketten, «vagy tudatlanságból vagy egyéb ok miatt elhitték egy bellanói vén és tudatlan borbélynak, hogy ez a betegség nem pestis», hanem bizonyos helyeken a mocsarak őszi kigőzölgésének szokásos következménye, másutt pedig a német dúlás alatt elszenvedett nélkülözések és fáradalmak következménye. Ilyen megnyugtató jelentést terjesztettek a hivatal elé, amely aztán, úgy látszik, ebben meg is nyugodott.

De mikor szüntelenül újabb meg újabb jelentések érkeztek hol itt, hol ott bekövetkezett halálesetekről, útnak indítottak két megbízottat, hogy tartsanak vizsgálatot és intézkedjenek: egyik volt az említett Tadino, a másik pedig a hivatal egyik felügyelője. Mikor ezek megérkeztek, a baj már annyira elharapódzott, hogy mindenütt ott voltak a bizonyítékai, nem is nagyon kellett keresgélni. Végigjárták Lecco egész területét, Valsassinát, a comói tó partjait, a Monte di Brianza és a Gera d'Adda nevű kerületeket és mindenütt látták, hogy a falvak bejárata el van zárva sorompókkal, más falvak pedig egészen kiürültek, mert a lakosok elmenekültek és a mezőn táboroztak vagy szétszóródtak; «és mi azt hittük, — mondja Tadino — hogy vademberek, mert a kezükben menta, ruta, rozmaring vagy egy üveg ecet volt». Érdeklődtek a halottak száma felől: elképzelhetetlenül nagy volt; megnézték a betegeket és a halottakat és mindenütt megtalálták a pestis undorító és rettenetes ismertetőjeleit. Levélben azonnal jelentést tettek az egészségügyi hivatalnak ezekről a borzalmas tényekről; a hivatal, miután a levelet megkapta, éppen október 30-án, «elhatározta», — mondja ugyancsak Tadino — hogy ellenőrző jegyeket ad ki és nem bocsátja be a városba ama személyeket, akik olyan falvakból származnak, ahol a ragály már jelentkezett; «miközben a rendeletet összeállították», általánosságban máris kiadták ezt parancsot a vámosoknak.

Közben a kiküldöttek villámgyorsan megtették azokat az intézkedéseket, amiket a legjobbaknak tartottak, és abban a szomorú meggyőződésben tértek haza, hogy mindezzel úgy sem lehet meggyógyítani vagy megállítani a máris nagyon elterjedt és nekivadult ragályt.

November 14-én, alig hogy megérkeztek, élőszóval és írásban is újra jelentést tettek a hivatalnak, mire utasították őket, hogy jelentkezzenek a kormányzónál és tegyenek jelentést neki a helyzetről.

Jártak is nála s utána jelentették, hogy a kormányzót nagyon lehangolták ezek a hírek, de azt mondta, hogy háborús gondjai sokkal sürgősebbek : «sed belli graviores esse curas». Így ír Ripamonti, aki kiaknázta az egészségügyi hivatal minden jegyzőkönyvét és beszélt Tadinóval is, aki ebben a küldetésben külön megbízásból eljár ; ez már második kihallgatása volt ebben az ügyben, ha az olvasó emlékszik még rá és ez is eredménytelen maradt. Három-négy nappal később, november 18-án a kormányzó rendeletet adott ki, amelyben megparancsolja, hogy nyilvános ünnepséget tartsanak IV. Fülöp király elsőszülöttjének, Carlo hercegnek születése alkalmából, mintha sejtelve sem lett volna róla, vagy nem törődött volna vele, hogy mekkora veszedelemmel jár ilyen körülmények közt minden csődület ; mintha csak nyugodt időket élnének, mintha nem is tettek volna neki jelentést semmiről.

E férfiú a híres Ambrogio Spinola volt, akit azért küldtek, hogy helyrebillentse a háború mérlegét, jóvá tegye don Gonzalo hibáit és úgy mellékesen kormányozzon is ; és mi is csak úgy mellékesen megemlíthetjük, hogy néhány hónap mulva meghalt, abban a háborúban, amely minden gondja volt ; még hozzá nem a csatatéren kapott sebekben halt meg, hanem ágyban a mindenféle izgalom, gyötrődés, szemrehányás, bántalom, kellemetlenség miatt, ami azok részéről érte, akiket szolgált. A történelem fájlalta sorsát és elítélte amazok hálátlanságát ; gondosan feljegyezte katonai, politikai vállalkozásait, elismerte előrelátását, munkásságát, állhatatosságát : de felvethette volna azt a kérdést is : vajjon mire használta mindezeket a jó tulajdonságait, mikor a pestis fenyegette és megtámadta a gondjára, vagy helyesebben kényére-kegyére hagyott lakosságot?

És ámbár a gáncs méltán megilleti, mégsem csodálkozhatunk annyira az ő magatartásán ebben az ügyben, mert egészen másfajta és jóval nagyobb csodálkozást ébreszt bennünk magának a lakosság-nak, már tudniillik a lakosság ama részének a magatartása, amelyet még nem ért el a ragály, de amelynek minden oka megvolt rá, hogy féljen tőle. Mikor ama bizonyos hírek megérkeztek a falvakból, ahol már javában dühöngött a járvány, azokból a falvakból, amelyek mintegy félkört alkotnak a város körül s nem egy ponton mindössze tizennyolc-húsz mérföldnyi távolságban : mindenki azt hinné, hogy általános mozgalmat támasztottak, hogy a nép kívánta a megfelelő, vagy mindegy, akár meg nem felelő óvintézkedéseket, vagy legalább is valami meddő nyugtalanság ébredt benne. Szó sincs erről : ha az akkori emlékiratok valamiben megegyeznek, akkor ez az a tanúbizonyságuk, hogy mindebből nem történt meg semmi sem. A mult évi inség, a zsoldosok garázdálkodásai, a csüggedt hangulat, úgy látszik, bőségesen elegendő volt megmagyarázni a halandóságot ; s ha a tereken, a boltokban, a házakban valaki szóba hozta a vesze-

delmet, vagy pestist emlegetett, hitetlenkedő gúnyolódással vagy haragos megvetéssel vágtak vissza neki. Ugyanez a hitetlenkedés, vagy helyesebben ugyanez a vakság és konokság kerekedett felül a szenátusban is, a decuriók tanácsában és a többi hivatalokban is.

Olvasom, hogy Federigo bíboros, alighogy tudomást szerzett az első ragályos megbetegedésekről, pástorlevélben tette kötelességükké a plébánosoknak, hogy egyebek közt újra meg újra figyelmeztessék a híveket, mily fontos és mennyire tartozó kötelessége mindenkinek azonnal bejelenteni minden ilyen esetet és beszoigáltatni a fertőzött vagy gyanús holmikat ; és ezt is méltán az ő dicséretreméltó erényei közé sorozhatjuk.

Az egészségügyi hivatal támogatást kért, könyörgött, de vagy keveset vagy semmit sem kapott. Magában a hivatalban távolról sem volt akkora buzgólkodás, hogy lépést tudott volna tartani a baj rohamos terjedésével: Tadino ismételten hangoztatja és jelentésének szövegéből még világosabban kitűnik, hogy a veszedelem komolyságáról és fenyegető közelségéről csak a két orvos volt meggyőződve, csak ők ösztökélték a testületet, amelynek aztán a többieket kellett volna ösztökélnie.

Már láttuk, hogy a pestis első hírére mily lagymatagon fogott hozzá a munkához, sőt a tájékozódáshoz ; íme, lassúságának még egy — és éppen ilyen hihetetlen — bizonyága, ha ugyan ennek nem a felsőbb hatóságok akadékoskodása volt az oka : az ellenőrző jegyekre vonatkozó rendeletet, amelyet október 30-án határoztak el, csak a következő hó 23-án terjesztették elő és csak 19-én tették közhírré. A pestis ekkor már bejutott Milanóba.

Tadino is, Ripamonti is szerette volna feljegyezni annak az embernek a nevét és személyi adatait, aki behozta a városba a betegséget, és feljegyezni az eset körülményeit is : és valóban, ha a kezdetét vizsgáljuk az óriási arányú halandóságnak, amelyben az áldozatokat nemcsak hogy név szerint lehetetlen megjelölni, hanem szám szerint is alig lehet megállapítani, legfeljebb ezresekben, valami megmagyarázhatatlan kíváncsiság támad bennünk, hogy megtudjuk annak az első egy-két embernek a nevét, amit talán fel lehetett jegyezni és megőrizni. Mert úgy érezzük, hogy ha kiemeljük e neveket, ha megállapítjuk rangbeli elsőségüket ebben a végpusztulásban, akkor sorukban és az egyébként közömbös körülményekben valami végzetes és emlékezetreméltó jelentőséget fedezhetünk fel.

Mindkét történetíró azt mondja, hogy az első egy spanyol szolgálatban álló olasz katona volt ; egyébként semmi egyébben nem egyeznek meg, még a nevében sem. Tadino szerint bizonyos Pietro Antonio Lovato nevű katona volt, a leccói helyőrségből ; Ripamonti szerint bizonyos Pier Paolo Locati nevű, aki Chiavennában volt beszállásolva. Eltérről adják meg a napot is, amelyen a pestis bejutott

Milanóba ; az előbbi október 22-ére teszi, a másik a következő hónap 22-ére ; de sem az egyiket, sem a másikat nem fogadhatjuk el. Mindkét időpont ellentmond más, hitelesen megállapított időpontoknak. Pedig Ripamontinak, mivel a decuriók nagytanácsának megbízásából írt, okvetlenül rendelkezésére állt minden eszköz, hogy megszerezze a szükséges adatokat ; Tadino pedig már állásánál fogva is mindenki másnál pontosabban értesülhetett az ilyen tényekről. Különben ha mindezt összevetjük más adatokkal, — amelyeket mi, mint mondtunk, hitelesebbeknek tartunk — kiderül, hogy a pestis már az ellenőrző jegyekre vonatkozó rendelet közhírré tétele előtt bent volt a városban ; és ha fontos volna, azt is be lehetne bizonyítani, legalább megközelítő bizonyossággal, hogy már az említett hónap elején is bent volt ; de ez alól bizonyára felment az olvasó.

Akárhogy van is, ez a szerencsétlen katona, ez a vészmadár, nagy batyuban ruhaneműt hozott magával, amelyet német katonáktól vásárolt vagy lopott ; rokonainál szállt meg, a Porta Orientale nevű kerületben, a kapucinusok szomszédságában ; alig hogy megérkezett, megbetegedett ; beszállították a kórházba ; hóna alatt daganatot fedezett fel az orvos és erről mindjárt sejtette, hogy micsoda betegség ez ; csakugyan az is volt ; a katona negyednapra meghalt.

Az egészségügyi hivatal elkülönítette és vesztegzár alá helyezte a családot ; ruháit és kórházi ágyát elégették ; az a két szolga, aki ápolta és az a derék barát, aki mellette volt, néhány nap múlva ugyancsak megbetegedett és pedig mind a három pestisben. A kórházban kezdettől fogva gyanították, hogy mi is ez a betegség, ezért meg is tettek minden óvóintézkedést és a ragály ott nem is terjedt tovább.

De a katona kint a városban is elhintette már a ragály magvait és ezek hamarosan kicsíráztak. Az első, aki megkapta a bajt, annak a háznak a tulajdonosa volt, ahol a katona megszállt, bizonyos Carlo Colonna nevű gitáros. Ekkor az egészségügyi hivatal rendeletére a ház valamennyi bérlőjét bevitték a kórházba s ott a legtöbbjük megbetegedett ; néhányan nem sokkal utóbb meg is haltak, kétségtelenül pestisben.

A városban ott lappangott a fertőzet, amelyet ezek terjesztettek el, a ruhájuk és a holmijuk, amelyet a rokonaik, a lakóik, a cselédek eldugdostak az egészségügyi hivatal nyomozása és máglyája elől és még inkább az a fertőzet, amely újonnan szivárgott a városba, mert tökéletlenek voltak a rendeletek, lagymatag volt a végrehajtás és ezért ügyesen kijátszották valamennyit : szóval ott lappangott és lassan-lassan elharapódzott a ragály, egészen az év végéig és még a következő, 1630. év első hónapjaiban is. Időnkint hol az egyik, hol a másik városrészben megtámadott egy-egy embert, egy-kettő bele is halt ; de mivel csak így gyéren fordultak elő esetek, elaltatta a gyanút,

hogy tulajdonképpen miről is van szó, és egyre jobban beleringatta a közönséget abba az ostoba és végzetes elbizakodottságba, hogy nincs pestis s nem is volt egy pillanatig sem. Még orvosok is voltak sokan, akik visszhangoztatták a nép szavát (vajjon ez most is az Isten szava volt?) és kinevették a borulató jósokat és a kevesek baljós figyelmeztetéseit; mindig kezük ügyében volt egy-egy hétköznapi betegség neve, amelyet ráhúztak az egyes pestises esetekre, ha ilyen beteghez hívták őket, akármiféle tünet, akármiféle jel mutatkozott is.

Ha ezekről az esetekről egyáltalán jelentés érkezett az egészségügyi hivatalhoz, akkor is későn érkezett és semmitmondó volt. A rettegés a vesztegzártól és a kórháztól kifinomította az emberek ravaszkodását: nem jelentették be a betegeket, megvesztegették a sírásókat és a feljebbvalóikat; sőt az egészségügyi hivatal kisebb tisztviselőitől, akiket hullavizsgálatra küldtek ki, pénzért hamis bizonyítványokat szereztek.

Mivel pedig az egészségügyi hivatal, ha sikerült tudomást szereznie valamiről, azonnal elrendelte a ruhák elégetését, vesztegzár alá helyezte a házat s egész családokat kórházba szállíttatott: könnyű kitalálni, mekkora lehetett ellene a közönség — s mint Tadino írja: «a nemesség, a kereskedők és a nép» — haragja és felzúdulása; mindenkinek az volt a meggyőződése, hogy mindez indokolatlan és értelmetlen zaklatás. A legnagyobb gyűlölet a két orvosra zúdult: az egyik volt az említett Tadino, a másik Senatore Settala, a főorvos fia; s a gyűlölködés már annyira fajult, hogy ha kitették lábukat az utcára, szitkozódásokkal s nem egyszer kövekkel támadtak rájuk. És határozottan meglepő és érdemes a megörökítésre, hogy néhány hónapig milyen helyzetben voltak ezek a férfiak, akik látták a borzalmas csapás közeledését, fáradhatatlanul igyekeztek elhárítani, de mindenütt akadékoskodásba ütköztek, ahol csak segítséget és jóakaratot kerestek, egyúttal pedig céltáblái voltak az általános felháborodásnak, sőt a haza ellenségeinek nevezték őket, «pro patriae hostibus», mint Ripamonti írja.

Ebből a gyűlöletből kijutott azoknak az orvosoknak is, akik, mint az említett kettő, ugyancsak meg voltak győződve a ragály valóságáról és óvintézkedéseket javasoltak s igyekeztek mindenkibe beleoltani a maguk fájdalmas bizonyosságát. A jobbérzésűek hiszékenységgel és makacssággal vádolták őket, de mindenki más szerint nyilvánvaló szédelgés volt ez, ravaszul kieszelt huncutság, hogy az általános rémületből hasznot húzzanak.

Lodovico Settala főorvos, aki most idestova nyolcvanéves volt, egykor a paviai egyetemen az orvostudomány, később Milanóban az erkölcsbölcselet tanára, számos, a maga korában igen híres mű szerzője, nevezetesen arról, hogy ismételten meghívták más egyetemek, Ingolstadt, Pisa, Bologna, Padova, de ő minden meghívást vissza-

utasított, kétségtelenül korának egyik legtekintélyesebb férfja volt. Tudományának tekintélyéhez méltó volt jellemének jóhíre; csodálták, de épp úgy szerették is, mert végtelen jósággal gyógyította és támogatta a szegényeket. Nagyrabecsüljük ezeket az érdemeit, de megdöbrent és lehangol az a vonás, amely akkor bizonyára még általánosabb és nagyobb megbecsülést szerzett neki, hogy, sajnos, osztozott kortársainak legáltalánosabb és legszégyeltesebb babonáiban: felettük állt ugyan, de nem szakadt el a tömegtől, pedig éppen ez idézi fel a bajokat és rombolja le a más úton-módon szerzett tekintélyt, s még ez az óriási tekintély sem volt elegendő arra, hogy ebben az esetben legyőzze annak a tömegnek a véleményét, amelyet a költők hitvány köznépnek, a színigazgatók pedig nagyérdemű közönségnek szoktak nevezni, hanem nem tudta megmenteni még annak a nép-retegnek az ellenszenvétől és bántalmazásától sem, amely a bírálatról igen hamar át szokott térni a tüntetésekre és a cselekvésre.

Egyszer, midőn gyaloghintón betegeihez indult, nagy tömeg verődött össze körülötte s elkezdett ordítozni, hogy ő a főkolompos azok közt, akik mindenáron pestist akarnak; ő rémitette meg a várost zord homlokával és torzonborz szakállával, csak azért, hogy munkát szerezzen az orvosoknak. A tömegben a felháborodás egyre dagadt: a hintóslegények a tornyosuló veszedelem láttán bevitték gazdájukat egyik jóbarátjának házába, amely épp ott volt a közelben. És mindez azért történt vele, mert világosan látta és megmondta az igazat és sokezer embert meg akart menteni a pestistől: de mikor egy szégyelletes tanácsával közreműködött abban, hogy megkínóztak, tüzes vassal sütögettek és mint boszorkányt elégettek egy szerencsétlen, nyomorult asszonyt, mert a gazdája holmi furcsa fájdalmakat érzett a gyomrában, egyik előbbi gazdája pedig eszeveszetten belebolondult: akkor a nép bizonyára megint égis magasztalta bölcsességét és — amire még gondolni is szörnyűség — ezzel is megtoldotta nagy érdemeit.

De március végén, előbb a Porta Orientale városrészben aztán valamennyi városrészben egyszerre megszorodott a megbetegedések és a halálesetek száma; furcsa görcsrohamok jártak a betegséggel, vonaglás, zibbadás, önkívület s az ismerős jelek: a kék foltok és daganatok; a halál leginkább gyorsan, váratlanul, nem ritkán hirtelen következett be, nyoma sem volt előtte semmiféle betegségnek. Azok az orvosok, akik szembeszálltak a ragály lehetőségével, most nem akarták bevallani azt, amin gúnyolódtak, és mivel mégis csak kellett valami saját nevet adni az új betegségnek, — amely már sokkal jobban elharapódzott és sokkal nyilvánvalóbb volt, hogysem mellőzhették volna — elnevezték rosszindulatú láznak, dögvészes láznak; hitvány megalkuvás volt ez, sőt szemfényvesztő játék a szavakkal, s mégis nagyon káros; mert a látszat olyan volt, mintha felismerték volna a valóságot, de még mindig sikerült megrendíteni

a hitet abban, amit a legfontosabb lett volna hinni és látni : hogy a betegség ragályozás útján terjed. A hatóságok, mintha most riadtak volna fel mély álmukból, kezdtek kissé jobban odafigyelni az egészségügyi hivatal jelentéseire, javaslataira, és kezdték végrehajtani a rendeleteit, a megparancsolt elkülönítést és a megszabott vesztegzárt. Pénzt is kért folyton a hivatal, a kórház meg az egyéb szükségletek napról-napra nagyobb kiadásainak fedezésére ; és pedig a decurióktól kérte addig is, amíg el nem döntik (azt hiszem, sohasem döntötték el, legfeljebb gyakorlatilag), hogy az efféle kiadások a várost vagy a királyi kincstárt terhelik-e. Azonban a decuriókhoz fordult a nagykanclár is, a kormányzó rendeletére, aki maga megint elindult a szerencsétlen Casale ostromára ; hozzájuk fordult a szenátus is, hogy gondoskodjanak valamiképpen a város élelmiszerellátásáról, mielőtt még mindnyájuk szerencsétlenségére jobban el nem harapódzik a ragály, mielőtt még a többi tartományok meg nem szüntetik a kereskedelmi forgalmat a várossal ; továbbá találják meg a módját, hogyan láthatnák el a lakosságnak azt a tekintélyes részét, amely munka nélkül maradt. A decuriók igyekeztek kölcsönökből és adókból pénzt szerezni és abból, amit így összeszedtek, valamicskét adtak az egészségügyi hivatalnak, valamicskét a szegényeknek ; vásároltak valami kevés gabonát is : részben kielégítették a szükségleteket. De a nagy szorongatások még nem következtek el.

A kórházban, amelynek a beteglétszáma naponta megcsappant, de naponta újra meg is dagadt, kemény munkába került biztosítani a szolgálatot és a fegyelmet, elvégezni a szabályszerű elkülönítéseket, szóval fenntartani, vagy helyesebben meghonosítani azt a rendet, amelyet az egészségügyi hivatal megszabott ; mivel az első pillanattól fogva összegabalyodott minden, az ápoltak fegyelmetlensége és az ápolók nemtörődömsége és engedékenysége miatt. Az egészségügyi hivatal, meg a decuriók tanácsalanságukban a kapucinusokhoz fordultak és megkérték a tartományi biztos-atyát, aki a nemrég elhunyt tartományi főnök helyettese volt, hogy engedjen át nekik szerzeteseket, akik alkalmasak ennek a vígasztalan intézetnek az igazgatására. A biztos Felice Casali atyát ajánlotta igazgatónak, aki meglelt férfi volt és nagyon híres a szeretetéről, a munkaerejéről, szelídséggel párosult lelkierejéről, és mint később kiderült, ezt a jóhíret meg is érdemelte ; segítőtársul pedig bizonyos Michele Pozzobonelli atyát, aki még fiatalember volt, de gondolkodásmódja és külseje egyaránt komoly és szigorú. Nagy örömmel elfogadták őket, mire március 30-án bevonultak a kórházba. Az egészségügyi hivatal elnöke végigvezette őket, hogy így mintegy birtokukba vegyék a kórházat, aztán összehívatta a minden rendű és rangú ápolókat és alkalmazottakat s közölte velük, hogy a kórház legfőbb és teljhatalmú vezetője Felice atya. Aztán, amint a sajnálatraméltó gyülekezet fokról-fokra folyton szaporodott,

mindig újabb kapucinusok jöttek ; és mindenféle szerepet vállaltak, amire csak szükség volt ; felügyelők voltak, gyóntatók, hivatalnokok, betegápolók, szakácsok, ruhatárosok, fehérneműtisztítók. Felice atya mindig fáradhatatlanul, mindig fürgén sürgött-forgott, éjjelnappal, az oszlopcsarnokokban, szobákban, az egész kórház óriási területén, néha bottal a kezében, néha meg a vezeklő öv volt egyetlen fegyvere; mindenütt buzdított, mindenütt rendet teremtett, lecsillapította a berzenkedéseket, orvosolta a panaszokat, fenyegetett, büntetett, korholt, vigasztalt, könnyeket szárított és hullatott. Mindjárt az elején megkapta a pestist, kigyógyult belőle és friss lendülettel ott folytatta a munkát, ahol abbahagyta. Testvéreinek javarésze ott áldozta fel az életét, de mind vidám lélekkel.

Kétségtelen, hogy ez a korlátlan hatalom rendkívüli módszer volt ; rendkívülibb, mint a nyavalya, mint az idők ; és ha ezekről az időről nem tudnánk többet, az akkori, minden ízében korhadt és teljesen fegyelmezetlen társadalmat kellőképpen bemutatná, sőt egészen híven tükrözné az a szembeszökő tény, hogy akiknek kötelességük lett volna e rendkívül fontos munkakör betöltése, nem tudtak mást tenni vele, mint hogy átengedték másoknak és hogy nem találtak mást, akinek átengedhették volna, csak éppen azokat a férfiakat, akikről ez a feladat nevelésüknél fogva egészen idegen volt. Azonban az a tény, hogy ezek a férfiak ezt a nehéz feladatot ilyen kitűnően végezték, egyúttal nem csekély bizonyítéka annak is, hogy a szeretet mekkora erőt és rátermettséget adhat mindig és minden körülmények között. Mégis szép volt tőlük, hogy elvállalták, pusztán csak azért, mert nem volt más, aki vállalta volna és pusztán csak azzal a céllal, hogy szolgáljanak ; hozzá ezen a világon nem remélhettek mást, mint az irígylésreméltó, de nem irigyelt halált ; mégis szép volt, hogy csak azért ajánlták fel éppen nekik, mert nehéz és veszedelmes volt és mert feltételezték róluk, hogy bizonyára megvan bennük az a rugalmasság és az a hidegvér, ami annyira szükséges és ritka az ilyen időkben. S ezért e barátok munkája és szíve megérdemli, hogy csodálattal és szeretettel emlékezzünk meg róla és azzal a különös hálával, amellyel valamennyien tartozunk azokért a nagy szolgálatokért, amelyeket emberek tettek embereknek és még inkább tartozunk azoknak, akik mindezt nem jutalom fejében vállalták. «Mert ha ezek az atyák nincsenek ott, — mondja Tadino — bizonyosan kipusztult volna az egész város ; mert csodálatos, hogy ezek az atyák igen rövid idő alatt rengeteget tettek a közjó érdekében, pedig a várostól semmi, vagy csak kevés segítséget kaptak és a maguk előrelátásával és a maguk erejéből tartották el a kórház oly sokezer szegényét.» A járványkórházban Felice atya kéthónapos igazgatása alatt körülbelül ötven-ezer volt az ápoltak száma, Ripamonti szerint. Igaza van, mikor azt mondja, hogy erről a nagyszerű emberről akkor is meg kellett volna

emlékeznie, ha nem a város megpróbáltatását kellett volna leírnia hanem olyasmikről kellett volna beszélnie, amik dicsőségére válhatnak a városnak

A közönség konoksága, amellyel tagadta a pestist, lassankint természetesen csökkent és megszűnt, fokról-fokra, minél jobban terjedt a betegség és minél inkább kiderült, hogy fertőzés és érintkezés útján terjed ; és végkép megszűnt, mikor a járvány már előkelőbb embereket is megtámadott, holott jóideig csak a szegényebbekre korlátozódott. Ezek közt külön is említést érdemel Lodovico Settala főorvos, mint ahogy akkoriban is a legismertebb férfiú volt. Bevallották legalább, hogy a szegény öregnek igaza volt? Ki tudja? Megbetegedett pestisben ő maga, a felesége, két fia, hét alkalmazottja. Ő maga és egyik fia meggyógyult, a többiek belehaltak, «Ezek az esetek, — mondja Tadino — amelyek a városban fordultak elő, nemes házakban, gondolkodóba ejtették a nemességet és a népet és a hitetlenkedő orvosokat ; és a tudatlan és hetyke nép kezdte összeszorítani az ajkait, összeharapni a fogait és összeráncolni a homlokát.»

De a konokság, ha megtörik, néha úgy ravaszkodik, úgy dühöng, úgy fenekedik, hogy az ember inkább azt kívánná : bárcsak maradt volna szilárd és hajthatatlan mindvégig, minden józan ész és nyilvánvaló igazság ellenére ; és ez most pontosan ilyen eset volt. Azok, akik oly határozottan és oly sokáig tiltakoztak az ellen, mintha közelükben vagy közöttük ott volna a betegség csírája, ami természetes úton módon elburjánozhat és halálos pusztulást okozhat, most hogy nem tagadhatták a járvány terjedését és nem voltak hajlandók az említett közvetítőknek tulajdonítani (mert ez annyit jelentett volna, mint bevallani, hogy nagy csalást és egyúttal nagy bűnt követtek el), szertették volna valami más magyarázatát találni a ragálynak és szívesen elfogadtak volna bármit, ami csak felmerült. Sajnos, egy ilyen magyarázat máris megvolt azokban az eszmékben és hagyományokban, amelyek akkoriban nemcsak nálunk, hanem egész Európában közkeletűek voltak ; és pedig : méregkeverés, ördögi mesterkedések, összeesküvések a pestis terjesztésére, fertőző mérgek, boszorkányságok segítségével. Már más pestisjárványok idején is felmerültek és hitellel találtak ilyen és efféle magyarázatok, különösen nálunk, a félszázaddal ezelőtti pestis idején. Tegyük hozzá, hogy az elmúlt évben a kormányzó rendeletet kapott IV. Fülöp király aláírásával, amelyben figyelmeztette, hogy Madridból megszökött négy francia, akiket azért köröztek, mert azzal gyanúsíthatók, hogy mérgezett, pestist okozó kenőcsöket mázolnak szét mindenütt : tehát legyen résen, hátha azok éppen Milanóban lyukadnak ki. A kormányzó közölte a rendeletet a szenátussal és az egészségügyi hivatallal, de úgy látszik, reá sem hederítettek. De mikor kitört a pestis és elismerték, hogy valóban az, egyszerre eszükbe jutott ez az értesítés és éppen kapóra

jött megerősíteni azt a tétova gyanút, hogy itt valami bűnös alattomoság lappang; de az is lehet, hogy csak alkalom volt a gyanú kirobantására.

De a vak és fegyvelmezetlen félelem s mellette valami megmagyarázhatatlan gonoszság: ez a két tényező a lehetséges merénylet tétova gyanúját a valóságos merénylet és a valóságos összeesküvés gyanújává, sokak szemében pedig bizonyossággá erősítette. Akadtak, akiknek úgy rémlett, hogy május 17-én este bizonyos emberek bementek a dómba és megkenték azt a deszkafalat, amely a férfiak és nők helyét elválasztotta; nosza még az éjjel kivitték a templomból a deszkafalat és sok padot is, amelyek e deszkafal mögött voltak; és ámbár az egészségügyi hivatal elnöke a hivatal négy alkalmazottjával azonnal oda sietett, megvizsgálta a padokat, a szenteltvíz-tartókat és nem talált semmit, ami megerősíthette volna a mérgekverő merénylet ostoba gyanúját — mégis, hogy kedvében járjon a sok képzelődőnek «s inkább fölös óvatosságból, mint szükségből» — mondom, mégis úgy döntött, hogy le kell mosni a deszkafalat. Az egymásra tornyozott rengeteg pad kimondhatatlan rémületet keltett a tömegben, hiszen az ő szemében a tárgy könnyűszerrel bizonyítékká válik. Azt rebesgették és ez általában hitelre is talált, hogy a dómban minden padot, minden falat, sőt minden harangkötelet is megkentek. De nemcsak akkoriban rebesgették; a kortársak emlékiratai, amelyek erről beszámolnak, (némelyiket jóval később írták) ugyanilyen határozottsággal beszélnek róla: és a hiteles történetét találgatni kellene, ha nem volna meg az egészségügyi hivatalnak a kormányhoz intézett levelében, amelyet a San Fedele levéltárban őriznek; ebből merítettük és ebből valók azok a szavak, amelyeket idézőjelben szedettünk.

Másnap reggel új és még különösebb, még érthetőbb látnivaló zaklatta fel a polgárok szemét és lelkét. A városban itt is, ott is, egyes házak kapuját és falát hosszú sávban bemázolták valami sárgás-szürkésfehér rondasággal: mintha szivaccsal kenték volna oda. Vagy ostoba csíny volt, hogy hangosabbra és általánosabbra szítsa a rémületet, vagy bűnös kísérlet, fokozni a közönség riadalmát: más alig lehetett; az eset hagyománya annyira hiteles, hogy alaptalan feltevés volna a nép elképzelésének tulajdonítani, nem pedig egyes emberek művének; egyébként nem az első effajta csíny volt ez, nem is az utolsó. Ripamonti ezekkel a kenésekkel kapcsolatban gyakran kicsúfolja s még gyakrabban fájlalja a nép hiszékenységet; azt állítja, hogy látta ezt a bemázolást és le is írja. Az imént idézett levélben az egészségügyi hivatal tagjai ugyanígy mondják el a dolgot; hogy maguk is megnézték, hogy kísérleteztek ezzel az anyaggal kutyákon, de nem volt semmi káros hatása; hozzáteszik, hogy véleményük szerint «e vakmerőség magyarázata inkább valami arcátlan

csíny, nem pedig holmi gonosz szándék : ez a megállapítás arra mutat, hogy ebben az időben még eléggé nyugodtak voltak ahhoz, hogy ne fessék az ördögöt a falra. Más egykorú emlékiratok, mikor a dolgot elmondják, ugyancsak céloznak arra, hogy eleinte sokan csupán mókának, bolondságnak tartották ; egyik sem említi, hogy valaki kétségbe vonta volna, pedig ha lettek volna ilyenek, bizonyára megemlítették volna, ha másért nem, hát azért, hogy rájuk süssék a különködés bélyegét. Jónak láttam összeállítani és előadni ennek az emlékezetes tébolynak e részleteit, amelyek részben kevésbé ismeretesek, részben teljesen ismeretlenek ; mivel a téveszmékben és főképpen a tömeg téveszméiben legérdekesebb és leghasznosabb azt megfigyelni, hogy milyen utat kellett megtenniök, milyen alakban és milyen módon juthattak be az emberek elméjébe és hogyan hatalmasodhattak el benne.

A máris izgatott város egészen felbolydult ; a háztulajdonosok szalmát gyújtottak és azzal égették le a bemázolt sávokat ; a járókelők megálltak, bámészkodtak, szörnyűködtek, morogtak. Az idegeneket, akik már pusztán ezért gyanúsak voltak és akiket a viseletükről könnyű volt felismerni, a nép összefogdosta az utcán s a bíróság elé hurcolta. Jegyzőkönyveket vettek fel, kihallgatták a foglyokat, aztán azokat, akik elfogták őket, aztán a tanúkat ; kiderült, hogy mind ártatlan ; akkor még voltak józan fejek, még tudtak kételkedni, vizsgálódni, megérteni valamit. Az egészségügyi hivatal hirdetményt tett közzé, amelyben jutalmat és büntetlenséget ígért annak, aki leleplezi a csíny elkövetőjét, vagy elkövetőit. «Mivel semmiképpen sem véljük helyesnek, — mondják a hivatalos urak az idézett levélben, amelyen május 21 a keltezés napja, de nyilvánvaló, hogy már 19-én megfogalmazták, azon a napon, amelyet a nyomtatott rendelet megjelöl — hogy ez a kihágás bármiképpen is büntetlenül maradjon, különösen az ilyen veszedelmes és gyanús időben : a város lakosságának lecsillapítására és megnyugtatóására, valamint az eset kinyomozására a mai napon kiadtuk ezt a rendeletet... stb. stb. stb». Azonban a rendeletben magában semmilyen világos utalás nem volt arra az észszerű és megnyugtató magyarázatra, amelyet a kormányzóval közöltek ; ez a hallgatás bizonyítja egyrészt a nép dühös elfogultságát, másrészt pedig a hivatali urak engedékenységét, ami annál súlyosabb kifogás alá esik, mert igen veszedelmessé fajulhatott.

Miközben a hivatal nyomozott, a közönség köréből sokan, mint rendesen, már találtak is. Egyesek szentül hitték, hogy ez a bizonyos mázsolmány mérges kenőcs ; ezek közül némelyek amellettkardoskodtak, hogy az egész don Gonzalo Fernandez de Cordova bosszúja a távozásakor elszenvedett sértésekért, mások szerint Riche-lieu ötlete, hogy így kiirtsa Milano lakosságát és a várost könnyű

szerrel elfoglalhassa ; mások, nem tudni mi alapon, Collalto grófot, Wallensteint tartották az értelmi szerzőnek, vagy ezt vagy amazt a milanoi nemes urat. Mint említettük, akadtak olyanok is, akik az egészet bolondos tréfának vették, és a diákoknak, az uraknak tulajdonították, vagy azoknak a tiszteknek, akik már beleuntak Casale ostromába. Aztán látták, hogy a mázelmányok nyomában nem következik be a fertőzés, sőt az általános pusztulás, amitől tartottak s valószínűleg ez volt az oka, hogy az első rémület egyelőre lassan-lassan lecsillapodott és az egész dolog — már akár valóban, akár csak látszólag — feledésbe merült.

Egyébként még mindig meglehetősen sokan nem voltak meggyőződve róla, hogy a betegség pestis. Mivel a kórházban is, a városban is néhányan kigyógyultak belőle, «hangoztatták (mindig érdekesek a kétségbevonhatatlanul megcáfolt vélemények utolsó érvei), hangoztatták, még pedig a nép is, meg az elfogult orvosok is, hogy ez nem igazi pestis, mert különben mindenki belehalna». Az egészségügyi hivatal, hogy minden kétséget eloszlasson, olyan megoldást talált, amely méltó volt a veszedelemhez, szembeszökő módszert, amilyent csak ez a mostani idő megkövetelhetett, vagy sugallhatott. Az egyik pünkösdi ünnepen a lakosok ki szoktak menni a San Gregorio temetőbe, túl a Porta Orientalén, hogy imádkozzanak az előbbi pestisnek ott eltemetett áldozataiért ; s mivel az ájtatosság után rendszerint mindenféle szórakozás és móka következett, mindenki a legdíszesebb ruhájában vonult ki. Éppen aznap többek között egy egész család meghalt pestisben. Az egészségügyi hivatal parancsára a halott családot a legnagyobb sokadalom idején a kocsik, a lovas és gyalogos emberek kellős közepében vitték ki az említett temetőbe, szekéren, meztelenül, hogy a tömeg láthassa rajtuk a pestis nyilvánvaló bélyegét. Mindenütt, amerre a szekér elhaladt, a borzalom, a rémület kiáltása csapott fel ; amerre már elhaladt, tartós moraj tarajlott fel és ugyancsak moraj fogadta mindenütt. Erre aztán hittek a pestisben ; különben maga is napról-napra nagyobb hitelt szerzett magának ; s ez a csödület is jócskán hozzájárult az elterjedéséhez.

Szóval : először nem volt pestis, egyáltalán nem, semmi áron ; még ezt a szót sem volt szabad kimondani. Aztán volt dögvészes láz ; most már virágnyelven egy melléknévben felbukkant legalább a gondolat. Aztán következik, hogy igazi pestis, azaz, hogy igen, pestis, de csak bizonyos értelemben ; nem valószínű pestis, de olyasvalami, amire nem tudnak nevet találni. Végül kétségtelenül, tagadhatatlanul pestis : de már hozzátapadt egy új fogalom, a mérgekeverés, a boszorkányság fogalma, ez pedig megváltoztatja és elhomályosítja azt a fogalmat, amelyet a szó kifejez s amelyet már nem lehet háttérbe szorítani.

Azt hiszem, nem is kell nagyon jártasnak lenni a fogalmak és szavak történetében és úgy is láthatjuk, hogy sok fogalom és szó megtette ezt az utat. Hála az égnek, nem sok ilyen sorsú és ilyen jelentőségű szó van, ami ilyen áron kapta volna meg a félreérthetetlen jelentését és amire efféle sallangot lehetne aggatni. Azonban mind a kicsiny, mind a nagy dolgokban jórészt el lehetne kerülni ezt a nagyon hosszú és nagyon tekervényes utat, ha azt a rég bevált módszert alkalmazzuk: hogy előbb figyeljünk, tájékozódjunk, mérlegeljünk, gondolkodjunk és csak azután beszéljünk.

De beszélni, maga ez az egy, annyival könnyebb mind a többinél együttvéve, hogy még mi is — már úgy értem, hogy mi, emberek általában — kissé sajnálatraméltók vagyunk miatta.

HARMINCKETTEDIK FEJEZET.

Mivel a helyzet keserves követelményeinek egyre nehezebb volt eleget tenni, a decuriók tanácsa május 4-én elhatározta, hogy a kormányzóhoz folyamodik segítségért; és 22-én el is küldték a táborba a nevezett testület két tagját, hogy ecseteljék előtte a város bajait és nyomorúságait: a kiadások óriásiak, a pénztárak üresek, az esedékes adókat nem fizetik be az általános nyomorúság miatt, aminek sok oka van, de legfőbb oka a katonaság garázdálkodása; hívják fel rá a figyelmét, hogy a ma is érvényes törvények és szokások, továbbá V. Károly kivételes rendelete értelmében a pestis okozta költségek a kincstárt terhelik: az 1576. évi pestis idején a kormányzó, marchese d'Ayamonte, nemcsak hogy minden állami adó kivetését felfüggesztette, hanem éppen az államkincstárból még negyvenezer scudo segélyt is adott a városnak; végül terjesszenek elő négy kérést: hogy az adókivetést függeszzék fel, mint ahogy akkor történt; hogy a kincstár adjon pénzt; hogy a kormányzó tájékoztassa a királyt a város és a tartomány nyomorúságáról; hogy mentesítse a katonai beszállásolásoktól a tartományt, mert már az eddigiek is teljesen tönkre tették. A kormányzó azt felelte, hogy nagyon sajnálja a dolgot és megint csak buzdítani tudja a várost; sajnálja, hogy nem lehet a városban, hogy minden gondját a nyomorúság enyhítésének szentelhetné; de reméli, hogy az urak buzgótsága mindezt pótolja; most olyan időket élünk, hogy nem szabad garaszkodni és minden erőnket meg kell feszíteni. Ami pedig az előterjesztett kérelmeket illeti: «prouereé en el major modo que el tiempo y necesidades presentes permitieren» (a lehető legjobban fog gondoskodni mindenről, amennyire a mai idők és a súlyos helyzet megengedi); alatta valami ákom-bákom, ami ennyit akart jelenteni: Ambrogio Spinola, de

csak annyira volt világos, mint az ígéretei. Ferrer nagykancellár megírta neki, hogy ezt a választ a decuriók «con gran desconsuelo» (nagy csüggedéssel) olvasták; megint jöttek-mentek a követségek, a kérések és válaszok, de nem találok adatot arra, hogy kézzelfogható eredményekre jutottak volna. Valamivel később, mikor a pestis a legborzalmasabban dühöngött, a kormányzó külön kiváltságlevéllel minden hatalmat átruházott Ferrer-re, mert mint írta, neki a háborúval kell törődnie. A háború pedig — hadd mondjuk el így futtában — miután (a katonákról nem szólván) a ragály miatt legalább egymillió ember elpusztult Lombardiában, a velencei tartományban, Piemontban, Toscanában s Romagna egyik részében; miután, mint fentebb láttuk, letarolták azokat a helyeket, ahol átvonult, s még inkább azokat, ahol folyt; miután megtörtént Mantova bevétele és irgalmatlan feldúlása, nos mindezek után a háború azzal végződött, hogy mindenki elismerte az új herceget, pedig a háborút éppen azért indították meg, hogy őt kirekesszék. Azonban meg kell mondanom, hogy kénytelen volt átengedni Savoia hercegének Monferrato egy részét, ami tizenötezer scudót jövedelmezett, és Guastalla hercegének, Ferrante-nak is bizonyos területeket, amelyek hatezer scudo jövedelmet hoztak; de volt egy külön, egészen titkos szerződés is, amelyben az említett savoiai herceg átengedi Franciaországnak Pinerolót; ezt a szerződést csak valamivel később hajtották végre, egészen más címen és mindenféle ravaszkodásokkal.

A decuriók az említett határozattal együtt még egy határozatot hoztak: megkéri a bíboros-érseket, hogy tartson ünnepélyes körmenetet, amelyben végigviszi a városon San Carlo tetemét.

A jószágos főpap elhárította ezt a kérést és erre több oka volt. Nem tetszett neki, hogy ennyire bíznak abban a bizonytalan közvetítésben és attól tartott, hogy ha az eredmény nem lesz megfelelő, — amitől valóban komolyan tartott — a bizakodás megbotránkozássá fajul. Attól is tartott, hogy ha «csakugyan vannak efféle kenők», a körmenet túlságosan kedvező alkalom volna a bűnre; ha pedig nincsenek, rengeteg ember összecsiszódulása valóságos melegágya volna a ragály terjedésének s ez még nagyobb veszedelem. Mert közben a kenések hamvadó gyanúja megint fellobbant és még általánosabban és még dühösebben, mint azelőtt.

Megint láttak, vagy ezúttal legalább is úgy képzelték, hogy láttak afféle mázolást a falakon, középületek kapuin, magánházak ajtain, kopogtatókon. Ha ilyesmit fölfedeztek, a híre szájról-szájra járt és mint ahogy legtöbbször történni szokott, ha a közhangulat izgatott, amit hallottak, azt úgy vették, mintha látták volna. Az emberek egyre jobban elkeserítette a dühöngő nyavalya, izgatta a leselkedő veszedelem, tehát kapva-kaptak ezen a hiedelmen; mert a haragnak egyetlen vágya, hogy büntessen; és mint éppen ennek

kapcsán egy nagytehetségű férfiú szellemesen megjegyezte: a felháborodott ember szívesebben tulajdonítja a bajt egy-egy elvetemedett embernek, akin bosszút állhat, mintsem elismerné, hogy olyan okokból ered, amely ellen semmit sem tehet, legfeljebb belenyugodhatik. Válogatott, rögtön ható gyilkos mérge: ezek a szavak nagyon is kielégítőn megmagyarázták a betegség dühét és minden egyéb homályos és rendkívüli tünetét. Azt rebesgették, hogy ezt a mérget varangyosbékából, kígyóból, pestisbetegek nyálából és testrészeiből kotyvasztják, sőt mi több: minden olyan undokságból és mocskosságból, amit csak kit tud eszelni a nekivadult és kifcamodott emberi képzelet. Aztán hozzájárul ehhez a boszorkányság, amelynek természetesen semmi sem lehetetlen: ez aztán meggyengített minden ellenvetést, elosztatott minden nehézséget. Ha a hatása nem is mutatkozott mindjárt az első bekenés után, annak is tudják az okát: ez csak gyakorlatlan mérgekkeverők elhibázott kísérlete volt; most már tökéletesedett a mesterségük és elszántságuk is jobban neki-dühödött e pokoli tervek végrehajtására. Ha valaki most merete volna azt állítani, hogy csak tréfa, ha most merete volna kétségbe vonni, hogy van ilyen összeesküvés, azt rövidlátónak, makacskodónak tartották volna; ha ugyan nem fogták volna rá, hogy valami érdekből el akarja terelni a közönség figyelmét büntársairól, a kenőkről: ez a szó hamarosan elterjedt, riadalmat és rettegést keltett. Ha pedig élt az a meggyőződés, hogy vannak kenők, feltétlenül, szinte csalhatatlanul le is kellett leplezni néhányat. Mindenki résen volt, minden mozdulat gyanús; és a gyanú könnyen vált bizonyossággá, a bizonyosság pedig bősziült indulattá.

Ripamonti két esetet hoz fel bizonyítékkul és megjegyzi, hogy ezeket nem azért választotta, mintha a legszörnyűbbek lettek volna azok közt, amelyek naponta előfordultak, hanem azért, mert sajnos, mind a kettőnek tanúja volt.

A Sant' Antonio templomban egyszer ünnepi nagymise alatt egy nyolevanévesnél is idősebb aggastyán, miután egy darabig térdén állva imádkozott, le akart ülni, de előbb a sapkájával leporolta a padot. «Az az öreg ember keni a padot» — kiáltott fel egyszerre néhány asszony, akik látták, hogy mit csinál. A hívek, akik ott voltak a templomban (a templomban!), egyszerre nekiestek az aggastyánnak; megtépázták hófehér haját, megöklözték, megrugdosták, vonszolták is, lökdözték is kifelé és csak azért nem verték agyon, hogy így félholtan odahurcolják a börtönbe, a bíróságra, a kínpadra. «Tulajdon szememmel láttam, amint vonszolták — mondja Ripamonti — de többet nem hallottam róla; nem hiszem, hogy sokkal túlélhette volna».

A másik eset (ez másnap történt) éppen ilyen furcsa volt, csak nem ilyen gyászos. Három fiatal francia, három jóbarát, egy író, egy festő és egy gépész, akik azért jöttek Olaszországba, hogy megnéz-

zék, továbbá hogy tanulmányozzák a régiségeket és esetleg valami úton-módon pénzt is keressenek: odamentek a dóm valamelyik külső részéhez és figyelmesen nézegették. Egy járókelő meglátja őket és megáll; figyelmezteti rájuk a másikat, a többieket, akik odaszállingóznak; csoportosulás támad, nézik és szemmeltartják őket, mert a ruhájuk, a hajviseletük, az útításkájuk elárulta, hogy idegenek, és ami még rosszabb, franciák. Nos, megtapogatták a falat, talán meg akartak bizonyosodni róla, hogy csakugyan márvány; de ezzel be is telt a mérték. Azon nyomban körülfogták, megragadták, megverték s folytonos ütlegetés közben a börtönbe hurcolták őket. Szerencsére, a törvénszék nincs messze a dómtól és még nagyobb szerencse, hogy kiderült ártatlanságuk és elbocsátották őket.

És nemcsak a városban történtek ilyen esetek: ez az őrület úgy terjedt, mint a ragály. A vándor, akit parasztlak megláttak, de nem az országúton, vagy akár az országúton is, amint lézengett és ide-oda bámészkodott, vagy esetleg leheveredett, — az ismeretlen ember, akinek az arcán, vagy a ruházatán valami furcsát, valami gyanúsat fedeztek fel: kenő volt. Ha bárki felhívta rájuk a figyelmet, ha egy kölyök elrikkantotta magát, rögtön félreverték a harangokat és oda-csődültek; a szerencsétlent megdobálták kővel, vagy elfogták s a tömeg tombolása közben a börtönbe hurcolták. Ezt is Ripamonti mondja el. És a börtön, legalább bizonyos ideig, valóságos mentsvár volt nekik.

De a decuriók nem vesztették el kedvüket a bölcs főpap tagadó válasza miatt és újra előterjesztették kérésüket, amelyet a közhangulat is lelkesen támogatott. Federigo még ellenkezett egy darabig, igyekezett meggyőzni őket; mindent megtett, ami csak egy józan embertől telik, a kor kényszere és a tömeg erőszakoskodása ellen. A véleményeknek e zúrzavarában, a veszedelemben, amelyről akkor csak homályos fogalmuk volt és amelyet még tagadtak is egyesek, mert egyáltalán nem látták oly világosan, mint mi manapság: nem nehéz megérteni, hogy józan érveit a többiek hamis érvei legyűrték, még e fényes elmében is. Hogy pedig abban, hogy beadta a derekát, volt-e vagy nem volt része egy kis akaratgyengeségnek is, ez már az emberi szív titka. Bizonyos, hogy ha van olyan eset, amikor teljesen az értelemre lehet hárítani a hibát és fel kell menteni alóla a lelkiismeretet, főképpen ha olyan kivételes emberekről van szó (és ő csakugyan ezek közé tartozott), akiknek egész élete fényesen bizonyítja, hogy csak a lelkiismeretükre hallgatnak, hajthatatlanul és tekintet nélkül mindenféle földi érdekre. Tehát mikor újra meg újra megismélték a kérést, végre engedett, hozzájárult a körmenet megtartásához, sőt mi több, a hívek könyörgésére beleegyezett abba az óhajlásba is, hogy a koporsó, amely San Carlo földi maradványait rejt, a körmenet után még nyolc napig kint maradjon a dóm főoltárán.

Semmi nyomát sem találok, hogy akár az egészségügyi hivatal, akár más bármiképpen is tiltakozott, vagy ellenkezett volna. Legfeljebb, hogy az egészségügyi hivatal néhány óvintézkedést tett, amelyek ugyan nem háríthatták el a veszedelmet, de legalább mutatják, hogy félték tőle. Még jobban megszigorította az idegenek belépését a városba és hogy a rendelet végrehajtását biztosítsa, bezáratta a város kapuit; továbbá beszegeztette a vesztegzár alá helyezett házak ajtaját, hogy amennyire lehetséges, távoltartsa a tömegtől a fertőzötteket és gyanúsakat. Ilyen ház körülbelül ötszáz volt, ha ugyan ebben a kérdésben hitelesnek fogadhatjuk el egy író s még hozzá egykorú író puszta állítását.

Három napot fordítottak az előkészületekre: június 14-én, a megállapított napon, hajnalban elindult a körmenet a dómból. Elöl hosszú sorban a nép, többnyire asszonyok, fejükön bő vászonkendő, sokan mezítláb, szőrcsuhában. Aztán következtek az iparoscéhek, zászlóik nyomában, aztán a vallásos egyesületek, mindenféle formájú és színű ruhákban, aztán a szerzetesek, aztán a világi papság, mindegyik a rangja jelvényeivel, kezében gyertyával, vagy viaszgyertya-köteggel. Középtűt rengeteg fények ragyogásában, énekek harsány zengésében, pompás mennyezet alatt közeledett a koporsó; díszbe öltözött négy kanonok vitte, akiket rendre más kanonokok váltottak fel. A kristálykoporsóban látni lehetett a tiszteletreméltó tetemet, ragyogó főpapi díszben, a fején püspöksüveggel; elváltozott és eltorzult vonásain még fel lehetett fedezni némi nyomát egykori arcának, amilyennek a képek mutatják s amelyre még emlékeztek is néhányan, akik életében látták és tisztelték. A halott főpásztor földi maradványai után (így mondja Ripamonti, mivel javarészt az ő leírásait vesszük át) haladt Federigo érsek, aki most személy szerint is közel volt hozzá, mint ahogy közel állt hozzá érdemeinél, rokonságánál és méltóságánál fogva is. Következett a papság másik része, aztán a hatóságok, teljes ünnepi díszben, aztán a nemesek, egyik részük káprázatos ruhákban, mintegy hódolatuk bizonyosságául, másik részük gyászruhában vagy mezítláb, kámzsában, csuklyával a fejükön, a bűnbánat jeléül: valamennyien viaszgyertya-köteggel kezükben. Végül a körmenet legvégén megint a nép, férfiak és nők vegyest

Az utcák mind pompásan fel voltak díszítve; a gazdagok összeszedték legdrágább holmijukat; a szegények házának homlokzatát a jobbmódú szomszédok díszítették fel, vagy esetleg a város a maga költségén; néhol a szőnyegek helyett, néhol a szőnyegek felett lombos gallyak voltak; mindenütt képek, címerek, feliratok függtek; az ablakok könyöklőire kirakták a virágvázakat, mindenféle régiségeket, ritkaságokat; és mindenütt gyertyák égtek. Sok ablakban vesztegzár alá vetett betegek nézték a körmenetet és imádságaikkal kísérték. A többi utca néma, elhagyatott volt, legfeljebb itt-ott figyelt

valaki az ablakban az átszűrődő morajra ; mások s ezek között apácák is akadtak, felmásztak a háztetőkre, hátha onnan legalább messziről megláthatnák a koporsót, a körmenetet, vagy legalább valamit. A körmenet végigment úgyszólván minden városrészben, minden sikátoron vagy kis téren, ahol a főutak a külvárosokba torkoltnak ; akkoriban ezeknek még megvolt az ősi nevük : Carrobio ; most már csak egy van ilyen. Mindenütt megálltak, letették a koporsót a kereszt előtt, amelyet minden ilyen téren állíttatott San Carlo, a megelőző pestis után s amelyekből még most is megvolt néhány ; így aztán a körmenet csak jóval déli tizenkét óra után ért vissza a dombra.

És íme, másnap, mikor mindenütt felülkerekedett a fölényes bizakodás, sőt egyesekben a rajongó meggyőződés is, hogy a körmenet véget vetett a pestisnek, minden néposztályban, a város minden részében, hirtelen, ugrásszerűen, oly elképzelhetetlenül felszökött a halottak száma, hogy kivétel nélkül mindenki a körmenetben kereste az okát, vagy az alkalmát. De jaj! Bámulatos és gyászos hatalma az általános elfogultságnak! A legtöbben nem annak tulajdonították a következményt, hogy oly rengeteg ember volt együtt nagyon hosszú ideig, nem is annak, hogy végtelenül sok alkalom adódott a váratlan érintkezésre, hanem annak, hogy a kenőknek kedvező alkalom volt ez óriási mértékben végrehajtani alávaló szándékukat. Beszélték, hogy belevegyültek a tömegbe és kenőcseikkel rengeteg embert megfertőztek. De mivel ez nem volt elegendő és elfogadható magyarázata a roppant nagy halandóságnak, ami minden néposztályból szedte az áldozatokat, mivel, úgy látszik, a gyanakvó emberek a legfeszültebb figyelemmel és a legéberebb szemmel sem tudtak felfedezni semmiféle kenőcsöt, semmiféle foltot sem a falakon, sem máshol, hogy mégis megmagyarázzák a tényt, egy másik régi koholmányhoz folyamodtak, amelyet az európai tudomány akkoriban általában elfogadott : a mérges és gyilkos porok okozzák a nagy halálozást! Azt mondogatták, hogy ily porokkal szórták be az utcákat és különösen azokat a helyeket, ahol megállt a körmenet ; a por rátapadt a ruhák aljára s még inkább a lábakra, mert aznap nagyon sokan jártak mezítláb a körmenetben. « Ugyanaz a nap — mondja egy egykorú író — látta, hogy a jámborság párosul az aljassággal, az alattomos-sággal, a vesztesség a nyereszkezéssel. » Holott csupán az esendő emberi józanság párosult azokkal a rémképekkel, amelyeket önmaga teremtet.

Ettől a naptól fogva a ragály dühöngése egyre fokozódott ; nemsokára nem is volt ház, amelyet el ne ért volna ; a járvány kórházi ápoltságainak száma — a fentebb idézett Somaglia szerint — kétezerre hamarosan tizenkétezerre emelkedett ; később — úgyszólván valamennyi egykorú író szerint — felszökött tizenhatezerre. Július 4-én — mint az egészségügyi hivatal felügyelőjének a kormányzóhoz

intézett jelentésében olvasom — a napi halandóság meghaladta az ötszázat, valamivel később, a tetőpontján, a legelfogadottabb számítás szerint, elérte az ezerkétszáz-ezerötszázat; ha pedig hitelt adhatunk Tadinónak, akkor a háromezerötszázat is. Ugyancsak ő mondja, hogy mikor a pestis után «népszámlálást tartottak», megállapították, hogy Milano lakossága körülbelül 64,000-re csökkent, holott előtte meghaladta a 250,000-et. Ripamonti szerint csak 200,000 volt; a polgári névjegyzék alapján, mint mondja, megállapítható, hogy a halottak száma 140,000 volt, nem számítva ide azokat, akikről nem lehetett tudomást szerezni. A többi írók vagy kevesebbet mondanak, vagy többet, csak úgy taláломra.

Elképzelhető ezek után, mennyire kutyaszorítóban lehettek a decuriók, hiszen egyesegyedül őket terhelte, hogy gondoskodjanak a közszükségletekről és segítsenek mindenütt, ahol még lehetett segíteni ebben a borzalmas csapásban. Naponta helyettesíteni és szaporítani kellett a mindenféle városi alkalmazottakat, a monatókat, vagyis halálmadarakat, az apparitorékat, vagyis futárokat és a biztosokat. Az előbbieknél a legkellemetlenebb és legveszedelmesebb szolgálatot kellett végezniök a pestis körül: összeszedni a házakból, az utcákról a kórházakból a hullákat, aztán szekéren kivinni a gödrökhöz és eltemetni; beszállítani vagy elvezetni a kórházba a betegeket, gondozni őket, elégetni és fertőtleníteni a fertőzött vagy gyanús holmikat. Ripamonti szerint nevük a görög monos szóból származik; Gasparre Bugatti (az előző pestis leírásában) azt mondja, hogy a latin monere (figyelmeztetni) igéből; de egyúttal azt gyanítja és nyilván alaposan, hogy tulajdonképpen német szó, mert ezeket az embereket javarészt Svájból és Graubündenből toborozták; nem lehetetlen feltevés ugyanis, hogy a német monatlich (havi) szó eltorzítása; tudniillik, mivel senki sem tudhatta, meddig tart a pestis, valószínű, hogy ezeket az embereket mindig csak egy hónapra fogadták fel. Az apparitorék külön feladata volt, hogy a szekerek előtt haladjanak és csengettyűvel figyelmeztessék a járókelőket, hogy térjenek ki. A biztosok felügyeltek azokra is, ezekre is, közvetlenül az egészségügyi hivatal rendelkezése szerint.

Gondoskodni kellett arról is, hogy a kórházban legyen elegendő orvos, sebész, orvosság, élelmiszer és minden, ami az ápoláshoz szükséges; mindig újra meg újra helyet kellett találni és felszerelni a naponta érkező új betegeknek. Erre a célra hirtelen bódékat építettek fából és szalmából a kórház udvarán; így valósággal új kórház keletkezett, csupa bódé, egyszerű deszkafallal körülvéve, és ez négyezer beteget tudott befogadni. Mikor ez sem volt elég, elrendelték, hogy még kettőt építsenek; hozzá is fogtak, de mivel mindenkiből kifogytak, abba hagyták; a pénz, az ember, a bátorság annál inkább fogyott, minél nagyobb szükség lett volna rá.

De nemcsak hogy a végrehajtás lassan kullogott a tervek és rendeletek után, hanem sok halaszthatatlan szükségletről még szavakkal is csak szűkmarkún gondoskodtak. A tehetetlenség és a kétségbeesés odáig fajult, hogy már a legszívfacsaróbb és a legsürgősebb szükségletekről sem gondoskodtak semmiképpen. Például sok olyan gyermek meghalt elhagyatottan, akiknek az anyja elpusztult a pestisben: az egészségügyi hivatal azt javasolta, hogy ilyeneknek és az inséges szülőknek rendezzenek be menedékhelyet, hogy valamit tegyenek értük; de semmit sem tudtak elérni. «Mégis sajnálatot érdemeltek a városi decuriók, — mondja Tadino — mert a fegyelmezetlen és tiszteletlen zsoldosok állandóan bántották, keserítették és gyalázták őket; ugyanígy a szerencsétlen hercegségben sem lehetett semmiféle segítséget vagy élelmiszert sem kapni a kormányzótól, legfeljebb azt a választ, hogy «háború van, jól kell tartani a katonákat». Ennyire fontos volt Casale elfoglalása! Ilyen kíváncsi a győzelem dicsősége, függetlenül az októl és a céltől, amiért harcolnak.

Midőn tehát a kórház mellett ásott hatalmas gödör (amely azonban az egyetlen volt) megtelt hullákkal és nemcsak a kórházban, hanem a város minden részében is temetetlenül maradtak a legutóbb elhaltak hullái, sőt napról-napra szaporodtak, a hatóságok, miután hiába kerestek munkásokat erre a gyászos munkára, végre kénytelenek voltak bevallani, hogy nem tudják, mitévők legyenek. Ki tudja, mi történt volna, ha nem érkezik váratlan segítség. Az egészségügyi hivatal elnöke kétségbeesetten, könnyes szemmel ahhoz a két derék baráthoz fordult, akik a kórházat vezették; s Michele atya vállalkozott rá, hogy négy nap alatt megtisztítja a várost a hulláktól, nyolc nap alatt elegendő gödröt ásat, ami nemcsak a mostani halottakat tudja majd befogadni, hanem jóval többet is, ha a helyzet rosszabbodik. Egyik szervezetársával és az egészségügyi hivatal embereivel, akiket az elnök melléje adott, kiment a városból, hogy parasztmunkásokat keressen; és részben a hivatal, részben ruhája és ékesszólása tekintélyével összetoborzott körülbelül kétszázat és ezekkel három óriási gödröt ásatott; aztán útnak indította a kórházból a halálmadarakat, hogy szedjék össze a hullákat; úgy, hogy a megállapított határidőre elvégezte azt, amit megígért.

Egy ízben a kórház orvosok nélkül maradt és csak nagykesőre és nagynehezen lehetett szerezni, nagy fizetés, nagy rang ígéretével; de így is sokkal kevesebbet, mint ahányra szükség lett volna. Gyakran megesett, hogy már-már teljesen elfogyott minden élelmiszer és attól kellett tartani, hogy nemsokára az éhhalál is elkezd pusztítani; s nem egyszer, mikor már teljesen tanácstalanok voltak, hogy hol szerezzék meg a szükségeseket, az utolsó pillanatban váratlanul bőséges segítség érkezett egyes jótékony magánemberektől. Mert az általános fásultságban, mikor a legtöbben nem törődtek semmivel,

mert csak magukért reszkettek, mindig voltak olyanok is, akikben nyomban kivirágzott a szeretet, mihelyt a világ ilyen gyászba borult ; mint ahogy sokan, akiknek a felügyelet és a gondoskodás lett volna kötelességük, összeomlottak és elmenekültek, viszont mindig akadt néhány vasegészségű és töretlenül bátor ember, aki a helyén maradt ; de voltak olyanok is, akik irgalmas szívük ösztönzésére magukra vállaltak és derekasan elvégeztek sok olyan dolgot, ami hivatásuknál fogva nem az ő gondjuk lett volna.

Legáltalánosabban, legkészségesebben és legállhatatosabb hűséggel a papság teljesítette súlyos kötelességeit ebben az időben. A kórházban, a városban, mindenütt ott voltak, ahol segítség kellett ; ahol csak emberek szenvedtek, ők ott termettek ; mindig ott sürgölődtek, ott serénykedtek a betegek és a haldoklók mellett, bár néha már maguk is a betegség és a halál révén voltak. Nemcsak lelki vigaszt adtak, hanem tőlük telhetőleg testi segítséget is ; minden szolgálatot elvégeztek, ha a helyzet megkövetelte. Csak a városnak magának több mint hatvan plébánosa halt meg pestisben, körülbelül nyolckilencedrésze az egész papságnak.

Federigo — nem is várhatott tőle mást senki — maga adott ösztönzést és példát valamennyinek. Mikor már majdnem egész udvari papsága elhalt mellőle és a rokonai, a főméltóságok, a szomszédos fejedelmek, mind kérve-kérték, hogy meneküljön a veszedelemből, vonuljon vissza valamelyik nyaralójába : elhárította ezt a tanácsot és ellenállt minden kérésnek, ugyanolyan szellemben, ahogy papjainak írta : «Legyetek készek inkább itt hagyni ezt a földi életet, mint a mi családunkat, lelki gyermekeinket ; vállaltjátok szívesen a pestist, mint valami jutalmat, mint az örök életet, ha egy-egy lelket megnyerhettek így Krisztusnak». Nem mulasztotta el a védekezést, ha ez nem akadályozta kötelessége teljesítésében (erre vonatkozólag a papságnak is adott utasításokat és szabályokat), viszont nem félt a veszedelemtől, sőt, úgy látszik, nem is törődött vele, ha bele kellett keverednie, mikor valami jót akart tenni ; nem is szólván arról, hogy szüntelenül ott volt a papjai mellett, dicsérte és irányította buzgalmukat, serkentette azt, aki talán lagymatagon dolgozott ; odaállította őket az elhaltak helyére : elrendelte, hogy mindenki előtt nyitva legyen ajtaja, akinek szüksége van rá. Sorra látogatta a kórházakat, hogy vigasztalja a betegeket, buzdítsa az ápolókat ; végigjárta a várost, segítséget vitt az otthonukban vesztegzár alá vetett szegényeknek, megállt az ajtajukban, az ablakuk alatt, meghallgatta panaszait, vigasztalta és bátorította őket. Szóval belevetette magát a veszedelembé és benne élt s a végén maga is csodálkozott, hogy épségben megúsza.

Ilyen közveszedelemben, mikor a megszokott rend hosszabb időre felborul, az erény mindig szemlátomást meggyarapodik, fel-

magasztosul ; de sajnos, ezzel együtt és részint még nagyobb mértékben meggyarapodik az emberi alávalóság is. Ez most is megbizonyosodott. A gazemberek, akiket a pestis megkímélt és nem ijesztett meg, az általános zűrzavarban, minden néven nevezendő közhatalom meglazulásában újabb alkalmat találtak a cselekvésre és egyúttal újabb biztonságot, hogy büntetlenül garázdálkodhatnak. Sőt, mi több : maga a közhatalom gyakorlása is jórészt éppen az ő leghitványabb cinkosaik kezébe került. A halálmadarak és a futárok foglalkozását általában csak olyan emberek vállalták, akikben erősebb volt a rablás és duhajkodás vágya, mint a rettegés a ragálytól, vagy a természetes undor. Ezekre rendkívül szigorú szabályzatot róttak, rendkívül szigorú büntetéseket szabtak ki, kijelölték a szolgálati helyüket és biztosokat rendeltek föléjük ; és amazok és emezek fölé, mint említettük, minden városrészben hatósági személyeket és nemeseket küldtek ki, azzal a felhatalmazással, hogy adott esetekben rövid úton intézkedjenek, legjobb belátásuk szerint. Ez a rendszer bizonyos ideig bevált és eredményes volt ; de mikor napról-napra többen haltak meg közülük s egyre többen kiléptek a szolgálatból, vagy egészen elvesztették a fejüket : olyanok jöttek a helyükbe, akiket már senki sem tudott féken tartani ; mindenkivel packáztak, különösen a halálmadarak. Háziurak, vagy ellenségek módjára hatoltak be a házakba és nem is szólván arról, mennyit összeraboltak és hogyan bántak a szerencsétlen pestises betegekkel, akik ilyen gyalázatos kezekbe kerültek, fertőzött és bűnös kezüket az egészségesekre emelték és gyermekeket, szülőket, feleségeket, férjeket megfenyegettek, hogy kórházba hurcolják őket, ha pénzzel meg nem váltják, vagy meg nem váltatják magukat. Máskor áruba bocsátották a szolgálataikat : nem voltak hajlandók elszállítani a már oszlásnak indult hullákat, legfeljebb ennyi meg ennyi scudo fejében. Azt is rebesgették (és éppen olyan kockázatos elhinni, mint tagadni, oly felületesek voltak ezek a hírhordók és oly elvetemültek amazok), rebesgették és Tadino is állítja, hogy a halálmadarak és a futárok szántszándékkal lepotyogtattak a szekerekről fertőzött ruhákat, hogy terjesszék és állandósítsák a pestist, mert ez nekik jövedelmet, hatalmat, vígasságot jelentett. Más elvetemültek halálmadaraknak álcázták magukat : csengettyűt kötöttek az egyik lábukra, amint ezeknek a halálmadaraknak elő volt írva, hogy megismerjék őket, ők pedig ezzel jelezzék, hogy közelednek : így szemtelenedtek be a házakba s odabent aztán kényük-kedvük szerint erőszakoskodtak. Némelyik ház tárva-nyitva volt, már nem is volt benne lakó, legfeljebb egy-egy félájult, vagy haldokló : ezekbe bátran bementek a tolvajok és fosztogattak. Más házakra a rendőrök csaptak le meglepetésszerűen és ugyancsak fosztogattak és még nagyobb gyalázatosságokat is műveltek. Az elvetemültséggel együtt növekedett

a téboly is ; a többé-kevésbbé máris uralkodó téveszmék rendkívüli erőre kaptak ebben a rémült és izgatott hangulatban és egyre hirtelenebb és általánosabb következményekkel jártak. S mindez csak erősítette és fokozta azt a bizonyos furcsa rettegést a kenésektől ; és ez a rettegés, mint láttuk, a hatásaiban, a megnyilvánulásaiban gyakran maga is elfajulás volt. Ennek a képzelt veszedelemnek a réme sokkal jobban megülte és meggyötörte a lelkeket, mint a valóságos és jelenvaló veszedelem. «A város — mondja Ripamonti — a szerteszét heverő hullák és hullahegyek miatt, amelyek mindenütt szembeötlöttek, amelyekbe lépten-nyomon belebotlott az ember, már úgysí olyan volt, mint egyetlen óriási ravatalozó ; nos, még ennél is undorítóbb, még ennél is gyászosabb volt a kölcsönös gyűlölködés, a fékezhetetlen és elképesztő gyanakvás. . . Nemcsak a szomszédjuktól rettegtek, a barátjuktól, a vendégüktől, de azok is rettegtek egymástól, akiket az emberszeretet fűz össze : férj és feleség, apa és fiú, testvér és testvér : és irtózatossá még kimondani is szégyen ! még a családi asztaltól, még a hitvesi ágytól is rettegtek, hátha ott rejlik, hátha ott leselkedik rájuk a méreg».

A képzelt összeesküvés óriási terjedelme és szokatlansága megzavarta mindenkinek az ítélőképességét és aláasta a kölcsönös bizalom alapjait. Eleinte még csak azt hitték, hogy ezeket az állítólagos kenőket a nagyravágás és a kapzsóság ösztökéli ; később úgy képzelték és úgy is hitték, hogy abban a bizonyos kenésben valami megnevezhetetlen sátáni gyönyörűség van, valami olyan csábító erő, amely hatalmába keríti az illetők akarátát. Ha egyes betegek lázas önkívületükben önmagukat vádolták azzal, ami miatt másoktól rettegtek : az szinte kinyilatkoztatásszámba ment és az ilyesmi ügyszólván mindenkiről mindent feltételeztek. És bizonyára még a szavaknál is súlyosabban estek a latba bizonyos jelek, például ha a pestis-beteg önkívületében folyton olyan mozdulatokat végzett, amilyeneket a közhiedelem szerint a kenők végezhettek. Ez nagyon valószínű is és egyúttal még jobban megmagyarázza az általános meggyőződést és sok írónak az állításait. Így a boszorkánypörök hosszú és szomorú korszakában a vádlottaknak nem mindig erőszakkal kicsikart vallomásai nem csekély mértékben hozzájárultak a boszorkányságról uralkodó vélemény terjesztéséhez és fenntartásához ; mert ha egy vélemény hosszú ideig és a világ jórészeben uralkodik, végül is mindenféle módon érvényesülni akar, a meggyőzésnek minden módját megpróbálja, minden fokozatát végigjárja, és ha mindenki, vagy sok ember sokáig azt hiszi, hogy valami különös dolog megtörténik, egyszer csak okvetlenül akad valaki, aki azt hiszi, hogy ő csakugyan látta is.

A kenési téboly képzeletbeli esetei közül érdemes megemlítenünk egyet, mert nagy hitelre talált és széles körökben elterjedt. Beszél-

ték, még pedig többféle, nagyjában megegyező változatban, (mert furcsa kiváltságuk volna a meséknek, ha csak egy változatban volnának meg), hogy ez meg ez, ekkor meg ekkor látta, hogy hatlovas fogat érkezik a dómtérre és benne többekkel együtt valami nagyúr, az arca komor és tüzes, a szeme lángol, a haja égnek áll, az ajka dühösen lefittyed. Miközben ez az illető tátott szájjal bámészkodott, a fogat megállt; a kocsis intett neki, hogy szálljon be és ő nem tudott ellenállni. A fogat erre, arra, összevissza kanyargott, végre kiszálltak valami palota kapuja előtt, ő is bement a társasággal s odabent **rengeteg** gyönyörűséget és szörnyűséget látott, sivatagokat és kerteteket, barlangokat és termeket és ezekben kísértetek tanácsot ültek. Végül mutattak neki nagy ládákat, teli pénzzel és azt mondták, hogy csak vegyen, amennyit akar, de a feltétel az, hogy átvesz egy kis edény kenőcsöt és elmegy vele kenni városszerte. De mivel nem akarta vállalni, egyszerre csak egy szempillantás alatt megint ott termett, ahol felvették. Ezt a történetet Milanóban szélteben elhitte a nép s mivel, mint Ri a ponti mondja, nem akadt számbevehető férfiú, aki kellőképpen nevetségessé tette volna, bejárta egész Olaszországot és a külföldet. Németországban nyomtatásban is megjelent és a mainzi választófejedelem-érsek írt is Federigo bíborosnak és megkérdezte, mennyiben érdemelnek hitelt azok a csodálatos esetek, amelyek Milanóban szájról-szájra járnak; azt a választ kapta, hogy csupa képzelődés az egész.

Ha nem is ilyen jellegűek voltak, de éppen ennyit értek a tudósok képzelődései is, aminthogy a köve kezmenyeik is éppen ilyen gyászosak voltak. A legtöbb tudós a szerencsétlenségek lövelét és okát az 1628. évben feltűnt üstökösben, továbbá a Saturnus és a Jupiter együttállásában találta meg; «az említett együttállás — írja Tadino — oly világosan céloz a jelen 1630 esztendőre, hogy mindenki megérthette. Mortales parat morbos, miranda videntur (halálos betegségeket hoz, csodák történnek)». Ez a jóslat, amelyet állítólag egy Torinóban 1623-ban nyomtatott «Specchio degli almanacchi perfetti» című könyvből halásztak ki, mindenütt szájról-szájra járt. Újabb intő jelnek, sőt a kenések nyilvánvaló bizonyítékának tekintették azt a másik üstököst, amely éppen a pestis évében tűnt fel, júniusban. Feltúrták a könyveket és sajnos, bőven találtak bennük példákat — a hogy ők mondták — az ilyen szándékos pestisre: idézik Liviust, Tacitust, Cassius Diot, sőt Homerost és Ovidiust és sok más ókori író, akik említettek vagy elbeszéltek hasonló eseteket; az újabkori íróknál még bőségesebb találtak ilyesmit. Számptalan más szerzőt idéztek, akik tudományosan értekeztek vagy alkalmilag beszéltek mérgekről, boszorkányságokról, kenőcsökről, porokról: így például Cesappino, Cardanus, Grévin, Salius, Paré, Schenck, Zacchia s végül ama gyászos Delrio, aki a leghíresebbek közt foglal-

hatna helyet, ha a tudósok hírneve ahhoz igazodnék, hogy műveikkel mennyi jót vagy rosszat tettek; az a Delrio, akinek a virrasztásai több ember életébe kerültek, mint néhány hódító hadivállalatai; az a Delrio, akinek *Disquisizioni Magiche* (a mágia tudománya) című műve (összefoglalása mindannak, amit e tárgyban összeábrándoztak az emberek egészen az ő koráig), a legtekintélyesebb, a legmegingathatatlanabb fogalmazása és több mint száz évig zsinórmértéke és hatalmas ösztökéje volt a szüntelen, irtózatos törvényes mészárlásnak.

A nép mendemondáiból a tanult emberek azt vették át, amit össze tudtak egyeztetni a maguk eszméivel; viszont a tanult emberek eszméiből a nép azt vette át, amit meg tudott érteni, és pedig úgy vette át, ahogy értette; és ebből az egészből alakult ki az általános téboly mérhetetlen és zűrzavaros tömege.

Mégis az kelti bennünk a legnagyobb csodálkozást, ha látjuk, hogy az orvosok, már mint azok az orvosok, akik kezdettől fogva tudták, hogy pestisről van szó és elsősorban Tadino, aki előre megmondta, hogy közeledik, aki látta bejönni, aztán, úgyszólván szemmel kísérte a fejlődését, aki megmondta és hirdette, hogy ez bizony pestis és hogy érintkezés útján terjed és hogy ha nem védekeznek ellene, megfertőzi az egész tartományt, mondom, csodálkozni kell, mikor látjuk, hogy később ugyanő ugyanezekből a következményekből határozott bizonyítékokat merített a mérgező és fertőző kenésekre; ugyanő, aki Carlo Colonnán (ez volt a milánói pestis második halottja) megfigyelte, hogy az önkívület a betegség egyik tünete, később ezt az esetet hozta fel a kenések és a sátáni összeesküvés bizonyítékául: két tanú vallotta, hogy egy beteg barátjátuktól hallották, hogy egyszer éjjel többen bejöttek szobájába és megígérték neki, hogy meggyógyítják és jól meg is fizetik, ha vállalkozik a környékbeli házak bekenésére; visszautasította az ajánlatot, mire azok eltávoztak, de helyettük ott maradt egy farkas az ágy alatt és három nagy macska, és ezek ott is tanyáztak, egészen virradatig».

Ha csak egyetlenegy ember locsogna össze ilyeneket, azt lehetne mondani rá, hogy hiányzik az egyik kereke, vagyis inkább nem is volna értelme, hogy beszéljünk róla; de mivel akkoriban sok, sőt majdnem minden ember ilyen volt, ekként ez már adalék az emberi szellem történetéhez és alkalmat ad megfigyelnünk, mennyire összekuszálhatja a rendezett és észszerű eszmék egész sorát egy másik, homlokegyenest ellenkező eszmesor. Egyébként Tadino, itt Milanóban, korának egyik legnevesebb embere volt.

Két kiváló és nagyérdemű író azt állította, hogy Federigo bíboros kételkedett a kenések igazságában. Mi szívesen elhalmoznánk e nagyhírű és szeretetreméltó férfiú emlékét még teljesebb magasztalással is és szívesen jellemeznénk úgy, mint aki ebben is, mint annyi

más dologban felette állt kortársai jórésének; de kénytelenek vagyunk ismét az ő példáján megmutatni, mennyire befolyásolja a közvélemény még a legnemesebb elméket is. Láttuk — legalább is abból, amit Ripamonti mond erről — hogy eleinte csakugyan kételkedett; később mindig hangoztatta, hogy ebben a hiedelemben nagy része van a hiszékenységnek, a tudatlanságnak, a félelemnek és annak az igyekezetnek, hogy mentegetődzzenek azért, mert csak jó későn ismerték el a ragályt és gondoskodtak a védekezésről; hogy sok ugyan benne a túlzás, de azért mégis csak van benne valami igazság is. Az Ambrosiana könyvtárban őriznek egy kis művecskét, melyet ő maga írt, sajátkezűleg, a pestisről; ebben sűrűn utal az említett felfogásra, sőt egyszer határozottan ki is mondja; körülbelül ezt írja: «Általános volt a vélemény, hogy efféle kenőcsöket több helyen kotyvasztanak és sok mindenféle módszerrel használják fel; e módszerek közül, véleményem szerint, némelyek igazak, némelyek azonban koholmányok. *«Íme, a tulajdon szavai: Unguenta vero haec aiebant componi conficique multifariam, fraudisque vias fuisse complures; quarum sane fraudum, et artium, aliis quidem assentimur, alias vero fictas fuisse commentitiasque arbitramur.*

De voltak olyanok is, akik mindvégig és egészen életük fogtyáig azon a véleményen voltak, hogy az egész csak képzelődés; és ezt nem tőlük maguktól tudjuk, mert egyikük sem volt eléggé bátor ahhoz, hogy nyíltan hangoztasson ilyen nézetet, amely szöges ellentétben volt a közvéleménnyel, hanem az íróktól, akik ama hiedelmet kinevetik, megróják, vagy megtámadják, mert szerintük néhány ember balvéleménye csupán, ami elevenen él ugyan, de nem mer nyíltan vitára kiállni; olyan írótól is tudjuk, aki hagyomány révén szerzett róla tudomást. «Találtam Milanóban okos embereket — mondja a derék Muratori a fentebb idézett helyen — akik őseiktől megbízható hagyományt örököltek erről, de nem igen voltak meggyőződve róla, hogy a mérges kenőcsök dolga igaz». Nyilvánvaló, hogy ez az igazságnak afféle titkos kitorése, afféle családi bizalmaskodás; megvolt a helyes ítélőképesség, de nem merészkedett elő a rejtekéből, mert félt a közvéleménytől.

A hatósági személyek száma napról-napra csökkent; egyre jobban megriadtak és megzavarodtak ezek is és azt a csekély erélyességet, ami még kitelt tőlük, a kenők kinyomozására fordították. A pestis idejének okmányai között, amelyeket a már említett levéltárban őriznek, van egy levél (minden egyéb vonatkozó okmány nélkül), amelyben a nagy kancellár komolyan és nagy nyomatékkal értesíti a kormányzót, hogy jelentést kapott, amely szerint két testvér, két milanói nemes, Girolamo és Giulio Monti egyik nyaralójában olyan nagy mennyiségben kotyvasztanak mérget, hogy negyven ember foglalkozik *«en este exercicio»* (ezzel a munkával), négy bresciai lovag

közreműködésével, akik a velencei köztársaságból hozatják az anyagokat, «Para la fábrica del veneno» (a mérég gyártására). Hozzáteszi, hogy nagy titokban már minden szükséges intézkedést megtett, hogy a milánói polgármester és az egészségügyi hivatal egyik felügyelője harminc lovassal rajtuk üssön; de sajnos, az egyik testvért idejében figyelmeztették, még pedig valószínűleg ugyanez az egészségügyi felügyelő, mert jóbarátja volt és még volt ideje eltüntetni a bűnjeleket; ugyanez a felügyelő mindenféle ürügyet összehordott, hogy ne kelljen odamennie, de hiába, mert a polgármester a katonasággal mégis elment. «A reconocer la casa y a ver si hallará algunos vestigios» (házkutatót tartani, hogy vajjon nem talál-e valami bűnjelet), tájékozódni és letartóztatni mindenkit, aki ellen gyanú merül fel.

Az ügy bizonyára elposványosodott, mert az egykorú iratok, amelyek a nemes urak ellen támadt gyanúról beszélnek, nem említnek semmiféle további tényt. Sajnos, volt más eset, amikor azt hitték, hogy megtalálták, amit kerestek.

Azok a bűnperek, amelyek az ilyesminek a következményei voltak, semmiesetre sem voltak az első effajta bűnperek és nem is tekinthetők ritkaságoknak a jogtörténetben. Mert hogy ne is említsük a régebbieket és csak az itt szóbanforgó korhoz közelebb eső esetek közül utaljunk néhányra: Palermóban 1526-ban, Genfben 1530-ban és 1545-ben, aztán még 1574-ben, Casal Monferratban 1536-ban, Padovában 1555-ben, Torinóban 1599-ben és másodízben éppen ebben az 1630. évben néhol egy-egy, néhol sok szerencsétlent perbe fogtak, és írtózatosan kegyetlen halálra ítélték, mert rájuk bizonyították, hogy porokkal, kenőcsökkel, boszorkánysággal, vagy mind a háromféle módon egyszerre terjesztették a pestist. De a legnagyobb port a milánói úgynevezett kenések ügye verte fel és talán éppen ezt lehet legkönnyebben megfigyelni; vagy legalább is itt nyílik a legtágabb tér a megfigyelésre, mert erről maradtak ránk legrészletesebb és leghitelesebb okiratok. S ámbár egy imént említett író már foglalkozott vele, mégis úgy gondoljuk, hogy ezzel a tárggyal újabb munkában kellene foglalkozni, mivel neki tulajdonképpen nem az volt a célja, hogy megírja a kenések történetét, hanem inkább az, hogy egy nagyobb, vagy legalább is közvetlenebb jelentőségű tétel megtámogatására érveket szedjen össze belőle. Ezt a történetet nem lehet röviden elmondani, itt pedig nincsen helyünk arra, hogy olyan részletesen tárgyaljuk, amint megérdemelné; és ezenfelül ha hosszasan elidőznénk ezeknél az eseteknél, az olvasó már bizonyára nem is volna kíváncsi arra, ami még hátra van elbeszélésünkéből. Félre tesszük tehát egy másik könyv számára ezeknek a vizsgálatát és előadását és végre visszatérünk hőseinkhez, akikkel most már mindvégig együtt is maradunk.

HARMINCHARMADIK FEJEZET.

Milanóban egy éjjel, augusztus vége felé, mikor a pestis a csúcspontján volt, don Rodrigo éppen hazafelé indult a hú Griso kíséretében; egész személyzetéből csak ez maradt már életben, mindössze harmad-negyedmagával. Éppen valami mulatóhelyről jött, rendszerint ott szokott dáriidózni a barátaival, hogy elverjék az akkori idők búskomor hangulatát; minden ilyen alkalommal volt néhány új vendég, néhány régi pedig hiányzott. Ma talán éppen don Rodrigo volt a legvidámabb; többek közt megnevettette a társaságot azzal, hogy furcsa halotti beszédet tartott Attilio gróf felett, akit két nappal ezelőtt ragadott el a pestis.

De ütközben úgy érezte, hogy rosszul van, egészen bágyadt, a lábai ernyedtek, nehezen lélegzik, egész belseje ég: mindezt hajlandó volt csupán a bornak, a virrasztásnak, az évszaknak tulajdonítani. Az egész úton ki sem nyitotta a száját; mikor hazaértek, az első szava parancs volt Grisonak, hogy gyújtson világot, mert a szobájába akar menni. Mikor aztán bent voltak, Griso alaposan megnézte a gazdája arcát: eltorzult, tűzben égett, a szemei kidülledtek és egészen szokatlanul csillogtak; a világért sem ment volna közel hozzá, mert ebben az időben, ahogy a közmondás tartja, minden rongyembernek valósággal sasszeme volt.

— Hallod-e, kutyabajom, — mondta don Rodrigo, aki leolvasta Griso arcáról a titkos gondolatot... — Pompásan érzem magam, tán a kelleténél többet ittam. Micsoda pompás fehér bor volt az!... Most egy nagyot alszom, aztán vége. Nagyon álmos vagyok... vidd innen azt a gyertyát, mert vakítja a szememet... idegesít!...

— A fehér bor huncutkodik, — mondta rá Griso, de még mindig jó messziről. — De tessék csak gyorsan lefeküdni, mert az alvás nagyon jót fog tenni.

— Igazad van, ha ugyan el tudok aludni... különben kutyabajom. Biztonság kedvéért tedd ide a közelbe azt a csengettyűt, hátha az éjjel szükségem lenne valamire; s figyelj, hallod-e, ha csengettyűhang üti meg a füledet! De nem lesz szükségem semmire... vidd innen gyorsan azt az átkozott gyertyát, — mondta újra, miközben Griso már is teljesítette a parancsot, még pedig oly tisztes távoból, ahogyan csak lehetett. — Az ördög vigye el! De mért idegesít ez annyira?!

Griso fogta a gyertyát, jóéjszakát kívánt a gazdájának és gyorsan távozott, miközben emez az ágyba bújt.

De a takaróját mázsás tehernek érezte és ledobta magáról, aztán összegubbaszkodott, hogy el tudjon aludni, mert halálosan álmos volt. De alighogy elszundított, hirtelen felriadt, mintha valaki,

csak úgy tréfából, csak azért is, megrázta volna ; érezte, hogy egyre nagyobb forróság önti el, egyre nő a láza. Megint eszébe jutott, hogy augusztus van, eszébe jutott az erős bor, a dáridó ; szeretete volna elhíttetni magával, hogy emiatt van az egész ; de az efféle gondolatok helyébe rögtön befurakodott az a másik, ami akkoriban minden érzéken túl azonnal kapcsolódott mindenhez, ott okvetetlenkedett lépten-nyomon a mulatozás vidám hangzavarában is, mert tréfálkozni még csak lehetett vele, de agyonhallgatni nem lehetett : a pestis.

Sokáig hánykolódott, végre elaludt és mindjárt elképzelhetetlenül nyomasztó és zűrzavaros álmok rohanták meg, egyik a másik után. Azt álmodta például, hogy égbe nyúló hatalmas templomban van, nagy tömegben ; ott volt, de nem tudta, hogyan került oda, és hogyan jutott eszébe ilyesmi és éppen ilyen időkben ; és nagyon mérgelődött miatta. Megnézte, kik állnak körülötte : csupa sárga, sorvadtt arc, csupa rémült, hunyorgó szem, csupa lefittyedt ajak ; mindegyikről rongyokban lógott le a ruha, és a lyukakon kilátszottak a foltok, meg a daganatok. Mintha elkiáltotta volna magát : «Helyet, csűrhe!» és a kapu felé tekintett, amely messze, nagyon messze volt, kiáltását fenyegető tekintettel kísérte, de nem mozdult, sőt összehúzta magát, hogy ne érjen hozzá ezekhez a förtelmes testekhez, amelyek túlságosan közel voltak hozzá minden oldalról. De ezeknek a félkegyelműeknek, úgy látszik, eszük ágában sem volt utat nyitni, sőt, mintha nem is hallották volna a parancsot ; sőt még közelebb nyomakodtak hozzá : de mindenekfelett olyasmit érzett, hogy valaki a könyökével, vagy más valamivel egyre nyomkodja baloldalt, a szíve és a hónalja között, mert ott valami fájdalmas és nyomasztó szúrást érzett. Ha pedig csavargatta a testét, hogy megszabaduljon tőle, akkor azonnal valami újfajta szúrást érzett ugyanazon a helyen. Elöntötte a düh, kardot akart rántani és ebben a pillanatban úgy rémlett neki, hogy a tolongásban felnyomták a kardját és most annak a markolata döfködi azon a bizonyos helyen ; de mikor ki akarta rántani, a kard nem volt sehol, viszont úgy érezte, hogy a szúrás jóval erősebb. Méltatlankodott, zihált, hangosabban akart kiáltani, de ekkor úgy rémlett neki, hogy minden arc egy irányba fordul. Ő is odanézett ; látta a szószéket s íme, most a mellvédje felett valami domború, síma, fényes... ízé... bukkan fel, aztán feljebb emelkedik, aztán feltűnik tisztán, világosan egy kopasz fej, aztán két szem, az arc, a hosszú fehér szakáll : és ott áll a barát, övig kiemelkedik a mellvéd fölé : fra Cristoforo. Villámló tekintettel végigpásztázza az egész hallgatóságot és most don Rodrigónak úgy rémlik, hogy a szeme rajta áll meg, a kezét felemeli és most éppen olyan, mint akkor volt, ott a palotája földszinti termében. Most ő maga is dühösen fölemelte a kezét és erőlködött, hogy egyetlen lendülettel elkapja azt a kinyuj-

tott kart; torkában tompán gomolygott valami hang és ez most fülsiketítő üvöltésben tört fel: erre felébredt. Leengedte a karját, mert álmában csakugyan felemelte; nagynehezen magához tért, nagy óvatosan kinyitotta a szemét, mert az erős délelőtti napfény épp úgy vakította, mint az este a gyertya: megismerte az ágyát, a szobáját; ráeszmélt, hogy az egész csak álom volt: a templom, a nép, a barát, minden eltűnt; minden, csak egy valami nem: az a fájdalom a baloldalában. Egyúttal érezte, hogy a szíve vadul ver, el-elszorul, fülei zúgnak, szüntelenül sípolnak, egész belseje ég, minden tagja ernyed, rosszabbul érezte magát, mint mikor lefeküdt. Egy pillanatig tétovázott, mielőtt megnézte volna a baloldalát, ahol a fájdalmat érezte; végre kitakarta és félénken odapillantott: és meglátta a kékes, violaszínű, undorító daganatot.

Érezte, hogy vége van; megrohanta a halálfélelem és még kegyetlenebbül az a rémület, hogy a halálmadár-banda kezére kerül és beviszik, bedobják a járványkórházba. S miközben azon törte a fejét, hogyan kerülhetné el ezt a borzalmas sorsot, érezte, hogy gondolatai összekúszálódnak és elhomályosulnak, érezte, hogy közeledik a pillanat, amikor értelme már csak arra lesz elég, hogy kétségbeessék. Felkapta a csengettyűt és erősen megrázta. Griso résen állt, azonnal megjelent. Jó messze állt meg az ágyától, figyelmesen szemügyre vette a gazdáját és megbizonyosodott arról, amit az este gyanított.

— Griso, — szólalt meg don Rodrigo, és nagy ügyvel-bajjal felült, — te mindig hű emberem voltál.

— Igenis, uram.

— Mindig jó dolgod volt nálam.

-- Méltóságod nagyon jó...

— Benned megbízhatom.

— Hát hogy az ördögbe ne!

— Beteg vagyok, Griso.

— Észrevettem.

— Ha meggyógyulok, még jobb dolgod lesz nálam, mint eddig volt.

Griso nem felelt erre semmit, csak várta, mi lesz a folytatása ennek a sok kertelésnek.

— Csak rád akarom bízni magam, senki másra, — folytatta don Rodrigo, — Griso, tégy meg nekem egy szívességet.

— Parancsoljon, — felelte Griso a szokott módon erre a szokatlan fordulatra.

— Tudod, hol lakik Chiodo orvos?

— Hogyne tudnám.

— Derék ember; ha jól megfizetik, titokban tartja a betegeket. Hívd ide; mondd meg neki, hogy egy-egy látogatásért 4—6 és akár több scudot is fizetek, ha többet akar; de jöjjön azonnal; és csak úgyesen, hogy senki se vegye észre a dolgot.

— Ezt jól kigondolta méltóságod, — mondta rá Griso, — megyek és rögtön itt leszek.

— Ide hallgass, Griso, adj előbb egy korty vizet. Olyan szomjúság gyötör, hogy nem bírom tovább.

— Nem uram, — felelte Griso, — orvosi rendelet nélkül semmit. Furcsa betegség ez: nincs vesztegetni való időnk. Maradjon csak nyugton, egy szempillantás alatt itt vagyok Chiodóval.

Ezzel kiment és becsukta az ajtót.

Don Rodrigo megint betakarózott és képzeletben elkísérte szolgáját Chiodo házába. Számlálta a lépéseket, számítgatta az időt. Minduntalan újra megnézte a daganatot, de utána rögtön irtózáttal elfordult. Bizonyos idő múltán fülelni kezdett, vajjon nem hallja-e az orvos lépéseit; és ez a feszült várakozás elterelte figyelmét a betegségről és elnyugtatta gondolatait. Egyszerre csak távoli csilingelést hall, de úgy rémlik neki, hogy a szobák felől, nem az utcáról. Figyel: hallja, hogy erősödik, ismétlődik, valami csoszogás kíséri: irtózatossá gyanú villan a fejében. Felül és még feszültebben figyel; tompa dobbanást hall a szomszéd szobából, mint mikor óvatosan letesznek valami terhet; kidugja lábait az ágyból, mintha fel akarna kelni, az ajtóra pillant, látja, hogy kinyílik, látja, hogy felbukkan és belép két csapzott és mocskos vörösruha, két förtelmes pofa, szóval két halálmadár; látja Griso félarcát is, amint a félig nyitott ajtó szárnya mögül leskelődik.

— Ó, becsstelen áruló!... Ki innen, bitangok! Biondino! Carlotto! Segítség! Meggyilkolnak! — kiabál don Rodrigo és benyúl a párnája alá, hogy kivegye a pisztolyát; megfogja, kirántja, de alig hogy elkiáltotta magát, a halálmadarak máris ott termettek az ágya mellett; a fürgébbik rávetette magát, mielőtt még lőhetett volna, kicsavarta kezéből a pisztolyt és messzire hajította, őt magát pedig lefogta és félig dühös, félig gúnyos pofával ordította:

— Ó a bitangja! Rátámad a halálmadár! Az egészségügyi hivatal embereire! Azokra, akik az irgalmasság cselekedeteit művelik!

— Tartsd erősen, majd aztán elvisszük, — szólt oda a cimborája és odament az egyik szekrényhez. És ebben a pillanatban Griso is belépett és a másikkal feltörte a zárat.

— Gazember! — üvöltött don Rodrigo, miközben a ránehezdő halálmadár alól felnézett rá és egyúttal megpróbált kiszabadulni ezekből a bikaerős karokból. — Hadd öljem meg ezt az elvetemült gazembert, aztán tehetek velem, amit akartok, — kiabált a halálmadarakra. Aztán újra harsány ordítózással szölogatta többi szolgáját, de hiába, mert az aljas Griso valamennyit elküldte jó messzire a gazdája nevében, hamis megbízásokkal, mielőtt elment volna a halálmadarakhoz, azzal az ajánlattal, hogy jöjjenek lebonyolítani ezt az ügyet és aztán osztozhatnak a zsákmányon.

— Maradjon nyugton, maradjon nyugton, — szólt rá a szerencsétlen don Rodrigora a fogdmeg, aki szinte odaszögezte az ágyához, aztán odafordult a másik kettőhöz, akik a zsebeiket tömködték és odaszólt nekik :

— Aztán csak becsületesen dolgozzatok ám!

— Te, te, — bömbölte Griso felé don Rodrigo, mikor látta, hogy egyre másra töri fel a zárat, szedi ki a pénzt, minden egyebet és osztokodik, — te! Hát azért...! Ó, pokol fajzatja! Még meggyógyulhatok! Meggyógyulhatok!

Griso rá se hederített és ha tehette, még csak nem is fordult arra felé, amerről ezek a szavak jöttek.

— Tartsd erősen, — szólt oda a másik halálmadár, — hiszen már örjög.

És ez igaz is volt. Nagyot ordított, még egy utolsó és emberfeletti erőfeszítést tett, hogy kiszabaduljon, aztán hirtelen kimerülten és bambán visszahanyatlott; tekintete még révülten előremeredt; minduntalan megrázkódott és jajveszékelt.

A halálmadarak felkapták, egyik a lábainál, másik a vállainál fogva, átvitték a másik szobába és letették az ott hagyott hordágyra; aztán az egyik visszajött a zsákmányért; végül felvették a nyomorúságos terhet és elvitték.

Griso még ott maradt, hogy sebtiben összeszedjen még valamit, aminek hasznát veheti; batyuba kötötte az egészet és indult. Ámbár nagyon vigyázott, hogy hozzá ne érjen a halálmadarakhoz és azok se érhessenek hozzá, de ebben az utolsó kapkodó lopkodásban gyanútlanul kezébe vette gazdájának az ágy mellett heverő ruháit, és megrázta, hátha van bennük pénz. Másnap aztán bezzeg vakarhatta a fejét, mikor éppen áldomást ivott a kocsmában s egyszerre csak elkezdte rázni a hideg, a szeme elhomályosodott: elernyedte és összerogyott. A cimborák rögtön faképnél hagyták, aztán a halálmadarak kezébe került, ezek mindenéből kifosztották, ami csak ért valamit és feldobták egy szekérre. Ott fordult fel, mielőtt még beértek volna vele a kórházba, ahová gazdáját bevitték.

Hagyjuk ezt most ott, ezen a siralmas szálláson és keressünk fel másvalakit, akinek a története sohasem bonyolódott volna össze az övével, ha ő maga nem erőszakolta volna mindenáron; sőt bátran állíthatjuk azt is, hogy enélkül sem az egyiknek, sem a másiknak nem is lett volna története: Renzóról beszélek, akit ott hagyunk el az új szövőgyárban, Antonio Rivolta néven.

Ha igaz, öt-hat hónapig volt ott s ekkor kitört a háború a köztársaság és a spanyol király között, tehát nem kellett többé attól tartani, hogy spanyol részről nyomoznak utána vagy zaklatják; ennél fogva Bortolónak első dolga volt, hogy elment érte és megint maga mellé vette; azért is, mert szerette, azért is, mert Renzo értelmes

fiatalember és ügyes munkás volt és a gyárban nagy segítségére lehetett a factotumnak s még hozzá sohasem túrhatta ki a helyéből, hiszen szerencsétlenségére írni sem tudott. Mivel pedig ez a tény is hozzájárult Bortolo elhatározásához, ezt is meg kellett említenünk. Az olvasó talán eszményibb Bortolót szeretne: nem mondhatok mást, alkosson magának olyant. Ez ilyen volt.

Renzo egyébként állandóan mellette dolgozott. Nem egyszer, különösen mikor afféle bosszantó leveleket kapott Agnesétől, kedve lett volna beállni katonának és véget vetni mindennek: hisz alkalom volt rá bőven, mert akkoriban a köztársaságnak éppen nagyon sok katonát kellett összeszednie. Renzót annál erősebben kísértette ez a gondolat, mert azt rebesgették, hogy megtámadják a milánói területet is; ő meg természetesen már előre elképzelte azt a gyönyörűséget, hogy mint győző vonul be falujába, újra találkozhatik Luciával és végre valahára mindent alaposan megbeszélhet vele. Azonban Bortolo szép szerével mindig el tudta téríteni ettől az elhatározástól.

— Ha csakugyan bevonulnak, — magyarázta neki, — akkor bevonulnak nélküled is, te pedig kényelmesen utánuk mehetsz; ha pedig szégyenszemre kiverik őket, nem jobb-e, hogy itthon maradtál? Örültek bizonyára lesznek bőven, akik vállalkoznak erre a bevonulásra. Csakhogy, mielőtt betehetnék a lábukat... én bizony nem hiszek benne, mert azok csak ugatnak, igen ám, de a milánói állam óriás falat, könnyen megakadhat akárkinek a torkán. Spanyolországról van szó, fiacskám; tudod-e micsoda hatalom Spanyolország? San Marco hatalmas otthon, csakhogy ez nem elég. Hát maradj csak veszteg, nincs itt jó dolgod?... Tudom, mit akarsz mondani; de ha odafönt úgy van megírva, hogy a dolgod sikerüljön, akkor mérget vehetsz rá, hogy kétszeresen sikerül, ha nem követsz el ostobaságot. Valamelyik szent majd csak megsegít. Hidd meg, nem neked való mesterség az. Azt hiszed, érdemes itt hagyni a selyemszövést, hogy elmenj gyilkolni? Mit keresnél te afféle népség között? Oda csakugyan arravaló emberek kellenek.

Máskor meg elhatározta Renzo, hogy titokban, álruhában, hamis név alatt megy haza. De Bortolónak erről is minden alkalommal sikerült lebeszélnie, könnyen kitalálható okokkal.

Mikor aztán a milánói hercegségben kitört a pestis és mint említettük éppenséggel a bergamoi határon, hamarosan átterjedt rajta és... ne féljenek, nem akarom elmondani ennek a pestisnek a történetét is; akit érdekel, tessék, megvan: állami megbízásból megírta bizonyos Lorenzo Ghirardelli; ritka és ismeretlen könyv ez, több adat van benne, mint a leghíresebb pestisleírásokban együttvéve! Sok mindenféle feltétele van annak, hogy híressé lesz-e egy könyv vagy nem. Csak azt akartam mondani, hogy Renzo is megkapta a pestist, maga gyógyította magát, azaz, hogy nem csinált semmit;

már-már majdnem belehalt, de végül pompás szervezete mégis csak legyűrte a betegséget : néhány nap múlva túl volt a veszélyen. Ahogy fokról-fokra megelevenedett, annál követelődőbbben támadtak fel lelkeiben emlékei, vágyai, reményei, életének tervei ; vagyis soha még ennyit nem gondolt Luciára. Vajjon mi történhetett vele ebben az időben, mikor szinte kivétel volt, ha valaki életben maradt? Ilyen közel van hozzá és semmit sem tud róla! És Isten tudja, mennyit kell még ebben a bizonytalanságban vergődnie! És aztán, ha eloszlik is ez a bizonytalanság, mikor majd megszűnik a veszedelem és megtudja, hogy Lucia életben maradt : akkor is ott van még mindig a másik rejtély, az a zűrzavaros fogadalom! «Elmegyek én, elmegyek én, legalább egy csapásra mindenről megbizonyosodom, — mondogatta magában, pedig ekkor még a lábán sem tudott állni, — csak éljen még! Megtalálni én megtalálom s végre tőle magától hallom meg, mi is az a fogadalom ; megmagyarázom neki, hogy úgymint érvénytelen, magammal hozom, őt is, meg a szegény Agnesét is, ha él! aki mindig szeretett engem és bizonyos, hogy még mindig szeret. Hát az elfogató-parancs? Ugyan, kisebb gondjuk is nagyobb annál azoknak, akik életben maradtak. Itt is szabadon járnak-kelnek olyan pofák, akiknek sok minden nyomhatja a lelkiismeretüket... hát csak a gonosztevőknek nem görbül meg a hajukszála sem? Milanóban meg, hallom, még nagyobb a zűrzavar. Ha elszalasztom ezt a pompás alkalmat (a pestist! lám, lám, hogyan használjuk néha a szavakat, mikor rávissz az a csúf ösztön, hogy mindent a magunk érdekei szempontjából nézzünk!) ...soha többé nem akad ilyen!

Reméljük is, hogy nem, kedves Renzo barátom.

Mihelyt annyira amennyire vánszorogni tudott, meglátogatta Bortolót, aki eddig még, hogy hogy nem, nem kapta meg a pestist és nagyon vigyázott magára. Nem is ment be hozzá, csak bekiáltott az utcáról, mire az odajött az ablakhoz :

— Á, á, — szólt ki Bortolo, — szóval megúsztad! Boldog ember!

— Még egy kicsit gyengén állok a lábamon, amint látod, de már túl vagyok a veszélyen.

— Hej, szívesen cserélnék veled! Régen, ha azt mondta az ember : «Jól vagyok», mindent megmondott, de most ez semmi. Most ha valaki elmondhatja : «Jobban vagyok», az igen, az a szép szó!

Renzo továbbra is minden jót kívánt az unokabátyjának, aztán közölte vele elhatározását.

— Most mehetsz, áldjon meg az Isten, — mondta rá amaz, — igyekezzél elkerülni a rendőrséget, mint ahogy én igyekszem elkerülni a ragályt és ha Isten is úgy akarja, hogy mind a ketten szerencsésen megússzuk, akkor viszontlátjuk egymást.

— Ó, igen, bizonyosan visszajövök, bár ne egyedül jönnék vissza! Lesz, ahogy lesz : reménykedem!

— Hát csak hozd magaddal őket is, mert ha Isten is akarja, lesz itt munkája mindenkinek és jól megférünk majd egymással. Csak még életben találjuk és vége legyen már ennek a pokoli járványnak!

— Viszontlátjuk egymást, viszontlátjuk egymást! Bizonyosan viszontlátjuk egymást!

— Megint csak azt mondom: adja Isten!

Renzo néhány napig edzette magát, hogy kipróbálja és gyarapítsa az erejét és mihelyt úgy érezte, hogy meg tudja tenni az utat, felkészült az indulásra. Ruhája alá övet kötött és beletette azt a bizonyos ötven scudót; ehhez még hozzá sem nyúlt, erről még senkinek sem szólt, Bortolónak sem; magához vette azt a kevéske pénzt, amit a legszigorúbb takarékoskodással napról-napra félretett, hóna alá vette kis batyuban a ruháit, zsebébe tette azt a szolgálati bizonyítványt, amelyet minden eshetőségre a második munkaadójával állít-tatott ki Antonio Rivolta névre; nadrágja kis zsebébe beledugott egy jókora kést, mert abban az időben legalább ennyi fegyverre minden tiszteséges embernek szüksége volt és augusztus utolsó napjaiban útnak indult, három nappal azután, hogy don Rodrigót bevitték a kórházba. Leccónak vette útját, mert előbb be akart nézni a falujába, hogy ne menjen Milanóba csak úgy tájékozatlanul; remélte, hogy Agnesét életben találja és mindjárt tőle megtud valamit abból a sok mindenből, amit annyira, de annyira vágyott megtudni.

Az a kevés ember, aki a pestisből kigyógyult, csakugyan szinte kiváltságos osztálya volt a lakosságnak. A többiek jó része vagy sínylődött még, vagy már meghalt; és akiket eddig megkímélt a betegség, szüntelenül rettegetek tőle; tartózkodón, óvatosan, kimért lépésekkel jártak-keltek, gyanakvó arccal, siettek is, tétováztak is egyszerre; mert minden, minden halálos sebet üthetett rajtuk. Viszont amazok már úgyszólván biztosak voltak a dolgukban (mert kétszer megkapni a pestist nem is ritkaság, hanem valóságos csoda lett volna!); a ragály kellős közepében szabadon és bátran járkáltak; mint a középkor egyik szakaszában a lovagok, tetőtől-talpig vasban s a paripáik is amennyire lehetett, ugyancsak vasban, így kóboroltak (innen a hírhedt nevük: kóbor lovagok), kóboroltak és kalandoztak a szegény gyalogos polgárok és parasztok között, akiknek a rongyos ruhájuk volt egyetlen fegyverük, hogy visszaverje vagy felfogja a csapásokat. Szép, bölcs és hasznos mesterség! olyan mesterség, hogy valóban első fejezete lehetne egy nemzetgazdasági kézikönyvnek.

Így ballagott Renzo hazafelé; ezt a biztonságérzetét kissé lehűtötte az a sokféle nyugtalanság, amit mind ismer már az olvasó és lehangolta a szörnyű betegség lépten-nyomon szembeötlő látványa és szüntelenül kísértő gondolata; így ballagott a gyönyörű időben, a gyönyörű tájon, de hosszú, hosszú és gyászosan elhagyatott útszakaszokon egyetlen lélekkel sem találkozott; legfeljebb egy-egy tá-

molygó árnyékkal, aki már szinte nem is volt eleven ember, vagy hullákkal, amelyeket végtisztesség nélkül, ének nélkül kísértek ki a gödörbe. Körülbelül dél idején megpihent egy kis erdőben, evett egy kis kenyeret, meg valamit a magával hozott húsfélékből. Gyümölcsöt az út mentén többet szedhetett, mint amennyit meg tudott enni: fügét, őszibarackot, szilvát, almát, amennyit csak szeme-szája megkívánt; bátran bemehetett a gyümölcsösökbe és szedhetett a fákról vagy a fák alól, ahol halomban hevert; mert ebben az évben hihetetlenül bőséges volt a termés, különösen a gyümölcsstermés; és úgyszólván senki sem törődött vele és a szőlőfürtöktől a szó szoros értelmében nem lehetett látni a leveleket; boldog boldogtalan annyit szedhetett, amennyit csak akart.

Estefelé meglátta a faluját. És ámbár bizonyára el volt készülve erre a látványra, mégis úgy érezte, hogy elszorul a szíve: egyszerre csak fájdalmas emlékek és fájdalmas sejtelmek rohanták meg: úgy rémlett neki, mintha újra hallaná a félrevert harangok baljós kongását, amely mintegy kísérte, üldözte, mikor erről a tájról menekült; egyúttal pedig a szó szoros értelmében hallotta a halottas csendet, amely most megülte a tájat. Még nagyobb izgalom fogta el, mikor kibukkant a kis templomtérrre. De attól tartott, hogy a legnagyobb szomorúság útja végén vár rá: mert úgy tervezte ki magában, hogy annál a háznál áll meg, amelyet annak idején Lucia házának nevezgetett. Most legfeljebb Agnese háza lehetett és az egyetlen kegyelem, amit Istentől remélt, az volt, hogy őt életben és jó egészségben találja a házban. Azt is kitervezte, hogy abban a házban kér szállást, mert gyanította, — és igen helyesen, — hogy az ő házában már legfeljebb csak patkányok meg nyestek tanyázhathnak.

Mivel nem akarta, hogy meglássák, lekanyarodott arra a bizonyos külső sikátorra, amelyen jó társaságban végiment azon a mozgalmas éjszakán, hogy meglepjék a plébánost. Körülbelül a közepe táján volt Renzo szölleje az egyik oldalon, háza pedig a másikon, úgy hogy amint elhaladt, egy pillanatra bekukkanthatott egyikbe is, másikba is, megnézni: mi is van hát odabent.

Útközben figyelmesen nézelődött, mert vágyott is rá, félt is tőle, hátha meglát valakit; és csakugyan, néhány lépéssel odébb megpillantott egy embert: ott ült a földön, egy szál ingben, hátát neki támasztotta a jázmin-sövénynek; lerítt róla, hogy eszelős; és erről, meg az arcáról is mintha felismerte volna, hogy ez az a szegény félbold Gervaso, aki második tanúnak jött arra a kudarcba fulladt vállalkozásra. De mikor odaért hozzá, határozottan felismerte, hogy hiszen ez a mindig eleven Tonio, akit akkor szintén magával vitt. A pestis elhervasztotta testi és lelki elevenségét és arcán és minden mozdulatán élesen kirajzolta azt a jelentéktelen és halvány hasonlóságot, amely eddig bárgyú öccséhez fűzte.

— Ó, Tonio! — szólt rá Renzo, mikor megállt előtte, — te vagy az? Tonio feltekintett, de a fejét meg sem mozdította.

— Tonio, nem ismeresz rám?

— Aki megjárta, megjárta, — felelte Tonio és a szája tátva maradt utána.

— Rajtad a betegség, mi? Szegény Tonio, de nem ismeresz rám?

— Aki megjárta, megjárta, — mondta ez újra bárgyú mosollyal.

Renzo, mikor látta, hogy nem boldogul vele, még jobban elszomorodott és tovább ment. De nini: az egyik sarkon valami feketeség bukkan fel és közeledik felé; rögtön megismerte, hogy don Abbondio. Szép lassan ballagott és úgy cipelte a botját, mintha a botja cipelné őt; és amint közeledett, egyre világosabban le lehetett olvasni sápadt és megnyúlt arcáról és minden mozdulatáról, hogy bizonyosan ő is átszenvedte a nyavalyát. Most már ő is meregette a szemét: mintha az volna, mintha nem; úgy látta, hogy a ruhája kissé idegenszerű: hogyne, hiszen bergamói viselet volt!

«Bizonyosan ő az!» — mondta magában és ingerült csodálkozással levegőbe lendítette mind a két karját, úgy hogy a jobbkezében tartott bot is ott meredezett most a levegőben; és bizony látszott, hogy hitvány karjai lötyögnek a ruhája újjában, pedig azelőtt éppen csak hogy beleférték. Renzo feléje tartott, meggyorsította lépteit és köszöntötte, mivelhogy mégis csak a plébánosa volt, bár nem éppen jó barátságban váltak el egymástól.

— Maga itt van! — kiáltott fel don Abbondio.

— Itt vagyok, amint láthatja. Mi hír Luciáról?

— Hát ugyan mi lehetne? Semmi. Milanóban van, ha ugyan még itt van ezen az árnyékvilágon. De maga...

— Hát Agnese vajjon él?

— Meglehet, de ki tudhatja? Nincs itt. De...

— Hol van?

— Elköltözött Valsassinába, és pedig Pasturóba, azokhoz a rokonaihoz, hiszen tudja; mert azt mondják, hogy ott a pestis nem garázdálkodik úgy mint itt. De maga, mondom...

— Ezt aztán sajnálom. Hát Cristoforo atya?

— Már jó ideje, hogy elment innen. De maga...

— Hallottam, megírták nekem, csak azért kérdeztem, hogy váratlanul nem jött-e már vissza?

— Ó hogyne, nem is hallottunk róla azóta. Hanem maga...

— Ezt is sajnálom.

— De hát azt akarom mondani, hogy maga mit keres itt, az Isten szerelméért! Hát nem tudja, hogy az a kis elfogatóparancs...

— Mit törődöm vele! Most más gondjuk van nekik. Végre haza akartam már jönni egyszer, hadd lássam, hogy állnak a dolgaim. És csakugyan nem tudnak semmit a... a...

— Mit akar látni? Hiszen itt már nincs senki, nincs semmi. Meg aztán, mondom, idejön, fittyet hány az elfogatóparancsra, az oroszlán torkába jön, hát van magának józan esze? Hallgasson meg egy öregembert, akinek kötelessége józanabbanul gondolkozni és aki azért beszél, mert szereti magát: szedje a sátorfáját és mielőtt még valaki meglátja, menjen vissza oda, ahonnan jött; ha pedig már látta valaki, akkor meg annál gyorsabban hordja el az irháját. Azt hiszi, hogy ez a levegő magának való, éppen ez? Nem tudja, hogy már keresték is, mindent össze-vissza hánytak, mindent felforgattak...

— A bitangok! Sajnos, tudom.

— De hát akkor...

— De ha mondom, hogy nem törődöm vele! De az a bizonyos, él még? Itt van?

— Mondom, hogy nincs itt senki, mondom, hogy ne gondoljon az itteni dolgokra; mondom, hogy...

— Azt kérdezem, hogy itt van-e... az?

— Ó, szentséges Isten! Beszéljen tisztességesebb hangon! Hihetetlen, hogy még mindig ilyen hevesvérű, annyi lecke után!

— Itt van, vagy nincs itt?

— Ugyan, nincs itt, de itt a pestis, fiacskám, a pestis! Ki mászkál ide-oda a mai világban?

— Ha nem volna más baj ezen a világon, mint a pestis... én csak a magam nevében beszélek, mert én már átestem rajta, nincs mitől tartanom.

— Nohát! Nohát! Hát az ilyesmi nem elegendő figyelmeztetés? Ha valaki az ilyen nyavalyából kilábol, az — legalább én így gondolom, — adjon hálát az Istennek és...

— Én szívből hálát adok neki.

— ...és ne mászkáljon, hogy más nyavalyát szerezzen, mondom. Hallgasson a tanácsomra...

— Ha nem csalódom, kegyed is beteg volt, úgye plébános úr?

— De még mennyire! Álattomos, gyalázatos betegség volt: csoda, hogy itt vagyok; nem mondok egyebet, nézzen rám: ilyen csúful megtépázott. Most már csak egy kis nyugalomra volna szükségem, hogy összeszedjem magamat; igen, már valamivel jobban is éreztem magam... az Isten szent nevére, mit keres itt? Menjen...

— Kegyed egyre csak azt hajtogatja: menjek vissza, menjek vissza. Ha visszamennék, akkor akár inkább ki se mozdultam volna. Azt mondja, hogy mit keresek itt? Hogy mit keresek itt? Hát ez nagyszerű! Hazajöttem én is!

— Haza...

— Mondja: itt sokan belehaltak?

— Ajjaj! — kiáltott fel don Abbondio és Perpetuán kezdve hosszasan felsorolta az egyes emberek, egész családok neveit. Renzo,

sajnos, el volt készülve erre, de mikor a rengeteg ismerős, jóbarát, rokon nevét végighallgatta, belefájdult a szíve, lehorgasztotta a tejét és minduntalan közbekiáltott : «Szegény ember! Szegény asszony! Szegények! — Látja, — folytatta don Abbondio, — s még nincs vége! Ha már most azok, akik itt maradtak, nem térnek észre és nem verik ki a fejükből egytől-egyig a hóbertjaikat, akkor igazán itt a világ vége.

— Ne féljen semmit, már nem akarok itthon maradni.

— Ó, hála az Istennek, hogy megvilágosította az elméjét! És ugyebár, magától értetődik, hogy visszamegy bergamói területre?

— Erre ne legyen gondja.

— Micsoda! Csak nem akar megint valami ostobaságot elkövetni, ami tán még ennél is rosszabb?

— Mondom, ne legyen gondja rá, ez az én dolgom; már nem vagyok gyerek; tudom, mire való az eszem! Remélem, semmi esetre sem mondja el senkinek, hogy találkozott velem. Kegyed pap, én is egyik báránkjája vagyok, talán csak nem árul el.

— Értem — mondta rá don Abbondio és ingerülten felsóhajtott, — értem. Tönkre akarja tenni magát és tönkre akar tenni engem. Még nem volt elég az a sok minden, amin átesett, de magának még az sem elég, amin én átestem. Értem, értem. — És miközben folyvást ezt az egy szót dünnyögte, tovább ment.

Renzo ott maradt egyedül; szomorú volt és elkedvetlenedett, mikor arra gondolt, hogy hol is szállhatna meg. Abban a halottnévsorban, amelyet don Abbondio elmondott neki, volt egy parasztcsalád is, amelyet egészen kiirtott a ragály, csak egy legény maradt belőle életben, Renzóval körülbelül egykorú és gyermekkora óta jó pajtása; házuk néhány lépésnyire volt a falutól. Elhatározta, hogy oda megy.

Útközben elment a szőlleje előtt és már kívülről első pillantásra láthatta, milyen állapotban van. A régi fáknak egyetlen kis gallyacs-káját, egyetlen levelét sem látta a kerítés fölött; amit látott, az mind a távolléte alatt nőtt. Oda ment a nyíláshoz (a kisajtónak már a sarokvasa sem volt meg), körülnézett: szegény szőlő! Egymásután két télen át odajárt a falu népe fáért, «annak a szegény embernek a földjére», így mondták. Szőlőtöveket, eperfát, mindenféle gyümölcsfát kíméletlenül letördeltek, vagy tőből kivágtak. De még mindig látszottak a régi megművelés nyomai: a feldúlt sorokban fiatal hajtások mutatták mégis az elpusztult tőkék rendjének nyomát; imitt-amott friss hajtások meg sarjak az eperfákon, a fügefákon, a barackfákon, a cseresznyefákon, a szilvafákon; de ezt is szemlátomást elborította és fojtogatta az új, sokféle és sűrű tenyészet, amely emberi kéz segítsége nélkül hajtott ki és növekedett fel. Csalán, páfrány, konkoly, tarack, papsajt, vadzab, tatárdiszópáraj, gyermekláncfü, madár-écska, vadköles és száz más efféle gaz valóságos őserdeje volt ez;

úgy értem : csupa afféle növény, amit minden vidék parasztja másként foglal csoportba és vagy gaznak, vagy más effélének nevez el. Ebben a zagyvalékban a növények szárai viaskodtak egymással a levegőben, fölébe tolakodtak egymásnak, elterpeszkedtek a földön és mindenáron igyekeztek elvenni a másiktól a helyet ; levelek, virágok, termések, százféle szín, százféle alak, százféle nagyság, kusza összevisszasága : apró kalászkok, piciny bugák, fürtös ernyők, fehér-piros-sárga, kék bőbiták. Ebben a növényrengetegben volt néhány feltűnőbb és mutatósabb, de javarészt ezek sem voltak jobbak a többinél ; ilyen volt a vadszöllő, amely valamennyi közül kimagaslott, szétterülő, vörhenyes indáival, széles, sötétzöld leveleivel, amelyek közül egyet-egyét már bíborszegély övezett, felkunkorodó fürtjeivel, amelyeknek dús bogyói lent sötétkékek, feljebb bíborvörösek, fent zöldek és legeslegfelül még csak apró fehéres virágok ; ilyen volt az ökörfarkkóró : alul széles, szúrós leveleivel, a szára nyílegyenesen meredt fel, rajta itt is, ott is hosszú ágacskák és ezeken, mint megannyi csillag, sok-sok élénk, sárga virág : ilyen volt a bogáncs, szúrós ágacskáival, leveleivel, virágkelyhével, amelyből fehér és piros szirmok buggyantak ki, vagy ezüstös könnyű pelyhek, amelyeket lefejtett és elsodort a szél ; ilyen volt a rengeteg folyondár, ami rátekeredett és felfutott egy eperfa fiatal hajtásaira és egészen betakarta lecsüngő leveleivel és az ágak végén ott hintáztak fehér és puha virágtölcsérei ; ilyen volt a vadtök, amely piros virágaival rácsavarodott egy fiatal szőlővesszőre, ez pedig, mivel hiába keresett szilárdabb támaszt, maga is belekapaszkodott kacsáival a vadtökbe ; gyenge szárai és majdnem egyforma leveleik összekeveredtek és egyik a másikat lehúzta a földre, mint ahogy gyakran megesis a gyengékkel, akik támogatni akarják egymást. A szeder pedig mindenütt ott volt : odafolyt egyik növénytől a másikhoz, felmászott, leereszkedett, csavargatta az indáit vagy kiegyenesítette, ahogy éppen lehetett, sőt keresztbe feküdt még a küszöb előtt is, mintha csak fel akarna tartóztatni mindenkit, még a ház urát is.

Ennek azonban esze ágában sem volt bemenni ebbe a szőlőbe ; és talán nem is nézte annyi ideig, mint amennyi időre mi bekukkantottunk. Tovább ment, nem messzire volt a háza ; átvágott a kerten, térdig gázolt a gazban, ami ezt is úgy felverte, mint a szöllőt. Megállt az egyik földszinti szoba küszöbén : amint léptei felhangzottak, amint belépett, nyakra-főre, egymás hegyén-hátán menekültek a patkányok és bebújtak a mocsok alá, ami az egész padlót beborította : ez volt a vasasnémetek fekvőhelye. A falra pillantott : csupa levert vakolat, piszok, korom. Felnézett a mennyezetre : egészen belepte a pókháló. Más nem volt a szobában. Kiment, kétségbeesetten, és távozott ugyanazon az ösvényen, amelyet az imént maga vágott ; néhány lépéssel tovább rátért balfelé egy gyalogútra, amely a mezőre

vezetett; egy lelket sem látott, egy hangot sem hallott, úgy ért oda ahhoz a házikóhoz, amelyben meg akart szállni. Már sötétedett. Barátja ott ült a kapuban, kis fapadon, karjait összefonta a mellén, az égre meresztette a szemét: látszott rajta, hogy a sok csapás szinte letaglózta és a magányosság elvadította. Amint meghallotta a lépéseket, odanézett, hogy ki lehet s mikor a szürkületben, a lombok és ágak közt felrémllett előtte valami alak, felugrott, égre emelte kezeit és felkiáltott:

— Hát nincs más, csak én? Hát nem volt elég tegnap? Hagyjatok békén egy kicsit, nekem már az is az irgalmasság cselekedete.

Renzo nem értette, hogy mit akar ezzel mondani, hát azzal felelt rá, hogy a nevéen szólította.

— Renzo!... — mondta rá a barátja és ebben a felkiáltásban ott volt már a kérdés is.

— Én bizony! — hagyta helyben Renzo és most egymáshoz siettek.

— Csakugyan te vagy! — lelkenedett a barátja, mikor végre ott voltak egymás mellett — mennyire örülök, hogy láthatlak! Ki hitte volna! Paolinnak néztelek, a sírásónak, aki naponta a nyakamra jár és azzal gyötör, hogy menjek temetni. Tudod, hogy egyedül maradtam? Egyedül! Egyedül, mint egy remete!

— Sajnos, tudom — mondta rá Renzo és miközben egyszerre és mohón üdvözölték egymást, kérdezősködtek és felelgettek egymásnak, bementek a házikóba. A beszélgetést itt sem hagyták abba, de a barátja elkezdett sűrögni-forogni, hogy megvendégelje Renzót, már amennyire ezekben az időkben és ilyen rögtönözve lehetett. Vízet tett fel forni és hozzáfogott a polenta-készítéshez, de aztán átadta a nyujtófát Renzónak, hogy ő csinálja tovább, maga pedig kiment, s egyre csak ezt hajtogatta: «Egyedül maradtam, bizony, egyedül maradtam». Kis kancsó tejjel, kevéske füstölt disznóórjával, két kecskesajttal, fűgével és őszibarackkal jött vissza; mindent odarakott az asztalra, kitálalta a polentát a tálba, aztán mind a ketten asztalhoz ültek és hol az egyik hálálkodott a látogatásért, hol a másik a vendéglátásért. És mintegy két évi távollét után most egyszerre úgy érezték, hogy sokkal jobb barátok, mint amilyenek, emlékezetük szerint, akkor voltak, mikor szinte naponta együtt lehettek, mert — mint ezen a ponton a krónikás megjegyzi — mert mind a kettő olyasmit élt át, ami megtanította arra, hogy milyen balzsama a léleknek a szeretet: az is, amit mi érzünk mások iránt, az is, amit mások éreznek mi irántunk.

Igaz, Renzónál senki sem helyettesíthette Agnesét, sem a távolléte miatt nem vigasztalhatta meg senki sem, nemcsak azért, mert régi és egészen kivételes szeretet fűzte hozzá, hanem azért is, mert a sok mindenféle rejtély közt, amit mindenáron szeretett volna meg-

fejteti, volt egy, amelyhez csak Agnesenek volt kulcsa. Egy pillanatilag tétovázott, vajjon folytassa-e útját, vagy előbb keresse fel Agnesét, mivel úgy sincs messze innét; de miután meggondolta, hogy Lucia hogylétéről Agnese valószínűleg semmit sem tud, megmaradt az első gondolata mellett: hogy egyenesen Luciához megy, eloszlatni a maga kétségeit, meghallgatni az ő döntését és aztán hírt vinni róla az anyjának. De már a barátjától is sok olyasmit hallott, amit eddig nem tudott és sok mindent világosan látott most már, amit eddig csak töredékesen ismert: Lucia hányattatásait, a maga üldöztetését, don Rodrigo szégyelletes távozását és hogy azóta színét sem látták erre felé, szóval mindezeket az össze-vissza bonyolódott eseményeket. Megtudta don Ferrante vezetéknévét is (és ez nagyon fontos volt Renzónak): mert igaz, hogy Agnese megíratta neki a levél írójával, de Isten tudja, hogyan írta le az az ember; mert a bergamói tolmács, mikor felolvasta a levelet, úgy eltorzította ezt a nevet, hogy ha Renzo ezen a néven kereste volna annak a háznak a címét, valószínűleg egyetlen ember sem tudta volna kitalálni, kiről is beszél tulajdonképpen. Pedig ez volt az egyetlen útmutatója Lucia keresésében. És ha az elfogatóparancsra gondolt: egyre jobban megbizonyosodhatott felőle, hogy ez meglehetősen távoli veszedelem és fölösleges nagyon törődni vele: a polgármester úr meghalt pestisben; ki tudja, mikor neveznek ki másikat; a rendőrség javarésze ugyancsak elpatkolt, akik pedig megmaradtak, azoknak kisebb gondjuk is nagyobb volt az efféle régi ügyeknél.

Maga is elmesélte élményeit a barátjának, ez viszont cserébe száz meg száz történetet mondott el neki a zsoldosok átvonulásáról, a pestisről, a kenőkről, a csodálatos esetekről.

— Csúf dolgok ezek, — mondta a barátja, miközben bekísérte Renzót az egyik szobába, amelynek a ragály miatt már nem volt lakója — sohasem hitte volna az ember, hogy ilyesmit megér; bizony, egész életemre elvették a jókedvemet; és mégis megkönnyebbülés, hogy így barátilag beszélhettem róluk.

Virradatkor mindketten a konyhában voltak: Renzo útrakészen, ujjasa alatt az a bizonyos öv, nadrágzsebében a kés: a batyuját, hogy gyorsabban mehessen, itt hagyta letétben a házigazdájának.

— Ha minden sikerül, — mondta neki — ha őt életben találom, ha... szóval... visszajövet benézek ide; sietek Pasturóba, megvinni a jó hírt annak a szegény Agnesének, és aztán, és aztán... de ha szerencsétlenségemre... ha szerencsétlenségemre, amitől Isten ments!... akkor, nem tudom, mit teszek, nem tudom, hová megyek; csak annyi bizonyos, hogy itt nem láttok többé!

Ezzel megállt a kapu küszöbén, felvetette a fejét és mélabús ellágyulással nézte a faluja hajnalát, amelyet már oly régóta nem látott. Barátja, mint ez már szokás, biztatta, hogy csak reméljen

minden jót ; rábeszélte, hogy vigyen magával valami ennivalót, el is kísértte egy darabon, még egyszer minden jót kívánt neki, aztán visszament.

Renzo lassan mendegélt, mert elegendőnek tartotta, ha estére Milano közelébe ér, másnap aztán jó korán bemegy és rögtön megkezdí a nyomozást. Az úton nem történt semmi és olyasmi sem fordult elő, ami a gondolatait elterelhette volna, legfeljebb a már megszokott nyomorúság és csüggedés. Mint már tegnap is, most is idejében tartott pihenőt egy kis erdőben, evett valamit és kipihente magát. Mikor Monzán áthaladt, egy nyitott boltban, ahol telí volt a kirakat kenyérrel, vett kettőt, hogy semmi esetre se maradjon élelem nélkül. A pék rászólt, hogy ne menjen be ; egy kis lapáton tányért nyújtott felé, amelyben ecetes víz volt és azt mondta, abba dobja be a pénzt ; azután pedig valami fogóval odanyújtotta neki egymásután a két kenyeret, Renzo pedig betette a tarisznájába.

Estefelé megérkezett Grecóba, de nem tudta a falu nevét ; azonban homályosan még emlékezett a tájra előbbi útjából és számítgatta, hogy mennyi idő alatt ért ide Monzából : és ebből a kettőből megállapította, hogy már nem lehet messze a várostól ; letért hát az országútról, hogy kint a földeken valami csőszkunyhót keres és abban tölti majd az éjszakát, mert kocsmáról hallani sem akart. Jobb szállást talált, mint amilyent keresett : az egyik major udvarának a sövényén nyílást fedezett fel : taláломra bebújt rajta : nem volt ott senki ; az egyik sarokban nagy csürt látott, alatta szénaboglyát, amelyhez könnyű létra volt támasztva ; körülkémlélődött, aztán szerencse fel ! felmászott ; lefeküdt és csakugyan, azon nyomban el is aludt, csak hajnalban ébredt fel. Előbb négykézláb kimászott óriási ágyának a szélére, kidugta fejét, s mivel senkit sem látott, leereszkedett a boglyáról, kiment az udvarból s megindult a gyalogösvényen : a dómot választotta sarkcsillagának és igen rövid gyaloglás után kibukkant Milano falai alatt a Porta Orientale és a Porta Nuova közt, emehhez valamivel közelebb.

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET.

Renzo nagyjában már hallotta, hogy a városba nem könnyű bejutni : igen szigorú rendeletek vannak, hogy nem szabad beereszteni senkit sem egészségi ellenőrző jegy nélkül ; viszont aki eléggé élelmes és el tudja csípni a kedvező pillanatot, könnyűszerrel bejuthat. Csakugyan így is volt ; és nem is szólván az általános okokról, amelyek miatt abban az időben a rendeleteket csak immel-ámmal hajtották végre, nem is szólván a különleges okokról, amelyek igen

megnehezítették éppen ennek a rendeletnek a szigorú végrehajtását, Milanó már olyan állapotban volt, hogy senki sem látta az értelmét, miért őrzik és mitől ; ha pedig bejött valaki, az nyilván nem annyira a lakosság egészségét veszélyeztette, mint inkább a maga egészsége ellen követett el merényletet.

Ennek tudatában Renzo terve az volt, hogy megpróbál bejutni mindjárt az első kapun, amely útjába akadt ; ha itt valami akadályba ütközik, újra megindul kívül a fal mentén, mindaddig, amíg olyan kaput nem talál, ahol könnyebben bejuthat. Isten tudja, mit képzelt : hány kapuja lehet Milanónak ! Tehát mikor odaért a fal tövébe, megállt és mindenfelé nézelődött, mint mikor valaki nem tudja, hogy melyik irányba menjen és mindenholnán olyasmit vár és keres, ami útbaigazítaná. De jobbra és balra nem látott egyebet, mint a kanyargó út egy-egy szakaszát ; szemben a várfal egy részét ; de élő embernek sehol semmi nyoma ; mindössze annyi, hogy a sánc egyik pontjáról sötét és sűrű füstoszlop emelkedett fölfelé és odafent óriási gomolyagokká csavarodott és terült szét, aztán pedig szétfoszlott a mozdulatlan és szürke levegőben. Fertőzött ruhákat, ágyakat és egyéb felszerelési tárgyakat égettek ott ; és efféle szomorú tüzeket egyre-másra gyújtottak, még pedig nemcsak itt, hanem a fal egyéb helyein is.

Az idő borús volt, a levegő nyomasztó, az eget végesvéig megszakítatlan lomha felhő, vagy inkább sűrű köd vonta be, a napot eltakarta ugyan, de nyilván nem ígért esőt ; köröskörül a mező egészen kiszáradt, nem is művelték meg mindenütt ; minden zöldje megfakult és egyetlen csepp harmatot sem kaptak a lepergő száraz levelek. Sőt mi több : ez a pusztaság, ez a csend itt a nagyváros tövében, megint újabb rémülettel fokozta Renzo nyugtalanságát és még jobban elkomorította minden gondolatát.

Egy darabig még ott álldogált, aztán találomra nekivágott és anélkül, hogy tudta volna, máris a Porta Nuova felé ment ; ez a kapu egészen közel volt, de még nem láthatta, mert a bástya eltakarta. Alig tett néhány lépést, csengettyű-csilíngelés ütötte meg fülét — ami hol elhalkult, hol erősödött — és aztán emberi hangfoszlányok. Tovább ment s mikor túljutott a bástyaszegleten, az első dolog, amit megpillantott, egy faházikó volt, ajtajában az ő a puskájára támaszkodott, fáradtan és hanyagul. A házikó mögött volt a sorompó és emögött a kapu, vagyis két ormótlan faldarab, felette tető, a kapuszárnyak védelmére ; a kapu tárva-nyitva volt, épp úgy, mint a sorompó ajtaja. De éppen a kapunyílás előtt valami szomorú akadály volt a földön : egy hordágy, amelyen két halálmadár éppen akkor helyezett el egy beteget, hogy elvigyék. A vámőrök parancsnoka volt, csak az imént derült ki, hogy megkapta a pestist. Renzo megállt, várakozott, míg elintézik a dolgukat ; mikor aztán a menet

eltávozott és nem jött senki sem becsukni a sorompót, «no most» — gondolta magában és gyorsan nekiindult. De az őrszem gorombán rákiáltott :

— Állj!

Renzo azon nyomban megállt, rákacsintott az őrré, elővett egy ezüst féltallérost és megmutatta neki. Az őrnek vagy volt már pestise, vagy nem félt tőle annyira, mint amennyire szerette az ezüst tallérosokat ; intett Renzónak, hogy csak dobja oda ; mikor látta, hogy máris odarepült a lába elé, odasúgta :

— Gyorsan, befelé!

Renzónak sem kellett kétszer mondani : besurrant a sorompón, bement a kapun, aztán csak előre, senki sem vette észre, senki sem törődött vele ; legfeljebb, hogy mikor már körülbelül negyven lépésnyire juthatott, egyszerre megint hallotta, hogy «állj!», — ezúttal egy másik vámőr kiáltott rá. Most úgy tett, mintha nem hallotta volna, hátra sem nézett, sőt meggyorsította lépteit. — «Állj!» — harsogta újra a vámőr, de a hangja inkább türelmetlenül csegett, nem pedig keményen, hogy mindenáron érvényt szerezzen a parancsnak ; de mivel a legényt nem sikerült engedékenységre kényszerítenie, vállat vont és bement a házikóba ; látszott rajta, hogy nem annyira az utasok ellenőrzése volt neki fontos, mint inkább az, hogy minél távolabb maradjon tőlük.

Ez az utca, amelyen Renzo haladt, akkor is, mint most is, egyenesen a Naviglio csatornához vezetett ; kétoldalt sövények és kertfalak, templomok és kolostorok és itt-ott házak szegélyezték. Ennek az utcának a végében, a csatornával párhuzamos utca közepe táján volt egy oszlop, rajta kereszt, úgy nevezték, hogy «Sant' Eusebio keresztje» ; és akármennyire megerőltette a szemét, nem látott maga előtt mást, csak ezt a keresztet. Mikor az utcakereszteléshez ért, ami éppen a másik utca derekára esik és jobbra-balra nézelődött, észrevette, hogy jobbfelől — azon az utcán, amelynek ma Santa Teresa sugárút a neve — egy városi ember tart egyenesen felé. «Végre egy tisztességes ember» — gondolta magában és rögtön arrafelé kanyarodott, azzal a szándékkal, hogy majd ettől kér útbaigazítást. De amaz is észrevette a közeledő idegent és már messziről szemügyre vette, gyanakvó pillantásokkal ; hát még mikor észrevette, hogy az idegen nem megy tovább, hanem feléje tart. Renzo, mikor közelébe ért, megemelte kalapját, mert ő bizony tisztességtudó hegylakó volt ; a kalapot a balkezeiben tartotta a jobbkezeivel pedig belenyúlt és még, határozottabban lépkedett az ismeretlen úr felé. Ez rémülten kimeresztette a szemét, egy lépést hátrált, felemelte görcsös botját, a vashegyét nekiszegezte Renzo derekának és rákiáltott :

— El innen! El innen! El innen!

— Hohó! — kiáltott vissza a legény. Megint feltette a kalapját

és mivel — mint később mondogatta, mikor elmesélte az esetet — éppen most semmi kedve sem volt a veszekedésre, hátat fordított ennek a félbolondnak és folytatta az útját, azaz helyesebben : azt az utat, amelyen véletlenül elindult.

A másik is tovább ment a maga útján s még mindig reszketett és minduntalan hátra fordult. Otthon aztán elmesélte, hogy egy kenő szegődött hozzá alázatos, jámbor képpel ; az arcáról leritt az alattomoság, a kezében ott volt a kenőcsös tégely vagy a kis csomag méreg (nem volt bizonyos benne, hogy melyik), ott volt a kalapjában hogy bekenje, csakhogy ő ügyesen távol tartotta magától.

— Ha még egy lépést tesz felém, — legénykedett — egyszerűen felnyársalom, mielőtt még hozzám férközhetett volna a bitang! Az volt a baj, hogy oly elhagyatott helyen voltunk ; mert ha Milano közepében történik a dolog, akkor elkezdek kiabálni, segítséget hívok és elfogjuk. Bizonyos, hogy az a förtelmes rondaság ott volt a kalapjában. De egy-szál-egyedül voltam, be kellett érnem azzal, hogy ráijesztek, anélkül, hogy a magam bőrét kockáztatnám ; mert egy kis méregport hirtelen odaszórhat ám s még hozzá ezek bámulatosan ügyesek, meg az ördög is a szövetségesük. Most bizonyosan a városban kóborog és ki tudja, hány embert gyilkol meg!

És élete fogytaig, pedig hosszú életet élt meg, valahányszor csak a kenőkről beszéltek, mindig újra elmondta meséjét és ezzel fejezte be : «Aki még most is azt hiszi, hogy nem igaz, nekem ugyan ne merje mondani : mert én szemtanú vagyok!»

Renzónak sejtelve sem volt róla, milyen könnyen megúsza a dolgot ; inkább a düh hányta, mint a félelem s mikor ballágása közben erre a fogadtatásra gondolt, nagyjából jól sejtette, hogy az ismeretlen minek nézte ; de az egészet esztelenségnek tartotta és magában megállapította, hogy az illető bizonyára futóbolond. «Roszszul kezdődik, töprenkedett mégis, úgy látszik. Balcsillagzat alatt járok itt Milanóban. Minden a kezemre jár, hogy bejuthassak ; és aztán, mikor bent vagyok, csóztül szakad rám a baj. De mindegy... Isten segedelmével... ha megtalálom... ha sikerül megtalálnom... hej! akkor nem sajnálok semmit!»

Amint a hídhöz ért, habozás nélkül befordult balra a San Marco utcába, mert úgy gondolta s igen helyesen, hogy bizonyosan a város belsejébe vezet. És útközben mindenfelé nézelődött, hátha emberi lényt láthatna valahol ; de nem látott mást, csak egy oszladozó hullát abban a kis árokban, amely a gyér házak (akkoriban még kevesebb volt belőlük), meg az utca egyik szakasza közt húzódik. Mikor túljutott ezen a szakaszon, hallotta, hogy valaki utánakiált :

— Kérem szépen, hallja!?

Arrafelé néz és nem messze egy magányos házikó kis erkélyén meglát egy szegény asszonyt, körülötte egy fészekalja kis gyerek ;

az asszony egyre csak szólogatta, még a kezével is integetett neki. Odasietett hát s mikor odért, az asszony rákezdte:

— Jaj, fiatalúr, szegény halottaira kérem, könyörüljön rajtam: menjen és mondja meg a biztosnak, hogy minket itt felejtettek. Bezártak bennünket ide, mint gyanúsakat, mert a szegény uram meghalt; ránk szegeztek a kaput, amint látja és tegnap reggel óta senki sem hozott ide ételt. Annyi ideje itt vagyunk már és eddig nem akadt egyetlen jótét lélek sem, aki megtette volna nekem ezt a szíves-séget; ezek a szegény ártatlanok éhenhalnak!

— Éhenhalnak! — csattant fel Renzo és benyúlt a tarisznájába s kivette a két kenyeret: — Tessék, tessék, — lelkendezett, — ereszszen le valamit, hogy beletegyem.

— Isten fizesse meg. Várjon egy pillanatig, — mondta az asszony. Bement, kosarat hozott meg kötelet és leeresztette. Renzónak most eszébe jutottak azok a kenyerek, amelyeket a kereszt tövében talált, mikor a multkor itt járt Milanóban. Ezt gondolta magában: «Ime, itt van a kárpótlás és talán sokkal jobb, mint ha a kenyereket az igazi tulajdonosnak adtam volna vissza; mert ez igazán az irgalmasság cselekedete.»

— Sajnos, asszonyom, — szólalt meg aztán, miközben a két kenyeret beletette a kosárba, — nem lehetek szolgálatára, nem hívhatom el a biztost; mert hogy őszintén megmondjam, idegen vagyok és egyáltalában nem tudok eligazodni ebben a városban. De ha találkozom valami idevalósi emberséges emberrel, aki szóba áll velem, annak majd megmondom.

Az asszony megkérte, hogy tegye is meg, aztán megmondta neki az utcájuk nevét, hogy közölhesse az illetővel.

— De maga is tehetne nekem egy szívességet, azt hiszem, — szólalt meg újra Renzo; — igazi könyörületesség volna ez és fáradtságába sem kerül. Vajjon meg tudná-e mondani, hol van itt Milanóban ***lovag nagyúri háza?

— Hallottam már arról a házról, — felelte az asszony, — de igazán nem tudom, merre van. Ha erre megy tovább, bizonyosan találkozik valakivel, aki meg tudja mondani. De ne felejtsem el minket is megemlíteni neki.

— Meglesz, — mondta rá Renzo és tovább ment.

Lépésről-lépésre erősebben és közelebből hallotta azt a zsvajt, amely már akkor is a fülébe szűrődött, amikor még ott állt és beszélgetett: kerekék robaja, lódobogás, csengettyűk csilingelése, időnkint ostorpattogás és a nyomában üvöltözés. Előre nézett, de nem látott semmit; mikor az utca torkolatához ért, kitérült előtte a San Marco tér, mindenekelőtt két függőleges faoszlop tűnt a szemébe, rajtuk csigasor, kötél; azonnal ráismert az átkozott kínzógépre (mert akkoriban megszokott dolog volt ez). Itt állították fel, de nem-

csak itt, hanem minden tágasabb téren és utcán, hogy a kerületi megbizottak, akiknek erre korlátlan felhatalmazásuk volt, minden huza-vona nélkül megkínóztathassanak bárkit, aki szerintük rászolgál: például az elkülönítetteket, ha kiszöktek a házból, alárendelt tisztviselőket, ha elhanyagolták kötelességüket, vagy akárki mást. Egyike volt ez azoknak a szertelen és egyúttal meddő módszereknek, amelyeket abban az időben s főképpen az ilyen pillanatokban a kelletténél mértéktelenebbül alkalmaztak.

Nos, miközben Renzo ezt az alkotmányt bámulta és azon törte a fejét: miért ezen a helyen állították fel, egyre közelebbről hallotta azt a zsvajt és egyszerre csak látta, hogy a templom sarkán kibukkan egy ember, aki csengettyűt ráz; egy úgynevezett futár volt; mögötte két ló nyujtogatta nyakát, nekifeszítette lábait, keservesen erőlködött, így jöttek, így vonszolták a halottas szekeret; utána jött a másik, aztán a harmadik, aztán a negyedik; és jobbról-balról a lovak mellett a halálmadarak ösztökélték őket ostorcsapásokkal, veréssel, káromkodással. A hullák javarészt meztelenek voltak, némelyik úgy ahogy holmi rongyokba volt bugyolálva, egymás hegyén-hátán hevertek, egymásba fonódtak, mint egy rakás kígyó, amint a tavaszi langyosságban lassan-lassan szétfejtekeznek; mert a gyászos hullahalom minden zökkenésre, minden rázkódásra meghullámozott és hátborzongatón megbomlott, a fejek lecsüngtek, leányhajak leomlottak, karok kiszabadultak és odaverődtek a kerekekhez: az amúgyis borzalmas látvány, íme, így válhatott még fájdalmasabbá és még irtózatossabbá.

A fiatalember megállt a tér sarkán, a csatorna korlátja mellett és magában imádkozott az ismeretlen halottakért. Szörnyű gondolat cikázott át az agyán: «Talán ott van, ezek közt, alattuk... ó, Uram... ó Uram! Tedd, hogy ne legyen igaz! Tedd, hogy ne is gondoljak ilyesmire!»

Amint a gyászos menet elhaladt, Renzo megindult, átvágott a téren, balra ment a csatorna mentén; ennek az irányválasztásának egyetlen oka az volt, hogy a halottasmenet az ellenkező irányba ment. Miután megtette a néhány lépésnyi utat a templomtól a csatornáig, jobbfelől megpillantotta a Marcellino-hidat; átment rajta és kiért a Borgo Nuovóra. És folyton nézelődött, azzal a szándékkal, hogy hátha talál valakit, aki útba tudja igazítani; az utca végében meglátott egy papot, ujjasban, bottal a kezében, amint ott állt egy félig nyitott kapuban, lehajtotta a fejét és fülét odatartotta a nyíláshoz; kisvártatva látta, amint áldásra emelte kezét. Kitalálta, hogy mi volt ez: a pap éppen meggyóntatott valakit. Renzo ezt mondta magában: «Ez az ember kell nekem! Ha egy papban, mikor a szentséget kiszolgáltattja, nincs legalább egy cseppnyi írgalmasság, szeretet és jóság, akkor igazán el lehet mondani, hogy ilyesmi már nincs is az egész világon.»

Közben a pap eljött a kaputól és megindult Renzo felé, de nagy óvatosan az utca közepén ment. Renzo, mikor odaért hozzá, levette kalapját és jelezte neki, hogy szeretne vele beszélni, de egyúttal rögtön megállt, hadd lássa a pap, hogy nem megy közelebb hozzá. Most az is megállt és várta, hogy Renzo megszólaljon, de a sétabotját leszúrta maga elé a földbe, mintha bástyát akart volna állítani maga elé. Renzo előadta kérését, a pap megfelelt rá, de nemcsak az utca nevét mondta meg, ahol a kérdezett ház volt, hanem mivel látta a szegény fiatalember tanácstalanságát, nagyjában azt is a szájába rágta, hogyan juthat oda : itt jobbra, amott balra, előbb ez, meg ez a templom, aztán az meg az a kereszt, aztán még hat nyolc utca, végigmegy rajtuk és már ott is van.

— Isten áldja meg jó egészséggel, most is és mindig, — mondta Renzo, és mikor a pap éppen indulni készült, hozzátette : — Még egy szívességre kérem, — és beszámolt neki az ott felejtett szegény aszszonyról. A jóságos pap megköszönte, hogy alkalmat adott neki erre a halaszthatatlan jócselekedetre, megígérte, hogy értesíti az illetékeseket és elment. Renzo is megindult és útközben megpróbálta ismételtetni magában az útvonalat, nehogy megint minden sarkon kérdzősködni kelljen. De elképzelni is nehéz, mily kínos volt neki ez a művelet, nem is annyira azért, mintha magában véve nehéz lett volna, hanem azért, mert most új izgalom sarjadt a lelkében. Az utcának a neve és az útvonalnak a végiggondolása zaklatta fel így. Hiszen ez volt az az útbaigazítás, amelyet óhajtott és kérdezett és amelyre okvetlenül szüksége volt ; és nem is mondott neki senki sem olyasmit, amiből valami rosszra következtethetett és mégis : az a gondolat, hogy már egészen világosan és közel látja célját, ahol majd megszabadul gyötrő bizonytalanságától, ahol majd meghallja : él! vagy ezt hallja majd : meghalt! — ez a gondolat úgy felzaklatta, hogy ebben a pillanatban jobban szeretett volna sötétben tapogatózni s még az elején lenni annak az útnak, amely most éppen a végéhez ért. De összeszedte minden erejét és rendreutasította magát : «Ejnye, hát mi lesz később, ha gyerekeskedéssel kezdem a dolgot?» Így aztán annyira-amennyire megemberelte magát, folytatta útját és egyre beljebb jutott a városba.

Milyen is volt a város? Milyen volt ahhoz képest, amelyennek a mult évben láttuk, az éhínség idején!

Úgy esett, hogy Renzo kénytelen volt éppen az egyik legmocskosabb és legvígasztalanabb városrészen átmenni ; az az útkeresztelkedés volt ez, amelyet a Porta Nuova carrobiójának neveztek, — (akkor még ott állt a közepén a kereszt és vele szemben, — ott, ahol most San Francesco di Paola temploma van, — az ódon Santa Anastasia templom) — ezen a környéken oly cszeveszetten dühöngött a ragály és oly elviselhetetlen volt a temetetlen hullák bűze

hogy az a néhány lakos, aki életben maradt, kénytelen volt innen elköltözni; a járókelőt mélyen elszomorította ez az eléje táruló pusztaság és sívárság és még jobban elcsüggesztette az a sok förtelmes és undorító maradvány és hulladék, amit a frissen eltávozott lakók itt hagytak. Renzo meggyorsította lépteit és azzal a gondolat-bátorította magát, hogy a cél bizonyára még nincs nagyon közel s mielőtt odaérne, legalább valamennyire megváltozik a város képe; és csakugyan, nem sokkal messzebb innét olyan helyre jutott, amelyet már inkább az élők városának lehetett nevezni; de még ez is milyen város volt és ezek is milyen élők! Minden kapu zárva volt, mert gyanakodtak vagy féltek, és csak azok voltak nyitva, ahol már senki sem lakott a házban, vagy esetleg rablók jártak; más kapuk be voltak szögezve vagy lepecsételve, mert a házban pestisbetegek vagy halottak voltak; egyes házakra szénnel keresztet rajzoltak: ez volt a jel a halálmadaraknak, hogy odabent halottak vannak, vigyék el: de ez leginkább a véletlentől függött, aszerint, hogy hol akadt olyan egészségügyi biztos, vagy más alkalmazott, aki hajlandó volt végrehajtani a rendeleteket, s hol volt olyan, aki inkább zsarolni akart előbb. Az utcákat rongyok borították s még a rongyoknál is undorítóbb gennyes kötözőszerek, fertőzött szalma, az ablakon kihajított lepedők; imitt-amott olyan emberek holtteste, akik hirtelen haltak meg az utcán és addig ott maradtak, amíg arra nem ment egy halottasszekér; vagy olyan hullák, amelyek éppen ezekről a szekerekről potyogtak le, vagy olyanok, amelyeket az ablakokon dobtak ki: a pestis hosszú tartama és dühöngése ennyire elvadította a lelkeket és ennyire kiölt belőlük minden kegyeletet, minden embertestvéri érzést! Megszűnt az üzletek zsivaja, a kocsizörgés, az árusok kiáltozása, a járókelők beszélgetése és nagy ritkaság volt, ha ezt a halálos csöndet egyéb is megtörte, mint a gyászszekerek zörgése, a szegények jajveszékelése, a betegek sírángozása, az őrjüngők üvöltése, a halálmadarak kiáltozása. Hajnalban, délben, este a dóm egyik harangja jelt adott az érsektől megszabott imádságok elmondására; erre a harangszóra feleltek a többi templom harangjai; ilyenkor emberek tünedeztek fel az ablakokban és közösen imádkoztak; hangok és sóhajok susogása hallatszott: az egészből szomorú hangulat áradt és mégis volt benne valami felemelő.

Eddig a lakosságnak mintegy kétharmad része meghalt, a maradék javarésze eltávozott vagy beteg volt; kívülről úgyszólván egyetlen ember sem jött be, az utcán alig járkált valaki és ezek közt órákig még véletlenül is csak alig lehetett találkozni olyannal, akin ne látszott volna valami különös vonás: az idők gyászos megváltozásának a jele. A legelőkelőbb férfiak köpeny vagy köntös nélkül jártak, pedig ez akkoriban a polgári ruházat legfontosabb darabja volt; a papok talár nélkül, a szerzetesek csak ujjasban, vagyis mellőz-

tek minden olyanfajta ruhát, amely lebegése közben odaérhetett valamihez vagy pedig kedvező alkalmat adott volna a kenőknek (ettől jobban féltek, mint akármi mástól); és amiatt, hogy egyetlen gondjuk volt lehetőleg rövid és szűk ruhát viselni, mindenki elhanyagolta magát és gondozatlanul járt; hosszúra nőtt azoknak a szakálla, akik eddig gondozott szakállt viseltek és kinőtt azoké, akik eddig borotválták az arcukat; a haja mindenkinek hosszúra nőtt és összegubancolódott és ennek nemcsak az állandó csüggedésből fakadó nemtörődömség volt az oka, hanem az is, hogy minden borbély gyanús volt mióta egy bizonyos borbélyt, akinek Giangiacomo Mora volt a neve, mint hírhedt kenőt elfogtak és elítéltek: neve jóideig városzerte az elvetemültség gyalázatos jelképe volt, de megérdemelné, hogy a részvétnek általánosabb és örökké híres jelképe legyen. A legtöbben botot fogtak az egyik kezükbe, némelyek pisztolyt is, fenyegetésül és figyelmeztetésül annak, aki túlságosan közel menne hozzájuk; a másik kezükben illatos labdacsot, vagy üreges fém- vagy fagolyót, amelyben illatosított ecettel átitatott szivacs volt; s minduntalan az orrukhoz emelték, vagy pedig állandóan ott tartották. Némelyek a nyakukban kis üveg higanyt viseltek, mert meggyőződésük szerint az a tulajdonsága, hogy elnyel és leköt mindenféle ragályos kigőzölgést és ügyeltek rá, hogy ennyi meg ennyi nap elteltével kicseréljék a higanyt. A nemes urak nemesek, hogy a szokott kíséret nélkül jártak ki, hanem kosárral karjukon maguk mentek bevásárolni az élelmiszereket. A jóbarátok, ha az utcán találkoztak, csak távolról köszöntek egymásnak, néma intéssel, és csak úgy futtában. Járás-kelés közben mindenkinek rengeteg munkát adott, hogy elkerülje azokat a förtelmes és halálos akadályokat, amelyek az utcákat borították, néhol pedig valósággal eltorlaszolták: mindenki igyekezett az utca közepén járni, mert rettegett attól a sok mocsoktól vagy esetleg még borzalmasabb dologtól, ami az ablakokból a fejére potyoghatott; mert rettegett azoktól a mérgezett poroktól, amelyeket gyakran állítólag az ablakokból dobtak le a járókelőkre; mert rettegett a falaktól, hiszen hátha be voltak kenve. Így a tudatlanság, — amely éppen ott bátor és óvatos, ahol nincs szükség rá és megfordítva, — most rémülettel tetézett és hatalmas rettegést keltett, mintegy cserébe az okos és egészséges félelemért, amelyet az első pillanattól fogva megszüntetett.

Ilyen volt az, ami kevésbé ijesztő és kevésbé síralmas látványnak számított: vagyis az egészségesek, a jó módúak; mivel a nyomorúság annyi jelene után, — különösen ha arra a még súlyosabb nyomorúságra gondolunk, amelyen még végig kell vezetni olvasóinkat, mivel most nem bocsátkozunk annak a leírásába, micsoda látvány lehetett az a sok pestisbeteg, aki az utcákon vánszorgott vagy hevert, a sok szegény, a sok gyerek, a sok asszony! Oly látvány

volt ez, hogy a szemlélője szinte kétségbeesett vigasztalást találhatott abban, ami a legjobban megrendíti és meghatja az utódokat: abban a gondolatban, mondom, hogy mennyire megcsappant ezeknek az élőknek a száma.

Ebben a lehangoló környezetben Renzo már jó részét megtette útjának és még jó néhány lépésnyire volt az egyik utcától, amelybe be kellett fordulnia, amikor éppen abból az irányból össze-vissza zsvaj ütötte meg fülét; a zsvajból kivált az ismert, hátborzongató csengettyű-csilingelés.

Mikor odaért az utca sarkára, — ez volt az egyik legszélesebb utcája a városnak, — látta, hogy négy szekér áll a közepén; s mint ahogy a gabonapiacon kavarog a mindenféle népség, felrakják és egymásra döntik a zsákokat: olyan volt itt is a nyüzsgés; ezek a halálmadarak ki és bejártak a házakba, hátukon hozták a terhüket és feldobták az egyik vagy másik szekérre; némelyik a vörös egyenruhájában volt, a másik nem vette fel, sokan még gyűlöletesebb megkülönböztető jeleket raktak magukra: tarka-barka tollakat és szalagokat és a nyomorultak most ezeket mintegy az öröm jeléül viselik ebben a roppant közös gyászban. Hol az egyik, hol a másik ablakból szól ki egy gyászos hang: «Ide, halálmadár!» És a szomorú zsongásból még sötétebb kongással hangzik ki a válasz, mint a káromlás: «Mindjárt! Mindjárt!» Vagy a lakók zúgolódtak és siettették őket, hogy gyorsan végezzenek, amire aztán a halálmadarak káromkodással feleltek.

Renzo, amint bejutott az utcába, negyorsította lépteit és igyekezett rá sem nézni a sokféle akadályra, legfeljebb csak annyira, hogy kikerülhesse. És akkor végtelenül sárga dolog ötlött a szemébe; a szívfacsaró jelenet szinte lenyűgözte lelkét, hogy végignézze; annyira, hogy úgyszólván akarata ellenére megállt.

Egy nő jött le a lépcsőre az egyik kapuból és megindult a szekerek felé; érett nő volt, bár még fiatal; valami nagy szenvedés, halálos bágyadság fátyolozta és homályosította el kissé, bár nem pusztíthatta el a szépségét; azt a szelíd és egyúttal méltóságos szépséget, amely ott ragyog a lombard-fajon. Járása fáradt volt, de nem rogyadozó; szemeiből nem jött könny, de látszott rajtuk, hogy rengeteg könnyet elsírtak már; volt a fájdalomban valami békesség és mélység, ami arról tanúskodott, hogy a lelke fegyelmezetten és keményen viseli ezt a fájdalmat. De ebben a mérhetetlen nyomorúságban nemcsak az arca szította fel iránta a szívekben ezt a már-már kihűlt és kihalt érzelmet. Vállán hozta mintegy kilencéves halott kis leányát; de szépen rendbe hozta, hófehér ruhába öltöztette, a haját is elválasztotta, mintha csak valami kis vígalomba vitte volna, amit már régen megígért neki és most jutalmul megadott. És nem is fekve tartotta, hanem egyenesen; az egyik karján ült, keble az anyja keb-

lén, mintha csak élne ; csak éppen az egyik kezecskéje csüngött le oldalt viaszfehéren, súlyosan, élettelenül, és feje már álomnál erősebb ernyedtséggel pihent az anyja vállán ; és ha a két arc hasonlósága nem árulta volna el, hogy az anyja, világosan elmondta volna az az érzelem, amely még mindig ott ült ezen a két arcon.

Egy mocskos halálmadár odalépett az asszonyhoz, hogy kivegye karjából a kislányt, de különösképpen volt benne némi tisztelet, akaratlanul is némi tétovázás. De az asszony hátrált előle és nem volt benne semmi felháborodás, semmi megvetés, mikor ezt mondta :

— Nem, ne nyuljon még hozzá ; majd én magam teszem fel a szekérre. Fogja.

S ezzel kinyitotta a tenyerét, odamutatott egy erszényt és odaejtette a halálmadár feléjenyújtott tenyerébe, aztán folytatta :

— Igérje meg, hogy egy mákszemnyit sem szed le róla és nem engedi meg, hogy másvalaki ilyent merészeljen és hogy így temeti el.

A halálmadár keblére szorította kezét és azután, — nem is annyira az ölébe hullott fizetségért, mint inkább az újfajta érzelem hatása alatt, amely szinte lenyűgözte, — rendkívül udvariasan és szinte alázatosan hozzálátott, hogy egy kis helyet teremtsen a szekéren a halott leánykának. Az anyja még homlokon csókolta, aztán letette, mintha ágyba fektetné, megigazgatta, fehér lepedővel leterítette és elbúcsúzott tőle :

— Isten veled, Cecilia! Nyugodjál békében! Ma este mi is utánad megyünk, hogy örökre együtt maradjunk. Addig is imádkozzál értünk, én is imádkozni fogok érted, meg a többiekért. — Aztán megint odafordult a halálmadárhoz és még ezt mondta neki : — Ha estefelé erre jár, jöjjön fel és vigyen el engem is és ne csak engem.

Ezzel visszament a házba és néhány perc múlva megjelent az ablakban kisebbik leánykájával a karján ; ez még élt, de arcán már ott ült a halál. Csak állt és nézte a nagyobbik lánya szégyelletes temetését, amíg csak a szekér el nem indult, amíg csak el nem tűnt ; aztán elment az ablaktól. És mi egyebet tehetett volna? bizonyára lefektette az ágyba egyetlen megmaradt kislányát és aztán maga is melléje feküdt, hogy együtt haljanak meg ; mint ahogy a száron pompázó virág együtt hull le a bimbóban szunnyadó kis virággal, ha végigsuhint rajtuk a kasza, amely egyformán levágja a rét minden növényét

— Ó, Uram, — kiáltott fel Renzo, — hallgasd meg őt! Vedd magadhoz őt, őt is, meg azt a csöppséget is ; eleget szenvedtek! Eleget szenvedtek már!

Mikor magához tért ebből a szokatlan meghatottságából, és próbálgatta visszaidézni emlékezetébe az útvonal rendjét, hogy eszébe jusson, vajjon az első utcába kell-e befordulnia s jobbra-e vagy balra : abból az utcából is valami újfajta zsvaj csapott felé :

hetyke ordítózás, elhaló jajgatás, asszony sírás, gyermeknyivákolás zűrzavaros egyvelege.

Arrafelé ment, a megszokott szomorú és homályos szorongással szívében. Mikor a keresztúthoz ért, látta, hogy szedett-vedett tömeg tódult felé. Félreállt, hogy utat engedjen nekik. Betegek voltak, a kórházba terelték őket; egyeseket erőszakkal kellett előretaszigálni; hiába rugkapálództak, hiába ordítottak, hogy az ágyukban akarnak meghalni, hiába viszonozták szüntelen átkozódásokkal a csapatot hajtó halálmadarak káromkodásait és parancsait; mások némán lépdeltek, mint a csendes örültek, nem látszott rajtuk sem fájdalom, sem más érzelm: aztán asszonyok, gyermekkel a nyakukban; aztán kisgyerekek, akiket nem annyira a közös halálfélelem, mint inkább az ordítózás, a sok vezényszó, meg ez a sokadalom riasztott meg és akik maguk is éles visítózással jajveszékelték anyjukért, a biztonságos anyai ölelésért, az otthonért. Jaj! s talán anyjuk, akit abban a hiszemben hagytak otthon, hogy alszik, éppen most hanyatlott ágyába, mert hirtelen lecsapott rá a pestis és talán már eszméletlenül fekszik és jön a szekér, beviszi a kórházba, vagy ha a kelleténél később jön a szekér, a temetőbe. Vagy talán, ó még keservesebb, még siralmasabb gyötrelmem! talán az anyjukat egészen lefoglalta a maga szenvedése s mindent elfelejtett, még gyermekeit is, s már csak egyetlen gondolat foglalkoztatja: a békés halál. De még ebben a szörnyű riadalomban is mutatkozott a lelkierőnek és az irgalmasságnak egy-egy példája: apák, anyák, testvérek, gyermekek, hitvestársak támogatták szeretteiket és csillapították vígasztaló szavakkal; még pedig nemcsak felnőttek, hanem kisfiúk és kislányok is, akik vezették gyámoltalanabb testvérkéjüket s felnőttekhez méltó okossággal és részvéttel figyelmeztették őket, hogy csak fogadjanak szót és ígérettek, hogy ott, ahová mennek, lesz, aki gondoskodik róluk és meggyógyítja őket.

E lehangoló és megindító jelenetek láttára egyszerre csak beleyilalt valami a mi vándorunkba és csillapíthatatlan izgalommal töltötte el: hiszen bizonyára itt van a közelben az a ház, és hátha ebben a tömegben... De mikor elhaladt az egész menet, ez a gyanúja is eloszlott: odafordult az egyik halálmadárhoz, aki a menet után kullogott és megkérdezte, melyik utcában és házban lakik don Ferante.

— Egyen meg a fene, buta paraszt, — mindössze ennyi volt a felelet.

Renzónak nem volt kedve hozzá, hogy érdeme szerint megfenyítse ezt az embert, de mikor a közvetlen közelében megpillantott egy biztost, aki a menetet kísérte és akinek kissé barátságosabb volt az ábrázata, tőle is megkérdezte. Ez aztán a botjával abba az irányba mutatott, amerről jött és meg is mondta:

— Az első utca jobbra és abban baloldalt az utolsó nagy ház.

A fiatalember, szívében új és még erősebb izgalommal, megindult arrafelé. Már bent jár az utcában, rögtön észreveszi azt a házat az alacsonyabbak és hitványabbak közt; odamegy a zárt kapuhoz, megfogja a kopogtatót és így tartja, mintha szerencsekerékben tartaná és nem merné kihúzni a cédulát, amelyre az élet vagy halál van írva. Végre felemeli a kopogtatót és keményen lecsapja.

Néhány perc múlva kis rés nyílik az egyik ablakon, kidugja fejét egy asszony, megnézni, ki az. Sötét arcára mintha ez volna felírva: «Halálmadár? Csavargó? Biztos? Kenő? Maga az ördög?» Renzo felnéz és kissé elfogódottan megszólal:

— Asszonyság, nem szolgál itt egy falusi lány? Lucia a neve.

— Már nincs itt, menjen Isten hírével, — felelte az asszony és máris be akarta csukni az ablakot.

— De egy pillanatra, az Istenért! Már nincs itt? Hát akkor hol van?.

— A kórházban, — ezzel megint be akarta csukni az ablakot.

— De egy pillanatra, az Isten szerelmére! Pestisben?

— Abban hát. Nagy újság, mi? Menjen Isten hírével.

— Ó jaj nekem! Várjon csak: súlyosan beteg? Mennyi ideje, hogy... — De ezalatt már csakugyan már becsukódott az ablak.

— Asszonyság, asszonyság! Csak egy szót az Istenért! Kedves halottaira kérem!... nem kell nekem semmi más... hó, hó! — De mintha a falnak beszélt volna.

A hír leverte, a ridegség felingerelte Renzót, hát még egyszer megragadta a kopogtatót, nekitámaszkodott a kapunak és így szorongatta és facsargatta, aztán megemelte, hogy irtózatossággal lecsapjon vele és aztán mégis csak úgy tartotta a levegőben. Ebben az izgalomban hátrafordult, hogy vajjon nem láthatna-e ott a közelben valami szomszédot, akitől talán pontosabb tájékoztatást, útbaigazítást, felvilágosítást kaphatna. De az első és egyetlen ember, akit látott, ugyancsak asszony volt, lehetett tőle vagy húsz lépésnyire; arcáról lerítt a rémület, a gyűlölet, a türelmetlenség és a rosszindulat; szemeit úgy forgatta, hogy szeretne volna a fiatalembert is szemmel tartani, de egyúttal messze is nézni, a száját kitátotta, mintha torka szakadtából ordítani akarna, de még a lélegzetét is visszafojtotta, két aszott karját fölemelte, karmok módjára begömbölyöző ráncos ujjait kinyújtogatta és vissza-visszahúzta, mintha meg akarna ragadni valamit; nyilvánvaló volt, hogy össze akarja csóditeni az embereket, de úgy, hogy ez ne vehesse észre. Mikor a tekintetük találkozott, az asszony arca még jobban eltorzult, aztán összezezzent, mintha rajtacsípték volna valamin.

— Mi az ördög?... — szólalt meg Renzo és egyúttal ő is kezét emelt az asszonyra. Csakhogy ez most már elvesztette a reményét,

hogy a fiatalemberen rajtaüthet, hát szabadjára engedte mostanáig visszafojtott ordítozását:

— Kenő! Űsd, nem apád! Űsd nem apád! Űsd a kenőt!

— Kit, te? Engem? Ó hazug boszorkány! Fogd be a szád! — ordított rá Renzo és odaugrott hozzá, hogy ráijesszen és belefojtsa a szót. De azonnal észbe kapott, hogy jobb lesz, ha magával törődik. A banya visítozására mindenfelől emberek csődültek össze; nem akkora tömeg, amekkora ilyen esetben három hónappal ezelőtt bizonyosan összeverődött volna, de ez is bőségesen elegendő arra, hogy egy védtelen embert alaposan megtáncoltasson. Ebben a pillanatban megint kinyílt az ablak és az az előbbi udvarias asszonyiség megint kidugta a fejét és most már ő is visítozott.

— Fogjátok meg! Fogjátok meg! Ez is azokhoz a bitangokhoz tartozik, akik mindenfelé mászkálnak és bekenik a tisztességes emberek kapuját.

Renzo nem sokat habozott; mindjárt az első pillanatban okosabbnak tartotta, ha megszabadul tőlük, mintsem hogy itt maradjon és elkezdjen kimagyarázkodni; egy pillantást vetett jobbra-balra, és arrafelé, ahol kevesebb volt az ember, uccu neki vesd el magad! egyetlen erős lökéssel félrelődített egy embert, aki elállta útját, egyetlen óriási erejű mellbevágással nyolc-tíz lépésnyire visszapenderített egy másikat, aki szembe rohant vele; aztán illa berek, felemelte kemény, bütykös öklét, hogy lesujtsa vele mindenkire, aki gáncsot vet neki. Előtte végig szabad volt az út, de a háta mögött hallotta a dobogást és még ezt a dobogást is túlharsogta az elkeseredett üvöltés:

— Űsd, nem apád! Űsd, vágd! Űsd a kenőt!

Nem tudta, mikor állnak meg végre és alig várta, hogy valahová bemenekülhessen. Haragja dühvé fajult, szorongása kétségbeeséssé változott; a szeme elborult, benyúlt a késéért, kihúzta tokjából, megvetette lábát, az arca eltorzult és kikelt magából, mint még soha életében és most hátrafordult; kinyújtotta karját, a levegőben hadonászott a fényes pengével és elordította magát.

— Jöjjön ide, akinek van mersze! Csűrhe! Majd én megkenem ezzel istenigazában!

És íme, csodálkozva és némi tétova meglepéssel látta, hogy üldözői megálltak és csak állnak, mintegy tanácstalanul, csak éppen tovább üvöltöztek és mint az örültek hadonásztak kezükkel a levegőben, mintha messze valahol emberek közeledtek volna Renzo háta mögött és azoknak integetnének. Megint visszafordult és látta (amit egy pillanattal előbb határtalan izgalomban nem látott meg), hogy egy szekér közeledik, sőt egész sor jól ismert halottasszekér, a jól ismert kísérettel; hátrább pedig tisztas távolságban másik embercsoport, amely ugyancsak rá akart rohanni a kenőre és két tűz közé

szorítani őt; de az említett akadály feltartóztatta ezeket is. Mikor most Renzo látta, hogy csakugyan két tűz közé került, egyszerre eszébe villant, hogy az, ami amazoknak rémület, neki menekülés lehet; meggondolta, hogy ebben a helyzetben nem lehet kényeskedni; visszadugta kését a tokjába, hátralepett, aztán nekiiramodott a szekérsornak, elhagyta az elsőt és a másodikon jókora üres helyet fedezett fel. Megcélozza, ugrásra lendül, hopp! már fent is van, a jobblábán áll, a bal még a levegőben kalimpál, két karja is még a levegőben.

— Éljen! Éljen — kiáltottak egyszerre a halálmadarak; azok is, akik gyalogszerrel kísérték a szállítmányt, azok is, akik a szekereken ültek és azok is, akik, — mondjuk csak meg ezt a szörnyűséget úgy, ahogy volt, — akik a hullákon ültek és egyre-másra nagyokat húztak abból az öblös üvegéből, amely kézzől-kézre járt. — Éljen! Remek ugrás! — A halálmadarak szárnyai alá menekültél: vedd úgy, mintha a templomban volnál, — szólt oda neki a kocsiján ülő két ember közül az egyik.

Mikor a szekérsor közeledett, ellenségei javarészt hátat fordítottak és távoztak, de eközben is egyre ordítottak: «Üsd! Üsd! Üsd a kenőt!», némelyik csak immel-ámmal vonult vissza, lépten-nyomon megállt, eltorzult arccal és fenyegető kézmozdulatokkal fordult Renzo felé, ez pedig a szekérről azzal felelt nekik, hogy az ökleivel hadonászott a levegőben.

— Bízd csak rám, — szólt oda neki az egyik halálmadár; és leszakított az egyik hullárról egy mocskos rongydarabot, sebtiben összecsomózta, az egyik csücskénél fogva felemelte, mint valami parittyát, e megátalkodott emberek felé és úgy tett, mintha hozzájuk akarná vágni. Közben pedig rájuk ordított:

— Na megálljatok, gazemberek!

Erre a mozdulatra valamennyi rémülten menekült és Renzo már nem látott mást az ellenségeiből, csak a hátukat meg a cipősarokaikat, amelyek oly villámsebesen cikáztak a levegőben, mint a gőzkalapácsok.

A halálmadarakból diadalordítás tört ki, viharosan ropogó röhögés és egy elnyújtott «juj», ami mintegy nyomon kísérte a menekülőket.

— Haha, látod, hogy mi meg tudjuk védelmezni a tisztességes embereket! — mondta most Renzónak az a bizonyos halálmadár, — mindegyikünk felér száz ilyen anyámasszony katonájával.

— Igazán elmondhatom, hogy maguknak köszönhetem az életemet, — felelte Renzo — és s zívából köszönöm is.

— Mit köszönsz? — mondta rá a halálmadár, — megérdemelted: meglátszik rajtad, hogy derék fiú vagy. Jól teszed, hogy kened ezt a csürhét; csak kend is, irtsd ki őket, úgylis csak akkor érnek valamit,

ha már felfordultak ; hálából ezért a nyomorúságos foglalkozásunkért folyton szidalmaznak és egyre csak azt hajtogatják, hogy a dögvész után valamennyiünket felakasztanak. Csakhogy nekik előbb végük lesz, mint a dögvésznek és csak a halálmadarak maradnak meg és végül mégis csak ők diadalmaskodnak és gyöngyületük lesz Milanóban.

— Éljen a dögvész! Dögöljön a csürhe! — rikkantotta el magát a másik és a gyönyörűsége pohárköszöntő után szájához emelte az üveget, két kézre fogta és akárhogy rázta a szekér, nagyot ivott belőle, azután odanyújtotta Renzónak : — Igyál az egészségünkre!

— Isten éltesse mindnyájukat, szívből kívánom! — mondta Renzo, — de nem vagyok szomjas ; most éppenséggel semmi kedvem sincs inni.

— Na, te ugyan alaposan megijedtél, úgy veszem észre, — folytatta a halálmadár, — igen jámbor fajtának látszol ; ilyen becsületes képű ember nem is lehet kenő.

— No no, mindenki úgy él meg, ahogy tud, — jegyezte meg a másik.

— Add ide már azt az üveget, — szólalt meg most az egyik, aki gyalogszerrel ballagott a szekér mellett, — magam is szeretnék már egy kortyot inni a gazdájának az egészségére... itt van ebben a díszes társaságban... amott, amott, úgy rémlik, éppen azon a gyönyörű hintón, gondolom.

És kegyetlen és pokoli vigyorgással odamutatott arra a szekérre, amely a szegény Renzo szekere előtt baktatott. Aztán komolyságot erőltetett az arcára, — így még elvetemültebbnek és megátalkodotabbnak látszott, — meghajolt a szekér felé és folytatta : — Bocsássa meg uram egy szegény halálmadárnak, hogy megkóstolja a kegyed pincéjének a borát. Nézze csak : az egyik így él, a másik úgy ; mi azok vagyunk, akik szekérre raktuk kegyedet és visszük nyaralni. És aztán uraságtoknak hamar megárt a bor, viszont a szegény halálmadaraknak jó a gyomruk.

És cimboráinak a röhögése közben fogta az üveget és fölemelte ; de mielőtt ívott volna, Renzóhoz fordult, mereven a szemébe nézett és furcsán fitymáló sajnálkozással odaszólt neki :

— Bizonyára nagyon fiatal az ördög, akivel szövetséget kötöttél ; ha mi nem vagyunk itt, hogy megmentünk, ugyan hiába vártad volna, hogy megsegítsen. És miközben újra kirobbant a röhögés, ajkához emelte az üveget.

— Hát mi? Hé! Hát mi? — kiabáltak át most többen is az előttük döcögő szekerről. A cimbora, miután annyit vedelt, amennyi csak belefért, két kézzel odanyújtotta az óriási üveget a pajtásainak, akik aztán kézről-kézre adták, végre az utolsó, aki az alját kiitta, megfogta a nyakánál fogva, megpörgette, odavágta a kövezetre, hogy izzé-porrá tört, és elordította magát :

— Éljen a dögvész!

Utána rögtön rázendített egyik durva nótájukra és nyomban vele énekelt ennek az aljas énekkarnak valamennyi többi tagja is. A pokoli kornyikálás, amelybe belekeveredett a csengettyűk csilingelése, a szekerek zörgése, a lópaták csattogása, visszhangot vert az utcák néma ürességében, végigharsogott a házakon és keserűn összeszorította a még bennük lakó néhány embernek a szívét.

De néha mi minden jöhet kapóra az embernek! Mi minden szerehet neki örömet bizonyos esetekben! A néhány pillanattal előbb kiállott veszély után Renzo kellemesen elviselhetőnek érezte e halottak s ez élők társaságát. Az ének pedig valóságos zene volt füleinek, bátran mondhatom: kíváncsias zene, mert ez megmentette attól a kellemetlenségtől, hogy társalognia kelljen velük. Még félig izgatottan és egészen felzaklatva, máris hálát adott szívében, már úgy ahogy, a gondviselésnek, hogy megúsza ezt a bajt és neki sem esett bántódása és ő sem bántott mászt; imádkozott, hogy most már segítse tovább is, hogy megszabaduljon a szabadítóitól; de maga is résen állt, figyelte őket, figyelte az utcát, hogy megragadja a kedvező alkalmat, amikor óvatosan, ügyesen lecsúszhat a szekérről és nem ad alkalmat ezeknek a halálmadaraknak, hogy lármát csapjanak és botrányt okozzanak, ami esetleg rosszindulatra hangolhatná a járókelőket.

Egyszerre csak az egyik sarkon úgy rémlett neki, hogy felismeri ezt a helyet: alaposabban szemügyre vette és most már megbizonyosodott felőle. Nos, mit gondolnak, hol volt? A Porta Orientale sugárútján, amelyen mintegy húsz hónappal ezelőtt lassan bebéallagott és nyakra-főre kirohant. Azonnal eszébe jutott, hogy ez az út egyenesen a kórházba vezet; és a Gondviselés különös kegyelmének tekintette és jó jelnek a jövőre, hogy egyszerre megtalálta a helyes utat, minden fejtörés, minden kérdezősködés nélkül. Itt szembe jött a szekerekkel egy biztos és rákiáltott a halálmadarakra, hogy álljanak meg, még valami egyebet is; elég az hozzá, hogy a menet megállt és a nótá hangos szóváltásba fulladt. Az egyik halálmadár, aki Renzo szekerén volt, leugrott, s akkor Renzo odaszólt a másiknak:

— Köszönöm a jószágukat, Isten fizesse meg, — és ezzel maga is leugrott a túlsó oldalon.

— Menj csak, menj csak szegény kis kenegető, — mondta rá amaz, — te ugyan nem fogod kiirtani Milanót.

Szerencsére nem volt ott senki sem, aki meghallhatta volna. A szekérsor a sugárút baloldalán állt meg, Renzo gyorsan átvágott a túlsó oldalra és a fal mentén előreóvakodott a híd felé; átmént rajta, tovább sietett a külvárosi utcán, megismerte a kapucinusok kolostorát és a kapu közelében látja már kibukkanni a kórház sarkát, áthalad a sorompón és feltáru előtte az épülettömb külseje: csak éppen mutató ez belőle, csak éppen ízelítő, de már ez is óriási, változatos és leírhatatlan látvány.

Aki erről a pontról szemlélődött, a kórház két oldala mentén nyüzsgő emberrajt láthatott ; mind betegek, akik csoportosan vonultak be a kórházba ; némelyek ott ültek vagy heverték a köröskörül húzódó árok partján ; meglehet, hogy az erejük felmondta a szolgálatot és már nem tudtak bevánszorogni a kórházba, de az is meglehet, hogy kétségbeesésükben kijöttek, de ugyancsak nem volt már elegendő erejük, hogy tovább menjenek. Más nyomorultak bárgyún, sokan valósággal őrjöngve, kószáltak szerteszét ; az egyik szenvedélyesen magyarázta a képzelgéseit egy nyomorultnak, aki ott fetrengett : már leteperte a betegség ; a másik tombolt ; a harmadik mosolygó pofikával nézett hol ide, hol oda, mintha vidám látványosságon venne részt. De ebben a hátborzongató vídámságban a legfurcsább és a lehangosabb az a folytonos és hangos énekszó volt, amely mintha nem is ebből a szánalomraméltó tömegből áradt volna kifelé és mégis minden más hangot túlharsogott : népi ének volt ez, a vidám és huncut szerelemről, afféle, aminek parasztnóta a neve ; ha valaki a hang irányába nézett, hogy felfedezze, vajjon ki ilyen boldog ebben az időben, ezen a helyen, végre nyomorúságos teremtesen akadt meg a tekintete : nyugodtan ült az árok fenekén, a levegőbe bámult és énekelt, ahogy csak a torkán kifért.

Renzo alig tett néhány lépést az épület déli oldala mentén, amikor hallotta, hogy furcsa moraj fut végig a tömegen és messziről hangosan kiáltoznak : «Vigyázz! Fogd meg!» Lábújjhegyre áll és megpillant egy vágtató gebét, amelyet még nála is furcsább lovas hajszol : tébolyodott beteg volt, s mikor meglátta az egyik székér mellett ezt a kifogott és őrizetlen dögött, gyorsan felpattant a hátára, öklözte a nyakát, rúgásokkal megsarkantyúzta és egészen megvadította ; a halálmadarak üvöltve utána vetették magukat, aztán valamennyiüket eltakarta a messze kavargó porfelleg.

A fiatalember belekábult és belefáradt a szemébe ötlő temérdek nyomorúságba és így érkezett meg annak a helynek a kapujához, ahol talán több nyomorúság volt összezsúfolva, mint amennyit külön-külön látott egész hosszú útjában. Odalép a kapuhoz, bemegy a boltzat alá s egy pillanatra mozdulatlanul megáll az oszlopcsarnok közepén.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET.

Képzeld el az olvasó a kórház tömbjét, amelyet tizenhatezer pestisbeteg népesített be ; az óriási udvar zsúfolva volt fakunyhókkal, bódékkal, szekerekkel, emberekkel ; a mérhetetlenül hosszú oszlopcsarnokok, jobbra és balra, teli vannak, tömve vannak betegekkel vagy holttestekkel ; szalmazsákokon vagy szalmán hevernek össze-vissza ; és ebben az óriási méretű karámban mindenütt zsivaj,

mindenütt hullámozás; itt is, ott is jönnek-mennek, megállnak, szaladnak, lefekszenek, felkelnek: lábbadozók, dühöngők, ápolók. Ez a látvány tárult most egyszerre Renzo szeme elé és annyira megragadta és megdöbbsentette, hogy szinte földbe gyökeredzett a lába. Nem akarjuk részletesen leírni ezt a látványt és ezt az olvasó sem kívánja; csak éppen nyomon követjük a fiatalembert keserves körútján, megállunk, ahol ő megáll és abból amit éppen lát, elmondunk annyit, amennyi szükséges cselekedeteinek és élményeinek elbeszéléséhez.

A kaputól, ahol megállt, egészen a középütt álló kápolnáig és onnan a szemközti kapuig afféle sugárút húzódott; ezen nem voltak sem bódék, sem egyéb állandó akadályok; a következő pillanatban már látta Renzo, hogy ezen az úton szekerek jönnek-mennek és mindenféle holmit elszállítanak, hogy kiürítsék ezt a helyet; látta, hogy kapucinusok és világiak irányítják a munkát és mindenkit elküldenek, akinek semmi dolga sincs ott. Mivel attól tartott, hogy illetéknéppen őt is kiteszékelik, hirtelen elhatározással bebújt a bódék közé, még pedig jobbfelé, mert véletlenül éppen arra fordult.

Már amennyiben volt egy talpalatnyi hely, ahová léphetett, tovább ment bódéről-bódéra, mindenüvé bekukkantott, de figyelte a szabadban felállított ágyakat is, jól megnézte a kínoktól meggyötört, a görcsökben eltorzult vagy a halálban megmerevedő arcokat, hátha közöttük megtalálja azt, akit pedig úgy, de úgy félt megtalálni. De már jó darab utat megtett és újra meg újra megismételte ezt a fájdalmas vizsgálódását, de egyetlen nőt sem látott: ebből arra következtetett, hogy a nők bizonyára elkülönített helyen vannak. Ezt el is találta, de hogy ez hol lehet, arra semmiféle jel nem mutatott s következtetni se tudott rá. Lépten-nyomon találkozott ápolókkal s ezeknek az arca, a viselkedése, a ruházata annyira elütött egymástól, amennyire elütött, sőt homlokegyenest ellenkező volt az az ok, amely mindegyiknek egyformán erőt adott ahhoz, hogy ezt a szolgálatot végezze; egyeseknek az emberfeletti szeretet, másoknak az, hogy még írmagja is kipusztult belőlük ennek a szeretetnek. De sem ezektől, sem azoktól nem mert kérdezősködni, nehogy esetleg elrontsa a maga dolgát; úgy döntött, hogy csak megy-megy, mindaddig, amíg csak nőkre nem bukkan. S amíg ment, közben is folyton ide-oda nézelődött; de bizony néha-néha kénytelen volt elfordulni, mert ez a feneketlen nyomorúság mélyen elsomorította és szinte bántotta a szemét. De akárhová fordult, akármire tekintett, mindent csak újabb és újabb nyomorúság ötlött a szemébe.

Maga a levegő és az ég is fokozta, ha ugyan még valami fokozhatta, ennek a látványnak a szörnyűségét. A köd lassankint összehúzóódott és sötét felhőkké tornyosodott, ezek aztán egyre jobban elfekedtek és már előre jelezték, hogy viharos éjszaka közeledik;

a komor és nyomasztó égbolt közepe táján, mint sűrű fátylon keresztül áttetszett a sápadt naptányér, amely bágyadt és félhomályos derengést hintett maga körül, s tespedt és fullasztó forróságot ontott magából. A zagyva tömeg szüntelen zsvivájába minduntalan bele-dobbant egy-egy mennydörgés tompa, elhaló, tétova dübörgése; s akárhogy odafigyelt az ember, nem tudta volna kitalálni, merről jön; vagy azt is hihette volna, hogy valahol messze kocsik robognak s hirtelen megállnak. Köröskörül a mezőkön egyetlen lomb se rezdült, egyetlen madár sem szállt le, vagy röppent fel: csak a fecske tűnt fel hirtelen az épület teteje fölött és kiterjesztett szárnyakkal lesiklott, szinte súrolta a mező szintjét; de megriasztotta ez a zsvivaj, gyorsan újra felröppent és messze tűnt. Olyan idő volt, amikor az útítársaságban senki sem akad, aki megtörné a csendet; a vadász lehorgasztott fejjel mélézva bandukol; és a parasztmenyecske, aki a mezőn kapál, egyszerre csak abbahagyja a nótát, maga sem veszi észre; ez az idő a vihar fullajtárja, ilyenkor a természet kívül nyugodt ugyan, de belül izgalomban hánykolódik, és mintha agyon akarna nyomni minden élő lényt és a munkát, a semmittevést, sőt magát az életet is valami megnevezhetetlen súllyal nehezíti el. De ez már amúgyis a szenvedés, a halál helye volt és itt szembe tűnt, hogy a betegséggel viaskodó embereket leteperte ez az új lidércnyomás; száz meg száz betegnek rohamosan rosszabbodott az állapota; egyúttal a haláltusa sokkal emésztőbb volt, a fájdalmak nagyobbak, fojtottabbak a nyögések: ilyen irtózatos óra talán még sohasem nehezedett a nyomorúságnak erre a tanyájára.

A fiatalember már jó ideje keringett a bódék útvesztőjében és eredménytelenül, amidőn a sokféle jajveszékelésből és a zűrzavaros morajból világosan a fülébe szűrődött valami furcsa hangzavar: sírás és bégetés együtt; végre odaért ahhoz a töredezett, bomladozó deszkapalánkhöz, amely mögül ez a furcsa hangzavar kiszűrődött. Bekukucsált két deszka közt egy széles résen, a palánkon belül néhány bódét látott és ezekben is, a kis térségen is, nem a megszokott ápoltak, hanem csecsemők heverték apró derékaljakon, vagy párnákon, vagy lepedőkön, vagy sokrétű vásznakon; dajkák és más asszonyok sűrőnnek-forognak, de mindennél jobban vonzotta és lenyűgözte az érdeklődését, hogy az asszonyok közt kecskék járkáltak és segítettek nekik: csecsemőkérdőház volt ez, már olyan, amilyen ezen a helyen és ebben az időben lehetett. Mondom, furcsa volt látni, amint ezek az állatok nyugodtan megálltak az egyik vagy másik csecsemő felett és megszoptatták; némelyik szinte anyai ösztönnel sietett oda a sírásra, megállt a csecsemő mellett, igyekezett pontosan elhelyezkedni fölötte, mekegett, fészkelődött, mintha csak hívna valakit, hogy jöjjön mindkettejük segítségére.

Itt is, ott is dajkák sürgölődtek, csecsemőkkel a keblükön;

s némelyikről úgy áradt a szeretet, hogy a szemlélő nem tudta volna eldönteni, vajjon a fizetség vonzotta-e erre a helyre, vagy az önfeláldozó szeretet, amely mindenütt megtalálja a szükségét és a szenvedést. Az egyik csüggedten vette le üresre szoptott melléről a sírálnakozó kis nyomorultat és szomorún odavitte a kecskéhez, hogy az szoptassa meg helyette. Egy másik mosolygó szemmel nézte a mellén elszenvedült csecsemőt, puhán megcsókolta, bevitte a bódéba és letette az egyik derékaljra. De a harmadik, mikor odaadta mellét egy idegen csecsemőnek, nem ugyan közömbös, de elfogódott arccal, merev tekintettel nézett az égre: vajjon ebben a helyzetben, ezzel a tekintettel mi másra gondolhatott volna, mint a maga csecsemőjére, hiszen talán kevéssel ezelőtt még őt szoptatta, talán éppen a mellén lehelte ki lelkét! Néhány idősebb nő más szolgálatban foglalatoskodott: az egyik odasietett egy visítózó, éhes csecsemőhöz, felvette és odavitte a kecskéhez, amely éppen egy halom friss fűvet eszegetett, odatartotta a csecsemőt a tőgyéhez, rászólt a tapasztalatlan állatra, de megsímogatta, hogy szelíden engedje át magát ennek a műveletnek. A másik odasietett és felvett egy szegény kicsikét, akire a kecske rálépett egyik lábával, mert csak arra a másikra ügyelt, akit éppen szoptatott; a harmadik ide-oda járt a maga csecsemőjével, ringatta és megpróbálta elaltatni énekkel, lecsendesíteni gügyögő szavakkal és nevéen szólíttgatta, de ezt a nevet ő maga adta neki. Ebben a pillanatban hófehér-szakállas kapucinus érkezett oda, két visítózó kis gyermeket hozott, egyiket a karján; halott anyjuk mellől hozta el mind a kettőt; az egyik asszony oda sietett, átvette őket és szemlét tartott az asszonyokon meg a kecskéken, hogy hamarjában melyik legyen anyjuk az anyjuk helyett.

A fiatalembert szüntelenül ösztökelte első és legerősebb gondolata s már nem egyszer csakugyan el is ment a réstől, hogy távozzék, de aztán megint csak tovább kukucskált, hogy még egy kicsit nézelődhessen.

Végre csakugyan elment onnét és a palánk mentén haladt tovább mindaddig, amíg a hozzá épített nagy csomó bódé kerülőútra nem kényszerítette. Most a bódék mentén haladt tovább, de az volt a terve, hogy megint visszakanyarodik a palánkhöz, egészen a végéig elmegy és valamit majd csak felfedez. Mikor így előre nézett és az utat vizsgálgatta, egyszerre csak hirtelen, röpke, pillanatnyi jelenés villant a szemébe és zaklatta fel a lelkét. Mintegy száz lépésnyire egy kapucinust látott elhaladni, aki rögtön el is tűnt a bódék között, egy kapucinust, akinek a járása, a tartása, az alakja még ilyen messziről és ilyen futtában is minden ízében Cristoforo atyára vallott. Elképzélhető, milyen izgalommal rohant abba az irányba s mikor odaért, addig keringett, keresgélt, előre-hátra, bent, kint ebben az útvesztőben, amíg újra és kimondhatatlan örömeire meg nem

látta ugyanazt az alakot, ugyanazt a barátot; most már közelről látta, hogy az üst mellől, tányérral a kezében, indul az egyik bódé felé; aztán látta, amint leült a küszöbre és keresztet vetett a maga előtt tartott tányérra, körülnézett, mint aki mindig résen áll és elkezdett enni. Csakugyan Cristoforo atya volt.

Néhány szóval elmondjuk a történetét, attól fogva, hogy elvesztettük szem elől, egészen eddig a találkozásig. Ki sem mozdult Rimini-ből, nem is gondolt rá, hogy kimozduljon, csak mikor a Milanóban kitört pestis alkalmat adott neki arra, amit mindig mindennél jobban kívánt: hogy életét adja felebarátaiért. Könyörögve kérte, hogy rendeljék ki oda a pestisbetegek ápolására és szolgálatára. A gróf-nagybácsi nem élt már, s különben is nagyobb szükség volt beteg-ápolókra, mint politikusokra, úgy hogy ellenkezés nélkül teljesítették kérését. Azonnal Milanóba ment, beköltözött a kórházba és körülbelül három hónapja volt már ott.

De Renzo öröme, hogy rábukkant a jóságos szerzetesre, egy pillanatig sem volt zavartalan: amint megbizonyosodott felőle, hogy ő az, nyomban észre kellett vennie azt is, hogy mennyire megváltozott. Görnyedten és fáradtan járt, az arca megsápadt és megsoványodott; az egész emberen meglátszott, hogy teljesen kimerült, a teste elsatnyult és megrokkant és pillanatról pillanatra csak a lelkiereje támogatja és tartja fenn.

Ő is nézte-nézte a feléje közeledő fiatalembert, aki nem mert még megszólalni, hát csak integetéssel próbálta észrevéttetni és felismertetni magát. Mikor aztán oda ért hozzá és úgy gondolta, hogy úgy is meghallja, ha nem kiabál, megszólította:

— Ó Cristoforo atya!

— Te itt vagy? — álmélkodott a barát, letette a tányért a földre, maga pedig felállt.

— Hogy van atyám? Hogy van?

— Jobban, mint ez a rengeteg nyomorult, akit itt látsz, — felelte a barát s a hangja rekedt és kongó volt, bizony az is megváltozott, mint mindene. Csak a szeme volt a régi, sőt mintha még valamivel élénkebb és csillogóbb lett volna: mintha a szeretet, amely felmagasztosult az emberfeletti munkában és ujjongott, hogy oly közel van már ősforrásához, izzóbb és tisztább tüzet gyújtott volna benne annál, amelyet a betegség fokról-fokra kioltott.

— De te, — folytatta — hogy kerültél ide? Mért rohansz bele így a pestis torkába?

— Hála Istennek, már átestem rajta. Azért jöttem... megkeresni... Luciát.

— Luciát? Itt van Lucia?

— Igen, legalább is bízom az Istenben, hogy még itt van.

— A feleséged?

— Ó kedves Cristoforo atya! dehogyis a feleségem! Nem tud semmit sem arról, hogy mi minden történt azóta?

— Nem, fiacskám; mióta Isten elszakított tőletek, azóta semmit sem hallottam rólatok; de most, hogy ide küldött hozzám téged, megmondom őszintén, hogy nagyon szeretnék mindent meg dni. De... az elfogatóparancs?

— Szóval, kegyed tudja, hogy mi mindent műveltek velem?

— De te mit műveltél, te?

— Megmondom; ha azt mondanám, hogy azon a napon Milanóban nagyon okosan viselkedtem, hazugság volna; de bűncselekményt egyáltalán nem követtem el.

— Elhiszem neked s mindig meg is voltam győződve róla.

— Nos hát, mindent elmondhatok kegyednek.

— Megállj! — mondta rá a barát, néhány lépésnyire elment a bódétól és elkiáltotta magát: — Vittore atya! — Néhány perc mulva megjelent egy fiatal kapucinus, akinek ezt mondta: — Vittore atya, tegye meg nekem azt a szívességet, hogy helyettem is vigyáz a mi szegény betegeinkre, ameddig én idebent maradok; ha valaki engem akarna, hívjon ki! Különösen az a bizonyos! Ha csak némi jele is mutatkozik, hogy eszméletre tér, nagyon kérem, értesítsen azonnal!

— Mindenesetre — felelte a fiatal szerzetes; az öreg pedig visszament Renzóhoz és magával hívta. — Menjünk be. — Aztán megállt és hirtelen így folytatta: — Te, úgy látom, alig állsz a lábodon, bizonyosan éhes vagy, mint a farkas.

— Hát bizony, — mondta rá Renzo — most, hogy kegyed figyelmeztet, most jut eszembe, hogy még nem is ettem.

— Megállj csak — mondta a barát; másik tányért hozott, odament az üsthöz és telemerte; aztán visszajött és egy kanállal együtt a kezébe nyomta Renzónak. Leültette a szalmazsákra, ami az ágya volt, aztán a sarokban álló hordóhoz ment, egy pohár bort eresztett belőle, odatette a kis asztalra vendége elé s végül maga is felvette a tányérját és melléje ült.

— Ó Cristoforo atya! — lelkenedett Renzo. — Hát a kegyed dolga ez? De hát kegyed még most is a régi. Szívből köszönöm.

— Ne köszönj nekem semmit, — mondta rá a barát — ez a szegényeké; de hát ebben a pillanatban te is szegény vagy. Most meséld el azt, amit nem tudok, mesélj arról a szegény kislányról; de siess, mert az időm kevés, a dolgom meg sok, amint láthatod.

Renzo kanalizgatás közben először is Lucia történetét mesélte el: hogy hogyan talált menedéket a monzai monostorban, hogyan rabolták el... a jóságos barátinak a lélegzete is elállt, mikor elképzelte e szörnyű szenvedéseket, e szörnyű veszedelmeket s mikor arra gondolt, hogy éppen ő irányította arra a helyre a szegény, ártatlan leányt; de mindjárt fellelegzett, mikor meghallotta, hogy csodálatos

úton-módon megmenekült, visszakerült anyjához és onnan donna Prassede házába.

— Most majd a magam viszontagságait beszélem el, — folytatta Renzo és rövidre fogva, elmesélte azt a milánói napot, a szökést, és hogy azóta mindig távolt volt otthonától és most, mivel úgylis minden a feje tetejére állt, megkockáztatta, hogy hazamegy; aztán, hogy nem találta otthon Agnesét, aztán itt Milanóban megtudta, hogy Lucia a kórházban van. — És azért vagyok itt, — fejezte be, azért vagyok itt, hogy megkeressem, hogy lássam, él-e, és hogy... még mindig... szeret-e... mivel... néha...

— Hanem, — kérdezte a barát — van-e valami adat rá, hogy hol kapott helyett, hogy mikor jött be?

— Semmi sincs, kedves Cristoforo atya; semmi; mindössze annyi, hogy itt van, ha ugyan még mindig itt van, adná az Isten.

— Ó szegény fiam! De hát idebent mit nyomoztál ki mostanig?

— Bebarangoltam itt mindent, sok mindent láttam, de majdnem mindenütt csak férfiakat. Kitaláltam ugyan, hogy a nők bizonyára elkülönített helyen vannak, de oda még nem sikerült eljutnom: majd kegyed megmondja, így van-e.

— Nem tudod, fiacskám, hogy ide tilos belépni mindenkinek, akinek nincs valami megbízatása?

— Jó, jó, de mi történhet velem?

— A szabályzat szent és sérthetetlen, kedves fiacskám; és ha a rengeteg súlyos baj lehetetlenné teszi is, hogy az utolsó betűig megtartsuk, hát ez elegendő ok rá, hogy a becsületes emberek megszégjék?

— De Cristoforo atya! — kiáltott fel Renzo — Luciát már feleségül kellett volna vennem! Kegyed tudja, hogyan választottak el bennünket egymástól! Húsz hónapja szenvedek már béketűréssel; eljöttem ide, annyiféle veszedelmesebbnél-veszedelmesebb kockázat árán és most...

— Nem tudom, mit mondjak erre, — szólalt meg most a barát és inkább a maga gondolataira felelt, mint a fiatalember szavaira — te jó szándékkal jársz és adná Isten, hogy mindazok, akiknek szabad bejárásuk van ide, úgy viselkednének, mint ahogy — ebben megbízom — te fogsz viselkedni. Isten, aki bizonyosan megáldja ezt az állhatatos érzelmedet, ezt a hűségedet, amellyel akarod és keresed azt, akit ő rendelt neked, Isten, aki szigorúbb, mint az emberek, de kegyelmesebb is: bizonyára nem vizsgálja, mennyiben sérti a szabályzatot az a mód, ahogy Luciát keresed. Csak azt ne feledd, hogy itteni viselkedésedről mind a kettőnknek számot kell adnunk, az embereknek ugyan esetleg nem, de Istennek minden bizonnyal. Gyere csak ide.

Ezzel felkelt és vele együtt felkelt Renzo is; miközben a barát

szavaira figyelt, máris feltette magában, hogy nem szól neki Lucia fogadalmáról, pedig eredetileg ez volt a szándéka. «Ha ezt is meghallja, — így okoskodott — bizonyosan megint akadékoskodni fog. Vagy megtalálom és akkor még mindig lesz idő beszélni róla, vagy... akkor pedig! mire való volna? «Most a barát magával vonta a bódé bejáratához, amely északra nézett és így folytatta:

— Ide hallgass: testvérünk, Felice atya, a kórház vezetője, ma máshová viszi vesztegzár alá a kórház néhány gyógyult betegét. Látnod ott középtűt azt a kápolnát?... — felemelte kiaszott és reszkető kezét és a borongós levegőben balfelé mutatott, a kápolna kupolájára, amely messze felmagaslott a hitvány faházikók fölé, aztán folytatta: — Ott gyülekeznek most körülötte s aztán zárt rendben azon a kapun vonulnak ki, amelyen valószínűleg te bejöttél.

— Ó hát ezért hordtak el mindent a főútról!

— Úgy van! Bizonyára már harangszót is hallottál a kápolnából?

— Hallottam harangozást.

— Az a második volt már; a harmadikra mind együtt lesznek. Felice atya rövid beszédet intéz hozzájuk, aztán megindul velük. Arra a harangszóra menj oda te is; igyekezzél a csoport háta mögé kerülni, az útnak olyan helyére, ahol nem zavarasz senkit, ahol nem vesz észre senki, de te végignézheted őket, amint elmennek előtted; és hát nézd meg... nézd meg... nincs-e köztük. Ha Isten nem úgy határozott, hogy köztük legyen... akkor amott, — s megint felemelte a kezét és az épülettömb szemközti oldalára mutatott, — az épületnek az a része meg a térségnek egyik része, amely éppen előtte van, a nők elkülönített helye. Majd meglátod a kerítést is, amely azt ettől a résztől elválasztja: imitt-amott foghíjas, néhol bedőlt, úgy hogy nem nehéz bejutni rajta. Odabent aztán, ha semmi gyanús dolgot sem művelsz, valószínűleg rád sem hederít senki. Ha mégis valami bajod támadna, mondd, hogy a ***-i Cristoforo atya ismer téged és majd igazol. Keresd ott Luciát, keresd bizalommal és... keresztényi megadással. Mivelhogy ne feledd, nem csekélység az, amit idejöttél megkeresni: élő embert kérsz vissza a kórháztól! Tudod-e, hányszor láttam megújulni ezt az én szegény népemet! Hányat láttam, akit úgy vittek ki s milyen keveset, aki a maga lábán távozott!... Menj, de légy készen, hogy talán áldozatot kell hoznod...

— Igenis. Ezt én is tudom, — vágott a szavába Renzo — de ha nem találom!...

— Ha nem találod? — szólt közbe a barát komoly, kérdő arccal és rosszaló tekintettel.

De Renzóban ez az utóbbi lehetőség újra lángra lobbantotta a dühöt és most már egyszerre vérbe borult a szeme; megismételte:

— ...de ha nem találom!... — folytatta — majd rajta leszek, hogy megtaláljak másvalakit! Akár Milanóban, akár az átko-

zott palotájában, akár a világ végén, akár a pokolban, de megtalálom azt a gazembert, aki elszakított bennünket egymástól; azt a bitangot, aki ha nem látta volna, Lucia már húsz hónapja a feleségem lehetne; ha pedig az volt a sorsunk, hogy meghaljunk, legalább együtt haltunk volna meg. Ha még él ez az ember, én megtalálom!...

— Renzo — kiáltott fel a barát, megragadta a karját és még szigorúbb tekintettel csapott le rá.

— De ha megtalálom, — folytatta Renzo, akit most már egészen elvakított a düh — ha a pestis még nem végzett vele... már nem olyan idöket élünk, hogy egy ilyen hitvány, a brávói védelme alatt, kétségbeesésbe kergetheti és aztán kikacaghatja az embereket; itt az ideje, hogy a férfiak szemtől-szembe mérkőzzenek; és én... majd én végzek vele!

— Boldogtalan! — kiáltott fel Cristoforo atya és a hangja egyszerre visszakapta egész régi áradását és zengését — boldogtalan! — Mellére hulló fejét most felkapta, arcán előmlött az élet egészséges színe, de szemében valami félelmetes tűz lobbant. — Nézz körül, boldogtalan! — s miközben egyik kezével erősen szorította és rázta Renzo karját, a másikkal félkört írt le maga előtt és amennyit csak lehetett, megmutatott neki a környező fájdalmas látványból. — Nézd, ki az, aki büntet! Ki az, aki ítél és nem ítéltetik meg! Ki az, aki ostoroz és megbocsát! De te, földnek férge, te akarsz büntetni? Te tudod, igazán tudod, mi a büntetés! Menj, boldogtalan, menj innét! Én abban reménykedtem... igen, abban reménykedtem, hogy halálom előtt Isten még megadja nekem az örömet hallanom, hogy az én szegény kis Luciám él; hogy talán még láthatom is és meghallhatom ígéretét, hogy imát küld majd a sír felé, amelyben elpihenek. Menj, elvetted ezt a reménységemet. Isten nem hagyta őt itt a földön, hogy a tiéd legyed; s nyilván nem merészeled méltónak tartani magad arra, hogy Isten ezt az örömet tartogatja számodra. De Luciára bizonyára gondolt ő, mert ez a leány ama lelkek közé tartozik, akiknek örökkévaló örömeket tartogat. Menj, nincs időm rá, hogy tovább hallgassalak!

Ezzel ellökte magától Renzo karját és megindult az egyik betegházikó felé.

— Ó atyám! — rimánkodott Renzo és utána eredt — hát így akar elküldeni?

— Micsoda? — szólalt meg újra a kapucinus, még mindig szigorú hangon — hát merésznéléd azt követelni, hogy elraboljam az időt ezektől a nyomorultaktól, akik várnak, hogy az Isten bocsánatáról beszéljek nekik, csak azért, hogy a te dühös ordítózásodat, a te bosszú-fogadkozásodat hallgassam? Meghallgattalak, mikor vígasztalást, segítséget kértél; elmulasztottam az irgalmasságot egy másik irgalmasságért; de te immár a bosszúvágyat melengeted szívedben,

mit akarsz tőlem? menj innét! Láttam itt meghalni megbántottakat, akik megbocsátottak; vétkeiket, akik jajgattak, hogy nem alázkodhatnak meg az előtt, akik ellen vétettek; együtt sírtam amazokkal és emezekkel; de veled vajjon mit tegyek?

— Ó, megbocsátok neki! Szívből megbocsátok, megbocsátok örökre! — kiáltott fel a fiatalember.

— Renzo, — szólalt most meg a barát komolyan, de nyugodtabban — gondolkozzál csak és mondd meg nekem: ugyan hányszor bocsátottál meg már neki? — És miután jó ideig nem kapott választ, egyszerre csak lehorgasztotta a fejét és kongó, vontatott hangon újra megszólalt: — Te tudod, miért viselem ezt a ruhát. — Renzo tétovázott. — Te tudod! — ismételte az öreg.

— Tudom — felelte Renzo.

— Én is gyűlöltem; én, aki egyetlen gondolatodért, egyetlen szavadért összeszidtalak, én azt a férfit, akit szívből gyűlöltem és sokáig gyűlöltem... én azt megöltem.

— Igen, de afféle hetvenkedő...

— Hallgass! — torkolta le a barát. — Vagy azt hiszed, hogy ha volna rá mentség, én nem találtam volna meg harminc év alatt? Ó, ha most átönthetném szívedbe azt az érzelmet, amely azóta mindig megvolt bennem s ma is megvan, az iránt az ember iránt, akit gyűlöltem! Ó ha átönthetném! Én? De Isten megteheti! Bár megtenné!... Ide hallgass, Renzo: ő jobban szeret téged, mint te magadat; te forralhattad magadban a bosszút, de benne éppen elegendő erő és irgalmaság van ahhoz, hogy megghiúsítsa bosszúdat; rád árasztja azt a kegyelmet, amelyre másvalaki nagyon is méltatlannak bizonyult. Te tudod, hiszen sokszor mondtad magad is, hogy ő le tudja fogni a zsarnokok kezét; de tudd meg, hogy éppen úgy le tudja fogni a bosszúálló kezét is. És azt hiszed, hogy mivel szegény vagy, s mivel annyit bántalmaztak, ő nem tud megvédelmezni ellened egy embert, akit a saját képére teremtett? Azt hiszed, hogy ő szabadon enged majd garázdálkodni? Nem! De tudod-e, legfeljebb mit tehetsz? Gyűlölhetsz és elkárhozhatsz; ezzel az egyetlen indulattal minden kegyelmet eltaszíthatsz magadtól. Mert akárhogy fordulnak dolgaid, akárhogy fordul szerencséd, jegyezd meg, hogy minden vesztedre fordul, amíg csak nem bocsátottál meg neki úgy, hogy többé már sohasem mondhatod: «Én megbocsátok neki».

— Igen, igen, — mondta rá Renzo meghiúsítottan és nagy zavarában — most értem, hogy sohasem bocsátottam meg neki igazán; belátom, hogy esztelenül beszéltem és nem keresztényi módon: és most az Úr kegyelméből, igen, valóban szívből megbocsátok neki.

— És ha megtalálnád?

— Kérném az Urat, hogy adjon nekem türelmet és illesse meg az ő szívét.

— Eszedbe jutna-e, hogy az Úr nem azt mondta nekünk, hogy bocsássunk meg ellenségeinknek, hanem hogy szeressük őket? Eszedbe jutna-e, hogy ő annyira szeretted, hogy meghalt érte?

— Igen, az ő segedelmével.

— Nos jó, gyere velem. Azt mondtad: de ha én megtalálom! Hát megtalálod! Gyere és meglátod, kit gyűlöltél oly makacsul, kire fenekedtél, kit akartál bántani, kinek az életén akartál bíraskodni?

És kézenfogta Renzót, oly keményen, ahogy csak egy izmos fiatalember foghatta volna és megindult. Renzo pedig egy szót sem mert kérdezni, csak ment utána.

Alig tettek néhány lépést, mikor a barát máris megállt az egyik bódé ajtajában, szemét Renzo arcára szegezte, félig szigorúan, félig jóságosan, és aztán bevezette.

Az első, ami szemébe ötlött, mindjárt, amint beléptek, egy beteg volt. Egy sarokban ült, a szalmán, de nem volt súlyosan beteg, sőt valószínűleg már lábadozott; mikor meglátta az atyát, megrázta a fejét, mintha ezt akarta volna mondani: «Nem». Az atya lehorgasztotta fejét, szomorún és megadással. Közben Renzo nyugtalan kíváncsisággal jártatta körül tekintetét az egyéb látnivalókon és megpillantott még három-négy beteget; észrevette, hogy az egyik külön fekszik, derékaljon, lepedőbe csavarva, rajta paplan helyett főuri köpeny; rámeresztette a szemét, megismerte don Rodrigót, és egy lépést hátratántorodott, de a barát megint erősen megszorította a kezét, magával vont a vacok végéhez, kinyújtotta a másik karját és ujjával rámutatott a benne fekvő férfira.

A nyomorult nem is moccan; szeme tágra nyílt, de tekintete üres; arca sápadt, teli fekete foltokkal; ajka fekete és duzzadt: halott ember arcának lehetett volna mondani, ha a heves rángatózás nem tanúskodott volna szívós életerejéről. Néha-néha meghullámozott a melle, mikor fulladozva lélegzetet vett; jobbkezét a köpenye felett odanyomta a szívére, szorításra görbítette ujjait, amelyek egészen elkékültek, a hegyük pedig már megfeketedett.

— Látod! — szólalt meg a barát halkán és komoran. — Lehet, hogy büntetés, lehet, hogy könyörület. Amit te érzel most ez ember iránt, aki téged megbántott, ama napon ugyanazt érzi majd irántad Isten, akit bizony te bántottál meg. Aldjad őt és áldást nyersz te is. Négy napja van már ebben az állapotban. eszméletlenül. Talán az Úr ad neki kegyelmesen egy órát, hogy magába szálljon; de talán azt akarja, hogy te imádkozzál ezért; talán azt akarja, hogy azzal az ártatlan leánnyal együtt imádkozzál ezért; talán arra tartogatja kegyelmét, hogy te magad imádkozzál érte, meggyötört és megbékélt szíveddel. Talán ennek az embernek az üdvössége meg a tiéd is, csak tőled függ már, a te őszinte bocsánatodtól, részvétedtől és... szeretettedtől.

Elhallgatott, összekulcsolta kezeit, lehajtotta fejét és imádkozott. Renzo követte példáját.

Néhány perce már így imádkoztak, midőn megkondult a harang. Mindketten felriadtak, mintha összebeszéltek volna és kimentek. Az egyik nem kérdezett, a másik nem tiltakozott: csak a szemük beszélt.

— Most menj, — szólalt meg a barát — felvértezve arra is, hogy kegyelem árad rád, arra is, hogy áldozatot kell hoznod, és arra is, hogy bármi lesz utad eredménye, dicséred az Istent. És bármi lesz, jójj és értesíts engem: majd együtt dicsérjük őt.

Többet nem beszéltek, elváltak egymástól; az egyik visszament oda, ahonnan jött, a másik megindult a kápolna felé, ami nem volt messzebb, mint száz lépésnyire.

HARMINCHATODIK FEJEZET.

Néhány órával ezelőtt ugyan ki mondhatta volna meg Renzónak, hogy nyomozásának a kellős közepében, mikor elkövetkeztek a legbizonytalanabb és a legdöntőbb pillanatok, szíve megoszlik Lucia és don Rodrigo között? Pedig így volt: ez az alak mindenütt ott volt, azokban a kedves vagy borzalmas képekben, amelyeket ezen a rövid úton váltakozva eléje varázsolt a remény és a rettegés; ott a vacok lábánál hallott szavak befurakodtak a sok «igen» és «nem» közé, amelyekkel a lelke viaskodott; és csak úgy tudta befejezni a nagy vállalkozása sikeréért mondott imádságot, hogy összekapcsolta vele azt a másikat, amelyet odabent kezdett el és amelyet a harangszó félbeszakított.

A nyolcszögletű kápolna, amely egy-két lépcsős talapzaton állt a kórház közepén, eredeti szerkezete szerint minden oldalról nyitott volt, nem állt egyébből, csak pillérekből és oszlopokból; hogy úgy mondjam: átlyuggatott építmény volt; minden homlokzatán egy-egy boltív két-két oszlop között; bent a tulajdonképpeni templomot oszlopcsarnok övezte; ez is csak nyolc boltívből állt és ezek megfelelték a homlokzat boltíveinek és a kupolát tartották; úgy hogy a középütt álló oltárt az épülettömb minden szobájának ablakából, sőt úgyszólván a térség minden pontjáról is jól lehetett látni. Most, miután az épületet egészen másra használják, a homlokzat oszlopközeit befalazták; de a régi váz érintetlenül megmaradt és világosan mutatja a kápolna egykori állapotát és egykori rendeltetését.

Alig indult el Renzo, máris meglátta Felice atyát, amint feltűnt a kápolna oszlopcsarnokában és a város felé néző oldal középső íve alatt megállt; éppen ez előtt gyülekezett össze a menet odalent, a

főúton; és testtartásából mindjárt észrevette, hogy a prédikáció máris megkezdődött.

Renzo a sikátorokon került körül, hogy a hallgatóság mögé jusson, mint ahogy a barát tanácsolta. Mikor odaért, szép csendesen megállt, végigpásztázta tekintetével, de nem látott egyebet, mint egy sűrűséget, majdnem azt mondhatnám: kövezetet, csupa emberfejekből. Középuött volt néhány kendős vagy fátylas fej, különösen ezeket nézegette figyelmesebben, de mivel nem sikerült ezek közt sem felfedezni semmit, ő is feltekintett oda, ahová a többiek szemei irányultak. Lenyűgözte és megrendítette a szónok tiszteletreméltó alakja és amennyire már ebben a feszült pillanatban össze tudta szedni figyelmét, meghallgatta az ünnepélyes szónoki beszédnek ezt a részét:

«Szenteljünk egy gondolatot annak az ezer meg ezer embernek, akik errefelé távoztak innen — és felemelt ujjával a válla felett a háta mögé mutatott, a kapura, amely a San Gregorio temető felé nyílt; ez pedig akkor úgyszólván egyetlen nagy sírgödör volt: — Vessünk egy pillantást köröskörül arra az ezer, meg ezer emberre, akik itt maradtak és még egyáltalán nem tudják, merre fognak távozni; vessünk egy pillantást magunkra: milyen kevesen vagyunk, akik gyógyultan távoznak innen. Áldott legyen az Úr! Áldott az ítéletben, áldott a könyörületben! Áldott a halálban, áldott az egészségben! Áldott abban is, hogy minket kiválasztott! Ó, vajjon mi egyébért választott ki bennünket, fiacskáim, ha nem azért, hogy egy szenvedésben edzett, hálára gyujtott kis csapatot tartogasson magának? Ha nem azért, hogy most, mikor már elevenebben érezzük, hogy az élet az ő adománya, úgy becsüljük meg, ahogy az ő adománya megérdemli és oly cselekedetekre használjuk fel, amelyeket felajánlhatunk neki? Ha nem azért, hogy szenvedéseink emléke bennünk is részvétet és segítő készséget ébresszen felebarátaink iránt? Bárcsak ezek, akikkel együtt szenvedtünk, reménykedtünk, rettegtünk, akik között jóbarátokat és rokonokat hagyunk itt és akik elvégre mind testvéreink, akik közül egyesek látni fogják, hogy átmegyünk köztük és talán megkönnyebbülnek arra a gondolatra, hogy mégis csak van, aki gyógyultan távozhat innen: bárcsak ezek most épülnének a mi viselkedésünkön! Isten ments, hogy hangos örömet, világi örömet láthassanak rajtunk, azért, mert megmenekültünk attól a haláltól, amellyel ők még mindig viaskodnak. Úgy lássanak távozni, hogy hálát adunk magunkért és imádkozunk értük; és hadd mondhassák el rólunk: ezek odakint is emlékeznek majd ránk és imádkoznak értünk nyomorúságunkban. Ezzel az úttal, első lépéseinkkel, amelyeket most teszünk, kezdjünk szeretetnek áldozott életet. Azok, akik visszanyerték régi erejüket, karolják fel testvériesen a bágyadozókat; ifjak, támogassátok az öregeket; ti, akik elvesztettétek gyermekeite-

ket, nézzetek körül, hány meg hány gyermek maradt apátlanul! legyetek szüleik a szüleik helyett! És ez a szeretet, mikor fátyolt borít bűneitekre, megenyhíti fájdalmaitek is.»

A sóhajtozás, a zokogás, egyre hangosabban tört fel a hallgatóságból, de fojtott moraja egyszerre elült, mikor meglátták, hogy a szónok kötelet akaszt a nyakába és térdre veti magát; halálos csöndben várták, mit fog mondani. Most megszólalt:

«A magam és valamennyi testvéreim nevében, akik érdemetlenül abban a kiváltságban részesültünk, hogy szolgálhattuk Krisztust bennetek, alázatosan bocsánatot kérek tőletek, hogy méltatlanul töltöttük be ezt a nagyszerű feladatot: ha a jóra való restség, a test vonakodása érzéketlenné tett az iránt, hogy mire van szükségetek, ha nem voltunk eléggé készségesek, mikor hívtatok, ha jogtalan türelmetlenségünk, ha bűnös nemtörődömségünk néha annyira erőt vett rajtunk, hogy unott és zord arccal jelentünk meg közöttetek; ha az a hitvány gondolat, hogy szükségetek van ránk, egyszer-másszor úgy a fejünkbe szállt, hogy nem bántunk veletek a köteles alázatossággal; ha gyarlóságunk talán olyan cselekedetre ragadott bennünket, amelyen ti megbotránkoztatok: bocsássatok meg nekünk! Úgy bocsássa meg Isten nektek is a ti vétkeiteket és úgy áldjon meg benneteket!»

Ezzel megáldotta hallgatóságát és felállt.

Ha nem is pontosan ugyanazokkal a szavakkal, de legalább értelem szerint idézni tudtuk azt a beszédet, amelyet valóban elmondott; de nincs toll, amely le tudná írni azt a módot, ahogyan előadta. Mert olyan ember mondta el ezt a beszédet, aki azért nevezte kiváltságnak, hogy a pestisbetegeket szolgálhatta, mert valóban annak is tartotta; aki azért vallotta be, hogy nem felelt meg méltóképpen ennek a feladatnak, mert valóban érezte, hogy nem felelt meg neki méltóképpen; aki azért kért bocsánatot, mert meg volt győződve róla, hogy szüksége is van erre a bocsánatra. De mindenki gondolhatja, milyen zokogással, mennyi könnyel fogadták e szavakat azok az emberek, akik látták maguk körül a kapucinusokat, látták, hogy nem törődnek mással, csak az ő szolgálatukkal és annyit láttak meghalni közülük és azt is látták, hogy ez, aki valamennyiük nevében beszélt, mindig első volt a munkában is, nemcsak a parancsolásban; legfeljebb akkor nem, amikor ő maga is a sír szélén állt. A csodálatos barát aztán felvette azt a nagy keresztet, amely oda volt támasztva az egyik pillérhez, magasra emelte maga előtt, az oszlopcsarnok külső szegélyén hagyta a saruit, lement a lépcsőn és miközben a tömeg tisztelettel utat nyitott neki, megindult, hogy a menet élére álljon. Renzónak csak úgy ömlöttek a könnyei, mintha ő is azok közé tartozott volna, akiktől olyan szokatlanul bocsánatot kért az atya; most ő is visszahúzódott és az egyik bódé oldalához lapult; és ott

várákozott, félig elbújva, a teste rejtekben volt, a fejét előre nyújtotta, a szemeit kimeresztette, a szíve vadul vert, de valami új és egészen különös bizakodás áradt el rajta, ami — azt hiszem — abból a meghatottságból fakadt, amelyet a prédikáció keltett benne és abból, hogy látta az egész csoport meghatottságát.

És íme, már itt jön Felice atya, mezítláb, nyakában az a kötél, magasra emeli azt a hosszú és súlyos keresztet; arca sápadt és sovány és ebből az archból búbanat és bátorság áradt egyszerre; lassan, de keményen lépkedett, látszott, hogy csak a többieket akarja kímélni, akik még gyengék voltak; látszott, hogy olyan ember, akinek az egyre több teher és fáradalom ad erőt a hivatásával együtt járó rengeteg mulaszthatatlan munkára. Közvetlenül utána jöttek a nagyobbacska gyermekek, javarészt mezítláb, némelyik egy szál ingben, csak nagyon kevésnek volt teljes öltözete. Aztán jöttek az asszonyok, majdnem mindegyik a kislányát vezette kézenfogva és váltakozva énekeltek a Misereré-t: és a hangjuk bágyadt csengése, és az arcuk sápadtsága és ernyedtsége igazán részvéttel tölthette el még annak a lelkét is, aki csak egyszerű néző volt itt. Renzo pedig nézte, vizsgálta őket, sorról-sorra, arcról-arcra, egyet sem szalasztott el, hiszen a menet olyan lassan haladt, hogy kényelmesen megfigyelhette. Csak mennek-mennek; csak néz-néz, de csak hiába; röptében oda-oda pillant azokra a sorokra, amelyek hátrább jönnek; már csak kevesen vannak, itt az utolsó is, már mind elhaladtak, csupa ismeretlen arc. Karjai lehullnak, feje a vállára billen s miközben a férfiak sorai elhaladnak előtte, tekintetével még tovább kíséri amazt a csoportot. Megint felfigyelt és megint új reménység ébredt benne, mikor meglátta, hogy ezeknek a nyomában feltűnik néhány szekér: ezeken jöttek azok a lábadozók, akiknek még nem volt jártányi erejük. Itt az asszonyok voltak a legvégén és a szekérsor olyan lassan cammogott, hogy Renzo ezeket is mind alaposan megnézhetette, egyet sem hagyott ki. És az eredmény? Megvizsgálja az első szekeret, a másodikat, a harmadikat és így tovább, és az eredmény mindig ugyanaz, végül itt az utolsó, ez után már csak egy komoly arcú kapucinus gyalogol, bottal a kezében, mint a menet irányítója. Ez volt az a bizonyos Michele atya, akít, mint mondtuk, segítőtársul adtak Felice atya mellé a kórház vezetésében.

Így végképpen szétfoszlott ez a drága reménység; és amint ellillant, nemcsak magával vitte a vigasztalást, amelyet hozott, hanem — mint a legtöbb esetben — még az előbbinél is csüggedtebb állapotban hagyta a fiatalembert. Most már a legjobb eset az lehetett, hogy betegen találja meg Luciát. Szegény fiú, most, hogy a biztató remény lángolása helyet adott az egyre jobban tornyosuló félelem gyötrelmének, lelkének minden erejével belekapaszkodott ebbe a siralmas és gyenge fonálba; rátért a főútra és megindult arra felé,

amerről a menet jött. Mikor a kápolna elé ért, letérdelt a legalsó lépcsőre és imádsággal fordult Istenhez vagy helyesebben: kusza szavakkal, mondatfoszlányokkal, össze-vissza felkiáltásokkal, könnyörgésekkel, panaszokkal, ígéretekkel; emberekhez így nem lehetne beszélni, mert nincs bennük elegendő mélység, hogy megértsék, sem elegendő türelem, hogy végighallgassák; nem eléggé emelkedett lelkűek ahhoz, hogy csak részvétet keltsen bennük, ne pedig egyúttal megvetést is.

Az imádság kissé megvigasztalta; felállt, megkerülte a kápolnát és egyszerre a másik főúton találta magát, amelyet eddig még nem látott; ez a másik kapuhoz vezetett; alig tett néhány lépést, megpillantotta a palánkot, amelyről a barát beszélt és csakugyan foghíjas volt imitt-amott, ahogy mondta; bebújt az egyik résen és máris bent volt a nők elkülönített helyén. Alig hogy elindult, megpillantott a földön egy csengettyűt, amilyent a halálmadarak viselnek az egyik lábukon. Észébe ötlött, hogy ez a szerszám esetleg jó lesz neki idebent útlevélnek; felvette, körülnézett, nem látta-e meg valaki és felkötötte, ahogy azok szokták. És azonnal elindult kutatni és ez a kutatás akkor is embertelenül fárasztó lett volna, ha egészen más a tárgya, már csak amiatt is, mert olyan rengeteg tárgya volt; elkezdte hát futtában nézegetni, sőt alaposan szemügyre venni ezt a sok új nyomorúságot, amely részben nagyon hasonlított ahhoz, amit eddig látott, részben egészen másféle volt; mert ugyanannak a bajnak az álarca alatt itt más volt a szenvedés, hogy úgy mondjam: más volt a sorvadás, más a jajveszékelés, más a beletörődés, más a kölcsönös részvét és segítség, s abban, aki szemlélte, másféle szánalmat és másféle borzongást keltett.

Már jó darab utat bejárt, de nem talált semmit, nem is történt vele semmi baj; egyszerre csak kiáltást hallott maga mögött: — Hé! — s nyilván őt szólította valaki. Megfordult és nem messze egy biztost látott, aki felemelte egyik kezét és csakugyan neki intett és odakiáltott:

— Menjen amoda, azokba a szobákba, mert ott van szükségre. Innen épp most hordták ki valamennyit.

Renzo rögtön tudta, hogy minek nézték és hogy a félreértésnek a csengettyű volt az oka; leszamarazta magát, mert csak arra gondolt, hogy ez a szerszám megmentheti bizonyos kellemetlenségektől, de arra már nem, hogy mennyi mindenbe beleránthatja; de egyúttal kieszelte azt is, hogyan rázza le a nyakáról azonnal ezt az embert. Többször egymásután és gyorsan biccentett neki, mintha azt akarná mondani, hogy megértette és meg is teszi; és máris eloldalgott, valahol besurrant a bódék közé.

Mikor úgy gondolta, hogy már eléggé messzire jutott, azonnal meg akart szabadulni a botrány okozójától is; tehát hogy észrevétle-

nül végrehajthassa ezt a műveletet, bebújt egy kis közbe, két bódé közé, amelyek, hogy úgy mondjam, hátat fordítottak egymásnak. Lehajolt, hogy levegye a csengettyűt és amint ott áll és a fejét neki-támasztja az egyik bódé szalmafalának, belülről egy hang üti meg fülét... Ó Istenem! Lehetséges? Az egész lelke ott ég a fülében, a lélegzetét visszafojtja... Igen! igen! ez az a hang! «Mitől félünk? — mondta most ez az édes hang — többet is kiálltunk már, nem egy vihart. Aki eddig megőrzött bennünket, megőriz majd most is».

Renzo nem azért nem üvöltötte el magát, mintha attól tartott volna, hogy észreveszik, hanem azért, mert elakadt a lélegzete. Térdei megroggyantak, szeme elhomályosult; de csak az első pillanatban; a második szempillantásban már kiegyenesedett, elevenebb, erősebb volt, mint valaha; három ugrással megkerülte a bódét s máris ott áll a küszöbön, látja a lányt, aki beszélt, látja, hogy ott áll s éppen egy szegényes ágy fölé hajol. A lány a zajra hátrafordul, néz, azt hiszi, hogy káprázik a szeme, hogy álmodik; még élesebben szemügyre veszi, aztán felsikolt:

— Szent Isten!

— Lucia! Megtaláltam! Itt van! Csakugyan maga az! És él! — kiáltozott Renzo és belépett; egész teste reszketett.

— Szent Isten! — ismételte Lucia, aki még jobban reszketett — maga az? Mi ez? Hogy történt? Miért? A pestis!

— Már túl vagyok rajta. Hát maga?

— Ó!... én is! És anyám?...

— Nem láttam, mert Pasturóban van; de azt hiszem, egészséges. De maga... milyen sápadt még mindig! Milyen gyengének látszik. De meggyógyult, meggyógyult?

— Az Úr úgy akarta, hogy még itt maradjak a földön. Ó Renzo! Miért is jött ide?!

— Miért? — visszhangozta Renzo és egyre közelebb ment hozzá — azt kérdi, hogy miért? Hogy miért kellett idejönnöm? Hát ezt még mondanom kell? Hát van-e más a világon, akire gondolnék? Vagy nem vagyok már Renzo, én? és maga már nem Lucia?

— Ó mit beszél! Mit beszél? Hát nem iratta meg az anyám?...

— Igen, sajnos, megiratta. Hát ilyen gyönyörűséges dolgokat kell iratni egy szegény, szerencsétlen, agyonhajszolt bujdosó legénynek, aki soha életében nem bántotta magát?

— De Renzo! Renzo! Ha már tudta... akkor miért jött? miért?

— Hogy miért jöttem? Ó Lucia! Azt kérdi, miért jöttem? Annyi ígéret után? Hát már nem vagyunk a régiiek? Már nem emlékszik semmire? Mi bajunk volt nekünk egymással?

— Ó Uram! — kiáltott fel Lucia fájdalmasan, kezeit összekulcsolta és égre emelte szemét — miért nem adtad meg nekem azt a kegyelmet, hogy magadhoz vettél volna? Ó Renzo... mit tett

velem! Tessék : én már reménykedni kezdtem, hogy... idővel... elfelejttem...

— Szép dolog ilyesmiben reménykedni! Szép dolog ezt így a szemembe mondani!

— Ó mit tett velem! És éppen itt! Itt, ennyi nyomorúság, ennyi siralom kellős közepében! Itt, ahol egyéb sincs, mint halál, éppen itt kellett...

— Azokért, akik meghalnak, imádkozni kell Istenhez és remélni, hogy a mennyországba kerülnek ; de az már nincs rendjén, hogy ezért azok, akik élnek, tönkre tegyék az életüket...

— De Renzo! Renzo! Nem gondolja meg, mit beszél! Ígéretet tettem a Szűzanyának!... Fogadalmat!

— Én pedig azt mondom, hogy az ilyen ígéret nem számít.

— Ó Uram Isten! Mit mond? Hol volt mostanáig? Kivel beszélt erről? Micsoda beszéd ez?

— Úgy beszéllek, mint jó keresztény ; és a Szűzanyát többre tartom, mint maga, mert hiszem, hogy nem kell neki az olyan ígéret, amely megrövidíti a felebarátunkat. Igen, ha a Szűzanya szólt volna, ó akkor, igen! De mi történt? Maga eszelte ki. Tudja, mit kell megígérnie a Szűzanyának? Ígérje meg neki, hogy az első leányunkat Máriának kereszteljük : mert ezt én is szívesen megígérem ; az ilyesmi nagyobb megtiszteltetés a Szűzanyának ; az ilyen hódolatnak van értelme és ez nem is rövidít meg senkit.

— Nem, nem, ne beszéljen így ; nem tudja, mit beszél ; maga nem tudja, mi az : fogadalmat tenni! Maga nem volt olyan helyzetben, még nem élt át ilyent. Menjen, menjen az Isten szerelmére!

És indulatosan ott hagyta, visszament az ágyhoz.

— Lucia! — kiáltott fel Renzo, de nem mozdult a helyéből, — mondjon legalább annyit... mondja, hogy ha ez az ok nem volna... még mindig úgy szeretne engem?...

— Szívtelen ember! — mondta rá Lucia s visszafordult, de csak nagynehezen tudta visszafojtani könnyeit — hát boldog volna, ha efféle haszontalan szavakra kényszerítene, olyan szavakra, amelyek nekem fájdalmat okoznának, olyan szavakra, amelyek talán bűnösök volnának? Menjen, ó menjen! felejtse el engem! Most már nyilvánvaló, hogy nem vagyunk egymásnak rendelve! Odafönt majd viszontlátjuk egymást, mert bizonyára nem sokáig élünk már ebben az árnyékvilágban. Menjen. Ha lehet, izenje meg anyámnak, hogy meggyógyultam, hogy az Isten mindig megsegített, hogy találtam egy jó lelket ; ezt a derék asszonyt, aki valóságos édesanyám. Mondja meg neki : remélem, hogy ő nem kapta meg ezt a betegséget és hogy viszontlátjuk egymást, amikor Isten akarja és ahogy akarja... menjen, az Istenre kérem, és ne gondoljon rám többé... legfeljebb az imáiban.

És mint akinek nincs több mondanivalója és hallani sem akar már semmit, mint aki valami veszedelem elől keres menedéket: még közelebb húzódott a szegényes ágyhoz, amelyen az az asszony feküdt, akit említett.

— Ide hallgasson, Lucia, ide hallgasson — szólt újra Renzo, de nem ment utána.

— Nem, nem! Menjen! Könyörgök!

— Ide hallgasson: Cristoforo atya...

— Kicsoda?

— Itt van.

— Itt? Hol? Honnan tudja?

— Az imént beszéltem vele, egy darabig vele voltam; az olyan kiváló szerzetes, mint ő, azt hiszem...

— Itt van! Bizonyosan, hogy ápolja a szegény pestisbetegeket. De ő maga? Ő is megkapta a pestist?

— Ó Lucia! Félek, sajnós, félek... — és míg Renzo tétovázott, vajjon kimondja-e azt a szót, amely olyan fájdalmas volt neki s bizonyára éppen úgy fájt volna Luciának is, a lány megint elment az ágy mellől és közelebb jött a fiatalemberhez — attól tartok, hogy most van benne.

— Ó szegény szent ember! De mit beszélek, miért volna szegény? Mi vagyunk szegények! Hol van? Fekszik? Ápolják?...

— Fent van, sűrög-forog, ő ápol másokat; de ha látná, milyen az arcszíne, hogy vánszorog! Az ember már annyi, de annyi beteget látott, hogy... sajnós... nem téved!

— Ó mi szerencsétlenek! És csakugyan itt van?

— Itt a közelben: alig messzebb, mint a maguk háza az enyémtől... ha még emlékszik rá.

— Ó Szentséges Szüzanyám!

— Igen, alig messzebb. És gondolhatja, hogy magáról beszélünk! Olyan dolgokat mondott nekem... és ha tudná, mit mutatott nekem! Majd meghallja: de azon akarom kezdeni, amit mindjárt az elején mondott nekem tulajdon ő maga. Azt mondta: jól teszem, ha megkeresem magát és az Úrnak kedvére van, hogy egy fiatal-ember így viselkedjek és hogy ő szívesen a kezemre jár, hogy magát megtaláljam; és így is cselekedett: mivelhogy ő szent ember. Úgy bizony, látja!

— De csak azért beszélhetett így, mert ő nem tudja...

— Hát honnan tudna olyasmiről, amit maga eszelt ki és hebe-hurgya módon mindjárt végre is hajtott, még tanácsot sem kért senkitől? Az olyan derék ember, az olyan megfontolt ember, mint ő, ilyesmire nem is gondolhat. De az, amit mutatott nekem! — és most elmondta a látogatást abban a bizonyos bódében: Luciát pedig, ámbár lelke és érzékei ezen a helyen már hozzászoktathatták

erősebb megrázkódtatásokhoz is, most mégis egészen hatalmába kerítette az iszonyat és a részvét.

— És ő is úgy beszélt, mint szent emberhez illik, — folytatta Renzo — azt mondta, hogy az Úr talán úgy végzett, hogy megadja kegyelmét annak a nyomorultnak... (most igazán nem tudnám másnak nevezni!)... és vár, hogy alkalmas pillanatban vehesse magához ; de azt akarja, hogy mi együtt imádkozzunk érte... együtt! Megértette?

— Igen, igen, majd imádkozunk érte, ki-ki ott, ahová az Úr rendeli : majd ő teszi össze az imáinkat.

— De ismétlem : ha ő szóról-szóra így mondta...

— Igen, Renzo, de ő nem tudja...

— De hát nem érti, hogy ha egy szent ember beszél, az Úr adja ajkára a szót? És hogy nem beszélt volna így, ha nem kellene valóban így is cselekednünk... és hát annak a szegény embernek a lelke? Én ugyan imádkoztam és még fogok is imádkozni érte ; szívből imádkoztam érte, mintha a testvéremért tettem volna. De mit gondol, mi történik ezzel a szegény emberrel a másvilágon, ha idelent nem hozzuk rendbe a dolgát, ha nem töröljük el a bűnt, amit elkövetett? Ha megérti ennek az okát, minden helyrebillen ; ami megtörtént, megtörtént ; ő már itt megbánta bűnét...

— Nem, Renzo, nem. Az Úr nem akarja, hogy bűn árán indítsuk őt irgalmasságra. Bízson rá mindent ; nekünk az a kötelességünk, hogy imádkozzunk. Ha meghaltam volna azon az éjszakán, akkor talán nem tudott volna neki megbocsátani? És ha nem haltam meg, ha megmenekültem...

— És az édesanyja, az a szegény Agnese, aki engem mindig úgy szeretett és aki mindenáron szeretett volna házastársakul látni bennünket, nem mondta-e vajjon ő is, hogy ez sületlen gondolat? Hiszen már máskor is helyrebillentette a maga fejét, mert bizonyos dolgokban sokkal józanabb, mint maga...

— Az anyám! Talán szeretné, ha az anyám azt a tanácsot adná, hogy ne teljesítsem fogadalmamat? De Renzo, magának elment az esze!

— Ó hát megmondjam? Maguk, nők, az ilyesmit nem érik fel ésszel. Cristoforo atya meghagyta, hogy menjek vissza hozzá és mondjam el, megtaláltam-e magát. Megyek hát ; majd meghallgatjuk őt és amit ő tanácsol...

— Igen, igen, menjen csak ahhoz a szent emberhez ; mondja meg neki, hogy imádkozom érte és hogy ő is imádkozzék értem, mert nagy-nagy szükségem van rá! De az Isten szerelmére és a maga lelki üdvösségére s a magam lelki üdvösségére is kérem, ne jöjjön vissza ide, hogy engem fölzaklasson és megkísértsen! Cristoforo atya majd megmagyaráz magának mindent és észre téríti ; majd elhallgattatja a szívét.

— Elhallgattatja a szívemet? Ó! Ezt verje ki a fejéből! Már rég megiratta nekem ezt a szörnyű mondást, és én tudom, mekkora szenvedést okozott nekem; és most van szíve még élőszóval is kimondani! Én pedig kereken kimondom, hogy a szívemet nem hallgattatom el soha. Maga el akar felejteni engem, csak hogy én nem akarom ám elfelejteni magát! És ide hallgasson, szavamat adom, hogy ha elveszi a józan eszemet, hát én nem is veszem vissza többé. Vigye el az ördög a mesterségemet, vigye el az ördög a tisztességemet! Ha oda akar juttatni, hogy az egész életemet örült módjára éljem végig, hát örült módjára fogok élni... és az a szerencsétlen! az Úr tudja, hogy szívéből megbocsátottam neki, maga azonban... hát azt akarja, hogy életem fogytáig mindig csak arra gondoljak: ha az az ember nem lett volna?... Lucia! Azt mondta, hogy felejtsem el! hogy én felejtsem el! Hogyan tehetném? Hát azt hiszi, másra gondoltam én azóta, mostanáig... és annyi hányattatás után! annyi ígéret után! Mit követtem el én, mióta elváltunk egymástól! Mert annyit szenvedtem, azért bánik így velem? Mert annyi baj sujtott? Mert a világon mindenki üldözött? Mert annyi időt töltöttem távol otthonomtól, magától, szomorúságban? Mert a legelső pillanatban, mihelyt megtehettem, idejöttem, hogy megkeressem?

Lucia, mikor végre a sírástól szóhoz tudott jutni, megint összekulcsolta kezeit, égre emelte könnyben úszó szemét és felkiáltott:

— Ó szentséges Szűzanyám, segíts meg! Te tudod, hogy ama borzalmas éjszaka óta még nem álltam ki ilyen súlyos pillanatot. Akkor megsegítettél, segíts meg most is!

— Igen, Lucia, jól teszi, hogy segítségül hívja a Szűzanyát; de csak nem akarja elhinni, hogy ő, aki oly jó, aki az irgalmasság anyja, örömét lelheti abban, hogy szenvedést okoz nekünk?... legalább is nekem... egyetlen szó miatt, amely olyan pillanatban csúszott ki a száján, amikor nem tudta, mit beszél? Azt hiszi, hogy akkor azért segítette meg, hogy később mindkettőnket bajba sodorjon? De ha ez talán csak ürügy, ha az az igazság, hogy megútált engem... mondja meg... beszéljen világosan!

— Könyörgök, Renzo, könyörgök, szegény halottaira kérem, hagyja abba, hagyja abba! Ne kínozzon halálra... nincs itt még az ideje. Menjen csak Cristoforo atyához, adja át neki üdvözlétemet, de ne jöjjön vissza ide többé, ne jöjjön vissza ide többé!

— Megyek, de hogyan jönnék vissza! Visszajönnék akkor is, ha a világ végén volna! Visszajönnék!— és ezzel elviharzott.

Lucia leült, vagy inkább lerogyott a földre, az ágy mellé; oda hajtotta rá a fejét s tovább sírt, keservesen. Az asszony, aki eddig csupa szem és csupa fül volt, még a lélegzetét is visszafojtotta: most megkérdezte, ki volt ez a látogató, mi volt ez a civakodás, mit jelent

ez a sírás? Viszont az olvasó talán azt kérdezi, hogy ki volt ez az asszony? És néhány szóval erre a kérdésre is megfellelhetünk.

Jómódú boltos felesége volt, lehetett vagy harmincéves. Néhány nap alatt meghalt otthon a férje és minden gyermeke, nem sokkal utóbb maga is megkapta a pestist, behozták a kórházba és elhelyezték ebben a bódében, éppen akkor, amikor Lucia — anélkül, hogy tudott volna róla, legyűrte a betegség legvadabb rohamát és a másik ágyra, ugyancsak, anélkül hogy tudott volna róla, többször is új meg új beteg került — kezdett magához térni és újra erőre kapni; mert bizony, a betegség első percétől fogva, mikor még don Ferrante házában volt, nem tért eszméletre. Ebben a bódében csak két személyre volt hely és a két meggyötört, elhagyatott, megrémült és ebben a sokadalomban is magányos nő úgy megbarátkozott és összeemelegedett, mintha már nagyon régen ismerték volna egymást. Lucia hamarosan annyira magához tért, hogy kiszolgálhatta a másikat, akinek a betegsége éppen akkor volt a legsúlyosabb. Mikor aztán emez is túl volt a veszélyen, mindig együtt voltak, bátorították egymást és vigyáztak egymásra; megígérték egymásnak, hogy együtt távoznak a kórházból és abban is megegyeztek, hogy később sem szakadnak el egymástól. A boltosnénak volt egy bátyja, az egészségügyi hivatal biztosa; erre bízta a házat, a boltját meg a pénzét — volt mit aprítani a tejbe! — s mikor most itt maradt szomorú-magányosan, sokkal többje volt, mint amennyire szüksége lehetett, ha akármilyen pazarul él. Tehát elhatározta, hogy magához veszi Luciát, mintha leánya vagy húga volna. Lucia igent mondott és elképzelhetjük, mennyire hálálkodott az asszonynak is, a Gondviselésnek is; de még meg akarta várni, hogy hírt kapjon anyjáról és megnyerje az ő beleegyezését, amit bizonyosra vett. Egyébként zárkózott természetű volt, tehát sem az eljegyzéséről, sem egyéb megdöbbentő kalandjairól soha egy szót sem mondott az asszonynak. De most, érzelmeinek ebben a tomboló forrongásában, épp úgy szükségét érezte, hogy öszintén elmondjon mindent, mint amennyire az asszony égett a vágytól, hogy meghallja. Mindkét kezével magához szorította az asszony jobbkezeit és a kérdésére azonnal részletesen elmondott mindent, tartózkodás nélkül, legfeljebb a zokogása szakította félbe néha-néha.

Renzo eközben a jószágos barát kamrája felé ballagott. Bár néha bizony el-eltévedt, egy kis ügyeskedéssel végre mégis sikerült oda érnie. Megtalálta a bódét, de a barátot nem találta otthon; amint ott keringett és szimatolt a környéken, végre meglátta az egyik bódében, amint mélyen meghajolva, szinte már arccal a földön, éppen az utolsó vigasztalásban részesített egy haldoklót, Megállt és várakozott. Kisvártatva látta, hogy a barát lefogja annak a szerencsétlennek a szemeit, aztán letérdel, néhány percig imádkozik, végül feláll. Csak ekkor mozdult meg és megindult felé.

— Ó, — szólalt meg a barát, mikor megpillantotta — mi újság?

— Itt van! Megtaláltam!

— És hol van?

— Meggyógyult. Legalább is fent van.

— Hála legyen az Úrnak!

— Csakhogy, — kezdte Renzo, mikor már olyan közel volt hozzá, hogy halkan beszélhetett — csakhogy most más baj van.

— Ugyan, mi?

— Azt akarom mondani, hogy... kegyed tudja, milyen jó lélek ez a lány; de hébe-hóba megmakacsolja magát. Annyi ígélet és annyi minden után, amiről kegyed is tud, most azt mondja, hogy nem lehet a feleségem, mert azt mondja... tudom is én... hogy azon a rémületes éjszakán elöntötte az izgalom és hogy is mondjam csak, fogadalmat tett a Szűzanyának. Ugy-e, hogy értelmetlenség? Jámbor dolog, ha valaki érti és oka van rá, hogy megtegye, de mi egyszerű emberek vagyunk, mi azt sem tudjuk, mi a módja... ugy-e, hogy az ilyen nem érvényes?

— Mondd csak, nagyon messze van innét?

— Ó nem, néhány lépésnyire, túl a templomon.

— Várj rám itt egy kicsit, — mondta a barát — aztán majd együtt megyünk.

— Vagyis kegyed majd megmagyarázza neki...

— Nem tudok semmit, fiacskám, előbb meg kell hallgatnom őt is.

— Értem — mondta rá Renzo és földre süttöt szemmel állt ott, karjait keresztbe fonta a mellén és emésztette a bizonytalanság, amely teljes erejével ott terpeszkedett benne. A barát megint megkereste ama bizonyos Vittore atyát, megint megkérte, hogy helyettesítse, bement a bódéjába, majd visszajött, kosárral a karján, megint odament Renzóhoz és odaszólt neki:

— Jójj.

Ezzel előre ment, annak a bódénak az irányában, ahol kevéssel ezelőtt együtt jártak. Most csak ő maga ment be, de alig egy perc múlva már vissza is jött és csak ennyit mondott:

— Semmi. Imádkozzunk, imádkozzunk. — Aztán megint megszólalt: — Most pedig vezess te! — és szó nélkül megindultak.

Az ég egyre jobban elsötétedett és most már bizonyos volt, hogy hamarosan itt a vihar. Az egyre mélyebb sötétséget sűrű villám-lások szaggatták meg és röpke derengést villantottak az oszlop-csarnokok végeláthatatlan tetején és ívein, a kápolna kupoláján, a bódék alacsony fedelén; és a hirtelen ropogással kicsattanó mennydörgés dübörögve végigrobogott az ég egyik sarkától a másikig. Elöl ment a fiatalember, figyelt az útirányra és bár alig várta, hogy már ott legyenek, mégis mérsékelte iramát, hogy gyengébb utitársa lépést tarthasson vele. Ezt bizony elsisgázta a fáradtság, elnehezi-

tette a betegség, elbágyasztotta a forróság: alig vánszorgott és minduntalan az égre emelte megnyúlt arcát, mintha mélyebben akarna lélegzeni.

Renzo, mikor megpillantotta a bódét, megállt, hátrafordult és remegő hangon megszólalt:

— Itt van! — Belépnek. — Itt vannak! — kiált fel az asszony az ágyban. — Lucia megfordul, izgatottan felpattan, elébe siet az öregembernek és felsikolt: — Ó, kit látok! Ó, Cristoforo atya!

— Íme, Lucia, mennyi veszedelemtől megmentette az Úr! Boldog lehet, hogy mindig reménykedett benne!

— Ó, igen! De kegyed, atyám? Ó, jaj, mennyire megváltozott! Mondja, hogy van?

— Ahogy Isten akarja és ahogy az ő kegyelméből én magam is akarom — felelte derűs arccal a barát. Aztán félrevonta a lányt az egyik sarokba és így folytatta: — Ide hallgasson: én csak néhány percig maradhatok itt. Érz-e, hogy még most is úgy bízik bennem, mint azelőtt?

— Ó, hát nem atyám-e kegyed még mindig?

— Úgy hát leányom: mi az a fogadalom, amiről Renzo beszélt nekem?

— Az a fogadalom, amelyet a Szűzanyának tettem... ó, abban a nagy gyötrelemben!... hogy nem megyek férjhez soha.

— Szerencsétlen! Hát nem jutott eszébe, hogy már más ígéret köti?

— Az Úrról volt szó és a Szűzanyáról... én bizony nem gondoltam rá!

— Az Úr, leányom, szívesen fogadja az áldozatokat és az adományokat, ha a magunkéból adjuk. Ő csak a szívet, a hajlandóságot akarja. De maga nem ajánlhatta fel neki másvalakinek a hajlandóságát, akinek már elkötelezte magát.

— Helytelenül cselekedtem?

— Nem, szegénykém, ne gondoljon ilyesmire: sőt, azt hiszem, hogy a Szűzanya szívesen fogadta lesújtott szíve szándékát és felajánlotta magáért az Istennek. De mondja csak: nem kért tanácsot senkitől sem ebben a dologban?

— Nem gondoltam, hogy ez bűn, amit meg kell gyónnom: és tudnivaló, hogy ha valami kis jót tehet az ember, nem kell fűnek-fának elmesélnie.

— Más oka nincs, ami miatt nem akarná megtartani a Renzónak tett ígéretét?

— Ha arról van szó... nekem... mi okom volna?... igazán nem tudnám megmondani... — felelte Lucia némi tétovázással, ami azonban nem határozatlanságból fakadt, hanem egészen másról tanúskodott; és a betegségtől még színtelen arcán egyszerre élénk pirosság virágzott ki.

— Hiszi-e, — folytatta az öreg és lesütötte szemeit — hogy Isten hatalmat adott Egyházának oldani és kötni (aszerint, hogy melyik jobb) mindazokat a tartozásokat és kötelezettségeket, amelyeket az emberek esetleg az ő színe előtt vállaltak?

— Igenis, hiszem.

— Hát akkor tudja meg, hogy nekünk, akik a lelkek gondozására vagyunk rendelve ezen a földön, az Egyház a legteljesebb felhatalmazást adta mindenkinek ügyében, aki hozzánk fordul; ennél fogva, ha kívánja, felmenthetem minden néven nevezendő kötelezettség alól, amit e fogadalom révén esetleg vállalt.

— De nem bűn-e meghátrálni, a Szűzanyának tett fogadalmat megbánni? Én akkor őszinte szívvel tettem meg a fogadalmat... — mondta Lucia, akit kimondhatatlanul felizgatott, hogy így megrohanta ez a, — nevezzük csak nevén — ez a váratlan remény és hogy mindjárt feltámad benne az ellentéte is, a félelem, amit csak fokoztak mindazok az aggodalmak, amelyek már oly hosszú ideje elhatalmasodtak a lelkén.

— Hogy bűn-e, leányom? — mondta rá az atya — hát talán bűn az Egyházhoz folyamodni és azt kérni az ő szolgájától, hogy használja azt a hatalmat, amelyet az Egyháztól nyert, ez pedig Istentől? Én láttam, hogyan vezette össze magukat, hogy egyesüljenek s valóban, ha valaha láttam két embert, akiket bizonyára az Isten akart egyesíteni, maguk ketten voltak azok: nem tudom, miért akarná most szétválasztani? És áldom őt, hogy hatalmat adott nekem, bármily méltatlan vagyok rá, hogy az ő nevében beszélhessek és visszaadhassam magának a szavát. És ha kívánja, hogy semmisnek jelentsem ki ezt a fogadalmat, habozás nélkül megteszem; sőt kívánom is, hogy ezt kérje tőlem.

— Akkor...! akkor...! kérem — mondta Lucia és az arcán most már csak a szégyenkezés zavara ült.

A barát most magához intette a fiatalembert, aki a legtávolabbi sarokban álldogált és (mivel úgy sem tehetett egyebet) feszülten figyelte a beszélgetést, amely éppen körülötte forgott; s mikor aztán ott volt mellettük, a barát emeltebb hangon így szólt Luciához:

— Az Egyháztól nyert hatalmamnál fogva feloldom a szüzességi fogadalom alól, semmisnek jelentem ki mindazt a meggondolatlan-ságot, ami esetleg kapcsolatban van vele és felmentem minden kötelezettség alól, amit esetleg magára vállalt.

Gondolhatja az olvasó, milyen édesen csenghettek ezek a szavak Renzo fülében! Szemével forró köszönetet intett annak, aki e szavakat kiejtette és nyomban Lucia szemét kereste, de hiába.

— Bátran és békén térjen vissza régi elhatározásához, — beszélt hozzá tovább is a kapucinus — kérje újból az Úr kegyelmét, mint már azelőtt is kérte, hogy jámbor feleség lehessen; és bízzék benne,

hogy ennyi megpróbáltatás után még bőségesebben ontja majd kegyelmét. Te pedig — fordult Renzóhoz — fiacskám, gondolj mindig arra, hogy ha az Egyház visszaadja társadat, nem azért teszi, hogy ideig való és e világi örömet nyújtson neked, ami, ha teljes lehetne és ha nem vegyülne bele semmiféle ürm, akkor is nagy fájdalommal végződne abban a pillanatban, amikor el kellene válnotok: hanem azért, hogy mindkettőtököt amaz örömek útjára vezéreljen, amelynek nem lesz soha vége. Szeressétek egymást mint utitársak azzal a gondolattal, hogy majd el kell válnotok, azzal a reménnyel, hogy majd újra találkoztok, örökre. Köszönjétek meg Istennek, hogy nem viharos és múló örömek révén, hanem hányattatások és nyomorúságok közepette vezérelt ideig benneteket, hogy előkészítsen a komoly és nyugodt öröme. És ha Isten gyermekeket ad, legyen célotok, hogy neki neveljétek őket, hogy szívükbe csöpgtessétek a szeretetet iránta és minden ember iránt. Lucia! Vajjon ő — és Renzóra mutatott — megmondta már magának, hogy kit látott itten?

— Ó, atyám, megmondta.

— Imádkozzanak érette! És ne fáradjanak bele soha. És imádkozzanak értem is!... Gyermekeim! Azt akarom, hogy maradjon valami emlékü a szegény baráttól. — És ezzel közönséges fából való, de az ismert kapucinus tökéletességgel esztergályozott és fényezett dobozt vett ki a kosarából és így folytatta: — Ebben van a maradéka annak a kenyérnek... amelyet alamizsnában kaptam; az a kenyér amelyről már hallottak! Maguknak adom, őrizték meg, mutassák meg gyermekeiknek is. Szomorú világban, szomorú időkben születnek ők, teli lesz a világ hetvenkedőkkel és hatalmaskodókkal: mondják meg nekik, hogy mindig-mindig, mindent-mindent bocsássanak meg és imádkozzanak ők is a szegény barátért!

És odanyújtotta a dobozt Luciának, aki tisztelettel vette át, mint valami ereklyét. Aztán nyugodtabb hangon folytatta:

— Most mondja meg, van-e pártfogója itt Milanóban? Hol akar szállást venni, ha innen távozik? És ki vezeti vissza anyjához, akit Isten bár megtartott volna jó egészségben?

— Ez a jó asszony az anyám most az anyám helyett. Mi ketten együtt távozzunk innen és aztán ő gondoskodik mindenről.

— Az Isten áldja meg — mondta a barát és odalépett az ágyhoz.

— Én is köszönöm kegyednek — szólalt meg az özvegy — azt a vigasztalást, amelyet ennek a két szerencsétlen teremtésnek adott, bár én már arra számítottam, hogy ezt a kedves Luciát örökre magamnál tartom. Hát legalább egyelőre itt tartom, aztán majd én kísérem el falujába és átadom az anyjának és — tette hozzá halkán — kelenyét is akarok neki adni. Nagyon sok ilyen holmim van és már nincs senkim, akivel együtt örülhetnék neki!

— Így hát kegyed — mondta rá a barát — ezzel nagy áldozatot hoz az Úrnak és nagy jót tesz felebarátjával. Nem is ajánlom szeretetébe a lányt, úgyis látom, hogy úgy szereti, mint a gyermekét. Már nincs egyéb dolgunk, mint hogy dícsérjük az Urat, aki akkor is meg tudja mutatni, hogy Atyánk, amikor ostoroz, és aki világos jelét adta szeretetének mindkettejük iránt, mikor megengedte, hogy egymásra találjanak. Induljunk, — folytatta, miután odafordult Renzóhoz és kézen fogta — nekünk itt már nincs semmi dolgunk és úgyis a kelleténél tovább időztünk itten. Gyerünk.

— Ó atyám; — szólalt meg Lucia — látom-e még? Én, aki semmi jót sem teszek a világon, én meggyógyultam és kegyed...

— Már régóta kérem az Úrtól azt a kegyelmet, — folytatta az öreg komoly és szelíd hangon — azt a nagy kegyelmet, hogy életemet a felebaráti szolgálatban fejezhessem be. Ha most megadja nekem ezt a kegyelmet, akkor szükségem van rá, hogy mindazok, akik szeretnek, segítsenek megköszönnöm. Nos, elég! Mondja meg Renzónak, mit üzen az édesanyjának.

— Mondja el neki mindazt, amit itt látott, — felelte Lucia a jegyesének — meg hogy itt második anyára találtam és hogy vele együtt megyek hozzá, mihelyt csak lehet és remélem, hogy őt jó egészségben találom.

— Ha pénzre van szüksége, itt van még mind, amit küldött és...

— Nem, nem, — vágott szavába az özvegy — van nekem pénzem, több is a kelleténél.

— Menjünk — szólalt meg újra a barát.

— Viszontlátásra, Lucia!... és kegyednek is... szóval... kedves jó asszonyság... — mondta Renzo, mert nem talált szavakat érzelmei kifejezésére.

— Hátha az Úr megadja nekünk a kegyelmet, hogy még mind viszontláthatjuk egymást! — kiáltott fel Lucia.

— Ó legyen mindig veletek és áldjon meg benneteket — mondta még Cristoforo atya a két nőnek és Renzóval együtt kiment a házikóból.

Esteledett és úgy látszott, hogy egyre jobban közeledik a vihar kitörése. A kapucinus megint felajánlotta Renzónak, hogy szállást ad neki erre az éjszakára bódéjában.

— Nem maradhatok ugyan veled, — tette hozzá — de legalább fedél alatt leszel.

Renzo azonban mindenáron menni akart; esze ágában sem volt tovább is ott maradni ezen a borzalmas helyen, ha annyi haszna sincs belőle, hogy láthatná Luciát és nem is lehet együtt még egy kicsit a jóságos baráttal. Ami pedig az órát és az időt illeti, bátran elmondhatjuk: éjjel vagy nappal, napsütés vagy eső, enyhe szél vagy vihar, ebben a pillanatban mindegy volt neki. Tehát köszönetet

mondott a barátnak azzal, hogy a lehető leggyorsabban indulni akar, megkeresni Agnesét. Mikor aztán kint voltak a főúton, a barát kezét szorította vele és ezt mondta :

— Ha megtalálod, és adja Isten, hogy megtaláld! a jó Agnesét, köszönts őt az én nevemben is ; s neki is és a többieknek is, akik életben maradtak és még emlékeznek fra Cristoforóra, mondd meg, hogy imádkozzanak érte. Isten vezéreljen és áldjon meg mindörökké.

— Ó, kedves Cristoforo atya!... viszontlátjuk-e még egymást? Viszontlátjuk-e még egymást?

— Odafent, remélem.

S ezzel elvált Renzótól, aki csak állt és utána nézett, míg csak el nem tűnt a szeme elől, aztán gyorsan megindult a kapu felé és még egy-egy utolsó résztvevő pillantást vetett jobbra és balra a fájdalmaknak ezen a helyén. Furcsa nyüzsgés volt most mindenütt : halálmadarak szaladgáltak, mindenféle holmikat cipeltek, megigazitották a bódék ponyváit, lábadozók vánszorogtak a bódékba és az oszlopcsarnokokba, hogy fedél alá bújjanak a fenyegető vihar elől.

HARMINCHETEDIK FEJEZET.

Csakugyan, amikor Renzo kitette lábát a kórház küszöbén és jobbra fordult, hogy rátaláljon arra az ösvényre, ahonnan ma reggel kibukkant a várfalak alá, máris lezúdult a jégeső, ritka és kemény cseppekben, amelyek lecsaptak a fehér és kiszáradt útra, visszaugrottak és apró porfelhőt vertek fel ; egy pillanat alatt megsűrűsödtek s mielőtt még Renzo elérte volna az ösvényt, úgy szakadt, mintha dézsából öntötték volna. Renzót egyáltalán nem bántotta a zivatar ; gázolt a lucokban, élvezte a lehülést, a reszkető, csöpögő, felfrissült, fényes füvek és levelek suhogását és zizegését ; teli tüdővel mély lélegzetet vett és a természetnek ebben a tisztulásában szabadabban és élénkebben érezte a maga sorsának változását is.

De mennyivel őszintébb és teljesebb lett volna ez az érzése, ha Renzo kitalálhatta volna azt, ami néhány nap múlva kiderült : hogy ez a zivatar elsöpörte a ragályt ; hogy utána a kórház, ha nem is adta vissza az élőknek mindazokat az élőket, akiket magába zárt, legalább nem nyelt el többet ; hogy egy hét múlva egymásután kinyíltak a kapuk és a boltok és már legfeljebb csak vesztegzárról beszéltek ; a pestisnek már csak jelentéktelen nyomai maradtak itt : az a salak, ami az ilyen csapás után egy ideig mindig ott marad.

A mi barátunk tehát jó hangulatban ment mendégelt, és egyáltalán eszébe sem jutott, hogy hol, hogyan, mikor és egyáltalán megszálljon-e éjszakára és csak azzal törődött, hogy minél tovább

jusson és minél gyorsabban megérkezzék a falujába, találjon valakit, akivel beszélhet, akinek mesélhet és főképpen hogy minél előbb útra kelhessen Pasturóba, megkeresni Agnesét. Ment, ment, ennek a napnak az élményei fenekestül felzaklatták lelkét; de a nyomorúságok, a borzalmak, a halálos veszedelmek alól egyre felbukkant ez az egyszerű kis gondolat: «Megtaláltam, meggyógyult, az enyém!» Ilyenkor tapicskolt egyet, és ezzel olyan vízfelhőt fröcskölt maga körül, mint az uszkár, mikor kijön a vízből; néha csak éppen a kezeit dörzsölte össze és aztán tovább, frissebb lendülettel! Amint elnézegette az utat, hogy úgy mondjam, felszedegette azokat a gondolatokat, amelyeket arra jövet, ma reggel és tegnap elhagyogatott: és legszívesebben éppen azokat, amelyeket akkor leginkább szeretett volna elhessegetni: a kétségeket, a nehézségeket, hogy megtalálja-e, életben találja-e, annyi halott és haldokló között! — «És életben találtam!» — fejezte be. Gondolatban újra végigélte ennek a napnak legrettegetesebb pillanatait; elképzelte magát ott, azzal a kopogtatóval a kezében: vajjon ott van, vagy nincs ott? és aztán azt a nem éppen barátságos választ; és hogy még magához sem térhetett utána, máris vadul rárontottak azok az őrült gazemberek; aztán a kórházat, azt a tengernyi embert és ott akartam megtalálni! És megtaláltam! Visszaidézte azt a pillanatot, mikor az utolsó emberig elhaladt előtte a lábadozók menete: micsoda pillanat! Majd meghasadt a szíve, hogy nem találta meg köztük. És most már ez egy cseppet sem volt fontos neki. Hát még a nők elkülönített helye! És ott, a bódé mögött, mikor a legkevésbé várta, az a hang, éppen az ő hangja! És aztán látni, látni, hogy meggyógyult! De mit? Akkor még a fogadalom kötötte és még hozzá szorosabban, mint valaha. De ez is fel van oldva már. És a gyűlölete don Rodrigo iránt, ez a szüntelen gyűlölködés, amely elmérgezte minden bánatát és megmérgezte minden örömét, most ez is eltűnt. Úgy, hogy el sem tudnék képzelni ragyogóbb boldogságot, ha nem lett volna benne kétség Agnese miatt és szomorú sejtelem Cristoforo atya miatt, hogy még mindig ott van a pestis közepében.

Este érkezett Sestóba és úgy látszott, hogy az eső sehogysem akar elállni. Mivel azonban szokatlanul frissnek érezte magát és különben is nehezen kapott volna szállást ilyen facsaró-vizesen, nem is gondolt rá. Az egyetlen, ami nyugtalanította, farkasétvágya volt. Mert az olyan öröm után, mint ez volt, meg sem kottyant neki a kapucinus soványka ebédje. Körülnézett, hátha van itt is pékbolt, megpillantott egyet, vett két kenyeret, ugyancsak csípőfogóval és mindenféle egyéb hókusz-pókuszokkal, tarisznyába az egyiket, fogá alá a másikat és gyerünk!

Már sötét éjjel volt, mikor Monzán áthaladt, mégis sikerült ráakadnia arra a kapura, amely a helyes útra nyílt. Ez volt a helyes út

és őszintén szólván, ez nagy érdeme is volt, de egyébként, hogy milyen lehetett, könnyű elképzelni. Mélyút volt (ilyen volt mind, ezt már bizonyosan másutt is említettük), két part közt, mint valami folyómeder és éppen most bátran lehetett volna, ha nem is folyónak, de legalább vizesárokknak nevezni. És lépten-nyomon pocsolyák, hogy az embernek alaposan kellett erőlködnie, míg ki tudta húzni belőlük, nemhogy a cipőit, hanem a lábait. Renzo is nagy ügyvel-bajjal vergődött tovább, de nem türelmetlenkedett, nem káromkodott, nem sajnált semmit; arra gondolt, hogy akármilyen áron is, de minden lépéssel előbbre jut és hogy az eső majd eláll, ha Isten is úgy akarja és hogy mikor itt az ideje, majd kivilágosodik és az az út, amit addig megtesz, akkor már a háta mögött lesz.

És azt is megmondom, hogy erre is csak akkor gondolt, mikor már kénytelen volt vele. Az ilyesmi csak kisiklás volt, mert az esze minden erejével azon dolgozott, hogy újra végiggondolta az elmúlt szomorú évek történetét. Mennyi kavarodás! Mennyi viszontagság! Hányszor volt olyan pillanata, hogy már-már a reményt is elvesztette és nem törődött többé semmivel; meg aztán azon, hogy mindezzel szembeállította a jövőendő egészen másféle ábrándjait: hogyan érkezik majd haza Lucia, milyen lesz a menyegző, hogyan rendezik be a házukat, hogyan mesélik el egymásnak az átélt viszontagságokat s végül milyen lesz az egész életük.

Nem tudnám megmondani, hogyan segített magán, mikor elágazott az út; vajjon homályos emlékezete, vagy az a halvány derengés segítette-e hozzá, hogy mindig rátalált a helyes útra; mert bár ő maga nagyon aprólékosan szokta elmesélni élményeit, a kelle-ténél is bőbeszédűbben (és éppen ebből arra kell következtetnünk, hogy krónikásunk nem egy ízben hallhatta tőle), mégis ő maga, mikor ezt mesélte, mindig azt mondta, hogy erre az éjszakára épp úgy nem emlékszik, mintha az ágyban töltötte volna mély álomban. Tény, hogy mire az éjszaka véget ért, ott volt az Adda partján.

Még nem állt el az eső, de a vízőzön előbb esővé szelődült, aztán könnyű-finom, nesztelen-halk, zsongó-ringató permitté puhult; a magasan járó ritkás fellegek összefüggő, de könnyű és áttetsző fátyollá terültek szét; és a szürkület derengésében feltárult Renzo előtt az egész vidék. Itthon volt, a szülőföldjén, és szinte lehetetlen volna elmondani, mit érzett, mikor megpillantotta. Csak annyit mondhatott, hogy ezeket a hegyeket, ezt a közeli Resegonét (Fűrészest), Lecco környékét: mind, mind a magáénak érezte. Végignézett önmagán is és kissé furcsállotta magát; őszintén szólván, a hangulatához illő módon sokkal csinosabbnak képzelte magát; ronggyá ázott és a testéhez ragadt minden ruhája; a feje búbjától a derekáig csupa lucsok, csuromvíz; a derekától a lábujja hegyéig csupa sár és csatak; és még ott is tele volt loccsantva és fröccsentve, ahol nem volt sáros.

És ha tetőtől-talpig végignézte volna magát egy tükörben, a kalapja petyhüdt és lötyögő karimáját, széthulló és arcába tapadó haját, még jobban elképedt volna. Meglehet, hogy fáradt volt, de nem is tudott róla és a hajnali hüvösség, az éjjeli lehüléssel, meg ezzel a kis fürdővel együtt inkább felfrissítette és megacélozta, hogy gyorsabban szedje a lábait.

Már Pescatében van, végigmegy az Adda utolsó szakasza mentén, mélabús pillantást vet Pescarenicóra, átmegy a hídon és utakon át, mezőkön át, villámgyorsan ott terem vendégszerető barátja házában. Ez akkor kelt fel, kint állt a kapuban, megnézni, hogy milyen az idő és meglátta ezt a csupavíz, csupasár, mondjuk csak ki: mocskos, de azért fürge és legényes alakot: világéletében nem látott még ilyen ágrólszakadt, de egyúttal ilyen meglegegedett embert.

— Hohó! — kiáltott rá — máris itt vagy? És ilyen időben? No, hogy sikerült?

— Megvan! — mondta rá Renzo. — Megvan, megvan!

— Egészséges?

— Meggyógyult, ez még jobb. Életem fogytáig hálát adhatok az Úrnak meg a Szűzanyának. De nagy dolgok, csodálatos dolgok, majd aztán mindent elmesélek.

— De milyen siralmas állapotban vagy!

— Szép vagyok, ugye?

— Őszintén szólván, megfoghatnád a felső feledet és lemoshatnád vele az alsó feledet. De várj csak, várj csak, finom tüzet rakok neked.

— Nem ellenzem. Tudod, hol csípett el? Mindjárt a kórház kapujában. De sebjaj! Kiki maga mesterségét... az idő az övét, én a magamét...

A barátja kiment és két nyaláb rőzsével tért vissza; egyiket letette a földre, a másikat a tűzhelyre és a tegnap estéről maradt kevéske parázssal hamarosan vígan pattogó tüzet szított. Renzo eközben levetette kalapját, kétszer-háromszor kirázta és ledobta a földre; levetette az ujjasát is, bár nem ilyen könnyen. Aztán a nadrágja zsebéből kivette a kést: a tokja egészen átnedvesedett, mintha vízben tartotta volna; letette a padra és megszólalt:

— Ez is alaposan tönkre ment! Mindegy! Itt az eső! Itt az eső! Hála legyen az Úrnak... már kis híja, hogy... majd később elmondom — és a kezét dörzsölte. — Most tégy nekem még egy szívességet, — folytatta — hozd le azt a kis batyut, amit odafent hagytam a szobában, mert addig is, míg ez a ruhám meg nem szárad...

A barátja lehozta a batyut és megszólalt:

— Azt hiszem, éhes is vagy; innivalód, tudom, bőven lehetett útközben, de ennivaló...

— Sikerült két kenyeret vásárolnom tegnap este, de őszintén szólván, a félfogamra sem volt elég.

— Nem baj — mondta rá a barátja; vizet öntött az üstbe és felakasztotta a láncra, aztán folytatta: — Megyek fejni; mire visszajövök a tejjel, a víz már forrni fog és finom polentát főzünk. Te addig is azt tehetsz, amit akarsz.

Renzo, mikor magára maradt, nagy ügyel-bajjal levetette a többi ruháját, ami valósággal ráragadt; megszáritkozott, tetőtől-talpig átöltözött. A barátja visszajött s odament az üsthöz, Renzo pedig közben leült és várt.

— Most érzem, hogy fáradt vagyok, — szólalt meg — de hát szép kis megerőltetés volt ez! De ez mind semmi! Egész napra van mesélnivalóm! Milyen nyomorult állapotban van Milano! Ami ott van, azt látni kell! Ami ott van, azt tapintani kell! Ami ott van, attól aztán az ember maga is megundorodik. Azt akarom mondani, hogy nagyon is rámfért az a kis zuhany, amit kaptam. Hát az, amit az odavalósi urak szerettek volna művelni velem! Majd meghallod. De te, ha láttad volna a kórházat! Az ember szinte belevész a mindenféle nyomorúságba. No jó! majd mindent elmesélek neked... és ő ott van és ő idejön és a feleségem lesz; és el kell jönnöd tanúnak és pestis ide, pestis oda, azt akarom, hogy legalább egy-két órára vígan legyünk.

Egyébként megtartotta a barátjának tett ígéretét, hogy egész nap mesélni akar neki; és pedig annál inkább, mert folyton szemergélt az eső és a barátja az egész napot a szobában töltötte; vagy ott ült mellette vagy a kis taposókáddal babrált, vagy a kis hordóval, vagy egyéb munkával; készlődött a szüretre; Renzo is megfogta a dolog végét, mert mint mondogatta, őt olyan fából faragták, hogy jobban belefárad a semmittevésbe, mint a munkába. De nem tudta megállni, hogy el ne ugorjon Agnese házához, hogy újra lásson egy bizonyos ablakot és ott is összedörzsölgesse kissé a kezeit. Visszajövet sem látta meg senki és mindjárt le is feküdt. Még virradat előtt felkelt és látta, hogy még nem tisztult ki ugyan, de már nem is esik: útnak indult Pasturóba.

Jó korán odaért, mert épp úgy sietett és szeretett volna a végére érni ennek a dolognak, mint valószínűleg az olvasó is. Kutatott Agnese után, megtudta, hogy nincs semmi baja sem és megmutatták neki azt a magányos házikót, amelyben lakott. Odament és már az utcáról bekialtott neki; erre a hangra az asszony odasietett az ablakhoz és miközben csak állt, csak állt, tátott szájjal, hogy valamit mondjon, vagy legalább elvakkantsa magát, Renzo megelőzte és megszólalt:

— Lucia meggyógyult, tegnapelőtt találkoztam vele, tisztelteti, nemsokára megjön. És aztán nagyon, nagyon sok mindent kell magának elmondanom.

Agnesét meglepte a látogatás, megörvendezettette a hír, fúrta az oldalát a kíváncsiság, megpróbálkozott egy-egy felkiáltással, egy-egy kérdéssel, de egyiknek sem jutott a végére; aztán megfeledkezett minden óvatosságról, pedig már jó ideje nagyon vigyázott magára és kiszólt:

— Megyek, kinyitom az ajtót.

— Megálljon! Hát a pestis? — szólt rá Renzo. — Úgy tudom, maga még nincs túl rajta.

— Még nem vagyok túl. És maga?

— Én már igen. Szóval, magának vigyáznia kell. Milanóból jöttem és majd elmondom, hogy fülig benne voltam a ragályban. Igaz, hogy tetőtől-talpig átöltöztem, de az a disznóság néha úgy ragad, mint a bűn. És ha már az Úr megőrizte mostanig, azt akarom, hogy vigyázzon magára, míg el nem múlik ez a nyavalya; mert maga a mi anyánk és azt akarom, hogy sokáig és boldogan éljünk együtt, kárpótlásul mindazért, amit oly keservesen végigszenvedtünk, legalább is én.

— Csakhogy... — kezdte Agnese.

— Ejnye, — vágott a szavába Renzo — nem érvényes itt semmiféle «csakhogy». Tudom, mit akar mondani, de majd meghallja, majd meghallja, hogy igazán nincs már semmiféle «csakhogy». Menjünk valahová a szabadba, ahol nyugodtan beszélgethetünk és veszélytelenül. És ott majd meghallja.

Agnese odamutatott a ház mögötti kertre és ezt mondta:

— Menjen be oda, lát majd két padot szemben egymással, mintha csak éppen erre a célra volnának ott. Mindjárt jövök.

Renzo bement és leült az egyik padra; egy perc múlva Agnese ott ült a másikon; és bizonyos vagyok benne, hogy ha az olvasó, aki alaposan ismeri az előzményeket, ott lehetett volna harmadiknak és a tulajdon szemével látta volna ezt az élénk beszélgetést, a tulajdon fülével hallotta volna ezeket az élményeket, ezeket a kérdéseket, ezeket a magyarázatokat, ezt a feljajdulást, ezt a sajnálkozást, ezt az örvendezést és don Rodrigót és Cristoforo atyát és mind a többi és a jövődő ecsetelését, ami épp oly világos és határozott volt, mint a múlté: bizonyos vagyok benne, mondom, hogy kedvet kapott volna hozzá és utolsónak távozott volna onnan. De tudom, hogy ha ezt az egész beszélgetést, amelyben egyetlen új tény sincs, leírnám erre a papírosra, tintából készült néma szavakkal: az olvasó rá se hederítene és tudom, hogy szívesebben elképzei az egészet magától.

Elhatározták, hogy mindhárman együtt telepednek meg bergamói területen, abban a helységben, ahol Renzónak már jó keresete volt; az idejét még nem tudták megállapítani, mert a pestistől és egyéb körülményektől függött; mihelyt a veszedelem elmúlik, Agnese hazatér és megvárja Luciát, vagy Lucia várja meg őt ottan;

közben Renzo sűrűn át-átszalad majd ide Pasturóba, meglátogatni az anyját és értesíteni mindenről, ami esetleg történik.

Mielőtt elment volna, még a pénzt is felajánlotta az asszonynak :

— Mind megvan még, az a sok, nézze. Én is tettem fogadalmat, azt, hogy nem nyúlok hozzá, amíg ez a dolog nem tisztázódik. Most hogy szüksége van pénzre, hozzon egy tál ecetes vizet, hadd dobjam bele mind az ötven gyönyörű, fényes scudót.

— Nem, nem, — mondta rá Agnese — van nekem is még, több a kelleténél ; csak tartsa meg, a magáé, majd jó lesz a berendezésre.

Renzo örömét, mikor visszatért a falujába, tetézte az, hogy ép-ségben, egészségben találta ezt az asszonyt, aki annyira kedves volt neki. Még aznap este és másnap ott maradt a barátja házában, harmadnap már megint úton volt, de most egészen másfelé : új otthona irányában.

Bortolót is jó egészségben találta és most nem is igen kellett tartani attól, hogy megbetegszik, mert néhány rövid nap alatt erre-felé is villámgyorsan javult a helyzet. Már csak kevesen betegedtek meg, de a betegség sem volt már a régi ; nem voltak már kék foltok, és a tünetek sem voltak már oly hevesek ; legfeljebb láz mutatkozott, javarészt váltóláz és vele néhány színtelen kis daganat, de ezeket úgy gyógyították, mint a közönséges keléseket. És már a vidék külső képe is szemlátomást megváltozott ; az életben maradtak kibújtak, számbavették egymást, kölcsönösen sajnálkoztak egymáson vagy szerencsét kívántak egymásnak. Már szóba került, hogy megkezdik a munkát ; a gyárosok már abban fáradoztak, hogy munkásokat keressenek és szerződtesse nek s különösen azokban az iparágakban — és ilyen volt a selyemszövés — amelyekben már a ragály előtt is kevés volt a munkás. Renzo nem kényeskedett és megígérte unokabátyjának (mindazonáltal a kellő jóváhagyások fenntartásával), hogy azonnal újra munkába áll, mihelyt elhozhatja az asszonyokat is, hogy megtelepedjenek ebben a helységben. Addig is a legszükségesebb előkészületekkel foglalkozott : talált egy nagyobbacska házat ; sajnos, az ilyesmi mostanában nem volt nehéz és bizony olcsó is volt ; berendezte bútorokkal és minden fölszereléssel ; ezúttal hozzányúlt a kincshez, de nem túlságosan dézsmálta meg, mert mindent nagyon olcsón vett, hiszen sokkal több volt az áru, mint a vevő.

Nem tudom, hány nap mulva, megint visszament a szülőfalujába, amelynek az állapota mostanig még észrevehetőbben javult. Rögtön átsietett Pasturóba ; Agnese már egészen megemberelte magát és hajlandó volt bármely pillanatban hazatérni, úgy hogy Renzo mindjárt magával is vitte. És nem mondjuk el, mit éreztek, mit beszéltek, mikor így együtt viszontlátták ezeket a helyeket.

Agnese mindent úgy talált, ahogy ott hagyta ; úgy hogy nem is tudta magába fojtani azt a megjegyzést, hogy az angyalok álltak itt őrségen, mivel egy szegény özvegyről és egy szegény leányról volt szó.

— A multkor is, — jegyezte meg — mikor azt lehetett volna hinni, hogy az Úr másfelé tekintett és nem gondolt ránk, mert túrte, hogy elhordják szegényes cókmókunkat : íme, megmutatta az ellenkezőjét, mert máshonnan rengeteg pénzt juttatott nekem, úgy hogy mindent újból megvehettem belőle. Azt mondtam, hogy mindent, de nem helyesen mondtam ; mert Lucia kelengyéje, amit az utolsó darabig elvíttek a többi holmival együtt, még mindig nem volt meg és tessék : most máshonnan ezt is megkapjuk. Mikor szinte agyondolgoztam magamat, hogy azt a kelengyét összekaparjam, ugyan, ki mondhatta volna : «Azt hiszed, hogy Luciáért dolgozol? Ugyan, te szegény asszony! Nem is tudod, kinek dolgozol : Isten tudja, miféle Isten teremtese viseli majd ezt a vásznat, ezeket a szöveteket! Arról a kelengyéről, amely Luciáé lesz, amelyet valóban ő fog használni, majd egy jótéltélek gondoskodik, akiről még azt sem tudod, hogy a világon van!»

Agnese legelső dolga volt, hogy szegény házikójában tőle telhetőleg illendő szállást készített annak a jótéltéleknek ; aztán motolláznivaló selymet szerzett és munkával verte agyon az időt.

De Renzo sem töltötte semmittevéssel ezeket az amúgy is lassan múltó napokat. Szerencsére két mesterséghez is értett, tehát most megint paraszttá vedlett. Részben vendégszerető házigazdájának segített, akinek nagy szerencse volt, hogy ilyen viszonyok közt munkaerő állt rendelkezésére, még hozzá ilyen ügyes munkaerő ; részben pedig megművelte, sőt, újra feltörte Agnese kis kertjét, amelyet az asszony távolléte alatt egészen felvert a gaz. A maga kis földjével egyáltalán nem törődött ; azt mondta, hogy ez túlságosan gubancos paróka, és az ő két karja bizony nem elegendő, hogy rendbe hozza. Be sem tette oda a lábát, de még a házába sem ; elfacsarodott volna a szíve, ha meglátja azt a pusztulást ; és már elhatározta, hogy akármilyen áron elkótyavetyéli és azt, amit kap érte, majd új otthonába fekteti bele.

Ha azok, akik életben maradtak, olyanok voltak egymásnak, mint feltámadt halottak, akkor Renzo olyan volt a faluja szemében, mint aki kétszer támadt fel : mindenki örömmel köszöntötte és szerencsét kívánt neki, mindenki tőle magától akarta hallani az élményeit. Valaki azt mondhatná : «Hát hogy is vagyunk azzal az elfogató paranccsal?» Azzal nagyon is jól vagyunk, már úgyszólván nem is gondolt rá, abban a meggyőződésben, hogy azok sem gondolnak már rá, akik érvényt szerezhetnének neki ; és ebben nem is tévedett. És ennek nemcsak a pestis volt az oka, ami annyi mindent tővel-

heggyel összehányt, hanem — mint e történetben már nem egyszer láthattuk, — általános jelenség volt abban az időben, hogy a rendeletek, akár általános érdekűek voltak, akár különösök s egyes személyek ellen irányultak, ha csak nem volt valami hatalmas érdekelt fél, aki számon tartotta őket és kierőszakolta a végrehajtásukat, rendszerint hatástalanok maradtak, ha csak nem volt meg a hatásuk mindjárt az első pillanatban; olyanok voltak, mint a puszkagolyó: ha nem találtnak célba, leesnek a földre és ott nem ártanak senkinek. Természetes következménye volt ez annak a mérhetetlen könnyedségnek, amellyel ezeket a rendeleteket ontották. Az ember cselekvőképessége korlátolt: minél túlzottabb volt a parancsolás, annál enyhébb lett a végrehajtás. A mi elvész a réven, megtérül a vámon.

Ha valaki azt is szeretné tudni, hogyan fért meg Renzo a várakozás ideje alatt don Abbondióval, megmondhatom, hogy gondosan elkerülték egymást; don Abbondio azért, mert félt, hogy Renzo megint megpendíti előtte a házasságot és ennek már a pusztá gondolatára is megjelent a szemei előtt egyfelől don Rodrigo a brávoival, másfelől a bíboros az érveivel; Renzo pedig azért, mert feltette magában, hogy csak közvetlenül a házasságkötés előtt szól neki, mivel nem akarta kockáztatni, hogy a kelleténél korábban felingerelje és az öreg még majd ki tudja milyen nehézségeket támaszt, és haszontalan fecsegéseivel összekúsálja a dolgokat. Inkább Agnesével beszélgetett:

— Mit gondol, hamarosan megjön? — kérdezte az egyik.

— Remélem, hogy hamarosan — mondta rá a másik; és nem egyszer az, aki így felelt, kisvártatva maga tette fel ugyanazt a kérdést. Ilyen és efféle huncutságokkal próbálták elverni az időt, ami annál hosszabbnak tűnt fel nekik, minél több múlt el belőle.

Ezt az egész időt mi egy pillanat alatt lepergetjük az olvasó előtt: röviden elmondjuk, hogy néhány nappal Renzo kórházi látogatása után Lucia távozott onnan a jóságos özvegygel együtt; hogy az elrendelt általános vesztegzár miatt mindkettejüket bezárták az özvegy házába; hogy az idő egy részét Lucia kelengyjének elkészítésére fordították; hogy egy kis szabadkozás után végre ő maga is dolgozott rajta; és hogy a vesztegzár elteltével az özvegy megint rábízta a boltját és a házat biztos-bátyjára és megtették az előkészületeket az utazásra. Rögtön hozzátehetnénk: elutaztak, megérkeztek és mindent, ami azután következik: de bármennyire szeretnénk is eleget tenni az olvasó sürgetésének, nem hallgathatunk el három olyan dolgot, ami ebbe az időközbe tartozik; és hisszük, hogy közülük legalább kettőre az olvasó is azt fogja mondani, hogy igazán kár lett volna elhallgatni.

Az első az, hogy mikor Lucia újra elmesélte élményeit az özvegynek, még pedig sokkal részletesebben és rendszeresebben, mint az

első bizalmas vallomás izgalmában megtehetette, és névszerint is megemlítette a «méltóságos asszonyt», aki menedéket adott neki a monzai monostorban, olyasmiket tudott meg róla az özvegytől, amik sok titoknak a kulcsát kezébe adták, de a hálkét fájdalmas és riadt csodálkozással töltötték el. Megtudta az özvegytől, hogy förtelmes bűnök gyanujába keveredett a boldogtalan és ezért a bíboros parancsára áthozták az egyik milanói monostorba; hogy ott, miután sokáig őrjögött és berzenkedett, végre magába szállt és mindent bevallott; és hogy a mostani élete önkéntes vezeklés, de olyan, hogy ennél szigorúbb már csak az lehetne, ha valaki eltiltaná ettől. Aki szeretné részletesebben megismerni ezt a szomorú történetet, megtalálhatja abban a könyvben és ennek abban a fejezetében, amelyet már más-hol idéztünk, mikor erről a szereplőnkéről beszéltünk.

A másik az, hogy Lucia a kórházban minden kapucinusnál, ahánnyal csak találkozott, érdeklődött Cristoforo atya felől és így tudta meg, — nagyobb fájdalmára mint csodálkozására, — hogy belehalt a pestisbe.

Végül: mielőtt elutazott volna, szeretett volna megtudni valamit régi gazdáiról, hogy ha valamelyik még él, így mondta: eleget tegyen irántuk tartozó kötelességének. Az özvegy elkísérte abba a házba és ott megtudták, hogy mind a kettő oda jutott, ahová rengeteg más ember. Ha donna Prasedéről azt mondjuk, hogy meghalt, mindent megmondtunk. Azonban don Ferrantéről, mivel tudós volt, krónikásunk is jónak látta kissé részletesebben megemlékezni; mi pedig saját kockázatunkra nagyjából ide iktatjuk azt, amit róla írt.

Tehát elmondja, hogy mihelyt legelőször emlegették a pestist, don Ferrante egyike volt azoknak, akik a leghatározottabban tagadták és ezt a véleményt állhatatosan fenntartotta utolsó percéig; de nem szájaskodással, mint a csöcselék, hanem okoskodással, amiről senki sem állíthatja, hogy legalább összefüggés ne lett volna benne.

— «In rerum natura», — magyarázgatta — a természetben a dolgoknak csak két faja van: állag és járulék; ha bebizonyítom, hogy ez a ragály nem lehet sem az egyik, sem a másik, akkor bebizonyítottam, hogy nincs is, hanem csak agyrém. Íme, az érvek: az állag vagy szellemi vagy anyagi. Hogy a ragály szellemi állag, az oly sületlenség, amit senki sem merne védelmezni, úgy hogy fölösleges beszélni is róla. Az anyagi állagok vagy egyszerűek vagy összetettek. Nos, a ragály nem egyszerű állag és ezt négy mondatban be lehet bizonyítani. Nem légnemű állag, mert ha az volna, akkor nem vándorolna egyik testből a másikba, hanem rögtön fölemelkednék a maga közegébe. Nem víz, mert akkor benedvesítene, a szelek pedig felszárítanák. Nem tűz, mert akkor égetne. Nem föld, mert akkor látható volna. De nem is összetett állag, mert akkor mindenképpen érzékelni lehetne, látással és tapintással; és hát ezt a ragályt ki látta már?

Ki érintette? Vizsgáljuk meg most, vajjon lehet-e járulék? Ez még amannál is lehetetlenebb. Azt mondják ezek az orvos urak, hogy az egyik testről áttérjed a másikra, mivelhogy ez az ő legfőbb érvük, ez az ürügy, hogy annyi értelmetlen rendszabályt kieszeljenek. Nos, he feltesszük, hogy járulék, akkor csak átszármazott járulék lehet, viszont ez a két szó homlokegyenest ellenkezik egymással, mivel az egész filozófiában semmi sem oly világos, semmi sem oly kristályos, mint ez: a járulék nem származhat át egyik alanyról a másikra. Ha pedig úgy akarják elkerülni ezt a Scyllát, hogy erre a kijelentésre szorítkoznak: ez csak másodlagos járulék, — akkor belesnek a Charybdisbe, mert ha másodlagos járulék, akkor nem származhat át, nem terjedhet, mint ahogy ők karattyolják. Ha ezek a tételek érvényesek, akkor mi értelme van annyit locsogni daganatokról, kiütésekről, kelésekről? ...»

— Csupa tudatlanság! — bökkentette ki egyszer valaki.

— Nem, nem, — kezdte újra don Ferrante — ezt nem mondom; a tudomány tudomány, csak tudni kell alkalmazni. Daganatok, kiütések, kelések, fültövi mirigyek, ibolyaszínű kelevények, feketés ragyák, ezek mind tiszteletreméltó szavak, megvan az értelmes jelentésük is, de állítom, hogy a szóbanforgó kérdéshez semmi közük. Ki tagadja, hogy ezek mind lehetségesek, sőt hogy vannak? Minden azon fordul meg, hogy miből származnak?

Itt azonban már don Ferranténak is meggyült a baja. Ameddig nem tett mást, csak támadta a ragályról vallott nézetet, mindenki feszült figyelemmel hallgatta és helyeselt neki; mert el sem lehet mondani, mily nagy tekintélye egy hivatásos tudósnek, mikor azokat a dolgokat bizonyítja be hallgatóinak, amikről azok már amúgyis meg vannak győződve. De mikor már szörszálhasogatásba téved és azt akarja bizonyítani, hogy az orvosok nem akkor tévednek, amikor azt állítják, hogy van ilyen borzalmas és általános nyavalya, hanem akkor, amikor az okát megjelölik, ilyenkor (a járvány kezdetéről beszélek, amikor még hallani sem akartak a pestisről), ilyenkor figyelmező fülek helyett lázadó, udvariatlan nyelvek meredtek felé; ilyenkor vége volt a folyamatos előadásnak; és a tudományát már csak darabokban, falatonkint adhatta ki magából.

— Sajnos, megvan az igazi oka — magyarázta — s ezt kénytelenek azok is elismerni, akik azt a légből kapott másik véleményyt védelmezik... tagadják hát, ha tudják a Saturnus és a Jupiter végeztes együttállását! És vajjon ki hallott már olyant, hogy az asztrális hatások terjednek?... És uraságaitok talán tagadni akarják az asztrális hatásokat? Talán még a csillagokat is letagadják az égről? Vagy azt akarják mondani, hogy csak úgy dologtalanul álldogálnak odafönt, mint a tűpárnába beletüzdelt rengeteg gombostűfejecske?... De sehogy sem értem ezeket az orvos urakat; elismerik, hogy ilyen

rosszindulatú együttállás uralkodik és aztán nem átallják azt mondani: «ne érjetelek ahhoz, ne érjetelek ehhez, és akkor nem kapjátok meg!» Mintha meg lehetne akadályozni az égitestek láthatatlan hatását azzal, hogy elkerüljük a valóságos érintkezést a földi testekkel! És ez a lázas rongyvetés! Szerencsétlen emberek! Hát elégethetitek Jupitert? Hát elégethetitek Saturnust?

«His fretus», vagyis ezekben a gyönyörű elvekben bizakodva semmiképpen sem óvakodott a pestistől; megkapta, lefeküdt meghalni, mint egy Metastasio-hős és megharagudott a csillagokra.

És hírhedt könyvtára? Talán még most is akad belőle egy-két darab itt-ott a ponyván.

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET.

Egy este Agnese hallotta, hogy szekér állt meg a kapu előtt. «Bizonyosan ő az!» Csakugyan ő jött meg a jóságos özvegygel. Az olvasó elképzelheti a viszontlátás örömeit.

Másnap korán reggel átjött Renzo, aki még nem tudott semmit; csak azért jött, hogy panaszkodjék kissé Agnesének Lucia késedelmes érkezése miatt. Az olvasóra bizzuk: képzelje el Renzo elképedését és dadogását, mikor egyszerre ott állt előtte jegyese. Viszont Lucia érzelmeinek megnyilvánulását néhány szóval is leírhatjuk:

— Jó reggelt! Hogy van? — kérdezte lesütött szemmel és egy arcvonása sem rándult meg. És ne higgyük, hogy Renzo túlságosan ridegnek érezte ezt a viselkedést és hogy talán rossz néven vette. Igen helyesen: jó értelemben fogta fel a dolgot; és mint ahogy művelt társaságban tudják már, hogy a bókokból mindig le kell vonni valamit, ő is jól megértette, hogy ezek a szavak nem fejezték ki mindazt, ami Lucia szívében hullámozott. Különben is könnyű volt észrevenni, hogy kétféleképpen mondta ki ezeket a szavakat: másképpen Renzónak és másképpen minden ismerősének.

— Jól, mert láthatom — felelte Renzo; régi szokás-mondás volt ez már, de ő bizonyosan ebben a pillanatban találta fel.

— Szegény Cristoforo atya! — mondta most Lucia — imádkozzék a lelkiüdvösségéért, ámbár szinte bizonyosra vehetjük, hogy ebben az órában már ő imádkozik értünk odafent.

— Sajnos, el voltam készülve rá, — mondta Renzo és nem ez volt az egyetlen gyász hír, amelyet e beszélgetésben megpendítettek. De mindegy! akármiről beszéltek, a beszélgetés mindig gyönyörűsége volt. Mint a makrancos lovak, amelyek megvetik a lábukat, megmakacsolják magukat, emelik a patájukat, először az egyiket, aztán a másikat és megint leteszik ugyanarra a helyre, és minden elképzelhető módon huzalkodnak, mielőtt egyetlen lépést tennének,

aztán hirtelen nekiiramodnak és hajrá! mintha repülnének: ilyen lett neki az idő; azelőtt a perceket óráknak érezte, most az órákat is perceknek.

Az özvegy nemcsak hogy nem rontotta a társaságot, hanem jól bele is illett; és csakugyan, Renzo, mikor ott látta azon a nyomorúságos ágyon, el sem tudta képzelni, hogy ilyen vidám természetű és kedélyes. De más a kórház és más a falu, más a halál és más a menyegző! Agnesével máris megbarátkozott; Luciával pedig éppen öröm volt látni: gyengéd volt hozzá és tréfálkozott vele, kedvesen ingerkedett vele, de túlzás nélkül, csak éppen annyira, hogy kicsalja belőle a szívében úgys túlcsorduló vidámságot.

Renzo végre bejelentette, hogy elmegy don Abbondióhoz megbeszélni vele az esküvőt. El is ment és félig mókásan, de illő tisztelettel megkérdezte:

— Plébános úr, elmúlt már az a fejfájása, ami miatt, mint akkor mondta, nem tudott összeadni bennünket? De még most is van idő rá; a menyasszony itt van és én azért jöttem, hogy megtudjam, mikor a legkényelmesebb plébános úrnak; ezúttal nagyon szeretném, hogy gyorsan intézzük el.

Don Abbondio nem mondott nemet, de elkezdett ötölni-hatolni, mindenféle kifogásokat keresett, mindenféle módon puhítgatta Renzót: hogy minek kiállni a nyilvánosság elé és kikiáltatni a nevét, mikor itt ez az elfogatóparancs? És hogy máshol is éppen olyan jól elintézhetik a dolgot és hogy ez, meg hogy amaz...

— Megértettem, — mondta rá Renzo — kegyednek még mindig nem múlt el egészen az a fejfájása. De hallgasson ide, hallgasson ide, — és részletesen elmesélte, milyen állapotban látta azt a szegény don Rodrigót és hogy most már bizonyosan nem is él — reméljük, — fejezte be — hogy az Úr irgalmas volt hozzá.

— Ennek semmi köze ehhez az ügyhöz, — mondta rá don Abbondio — vagy talán én nemet mondtam? Én nem mondok nemet; alapos... alapos okaim vannak arra, amit mondok. Különben, nézze, amíg szusz van az emberben... nézzen meg engem: beteges ember vagyok, féllábbal már én is a sírban voltam és tessék: itt vagyok; és... és ha nem szakad rám semmi nyavalya... hát igen... remélhetem, hogy egy kicsikét még itt maradhatok. Hát még az afféle bikaerős ember... de mondom, ennek semmi köze ehhez az ügyhöz.

Még néhány ilyen eredménytelen vágás és visszavágás következett, aztán Renzo illedelmesen elköszönt, visszament övéihez, beszámolt mindenről és ezzel fejezte be:

— Eljöttem, mert már betelt a mérték és attól tartottam, hogy elfogy a türelmem és gorombáskodni fogok. Egy-egy pillanatban egészen olyan volt, mint akkor; éppen olyan pökhendi, épp úgy

csúrt-csavart; bizonyos vagyok benne: ha valamivel tovább tartott volna, megint valami latin mondatot vágott volna a fejéhez. Látom, hogy már megint huza-vona lesz belőle: csakugyan okosabb lesz úgy tenni, ahogy ő mondja: megesküdni ott, ahol megtelepszünk.

— Tudják, mit tegyünk? — szólalt meg az özvegy. — Azt mondom, menjünk el hozzá mi, asszonyok és tegyünk még egy próbát; hadd lássuk, hátha nekünk jobban sikerül. Így legalább nekem is meglesz az az örömem, hogy megismerhetem ezt az embert, vajjon csakugyan olyan-e, amilyennek maguk mondják. Azt mondom, menjünk ebéd után, nehogy most rögtön rohanjuk meg mi is. Nos, vőlegény uram, vigyen el kettőnket egy kis sétára, ameddig Agnesének úgysis dolga van; Luciának majd addig én leszek az anyja; szeretném kissé jobban megnézni ezeket a hegyeket, ezt a tavat, amelyről már annyit hallottam; már az a kevés is nagyszerű, amennyit eddig láttam belőle.

Renzo először is elvezette őket vendégszerető barátja házába, ahol megint csak nagy volt az öröm; megígértették vele, hogy nemcsak aznap, hanem, ha lehet, mindennap náluk ebédel.

Sétáltak, megebédeltek és utána Renzo elment és nem mondta meg, hová. A nők még egy darabig elbeszélgettek, hogy megállapodjanak, hogyan vegyék le a lábáról don Abbondiót; végül rohamra indultak.

«Ők azok», — mondta magában a plébános, de szemérmetlen ábrázattal szerencsét kívánt Luciának, üdvözölte Agnesét és meghajolt az idegen asszonynak. Leültette őket és rögtön a pestisre terelte a szót; szerette volna hallani Luciától, hogyan esett át rajta ott, abban az istenítéletben; a kórház jó alkalom volt arra, hogy elmondasson egyet-mást azzal is, aki együtt volt ott Luciával; aztán, amint az illendőség megkövetelte, don Abbondio is beszélt a maga nyavalyájáról; végül lelkendezve szerencsét kívánt Agnesének, hogy símán megúsza. A beszélgetés hosszúra nyúlt; a két asszony már az első pillanattól fogva résen állt és leste az alkalmat, hogy mikor térhet rá a lényeges mondanivalóra: végre az egyik a kettő közül megtörte a jeget. No és mi történt? Don Abbondio siket volt erre a fülére. Nem mintha nemet mondott volna, de szokása szerint megint ötölt-hatolt, köntörfalazott, hetet-havat összehordott.

— Vissza kellene vonatni azt az elfogatóparancsot — mondta. — Kegyed, asszonyom, Milanóban lakik, ismeri a dörgést, bizonyosan vannak jó összeköttetései, valami befolyásos lovag: mert az ilyesmi minden sebre orvosság. De ha jobban szeretnének gyorsan végére járni a dolognak és nem akarnak belegabalyodni százféle bonyodalomba és ha már a fiatalasszony és Agnese asszony is el akar innen költözni (és én nem merném kifogásolni, mert az ember ott van ott-

hon, ahol jól megy sora), nekem az a véleményem, hogy mindent ott lehetne elintézni, ahol az elfogatóparancs nem érvényes. Én igazán alig várom, hogy megesküdjenek, de szeretném, ha kifogástalan, nyugodt lehetne az esküvő. Én kereken kimondom : itt érvényes az elfogatóparancs, itt én nem merném nyugodt lélekkel kihirdetni az oltár előtt Lorenzo Tramaglino nevét; túlságosan szeretem őt; attól félnék, hogy rossz szolgálatot teszek neki. Gondolják meg, gondolják meg maguk is.

Most aztán hol Agnese, hol az özvegy cáfolgatta ezeket az érveket; don Abbondio újra harcba küldte valamennyit, ha más alakban is; valóságos szalmacséplés volt ez már; ekkor bejött Renzo, kemény léptekkel, az arcáról lerítt, hogy valami újságot hoz és megszólalt:

— Megérkezett marchese ***.

— Mit jelent ez? Hová érkezett? — kérdezte don Abbondio és felállt.

— Megérkezett a palotájába, amely valamikor don Rodrigóé volt; mert ez a marchese úr az örököse az úgynevezett hitbizománynak. Eszerint most már kétségtelen, hogy don Rodrigo meghalt; örülnék, ha megtudnám, hogy ez a szegény ember jámborul halt meg. Eddig mindenestre Miatyánkokat szoktam érte imádkozni, ezentúl De profundisokat fogok. És ez a marchese úr igen derék ember.

— Úgy van, — helyeselt don Abbondio — már nem egyszer hallottam úgy emlegetni, mint valóban derék úriembert, mint afféle régiszabású urat. De hát csakugyan igaz a hír?

— A sekrestyésének elhiszi?

— Miért?

— Mert ő a tulajdon szemével látta. Én csak éppen arrafelé jártam és őszintén szólván azért mentem arra, mert ezt gondoltam magamban: odafent már bizonyosan tudják. És a hírt többen is megerősítették. Aztán találkoztam Ambrogióval, aki éppen onnan fentről jött és látta is, amint — hogyis mondjam? — rendelkezett. Akarja magától Ambrogiótól hallani? Ide hoztam, odakint várakozik.

— Halljuk hát — mondta don Abbondio. Renzo kiment, hogy behívja a sekrestyést. Ez az utolsó betűig igazolta a hírt és egyéb részletekkel is megtoldotta és minden kétséget eloszlatott, azután távozott.

— Ah, hát meghalt! Csakugyan elköltözött az árnyékvilágból! — kiáltott fel don Abbondio. — Látjátok, fiacskáim, hogy a Gondviselés a végén mégis csak utolér bizonyos embereket! Tudjátok-e, hogy ez nagy dolog? Nagy megkönnyebbülés ennek a szerencsétlen vidéknek! Hiszen már élni sem lehetett tőle! Valóságos istenostora volt ez a pestis; de egyúttal seprő is: elsöpört bizonyos

alakokat, akiktől, fiacskáim, különben nem tudtunk volna megszabadulni: izmosak, erősek, virulók, az ember igazán elmondhatta, hogy még hátulgombolós nadrágban jár az, aki majd eltemeti őket. És egy szempillantás alatt eltűntek, százsámra. Nem fogjuk már látni, amint páváskodik brávói kíséretében, pökhendi ábrázattal, szemtelenül, mintha karót nyelt volna és oly fitymálva nézett le az emberekre, mintha mindenki csak az ő kegyelméből élne a világon. És mi történt? Ő volt, nincs, mi pedig itt vagyunk! Nem küld már afféle üzeneteket a tisztességes embereknek! Kimondhatatlanul útálta már mindenki és látjátok: végre őszintén meg is mondhatjuk.

— Én szívből megbocsátottam neki — szólalt meg Renzo.

— És ezzel a kötelességedet teljesítetted, — mondta rá don Abbondio — de hálát adhatunk az Istennek, hogy megszabadított tőle. Most, hogy visszatérjek a tárgyra, ismétlem: tegyenek kedvük szerint. Ha azt akarják, hogy én eskessem össze magukat, hát nagyon szívesen; ha pedig jobban tetszik valami más megoldás, hát csak tessék! Ami az elfogatóparancsot illeti, most már magam is látom, hogy nem érdemes törődni vele, hiszen magát már senki sem tartja számon és senki sem akarja bántani: annál kevésbbé, mert közbejött az a bizonyos közkegyelem a fenséges trónörökös születése alkalmából. Meg aztán a pestis! a pestis! sok nagy dolgot elsöpört a pestis! Úgy hogy ha akarják... ma csütörtök van... vasárnap kihirdetem magukat a templomban; mert annak, ami a multkor történt, már annyi ideje, hogy nem számít. És aztán meglesz az a vigasztalásom, hogy én esketem össze magukat.

— Kegyed tudja, hogy éppen ezért jöttünk, — mondta rá Renzo.

— Pompás! Én pedig szívesen megteszem maguknak és mindjárt értesítem a főmagasságú urat is.

— Ki az a főmagasságú úr? — kérdezte Agnese.

— A főmagasságú úr, — felelte don Abbondio, — a mi bíboros-érsekünk, akit Isten tartson.

— Ó, ha erről van szó, bocsánat, — szólt közbe Agnese, — mert ámbár én csak szegény tudatlan asszony vagyok, merem állítani, hogy nem ez a megszólítás jár neki; mert mikor másodízben voltunk nála és beszéltünk vele, úgy, ahogy most kegyeddel beszélek, az egyik főtisztelendő úr férehívott és kioktatott, hogyan kell megszólítani ezt a nagy urat, és pedig így: főtisztelendő és kegyelmes úr!

— És most, ha megint ki kellene magát oktatnia, azt mondaná, hogy szólítsa főmagasságú úrnak, érti? Mert a pápa, Isten tartsa őt is, már júniusban rendeletet adott ki, hogy a bíborosoknak ez a címzés jár. És tudják-e, mért adta ki ezt a rendeletet? mert a kegyelmes cím, amely addig csak nekik járt meg néhány hercegnek, most már maguk is tudják, egészen elkopott és fűnek-fának osztogatják; és az illetők csak úgy szűröcsölik! Hát mit tehetett volna a pápa? Elvegye ezt a

címet mindenkitől? Következett volna a sok panaszkodás, folyamodás, kelletlenség, baj és a tetejébe tovább folytatódott volna a dolog. Tehát pompás megoldást talált. Most majd aztán lassan-lassan kezdik főmagasságúnak szólítani a püspököket, aztán kedvük szottyan rá majd az apátoknak, aztán a prépostoknak; mert az emberek már ilyenek: mindig feljebb kíváncznak, mindig feljebb. És aztán a kanonokok...

— Aztán a plébánosok, — szólt közbe az özvegy.

— Nem, nem, — folytatta don Abbondio — a plébánosok tovább húzzák az ígát: ne féljenek, a plébánosokat nem kényeztetik el: tisztelendő urak a világ végéig. Sőt inkább azon nem csodálkoznám, ha a lovagok, akik már hozzászoktak, hogy mindenki kegyelmes uramnak címezi őket és úgy megtiszteli, mint a bíborosokat, egyszer majd ugyancsak megkövetelnék a főmagasságú címzést. És ha egyszer megkívánják, megtalálják azt is, aki megadja nekik, majd meglátják. És akkor a pápa, már majd az akkori pápa, kitalál valami mást a bíborosoknak. Nos, de térjünk a tárgyra: vasárnap kihirdetem magukat a templomban; addig is, tudják-e mire gondoltam, hogy maguknak még nagyobb örömet szereznek? Közben kérvényezni fogjuk a felmentést a másik két kihirdetés alól. Odalent az érseki udvarban rengeteg dolguk lehet ezekkel a felmentésekkel, ha mindenütt annyi a jegyespár, mint itt. Vasárnapra már van... egy... kettő... három; magukat nem is számítottam bele; és addig még több is lehet. És majd meglátják, hogy később micsoda tolongás lesz: senki sem marad itt asszony nélkül. Nagy bolondot követett el Perpetua, hogy éppen most halt meg; mert mostanában még talán rá is ráfanyalodott volna valaki. És asszonyom, el tudom képezelni, hogy Milanóban éppen így van.

— Hát hogyne! Elég, ha ennyit mondok, hogy csak a mi plébániánkon a múlt vasárnap ötven kihirdetés volt.

— Mondom én, a világ nem akar kihalni. És kegyed körül, asszonyom, még nem zümmögnek a dongók?

— Nem, mert én nem gondolok rá, nem is akarok rá gondolni.

— Szóval magányosan akar maradni. Lám, Agnese is; Agnese is...

— Juj, kegyed tréfás kedvében van, — szólt közbe Agnese.

— Hát persze, hogy tréfás kedvemben vagyok és azt hiszem itt is az ideje. Csúf időket éltünk át, úgy-e gyermekeim? Csúf időket éltünk át: az az egy-két kis nap, amíg még itt maradhatunk ebben az árnyékvilágban, reméljük, valamiképp jobb lesz. Igen, igen! Maguk boldogok lehetnek: ha több csapást nem érnek, még jó sokáig beszélhetnek az elszenvedett bajokról: de én, én már féllábbal a sírban vagyok, és... a gazemberek meghalhatnak, a pestisből ki lehet gyógyulni, de az öregségre nincs orvosság, sőt a közmondás szerint: «senectus ipsa est morbus» (az öregség már maga is betegség).

— Most aztán, — mondta rá Renzo, — beszélhet bátran latinul, amennyit jölesik; most már mindegy nekem.

— Te még mindig meg vagy akadva azzal a latinnal, hallod-e: jó, jó, de majd én ellátom a bajodat! Majd mikor odajössz eléem ezzel a leánnyal, éppenséggel azért, hogy kimondjak rátok bizonyos latin szócskákat, majd azt mondom neked: te ki nem állhatod a latint, menj Isten hírével. Örülsz-e majd neki?

— Ugyan! Tudom én, mit beszélek — vágott vissza Renzo, — nem attól a latintól félek én, mert az őszinte és szent latin, mint a mise latin szavai: ott kegyednek is azt kell olvasnia, ami benne van a könyvben. Én arról a huncut latinról beszélek, aminek semmi köze a templomhoz, ami a társalgás kellős közepében egyszerre csak áruló módon megrohanja az embert. Például most, hogy ennyire jutottunk és hogy mindennek vége van: fordítsa le csak nekem olaszra azt a latint, amit akkor halászott elő, éppen ott, abban a sarokban, megmagyarázni nekem, hogy nem teheti meg, aztán hogy más egyéb akadályok is vannak, meg mit tudom én micsoda?

— Hallgass, te kópé, hallgass, ne melegítsd fel ezeket a dolgokat, mert ha most le kellene számolnunk, nem tudom, melyikünk járna abban. Én mindent megbocsátottam, ne beszéljünk többet róla: de ti jól a sarokba szorítottatok. Rajtad nem csodálkozom, mert nagy betyár vagy; de ez a kis alamuszi, ez a kis szemforgató, ez a fancsaliképű Madonnácska! azt hihette volna az ember, hogy tízig sem tud számolni! Jó, jó, de én tudom ám, ki volt a tanítómestere, tudom ám, tudom ám!

És ezzel Luciának irányított újjával most egyszerre Agnesére mutatott: kimondhatatlan kedélyességgel és kedvességgel piron-gatta őket. Az a bizonyos hír egészen visszaadta fesztelenségét és megnyitotta locsogásának régóta zárt zsilipjeit; és még jó messze volnánk könyvünk végétől, ha végig mindent le akarnánk írni, amit összefecsegett; mert nem lehetett megállítani; a társaság már nem egyszer indult volna, de ő visszatartotta s végül még a kapuban is megállította egy pillanatra haszontalan fecsegésével.

Másnap látogatója érkezett; nem várta, de annál nagyobb volt a megtiszteltetés. A marchese volt a látogató, akiről már beszéltünk; e férfiú túl volt már élete delén, de még innen az öregségen és az arca világosan bizonyította, hogy olyan ember, amilyennek a híre mondja: őszinte, szíves, nyugodt, előzékeny, méltóságos; és volt rajta egy vonás, ami valami megbékélt szomorúságról tanúskodott.

— Azért jöttem, — szólalt meg, — hogy elhozzam kegyednek a bíboros-érsek üdvözlétét.

— Ó mily megtiszteltetés mindkettejük részéről!

— Mikor búcsút vettem ettől a páratlan férfiútól, aki megtisztel a barátságával, szóba hozott két fiatalt, akik ehhez a plébániához

tartoznak és jegyesek voltak, de sok viszontagságot szenvedtek végig a szerencsétlen don Rodrigo miatt. Őfőmagassága szeretne hírt kapni róluk. Vajjon élnek-e és elsímultak-e ügyes-bajos dolgaik?

— Minden elsímult s éppen én is írni akartam róluk őfőmagasságának ; de most, hogy szerencsém van...

— Itt vannak?

— Igen és most már a lehető legrövidebb idő alatt férj és feleség lesz belőlük.

— Én pedig kérem, mondja meg, vajjon tehetnék-e velük valami jót és mondja meg azt is, mi volna ennek a legillendőbb módja. Ebben a ragályban elvesztettem mindkét gyermekemet, meg az anyjukat és így három tekintélyes örökség maradt rám. Egyébként már előbb is volt fölös vagyonom : s így kegyed láthatja, hogy valóban szívességet tesz nekem, ha alkalmat ad rá, s éppen ilyen alkalmat, mint ez, hogy jóra fordíthassam a vagyonomat.

— Áldja meg az Isten! Mért nem ilyenek, mint kegyed, azok a... De mindegy : én is szívből köszönöm, e gyermekeim nevében is. És mivel méltóságod ennyire felbátorít, igenis, tudnék ajánlani egy megoldást, ami talán megnyeri tetszését. Tudja meg tehát : ezek a derék emberek elhatározták, hogy elköltöznek innen és máshol telepednek meg és eladják itteni vagyonkájukat ; a legénynek van egy kis szölleje, lehet vagy hetedfél ár, ha nem tévedek, de teljesen tönkrement, csak a földje ér valamit, a többi semmit ; ezenfelül van a legénynek egy házikója, van a menyasszonynak is : két rozoga viskó, higgye meg. Olyan úr, mint méltóságod, nem is sejti, milyen rosszul jár a szegény ember, ha kénytelen elkótyavetyélni a vagyonkáját. Mindig az a vége, hogy az ölébe hull valami agyafúrt bitangnak, aki már régen szemet vetett arra a talpalatnyi földre s mikor megtudja, hogy az a másik kénytelen eladni, húzódozik, úgy tesz, mintha nem kellene neki, utána kell futni és oda kell neki adni bagóért : különösen ilyen körülmények között. Marchese úr bizonyára kitalálta már, hova akarok kilyukadni. A legpompásabb jótekonyság, amit méltóságod gyakorolhat ezekkel az emberekkel, az volna, ha megmentené őket ettől a kényszerhelyzettől és megvenné tőlük a kis vagyonkájukat. Őszintén szólván, én a magam érdekében is beszélek, mert így olyan előkelő birtokos kerülne az egyházközségembe, mint a marchese úr ; de méltóságod határozzon csak legjobb belátása szerint : én megmondtam, amit kért tőlem.

A marchesenek nagyon megtetszett ez a javaslat, megköszönte don Abbondiónak és megkérte, hogy tetszése szerint ő állapítsa meg a vételárat, még pedig jó nagy összegben ; de a plébános szinte sóbálvánnyá mereedt, amikor a marchese azzal állt elő, hogy most azonnal menjenek el a menyasszony házába, mert valószínűleg ott lesz a vőlegény is.

Útközben don Abbondio, — és ezt könnyű elképzelni — valósággal ujjongott magában és mindjárt kieszelt és ki is mondott egy másik javaslatot is.

— Mivel méltóságod ennyire szeretne jót tenni ezekkel az emberekkel, még valami másban is a kezükre járhatna. A fiatalember ellen elfogatóparancs van érvényben, afféle kitiltás; két esztendővel ezelőtt valami baklövést követett el Milanóban, akkor, amikor az a nagy felfordulás volt: bizony, buta fejű, minden rossz szándék nélkül, belekeveredett, mint az egér az egérfogóba; igazán nem volt komoly dolog, afféle gyerekség, hebehurgyaság; az igazat megvallva, nem is tudna rosszat cselekedni s én ezt igazán mondhatom, hiszen én kereszteltem és itt nőtt fel a szemem előtt; és aztán, ha méltóságod éppen ráérne meghallgatni ezeknek a szegény embereknek a fésületlen fecsegését, meséltesse el magával a történetét: majd akkor meglátja. Most, mivel már oly régi az ügy, senki sem zaklatja a fiatalembert; és amint mondtam, ő maga is el akar költözni innét; mégis... idővel... meg ha esetleg visszatér ide, vagy más valami történik, az ember sohasem tudhatja, kegyed is úgy vélekedik, nemde, hogy jobb nem szerepelni az efféle névjegyzékekben... marchese úrnak Milanóban oly nagy a befolyása, amint illik is ilyen nemes lovaghoz és nagy férfiúhoz... nem, nem, engedelmet kérek, csak hadd mondjam: az igazság kikívánczik belőlem... egy ajánlás, méltóságod egyetlen szava, bőségesen elegendő, hogy egyszersmindenkorra felmentsék őt...

— Nincs valami súlyosabb vád a fiatalember ellen?

— Nincs, nincs, nem hinném. Eleinte tüzzel-vassal indultak ellene, de most már, azt hiszem, csak egyszerű tartalmatlan semmiség az egész.

— Ha így van, nem lesz akadálya a dolognak és én szívesen vállalom.

— És még nem akarja megengedni, hogy nagy férfiúnak nevezem! Annak neveztem és annak is akarom nevezni és ha nincs is ínyére, akkor is annak nevezem! És ha én el is hallgatnám, az sem volna baj, mert mindenki így beszél méltóságodról, már pedig «vox populi, vox Dei».

A három nőt és Renzót csakugyan együtt találták. Kegyetekre bízom, képzeljék el mind a négyüknek a meglepetését: azt hiszem, még a meztelen és durva falak és az ablaktáblák és a székek és az edények is bámultak, hogy ilyen előkelő vendéget fogadhatnak. Ő maga kezdte el a beszélgetést: beszélt a bíborosról és egyéb dolgokról, őszinte szívességgel és egyúttal finom tapintattal. Aztán rátért az ajánlatára, hiszen azért jött ide. Don Abbondio, mikor felszólította, hogy állapítsa meg az árat, előlépett; és némi huzavona és szabadkozás után, hogy ő bizony nem ért a dologhoz és hogy csak taláломra

beszélhet és hogy csak a marchese felszólítására beszél és hogy aláveti magát a kívánságának, végre kinyögött — úgy érezte — valami rettentő nagy összeget. A vevő kijelentette, hogy nagyon szívesen megadja és mintha rosszul értette volna, mindjárt kétszer akkora összeget mondott; hallani sem akart helyesbítésről és véget vetett mindenféle vitának azzal, hogy meghívta az egész társaságot ebédre, az esküvő utáni napra, palotájába, ahol majd annak rendje-módja szerint aláírják a szerződést.

«Ah! — dörmögött magában don Abbondio, mikor haza ért, — ha a pestis mindig és mindenütt így intézi el az ügyeket, akkor valószínű bűn volna átkozni: szinte-szinte azt kívánná az ember, hogy minden emberöltőben jöjjön el egyszer, szerződést is lehetne kötni rá, de a kigyógyulás feltételével, no természetesen».

Megérkezett a felmentés, megérkezett az elfogatóparancs visszavonása, megérkezett az az áldott nap: a jegyesek valószínű diadalmenetben vonultak be éppen ebbe a templomba, ahol éppenséggel don Abbondio közreműködésével férj és feleség lett belőlük. A másik és még páratlanabb diadalmenet volt a bevonulás abba a bizonyos palotába; csak tessék elképzelni, mi minden eszükbe nem jutott, mikor felkapaszkodtak odáig, mikor beléptek azon a bizonyos kapun és hogy mi mindenről beszélgettek, kiki a maga vérmérséklete szerint. Én csak azt jegyzem meg, hogy a kedélyes hangulatban hol az egyik, hol a másik emlegette, hogy csak Cristoforo atya hiányzik, mert az öröm csak akkor volna teljes... «Csakhogy ő bizonyosan boldogabb már nálunk», — tették hozzá.

A marchese nagy szívességgel fogadta őket. Bevezette a társaságot egy szép személyzeti ebédlőbe és asztalhoz ültette az új párt, Agnesével és a boltosnéval együtt; és mielőtt visszavonult volna don Abbondióval a másik terembe ebédelni, egy ideig még ott maradt vendégei társaságában, sőt segédkezett a felszolgálásban is. Remélem, senkinek sem fordul meg a fejében olyasmi, hogy sokkal egyszerűbb lett volna mindenkinek ugyanannál az asztalnál terítettetni. Én mondtam ugyan, hogy a marchese derék ember, de nem mondtam, hogy — amint mostanában neveznék, — külön; mondtam, hogy szerény, de nem mondtam, hogy az alázatosság csodája. Szerény volt annyira, hogy leereszkedett ezekhez az emberekhez, de annyira már nem, hogy beüljön a társaságukba.

Mikor mind a két társaság megebédelt, egy ügyvéd megírta a szerződést, csakhogy ez nem Csürcsavary ügyvéd úr volt. Ez, illetőleg földi maradványa, akkor már Canterelliben volt és most is ott van. És magam is tudom, hogy annak, aki nem odavalósi, némi magyarázattal tartozom.

Körülbelül félmérföldnyire Lecco felett egy másik kis falu, Castello tőszomszédságában van egy falu, Canterelli a neve, éppen a

keresztútnál és az útkereszteződés egyik oldalán egy kis emelkedés látszik, mintha mesterséges domb volna, a tetejében kereszt; tulajdonképpen tömegsírja a ragály rengeteg áldozatának. Igaz, hogy a hagyomány egyszerűen csak a ragály áldozatairól beszél, de kétségtelen, hogy a legutolsó ragályról van szó, mert emberemlékezet óta ez volt a leggyilkosabb. És tudnivaló, hogy a hagyomány mindig szűkszavú; egy kicsit meg kell toldani.

Visszafelé menet mindössze az volt az egyetlen kellemetlenség, hogy Renzónak nagyon nagy teher volt a pénz, amit ő cipelt. De a fiatalember, mint tudják, volt már ennél nagyobb bajban is. Nem is beszélek arról a lázas munkáról, amit az esze végzett, hogy hogyan is gyümölcösöztesse a legokosabb módon ezt a vagyont. Ha valaki láthatta volna a terveket, az okoskodásokat, az elképzeléseket, amelyek átszállingóztak a fején, ha hallhatta volna az érveket és ellenérveket a földművelés meg az ipar körül, azt hitte volna, hogy két multszázadi akadémia vitatkozik. Ő azonban nagyobb zavarban volt, mint azok lehettek volna, mert ő csak egy ember volt és nem mondhatta, hogy mi szüksége van a döntésre? Hiszen mind a kettő jó, a maga helyén és idején; eszközeik lényegileg ugyanazok; olyan két dolog ez, mint két láb és két lábon könnyebben jár az ember, mint féllábon.

Már nem volt egyéb gondjuk, mint hogy csomagoljanak és elutazzanak: a Tramaglino család új hazájába, az özvegy Milanóba. Sűrű könnyhullatás és hálálkodás közben egyre-másra fogadkoztak, hogy meglátogatják majd egymást. Éppen ilyen melegen búcsúzkodott el Renzo a barátjától is, csak éppen, hogy nem sírtak; és ne gondolják, hogy don Abbondiótól hidegen vettek búcsút. Ezek a jólelkű teremtések mindig megőrizték tiszteletüket és ragaszkodásukat a plébános iránt; és alapjában véve ez is mindig szerette őket. Csak mindig van valami zűrzavaros ügy, ami összekúsálja az érzelmeket.

Ha valaki azt kérdezné: nem volt-e némi fájdalom is ebben az elszakadásban a szülőfalujuktól, ezektől a hegyektől: hát igen, bizonyosan volt. Mert fájdalom, merem állítani, valahogy mindenben van. De ez aligha lehetett túlságosan nagy, hiszen nem kellett okvetlenül elszenvedniök, mert otthon is maradhattak volna, mivel a két legnagyobb akadály, don Rodrigo és az elfogatóparancs, már megszűnt. De már jó ideje megszokták, hogy azt a helységet tekintsék az otthonuknak, ahol le akartak telepedni. Renzo nagyon megszerettette a két növel, mikor elmesélte nekik, milyen jól keresnek ott a munkások és egyébként is milyen gyöngy ott az élet. Különben valamennyien éppen elég keserű pillanatot éltek át abban a faluban, amelynek most hátat fordítanak; és a szomorú emlékek előbb-utóbb elveszik a kedvünket azoktól a helyektől, amelyek ezeket az emlékeket felidézik. És ha ez a hely éppen a szülőföldünk, akkor az ilyen emlékekben talán még több a ridegség és a fájdalom. A cse-

csemő is szívesen pihen dajkája keblén — mondja krónikásunk — mohón és bizalommal keresi az emlőt, amely eddig táplálta; de ha a dajka el akarja választani és ezért örömmel keni be mellét, a cse-csemő elkapja a száját, aztán megint próbát tesz, de végre is elszakad tőle, sírva ugyan, de mégis csak elszakad.

És most mit szólnak hozzá, ha elmondom, hogy alig érkeztek meg és alig rendezkedtek be új otthonukban, Renzónak máris nyakába szakadt némely kellemetlenség. Jelentéktelen dolgok, de hiszen nagyon kevés is elegendő arra, hogy megzavarja a boldogságot. Ime, röviden, mi történt.

Ebben a helységben már jóval megérkezése előtt nagyon sokat beszéltek Luciáról; tudták, hogy Renzónak rengeteget kellett érte szenvednie és mégis mindvégig hűséges maradt hozzá; talán valamelyik odaadó jóbarátja is elejtett egy-egy szót és így mindenfelé nagy volt a kíváncsiság, hogy láthassák a fiatalasszonyt és szinte csodákat vártak a szépségétől. Nos, tudják, milyen a várakozás: képzelődő, hiszékeny, bizakodó; mikor pedig kielégül: akadémikuskodó, finnyás, semmi sem elég neki, mert alapjában véve nem is tudta, mit akar, és könnyörtelenül lehúti a meggondolatlanul felcsigázott rajongást. Nos, mikor ez a Lucia megjelent, sokan — akik talán azt hitték, hogy a haja bizonyosan színarany, az arca mint a nyíló rózsza és egyik szeme szebb, mint a másik és mit tudom én, mi mindent — most elkezdték a vállukat vonogatni és így fanyalogtak: «Vagy úgy? Hát ez az? Annyi idő után és annyi beharangozás után valami különbet vártunk volna. Hát ki ez? Parasztasszony, mint annyi más. Ugyan, ilyen és még különb is, akad mindenütt». És mikor aztán részletesen végigvizsgálgatták, mindenki fedezett fel rajta valami kis hibát, sőt voltak olyanok is, akik azt mondták rá, hogy bizony nagyon csúnya.

Eddig még nem volt semmi baj, mert mindezt senki sem mondta meg nyíltan Renzónak. A bajt éppen azok okozták, akik mindent elmondtak neki; Renzót pedig, ugy-e, ez természetes — szíven ütötte a dolog. Rágódni kezdett rajta, fünek-fának panaszkodott, mindenkinek erről beszélt, de leginkább magában évődött. «No és mi kötötök hozzá? És ki mondta, hogy olyannak képzeljétek? Beszéltem én erről valaha? Hallottátok tőlem, hogy szép? És ha ti mondtátok ezt nekem, nem azt feleltem-e rá, hogy nagyon derék lány? Hogy parasztasszony?! Mondtam én valaha, hogy hercegnőt hozok a házamba? Nem tetszik nektek? Ne nézzetek rá. Van itt elég szép asszony, nézzétek azokat».

És tessék: néha egy semmiség is elegendő arra, hogy egész életére eldöntse egy ember sorsát. Ha Renzónak, eredeti terve szerint, ebben a helységben kellett volna eltöltenie az egész életét, hát bizony az nem lett volna valami vídám élet. Kellemetlenkedtek neki, és

már ő is kellemetlenkedett: udvariatlan volt mindenkihez, hiszen mindegyikről feltételezte, hogy ócsárolta Luciát. Nem mintha nevetlenül viselkedett volna, hanem hiszen tudják, mennyi gyönyörűséges dolgot lehet elkövetni, anélkül, hogy megsértenők a társadalmi illendőség szabályait, egészen a kölcsönös felkoncolásig. Minden szavában volt valami gyilkos gúny; ő is mindent kifogásolt, annyira, hogy ha két napig egyfolytában rossz volt az idő, rögtön ezt mondta: «Hát igen, mi más lehetne itt». Mondhatom, már egyre többen voltak, akik megharagudtak rá és még olyan emberek is, akik addig szerették; s bizonyos idő múltán, fokról-fokra, úgyszólván hadilábon állt az egész lakossággal és meglehet, hogy maga sem tudta már: tulajdonképpen mi is volt az oka, hogy a helyzet így elmérgesedett.

De bátran el lehetne mondani: a pestis szinte köteleességének tartotta, hogy ennek a fiatalembernek minden baklövését helyreüsse. Bergamo közvetlen közelében volt egy másik selyemfonógyár, ennek a tulajdonosát is elvitte a pestis; az örököse mulatós fiatalember volt és ezért éppenséggel nem talált semmit, ami ebben az épületben eléggé szórakoztatta volna; elhatározta tehát, hogy eladja, sőt talán elkótyavetyéli, akár féláron is; de rögtön akarta a pénzt, hogy haszontalan költekezéseire rögtön elfecsérelhesse. Bortolo, alig hogy megszimatozta, odasietett megnézni, tárgyalni kezdett; soha életében nem remélhette, hogy ilyen olcsón hozzájuthat valamihez; de az egész dugába dőlt amiatt a feltétel miatt, hogy készpénzben kellett kifizetni; mert a hosszú évek alatt garsonként félretett pénze még csak meg sem közelítette a vételárát. Szóban maradt még a barátjával, hazarohant, elmondta a dolgot unokaöccsének és felvetette azt a gondolatot, hogy vegyék meg közösen. Ez a pompás ajánlat egyszerre kettévágta Renzo gazdasági aggodalmait is és rögtön az ipar mellett döntött; bátyjának igent mondott. Együtt mentek vissza és megkötötték a szerződést. Mikor aztán az új tulajdonosok birtokukba vették a gyárat, Luciát — mivel itt még nem is hallottak róla — egyáltalán nem fogadták kicsinylő bírálatok, hanem inkább szépnek találták és Renzónak is a fülébe jutott, hogy nem egy ember így nyilatkozott róla: «Láttátok azt a csinos tökfilkónét, aki most jött?» A jelző elviselhetővé tette a főnevet.

S abból a kellemetlenségből, ami az eddigi helyen a nyakába szakadt, maradt egy hasznos tanulság. Mindeddig kissé hebehurgya módon mondott véleményt és szívesen bírálgatta mások feleségét és minden mást. Most végre megtanulta, hogy más kimondani és más hallani a szavakat; és ettől fogva rászoktatta magát, hogy előbb magában mérlegelje a szavakat és csak azután mondja ki.

De ne tessék azért azt hinni, hogy ne akadt volna itt is egy-

egy apró kellemetlensége Az ember (mondja krónikásunk és kegyetek már tapasztalásból tudják, hogy sajátságos módon nagyon szereti a hasonlatokat, tehát viseljék el még azt az egyet, úgysis az utolsó), az ember, amíg ebben az árnyékvilágban él, olyan, mint a beteg, aki meglehetősen kényelmetlen ágyon fekszik és maga körül szemre csinosabb, síma, jól megvetett ágyakat lát és úgy képzei, hogy azokban bizonyára sokkal kényelmesebb volna feködni, de ha sikerül cserélni, alighogy elhelyezkedett az új ágyban, fekvés közben kezdi észrevenni, hogy itt egy szalmaszál szúrja, amott egy görcs nyomja: szóval, körülbelül csöbörből-vödörbe került. És éppen ezért, — teszi hozzá a névtelen krónikás, — inkább kell törődni azzal, hogy jót cselekedjünk, mint azzal, hogy kényelmesen éljünk; mert a helyes cselekvéssel megjavítjuk az életünket is. Kissé erőltetett ugyan ez a következtetése, rávall a tizenhetedik századi íróra, de alapjában véve igaza van. Egyébként — folytatja — a mi derék barátainkat később már nem sujtották olyan keserves és kemény csapások, aminőket elbeszéltünk; ezentúl nagyon nyugodt, nagyon boldog, nagyon irígylésreméltó volt az életük és pedig annyira, hogy ha el akarnám mesélni, halálra untatnám kegyeteket.

A gyár virágzott; eleinte volt egy kis fennakadás, mert kevés volt a munkás és az a kevés, aki megmaradt, túlságosan nagy igényeket támasztott. Rendeletek jelentek meg, amelyek meghatározták a munkabéreket; de hiába volt ez az úgynevezett segítség, az üzlet sorvadozott, mert ilyenkor mindig az a vége, hogy sorvadozik. Aztán másik, kissé okosabb rendelet érkezett Veneziából: tízévi mentesség minden dologi és személyi teher alól mindazoknak az idegeneknek, akik ebben a tartományban letelepednek. Barátainknak ez már valóságos Eldorádó volt.

Még nem is voltak egyéves házások, máris megszületett gyönyörű kislányuk; leányka volt, mintha csak azonnal alkalmat akart volna adni Renzónak, hogy beválthassa nagylelkű ígérését: magától értetődőnek vehetik tehát, hogy a Mária nevet kapta. Egész sor gyerek következett utána, fiúk, lányok vegyest: Agnese egyebet sem tett, mint velük foglalkozott, ide-oda cipelte őket, sorra valamennyit, vásott kölyköknek nevezgette őket és olyan cuppanós csókokat nyomott az arcukra, hogy jó darabig fehér maradt a helyük. Mind jóra való gyerek volt és Renzo azt akarta, hogy mind megtanuljanak írni-olvasni, mert azt mondogatta, hogy ha már kitálták ezt a fortélyos dolgot, hát legalább nekik is legyen valami hasznuk belőle.

Öröm volt hallani, mikor a kalandjait mesélgette; mindig azzal végezte, hogy elsorolta, mi minden nagyszerű dolgot tanult belőlük, hogy később aztán jobban eligazíthassa az életét. «Megtanultam, — mondogatta — hogy nem szabad belekeveredni zen-

dülésbe ; megtanultam, hogy nem szabad szónokolni tereken ; megtanultam, hogy nem szabad többet inni a kelleténél ; megtanultam, hogy nem szabad fogni a kopogtatót, ha nekidühödtek emberek vesznek körül ; megtanultam, hogy ne kösse a lábamra csengettyűt, mielőtt nem gondoltam meg, hogy mi minden egyéb baj lehet belőle». És száz más egyebet.

Lucia pedig, bár alapijában véve helyeselte ezt a bölcseséget, még sem volt vele megelégedve ; homályosan úgy érezte, hogy valami hiányzik belőle. Mivel pedig Renzo folyton-folyvást ugyanazt a nótát hajtogatta és Lucia folyton-folyvást ezen töprenkedett, így szólt egyszer a bölcs férfiúhoz :

— Hát én, én ugyanmit tanulhattam volna ? Én nem kerestem a bajokat, a bajok kerestek meg engem, ha ugyan nem akarod azt mondani — tette hozzá kedves mosollyal — hogy akkor követtem el a baklövést, mikor megszerettelek és a menyasszonyod lettem.

Renzo ennek hallatára előbb megzavarodott ; aztán sokáig vitatkoztak és okoskodtak kettesben és végre oda lyukadtak ki, hogy a bajok gyakorta azért következnek be, mert okot adunk rá, viszont még a legnagyobb óvatosság és a legtisztetésegebb viselkedés sem elegendő arra, hogy eltávoztassa őket ; ha pedig ránk szakadnak, akár a mi hibánkból, akár ártatlanul, az Istenbe vetett bizalom megenyhíti őket és javunkra fordítja, hogy megjavíthassuk életünket. Erre az igazságra ugyan egyszerű emberek jöttek rá, de véleményünk szerint annyira helytálló, hogy jónak láttuk itt megörökíteni, mint egész elbeszélésünk tanulságát.

És ha ez az elbeszélés nem volt túlságosan kedvük ellenére való, szeressék azt, aki írta és valamelyest azt is, aki megcsínosította. De ha mindössze annyit sikerült elérnünk, hogy untattuk vele kegyeteket, akkor higgyék el : nem szándékosan cselekedtük.

